

T. C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI

**PETROL SERMAYESİ
VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER:
1973 SONRASI KÖRFEZ ÜLKELERİ ÖRNEĞİ**

Doktora Tezi

MUHARREM HİLMİ ÖZEV
301200320050012

İstanbul, 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI

**PETROL SERMAYESİ
VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER:
1973 SONRASI KÖRFEZ ÜLKELERİ ÖRNEĞİ**

Doktora Tezi

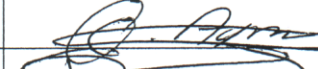

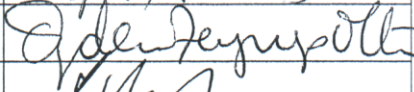
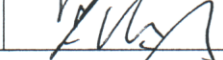
MUHARREM HİLMİ ÖZEV
301200320050012

Danışman: DOÇ. DR. S. GÜLDEN AYMAN

İstanbul, 2010

TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı 301200320050012 no'lu doktora öğrencisi Muharrem Hilmi ÖZEV' in hazırladığı "Petrol Sermayesi ve Uluslararası İlişkiler: 1973 Sonrası Körfez Ülkeleri Örneği" konulu DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin 15. maddesi uyarınca 10.02.2011 Perşembe günü saat 11:00 da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin *..Kabulüne..*' ne OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç. Dr. Gülden AYMAN	Kabul	
Prof. Dr. Faruk SÖNMEZOĞLU	Kabul	
Prof. Dr. Fulya ATACAN	Kabul	
Doç. Dr. Özden Zeynep OKTAV	Kabul	
Yard. Doç. Dr. İbrahim MAZLUM	Kabul	

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Muharrem Hilmi Özev
Anabilim Dalı	: Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri
Programı	: Uluslararası İlişkiler
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. S. Gülden Ayman
Tez Türü ve Tarihi	: Doktora – Aralık 2011
Anahtar Kelimeler	: Petrol Gelirleri, Körfez Ülkeleri, Kimlik Politikaları

ÖZET

PETROL SEMAYESİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER: 1973 SONRASI KÖRFEZ ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

1973 petrol krizi ile birlikte petrol fiyatlarının yükselmesinin ardından Körfez ülkelerinin petrol gelirlerinde ciddi bir artış görülmüştür. Bu gelir artışı iç siyaseti etkilediği kadar, bölge ve dünya siyasetinde de Körfez ülkelerine reel politik ve ekonomik anlamda merkezi bir konum kazandırmıştır. Petrol gelirleri sayesinde ortaya çıkan ekonomik ve siyasi gücün nasıl yönlendirileceği ve bu gelirlerinin son durağının neresi olacağı gibi soruların cevabı ekonomik ve siyasi koşullar ile kimliklerden kaynaklanan kaygılar tarafından belirlenmiştir. Bu çalışma çıkar-kimlik etkileşimi çerçevesinde düşüncelerin, ideolojilerin, kültürün, güvenlik ve beka kaygılarının ama hepsinden önemlisi petrol gelirlerinin Körfez ülkelerinin 1993-1990 arası dönemdeki politikalarını nasıl ve ne yönde etkilediğini belirlemeyi amaçlamıştır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	: Muharrem Hilmi ÖZEV
Field	: Political History and International Relations
Programme	: International Relations
Supervisor	: Assoc. Professor S. Gülден Ayman
Degree Awarded and Date	: PhD - February 2011
Keywords	: Oil Wealth, GCC Countries, Identity Politics

ABSTRACT

OIL WEALTH AND INTERNATIONAL RELATIONS: THE CASE OF GCC COUNTRIES AFTER 1973

With the dramatic rise in oil prices after the 1973 oil crisis, oil revenues in the Gulf Countries increased significantly. This increase in revenues have not only influenced the internal politics of the GCC countries but also brought this countries in a central location regionally and globally in terms of reel politics and economics. How the emerging power which aroused thanks to oil revenues would be directed? Where would be the last stop of this huge accumulation? The answers to these questions are determined by the concerns arising from economic and political conditions and identities. This study aims to identify how and in what directions ideas, ideologies, culture, security and survivability concerns influenced the policies of the Gulf countries in the period from 1993-1990.

ÖNSÖZ

Soğuk Savaş yıllarında orta büyüklükteki ülkeler kendi bölgeleri ile ilgili düzenlemelerde ittifak ilişkisi içerisinde oldukları süper gücün politikalarını göz önünde bulundurmaya zorundaydılar. Türkiye de yakın coğrafya ile ilişkiler konusunda çekingen davranmış ve bölge ile ilişkilerini büyük ölçüde batılı ülkelerle ilişkileri çerçevesinde tanımlamıştır. Yüzyıllardır devam etmekte olan batılılaşma projeleri de bu noktada etkili olmuştur. İki kutuplu sistemin ortadan kalkmasının ardından, tüm orta büyüklükteki ülkeler gibi Türkiye de Kafkaslar, Balkanlar ve Ortadoğu bölgeleri ile yakından ilgilenmek zorunda kalmıştır. Ne var ki, 1990'lı yıllar öncesindeki ilgisizlik özellikle akademik ve diplomatik anlamda derin bir boşluğun hissedilmesine neden olmuştur. Bölge ile ilgili literatür tarandığında Avrupa ülkeleri, ABD, Japonya, Rusya, Çin, Hindistan gibi ülkelere araştırmacıların bölgeye olan yoğun ilgileri açıkça görülmektedir. Türkiye'de ise, İsrail – Filistin sorunu dışında bölge ile ilgili ciddi çalışmaların sayısı yok denecek kadar azdır. Bu çalışma sözünü ettiğimiz alandaki boşluğun doldurulmasına küçük de olsa bir katkı sağlamayı amaçlamıştır.

Çalışmanın ortaya çıkması pek çok değerli kişinin katkıları sayesinde mümkün olmuştur. Olağanüstü sabırlı ve titiz katkılarıyla bu çalışmanın tamamlanmasını sağlayan danışmanım ve hocam Doç. Dr. S. Gülden Ayman'a çok teşekkür ederim. İhtiyaç duyduğum her an en küçük ayrıntılara varıncaya dek yardımcı olması ve yol göstermesi sayesinde rahat mesafe alabildim.

Hocam Yrd. Doç Dr. İbrahim Mazlum'un uyarıları teorik ve kuramsal çerçeve inşası sırasında oluşabilecek hataların en aza inmesini sağladı. Doç. Dr. Özden Zeynep Oktav ise ufuk açıcı soruları ve önerileri ile çalışmanın yön bulmasına yardımcı oldu. Her ikisine de sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Doç. Dr. Esra Hatipoğlu ve Büyükelçi (e.) Kemal Girgin hocalarım önerileri ile akademik yaşama tutunma ve akademik sürecin zorluklarının aşılması konusunda beni cesaretlendirdiler. Verilerin tasnifi ve yöntem konusundaki uyarıları çalışmanın daha kolay biçimde sonuçlanmasını sağladı. Her ikisine de çok teşekkür ederim.

Böyle bir çalışma elbette ki, bir takım sıkıntıları göze almayı gerektirmekteydi. Hepsine minnettar olduğum pek çok kişi ile sıkıntılarımı paylaştım. Ama bu çalışma sırasında hoş görüleri ve öz verili yardımları sayesinde süreci daha katlanılabilir hale getiren sevgili eşime, kızım Zehra'ya ve oğlum Ali Kemal'e teşekkür etmeden geçemeyeceğim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
Şekil, Grafik ve Tablolar	V
Kısaltmalar	VI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I. KONSTRÜKTİVİZM	9
II. KÖRFEZ ÜLKELERİNİN ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ VE KONSTRÜKTİVİZM ..	44

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI POLİTİKADA MADDİ BİR ÖĞE OLARAK PETROL VE PETROL GELİRLERİ

I. TARİHİ, EKONOMİK VE JEOSTRATEJİK KONUM.....	66
II. PETROL ETKİNLİKLERİNİN TEMEL AKTÖRLERİ.....	74
A. <i>Petrol Şirketleri</i>	76
B. <i>Tüketici Ülkeler</i>	83
C. <i>Petrol Üreten Ülkeler ve OPEC</i>	88
III. DÜNYA ENERJİ DENKLEMİ	105
A. <i>1970'ler öncesi dönem</i>	105
B. <i>1970'li Yıllar</i>	111
C. <i>1980'li Yıllar</i>	119
IV. SEKTÖRDE YAPISAL DEĞİŞİM VE PETROL POLİTİKALARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	123
A. <i>İmtiyazlardan Ortak Girişim Anlaşmalarına</i>	124

B.	<i>Hükümetlerin Katılımı ve OPEC'in Devreye Girişi</i>	128
C.	<i>Petrol Sektöründe Yapısal Dönüşüm</i>	129
D.	<i>Değerlendirme</i>	138

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALT BÖLGESEL DÜZEY: KÖRFEZ ÜLKELERİ ARASINDA İLİŞKİLER

I.	PETROL GELİRLERİNİN EKONOMİ VE SİYASET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ....	145
II.	KÖRFEZ ÜLKELERİNİN 1973–1991 ARASI DÖNEMDEKİ DIŞ POLİTİKALARININ GENEL SEYRİ.....	163
III.	KİMLİK VE MEŞRUIYET SORUNU: PETROL GELİRLERİ, KABİLECİLİK VE DİN.....	168
A.	<i>Kabilecilik</i>	171
B.	<i>Dini Bağlılıklar</i>	175
IV.	SİYASİ MUHALEFET, TEMSİL, KATILIM VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER....	184
V.	KÖRFEZ ÜLKELERİNDE GÜVENLİK VE KÖRFEZ İŞ BİRLİĞİ KONSEYİNİN KURULMASINA NEDEN OLAN KOŞULLAR.....	196
VI.	BÖLGESEL BİR ALT SİSTEM OLARAK KÖRFEZ İŞ BİRLİĞİ KONSEYİ (KİK)	210
VII.	DEĞERLENDİRME.....	229

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM DÜNYASI, ORTADOĞU VE ARAP DÜNYASI DÜZEYİNDE İLİŞKİLER

I.	ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ VE ARAP DÜNYASI DÜZEYİNDEKİ İLİŞKİLER.....	239
A.	<i>Arap Milliyetçiliğinin Yükselişi ve Körfez Ülkelerinin Uluslararası İlişkileri Üzerindeki Etkileri</i>	240
B.	<i>Arap Milliyetçiliğinin Etkisini Kaybetmesi ve Nedenleri</i>	245
C.	<i>Arap Milliyetçiliğinin Etkisini Kaybetmesinin Sonuçları</i>	252
D.	<i>Arap Birliği ile AB ya da SSCB Arasında bir Karşılaştırma</i>	264

II. PETROL GELİRLERİ VE BÖLGESEL GÜVENLİK	266
A. <i>Petrol Gelirlerinin Bölge Ekonomi Politikası Üzerindeki Etkileri</i>	270
B. <i>İran-İrak Savaşı ve Bölgesel Güvenlik Üzerindeki Etkileri</i>	278
C. <i>KİK ve Bölgesel Güvenlik</i>	282
D. <i>Filistin Sorununu ve Körfez Ülkelerinin Dış Politikaları</i>	293
E. <i>Suriye ile İlişkiler</i>	296
III. DEĞERLENDİRME.....	300

BEŞİNCİ BÖLÜM

KÖRFEZ ÜLKELERİNİN ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ AÇISINDAN KÜRESEL DÜZEYDE KİMLİK-ÇIKAR ETKİLEŞİMİ

I. TARİHİ ARKA PLAN.....	311
II. SİYASİ ARAÇ OLARAK PETROL VE PETROL GELİRLERİ.....	321
III. ÜRETİM VE FİYAT POLİTİKALARI	332
A. <i>Yapısal Zorunluluklar ve Dış Baskılar</i>	333
B. <i>Kimlik politikalarının fiyat politikaları üzerindeki etkileri</i>	341
IV. FİLİSTİN SORUNU	345
V. İRAN İRAK SAVAŞI VE KUVEYT'İN İŞGALİ	360
VI. BATI'NIN ENERJİ GÜVENLİĞİ VE KÖRFEZ ÜLKELERİNİN POLİTİKALARI.....	365
VII. PETROL GELİRLERİN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMI OLARAK BATI'YA DÖNÜŞÜ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER.....	377
VIII. SİLAHLANMA	387
IX. SİLAHLANMA POLİTİKALARI VE ABD-KÖRFEZ ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE İRAN İLE İLİŞKİLER.....	393
X. ABD'Lİ ŞİRKETLERİN VE VAKIFLARIN ETKİLERİ	401
XI. SSCB İLE İLİŞKİLER.....	406
XII. PETROL GELİRLERİNİN ARTMASI VE DİNİ BAĞLANTILARIN ULUSLARARASILAŞMASI.....	410
A. <i>Dünya Müslüman Birliği ya da Rabıta</i>	413

<i>B. Müslüman Kardeşler</i>	416
XIII.DEĞERLENDİRME	421
SONUÇ	431
KAYNAKÇA	445

ŞEKİL, GRAFİK VE TABLOLAR

	Sayfa No.
Şekil 1 :Kurumlar ve Süreç	23
Grafik 1 :Dünya enerji talebindeki artış	82
Grafik 2 :Petrol fiyatları (Bir varil petrolün ABD doları üzerinden fiyatı).....	97
Tablo 1 :Yedi Büyükler'in 1972 – 1982 Yılları Arasındaki Satışları ve Net Kazançları	77
Tablo 2 : 1950–84 Arasında ABD, Ortadoğu ve Pazar Ekonomilerinde Petrol Tüketimi ve Üretimi.....	107
Tablo 3 1960–88 Arası Petrol Üretim ve Tüketimi.....	108
Tablo 4 : 1947–90 Yılları Arasında ABD, OPEC, Ortadoğu, OECD ve Pazar Ekonomilerinin Petrol Üretim ve Tüketiminde Görülen Yıllık Değişim.....	109
Tablo 5 : 1971 – 88 Yılları Arasında OPEC, Körfez Ülkeleri ve Piyasa Ekonomilerinin Yıllık Ortalama Ham Petrol Üretim ve Tüketimleri.....	114
Tablo 6 : Körfez Ülkelerinin Doğalgaz İhracatları.....	132
Tablo 7 : 1983–90 Yılları Arasında OPEC Ülkeleri Tarafından Tüketici Ülkelerde... Gerçekleştirilen Sektörel Yatırımlar.....	134
Tablo 8 : Körfez Ülkelerinde Nüfus.....	143
Tablo 9 : Körfez Ülkelerinde Nüfus Yoğunluğu.....	143
Tablo 10 : Körfez Ülkelerinde Kırsal Nüfus Oranları.....	150
Tablo 11 : Körfez Ülkelerinde Sanayi Sektörü İstihdamının Genel İstihdama Oranı.....	150
Tablo 12 : Hizmet Sektörü İstihdamının Genel İstihdama Oranı.....	151
Tablo 13 : Ülkelerinde Kadın İstihdamının Genel İstihdama Oranı.....	151
Tablo 14 : Körfez Ülkelerinde Kişi Başına Düşen Gayri Safi Milli Gelir.....	154
Tablo 15 : Körfez Ülkelerinin GSYİH'ları.....	155
Tablo 16 : Körfez Ülkelerinde Tarım İşgücünün Genel İşgücüne Oranı.....	271
Tablo 17 : 1973 ve 1986 Yıllarında Gelişmiş Ülkelerin Petrol Kaynakları.....	367

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ACC	: Arap İşbirliği Konseyi (Arab Cooperation Council)
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
agm.	: Adı geçen makale
AMU	: Arap Mağrip Birliği (Fas, Tunus ve Cezayir)
APOC	: Anglo – Pers Petrol Şirketi (BP'nin öncülü)
AT	: Avrupa Topluluğu
BAC	: Birleşik Arap Cumhuriyeti
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
Bk.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BP	: İngiliz Petrol Şirketi
CASOC	: SOCAL petrol şirketinin Suudi dalı
CENTO	: Merkezi Antlaşma Teşkilatı (Bağdat Paktı'nın devamı)
CFP	: Fransız Petrol Şirketi
CIA	: Merkezi İstihbarat Teşkilatı (ABD)
drl.	: Derleyen
ENI	: İtalyan Petrol Şirketi (Ente Nazionale Idrocarburi)
ERAP	: Fransız Petrol Şirketi (devlet mülkiyetinde)
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
IEA	: Uluslararası Enerji Ajansı
IMF	: Uluslararası Para Fonu

INOC	: Irak Ulusal Petrol Şirketi
IPC	: Irak Petrol Şirketi (daha önce TPC)
İKT	: İslam Konferansı Teşkilatı
JECOR	: ABD-Suudi Arabistan Karma Ekonomik Komisyonu
KİK	: Körfez İşbirliği Konseyi
KNPC	: Kuveyt Ulusal Petrol Şirketi
KOC	: Kuveyt Petrol Şirketi
LINECO	: Libya Ulusal Petrol Şirketi
NIOC	: Ulusal İran Petrol Şirketi
OAPEC	: Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Teşkilatı
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı
Petromin	: Suudi Ulusal Petrol Şirketi
PFLOAG	: Umman ve Arap Körfezi'nin Kurtuluşu için Halk Cephesi
SAMA	: Suudi Merkez Bankası
SOCAL	: Standard Oil of California (Chevron petrol şirketinin öncülü)
SONATRACH	: Cezayir Ulusal Petrol Şirketi
SPR	: Stratejik Petrol Rezervleri
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TPC	: (Irak'ta) Türk Petrol Şirketi (IPC'nin öncülü)
UEP	: Uluslararası ekonomi politik
UNESCO	: BM Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı
UNICEF	: BM Çocuk Fonu (United Nations International Children's Emergency Fund; BM Çocuklara Uluslararası Yardım Fonu)
YDHC	: Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti

GİRİŞ

Ortadoğu bölgesinde petrolün keşfedilmesinden itibaren, petrol rezervleri ve üretimi bakımından Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Kuveyt, Umman ve Suudi Arabistan'dan oluşan Körfez ülkeleri –Irak ve İran ile birlikte- dünya enerji gündeminin odak noktası haline gelmişlerdir. Dünya kanıtlanmış petrol rezervlerinin neredeyse yarısının sahibi olan* Körfez ülkeleri halen üretimin beşte birini gerçekleştirmektedir.

Petrolde elde ettikleri gelirler ile dünya ekonomisinin seyrini etkileyebilecek bir satın alma gücüne ve diğer ülkelerde hatırı sayılır dış yatırım yapma imkânına sahip olan Körfez ülkeleri dünya ekonomi politikasında son derece önemli bir konum elde etmişlerdir. Nüfus oranlarının elde ettikleri gelirlere ve coğrafi büyüklüklerine göre oldukça düşük olması Körfez ülkelerinin petrol üretiminde son derece esnek davranabilmelerine, diğer bir deyişle petrolün sadece ekonomik bir meta olmaktan çıkıp genelde Ortadoğu bölgesinin, özelde Körfez bölgesinin uluslararası ilişkilerini derinden etkileyen bir araca dönüşmesine neden olmuştur.

Petrol sermayesi ile uluslararası ilişkileri etkileme potansiyeline sahip olduğunu düşündüğümüz petrol ile ilgili varlıkları kastetmekteyiz. Petrol varlığını sermaye olarak adlandırmamızın nedeni ise 1973 yılından itibaren petrol fiyatlarının aşırı artması nedeniyle bu varlıktan elde edilen artı değerın uluslararası ilişkileri önceki dönemlere oranla çok daha yoğun ve hızlı bir biçimde etkileyebilecek boyutlara erişmesi yanında, parasal birikim ve yatırım aracı haline gelmesidir. Bu zenginlik kişisel gelirler ve devlet gelirleri olarak iki ayrı kategoride ele alınabilir. Kişisel gelirler uluslararası ilişkileri ilgilendirdiği ve Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkilerini

*2009 yılı itibariyle toplam kanıtlanmış ham petrol rezervi yaklaşık 1,238 milyar varildir. OPEC üyesi 11 ülke toplam ham petrol rezervlerinin %78'ine (896 milyar varil) sahiptir. Ortadoğu'daki ham petrol rezervleri ise yaklaşık 755 milyar varildir. Bu rezervlerin 264 milyar varili S. Arabistan, 138 milyar varili İran, 115 milyar varili Irak, 98 milyar varili BAE, 102 milyar varili Kuveyt ve 27 milyar varili Katar'a aittir. Dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %44'ü Irak ile birlikte altı Körfez ülkesinin elindedir. US Energy Information Administration, "World Proved Reserves of Oil and Natural Gas, Most Recent Estimates" 19 Ekim 2005, <http://www.eia.doe.gov/emeu/international/reserves.html> (27.10.2009)

etkilediği kadarıyla tezimize konu olacaktır. Devlet gelirleri ise Körfez ülkelerinin kendi iç bütçeleri için ayırdığı bölüm, üçüncü dünya ülkelere dış yardım ve kredi olarak ayırdıkları bölüm ve batılı ülkelerin finans kurumlarına yatırım olarak giden bölüm olmak üzere üç ana başlık altında değerlendirilebilir. Körfez ülkelerinin dış politikalarını ve uluslararası ilişkilerini ilgilendirdiği ve etkilediği kadarıyla tüm bu kategoriler tezimizin ana konusunu teşkil etmektedir. Sözcüğün bu anlamıyla petrol sermayesi uluslararası ilişkilerde maddi bir unsur olarak, düşünsel temelde yükselen uluslararası kültürü etkileyen bağımsız değişken olarak ele alınacaktır.

Aynı coğrafyada yer almaları yanında, benzer sosyal, kültürel, dini, ekonomik ve siyasi yapılara sahip olan Körfez ülkelerinden Suudi Arabistan, Kuveyt ve Umman başından beri, göz ardı edilebilecek bazı sınır anlaşmazlıkları dışında, özellikle uluslararası ilişkiler bağlamında büyük ölçüde birlikte davranmışlardır. İngiltere'nin bölgedeki varlığının sona ermesini izleyen dönemde Bahreyn, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri de Suudi Arabistan ile uyumlu bir dış politika izlemiştir. Söz konusu alanlardaki bu uyum 1981 yılında kurulan Körfez İşbirliği Konseyi ile taçlandırılmıştır. 1980'li yıllarda da Körfez ülkeleri kendi aralarındaki ufak tefek anlaşmazlıklar dışında, Suudi Arabistan liderliğinde bir uluslararası ilişkiler ve dış politika yaklaşımını sürdürmüşlerdir.

Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkileri ile ilgili olarak yazılanlara genel olarak bakıldığında bu ülkelerin politikalarını dönemin başat güçlerinin, yani önce İngiltere'nin ve daha sonra ABD'nin politikalarının edilgen bir yansıması olarak görme eğiliminin ağır bastığı söylenebilir. Uluslararası yapının biçimlenmesinde ve sürdürülmesinde hegemon güçlerin başat rol oynadıkları gerçeği göz önünde bulundurulduğunda bu eğilimin haklı olduğu ileri sürülebilir. Ne var ki, özgün koşulları ihmal eden indirgemeci yaklaşımların bölge ülkelerinin uluslararası sistemdeki* özgün konumlarını ve etkilerini açıklama konusunda yetersiz kaldıkları görülmektedir.

Bu tezin temel amacı Körfez ülkelerinin 1973–1990 yılları arasındaki uluslararası ilişkilerinin genel seyrinin ve bu alandaki davranışlarının özgün yönlerinin saptanmasıdır. Bir ülkeyi ya da ülkeler gurubunu diğerlerinden ayıran ve onları özgün

* Sistem ve alt sistem kavramları ile ilgili olarak bk. Birinci Bölüm ilgili açıklama notu.

kılan jeostratejik konum, askeri güç, doğal kaynaklar, nüfus miktarı gibi maddi; sosyal formasyon ve kimlik gibi kültürel ve düşünsel faktörler bulunmaktadır.

Son derece önemli bir stratejik hammadde olan petrolün ve bundan elde edilen büyük miktarlardaki gelirlerin paylaşımını açıklamak için ekonomik açıklamaların yeterli olmadığı ve stratejik ve reel politik açıklamaların da analiz çerçevesine alınması gerektiği açıktır ama, özellikle Ortadoğu söz konusu olduğunda, bu da yeterli değildir: uluslararası kültürün, kimliklerin, düşüncelerin ve normların bölge uluslararası ilişkilerini ne yönde etkilediği de göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla, Körfez ülkelerinde devleti kuran ve daha sonra devleti sürdüren ya da devlet için tehdit oluşturan faktörleri de görebilmek için devlet içerisindeki alt yapıların ve toplumsal alt gurupların da analiz çerçevesi içerisine alınması ve devlet içerisindeki yapılarla devlet düzeyindeki ve uluslararası düzeydeki yapılar arasındaki etkileşimin incelenmesi gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında, tez iki temel soruya cevap arayacaktır:

- 1. Diğer stratejik faktörlere ek olarak, petrol gelirlerinin artması Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkilerini ne yönde etkilemiştir?*
- 2. Kabilecilik, Arap milliyetçiliği, İslamcılık, komünizm karşıtlığı, egemenlik anlayışı; dost, düşman ve rakip kimliklerin belirlenmesinde etkili olan uluslararası kültür gibi düşünsel etkenlerin bu noktadaki etkisi nedir?*

Tez petrolün ve petrol gelirlerinin, diğer reel politik çıkar ve kimlik unsurları ile etkileşim içerisinde Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkileri üzerindeki etkilerini ortaya koymaya çalışacaktır. Bu ise, statik tasvirler yerine, süreç analizini zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede, tez aşağıdaki argümanlar çerçevesinde ilerleyecektir:

- 1. Rasyonalist teoriler tarafından ileri sürülen askeri ve ekonomik güç, petrol sermayesi vb. gibi **maddi etkenler** ile eleştirel teoriler tarafından ileri sürülen argümanlar, dost-düşman ya da Ben ve Öteki algısı, egemenlik anlayışı, Arap milliyetçiliği, din vb. **düşünsel etkenlerin** etkileşimi sonucunda nitelikleri belirginlik kazanan uluslararası sistemin yapısına dair düşünceler ülkelerin uluslararası ilişkilerindeki davranış kalıplarını (sistemi) belirler.*

2. *Ekonomik yapı, jeostratejik faktör, jeostratejik konum, yerel kültürel unsurlar ve tarihi arka plan gibi unsurlara ek olarak uluslararası yapının nitelikleri ülkelerin siyasi tercihlerinin belirlenmesi noktasında etkin rol oynar. Uluslararası yapının belirgin nitelikleri ise temelde yapının hegemonu olan aktör/aktörler tarafından belirlenmekle birlikte, görece küçük aktörler de güçleri ve etkinlikleri ile orantılı bir biçimde uluslararası yapının şekillenmesi üzerinde etkili olurlar.*
3. *Farklı analiz düzeylerinde farklı (kabile kültürü, Arap milliyetçiliği ve din vb.) etkenler ülkelerin uluslararası ilişkilerini biçimlendirme noktasında etkin olabilir. Alt analiz düzeylerinde ortaya çıkan değişiklikler kimi üst düzlemdeki etkenler ile etkileşime geçerek, bireysel ve makro düzeydeki davranışların değişmesi üzerinde belirleyici rol oynayabilir, hatta yapının değişmesini zorlayabilir. Sosyal formasyon ve devlet yapılarının biçimleniş alt-makro (bölgesel) yapıların uluslararası yapıya eklemeli biçimini etkiler.*
4. *(Petrol sermayesi gibi) maddi güç kaynakları, düşünsel kaynaklı etkenlerin biçimlendirilmesinin bir aracı olarak kullanılabilir. Bir ülkenin siyasi tercihleri dünya ekonomisindeki özgün konumuna uygun olarak belirginlik kazanır. Bu noktada en önemli etken siyasi irade ya da stratejik zihniyet olduğu için, sonuç itibarıyla düşünsel nitelikli etkenler uluslararası ilişkilerde başat bir konum elde etmiş olur. İçsel meşruiyeti sorgulanır duruma düşen rejimlerin bulunduğu ülkelerde meşruiyetin kaynağı olan halklar ile yönetimler arasındaki parçalanmışlık ve dış aktöre dayanma zorunluluğu gelişmekte ya da geri kalmış olan ülkelerin etkinliklerini sınırlar.*

Bu tez Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkileri bakımından ortak özellikleri üzerinde yoğunlaşmakta olup bu ülkelerin siyasi tarihlerini ve uluslararası ilişkilerini tek tek ele alan bir çalışma değildir. Tezin asıl vurgusu Körfez ülkelerinin siyasi kimlikleri, çıkarları, dinamikleri, dış politikaları, uluslararası ilişkileri ve yüzleşmek zorunda kaldıkları güçlükler karşısında tavır almaları bakımından ortak noktaları üzerinde olacaktır. Tarihleri, nüfus yapıları ve siyasi gündemleri bakımından bu ülkeler arasında bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Tez boyunca bu farklılıkların sadece uluslararası ilişkiler açısından ciddi bir biçimde hissedildiği noktalar vurgulanacaktır.

Tez boyunca yöntem olarak birincil ve ikincil kaynakların taranması yöntemi izlenmiştir. Kaynak taraması sonucunda problem tanımlanmaya, sınırlandırılmaya ve problemin önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma tarihsel bir perspektife yerleştirilerek detaylandırılmaya, bulguları konstrüktivist bakış açısı ile ilişkilendirilmeye ve yeni sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmada analiz birimi olarak Körfez ülkeleri, analiz düzeyi olarak ise alt-bölgesel, bölgesel ve küresel aşamalar olarak uluslararası sistem esas alınmıştır.

Körfez ülkelerinin stratejik bakımdan önemli bir coğrafyayı paylaşıyor olmaları, ekonomik bakımdan petrole bağımlı olmaları, benzer tarihsel deneyimleri paylaşmaları, tarihin belli bir döneminde İngiltere ve ABD etkisi altına girmeleri, Körfez İşbirliği Konseyi çatısı altında askeri ve ekonomik bakımdan bir araya gelmeye çalışmaları gibi nedenler bu ülkeleri bölgesel uluslararası bir alt sistem olarak değerlendirmemizi mümkün kılmaktadır.

Tezimiz için esas aldığımız zaman diliminin (1973–90) başlangıcında Suudi Arabistan'ın kuruluşunun üzerinden kırk bir yıllık bir süre geçmişti. 1899 yılından sonra dış politika ve savunma açısından İngiltere'nin himayesi altına giren Kuveyt ise 1961 yılında bağımsızlığını kazanmış genç bir emirlikti. Dolayısıyla bu iki ülke devlet deneyimi ve kurumsallaşma anlamında yol almış bulunmaktaydılar. 18. yüzyılda kurulan ve ülkeyi İngiltere'ye bağımlı hale getiren pek çok anlaşmaya rağmen bağımsızlığını hiçbir zaman kaybetmeyen Umman¹ dışındaki diğer Körfez ülkeleri ise 1970'li yılların başlarında bağımsız birer devlet olarak henüz yeni tanınmışlardı. Bu ülkeler İngiltere'nin Körfez'den askeri bakımdan çekilmesinin ardından bölgenin en güçlü ülkesi konumunda bulunan Suudi Arabistan'ın etkisi altına girmeye ya da en azından yönetim biçimi ve kültürel benzeşme gibi faktörler bakımından kendilerine daha yakın buldukları Suudi Arabistan'ın politikalarını ve girişimlerini desteklemeye başlamışlardır. Dolayısıyla, bu tez boyunca coğrafi, demografik ve ekonomik bakımdan en büyük ve en güçlü Körfez ülkesi konumunda bulunan Suudi Arabistan'dan daha fazla söz edilmiş olması doğaldır.

¹David C. King, **Oman**, Times Media Private Limited: New York, 1997, s. 105; **Umman Dışişleri Bakanlığı**, "Oman in History", <http://www.mofa.gov.om/mofanew/index.asp?id=43> (13.03.2010)

Çalışmanın ilk bölümünde kuramsal ve kavramsal çerçeve belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bölüm konstrüktivist yaklaşımı temel alan bir analiz çerçevesi önermekte, buna ek olarak, maddi ve düşünsel unsurlar arasındaki etkileşimi süreç analizi çerçevesinde incelemeyi esas alan bir yöntem önerisi sunmaktadır.

İkinci bölümde bir uluslararası politika aracı olarak petrol ve petrol gelirleri ile ilgili genel açıklamalar yapılmıştır. Bu bölümde petrol rejimi, petrol sektörünün genel özellikleri ve petrolün ülkelerin uluslararası ilişkileri üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılmıştır.

Kullandığımız kuramsal ve kavramsal çerçevenin de bir gereği olarak, çalışmanın izleyen bölümleri makro analiz düzeyleri olarak bölümlendirilmiştir. Üçüncü bölümde alt bölgesel sistem olarak altı Körfez ülkesinin yer aldığı Körfez bölgesi makro düzey bir yaklaşımla ele alınmış; kabile geleneği, Vahhabi İslam anlayışı gibi kültürel ve düşünsel unsurların reel politik faktörlerle etkileşim içerisinde nasıl evirildiği ve Körfez İşbirliği Konseyi (KİK)'i ortaya çıkararak nedenler belirlenmeye çalışılmıştır.

Dördüncü bölümde, benzer bir biçimde, Körfez ülkelerinin 1973–90 arası dönemdeki uluslararası ilişkileri alt bölgesel sistem olarak genelde İslam dünyası, özelde Ortadoğu bölgesi ve daha özelde Arap dünyası düzeyinde ele alınmıştır. Bu bağlamda, Arap milliyetçiliğinin ve dine dayalı politikaların Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkileri üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılmıştır.

Beşinci ve son bölümde ise önceki bölümlerde elde edilen veriler çerçevesinde 1973–1990 arası dönemde Filistin sorunu, silahlanma vb. konularda petrolün ve petrol gelirlerinin siyasi bir araç olarak kullanılıp kullanılmadığı, Körfez ülkelerinin sistemik güçler ile ilişkileri çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Genelde Arap ülkelerinin, özelde Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkilerini açıklama, anlatma ve anlamlandırma konuları gündeme geldiğinde genellikle realist paradigmaya başvurulmaktadır. Bu bağlamda, genelde Ortadoğu, özelde Arap ülkeleri ile ilgili olarak yapılan çalışmalar ana hatları itibarıyla Arap ülkelerinin de anarşik bir uluslararası ilişkiler ortamında yer aldıkları, kendi iç ve dış güvenliklerini güvence altına alma güdüsüyle hareket ettikleri, temel önceliklerinin kendi varlıklarını sürdürmek olduğu gibi tezleri destekler ve bölgede gözlemlenen değişimi sadece güç konfigürasyonunda yaşanan değişimle açıklamaya çalışır niteliktedir. Ama bu çalışmalar uluslararası toplumun da bir “toplum” olması münasebetiyle sosyal (insani) özellikler taşıdığı gerçeğini, uluslararası yapının ya da o yapıyı oluşturan devletlerin toplamından çok daha fazlasını ifade ettiğini ve bölgedeki bazı olguların düşünsel olarak inşa edildiğini göz ardı etmektedirler.²

Realist paradigma, örneğin, ister Nasırcı ister Baasçı olsun Arap milliyetçiliğini ve bu milliyetçiliğin Arap siyaseti üzerine dayattığı normları açıklama gücüne sahip değildir. Örneğin 1959 Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulması karşısında Ürdün ve Irak gibi Arap ülkeleri büyük kaygı duymuşlardır. Bu kaygıları realist paradigma ile açıklamaya çalıştığımızda, söz konusu Arap ülkelerinin Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) ile birlikte karşı konulamaz bir askeri gücün ortaya çıkmasından çekindiklerini ve bunun için kaygı duyduklarını söylememiz gerekecektir. Oysa Ürdün ve Irak gibi ülkeler BAC'ın askeri gücünden çok, birleşme hareketinin

² Bölge ile ilgili realist/neorealist çalışmalara örnek olarak bk. Simon C. Smith, **Britain's Revival and Fall in the Gulf: Kuwait, Bahrain, Qatar, and the Trucial States**, 1950–71, Routledge: Curzon, 2004, ss. 32 -55; Anthony H. Cordesman, **Britain, Oman, Katar and UAE: Challenges of Security**, Colorado: Westview Press, 1997; Veysel Ayhan, **Petrol ve Güvenlik: Ortadoğu'daki Krizlerin Ekonomi Politikası**, Doktora tezi, Bursa 2005; Bradley L. Bowman, “Realism and Idealism: US Policy toward Saudi Arabia, From The Cold War to Today”, **Parameters**, (Winter 2005); Leonardo Maugeri, “Not in Oil's Name,” **Foreign Affairs**, Vol. 82, July/August 2003; Paul Aarts, “The Middle East: a Region without Regionalism or the End of Exceptionalism”, **Third World Quarterly**, vol. 20, no. 5, 1999, s. 919 vd.

ardından iç ve dış siyaset bağlamında Arap milliyetçiliği söylemlerinin etkisi altında kalmaktan kaygı duymuşlardır.

Yine realist bakış açısı, Körfez ülkelerinin kendi ‘ülkesel’* çıkarları yerine Filistin sorunu gibi ülkesel çıkarlar bakımından ilk bakışta çok fazla bir anlam içermeyen sembolizm yüklü bir dış politikaya başvurmak zorunluluğu duyduklarını vb açıklayamamaktadır.

Yine, Suudi Arabistan’ın ‘Rabita’ ve İslam Konferansı Teşkilatı gibi örgütlerin kuruluşunda gösterdiği çabayı ve Ortadoğu bölgesindeki hemen tüm yöneticiler üzerinde toplumsal bir baskı ögesi olan dini ve dine dayalı duyarlılıkları göz önünde bulundurma zorunluluğu hissettiklerini de realist bakış açısıyla açıklama imkânı bulunmamaktadır.

1981 yılında Körfez İşbirliği Konseyi (KİK)’in kuruluşu da bir bakıma bölgedeki güç konfigürasyonunun değişmesi ile ilgili olsa da, Körfez ülkelerinin hemen tümünün İran Devrimi ile birlikte ortaya çıkan rejim değişikliği tehlikesi karşısındaki tutumlarını, Şiiliğe karşı Körfez ülkelerinin gösterdikleri tepkileri, Körfez İşbirliği Konseyi ile bir “Körfezli” kimliği oluşturulması yönündeki çabaları ve benzeri faktörleri realist paradigma ile bir bütün olarak açıklama imkânı yoktur.

Arap ülkelerinin uluslararası ilişkilerinin yerel ve uluslararası kamuoylarının düşüncelerini değiştirme amacıyla duygusal bir söylem ve gündem belirleme, bu gündemi gerçekleştirme, böylece uluslararası ortamdaki konumunu sağlamlaştırma, hatta mümkünse bölge kamuoyu nezdinde lider imajı ve konumu elde etme vb. gibi amaç ve hedefler tarafından yönlendirildiği göz önünde bulundurulduğunda, realist paradigmanın bu ülkelerin uluslararası ilişkilerini anlatma konusunda yetersiz kaldığı daha iyi anlaşılmaktadır. Ortadoğu ülkelerinde kimlik ve egemenlik, diğer bir deyişle

* “Ulusal” ya da “milli” yerine “ülkesel” kavramını kullanmak daha yerinde olacaktır. Çünkü tüm Arap dünyasının tek bir ulustan oluştuğu yönündeki iddialar göz önünde bulundurulduğunda tek bir “ulusal çıkar”dan söz etmek mümkün değildir. Bu durum Ole Waever tarafından ifade edilen “Westphalia sistemi öncesinde ulussuz devletler olduğu gibi, önümüzdeki yıllarda devletsiz uluslar ortaya çıkacaktır” biçimindeki varsayımı hatırlatmaktadır. Bk. Ole Waever, 1995a. “Identity, Integration, and Security: Solving the Sovereignty Puzzle in E. U. Studies.” **Journal of International Affairs**, 48/2, s. 423. Günümüz Ortadoğu’sunda pek çok ülke tarihi sürecin doğal bir uzantısı olarak değil, batılı ülkelerin bölgeyi kendi çıkarlarına uygun olarak bölmeleri sonucunda ulussuz devletler olarak ortaya çıkmışlardır.

ulus ve devlet kavramları bağlamında tam anlamıyla bir örtüşme olmaması³ kimlik-egemenlik arasındaki ilişkinin son derece dinamik bir özelliğe sahip olmasına neden olmaktadır. Bu dinamizmi ve norm-siyaset ilişkilerini en iyi biçimde açıklayabilecek olan teorinin konstrüktivizm* olduğunu düşünmekteyiz.

I. KONSTRÜKTİVİZM

Konstrüktivist uluslararası ilişkiler teorisi 1990'lı yıllarda pozitivistlere yönelik eleştirilerin yoğunlaşması yanında mevcut uluslararası ilişkiler teorilerinin Soğuk Savaş'ın sona ermesini açıklama konusunda yetersiz kalmalarının da etkisiyle ortaya çıkmıştır.⁴ Konstrüktivist teorinin önde gelen isimlerinden Nicholas Onuf'a göre bu teorik yetersizlik siyasetle ilgilenen teorisyenlerin [uluslararası alanda] düzenin değil anarşinin hâkim olduğunu ileri süren alternatif öncülü tercih etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu durumda, uluslararası alanda düzen yoksa bunu açıklamaya gerek de yoktur. Aksi yöndeki kanıtlar ya anormallik ya da geçici bir durum olarak görülmekte ve teorik ilgi alanına girmemektedir. Sonuç olarak çatışma ve düzensizlikle ilgili kaygıların egemen olduğu ortamda uluslararası siyaset çalışmalarında teori kıtlığı yaşanmaktadır.⁵

Diğer bir önemli konstrüktivist teorisyen Kratochwil de, davranışların gerçekleştirilmeye çalışılan amacın bir parçası olduğu gerçeğine dayanmak yerine, verili koşullardan yola çıkarak açıklamalar yapmaya çalışan pozitivistlerin siyasi sorunların

³ F. Gregory Gause, "Systemic Approaches to Middle East International Relations", **International Studies Review**, Vol. 1, No. 1 (Spring, 1999), s. 6; Raymond Hinnebusch, **The International Politics of the Middle East**, Manchester University Press, Manchester, 2003, s. 2.

* "Constructivism" terimi Türkçeye "oluşturmacılık", "yapılandırıcılık", "inşacılık" gibi farklı şekillerde çevrilmektedir. "Yapısalcılık" gibi yanlış çevirilere rastlamak da mümkündür. Terimin Türkçesi üzerinde bir uzlaşma oluşmamış gözüktüğünden tezimiz boyunca Türkçe telaffuzu olan "konstrüktivizm" ve türevi olan "konstrüktivist" sözcükleri tercih edilecektir.

⁴ Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası ilişkiler teorileri tartışmaları ile ilgili kapsamlı bir araştırma için bk. George Sørensen, "IR Theory after the Cold War". **Review of International Studies**, no 24, 1998, ss. 83-100.

⁵ Nicholas Onuf'un "International Legal Order as an Idea", (American Journal of International Law, 1973(2):246-66) adlı makalesinde yer alan bu görüşler Marlene Wind tarafından aktarılmaktadır. Bk. Marlene Wind, "Nicholas G. Onuf: the Rules of Anarchy", Iver B. Neumann and Ole Weaver (Ed.), **The Future of International Relations: Masters in the Making** içinde, (254-289), New York: Routledge, 2005.

çözümünde yetersiz kaldığını ileri sürmekte ve uluslararası ilişkiler alanında epistemolojik bir yetersizlikten söz etmektedir.⁶

Christian Reus-Smith'in de belirttiği gibi, konstrüktivist teori eleştirel teorilerden uzanan bir sürgün şeklinde ortaya çıkmıştır. Eleştirel teoriler insanları birbirinden bağımsız bencil bireyler olarak, toplumu ise stratejik bir alan olarak gören rasyonalistlere karşı çıkmakta, insanların toplumsal olarak birbirlerine bağlanmış, iletişimsel olarak inşa edilmiş bireyler olduklarını ileri sürmekte ve kültürü bireyleri yönlendiren önemli bir öge olarak görmektedirler. Rasyonalistlere göre daha yorumlayıcı, söylemsel ve tarihsel bir analiz yöntemi benimseyen konstrüktivistler bu alternatif ontolojiyi dünya siyasetini açıklamak için kullanmaktadırlar.⁷

Konstrüktivizm, uluslararası yapının devletlerce oluşturulan uluslararası toplumda içkin olduğunu; bu yapının devletler nezdinde yaygın biçimde kabul gören ve sistemin⁸ işlevsel hale gelmesini sağlayan bir takım değerlere, kurallara ve kurumlara

⁶ Friedrich V. Kratochwil, 'The Protagorean Quest: Community, Justice, and the "Oughts" and "Musts" of International Politics', **International Journal**, no 43, 1988, ss. 205-40.

⁷ Bk. Christian Reus-Smit ve diğerleri, "Constructivism", **Theories of International Relations**, (Yazarlar: Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donnelly, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit and Jacqui True), 3. Baskı, New York: Palgrave Macmillan, 2005, ss. 121-2.

⁸ Kenneth N. Waltz "sistem'i "etkileşim içerisinde olan birimler" biçiminde tanımlamaktadır. Bk. Kenneth N. Waltz, **Theory of International Politics**, California: Addison- Wesley Publishing Company, 1979, s. 40 ve 78. David Singer ise sistemi "ortak bir kaderi paylaşacak düzeyde karşılıklı bağımlı durumda bulunan insanların kümelenmesi ve bunların içinde yaşadıkları fiziki çevre ..." olarak tanımlamaktadır. Bk. J. David Singer, **A General Systems Taxonomy for Political Science**, New York, General Learning Press, 1971, s. 9.

Michael Haas'a göre uluslararası sistem siyasi bakımdan özerk ya da yarı özerk durumda bulunan toplumsal sistemlerin kümelenmiş halidir. Bk. Michael Haas, "International Subsystems: Stability and Polarity", **The American Political Science Review**, vol. 64, s. 100.

Waltz'a göre bir düzeyde sistem, bir yapı içerir ve bu yapı sayesinde sistemin sadece birimlerden [rastgele] oluşturulmuş bir derleme olmadığını düşünmek mümkün hale gelir. Bir diğer düzeyde ise sistem etkileşim içerisindeki birimleri içerir. Bk. Waltz, **Theory...**, s. 40 ve 78. Waltz'a göre sistemik bir uluslararası siyaset yaklaşımı en azından, sistem düzeyinde elde edilen bilgi birikiminden yola çıkarak devletlerin davranışlarına ve devletler arası etkileşime dair beklentilerle ilgili çıkarımlarda bulunabilmelidir. (age. s. 50).

Ernst B. Haas sistem teorilerini belirlemci (deterministik) ve buluşsalcı (heuristic) olmak üzere iki ayrı bölümde değerlendirmektedir. Belirlemci yaklaşımlar sistemi oluşturan öğelerin önceden programlanmış ve değişmez olduklarını ileri sürerlerken, Durkheim ve Weber'i izleyen buluşsalcılara göre sistem kavramı bir takım olayları ve eğilimleri açıklamak üzere konulmuş analitik bir kavramdır ve gerçek dünyayı tam olarak yansıtmada iddiasında değildir. Gerek belirlemcilerle, gerekse buluşsalcılara göre sistem kavramı sistemin işleyiş kurallarını belirleyen ve aktörlerin farkına varmamış olabilecekleri bir üst-mantık'ın varlığını ima eder. Bk. Ernst B. Haas, "On Systems and International Regimes", **World Politics**, Vol. 27 no. 2, January 1975, ss. 151-2. Bu çalışmada sistem kavramı buluşsalcı bir yaklaşımla ele alınacaktır.

dayalı olarak varlık ve işlevsellik kazandığını ileri sürmektedir.⁹ Örneğin, güç dengesi devletler tarafından kendi özgürlüklerine ve genel olarak istikrara katkı sağlayan bir unsur olarak kabul görüldüğünde işlevsellik kazanmaktadır.¹⁰

Ontolojik açıdan bakıldığında, konstrüktivist teoriler rasyonalist (neoliberal ve neorealist) teorilerden üç temel noktada farklılaşmaktadırlar. Öncelikle, konstrüktivist teoriler maddeci değil idealisttirler.¹¹ Konstrüktivistler nükleer silahlanma yarışı gibi maddi olguları inkâr etmeseler de, aktörlerin davranışlarını paylaşılan anlam yapıları ile açıklama yolunu tercih ederler.¹² İkincisi, konstrüktivistler aktör ile yapının karşılıklı etkileşim içerisinde birbirlerini inşa ettiklerini savunurlar.¹³ Son olarak, konstrüktivistler aktörlerin davranışlarını kimliklerden kaynaklanan çıkarlar ve uluslararası kültürden/düşüncelerden kaynaklanan normlar çerçevesinde açıklamaya çalışırlar.¹⁴

Alexander Wendt'e göre, uluslararası ilişkiler disiplininde konstrüktivist teori iki temel önermeyi esas almaktadır: (1) İnsanlar tarafından oluşturulan birliktelikler (human association) maddi güçlerden ziyade paylaşılan düşünceler (shared ideas) tarafından belirlenir ve (2) amaçlı aktörlerin çıkarları ve kimlikleri doğa tarafından verilmiş olmaktan ziyade söz konusu paylaşılan düşünceler tarafından inşa edilir. Düşüncelerin önemini vurgulayan ilk önerme "idealist", sosyal yapıların bireylerle indirgenebileceğini ileri süren "bireyselci" yaklaşımların aksine yapıdaki belirgin

Sistem kavramını güç politikası yaklaşımı ile ele alan Norton Kaplan altı sistem türü belirlemektedir: Güç dengesi, gevşek çift kutup, sıkı çift kutup, birim veto, evrensel ve hiyerarşik. Norton Kaplan, **System and Process in International Politics**, New York: Wiley, 1964, s. 9. Uluslararası ilişkiler literatüründe sistem kavramı genel olarak askeri/stratejik bağlamda ve güç politikaları çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu çalışmada ise sistem kavramı askeri/stratejik etkileşim yanında ekonomik, coğrafi, kültürel ve kimlik ile ilgili (uluslararası ilişkilerde dost, rakip ve düşman ülkelerin belirlenmesi anlamında) etkileşimleri de kapsayacak biçimde kullanılmıştır.

⁹ Emanuel Adler, "Seizing the Middle Ground", **European Journal of International Relations**, vol. 3 no 3, 1997, s. 322.

¹⁰ John Gerard Ruggie, **Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization**, New York: Routledge, 1998, s. 11.

¹¹ Alexander Wendt, **Social Theory of International Politics**, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, s. 1.

¹² Daniel S. Geller and John A. Vasquez, "The Construction and Cumulation of Knowledge in International Relations: Introduction" Daniel S. Geller and John A. Vasquez, (ed.), **The Construction and Cumulation of Knowledge in International Relations** içinde (I-84), Oxford: Blackwell, 2004, s. 1.

¹³ Ted Hopf, 'Polarity, the Offense-Defense Balance, and War,' **American Political Science Review** 85:2 (June 1991), ss.172-3; Jeffrey T. Checkel, "The Constructivist Turn in International Relations Theory," **World Politics**, no 50, January 1998, s. 326.

¹⁴ Andrew Bradley Phillips, "Constructivism", Martin Griffiths (Ed.), **International Relations Theory for the Twenty-First Century: an Introduction** içinde (60-74), New York: Routledge, 2007, s. 63.

güçlere vurgu yapan ikinci önerme ise yapısalcı bir yaklaşımı çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla, Wendt'e göre, konstrüktivizm bir tür "yapısal idealizm"dir.¹⁵

Konstrüktivist teori realizmin devlet merkezçiliğine, bilime bağlılığına, ulusal çıkar anlayışına ve anarşinin sonuçları ile ilgili bulgularına; liberalizm'in ilerlemeyi mümkün görmesinin yanında düşüncelere, kurumlara ve iç politikaya önem vermesine, Marksizm'in ise devlet ile ilgili tartışmalardaki duyarlılıklarına vurgu yapmaktadır. Bu bir meta-sentez oluşturma çalışması değil, daha doyurucu açıklamalar yapan yeni bir teori için başlangıç noktası oluşturma çabasıdır.

Wendt'e göre uluslararası sistemin sosyal ve konstrüktivist açıdan incelenmesinde bazı güçlükler bulunmaktadır. Sosyal açıdan, normların ve yasaların kontrolü altında bulunan iç politikanın aksine, uluslararası politika bireysel (ulusal ya da ülkesel) çıkarlar ve dışsal faktörler tarafından yönlendirilmektedir. Uluslararası hukukun ve kurumların maddi güç temelini ve çıkarları sınırlandırma noktasındaki etkisi iç politikaya göre oldukça düşüktür. Dolayısıyla uluslararası sistem tam anlamıyla "sosyal" bir alan teşkil etmemektedir.¹⁶ Diğer taraftan, uluslararası sistemin temel aktörleri olan devletler, toplumun içerisinde yer alan bireyle karşılaştırıldığında, içinde yer aldıkları sosyal sistemden çok daha bağımsız bir niteliğe sahiptirler ve dış politikaları öncelikle iç politikaları tarafından belirlenmektedir. Bu durum ("birey"lerini devletlerin oluşturduğu) uluslararası sistemin devletleri yapılandırma (construction) noktasında ilk bakışta düşünüldüğü kadar etkili olamadığı anlamına gelmektedir. Ne var ki, neorealist ve neoliberal akımların dünya politikalarının sosyal olarak inşa edildiği gerçeğini tümüyle göz ardı etmeleri konstrüktivist uluslararası ilişkiler teorisinin gelişmesi için zemin oluşturmuştur.

Kendi içinde pek çok alt gruba ayrılan konstrüktivist düşünürleri "modernist", "post-modernist"* ve kimi "feminist"* görüşler olmak üzere üç ana başlık altında

¹⁵ Wendt, *Social Theory...*, s. 1.

¹⁶ Wendt, s. 2.

* Epistemolojik açıdan bakıldığında post-modernizm anlatsal (düşünsel, kültürel) bilginin, en az bilimsel bilgi kadar geçerli olduğunu savunur. Bilgi, bilimsel ise modernist; anlatsal bilgi ile iş birliği içinde ise post-modernisttir. Kültürel bilgiyi önemseydiği ve kültürü uluslararası yapının önemli öğelerinden biri olarak gördüğü göz önüne alındığında bu bölümde tanımlanmaya çalışılan konstrüktivist teorisinin post modern düşüncelere daha yakın olduğu ileri sürülebilir.

gruplandırmak mümkündür. Bu akımların üçü de devletlerin sosyal olarak inşa edilmiş (socially constructed) oldukları konusunda hemfikirdirler. Bu ortak nokta söz konusu akımların neoliberalizm ve neorealizm ile tartışmaya girmelerine zemin hazırlamıştır.¹⁷ Özneyi (subject) materyalist bir yaklaşımla ele alan neorealistler uluslararası sistemin yapısını maddi güç dağılımı olarak görmekte*, materyalist zemine kurumsal üstyapıyı da ekleyen neoliberaler yetenekler artı kurumlar olarak formüle etmekte, “idealist” bir ontolojiye sahip olan konstrüktivistler ise anarşi ve güç dağılımı çerçevesinde tanımlanan yapının davranışları yönlendirmede yeterli olamayacağını ileri sürmekte¹⁸ ve yapıyı düşüncelerin paylaşımı olarak görmektedirler.¹⁹ Konstrüktivistlere göre yapı davranışların bir aracıdır ve ilkesel olarak, davranışlarda görülen [niteliksel] değişiklikler

** Feminist bir uluslararası ilişkiler teorisi temelde üç ilkeye dayanır: 1. Anlamın sosyal olarak inşa edildiğini kabul etmek; 2. Tarihsel çeşitliliği tartışmak ve; 3. Gücü, gizli güç ilişkilerini ortaya koyacak şekilde teorileştirmek. Feminist teoriye göre ulusal güvenlikle ilgili realist görüşler erkek egemen bir söylem tarafından oluşturulmuştur ve gerçeğin sadece bir kısmını temsil ettiği halde evrensel bir durum gibi sunulmaktadır. Kadınların güvenlik tanımı ise birden fazla düzeyde ele alınır ve çok boyutludur. Feministlere göre güvenlik askeri, ekonomik bakımdan olduğu kadar, cinsiyet bakımından da şiddetin ortadan kalkması demektir. Bk. J. Ann Tickner, **Gendering World Politics: Issues and Approaches in the Post-Cold War Era**, Columbia University Press, 2001, s. 28; J. Ann Tickner, **Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security**, New York: Colombia University, 1992, s. 37.

¹⁷ Wendt, **Social Theory...**, ss. 4-5.

* Kenneth N. Waltz’a göre yapı devletler arası etkileşim sonucunda ortaya çıkar ama ardından devletleri sınırlandırır ve birbirlerini dikkate almaya sevk eder. Bk. Waltz, **Theory ...**, s. 99. Waltz’a göre yapı sistemin bir bütün olarak düşünülebilmesini sağlayan bileşendir. Bir yapı, o yapıyı oluşturan parçaların düzenleniş biçimiyle tanımlanır. Sadece düzenlemede meydana gelen değişiklikler yapısal değişimdir. İç siyasetteki anayasal değişiklikler yapısal değişime işaret eder ama yapı sadece biçimsel anayasadan ibaret değildir. Örneğin, 19. yüzyıldan itibaren başbakanların giderek daha fazla yetkiye sahip olmaları yapısal bir değişimdir. Yapının birimleri farklı pozisyonlarda yer alırlar, farklı davranışlar sergilerler ve etkileşimde farklı sonuçlar üretirler. Hiyerarşik olarak düzenlenen iç siyasi yapılarda, biçimsel olarak farklı birimler farklı işlevler üstlenmişlerdir ve birimlerden her biri farklı imkânlarla ve yeteneklere sahiptir. Siyasi yapılar siyasi süreçleri biçimlendirirler. Uluslararası siyasi sistemler ise kendi başına davranan birimler tarafından oluşturulur. Tıpkı ekonomi biliminin pazarları şirketler üzerinden tanımlaması gibi, Waltz da uluslararası yapıyı devletler üzerinden tanımlamaktadır. Coğrafi büyüklük, zenginlik, güç ve biçim bakımından farklılaşan devletler egemen siyasi kurumlardır. Dolayısıyla Waltz uluslararası yapıyı anarşik biçimde pozisyon almış, işlevsel olarak birbirinden farklı birimler arasındaki imkân ve yetenekler biçiminde tanımlamaktadır. Bk. Waltz, **Theory...**, ss. 79–101. Wendt oluşturduğu konstrüktivist yaklaşımda yapının Waltz tarafından ortaya konulan niteliklerinin tümünü kabul etmekle birlikte, yapıda düşünsel-kültürel bir ögenin –kimliklerin- daha içkin olduğunu ileri sürmektedir.

¹⁸ David Dessler, “What is at Stake in the Agent-Structure Debate?” **International Organization**, no 43 (Summer 1989), s. 459.

¹⁹ Wendt, **Social Theory...**, s. 5.

yapının değişmesine neden olur.²⁰ Bu yaklaşım çerçevesinde, örneğin, anarşi devletler tarafından oluşturulmuş bir durumdur.²¹

Konstrüktivist uluslararası ilişkiler teorisi analiz birimi olarak devleti, analiz düzeyi olarak da uluslararası sistemi esas almaktadır. Wendt'e göre, analiz birimi olarak devletin alınmasının nedeni, Weber tarafından ortaya konulduğu biçimiyle, meşru şiddet kullanma tekelinin devlete ait olduğu konusunda uzlaşının sürmekte oluşudur.** Devlete ait olan bu tekel her ne kadar 20. yüzyılda devlet dışındaki güç merkezleri (terör örgütleri vb.) tarafından aşındırılmış olsa da uzlaşma sürmektedir. Dolayısıyla, uluslararası yapının temel aktörü olan ve "yasal" kişilikleri, "çıkarları", "ihtiyaçları", "sorumlulukları" ve "rasyonalitesi" olan devletlerin temel analiz birimleri olarak alınması doğaldır. Ne var ki, uluslararası yapı tek tek devletlerin toplamından ibaret değildir. Çünkü devletleri büyük-küçük, güçlü-güçsüz, merkez-çevre, kutup ve diğerleri biçiminde tasnif etmek bile sadece uluslararası bir yapının varlığının kabulü ile mümkündür. Ayrıca, aktörlerin davranışları çoğu zaman amaçlananın dışında sonuçlar üretmektedir. Bu nedenle uluslararası yapı aktörlerin davranışlarının toplamından çok daha fazlasını ifade etmektedir. Dolayısıyla Konstrüktivizm aktörleri/devletleri bağımsız olarak inceleyen bireyseli yaklaşım yerine, bütüncül (holist) yaklaşımı esas almaktadır.²²

Konstrüktivistlere göre uluslararası yapı maddi olmaktan ziyade sosyal temellidir. Çünkü uluslararası yaşam devletlerin birbirleriyle ilgili inanç ve düşünceleri tarafından belirlenmektedir ve bunlar maddi yapılardan ziyade sosyal yapılar tarafından oluşturulmaktadır. Devletlerin çıkarları ve kimlikleri daha ziyade bütüncül açıdan kavramsallaştırılmış yapı tarafından inşa olunmaktadır. Bu nedenle, karşılıklı etkileşim,

²⁰ David Dessler, s. 459.

²¹ Alexander Wendt, "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics" **International Organization** 46, 2 (Spring 1992), ss. 391–426.

** Wendt'in yapı konusundaki öncüllerini büyük ölçüde kendisinden aldığı Waltz'a göre ulusal olaylarla uluslararası ilişkileri birbirinden ayırt eden en önemli gösterge kullanılan şiddetin miktarı değil niteliğidir. Ulusal alanda etkin olan bir hükümet meşru şiddet kullanma tekeline sahiptir; kamusal güvenlik örgütleri şiddetin özel olarak kullanımını engelleyecek şekilde düzenlenmiştir, dolayısıyla vatandaşların kendilerini savunmak için hazırlıklı olmalarını gerektiren bir durum yoktur. Ulusal sistemde bireylerin şiddet konusunda kendi başlarının çaresine bakmaları söz konusu değilken, uluslararası yapıda durum bunun tam tersidir. Waltz, **Theory ...**, ss. 103–4.

²² Wendt, s. 26.

ya da (bir biçimde yapılandırılmış olan) süreç* sistemik teorinin temel ilgi alanıdır. Değiştirilmesi son derece zor olsa da, süreç içerisinde aktörlerin yönlendirebildikleri ya da değiştirebildikleri tek değişken kimliklerdir. Nitekim Körfez ülkeleri petrol sermayesi sayesinde kabile üyesi, İslami ya da etnik (Arap) topluluk üyesi vb kimliklerin modern devleti oluşturan temel birimlerden biri olan vatandaş kimliğine dönüştürülmesi konusunda önemli mesafe kat etmişlerdir.

Wendt'e göre uluslararası yapının sosyal ya da düşünsel temelli olduğunu söylemek maddi güçlerin herhangi bir öneminin olmadığını söylemek anlamına gelmez ve "uluslararası politikanın doğası güç ilişkileri tarafından biçimlendirilir" ifadesi sadece realistlere ait bir sav değildir.²³ İnsan doğası, doğal kaynaklar, coğrafya, üretim güçleri ve yıkım güçleri (destruction forces) gibi unsurlardan oluşan maddi güçler de uluslararası yapının biçimlenişi üzerinde önemli rol oynarlar ama idealistlere göre bunların etkisi sadece ikincildir.* Örneğin, uluslararası yapının maddi bakımdan kutuplaşması önemlidir ama asıl önemli olan bu ortaya çıkan kutupların (ya da bir kutup etrafında kümelenen devletlerin) düşman ya da dost olmasıdır, yani kimlikleri belirleyen düşüncelerdir (idealizm).²⁴

* Konstrüktif teoride "süreç" kavramı "ilişkisellik" ve "söylem" kavramları ile birlikte önemli bir yer işgal etmektedir. Verili kabul ettiği gerçekliği görgül doğrulama yöntemiyle açıklamaya çalışan pozitivist epistemolojiye ve statik ontoloji yaklaşımına karşı çıkan konstrüktivizm bir takım süreçleri içeren doğal varlığın en iyi bir biçimde anlaşılmasının söz konusu süreçlerin iyi anlaşılmasına bağlı olduğunu savunmaktadır. İlişkisellik kavramı da, süreç kavramına benzer bir biçimde, sosyal dünyanın statik şeyler ile değil, bir takım dinamik ilişkiler çerçevesinde açıklanabileceğini ileri sürmektedir. Söylem kavramı ise gerçekliğin devasa bir düşünsel buzdağı olduğunu ve bunun dil ile ilgili görünen ucuna bakarak tam olarak anlaşılamayacağına işaret etmektedir.. Bk. Yosef Lapid, Introduction: Identities, Borders, Orders: Nudging International Relations Theory in a New Direction", Mathias Albert, David Jacobson and Yosef Lapid (Ed.), **Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory** içinde (1-16), Minneapolis: University of Minnesota Press, 2000, ss. 3-4.

²³ Wendt, **Social Theory...**, ss. 96-7.

* Örneğin Reus-Smit Uluslararası Hukuk'u konstrüktivist bakış açısı ile değerlendirdiği makalesinde gücün tahakküm edici maddi bir unsur olarak, politikanın bu güce sahip olma çabası olarak, hukukun da bu yöndeki çabaların bir yan ürünü olarak tanımlanması halinde uluslararası hukuka toplumsal oluşturmacı uygulama alanında hiç yer kalmayacağını belirtmektedir. Yazara göre, büyük maddi varlığa sahip bir birey toplumdaki soyutlandığında varlığını güce dönüştürmesi mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla güç yalnızca, bir aktör güce sahip olan, ya da olmayan, diğer aktörler üzerinde dönüşümsel etki oluşturmayı amaçladığı ve sadece bu şekilde ilişkisel [aktörler arasında kimlik ve güç ile ilgili düşüncelerin etkili olduğu] bir ortam oluştuğu zaman anlam ve önem kazanabilir. Christian Reus-Smit, "Society, Power, and Ethics", Christian Reus-Smit (Ed.), **The Politics of International Law** içinde (272-290), Cambridge: Cambridge University Press, 2004, ss. 272-4.

²⁴ Wendt, **Social Theory...**, ss.23-4.

Konstruktivizm açısından *idealizm* dünyanın ne olması gerektiğini söyleyen bir bakış açısı değil, niteliklerini ortaya koyan bilimsel görüştür.²⁵ İdealizme göre insan doğası olduğundan iyi ya da kötü olmadığı gibi sosyal yaşam da olduğundan işbirliğine ya da çatışmaya yatkın değildir. İdealizm sosyal yapıların da tıpkı maddi yapılar gibi objektif bir gerçekliğe sahip olduklarını ve kolay değişmeyeceklerini, hatta toplumsal bakımdan oluşturulmuş verili bir ortamda hiç değişmeyeceklerini varsayar. İdealizm gücün ve çıkarların önemli olmadığını söylemez, sadece bunların aktörlerin düşüncelerine bağlı olduğunu ileri sürer.²⁶ Neorealist ve neoliberal yaklaşımlar özgün devletlerce algılanan çıkarların ve dolayısıyla uluslararası alandaki davranış kalıplarının nasıl biçimlendirildiğini açıklayabilecek analitik araçlara sahip değildir.²⁷ Örneğin, güç önemli bir öge olmasına karşın, Körfez ülkeleri için ‘dost’ ve ‘müttefik’ ABD’nin güçlü olması başka, komünist SSCB’nin güçlü olması başka, serbest piyasa ile bütünleşmiş Rusya’nın güçlü olması başka, Arap milliyetçiliğini Körfez ülkelerine yaymaya çalışan Nasır’ın Mısır’ının güçlü olması başka, Körfez ülkeleri ile ilişkileri düzeltmeye çalışan Sedat’ın Mısır’ının güçlü olması başka, Pakistan’ın vb. güçlü olması ise daha başka bir anlam ifade eder. Bu noktada en önemli etken düşüncelerdir.

Konstruktivist yaklaşımı rasyonalist (liberal ve realist) teorilerden ayıran temel özellik “kimlik” kavramına yaptığı vurgudur. Wendt tarafından geliştirilen konstruktivist teoride kimlik inşası merkezi bir yere sahiptir.²⁸ Konstruktivist teoriye göre, devletlerin çıkarları ile kimlikler arasında yakın ilişki vardır. Kimliği oluşturan düşünceler çift yönlüdür: Ben’in düşünceleri ve Öteki’nin düşünceleri. Kimlikler hem içsel hem dışsal yapılar tarafından oluşturulurlar. Konstruktivist teoriye göre uluslararası alanda dört farklı kimlik türü belirlemek mümkündür. Bunlar şahsi kimlik (devlet gibi guruplar için birleşik ya da tüzel, İngilizce ifadesiyle *corporate* kimlik), tür kimlik, rol kimlik ve kolektif kimliktir.

²⁵ Tartışma ile ilgili olarak örneğin bk. Lebow, s. 507.

²⁶ Wendt, *Social Theory...*, s. 24, 96 vd.

²⁷ Ruggie, s. 14.

²⁸ Maja Zehfuss, *Constructivism in International Relations: the Politics of Reality*, Cambridge University Press, 2004, s. 38.

Şahsi/tüzel kimlikler aktörlerin farklı varlıklar olmalarını sağlayan, kendi kendine örgütlenen ve kendi içinde istikrarlı yapılar tarafından oluşturulurlar. Şahsi/tüzel kimlikler tür kimlik için mevkii ya da platform teşkil ederler.²⁹

Tür kimlikler görünüm, davranışsal özellikler, tutumlar, değerler, beceriler (stratejik zihniyet ve diplomatik kapasite vb.), bilgi, görüşler (ideolojiler), tarihi ortak yönler, bir bölgeye ait olma gibi bazı hasletleri paylaşan özel ya da tüzel kişilere atfedilen sosyal kategoriler ya da etiketlerdir. Bir aktör birden fazla tür kimliğe sahip olabilir. Sadece sosyal içeriğe ya da anlama sahip olan hasletler tür kimliği oluşturur. Bu içerik hangi şeylerin tür kimliği sayılacağını tanımlayan ve Öteki'nin düşüncelerine yön veren biçimsel bir takım üyelik kuralları tarafından belirlenir. Yani tür kimliğin oluşturulmasında Öteki önemli rol oynamaktadır. Yine de, tür kimliği oluşturan özellikler aktörün özünde mevcuttur. Bu tür kimlik kapitalist devletler, faşist devletler, monarşik devletler, demokratik devletler vb. rejim tiplerine ya da devlet biçimlerine karşılık düşecek şekilde devletler sisteminde de görülür ve zaman içerisinde devletlerin yeni düşüncelere sahip olmalarıyla birlikte farklı anlamlar kazanabilirler. Örneğin, demokratik devletler zaman içerisinde barışçı devletler olarak bilinir hale gelmişlerdir.³⁰

Rol kimlikler ise sosyal yapı içerisinde bir pozisyon işgal etmek ve *karşıt*-kimliğe sahip Öteki'ye dönük davranışsal normlara uymak suretiyle elde edilirler. Dolayısıyla, rol kimlikleri Öteki'ye ve kültüre olan bağımlılığı bir adım daha ileriye götürmektedir. Bu kimlikle Ben kendini Öteki'nin gözüyle görmektedir. Uluslararası sistemdeki kurumsallaşmanın son derece zayıf olması nedeniyle rol kimliği kavramının sistemik uluslararası ilişkiler teorisine uygulanmasının sorunlu olduğu ileri sürülebilirse de, devletlerin dış politika rolleri daha ziyade yapısal bir olgudur. Her şeyden önce, egemenlik gibi kimi uluslararası nosyonların kabulü, bağlı rol kimliklerinin de kabulü anlamına gelmektedir. Modern devletin egemenliğinin diğer devletler tarafından kabulü önemli hakların ve davranışsal normların da kabulü demektir. İkincisi, rol kavramı normatif bütünleşme ve iş birliği anlamlarını da içermektedir. Son olarak, “düşman” ve “dost” kimliği örneklerinde olduğu gibi, rollerin belirlenmesinde asıl olan kurumsallaşma değil, karşılıklı bağımlılık ve ‘yakınlık’tır. Örneğin I. ve II. Dünya

²⁹ Wendt, 225.

³⁰ Wendt, *Social Theory...*, s. 226.

Savaşları'nda tarafların pek çoğu koşulların zorlamasıyla kendilerini “dost” ya da “düşman” saflarında bulmuşlardır. Anlaşılacağı üzere, rol kimlikler karşılıklı bağımlılığı öngörmektedir. Karşılıklı bağımlılığın da sadece iş birliği ilişkileri ile sınırlı olduğu düşünülmemelidir; dostlar kadar düşmanlar da karşılıklı bağımlı olabilirler.³¹

Ben ve Öteki arasındaki ilişkiyi mantıksal bir sonuca, özdeşleşmeye götüren **kolektif kimlik** ise rol ve tür kimliklerin farklı bir bileşimidir ama bu kimliklerin ötesindedir. Bu kimlik aktörlerin Öteki'nin refahını Ben'inkinin bir parçası olarak görmelerini (diğergâm olmalarını) sağlayan nedensel bir güç sonucunda ortaya çıkar. Özdeşleşme genelde konuya özgüdür ve nadiren tam bir uyum haline gelir. Kolektif kimliğe sahip “diğergâm” aktörler rasyonelliklerini korusalar da, çıkarlarını gurup ya da takım temelinde hesap ederler.³²

Tıpkı bireylerde olduğu gibi devletler de aynı anda pek çok kimliğe sahip olabilirler ve kimi zaman kimlikler arasında uyumsuzluk olabilir. Bir varsayım olarak, kimlik çatışması kimlikler arasında yukarıda verilen sıralamaya uygun bir hiyerarşi kurularak çözümlenebilir.

Yukarıda saydığımız dört tür kimlik çıkarılara indirgenemez ama her birine karşılık düşen çıkarlar bulunmaktadır. Çıkarlar aktörlerin ne *istediklerine* gönderme yapar. Çıkarlardan söz etmek kimliklerin varlığını baştan kabul etmek anlamına gelmektedir; çünkü bir aktör kim olduğunu bilmeksizin ne istediğini bilemez. Tıpkı kimlikler gibi çıkarlar da kültürel içeriğe sahiptir. Çıkarları olmayan kimliklerin motivasyonel gücü, kimliğe bağlı olmayan çıkarların da istikameti yoktur. Dolayısıyla, kimliklerden söz etmek bir bakıma çıkarlardan söz etmek, ya da tersi, anlamına gelir ve kimliklerle çıkarlar karşılıklı etkileşim içerisindedirler.³³

³¹ Wendt, s. 344.

³² Wendt, ss. 229-30.

³³ Ruggie, ss. 14-15.

Konstrüktivizme göre, devlet kimliği çıkarların temelini teşkil etmektedir.³⁴ Örneğin günümüzde Almanya ve Japonya'nın ekonomik çıkarları stratejik çıkarların önüne almalarının nedeni militarist kimliklerin anti-militarist kimliklere dönüşmesidir.³⁵

Özelde Körfez ülkeleri, genelde Arap dünyası açısından bakıldığında, İslam ve Arap milliyetçiliği ile ilgili düşüncelerin kimin dost, kimin rakip, kimin düşman olduğu konusunda Ben ve Öteki'nin, yani rol kimliklerin ve dolayısıyla ülkesel çıkarların belirlenmesi noktasında önemli ölçüde etkili olduklarını söylemek mümkündür. Bu durumda İslam ve Arap milliyetçiliği ile ilgili düşüncelerin konstrüktivist teori çerçevesinde açıklanması uygun hale gelmektedir. Üstelik, Kratochwil gibi bazı konstrüktivist teorisyenler yerel düzeyin uluslararası analize bir şekilde dâhil edilmesi gerektiğini savunmaktadırlar.*

Çıkarlar nesnel ya da öznel olabilirler. Nesnel çıkarlar bir kimliğin varlığını sürdürülebilmesi için zorunlu olan ihtiyaçlar ya da işlevsel zorunluluklardır. Dört tür kimlikten her birini karşılayan nesnel çıkarlar bulunur. Örneğin Suudi Arabistan örgütsel şiddet tekeline sahip olmaksızın bir devlet (tüzel kimlik), hanedanın bekasını gözetmeksizin bir monarşi (tür kimlik), ekonomik ve askeri gereklilikleri yerine getirmeksizin bir Batı/ABD dostu ve müttefiki (rol kimlik) ve diğer Körfez ülkeleri ile dayanışmayı sürdürmeksizin bir KİK üyesi (kolektif kimlik) olamaz. Suudi yönetimi farkında olmasa bile, bu tür ihtiyaçlar var olmaya devam eder ve karşılanmadıkları zaman bunların desteklediği kimliklerin varlıklarını sürdürmeleri mümkün olmaz. Ne var ki, kimi zaman insanlar ihtiyaçları konusunda yanıltılmış ya da aldatılmış olabilirler ve kendi çıkarlarına ters, irrasyonel davranışlar sergileyebilirler.

Öznel çıkar ise aktörlerin kimlik ihtiyaçlarını nasıl karşılayacakları ile ilgili inançlarına işaret eder ve davranış için gerekli motivasyonu öznel kimlikler oluşturur. Aktörlerin karşılaştıkları en önemli sorunlardan biri öznel çıkarlarını nesnel çıkarları ile

³⁴ Ronald L. Jepperson, Alexander Wendt and Peter J. Katzenstein, "Norms, Identity, and Culture in National Security," Peter J. Katzenstein (Ed), **The Culture of National Security** içinde (33-78), New York: Columbia University Press, 1996, s. 59.

³⁵ Ruggie, ss. 14-15.

* Koslowski ve Kratochwil'e göre, yerel ya da uluslararası düzeylerden hangisinin daha önemli olduğunu önceden (apriori) kestirmek mümkün değildir. Bk. Rey Koslowski and Friedrich V. Kratochwil, 'Understanding Change in International Politics: The Soviet Empire's Demise and the International System', **International Organization**, no 48, 1994, s. 217.

uyumlu hale getirmektir. Bazen bu çok kolay olabilir ama özellikle devlet gibi tüzel kişiler için çok zor bir süreç haline de gelebilir.³⁶

Wendt'e göre devletler sahip oldukları tüzel/şahsi kimliklere bağlı olarak bir takım temel özellikler kazanmaktadırlar. Biz ancak bu özelliklere bakarak genelleştirilebilir evrensel 'ulusal çıkarlar'ın bulunduğunu ileri sürebiliriz.³⁷ Bu çıkarlar bir dereceye kadar uluslararası sistem tarafından oluşturulan tür, rol ve kolektif kimliklerden etkilenirler. Ama bu oluşturma tüzel kişilik ya da devlet olma (içsel faktörler, iç politika vb.) tarafından sınırlandırılır. Yani devlet istenilen çıkarın üstüne yazılabildiği boş bir levha değildir. Ulusal çıkarlar dört başlık altında değerlendirilebilir: fiziki beka, özerklik, ekonomik refah ve kolektif izzetinefis.³⁸ Devletler kimliklerini güvence altına almak için bir takım koşulları yerine getirmek zorundadırlar ve bu koşulların ne olduğunu ortaya çıkarmaya çalışmak devletlerin doğalarında vardır. Devletler koşulları yorumlama yetisine sahip olsalar da, bu onların kendi çıkarlarını tümüyle kendi istedikleri biçimde belirledikleri anlamına gelmez.³⁹

Kolektif çıkar ve kişisel/ulusal çıkar kavramlarını da konstrüktivizm açısından ele alan Wendt'e göre kişisel çıkar bir aktörün kendi ihtiyaçlarını nasıl karşılayacağına dair inancıdır ve Öteki'ne karşı geliştirilmiş *araçsal* tutum olarak karakterize edilen öznel bir çikardır: Öteki, bir aktörün sırf kişisel memnuniyeti gereği tutulan, kullanılan ve/veya atılan bir nesnedir. Bu tanımın içerdiği en önemli anlamlardan biri şudur: aktör tek başına kendi çıkarına düşkün olamaz ve *çikarcılık* kültürel olarak inşa edilmiş bir olgudur. Çikarcılık Öteki'nin çıkarlarına karşı ilgisizlik anlamına gelmediği gibi, Öteki'nin çıkarlarını hesaba katmak onunla bir tür "özdeşleşmek" anlamına da gelmez. Çikarcılık davranış ile değil motivasyon ile ilgilidir⁴⁰, dolayısıyla Ötekilere yardımcı olmaya engel değildir. Örneğin bir aktör Öteki'ye sadece kendi çıkarları da tehdit altında olduğu için yardımcı olursa, o aktör hala çikarcı sayılmalıdır. Ama eğer bir

³⁶ Wendt, ss. 232-3.

³⁷ Ulusal çıkar ve kimlik arasındaki etkileşim ile ilgili olarak daha geniş açıklama için bk. Jutta Weldes, "Constructing National Interests", **European Journal of International Relations**, vol. 2 no. 3, 1996, ss. 275-318.

³⁸ Lebow, 508; Wendt, **Social Theory...**, ss. 233-7

³⁹ Wendt, s. 138 ve 240.

⁴⁰ Lebow, ss. 509-510. Lebow akıl, ruh ve arzular olmak üzere üç temel motivasyon belirlemede, aklın en etkin motivasyon olma niteliğini kaybettiği durumlarda yerini korkuya bıraktığını ileri sürmektedir.

devlet diğere onunla özdeşleştiği için yardımcı olursa, kendi güvenliği tehdit altında olmadığı halde diğere devlete yönelik tehdidi kendine yönelik sayarsa kolektif çıkara göre hareket etmiş olur. Buna göre, devletlerin birbirleriyle özdeşleşmeyi öğrenmelerinin mümkün olduğunu ileri sürülebilir.⁴¹

Devletlerin tüzel kimlikleri onların dostlarının, rakiplerinin ve düşmanlarının hangi devletler olacağına ipuçlarını verir. Eğer tüzel kimlikler ile sistemik etkileşim arasında bir uyum varsa tüzel kimlikler pekiştirilmiş olur, uyumsuzluk ise tüzel kimliği aşındırır ve aşırı uyumsuzluk halinde kimlik krizi ortaya çıkabilir.

Konstrüktivizm'e göre, devletlerin çıkarları ve kimlikleri sistemik yapılardan ziyade, yerel yapılara bağlı olsa da, uluslararası sistemin yapısı devletler üzerinde hem nedensel hem kurucu etki meydana getirebilir. Wendt kimlik ve çıkar belirleme konusunda yerel yapıların devletler üzerinde sistemik yapıdan daha fazla etkili olabileceğini ve bu nedenle devlet kimliği ile ilgili eksiksiz bir teorinin yerel faktörleri mutlaka göz önünde bulundurması gerektiğini, ancak asıl amacının devlet kimliğini açıklamak değil, uluslararası yapının doğasını ve etkilerini açıklamak olması nedeniyle teorisinde yerel faktörlere yer vermediğini belirtmektedir.

Konstrüktivist yaklaşıma göre, aktörlerin davranışları ve uygulamalar Ben ve Öteki'yi üretir ve onlara süreklilik kazandırır.⁴² Böylece, kimlikler ve çıkarlar sürekli olarak yeniden belirlenmiş olur. Kimi zaman bu süreç o denli istikrarlıdır ki, bir takım açıklamalar için verili kabul edilebilir.⁴³ Wendt'e göre, aktörler paylaşılan beklentilere göre hareket ederler ve bu durum söz konusu beklentilerin yeniden üretilmesine neden olur. Bu nedenle kültür kendi kendine işleyen bir tahmin mekanizması, kendi kendini üreten ve sürdüren bir sosyal yapıdır. Ama bu yeniden üretim süreci dönüşüm potansiyelini kendi içinde taşımaktadır. Kültürel yeniden üretim adı verilen bu süreç bir takım koşulların gerçekleşmesi halinde yapısal değişim meydana getirebilir. İşte "Anarşi devletler tarafından üretilen bir durumdur" savının temeli bu argümandır.

⁴¹ Wendt, s. 242.

⁴² Thomas U. Berger, "Norms, Identity and National Security in Germany and Japan", Ed. Peter Katzenstein, **The Culture of National Security** içinde (317-356), New York: Columbia University Press, s. 325.

⁴³ Wendt, s. 36.

Anarşi neorealistlerin ileri sürdüğü gibi yapısal bir durum olsa da, anarşinin aktörlerin davranışlarını belirleyen oluşturmacı kurallar ve sosyal uygulamalar tarafından karşılıklı olarak inşa edildiği kabul edilmelidir.⁴⁴ Dolayısıyla, konstruktivizme göre uluslararası yapı, ister anarşik olarak ister hiyerarşik olarak tanımlansın, sürekli olarak değişmekte olan sosyal gerçeklikten alınmış bir anlık bir kesittir.⁴⁵

Çıkarlar ve kimlikler kurumlarla etkileşim içindeki bir süreç içerisinde belirginlik kazanırlar, varlıklarını sürdürürler. Robert Keohane kurumları “sürekli ve birleşik (resmi ve gayri resmi) kurallar dizisi” olarak tanımlamakta ve üç ayrı kurum türü belirlemektedir: OPEC, KİK ve BM gibi örgütler, rejimler⁴⁶, ve teamüller.⁴⁷ Kurumlar aktörler arasındaki işlem maliyetini düşürürler ve aldatma maliyetini yükseltirler. Neoliberal ve neorealist yaklaşımlar teritoryal devlet için verili kabul ettikleri kimliklerin ve çıkarların nasıl oluştuğunu açıklamamaktadır.⁴⁸ Konstruktivist teoriye göre ise kurumlar kimlikler, çıkarlar ve düşünceler ile etkileşim içerisinde. (Bkz. Şekil 1)

Konstruktivistlerin analiz için yoğunlaştıkları temel nokta sosyalizasyon sürecidir. Bu bağlamda düşünceler ve güç arasındaki karşılıklı etkileşim önemlidir. Düşünceler temel açıklayıcı değişkenler olarak görülseler de, güçten bağımsız değildirler. Konstruktivistlere göre, uluslararası ilişkiler bağlamında küresel normlar ve yerel faktörler arasındaki etkileşim önemlidir. Buna göre, sistemik normlar içindeki politikalar üzerinde belirleyici bir etkiye sahipken, yerel değerler de sistemik normları belirleme noktasında etkilidir. Kratochwil yerel unsurların uluslararası düzeydeki

⁴⁴ Ted Hopf, “The Promise of Constructivism in International Relations Theory”, **International Security**, no 23, (Summer 1998), s. 173.

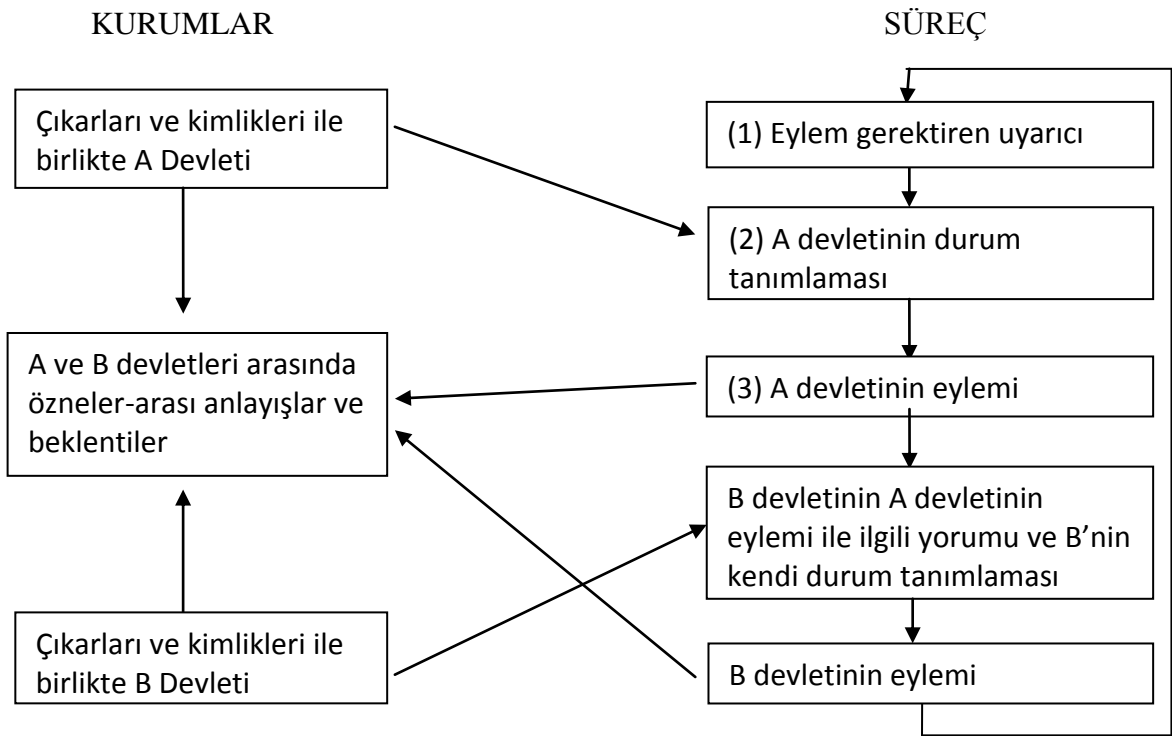
⁴⁵ Richard Net Lebow, **A Cultural Theory of International Relations**, Cambridge University Press, 2005, s. 505.

⁴⁶ Robert Keohane rejimi örtülü ve açık ilkeler, normlar, kurallar ve karar verme süreçleri olarak tanımlamaktadır. Keohane’e göre rejimler aldatmanın maliyetini yükseltir, muamele giderlerinin azalmasını sağlar, enformasyon düzeyini yükseltir ve anarşik ortamda iş birliği imkânlarını artırır. Bk. Robert Keohane, **After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy**, Princeton, 1984, s. 109. Neoliballer rejim tanımını çıkar kavramı üzerine temellendirirken, realistler güç kavramı üzerine, konstruktivistler ise düşünce ve bilgi kavramı üzerine temellendirmektedirler. Bk. Dag Harald Claes, **The Petropolitics of Oil-Producer Cooperation**, Colorado: Westview Press, 2001, s. 141.

⁴⁷ Bk. Robert Keohane, **International Institutions and State Power, Essays in International Relations Theory**, Boulder: Westview Press, 1989, ss. 3-6.

⁴⁸ Kimi neorealistler çıkarların uluslararası anarşi durumundan kaynaklandığını ileri sürseler de, anarşi kavramının çok kaypak olması nedeniyle bu kavrama dayalı olarak yapılan açıklamaların belirleyici olamayacağı ileri sürülmektedir. Ruggie, ss. 13-14.

etkisine Wendt'den daha büyük bir önem atfetmektedir. Kratochwil'e göre, uluslararası düzeydeki uygulamalar yerel düzeydeki uygulamalara bağlıdır. Yerel aktörlerin inançları ve kimlikleri değiştiğinde, bu aktörlerin siyasi uygulamalarını biçimlendiren kurallar ve normlar da değişir.⁴⁹ Bu bağlamda uluslararası kurumların rolü son derece önemlidir. Katzenstein'a göre ise, devletler kendi kimliklerini hem yerel düzeyde hem uluslararası düzeyde kurumsallaştırmaya çalışırken, kültürel ve kurumsal nitelik taşıyan yerel ve uluslararası ortamlar da kimlikleri biçimlendirir.⁵⁰

Şekil 1: Kurumlar ve Süreç

Kaynak: Alexander Wendt, *“Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics”* International Organization 46, 2 (Spring 1992), ss. 391–426. (s. 406)

⁴⁹ Rey Koslowski and Friedrich V. Kratochwil, ‘Understanding ...’ s. 94.

⁵⁰ Peter J. Katzenstein, “Introduction: Alternative Perspectives on National Security,” Ed. Peter J. Katzenstein, *The Culture of National Security* içinde (1-32), New York: Columbia University Press, 1996, s. 22.

Konstrüktivist yaklaşımın bir diğer temsilcisi Kratochwil ise teorisini kurallara ve normlara dayalı uygulamalar çerçevesinde açıklamaya çalışmaktadır. Koslowski ve Kratochwil'e göre, bütün siyasi sistemler aktörlerin uygulamaları ile yeniden inşa edilmekte ya da değişmektedir. Dolayısıyla, aktörler uluslararası etkileşimi inşa eden kuralları ve normları uygulamaları aracılığıyla değiştirdiklerinde uluslararası sistem değişmiş olur.⁵¹

Neoliberaler gibi ilerlemeye inanan konstrüktivistler* uluslararası anarşik yapının zamanla evrim geçirdiğini belirtmekte ve bunun için üç kültürel** aşama belirlemektedirler: Ben ve Öteki'nin birbirlerini düşman olarak tanımlaması hasmâne (Hobbesçu), rakip olarak tanımlaması rekabetçi (Lockeçu) ve dost olarak tanımlaması barışçı (Kantçı) anarşik yapıya işaret etmektedir. (Çalışmanın bundan sonraki bölümünde söz konusu üç kültür sırasıyla hasmâne kültür, rekabetçi kültür ve barışçı kültür adlarıyla anılacaktır.)

Konstrüktivizme göre, düşman Ben'in özgür bir özne olarak var olma hakkını tanımaz. Rakip ise, Ben'in yaşam ve özgürlük hakkını tanır; sadece onun davranışlarını ve özelliklerini değiştirmeye çalışır. Hem düşman hem rakip, Ben'e karşı saldırgan niyetler taşır ama düşmanın niyetleri doğası gereği sınırsız, rakibin niyetleri ise sınırlıdır. Düşmanın saldırganlığı sadece dışsal zorunluluklar (Leviathan) tarafından

⁵¹ Rey Koslowski and Friedrich V. Kratochwil, 'Understanding ...' s. 94.

* Wendt sadece anarşinin sırasıyla hasmâne (Hobbesian), rekabetçi (Lockean) ve barışçı (Kantian) kültür biçimindeki evrimini tartışmakla yetinmemekte ve "anarşi-sonrası" dünyayı tartışmaya açmaktadır. Wendt'e göre günümüz dünyası 500'lü hatta 1500'lü yıllara göre çok önemli mesafeler kat etmiş görünmektedir. Wendt, ilerlemenin bundan sonraki aşamaları için kesin yargıda bulunmak zor olsa da, en azından geri dönüş olmayacağını söylemenin mümkün olduğunu ileri sürmektedir. Bk., Wendt, age., s. 308-312. Wendt'in teorisi Avrupa'da burjuvazinin ve kentlerin gelişmesinin ardından krallıklar ile kilise arasındaki bağların zayıfladığı, hatta çatışmaların ortaya çıktığı dönemden sonrasını (modern dönem) ilgilendirmektedir. Nitekim Wendt Ortaçağ Avrupa'sında asıl önemli olanın erdemli ve Allah korkusu içinde bir yaşam sürmek olduğunu, para kazanma peşinde olan kişilerin (çıkarıcı) kaba ve kolay satın alınabilir kişiler olarak görüldüklerini, öte yandan, diğer ülkeleri fethetmenin şeref ve erdem işareti sayıldığını (ama daha sonra bunun değiştiğini) vb ileri sürmektedir. Bk. Wendt age. s. 325. Tarihsel süreçte yaşanan bu değişiklikler sadece ilerlemenin mümkün olduğunu değil, bazı dönemlerde dini ve ideolojik düşüncelerin bazı ülkelerde ya da bölgelerde uluslararası yapıyı etkileyebileceğini de göstermektedir.

** Wendt'in teorisinde uluslararası kültür bir davranışın üye aktörler tarafından baskın bir şekilde yinelenmesiyle ortaya çıkan "paylaşılan bilgi"nin nesilden nesle intikal edecek kadar yaygınlık kazanmış halidir. Örneğin hasmâne kültürde uluslararası sistemin gittikçe daha fazla üyesinin birbirlerini düşman kabul etmeleri bir noktadan itibaren sistemin mantığını ele geçirmiş, aktörler bundan sonra düşmanlığı bireysel aktörlerin değil sistemin bir özelliği olarak görmeye başlamışlardır ve bu şekilde hasmâne uluslararası kültür ortaya çıkmıştır. Bk., Wendt, *Social Theory...*, s. 265, 309 vd.

sınırlandırılır. Westphalia Anlaşması ile rekabetçi döneme girmiş olan uluslararası yapı II. Dünya Savaşı sonrasında günümüze kadar olan dönemde gittikçe daha fazla barışçı özellikler sergilemeye başlamıştır.

Kimi konstrüktivist yazarlar barışçı kültür olarak nitelenen bu üçüncü aşamayı “güvenlik toplulukları” olarak tanımlamaktadırlar. Tuscisny ilk kez Karl W. Deutsch tarafından 1957 yılında kullanılan güvenlik toplulukları⁵² kavramını sadece devletlerarası savaşların değil, iç savaşların da söz konusu edilemeyeceği bölgeler olarak tanımlamaktadır. Çünkü bu bölgelerde yaşayan “*insan toplulukları en azından şu konuda anlaşma sağlamış durumdadırlar: sosyal problemlerin savaşa başvurmaksızın çözümlenmeleri gerekir ve aslında bu problemler savaşa başvurmaksızın çözümlenebilir niteliktedir*”.⁵³ Güvenlik toplulukları kavramını konstrüktivist bakış açısıyla ele alan Bellamy ile birlikte Adler ve Barnet’e göre uluslararası alanın temel aktörleri konumunda bulunan devletler insan temelli olmaları, bir takım değerleri, normları ve sembolleri paylaşmaları, birbirleriyle doğrudan ve çok yönlü ilişkiler içerisinde olmaları ve bu ilişkilerin uzun dönemli çıkarlar temelinde mütekabiliyete, hatta kimi zaman diğergamlığa dayalı olması⁵⁴ münasebetiyle sosyal varlıklardır.⁵⁵ Uluslararası düzeyde toplum mevcuttur ve güvenlik politikaları bu toplum tarafından biçimlendirilmektedir. Dolayısıyla, uluslararası toplumun birer üyesi konumunda bulunan devletler [savaşa karşı] pasif bir duruş geliştirebilirler [ve güvenlik toplulukları oluşturabilirler].⁵⁶ Sonuç olarak, güvenlik toplulukları yaklaşımını benimseyen teorisyenlere göre de, savaşı engelleyen en önemli unsur barışçı kültür ve bu kültürün getirdiği normlardır.

Bellamy’e göre, güvenlik topluluklarında bürokratlar ve diğer profesyoneller arasındaki etkileşim kadar, sivil toplumlar arasındaki sınıraşan etkileşim de önemlidir.

⁵² Karl W. Deutsch, **Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience**, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1957, s.3; Aktaran: Andrej Tuscisny, “Security Communities and Their Values: Taking Masses Seriously” **International Political Science Review**, Vol. 28 no. 4, 2007, s. 426.

⁵³ Deutsch, age., s. 5.

⁵⁴ Emanuel Adler & Michael Barnet, **Security Communities**, Cambridge University Press, 2000, s. 31.

⁵⁵ Alex C. Bellamy, **Security Communities and Their Neighbors**, New York: Palgrave Macmillan, 2004, s. 14.

⁵⁶ Adler & Barnet, s. 3.

Bu çerçevede, güvenlik topluluklarının sınırları süreç içerisinde yeniden tanımlanmaktadır.⁵⁷

Konstrüktivizme göre, anarşi sürecin aşamalarına göre, ya da aktörlerin kimliklerine göre farklı anlamlar kazanabilmektedir. Nitekim anarşi ülkesel bütünlük hakkına saygı gösteren statükocu devletler için istikrarı işaret ederken, revizyonistler için istikrarsızlık anlamına gelmektedir. Bu da anarşi sözcüğünün her ülke tarafından tümüyle aynı anlama gelmediğini göstermektedir.⁵⁸ Anarşi ve maddi yapı[nın anlamı] devletlerin isteğine bağlı [olarak değişir]. Anarşi revizyonist devletler için ölümüne savaş anlamına gelirken, statükocu devletler için silâhlanma yarışı ve tartışma, kolektivist devletler için ise yük paylaşımı konusunda hararetli olsa da şiddetten uzak tartışma anlamına gelmektedir.⁵⁹ Aynı şekilde, iki kutupluluk da dostlar arasında güvence oyunu, düşmanlar arasında ise her şeyin çıkmaza girmesi anlamına gelmektedir.⁶⁰ Aktörler çevreleri ve diğerleri ile ilgili inançlarına (düşüncelere) göre davranırlar.

Wendt'e göre bu üç kültürden herhangi birinin içselleştirilmesi, yani devletlerin uluslararası sistemik normlara uyum sağlaması* üç aşamada gerçekleşmektedir. İlk aşamada dışsal koşulların zorlaması ile devletler bunlara uymak zorunda kalırlar. İkinci aşamada söz konusu normlara uymak devletlerin kişisel çıkarlarına uygun görülür hale gelmiş, üçüncü aşamada ise normlar artık meşru kabul edilir olmuştur.** Söz konusu üç kültürden herhangi biri uluslararası siyasete ne denli

⁵⁷ Bellamy, s. 49.

⁵⁸ Wendt, *Social Theory...*, s. 105.

⁵⁹ Wendt, s. 106.

⁶⁰ Wendt, s. 107

* Uluslararası normlara uyum sağlama “sosyalleşme” olarak adlandırılmakta ve sosyalleşmenin de “içselleştirme” ile kavramsal bir yakınlık içerisinde olduğu belirtilmektedir. Bk. Frank Schimmelfennig, Stefan Engert and Heiko Knobel, **International Socialization In Europe: European Organizations, Political Conditionality and Democratic Change**, New York, Palgrave Macmillan, 2006, s. 4.

** Örneğin Avrupa Topluluğu'nun/Birliği'nin başlangıcı II. Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası ortamda ortaya çıkan zor koşulların üstesinden gelme amacıydı. Daha sonra üye ülkeler Toplum üyesi olmanın kendi çıkarları için en uygun yol olduğunu düşünmeye başlamışlardır. Son aşamada ise, üye devletler kimlik olarak birbirleriyle her geçen gün biraz daha özdeşleşmeye ve topluluk/birlik bünyesinde oluşan normları meşru kabul etmeye başlamışlardır. Avrupa Birliği ile ilgili olarak Wendt üye ülkelerin kolektif bir kimlik oluşturmayı başardıklarını ileri sürmektedir. Bk., age., s. 242. Ortak kurumların oluşturulması, ulusal egemenliklerden birlik lehine taviz verilmesi, ortak hukuk vb. bu meşrulaşmanın kanıtıdır. Benzer bir sürecin Körfez İşbirliği Konseyi ile ilgili olarak da yaşandığı ileri sürülebilir. Kimi zaman meşruiyet dışarıdan dayatılan bir olgu haline de gelebilmektedir. Örneğin Avrupa Birliği'ne giriş

nüfuz ederse uluslararası yapı o kadar istikrarlı hale gelmektedir. Kimlik ve çıkar tanımlamaları potansiyel olarak değiştirilebilir niteliktedir. Kimliklerin evrimi biri doğal diğeri kültürel seleksiyon olmak üzere iki yoldan gerçekleşir. Kültürel seleksiyon taklit ve toplumsal öğrenme ile gerçekleşir ve toplumsal özellikleri ağır basan uluslararası yapıda etkisini doğal seleksiyondan çok daha fazla hissettirir. Dolayısıyla, konstruktivizm yapısal dönüşümü maddî yeteneklerin dağılımındaki (güç konfigürasyonundaki) değişikliklerle açıklamaya çalışan neorealistlerin* tersine, hasmâne**, rekabetçi*** ve barışçı**** kültürlerden birinden diğerine geçiş biçiminde

sürecindeki ülkelerin davranışlarını konstruktif teori üzerinden açıklamaya çalışan Frank Schimmelfennig, Sovyetlerin çöküşünün ardından liberal demokrasinin Avrupalı kurumlar tarafından bir meşruiyet standardı olarak ilan edildiğini belirtmektedir. Bk. Schimmelfennig, Engert and Knobel, s. 1.

* Waltz'a göre, sistemik sonuçlar sistemi oluşturan parçalar arasındaki etkileşimden kaynaklanmış olamaz; çünkü parçalar bir sistemin parçaları olmaları nedeniyle farklı davranmaktadırlar. Bir sistemin dinamikleri [sadece] yapının değişmesi halinde değişir. Dolayısıyla, sadece birimlerin özelliklerine ve stratejilerine bakmak sistemik sonuçları açıklamak için yeterli değildir. Bk. Kenneth N. Waltz, "Reflections on Theory of International Politics: A Response to My Critics", Robert Keohane (Ed.), **Neorealism and Its Critics** içinde (322-345), New York Columbia Press, 1986, s. 332. Waltz bir başka eserinde uluslararası yapının değişmesinin aktörlerin yeteneklerinin değişmesine bağlı olduğunu ileri sürmektedir. Bk. Waltz, **Theory** s. 82-83, 97 vd. Bu açıklamalara bakarak, birimlerin davranışlarının yapıyı belirlediğini değil, tam tersini ileri süren Waltz'ın, yapının özelliklerinin aktörler arasındaki etkileşimin özelliklerine bakarak saptanabileceğini zımnen de olsa kabul ettiğini ileri sürmek mümkündür. Çünkü "güç dağılımı" olarak belirlenen yapı, birimler arasındaki ilişkilerin özelliklerinden başka bir şey değildir.

** Wendt'e göre, "herkesin herkesle savaşması" mantığını esas alan hasmâne anarşide devletin bekası sadece askeri güce dayanır, güvenlik sıfır-toplamı bir oyundur ve devletler güç değil güvenlik peşindedir. Bu tür bir uluslararası yapıda dört eğilim ortaya çıkar: 1. Endemik ve sınırsız savaş, 2. Savaş durumuna uyum sağlayamayan ya da çok zayıf olan aktörlerin ortadan kaldırılması, 3. Varlığını sürdüren ülkelerin güç dengesine oynamaları ve, 4. Bağlantısızlık ve tarafsızlık siyasetinin çok güç hale gelmesi. Hasmâne anarşinin bir kültürü yoktur denilse yeridir çünkü neredeyse tüm bilgiler şahsidir; paylaşılmış değildir. Ama devletler en azından kendileri gibi başka devletlerin de bulunduğu, öteki devletlerin kendi yaşamları ve özgürlükleri için tehdit olduğu, bunlarla nasıl baş edileceği, nasıl savaşılacağı, tehdidin iletildiği biçimi, teslim oluş şekli, güç dengesi vb konulardaki bilgileri paylaşmaktadırlar. Böylece reel politik kültürün normları ortaya çıkmış olmaktadır. Öte yandan, devletlerin birbirlerini düşman olarak görmeleri için en az üç gerekçe ileri sürülebilir: 1. Askeri-endüstriyel kompleks (silâhlanma yarışından çıkar sağlayan ülkesel çıkar guruplarının ulusal karar alma mekanizmasını etkilemesi sonucu ortaya çıkar), 2. Hizip dayanışması ("onlar" karşısında "biz" duygusunu canlı tutma ihtiyacını karşılama amacıyla uygulanan politikalar, "tehlike söylemi"), 3. Yansıtımlı özdeşleşme (projective identification, Ben'in kendisinde görmek istemediği bir takım duyguları sergileme alanı olarak düşmanın rolüne yapılan vurgu). Bk. Wendt, **Social Theory...**, ss. 260-78.

*** Wendt'e göre, rekabetçi kültür Westphalia devletler sistemi ile birlikte ortaya çıkmıştır. Bu kültürde devletlerin ölüm (ortadan kalkma) oranı sifıra yakındır, küçük devletler boy göstermeye başlamıştır, devletlerarası savaşlar azalmıştır ve sınırlıdır ve sınırlar daha katı hale getirilmiştir. Hasmâne kültürdeki doğa durumunun öldür ya da öl mantığı yerini rekabetçi anarşi kültürünün yaşa ve yaşat mantığına bırakmış, düşman rolü oynayan aktörlerin yerine rakip rolü oynayan aktörler gelmiştir. Rakipler egemenliklerinin Öteki tarafından bir hak olarak tanındığı varsayımı ile hareket etmektedirler. Rekabeti vurgulayan en önemli kavram egemenliktir. Devletlerin bu özelliği sadece diğerleri tarafından tanındıkları zaman bir "hak" haline gelmektedir. Devletlerarası modern rekabet uluslararası hukuk tarafından tanınan egemenlik hakları tarafından sınırlandırılmıştır, yani hukukun üstünlüğü söz konusudur. Dış politika açısından rekabet en az dört anlam içermektedir: 1. Devletler birbirlerinin egemenliğine karşı statükocu

açıklamaktadır. Wendt'e göre bu değişim kolektif kimliğin yeni formlarının ortaya çıkmasıyla gerçekleşir.⁶¹ Söz konusu kültürlerden birine ait normlardan biri toplum tarafından iyice içselleştirildiğinde bir üst kültüre geçiş sanıldığından daha zor olsa da imkânsız değildir. Aktörler kim olduklarını ve ne istediklerini yeniden tanımladıklarında sosyal değişim gerçekleşmiş olur. Ne var ki, kimlik değişimi yapı değişimi anlamına gelmez çünkü kimlik değişimi mikro (bireysel) düzeyde, yapı değişimi ise makro düzeyde gerçekleşir. Yani yapısal değişim kimliksel değişimden çok daha fazlasını ifade eder.

bir yaklaşım içerisinde olmalıdırlar, 2. Düşmanlık yerine rekabetin gelmesi rasyonel davranışın doğasının esneklik kazanmasına (şiddet kullanımının azalmasına) neden olmaktadır, 3. Görece askeri güç önemini korusa da, egemenlik kavramı rekabet ortamında tehdit dengesinin (zayıf devletler lehine) değişmesine neden olmaktadır. 4. Rakipler şiddet konusunda kendi kendilerini sınırlandırmaktadırlar. Bk. Wendt, **Social Theory...**, ss. 279-96. Wendt'in zihnindeki bu kültürün özelde Avrupa, genelde Batı dünyası ile sınırlı olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Çünkü Westphalia barışı ile kendi aralarında görece barışçı bir düzen kuran Avrupa ülkeleri, Avrupa dışındaki ülkelerle hasmâne kültür ile açıklanabilecek ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Avrupa dışında yeterince güçlü devletlerin bulunmaması ve dışarıdakilerin Avrupa kültürüne göre "yabancı" ya da düşman ülkeler olarak görülmesi gibi faktörler bu durumda etkili olmuş olabilir.

**** Wendt'e göre, Avrupalı ülkeler ve Avrupa dışından pek çok ülke II. Dünya Savaşı'ndan bu yana rekabetçi kültürün hayli ötesine geçmiş gözükmektedirler. O günden beri bu ülkeler tutarlı biçimde bir güvenlik "tımı" gibi davranmaktadırlar. Kant'ın Ebedi Barış kavramından yola çıkan Wendt bu durumu barışçı kültür olarak adlandırmaktadır. Barışçı kültür aktörlerin rol kimliği 'dostluk' olan yapıya dayanmaktadır. Bu kültürde ihtilaflar savaş ya da savaş tehdidine başvurmaksızın çözümlenir ve üyelerden birinin üçüncü bir tarafça tehdit edilmesi halinde tüm üyeler takım halinde savaşa katılırlar. Dostluk sadece güvenlikle ilgili konularla sınırlıdır ve diğer alanları kapsamayabilir. İttifak'tan farklı olarak, barışçı kültürdeki dostluk açık uçludur, yani bir süre sonra ya da bir olayın ardından sona ermesi beklenmez. Teorik olarak evrensel kolektif güvenlik zorunlu gibi görünse de, devletler görece özerk bölgesel bir alt sistemde ya da güvenlik kompleksleri içerisinde "hepimiz birimiz, birimiz hepimiz için" mantığı ile hareket edebilirler. İki kutuplu sistemde bile devletlerin blok oluşturması karşı bloktan tehdit aldıkları için değil, takım halinde güvenlik yaklaşımına inandıkları için olabilir. Bk. Wendt, age., ss. 297-308. Açıktır ki, Wendt'in zihnindeki barışçı kültür de, evrensellik iddiasına rağmen, batılı ülkelerle ya da pazar ekonomisine bağlı ülkelerle sınırlıdır. Ayrıca, dost terimi tanımı gereği düşmanın ya da rakibin varlığını gerekli kılmaktadır. Düşmanın ya da rakibin olmadığı, herkesin dost olduğu bir dünyada dost terimi üzerinden teori inşasına ihtiyaç olmasa gerektir. Dahası barışçı kültürde oluşturulan kolektif kimlik tanımında üçüncü bir tarafın varlığının kabulü teorinin evrensellik iddiasını ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla sadece hasmâne, rekabetçi ve barışçı kültürlerin açıklaması ile ilgili bölümü Wendt'in de belirttiği gibi örnek inceleme olarak ele aldığımız zaman evrensel bir yapısal uluslararası ilişkiler teorisinden söz edebiliriz. Sonuç olarak, soyut açıklamalardan uzaklaşıp zaman ve mekân bakımından somutlaştırılmış pratik açıklamalara inildikçe teori ve uygulama uyumsuzluğu kendini derinden hissettirmeye başlamaktadır; bu çerçevede bizim de, tezimizi ilgilendiren dönemin ve bölgenin özgün koşulları ile ilgili gerekli uyarlamaları yapmamız ve teorik açıklamaları şekillendirmemiz gerekmektedir.

⁶¹ Alexander Wendt, "Social Theory as a Cartesian Science: an Auto-critique from a Quantum Perspective", Stefano Guzzini and Anna Leander (Ed.), **Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and His Critics** içinde (178-216), Routledge: London and New York, 2006, s. 178. Wendt bu makalede, adından da anlaşılacağı üzere, konstrüktivist teoriyi felsefi bakımdan kuantum fiziği ile temellendirmeye çalışmaktadır.

Wendt, neorealistlerden farklı olarak, makro yapı altında mikro yapıların da olabileceğini savunmaktadır. Makro yapı sistemin bütünü ile ilgili ise, mikro yapıların alt-sistemler içerisinde yer aldıkları düşünülebilir.*

Konstrüktivist teoriye göre, mikro yapılardaki değişiklikler kimlik değişikliklerine bağlıdır. Yapısal değişimi anlamak için sürece bakmak önemlidir. Çünkü süreç aktörler arasında, uluslararası sistemi üreten, sürdüren ve bazen dönüştüren etkileşimin seyrini açıklamak için son derece elverişli bir araçtır. Şekil 1’de de belirtildiği üzere, etkileşime girmeleri halinde aktörlerin bizzat kendileri sürece dâhil

* Alt sistem, sistem analizlerinde kullanılan bir terimdir. Uluslararası sistemi siyasi bakımdan özerk ya da yarı özerk durumda bulunan toplumsal sistemlerin kümelenmiş hali olarak tanımlayan Michael Haas’a göre böylesi bir antitenin alt kümesi konumundaki herhangi bir oluşum alt sistemdir. Haas’a göre sistemi oluşturan etkileşim ağının yoğun bölümleri askeri-stratejik bir alt sistem teşkil eder. Bk. Michael Haas, s. 100. Haas Hawaii’deki devletlerin 1738’den ABD kontrolünün başladığı 1898 yılı arası dönemdeki durumlarını bir uluslararası bölgesel alt sistem olarak değerlendirmektedir. David Singer’a göre, her hangi bir analiz düzeyinde varlık gösteren antitelerin birer alt sistem olarak ele alınıp alınamayacaklarına karar vermek araştırmacıya kalmıştır. Dahası, bir çalışmada her hangi bir düzeyde sistemler seti olarak ele alınan antiteler, diğer bir çalışmada alt sistem olarak ele alınabilir. Bk. Singer, **A General...**, s. 9. Nitekim Evans ve Newnham’a göre alt sistem kavramı uluslararası ilişkilere uygulandığında bölge anlamına gelmektedir ve çoğu zaman “bölgesel alt sistem” biçiminde kullanılmaktadır. Bk., Graham Evans ve Jeffrey Newnham, **Dictionary of International Relations**, London: Penguin Books, 1998, s. 521. Anlaşılacağı üzere, terim bütünü (sistemin) içerisinde bir bölümlemeyi ima etmektedir. Sistem analizi alt sistemin, farklı düzeylerde de olsa, benzer özellikler göstermesini öngörür. Dolayısıyla, yapıların ve süreçlerin özellikleri ile ilgili araştırmalar alt sistemde de aynı şekilde gerçekleştirilir ama sonuçlar farklı olabilir. Söz gelimi, dünya sistemi iki kutuplu gevşek bir yapıda iken, alt sistem tek kutuplu ya da üç kutuplu bir yapıya sahip olabilir. Tezimizin ilgilendiği dönemde iki kutuplu uluslararası sistem içerisinde yer alan Körfez ülkeleri açısından bakıldığında, Körfez ülkelerinin Suudi Arabistan hegemonyasında gevşek bir tek kutuplu alt sistem oluşturdukları ileri sürülebilir. Alt sistemin gevşekliği ile, birimlerin sadece alt sistem içerisinde yer alan diğer birimlerle değil, asıl olarak sistemik güçler ile etkileşim halinde olmalarını kast etmekteyiz.

Graham ve Evans’a göre, makro-politik dünya siyasetindeki sıradüzeni alt sistem analizlerine de uygulanabilir. Bu durumda, sistem düzeyinde sıralamada aşağılarda yer alan bir ülke, alt sistem düzeyinde önemli bir aktör haline gelebilir. (Körfez ülkeleri düzeyinde petrol ile ilgili, demografik ve jeostratejik alanlardaki Suudi Arabistan üstünlüğü ve nüfuzu gibi). Öte yandan, alt sistemde gerçekleşen çatışma ve iş birliği süreçleri sistem düzeyini de etkisi altına alabilir. Örneğin, Ortadoğu alt sistemi düzeyinde gerçekleşen Arap-İsrail çatışmaları süper güçleri ve BM’yi de işin içine çekmiştir. Bk., Evans ve Newnham, age., s. 521.

James Rosenau’ya göre, problem alanlarının sayısı kadar alt sistemin varlığından söz edilebilir. Bk. Michael Haas içinde s. 100. Körfez bölgesindeki jeostratejik, siyasi, ekonomik (ortak petrol politikaları, ortak pazar vb) ve kültürel (monarşi rejimleri, gelenekler, din, Arap milliyetçiliği vb) alanlardaki yoğun etkileşimler nedeniyle, Körfez ülkeleri düzeyinde bir alt sistemin varlığından rahatlıkla söz edilebilir. Sistem ile ilgili çalışmalarını istikrar ve kutuplaşma (güç politikaları) açısından ele alan Haas alt sistemi askeri-stratejik etkileşim temelinde açıklamaktadır. Haas’a göre, kutup sayısında görülen değişme ya da güç dağılımını etkileyen dramatik bir olayın gerçekleşmesi ile alt sistem düzeyinde bir dönüşüm gerçekleşmiş olur. Bk. Haas, age. s. 102. Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkilerini konstrüktivist açıdan açıklamaya çalışan çalışmamızda ise “Körfez alt sistemi” kavramı ile askeri-stratejik etkileşim ve petrole dayalı ekonomik etkileşim yanında yerel ve uluslararası düzeylerde gerçekleşen kültürel ve kimliksel etkileşim de kast edilmektedir.

olurlar. Süreç içerisindeki aktörlerin sadece davranışları değil aynı zamanla özellikleri de değişmiş olur.⁶²

Wendt etkileşimin sosyal öğrenmeye yol açtığını, dolayısıyla çıkarları ve kimlikleri biçimlendirdiğini⁶³ ileri sürmekte ve sosyal öğrenme olarak adlandırdığı bu süreç için dört aşama belirlemektedir. İlk aşamada bir aktör karşılaştığı herhangi bir durumu kendine göre tanımlar ve buna göre davranmaya başlar. İkinci aşamada diğer aktörler bu tanım ve tutumu kendi açılarından yeniden değerlendirirler. Bu değerlendirme sonucuların düşüncelerinde bir değişiklik meydana getirmişse sosyal öğrenme başlamış demektir. Üçüncü aşamada diğer aktörler kendi eylemlerini gerçekleştirmeye başlarlar. Dördüncü aşamada ise ilk aktör bu sonucuların eylemlerini yorumlar ve kendi cevabını hazırlamaya başlar. Bu şekilde aktörler hangi eylemin hangi cevabı doğuracağı ile ilgili aynı düşünceleri paylaşmaya başlarlar ve süreç kendi kendini üreten kültüre dönüşür. Diğer bir deyişle, etkileşim sürecinde çıkarlar ve kimlikler sadece öğrenilmekle kalmaz aynı zamanda süreklilik kazanmış olur.⁶⁴ Bir aktörün kimliği o aktörün sadece kendini nasıl tanımladığına ve Öteki'nin onu nasıl tanımladığına bağlı değildir; aynı zamanda Öteki'nin sizi nasıl tanımladığı yönündeki algınız da sizin kimliğinizi biçimlendirmektedir.

Her kimlik tanımlamasına karşılık düşen bir çıkarın ya da çıkarların bulunduğunu savunan konstrüktivist teoriye göre, çıkarları bir yapı tarafından inşa edilen aktörler aynı zamanda bu yapının istikrarlı hale gelmesini de kendi çıkarları için uygun görmeye başlarlar. Dolayısıyla, çıkarların ve kimliklerin toplumsal olarak inşa edildiğini göstermek değişim için yeni imkânlarla işaret etse de, inşa sürecinin kurumsallaşması bizzat durgunluk kaynağı haline de gelebilir. Yapısal değişim hem çok zordur hem de mevcut sosyal, kültürel ve tarihsel birikime bağımlıdır. Dolayısıyla, uluslararası sistemin yapısı, bu yapının güç dağılımından ibaret olduğunu ileri süren neorealistlerin tersine, bu sistemin sahip olduğu siyasi “kültür”dür. Güce anlam ve

⁶² Wendt, s. 366.

⁶³ Alexander Wendt, “Identity and Structural Change in International Politics”, Yosef Lapid and Friedrich Kratochwil (Eds.) **The Return of Culture and Identity in IR Theory, The Return of Culture and Identity** IR içinde (47-64), London: Lynne Rienner Publishers, 1996, p. 51.

⁶⁴ Wendt, **Social Theory...**, ss. 330-1.

çıkarlara içerik kazandıran bu kültürdür. Rollerin yapısı uluslararası bir sistemin kültürünün temelini oluşturur.⁶⁵

Konstrüktivist teori realist teoriler tarafından vurgulanan güç dağılımı kavramını kabul eder. Ama güç dağılımını asıl belirleyenin uluslararası çıkar dağılımı, bunu da belirleyenin devletlerin uluslararası yapı içerisinde kendi konumlarını nasıl anlamlandırdıkları yani devletlerin kimlikleri, kültürleri (uluslararası yapıya dair düşünceleri) olduğunu ileri sürer. Bu durumda, tıpkı realizmde olduğu gibi konstrüktivist açıklamalarda da tarih büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü tarih herhangi bir devletin kimliği, çıkarları, sorunları çözme yöntemleri vb. konularda önemli ipuçları verir. Ne var ki, çıkarlar ve kültür sadece verili ve sabit kabul edildikleri sürece, yeteneklerin ve gücün paylaşılış biçimi uluslararası yapıda yaşanan değişiklikleri anlatma gücüne sahip olabilir. Bu sav çıkarların, gücün bir takım etkilere sahip olmasına neden olduğu anlamına gelmediği gibi çıkarlar ile gücün rakip birer açıklama çerçevesi teşkil ettikleri anlamına da gelmez. Kısacası konstrüktivizm uluslararası yapıyı tümüyle maddi güçlere bağlayan Neorealist yaklaşım ile maddi güçlerin uluslararası politika üzerinde bağımsız hiçbir etkisi bulunmadığını ileri süren radikal konstrüktivistler* arasında bir orta yol bulma iddiasındadır. Wendt bunu “rump (bakiye, artık) materyalizm” diye adlandırmaktadır. Buna göre, aktörlerin maddi yeteneklerinin dağılımı, kompozisyonu ve teknolojik özellikleri bir takım sonuçların mümkün ve muhtemel hale gelmesine neden olmakta, ayrıca coğrafi özellikler ve doğal kaynakların dağılımı da insan eylemlerinin amaçlananın dışında sonuçlar doğurmasına neden olabilmektedir. Bazı metallerin belirli bölgelere dağıtılmış olması bu bölgelerdeki teknolojik gelişmelerin temelini oluşturmakta, (petrol gibi doğal kaynaklar özgün ekonomik yapıların ortaya çıkmasına neden olmakta), çetin coğrafyalar yerleşimi

⁶⁵ Wendt, s. 250.

* Radikal konstrüktivizm temelde eleştirel teorileri esas almaktadır. Eleştirel teorinin kökenleri Aydınlanma dönemine kadar gitmekte ve Kant, Hegel, Marx, Nietzsche, Weber gibi düşünürlerin eserleri ile ilişkilendirilmektedir. Ama eleştirel düşünce asıl olarak 20. yüzyılda Frankfurt Okulu temsilcilerinin düşünceleri ile ortaya çıkmıştır. Radikal konstrüktivistlerin Max Horkheimer, Theodor Adorno, Walter Benjamin, Herbert Marcuse, Erich Fromm, Leo Lowenthal ve daha sonra Jürgen Habermas gibi eleştirel düşüncenin temsilcilerine sıkça atıfta buldukları görülmektedir. Radikal konstrüktivistler pozitivist, materyalist ontolojiye ve rasyonalist epistemolojiye ciddi eleştiriler yöneltmektedirler. Bk. Richard Devetak, “Critical Theory”, Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donnelly, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit and Jacqui True, **Theories of International Relations** içinde (159-182), 3. Baskı, New York: Palgrave Macmillan, 2005, ss. 168–170.

engellemekte, hava koşulları tarımı etkilemektedir. Öte yandan insan eylemleri doğal çevre üzerinde toplumlar üzerinde geri dönüşüm etkisine sahip bir takım amaçlanmamış sonuçlar doğurabilmektedir. Dolayısıyla konstrüktivist teori doğanın hiçbir etkisi yokmuş gibi davranmamalıdır. Maddi faktörlerin etkileri toplumsal eylemi yönlendiren ve sistemi biçimlendiren çıkarlar ve kültür ile etkileşim içerisinde.

Konstrüktivist teoriye göre iki tür ihtiyaçtan söz edilebilir: kimlik ihtiyaçları ve maddi ihtiyaçlar. Kimlik ihtiyaçları kimliğin devamı için sürekli olarak yeniden üretilmeleri gereken ve pratikte sınırsız olan ihtiyaçlardır. Örneğin devlet kimliğinin sürdürülebilmesi için, bir gurubun meşru şiddet kullanma tekeli ellerinde tutmayı sürdürmesi gerekir. Maddi ihtiyaçlar guruplara değil, bireylere aittir. Bir bedene sahip olmayan gurupların sadece kimlik ile ilgili ihtiyaçları vardır ve bu ihtiyaçlar maddi ihtiyaçlara indirgenemezler.⁶⁶ Maddi ihtiyaçların karşılanmaması korku ve kaygıya neden olur ve bunu engelleme amacıyla girişilen çabalar insan doğasının bir parçası olsa da, korku ve kaygının kendisi toplumsal olarak inşa edilir. Bu nedenle çıkarlar genlerden (maddi ihtiyaçlardan) ziyade, düşüncelerin bir fonksiyonudur. Uluslararası politikada gücün dağılımı büyük ölçüde çıkar dağılımına bağlıdır ve çıkarların içeriği de, büyük ölçüde düşünceler tarafından belirlenmektedir. Gücün ve çıkarın etkileri bunları meydana getiren düşünceler sayesinde ortaya çıkar. Realizm tarafından vurgulanan düşmanlık, liberalizm tarafından vurgulanan karşılıklı bağımlılık* ve Marksizm tarafından vurgulanan kapitalizm kavramları büyük ölçüde kültürel formları işaret etmektedir. Bu açıdan bakıldığında da söz konusu formları verili kabul eden maddi temelli açıklamalar idealist açıklamalar karşısında güç duruma düşmektedirler. Konstrüktivizm ise düşünsel-nedensel temelli neoliberal teori ile materyalist yapısalcı neorealist teori arasında bir yol önermektedir. Diğer bir deyişle idealizm yanında bütüncül-yapısalcı (sosyal yapıların aktörlere ve aktörler arasındaki etkileşime

⁶⁶ Maddi ihtiyaçlar: Fiziki güvenlik, ontolojik güvenlik, sosyalleşme, izzetinefis ve kendini aşma (transcendence). Bk., Wendt, s. 131.

* Waltz'a göre anarşik sistemde birbirine benzer birimler birlikte hareket ederler (coact), hiyerarşik düzende ise farklılaşmış birimler etkileşim içerisinde, birbirlerine bağımlıdır ve işbölümü vardır. Yapısal farklılıklardan dolayı ulus içerisindeki etkileşim ile uluslararası etkileşim birbirinden farklıdır. Bu nedenle Waltz ulus içerisindeki durum için "bütünleşme", uluslararası durum için ise "karşılıklı bağımlılık" terimlerini tercih etmektedir. Bk. Waltz, **Theory ...**, s. 104. Ne var ki, Waltz tarafından kullanılan karşılıklı etkileşim terimi (sözcüğün liberalizmdeki anlamına göre çok daha) gevşek bir bağ oluşturmaktadır ve anarşik sistemde her bir birim kendisini diğer birimlerden koruma güdüsüyle (düşmanlık duygusuyla) hareket etmektedir. Bk. age, s. 105.

indirgenmesi mümkün olmayan bir takım etkilere sahip olduğunu varsayan) görüşler Konstrüktivizmin temel özelliklerini oluşturmaktadır. Belirtmeliyiz ki, konstrüktivizm düşüncelerin güç ve çıkarlardan daha önemli olduğunu değil, gücün ve çıkarların düşünceler tarafından oluşturulduğunu savunmaktadır.⁶⁷

Konstrüktivizm'e göre herhangi bir sosyal sistemin yapısı üç öge içerir: maddi koşullar, çıkarlar ve düşünceler. Düşüncelerin olmadığı yerde çıkarlardan söz edilemez, çıkarların olmadığı yerde anlamlı maddi koşullardan söz edilemez, anlamlı maddi koşulların bulunmadığı yerde ise hiçbir biçimde gerçeklikten söz edilemez. Sosyal yapının düşünsel yönü "bilgi dağılımı" olarak görülebilir. Çıkarların düşünsel tümleyeni ile birlikte genel inançları ve beklentileri/arzuları da kapsayan bilgi dağılımı, çıkar dağılımından daha geniş bir kavramdır. Bilgi özel ya da paylaşılan bilgi olabilir.

Özel bilgi bireysel aktörlerin sahip oldukları ama diğerleri tarafından paylaşılmayan bilgidir. Devletlerin bireysel aktörler olarak kabul edilmeleri halinde bu bilgi iç politikadan ya da ideolojiden (Körfez ülkeleri özelinde dine dayalı politikalar, Arap dünyası düzeyinde Arap milliyetçiliği) kaynaklanan bilgidir. Özel bilgi devletlerin uluslararası ilişkiler kurgulamalarında ve ulusal çıkar tanımlamalarında anahtar belirleyici ve dış politikalarının temel kaygısı konumuna gelebilir.

Ne var ki, devletler birbirleriyle etkileşime geçtikleri andan itibaren bireysel inançlar "paylaşılmış" bilgiye dönüşmeye başlar. Etkileşim sonucu söz konusu inançlar taraflardan hiçbirinin beklemediği sonuçlar üreten 'bilgi sosyal yapısı'na dönüşürler. Düşünsel yönü aktörlerin özel olarak sahip oldukları bilgiyi içeren sosyal yapı oldukça zayıf kalacaktır. Toplumsal olarak paylaşılan bilgi ise hem yaygın hem de tarafların tümünü ilgilendiren bilgidir.⁶⁸

Düşüncelerin kaynağı olarak bilgi (buna kültür de diyebiliriz) konstrüktivist teoride önemli bir yer tutmaktadır. "Devlet" in ne olduğu, 'egemenlik' in ne anlama geldiği, 'uluslararası hukukun' neyi gerektirdiği, "rejim" in ne olduğu, 'güç dengesi' nin nasıl işlediği, 'diplomasi' nin nasıl kullanılacağı, hangi koşulların 'savaş' anlamına

⁶⁷ Wendt, s. 309.

⁶⁸ Wendt, ss. 139-41.

geldiği, ‘ültimeatom’un ne olduğu gibi konularda aktörler tarafından paylaşılan bilgiler uluslararası ilişkilerin doğasını belirlemektedir.

Wendt devletlerarası (dış politika ve uluslararası ilişkiler anlamında) ilişkileri belirleyen iki türlü bilgidir söz etmektedir. Bunlardan biri ortak (common) bilgi diğeri kolektif bilgidir.

Ortak bilgi devletlerin diğere devletler ile etkileşime geçtikleri sırada onların rasyonelliği, stratejileri, tercihleri ve inançları ile ilgili olarak sahip oldukları ve bir bakıma “öznel” bilgilerdir. Ortak bilgi aktörlerin tahminlerini etkilediği ölçüde önemlidir.

Kolektif bilgi ise zaman içerisinde bireysel davranışlarda kapitalizm, Westphalia sistemi, apartheid, Afrika Korps, serbest ticaret rejimi örneklerinde görüldüğü gibi makro düzey kalıplar üreten bilgidir. Kolektif bilgi yapıları, aktörlerin bu yapıları sürekli olarak üreten uygulamalara sevk eden *bir şeye* inanmalarına bağlıdır. Öte yandan, kolektif bilginin etkileri bireylerin inançlarına da indirgenemez. Kapitalizm ile ilgili inançlar yanlış ya da yetersiz olabilir ama bu inançlar tarafından üretilen eylemlerin “kapitalizm” olarak bilinen kolektif temsilleri üretme eğilimi devam edebilir. Ayrıca, kolektif bilgi yapıları ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan davranış kalıpları sadece bu yapıları oluşturan öğelerin değişmesi ile değişmezler.⁶⁹

Wendt, birincisi birim ikincisi sistemik yapı (makro-düzeey) olmak üzere iki analiz düzeyi belirleyen neorealistlere karşı bireysel **etkileşim düzeyi ya da mikro yapısal düzey** adımı verdiği bir ara analiz düzeyi daha önermektedir. Buna göre birim-düzeey, aktör devletlerin sadece özniteliklerini esas alan (atomist) ve içten dışa yönelik açıklamalar yapar. Bu tür teoriler sadece bürokratik siyaset gibi içsel faktörlere dayalı, özünde psikolojik açıklamalar yapar ve devletlerin içe kapanık (otistik) olduğunu varsayar. Etkileşim düzeyini analiz düzeyi olarak alan mikro yapısal teoriler ise sistemin parçaları arasındaki ilişkilere ve sosyal psikolojiye dayalı sonuçları açıklamayı esas alır ve devletleri sosyal, dıştan içe etkileşim içerisinde olan “bireyler” olarak görür. Etkileşim düzeyini esas alan teoriler devletlerin özniteliklerini de göz ardı etmemekle

⁶⁹ Bk., Wendt, ss. 168–64.

birlikte bunların etkilerinin sistemik yapı tarafından sınırlandırıldığını ileri sürer. Buna göre, öznitelikler etkileşimin doğasını belirlese de, etkileşimin kendisi aktörlerin kaderlerini özniteliklerin üstünde ve ötesinde belirleyen temel faktördür. Birim-düzey ve etkileşim düzeyi teorilerinin her ikisi de dış politikayı açıklıyor olsalar da, etkileşim düzeyi teorileri bireylerin (devletlerin) sadece tercihlerini değil, genel olarak etkileşimin sonuçlarını da açıklar ve tartışma sistemik bir boyut kazanmış olur. Böylece sosyal yaşamın amaçlanmamış, kendiliğinden ortaya çıkan sonuçlarını açıklama imkânı doğar. Öte yandan neorealizm gibi bazı makro düzey teoriler de etkileşim düzeyini tümüyle göz ardı etme eğilimindedir. Oysa makro düzey yapıları üreten ve sürdüren sadece mikro düzeydeki yapıların etkileşimi ve uygulamalarıdır. Makro yapılar mikro yapısal temellere muhtaçtır ve sistemik teori inşa ederken bu temeller göz önünde bulundurulmalıdır. Bireyselciler bizden devletin uluslararası sistem tarafından inşa edildiğine dair ileri sürülen savlardan hiçbirine inanmamamızı isterler. Bütünselciler ise tam tersini ileri sürerler. Oysa gerçek bu iki uç noktanın ortasında bir yerdedir.⁷⁰

Makro yapıya gelince, burada makro ifadesi aktörlerin sayısını ya da sistemin ölçüsünü göstermez. Makro yapı uluslararası sistemde bulunduğu kadar ailede de bulunur.* Makro düzey analizde önemli olan, bütünün parçaların toplamından çok daha fazlasını ifade ettiğini göz önünde bulundurmadır. Alt düzey pek çok özellik ve etkileşim üst düzey durumlar meydana getirebilir. Hiçbir sözcük İngilizce için diğerinden daha önemli değildir. Aynı şekilde, diğer devletleri dengeleme ve kurumsal eşbiçimlilik uluslararası sistemin temel özelliklerinden olmasına rağmen, bunlar aktör devletlere ait hiçbir bireysel eylem tarafından oluşturulmazlar. Dolayısıyla, mikro düzeydeki “bireysel” açıklamalar çok değerli olsalar da, mikro düzeye indirgenmesi mümkün olmayan önemli şeylerin görülmesini engelleyebilir ve mikro düzey açıklamaların gereğinden fazla vurgulanması gereksiz detayların açıklamalara dâhil edilmesine neden olabilir. Makro yapısal nedenlerin mikro düzeyde nasıl işlediğini anlamaya çalışmak önemli olsa da, mikro düzeyi anlamak makro düzeyi anlamak ile

⁷⁰ Wendt, s. 245.

* Benzer bir yaklaşımı Waltz'ın sistem ile ilgili olarak yaptığı açıklamalarda da görmek mümkündür. Waltz'a göre farklı ulusal ve uluslararası sistemler aynı anda var olabilirler ve birbirleriyle etkileşime girebilirler. Bk. Waltz, **Theory ...**, s. 38.

aynı şeyi ifade etmez.⁷¹ Bu noktadan yola çıkarak biz de tezimizde özelde Körfez bölgesini ve genelde bu alt sistemin bölgesel sistem olarak Arap ve İslam dünyalarıyla ve küresel uluslararası sistemle etkileşimini makro düzeyde incelemeye çalışacağız.

Konstrüktivistler nedensel (causal) etkilerle oluşturmacı (constitutive) etkiler arasında bir ayırım yapmakta, nedensel etkiyi belirlemek için sorulan “niçin” sorusu ile oluşturmacı etkiyi belirlemek için sorulan “nasıl” ve “ne” sorularını birbirinden ayırt etmek gerektiğini ileri sürmektedirler. Buna göre, “II. Dünya Savaşı nasıl başladı?” örneğinde olduğu gibi, bazı “nasıl” soruları nedensel etkiyi belirlemeye yönelik olabilirse de, “II. Dünya Savaşı nasıl olabilmiştir?” örneğinde görüldüğü üzere “nasıl olabilir?” (how possible?) biçimindeki “nasıl” soruları ve “egemenlik nedir?” biçimindeki “ne” soruları nedensel bir açıklama arayışı değildir. Doğal ve sosyal türlerin oluşturulması için biri içsel diğeri dışsal olmak üzere iki yol bulunmaktadır. Örneğin, “devletler (kısmen), kendilerine ülkesel düzeyde örgütsel şiddet tekeli veren örgütsel yapılar tarafından oluşturulurlar” önermesi bir içsel oluşturmada söz etmektedir. Doğal ve sosyal türlerin özelliklerini içyapılarına gönderme yaparak açıklamaya çalışmak “indirgemecilik” olur.⁷² Türlerin oluşturulmasının ikinci yolu, bütüncül bir yaklaşımla, içinde yer aldıkları dışsal yapılar tarafından gerçekleştirilir. Sosyal türler önemli ölçüde dışsal, söylemsel yapılar tarafından oluşturulurlar. Efendi-köle, patron-işçi, profesör-öğrenci örneklerinde olduğu gibi, kimi durumlarda bu yapılar sosyal türleri diğer sosyal türlerle kavramsal bir zorunluluk ilişkisi içine sokar. Oluşturmacı savlar bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkilerden ziyade, sosyal türlerin nasıl bir araya getirildiği ile ilgilendir. Neorealistler düşüncelerin (ideas) güç ve çıkar gibi diğer nedenlerden bağımsız nedensel etkilere sahip olabileceğini ileri sürerlerken*, Wendt düşüncelerin bizzat güç ve çıkar kavramları üzerinde oluşturmacı etkilere de sahip olduğunu ileri sürmektedir.⁷³

⁷¹ Wendt, **Social Theory...**, ss. 152-4.

⁷² Alexander Wendt and Daniel Friedheim, “Hierarchy under Anarchy: Informal Empire and the East German State,” **International Organization**, no 49 (Autumn 1995), s. 692.

* Waltz’a göre, güç bir aktörün güçlü diğer aktörler karşısında özerkliğini korumasını sağlar, aktörün gücü arttıkça hareket yelpazesi genişler, güvenlik marjı yükselir ve sistemde daha fazla söz sahibi olur. Bk. Waltz, **Theory ...**, ss. 194-5.

⁷³ Wendt, s. 117.

Nedensel ilişkiler sadece birbirinden bağımsız olarak varlığını sürdüren antiteler arasında bulunur. Oluşturmacı etkiler ise aktörün ilişkisel bir boyutunun daha olduğunu varsayar. Aktör ile yapı arasındaki ilişki de sadece bir “etkileşim”den ibaret olmayıp ‘karşılıklı oluşturma’yı da içerir. Uluslararası ilişkiler biliminde devletler genel olarak “kasıtlı davranışlarda bulunan” (intentional) varlıklar olarak tanımlanırlar. Diğer bir deyişle devletler dünyaya dair arzu ve inançları temelinde oluşan amaçlara yönelik eylemlerde bulunurlar. Bu arzu ve inançlar da bir yönü ile aktörlerin kendi özgün dünyalarının ürünüdür, diğer yönü ile uluslararası kültürün dayatmasıdır. Çünkü aktörler hem kültüre bağımlı, hem de ondan bağımsızdırlar. Örneğin uluslararası sistemin egemen devletlerden oluştuğunu söylemek, bir bakıma aktörlerin bağımsız oldukları anlamına gelmektedir. Uluslararası yapının egemenlik özelliği sayesinde devletler birbirleri ile nedensel etkileşim içerisindedirler. Ne var ki, Westphalia devletler sisteminde egemenlik karşılıklı tanıma (kültür) ile oluşturulmuş bir *haktır*⁷⁴ ve bu da egemen devletlerin mantıksal olarak uluslararası yapıya (kültüre) bağımlı olduğu anlamına gelmektedir. Yani aktörler ile uluslararası yapı birbirlerini biçimlendirmekte ve sürekli olarak yeniden inşa etmektedirler.

Konstrüktivist teoriye göre, aktörler toplumu, toplum da aktörleri inşa eder. Bu kesintisiz ve iki yönlü bir süreçtir.⁷⁵ Paylaşılan düşünceler (uluslararası kültür) aktörler üzerinde sadece nedensel değil, oluşturmacı etkilere de sahiptir. Bu nedenle konstrüktivizm bize, aktörlerin özellikleri üzerindeki nedensel etkileri anlamamız yanında, davranışlar ve özellikler üzerindeki oluşturmacı etkiler konusunda fikir sahibi olmamızı da sağlar.⁷⁶ Diğer bir deyişle, oluşturmacı sorular bir şeyin o şey olmasını sağlayan ya da sahip olduğu nedensel güçleri ona veren koşulları anlamaya dönüktür ve bu nedenle doğal değil kavramsal zorunluluk ilişkileri ile ilgilenir; “X nasıl mümkündür?” ya da daha yalın ifadesiyle “X nedir?” diye sorduğumuzda anlamak

⁷⁴ Lapid, s. 9.

⁷⁵ Nicholas Onuf, “Constructivism: A User Manual”, Vendulka Kubálková, Nicholas Onuf, and Paul Kowert (Ed.), **International Relations in a Constructed World** içinde (58-78), New York: M. E. Sharpe, Inc., 1998, s. 59. Onuf’un da belirttiği gibi, bu makale Onuf tarafından 1989’da kaleme alınan **World of Our Making** (Columbia: University of South Carolina Press) adlı eserin veciz bir sunumudur. Bk. age., s. 77.

⁷⁶ Bk. Wendt, **Social Theory...**, ss. 168-90. Onuf ise düşünceler yerine kuralları koymakta ve “kurallar insanları, insanlar da kuralları inşa eder” (bk. Onuf, age., s. 64), “Kurallar kurumları, kurumlar da toplumları biçimlendirir”, (age. s. 69), “kurallar yeni kurallar doğurur” (age. s. 74) demektedir. Onuf’un bu şekilde düşünmesini asıl uzmanlık alanının uluslararası hukuk olması etkilemiş olmalıdır.

istediğimiz budur. Bir olgunun tam olarak anlaşılabilmesi hem nedensel hem oluşturmacı sorulara cevap verilmesini gerektirir.

Ruggie'ye göre, Konstrüktivist yaklaşım oluşturmacı kurallarla ilgili olağanüstü karmaşık süreci tam olarak açıklama iddiasında değildir. Ama neorealist ve neoliberal yaklaşımlar teorilerinde bu kurallara en küçük bir yer bile ayırmamaktadırlar. Dolayısıyla, bu teoriler hâlihazırda oluşturulmuş bulunan bir dünyadaki davranışları belirleyen düzenleyici (regulative) kurallarla sınırlıdır.⁷⁷

Anarşik yapıyı veri kabul eden ve bu yapının aktörlerin müdahalesine kapalı olduğunu ileri süren realizmi *yapısalcılıkla**, neorealizmi ve neoliberalizm'i materyalizmin kaba bir biçimini savunmakla eleştiren konstrüktivizm “power politics” gibi temel kavramların bile toplumsal etkileşim sürecinde inşa edildiklerini, yani uluslararası ilişkilerin realistler ve neoliberaler tarafından ortaya atılan temel niteliklerinin bile insan doğasının birer parçası ve uzantısı olmaktan çok insanî uygulamalar tarafından biçimlendirildiğini ve dönüştürüldüğünü ileri sürmektedir. Buna göre, insan topluluklarının yapıları materyal güçler tarafından değil paylaşılan düşünceler tarafından belirlenmekte, amaca yönelik davranışlar sergileyen aktörlerin kimlikleri ve çıkarları da doğa tarafından değil, paylaşılan düşünceler tarafından oluşturulmaktadır. Konstrüktivistlere göre insan topluluklarının –ve tabi ki uluslararası toplumun- davranışlarını belirleyen ve sınırlandıran yapıların değişimi neorealistlerin iddia ettikleri gibi sadece uluslararası güç konfigürasyonundaki değişime bağlı değildir; toplumsal yapı aynı zamanda, sosyal uygulamalar tarafından sürekli olarak yeniden inşa edilmektedir. Wendt'e göre, yapısalcı bakış açısıyla her hangi iki devletin düşman mı yoksa dost mu olacağını, bir diğerinin egemenliğini tanıyıp tanımayacağını, revizyonist mi yoksa statükocu mu olacaklarını tahmin etme imkânı yoktur. Çünkü bu tür davranışlar anarşi kavramının tanımında içkin değildir. Üstelik anarşi gibi temel

⁷⁷ Ruggie, s. 25

* Yapısalcılık yapının kendi kendini ürettiğini, dış müdahale olmaksızın değişimin mümkün olmadığını, değişimin sadece devrim yoluyla gerçekleştirilebileceğini ima eder. Konstrüktivizmde ise düşüncelerle maddi öğeler etkileşim içerisindedir ve bu etkileşim yapıyı –son derece yavaş bir biçimde de olsa- dönüştürür.

kavramlar neorealistlerin iddia ettikleri gibi tek düze sonuçlara değil, aktörlerce nasıl anlaşılıp yorumlanıyorsa o tür sonuçlara yol açarlar. Bu nokta da aktörlerin kimlikleri ve çıkarları ön plana çıkmaktadır. Kimlikler ve çıkarlar ise, maddi güçlerce nesnel olarak belirlenen (insan doğasının anarşiye yol açması gibi) bir faktör değil, düşüncelerin ve bu düşüncelerin toplumsal olarak inşa edilmesinin bir sonucudur.⁷⁸ Dolayısıyla, konstrüktivistler uluslararası yapıyı 'güç'ün bir yansıması olarak değil, aktörlerin güce verdiği anlam ve sosyal değerler (normlar) açısından ele almaktadırlar.⁷⁹

Konstrüktivistler uluslararası düzeyde hedefler, tehditler*, korkular, kültürler, kimlikler ve 'sosyal gerçeklik'in diğer unsurları gibi konuları incelemeye çalışmakta ve özellikle askeri konularda realizme karşı görüşler ileri sürmektedirler. Konstrüktivistler *devlet egemenliği* kavramını oluşturulan ve tarihsel süreç içerisinde değişen bir kavram olarak ele almakta ve incelemektedirler. Uluslararası politikanın temel dinamiklerinin dönüşümü de konstrüktivistlerin temel çalışma alanlarından biridir. Uluslararası ekonomi-politik konusunda ise konstrüktivist bakış açısıyla yapılan çalışmalar oldukça azdır.⁸⁰

Konstrüktivizm realist ve liberalist teorilerin alternatifi olarak sunulsa da, bu iki düşünce ile tümüyle çelişen bir teori değildir. Örneğin, realist düşüncenin temel kavramlarından olan anarşi kavramı konstrüktivizmin de temel kavramlarından biridir. Aradaki fark ontolojiktir. Yani realistlere göre anarşi insan doğasında içkindir ve değiştirilemez. Oysa konstrüktivistlere göre anarşi toplumsal olarak inşa edilmiş bir durumdur ve bu nedenle değiştirilmesi mümkündür.⁸¹

⁷⁸ Alexander Wendt, "Anarchy is What States Make of It: the Social Construction of Power Politics", **International Organization**, 46:2, (Spring 1992), ss. 400-402.

⁷⁹ Martha Finnemore, **National Interests in International Society**, New York: Cornell University Press, 1996, s. 2

* Buzan'a göre, devlet içindeki yapılar ve toplumsal gruplar devletin bekası için kimi zaman uluslararası faktörlerden daha önemli hale gelebilmektedir. Buzan devlete yönelik tehditleri siyasi ve toplumsal olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Siyasi tehditler devletin istikrarına yönelik tehditlerdir. Toplumsal tehditler ise ulusal kimliğe yönelik tehditlerdir ve her iki tehdit türü de iç kaynaklı olabileceği gibi dış kaynaklı da olabilir. Barry Buzan, **People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era**, New York: Harvester-Wheatsheaf, 1991, ss. 118-22.

⁸⁰ Alexander Wendt, **Social Theory...**, s. 32

⁸¹ Andrew Moravcsik, "Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics", **International Organization** vol. 51, 1997, ss. 337-352.

Konstruktivizm sosyopolitik yaşamın insan uygulamaları tarafından oluşturulduğunu ileri sürer ve bu oluşturma sürecinin nasıl gerçekleştiğini açıklamaya çalışır. Realizm, neorealizm, liberalizm vb teorilerin ontolojik kökenleri ekonomiye dayanır. Sosyal konstruktivizm ise sosyolojiye ve post-modern eleştirilere dayanmaktadır.⁸² İdealist sosyal teori gerçek dünyadaki varlığı reddetmeyi değil, gerçek dünyanın materyal güçlerden daha fazlasını içerdiği düşüncesini esas alır. Sosyal yapılar aktör eylemleri tarafından desteklendikleri sürece varlıklarını koruyabilirler. Diğer bir deyişle, sosyal yapıların sınırlayıcılığı, aktörler tarafından birer sınırlayıcı olarak kabul edilmelerine bağlıdır. Dolayısıyla, eylemi yönlendiren iradeden bağımsız yapıların varlığından söz edilemez.⁸³

Realist teorinin odak noktası güvenlik ve maddi güç, liberalizmin odak noktası karşılıklı ekonomik bağımlılık ve yerel düzeydeki etkenler iken, konstruktivizm temel olarak düşüncelerin (uluslararası kültürel yapının) uluslararası politikaları biçimlendirme konusundaki rolü ile ilgilenmektedir.* Normları, düşünceleri ve algıyı ön plana çıkaran konstruktivizm bu yönüyle farklı bir teoridir. Konstruktivistler “düşünceler” ile uluslararası sistem içerisindeki devletleri ve devlet dışı aktörleri etkileyen ve biçimlendiren hedefler, tehditler, korkular, kimlikler vb algılanan gerçeklikleri kast etmektedirler. Konstruktivist düşünürlere göre, bu düşünsel öğeler uluslararası alanda oldukça geniş etkilere sahiptirler ve çoğu zaman maddi güç öğelerini gölgede bırakabilmektedirler. Düşünsel öğelerin uluslararası sonuçları biçimlendirebilmesi, aktörlerin davranışlarını etkileyen algıların varlığına bağlıdır. Konstruktivistlere göre, zaman içerisinde devletlerin politikalarını biçimlendiren ve değiştiren asıl etken realistlerin iddia ettiği gibi güvenlik kaygıları değil, sosyal normlardır.

⁸² John Gerard Ruggie, ‘What Makes the World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge’, Peter J. Katzenstein, Robert O. Keohane, and Stephen D. Krasner (eds.), **Exploration and Contestation in the Study of World Politics Exploration and Contestation in the Study of World Politics** içinde (215-246), Massachusetts: MIT, 1998, s. 216.

⁸³Alexander Wendt. "The agent-Structure Problem in International Relations Theory", **International Organization** 41/3, 1987, s. 359.

* Örneğin feminist konstruktivistlere göre ulusal güvenliğin feminist bakış açısıyla [düşüncelerle] yeniden ele alınması uluslararası şiddet kullanımında nicel ve nitel olarak iyileşme sağlayabilecektir. Bunun gerçekleşebilmesi için realist gündemin aşılması ve güvenlik kavramının yeniden tanımlanması gerekmektedir. Cinsiyet ve diğer hiyerarşiler sadece ulusal güvenlik konularını değil, aynı zamanda küresel ekonominin işleyiş ve paylaşım biçimlerini, sonuçta da insan güvenliğini [olumsuz] etkilemektedir. Daha geniş bilgi için bk. J. Ann Tickner, **Gendering...**, ss. 36-64

Konstrüktivist teoride değerlerle ilgili unsurlar, değerden bağımsız olanlara göre daha ağırlıklıdır. Konstrüktivizm ile ilgili tartışmalar pozitivizm, rasyonel seçim teorileri, gelenekselciler, yapısalcılar gibi farklı teorik duruşlar arasındaki alışverişi hızlandıran bir müzakere çerçevesi oluşturmuş ve disiplinler arası ontolojik girdiler bu çerçevede yeniden biçimlenmiştir.⁸⁴

Kimliklere yaptığı vurguya bakılarak kimliklerin ontolojik olarak çıkarları öncelediği ve bu nedenle konstrüktivist teorinin, çıkarları önceleyen rasyonalist teorinin tam karşıtı olduğu ileri sürülebilir. Ne var ki, Kahler'in de dediği gibi, çıkarların gerçekleştirilmesi rasyonelliğe bağılı olduğundan konstrüktivist teori rasyonel teorilerin karşıtı olarak görülmemelidir.⁸⁵ Rasyonalistler (neorealist ve neoliberal yaklaşımlar) aktörlerin bencil olduklarını ve tek başlarına davrandıklarını varsayarlar (bireyselci yaklaşım), konstrüktivistler aktörlerin sözcüğün tam anlamıyla sosyal olduklarına inanırlar.⁸⁶ Diğer bir deyişle, uluslararası yapı, bu yapı içerisinde yer alan aktörlerin tek tek toplamından çok daha fazlasını ifade etmektedir. Tıpkı realistlerde ve liberalistlerde olduğu gibi, konstrüktivistler de aktörlerin bir takım çıkarları gerçekleştirme amacıyla hareket ettiklerini ileri sürerler ama konstrüktivistlere göre çıkarlar aktörlerin dışındaki etmenler tarafından ve sosyal eylemin gerçekleşme zamanından önce değil, sosyal etkileşimin* gerçekleştiği süreç içerisinde ve bizzat aktörler tarafından belirlenir. Rasyonalistler toplumu aktörlerin çıkarlarını rasyonel biçimde gerçekleştirdikleri stratejik bir alan olarak görürlerken, konstrüktivistlere göre toplum aktörlerin kendilerini gerçekleştirmelerini sağlayan ve onları birer "aktör" haline getiren kurucu (constitutive) bir alandır.

Konstrüktivizme göre sosyal yapılanma norm transferi ve normların içselleştirilmesi yoluyla gerçekleşir. Normların aktörler arasında yayılması difüzyon,

⁸⁴ Antje Wiener, "Constructivist Approaches in International Relations Theory: Puzzles and Promises", **Constitutionalism Webpapers**, Quins University, Belfast, <http://www.qub.ac.uk/schools/SchoolofPoliticsInternationalStudiesandPhilosophy/FileStore/ConWEBFiles/Filetoupload.52215.en.pdf>, (28.02.2009).

⁸⁵ Miles Kahler, 'Rationality in International Relations' Peter J. Katzenstein, Robert O. Keohane, Stephen D. Krasner (Eds.), **Exploration and Contestation in the Study of World Politics içinde** (279-302), Massachusetts: MIT Press, 1999, s. 296.

⁸⁶ Ruggie, s. 34.

* Neorealist yaklaşım sosyal etkileşim kavramı yerine stratejik etkileşim kavramına vurgu yapmaktadır. Bk. Waltz, Waltz, **Theory ...**, özellikle "Structural Causes and Military Effects" başlıklı 8. Bölüm, ss. 161-93.

öğrenme, muhakeme ve zorlama gibi yollarla gerçekleşir. Difüzyon kamusal alanda siyasi bir süreç içerisinde ortaya çıkarken, öğrenme siyasi olmayan bir süreçtir ve özel örgütsel çevrede gerçekleşir. Muhakeme yoluyla sosyal yapılanma gözden geçirme, tartışma ve ikna süreçlerini içerir. Zorlama yoluyla sosyal yapılanma ise uluslararası hukukun kullanılması, uluslararası kurumlar aracılığıyla baskı yapılması; ekonomik, siyasi ve askeri güç kullanımı vb yollar ile gerçekleşir. Wendt çalışmasında yapısal değişimi etkileyen faktörler arasında en çok sosyal öğrenmeye vurgu yapmaktadır.⁸⁷

Konstrüktivizme göre, normlar devletlerin çıkarlarını ve kimliklerini belirler. Aktörler kendileri için egemenlik, uluslararası alanda bireysel ya da kolektif saygınlık, Arap dünyasının liderliği, İslam dünyasının liderliği vb bir takım kimlikler ve beklentiler belirlerler. Eylemlere biçim veren anlamlar diğer aktörlerle girilen etkileşim tarafından belirlenir. Etkileşim yeteri kadar yoğunlaştığında ve mevcut kimlik ve etkileşim biçimleri aktörleri tatmin etmemeye başladığı zaman değişim gerçekleşir. Değişim son derece yavaş bir süreç içerisinde gerçekleşir. Konstrüktif teoriye göre, paylaşılan düşüncelerin yapısı kimlik ve çıkarlara ne kadar çok nüfuz ederse, değişime karşı o kadar dirençli hale gelir. Değişim materyalist ontolojinin öngördüğünden de yavaştır. Değişimin gerçekleşebilmesi için aktörlerin algısında yeni durum ile elde edilecek kazanımların maliyeti aşması gerekir (rasyonalite).

Uluslararası ilişkilerde konstrüktivizme göre devletlerin eylemleri, tıpkı bireylerin eylemleri gibi, bir anlam üzerine inşa edilir ve normatif bir çerçevede gerçekleşir. Devletler arasındaki etkileşim, onların normatif düzenlerini inşa eder ve dönüştürür. Bu normlar sonunda, devletlerin kimliklerini ve çıkarlarını biçimlendirir. “Düzen sorunu” toplumsal müzakereler sonucunda zorlama, bireysel/ülkesel/ulusal çıkar ve rızanın kesişim noktasında çözümlenmiş olur.

Sonuç olarak, içerdiği üç öge konstrüktivizmi diğer uluslararası ilişkiler teorilerinden farklılaştırmaktadır: 1. Küresel siyaset aktörler tarafından özneler arası etkileşim suretiyle (intersubjectively) paylaşılan düşünceler, normlar ve değerler tarafından yönlendirilir. Uluslararası alanın sosyalleşmesini sağlayan bu etkileşim

⁸⁷ Bk. Wendt, *Social Theory...*, s. 341 vd.

aktörlerin motivasyonlarını, kimliklerini ve çıkarlarını belirleme noktasında etkilidir;⁸⁸ 2. Düşünsel yapı aktörler üzerinde sadece düzenleyici değil, aynı zamanda oluşturmacı (constitutive) etkiler de yapar, 3. Düşünsel yapılar ve aktörler birbirlerini karşılıklı olarak oluştururlar (co-constitute) ve belirlerler (co-determinate).⁸⁹

Konstrüktivizm aslında siyasetin işleyiş tarzı ile ilgilidir; belirli bir takım siyasî olayların doğal zorunluluktan değil, toplumsal durumun (social ageny) muhtemel kombinasyonlarından kaynaklandığını ileri sürer.⁹⁰ Neredeyse hiçbir teoriyen uluslararası siyasi olayların tarihi ve sosyal olayların muhtemel sonucu olmaktan ziyade, şeylerin doğasının zorunlu bir sonucu olduğuna inanmamaktadır. Dünya siyaseti incelemelerinde böyle bir doğal zorunluluğun varlığını kabul eden üç pozisyondan nesnel maddi koşulların tüm siyasi sonuçları belirlediğini ileri süren saf materyalist görüş ile uluslararası siyasetin en önemli parametrelerinin insan doğasının değişmez nitelikleri tarafından belirlendiğini ileri süren ilk ikisini savunanların sayısı oldukça azdır. Üçüncü pozisyon ise uluslararası anarşinin aktörlerin davranışlarını büyük ölçüde belirlediğini ileri süren, yani anarşiyi şeylerin doğası haline getiren görüştür. Konstrüktivistler buna karşı çıkmakta ve kendisi de düşüncelerin bir sonucu olan anarşinin uluslararası olaylar üzerinde belirleyici faktör olamayacağını, bencillik ve güç politikası gibi olguların anarşinin değil sürecin bir ürünü olduğunu kabul etmektedirler.⁹¹

Konstrüktivist yaklaşıma göre, uluslararası sistem varlığını mekanik olarak sürdüren (örneğin güneş sistemi gibi) bir yapı değildir, varlığını kendi başına sürdüremez. Uluslararası sistem aktörlerin birbirlerinin farkında olmalarının bir sonucudur ve dolayısıyla maddi değil düşünsel temeller üzerine yükselir. Uluslararası yapı fiziki ya da maddi bir yapı değildir; insanlar tarafından belirli zaman ve mekânda üretilmiş bir düşünceler ve normlar dizisidir.

⁸⁸ Lebow, s.506.

⁸⁹ Dale C. Copeland, "The Constructivist Challenge to Structural Realism", Stefano Guzzini and Anna Leander (Ed.), **Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and His Critics** içinde (178-216), Routledge: London and New York, 2006, s. 178.

⁹⁰ Patrick Thaddeus Jackson, "Bridging the Gap: Towards a Realist-Constructivist Dialogue" **International Studies Review**, vol. 6, 2004, s. 338.

⁹¹ Jackson, s. 338.

Eleştirel teorilerin bir devamı gibi gözükmese de, insan doğasına ilişkin temel varsayımları reddeden konstruktivizm aslında, liberalizmin ve realizmin tersine, daha geniş bir felsefenin bir uzantısı değildir.* Dolayısıyla, konstruktivizm realizm, liberalizm ve Marksizm gibi yaklaşımlara alternatif bir paradigma olabilmesi için gerekli iç bütünlüğe sahip olmaktan uzaktır.⁹² Yine de konstruktivizm, en azından Wendt tarafından geliştirilen modernist versiyonu, sosyal değişimin ilerlemeci bir biçimde gerçekleşebileceğini kabul etmesi ve insanın, dolayısıyla insani nitelikler taşıyan devletin, doğasının karakteri ile ilgili neoliberal ve neorealist varsayımlara ve kötümser post modern yaklaşımlara temelden karşıdır.

II. KÖRFEZ ÜLKELERİNİN ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ VE KONSTRÜKTİVİZM

Konstruktivist teoriyi bir açıklama aracı olarak benimseyen araştırmacıların başlıca iki amaç güttükleri ileri sürülebilir: oldukça karmaşık bir ilişkiler ağı teşkil eden uluslararası alana dair doyurucu açıklamalar yapmak ve daha “iyi” bir “uluslararası toplum” *inşa* (construct) etmek. Örneğin Wendt iki bölüme ayırdığı çalışmasının birinci bölümünde düşüncelerin maddi temelden daha önemli bir öge olduğunu ve sosyal yapıyı biçimlendirdiğini, örnek olay çalışması olarak değerlendirilebileceğini belirttiği ikinci bölümünde ise barışçı kültürün gerçekleştirilmesinin ve daha fazlasının mümkün olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Bu açıdan bakıldığında, tezimizi açıklamak için her iki bölümden de yararlanmamız mümkünse de, teorinin asıl gövdesini teşkil eden birinci bölüm bizim için daha önemli olacaktır. Çalışmasını bir bütün olarak ele aldığımızda, Wendt’in asıl amacının barışçı kültürün gerçekleştirilmesini ortaya koymak olduğu gibi bir izlenim edinmek mümkündür. Ancak bizim bu tez ile amacımız düşüncelerin maddi öğeler (petrol sermayesi) ile etkileşim içerisinde uluslararası yapı ve ilişkilerdeki etkisini Körfez ülkeleri bağlamında ortaya koymaktır.

* Örneğin, Wendt eleştiriler karşısında konstruktivist teoriyi temellendirmek üzere kuantum fiziğine başvurmuştur. Bk. Wendt, “Social Theory as a Cartesian Science:..., s. 178 ve devamı.

⁹² Martha Finnemore & Kathryn Sikkink, ‘Taking Stock: the Constructivist Research Program in International Relations and Comparative Politics,’ **Annual Review of Political Science**, 2001, no 4, s. 393.

Konstrüktivist teori güç politikası, reel politik ve ekonomi politik bakış açılarını yadsımsızın, aktörlerin bireysel özelliklerine ve toplumsal inşa sürecine vurgu yapar. Bu nedenle, Körfez ülkelerinin genel uluslararası çerçeve içerisindeki özgün konumlarını, uluslararası ilişkilerdeki genel tartışmaları da göz ardı etmeden açıklamak için oldukça uygun bir zemin sunmaktadır.

Normlar ve çıkarlar birbirleri üzerinde hem sınırlandırıcı, hem de değişime zorlayıcı etkiler yapmakta ve zaman içerisinde sürekli olarak birbirlerini biçimlendirmektedirler. Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkileri kimlik ve normlar ile alt-bölgesel, bölgesel ve küresel düzen arasındaki etkileşim noktalarının netleştirilmesi sonucunda daha iyi anlaşılabilir olacaktır. Çalışmamız bakımından en önemli nokta, daha önce kendi varlıklarını sürdürmek için doğrudan dış yardıma ve korumaya muhtaç durumda bulunan Körfez ülkelerinin petrol gelirlerine sahip olmaya başlamaları ile birlikte kimlik belirleyen faktörlerin, alt bölgesel düzenin, ülkesel çıkarların vb ne yönde dönüşüm geçirdiğinin belirlenmesidir. Bunun için öncelikle konstrüktivist teorinin Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkilerini açıklama ve anlamlandırma konusunda kullanışlı bir araç olup olmadığının saptanması gerekmektedir.

Çalışmamızda Körfez ülkelerinin tek tek dış politikalarını ele almak yerine uluslararası yapı ile etkileşim içerisinde olan özel durumlarını konstrüktivist bir yaklaşımla “makro-düzey”de değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu noktada en önemli dayanak noktası ise uluslararası yapının Körfez ülkelerinin devlet kimliklerinin ve çıkarlarının biçimlenmesi üzerindeki etkisi olacaktır. Körfez ülkelerinin özgün koşullarına rağmen nasıl uluslararası yapının ‘standart’ birer üyesi haline geldikleri ve uluslararası kuralların, teamüllerin, kurumların buradaki tüzel kişiler (devletler) ile bireyler tarafından oluşturulan toplumların inşasında oynadığı rol bu çerçevede açıklanmaya çalışılacaktır.

Körfez ülkelerinde kimliklerin ve çıkarların belirlenmesi noktasında geleneksel kültürün ve Arap milliyetçiliğinin de önemli rolü olmuştur. SSCB’nin düşman olarak algılanması ya da en azından SSCB düşmanlığının bir kimlik inşa aracı haline getirilmesi yerel düzeydeki faktörler ile uluslararası yapının etkileşim içerisinde olduğunun en çarpıcı örneklerinden birini teşkil etmektedir. Körfez ülkelerinin genelde

Batı özelde ABD ile birlikte davranmalarının nedeninin bu yerel kimlikler olduğunu kanıtlamak zor olsa da, yerel kimliklerin (dinin ve kabile geleneğinin) bu birlikteliği dayatmak ya da meşrulaştırmak için kullanıldıkları su götürmez bir gerçektir. Ama son kertede uluslararası yapının ve petrol gelirlerinin Arap milliyetçiliğini ve İslam'a dayalı siyaset anlayışını dönüştürdüğünü, en azından baskı altına aldığını da belirtmek durumundayız.

Tezimizde alt bölgesel sistem olarak KİK üyesi ülkelerin bulunduğu Körfez bölgesini, bölgesel sistem olarak Arap dünyasını ya da sözcüğün daha geniş anlamıyla Ortadoğu'yu, uluslararası yapı olarak da, küresel uluslararası sistemi analiz düzeyleri olarak ele alacağız. Bu noktada uluslararası sistemik normların (hasmâne, rekabetçi ve barışçı versiyonları ile uluslararası anarşik yapının) alt sistemik* normlar olarak değerlendirilebilecek olan kabilecilik, İslâmcılık, Arap milliyetçiliği gibi devletlerin kurucu unsuru olan ve uluslararası ilişkilere yön verme iddiasında bulunan düşünceleri nasıl biçimlendirdiğini ve petrol gelirlerinin maddî temel olarak düşünsel üst yapılar ile girdiği etkileşimi ortaya koymaya çalışacağız. Örneğin, Arap ülkeleri arasında hiyerarşik bir yapı kurmayı ve nihayet Arapların ulus olarak tek bir siyasî kurum altında birleşmelerini amaçlayan Arap milliyetçiliğinin, ulusal/ülkesel egemenlik nosyonunun altını çizen uluslararası anarşik yapının gerektirdiği normlara karşıt normatif hiyerarşik bir düzen kurma amacına karşın, petrol gelirlerinin, İslamcı düşüncenin de etkisiyle, Arap milliyetçiliğinin etkisinin aşınmasında ve ülkesel egemenlik anlayışına geçişte maddi güç kaynağı olarak oynadığı rolü konstrüktivist teorinin verileri çerçevesinde açıklamaya çalışacağız.

Bir düşüncenin uygulanması ve dünyanın bu düşüncelere göre biçimlenmesi gerektiğini söylemek başkadır, bu düşüncenin bölgesel ya da küresel herhangi bir sosyal yapıyı etkilediğini, biçimlendirdiğini söylemek başkadır. Konstrüktivist teorinin gereği olarak, biz tezimizde normlardan söz ederken daha ziyade ikinci önermeyi kastetmekteyiz. Örneğin Arap milliyetçiliğinin Ortadoğu bölgesi uluslararası ilişkilerinde bir dönem için norm kaynağı olduğunu söylerken, Arap milliyetçileri tarafından dile getirilen ideallerin bazı çevreler tarafından ideal kabul edilen düşünceler

* Körfez ülkelerinin özellikle Körfez İşbirliği Örgütü'nün kurulması ile birlikte bir alt sistem oluşturdukları Üçüncü Bölümde ayrıntılı bir biçimde açıklanmaya çalışılacaktır.

olduğunu değil, bu düşüncelerin en azından bir dönem için ve belirli bir kesimin siyasî davranışlarını etkilediğini ve davranış kalıbı yani norm haline geldiğini kastetmekteyiz. Ama bölgesel ve alt-bölgesel ortamda Arap milliyetçiliğine ve İslam'a dayalı olarak devletlerin özelliklerini ve nasıl davranacaklarını belirleyen bir takım düşünceler, beklentiler ve normlar ortaya çıkmış ve dolayısıyla Arap milliyetçiliği ve İslam en azından bölgesel ve alt-bölgesel sistemi etkileyen birer norm haline gelmişlerdir. Nitekim Wendt de çalışmasında Kant'ın "cumhuriyetler bir 'barışçı kültür' oluşturabilir" şeklindeki düşüncesine katıldığını ama İslam devletleri, sosyalist devletler, Asya tarzı devletler vb gibi aynı etkiyi meydana getirecek başka yolların da bulunabileceğini belirtmektedir.⁹³

Konstrüktivist teoriye göre, uluslararası kültürün ve yapının oluşmasında düşünceler ve bu düşüncelerin ortaya çıkmasında da maddi faktörler önemli rol oynamaktadır. Normların ortaya çıkmaları, etkili olabilmeleri ve varlıklarını sürdürmeleri ancak ve ancak maddi ve ekonomik arka planda desteklenmeleri ile mümkündür. Maddi alanda karşılığı olmayan hiçbir norm uzun vadede varlığını sürdüremez. İşte petrolden elde edilen gelirler, bu gelirlere sahip olan ülkelerdeki mevcut normları dönüştürmüş ve uluslararası yapı tarafından dayatılan (iç/dış) egemenlik, vatandaş kimliği vb normların yerleşmesine, yaygınlaşmasına ve istikrar kazanmasına imkân tanımıştır. Bu nedenle 1960'lı yılların sonuna doğru, ama özellikle 1973 petrol krizinin ardından petrol sermayesi sadece Körfez ülkelerinin değil, tüm Ortadoğu bölgesinin uluslararası ilişkilerinin biçim değiştirmesi üzerinde büyük bir rol oynamıştır.⁹⁴ Örneğin ülkesel (ulusal değil) egemenlik anlayışının bir norm haline gelmesinde geleneksel kabilecilik anlayışının, İslam'ın ve ülkelerin kuruluş sürecinde yaşanan olayların büyük etkisi varsa da, bu normun maddi olarak desteklenmesinde ve pekişmesinde petrol sermayesinin çok büyük katkısı vardır.

Petrol sermayesi 1973 yılına kadar Mısır lehine olan ve Arap milliyetçiliğinin ideolojik destek sağladığı üstünlüğün, diğer faktörlerin de göz ardı edilmemesi koşuluyla, Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerine geçmesini sağlamıştır. İslamcı

⁹³ Wendt, *Social Theory...*, s. 343.

⁹⁴ Ahmet Yusuf Ahmet, *Te'siru's-Servetü'n-Neftiyye ale'l-Alâkâti's-Siyasiyyeti'l-Arabiyye*, (Petrol Zenginliğinin Arap Siyasi İlişkileri Üzerindeki Etkisi), Darü'l-Müstakbeli'l-Arabiyy: Kahire, 1984, s. 17.

ideolojiyle birlikte egemenlik haklarına yapılan vurgunun artması Körfez sermayesinin ortaya çıkmasıyla aynı döneme rastlamıştır. Petrol sermayesinin ortaya çıkışı Arap milliyetçiliğinin gerilemesinde de önemli rol oynamıştır. 1973 yılından itibaren Ortadoğu'da Arap milliyetçiliğinin gerilemesinin, İslamcı politikaların etkin hale gelmesinin, Arap ülkelerinin uluslararası yapının genel karakteristiği açısından birer meşru ve egemen güç olarak sistemdeki yerlerinin iyice sağlamlaşmasının ardındaki en önemli maddi faktörlerden biri petrol sermayesidir. Eğer petrol sermayesi ve Mısır gibi ülkelere sağlanan dış yardım (her iki gelir kaynağının da rantiyeye ekonomisinin alt yapısını oluşturduğu gerçeği göz önünde tutulmalıdır) olmamış olsaydı, Arap ülkelerinin Westphalia sistemine uygun bir egemen devletler sistemini meşrulaştırmaları, bunun yeterli olmadığı noktada da İslâmcılığın meşruiyet sağlayıcı bir ideoloji haline gelmesi mümkün olmayabilirdi. Nitekim 1960'lı yıllarda Arap milliyetçiliğinin ve ideolojinin bayraktarlığını yapan Mısır'ın bölgedeki etkisinin iyice yoğunlaşması üzerine ABD Suudi Arabistan'ın modern devlet olma (vatandaşlık haklarının genişletilmesi vb.) ve bölgedeki etkinliğini artırma yolunda hızlı bir dönüşüm yaşamaması durumunda, bu ülkedeki monarşiyi gözden çıkarabileceği yönünde sinyaller vermeye başlamıştır.⁹⁵

Petrol sermayesinin etkisi elbette ki sadece Körfez bölgesi ve Ortadoğu olarak isimlendirilen uluslararası alt sistemlerin iç işleyişi ve yapısı ile sınırlı kalmamıştır. İlk bakışta bölgeye akan büyük sermaye miktarı ile birlikte Körfez ülkelerinin ekonomik ve siyasi olarak güçlendikleri ve rahatladıkları akla gelebilir. Nitekim Yusuf Ahmet'in de dediği gibi petrol sermayesi sıkıntı, tehlike ve ihtiyaç zamanlarında bölge ülkeleri için sırtlarını yaslayacakları bir duvar olmuştur⁹⁶ ama aynı zamanda uluslararası yapıyı etkileme yeteneğine sahip tüm aktörlerin dikkatlerinin bölge üzerinde biraz daha yoğunlaşmasına ve bölge ülkelerine karşı zaman zaman saldırgan bir tutum takınmalarına neden olmuştur.⁹⁷

Wendt devletlerin içyapılarının incelenmeden bırakılmasının hem teorik hem politik açıdan önemli tehlikeler içerdiğini, ancak sistem teorisinde bu tür analizlere yer

⁹⁵ Bk., Willard A. Beling, **King Faisal and Modernisation of Saudi Arabia**, Colorado: Westview Press,1980, s. 233.

⁹⁶ Bk. Ahmet, s. 8.

⁹⁷ Bk. Ahmet s. 8.

vermenin ve her şeyi aynı anda ele alınmasının mümkün olmadığını ileri sürmektedir.⁹⁸ Bu nedenle, devletlerin dış politika tercihlerini, ittifak ortaklarını ya da rakiplerini ve düşmanlarını belirlemek için yerel düzeydeki tüzel (corporate) kimliklerin niteliklerini de öncelikle ortaya koymak gerekmektedir.⁹⁹ Dolayısıyla, konuyu sistemik teori açısından açıklamanın bir ön hazırlığı olarak, Körfez ülkelerinde devlet kimliğini açıklarken yerel faktörleri önceleyen ama uluslararası yapının kimlikler üzerindeki nedensel ve kurucu etkilerini de açıklama çerçevesi içine alan bölümlerin tezimize eklenmesi bir zorunluluk gibi gözükmektedir. Konstrüktivist teori kimliklerin ve çıkarların sosyal yapılar tarafından sürekli olarak üretildiğini ve yeniden üretildiğini ileri sürmektedir. Bu açıdan bakıldığında, örneğin, 20. yüzyılın başından itibaren Ortadoğu bölgesinde etkili olmaya başlayan Arap milliyetçiliği ile ilgili Ben ve Öteki kavramlarının içeriği uluslararası yapıda görülen değişikliklere (Ortadoğu bölgesi için imparatorluktan modern devletlere ya da sömürge ülkelere ve daha sonra Soğuk Savaş ortamına geçiş) paralel olarak değişmiştir. Başlangıçta dini içeriği kaale almayan Osmanlı/Türk karşıtı bir Arap kimliği öngörülmekteyken, Osmanlı'nın dağılmasından sonra Türk karşıtlığına ek olarak, 'gayri Müslim' İngiliz ve Fransız kavramları da Öteki anlamına gelmeye¹⁰⁰ ve Ben ve Öteki kavramları dini içerik kazanmaya başlamıştır. İsrail'in kurulmasının ardından bölgedeki güç dengesinin değişmesi ile birlikte dini kimlikler de uluslararası alandaki dost ve düşmanların belirlenmesi konusunda, en azından halklar düzeyinde, etkili olmaya başlamış; İsrail ve destekçisi diğer batılı ülkeler Öteki kavramına dâhil olmuştur. Bir bakıma uluslararası alt sistemik yapılardan birinin baskın kültürel-siyasi ögesi olan Arap kimliği, uluslararası yapıda, yapının baş aktörlerinde, aktörlerin nüfuz alanlarında ve eylemlerinde görülen değişikliklere göre biçim değiştirmiştir. Nitekim o dönemde SSCB'ye dair başta Mısır olmak üzere bölgedeki aktörlerin "ABD'yi dengeleyebilecek güç" inancının değişmesi de Arapçılığın, Arap kimliğinin ve Arap çıkarları anlayışının değişmesinde büyük rol oynamıştır. Ne var ki, konstrüktivist teorinin bir gereği olarak, ideolojilerin ve düşüncelerin etkili olduğunu söylemek, maddi faktörlerin önemsiz hale geldiğini söylemek anlamına gelmemelidir. Nitekim bölgenin önemli aktörlerinden biri rolünü

⁹⁸ Wendt, *Social Theory...*, s. 244.

⁹⁹ Yücel Bozdağlıoğlu, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: a Constructivist Approach*, New York: Routledge, 2003, s. 29.

¹⁰⁰ Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul, Sarmal yay. 1999, s. 196.

oynama imkânını önemli ölçüde yitiren Mısır'ın yerini kısmen de olsa Suudi Arabistan'ın almasında en önemli etken petrol sermayesi olmuştur. Bölge politikaları ve Arap kimliği ile ilgili olarak yaşanan bu dönüşüm ve değişim büyük ölçüde uluslararası yapıda yaşanan değişikliklerin bir yansıması olsa da, Arap milliyetçiliğinin özgün yönlerinin ve uluslararası yapıya eklemlenmiş biçiminin ortaya konulabilmesi Ortadoğu bölgesine özgü, maddi ve düşünsel koşulların açıklanmasına bağlıdır.

Ülkesel egemenlik anlayışı ile Arap dünyasının tümünü kapsayan Arap kimliği ya da İslam dünyasının tümünü kapsayan Müslüman kimliği arasındaki gerilim 20. yüzyılda tarih sahnesine çıkan Ortadoğu ülkelerinde batılı ülkelere benzer bir istikrar döneminin bir türlü yakalanamamış olmasının temel nedeni olmuştur. Kimi Arap ülkeleri bu gerilimi kendi yerel unsurlarını –kabileleri ve aşiretleri- ön plana çıkararak aşmaya çalışmışlarsa da, modern uluslararası yapının normları (ülkesel egemenlik, bağımsızlık vb) kabilecilik anlayışının çok ötesine geçmiş olduğundan istikrar sorununa köklü bir katkı sağlanamamıştır.

Kimlik-egemenlik dinamiğinin doğru anlaşılması Ortadoğu bölgesine özgü devletler siteminin doğru anlaşılması için sürekli olarak göz önünde bulundurulması gereken bir özelliktir. Kimlik-egemenlik dinamizmi Ortadoğu'da istikrarlı bir statükonun oluşumunu engelleyen en önemli faktördür ve bu dinamizm günümüze dek varlığını sürdürmüştür. Ortadoğu'da emperyalizm tarafından keyfi bir biçimde çizilen sınırlar bölge ülkelerinde devlet içinde farklı kimlikler yanında, devleti aşan ulusal bir Arap milliyetçiliği kimliğinin de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Öyle ki, bazı yazarlar Ortadoğu bölgesel sistemini diğer bölgesel sistemlerden ayıran temel özelliğın sınır ötesi ideolojilerin Avrupa sömürgeliğinden miras kalan egemen devletler sistemine meydan okuması olduğunu ileri sürmektedirler.¹⁰¹ Körfez sermayesinin ortaya çıkmaya başlamasıyla birlikte güçlenen Körfez ülkeleri bir yandan kendi ülkesel egemenliklerini güçlendirerek çağdaş uluslararası yapıya bir ölçüde uyum göstermişler, bölge ulusları arasında kendilerini meşrulaştırmak* için ise İslamcı ideolojinin güçlenmesini

¹⁰¹ F. Gregory Gause, "Systemic ...", s. 24.

* Meşruiyet kaynağı geleneksel dönemde din gibi "aşkın" bir öge iken, modern dönemde meşruiyet bireylerin/ülkelerin/aktörlerin rızasına indirgenmiş ve "içkin" bir öge haline gelmiştir. Körfez ülkelerinde bu kaynakların ikisi de meşruiyet kaynağı olarak kullanılmaya devam etmektedir. Bu da söz konusu

sağlamışlardır. Körfez sermayesi Körfez ülkelerinin yukarda açıklamaya çalıştığımız ‘ulus ötesi’ kimliklerle ‘ulusal’ egemenlik arasındaki gerilimi tümüyle aşmalarını sağlamasa bile, en azından bir dönem için bu gerilimi yatıştırmalarını ve bu gerilimden ortaya çıkan sorunların en azından belli bir döneme kadar ötelemelerini sağlamıştır.

Körfez ülkelerinin özellikle üyesi oldukları Arap Birliği ve Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) gibi kurumlar çerçevesindeki uluslararası ilişkilerini açıklarken neoliberal teoriden yararlanılabilir. Neoliberal teoriye göre aktörlerin tercihleri iş birliği* konusunda etkili olan en önemli unsurdur. Neoliberal teorilerin bu saptaması son derece önemlidir. Ancak aktörlerin tercihlerinin neden değiştiğini açıklama konusunda yetersiz kalmaktadır. Körfez ülkeleri arasında iş birliği ortamının ortaya çıkması petrol gelirleri gibi maddi bir neden yanında Avrupa ekonomik topluluğu gibi kültürel/düşünsel öğelere de bağlıdır. AB ABD’den KİK de AT den düşünsel olarak etkilenmiştir. Uluslararası yapıyı oluşturan kültür ve düşüncelerdir. Bir iş birliği kültürü AT’de zaten oluşmuş durumdaydı. Körfez ülkelerinin iş birliği konusundaki davranış kalıpları da bu yapı tarafından belirlenmiştir. Bu yapının Körfez ülkelerini etkisi altına alabilmesi için gerekli olan maddi alt yapı ise petrol gelirleri tarafından sağlanmıştır. Eğer bir AT örneği mevcut olmasaydı, Körfez ülkeleri yine de işbirliğine gidebilirdi ama bunun ön örneği Avrupa olamazdı, yani daha başka bir iş birliği yapısı, ya da çok daha farklı bir yapı ortaya çıkabilirdi. KİK’in kuruluşunun dışarıdan gelen baskılar sonucunda gerçekleştiği yönündeki savları kabul etmemiz durumunda da, bu dış güçlerin davranışlarını etkileyen düşünsel faktörlerin benzer bir mantıkla incelenmesi, örneğin, neden sadece askeri bir ittifak yerine daha geniş ve derin iş birliği öngören bir yapılanmaya gidildiği incelenmelidir. Ne var ki, bu çalışma yalnızca Körfez ülkelerinin davranışlarını konu edindiğinden, dış güçlerin davranışlarına sadece zorunluluk ölçüsünde değinilecektir.

ülkelerin gelenekselden moderne bir geçiş sürecinde oldukları, ya da bir ara dönemi istikrarlı hale getirmeye çalıştıkları anlamına gelmektedir.

* Axelrod ve Keohane “İşbirliği bir kısım aktörün kendi davranışlarını diğer aktörlerin fiili ya da tahmin edilen tercihlerine uyarlaması sonucunda ortaya çıkar” demektedirler. Bk. Regina S. Axelrod and Robert Keohane, “Achieving Cooperation under Anarchy: Strategies and Institutions”, Kenneth A. Oye (Ed.), **Cooperation under Anarchy** içinde (226-254), Princeton NJ: Princeton University Press, 1986, s. 226. Buna göre, iş birliği ortak çıkar elde etme amacını gerçekleştirmeye dönük davranışlar olarak tanımlanabilir. Bu durumda birbiriyle çelişen tercihlere sahip, ya da mevcut durumda aynı davranış kalıplarını sergilemekte olan ülkeler arasında iş birliği olasılığı ya hiç kalmayacak ya da azalacaktır.

Öte yandan, tercihleri belirleyen asıl etkenlerin neler olduğu da incelenmelidir. Örneğin, neden altı Körfez ülkesinin tercihlerinin aynı doğrultuda kesiştiği, bir Körfez ve petrol ülkesi olmasına rağmen İran ile; bir petrol, Körfez ve Arap ülkesi olmasına rağmen Irak ile ilgili benzer düşüncelerin niçin ortaya çıkmadığı da ayrıca araştırılmalıdır. Sonuç olarak bu ülkelerin monarşi, Vahhabilik ve kabile geleneğinden gelen Arap ülkeleri olmaları nedeniyle kimlik bakımından; ekonomilerinin büyük ölçüde petrole dayanması, Mısır, İran ve Irak gibi güçlü ülkeler karşısında monarşilerinin bekasını güvence altına alınması gibi konularda ise çıkar bakımından birbirlerine yakın olmaları bu ülkelerin uluslararası alanda çoğu zaman birlikte davranmalarına ve değerlendirilmelerine yol açmıştır. Bu ülkelerin birlikte davranmaları gerektiğine dair dış güçlerin telkinleri ve baskıları da kimlik ve çıkar uyumu sayesinde etkili olabilmektedir.

Neoliberal teorinin önemli temsilcilerinden olan Keohane kurumların işbirliğinin ortaya çıkması üzerinde etkili olduğunu ileri sürmektedir.¹⁰² AT/AB örneğinde iş birliği öncesi kurumların varlığı durumunda bu sav geçerli olabilir. Ne var ki, Körfez ülkelerinde olduğu gibi, eğer önce iş birliği ortamı oluşmuş sonra kurumlar ortaya çıkmışsa, bu durumda kurumların işbirliğini ortaya çıkardığını ve geliştirdiğini değil, tersini ileri sürmemiz gerekecektir. Hatta AET/AT/AB bünyesinde iş birliği ortamının oluşması bile Avrupa düzeyinde ortaya çıkmış kurumların bir sonucu değildir; tersine, iş birliğinin gerekli olduğuna dair düşünceler kurumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. İş birliğini ortaya çıkaran neden ise, II. Dünya Savaşı dolayısıyla meydana gelen yıkımın bir daha yaşanmaması, ya da Doğu Bloğu'na karşı tek parça bir Batı Avrupa olarak karşı durulması gerektiği yönündeki düşünceler ve bu düşüncelerin oluşturduğu Avrupalı kimliği ve çıkarlarıdır.

Petrol ekonomisi petrol siyasetini, petrol siyaseti ise petrol ekonomisini etkiler.¹⁰³ Ekonomik bakımdan ülkelerin birbirlerine bağımlı olmaları ve bu bağımlılığın ilişkileri sınırlandırması ve biçimlendirmesi, uluslararası ticaretin, yatırımların ve belki de hepsinden önemlisi çok uluslu şirketler başta olmak üzere ulus

¹⁰² Keohane, **International Institutions ...**, s. 111.

¹⁰³ Timothy G. Amen, "The IPE of Energy and Oil," **Introduction to International Political Economy**, David N. Balaam and Michael Veseth (edits), Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1996.

ötesi aktörlerin uluslararası siyasi alandaki etkilerinin hükümetler tarafından kontrol edilemeyecek kadar artması gibi olgular elbette ki Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkilerinin sağlıklı bir biçimde açıklanabilmesi için son derece önemlidir ve bu noktada Uluslararası Ekonomi Politik (UEP) teorilerin sunduğu analiz çerçevesinden yararlanılması gerekir. Uluslararası petrol karteli durumuna gelen OPEC ve OAPEC'in hükümetler tarafından kurulmuş örgütler olmaları nedeniyle aynı zamanda hem ekonomiyi hem politikayı aynı anda ilgilendirmektedir. Kendi iç mekanizmaları çok uluslu şirketlere göre çok daha karmaşık olan ve kamuoylarından gelecek tepkileri sürekli olarak göz önünde bulundurmaları gereken devletlerin çıkar mantığı çok uluslu şirketlerinkinden oldukça farklıdır. Susan Strange'ın da dediği gibi, hükümetlerin bir takım enerji kaynaklarına erişim ve bu kaynakları kontrol politikaları yanında, uluslararası enerji piyasasının ulusal kalkınma programları ve milli güvenlik politikaları üzerindeki etkilerini incelemek için UEP teorinin açıklama çerçevesinden yararlanmak gerekmektedir.¹⁰⁴

Petrolün tüm uluslararası politikayı etkileyen sıra dışı ticari ve ekonomik bir meta olduğu ve sermaye birikimlerinin de esas itibarıyla ekonominin ilgi alanına girdiği göz önünde bulundurulacak olursa, petrol ve petrol sermayesi ile ilgili uluslararası ilişkileri açıklayabilecek en iyi teorik çerçevenin *UEP* olduğu ileri sürülebilir. Petrolün dolar üzerinden satılması yönündeki tartışmalar, batılı ekonomilerin petrole ekonomik ve askeri açıdan bağımlılıkları, enerji güvenliği politikaları gibi hususlar Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkileri ile doğrudan ilgili olduğundan bu tür konuların açıklanmasında ekonomi politik teorilerden yararlanma ihtiyacı vardır. Ancak petrolün yoğun olarak bulunduğu Venezüella ve Meksika gibi diğer ülkelerle Ortadoğu ülkeleri arasındaki farklılıkları açıklama konusunda ekonomi politik teorinin yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Örneğin bir varsayım olarak dile getirilmesi gerekirse, Körfez ülkelerindeki komünizm düşmanlığı bu ülkeleri batılı ülkelerle birlikte davranmaya yönelten etkenlerden biri olmuştur ve bu noktada krallıkların ve emirliklerin geleceğini güvence altına alma kaygısı ile birlikte kimlik ve çıkar belirleyen önemli bir etken olarak dinin etkisi büyüktür. Coğrafi ve kültürel farklılıkları da açıklama çerçevesi içerisine dâhil etmedikçe Ortadoğu ülkelerinin ve bunlar arasında da Körfez ülkelerinin

¹⁰⁴ Susan Strange, **States and Market**, London: Pinter, 1988, s.191.

uluslararası sistem içerisindeki konumları ve davranışları ile ilgili gerçekçi saptamalar yapma imkânı bulunmamaktadır. Ekonomi politik teorisinin önermelerini de içselleştirme kapasitesine sahip olan konstrüktivist bakış açısı Körfez ülkelerinin uluslararası yapı içerisindeki konumlarını ve siyasi davranışlarını anlama, anlamlandırma ve açıklama konusunda daha elverişli bir çerçeve sunmaktadır.

Körfez ülkeleri kuruldukları yıllardan itibaren beka sorununa köklü bir çözüm getirmek amacıyla devletin ihtiyacı olan mali kaynağı elde etmek için önce batılı ülkelere mali yardım alma ve daha sonra bu yardımları petrol gelirleri ile ikame etme yoluna gitmişlerdir. Dış yardıma muhtaç olma ya da petrolün liberal ekonomilere pazarlanmasını dayatan koşullar nedeniyle bu ülkeler bir şekilde piyasa ekonomileri ile bütünleşmişler ya da bütünleştirilmişlerdir. İzleyen süreçte bu ‘dışsal’ zorunluluklar söz konusu ülkelerin ulusal/ülkesel çıkarları olarak algılanmaya başlanmıştır. Daha sonra petrol gelirlerinin bir bölümünün bölge halklarına dağıtılmasıyla, meşruiyet sağlayan diğer düşünsel araçlar da kullanılarak, bu bütünleşme meşrulaştırılmıştır.

Ekonomi politik teoriler de kimlik, çıkar ve uluslararası yapı arasındaki ilişkiyi açıklama konusunda yetersiz kalmaktadırlar. Örneğin yapısalci uluslararası ekonomi politik teoriler kapitalist sistemin toplumlar ve devletler arasında sömürü ilişkisine yol açtığını ve bu yapının değiştirilemediğini ileri sürmektedirler.* Oysa bir zamanlar İngiltere ve Fransa’nın çevresi konumunda bulunan ABD bu gün, çok uzun bir sürecin ardından da olsa merkez ülke konumuna yükselmiş ve bu noktada İngiltere ve Fransa’nın bile önüne geçmiştir. Bir ülkenin merkez ülke konumuna gelmesi için birbiriyle etkileşim içerisinde olan üç etkenden söz edilebilir. Bunlar kültür, maddi altyapı (yeterli finansal kaynak, sermaye) ve yeterli zamandır (süreç). Gerekli kültüre yani *know-how*’a sahip olan ülkelerin finansal açıdan zenginleşmesi mümkün hale gelir. Öte yandan yeterli finansal kaynağa sahip olan ülkeler de zaman içerisinde gerekli *know-how*’a erişme fırsatı yakalamış olurlar. Bu sava ABD’nin sömürge dönemlerinin sona ermesiyle birlikte, ama özellikle de dünya savaşlarının hazırlandığı ve gerçekleştiği dönemde merkez konumunda bulunan Avrupa’dan gerçekleşen kapital ve kapitalist göçü nedeniyle merkez ülkeye dönüştüğü iddiasıyla karşı çıkılabilirse de, bu

* Örneğin teorisinin Marksist yöntemi kullanan versiyonu için bk., Immanuel Wallerstein, **The Capitalist World Economy**, Cambridge University Press, 1979.

iddia kapitalistlerin neden, örneğin, Ortadoğu'yu değil de ABD'yi tercih ettiklerini açıklayamaz. Bu noktanın açıklığa kavuşturulabilmesi de konstrüktivist yaklaşımla mümkün olabilir. Çünkü kapitalisti cezbeden ortamın oluşması bir takım düşüncelerin ve normların mevcudiyetine bağlıdır. Yani kendisi de dönüşüm sürecinde olan uluslararası kültür/yapı (ister birey olsun ister devlet olsun) mevcut aktörlerin yapıya uyumlu hale gelmesini ya da yapıyla uyumlu yeni aktörlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu normlar ve atmosfer sadece Amerika'da bulunduğu için kapitalistler ABD'yi merkez edinmişler, ya da ABD'yi uygun bir merkez haline dönüştürmüşler ve dünyanın diğer bölgeleri ile olan ekonomik ilişkilerini bu çerçevede düzenlemişlerdir. Birey-toplum, toplum-devlet ve devlet-uluslararası toplum (yapı) ilişkilerini açıklama amacıyla Weber'in Protestan ahlakı teorisi de bu bağlamda normatif bir çerçeve olarak sunulabilir. Eğer bir açıklama çerçevesi olarak bu yeterli değilse diğer normatif temellere ve gerekçelere, bu da yeterli değilse diğer sosyal etkileşim ağlarına bakılmalıdır. Sonuçta, kimlikler, çıkarlar ve normlar ile etkileşim halindedirler ki, bu durumda sonuca ulaştıran açıklamalar sadece konstrüktivist bakış açısı ile mümkündür. Örneğin, 1967 Savaşı'nın ardından Arap milliyetçiliği güç kaybedene kadar Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi Körfez ülkeleri Arap milliyetçiliği akımının etkilerinden korunmak ve hanedanlıklarını güvence altına alabilmek için kültürel ve dini motifleri canlı tutmuşlardır. Arap milliyetçiliğinin güç kaybetmesi ile petrolün ve petrol sermayesinin bir güç ve dış politika aracı olarak ortaya çıkması eşzamanlı olgular olarak ortaya çıkmıştır. Petrolün bir dış politika aracı olarak kullanılmaya başlamasından sonra da bu ülkeler kendi iç bütünlüklerini korumak ve dış politikadaki etkilerini artırabilmek için petrolün yanında dini ve kültürel öğeleri de kullanmayı sürdürmüşlerdir. Bunun birinci nedeni gelenekler ve alışkanlıklardır. İkinci nedeni dini ve kültürel öğelerin bölge halkları ve kamuoyları nezdinde hala en güçlü etkenlerden biri olma özelliğini sürdürmekte oluşudur. Bu nedenle, UEP teorilerden de yararlanmakla birlikte, uluslararası ekonomi politiğin de kendi çizdiği çerçeve içerisinde değerlendirilmesini mümkün kılan konstrüktivist teorinin açıklamalarına başvurmak daha uygun olacaktır.

UEP teoriler de, tıpkı konstrüktivizmde ve tabi ki realist paradigmanda- olduğu gibi, devlet merkezli açıklamalarla işe başlarlar ama, yine konstrüktivizmde olduğu gibi, analizlerini esas olarak sistem [ve yapı] düzeyinde sürdürürler. Tıpkı konstrüktivizmde

olduğu gibi, UEP'e göre de uluslararası sistem sadece i politikaların bir açıklaması değil, aynı zamanda i politikaları Őekillendiren nedenlerden biridir.¹⁰⁵ Ne var ki, dŐnceler ve kültür ile ilgili bilişsel (cognitive) deđiŐkenlerin açıklama çerçevesine dâhil edilmesi sadece konstrüktivist bir bakış açısıyla mümkün olabilmektedir.

Genelde Arap lkelerinin, özelde Körfez lkelerinin politikalarını anarşi ve g konfigürasyonu gibi kavramlar çerçevesinde açıklamaya çalışmak doyurucu sonuçlar vermemektedir. Çünkü en azından belirli bir dönem için, Mısır'ın başını çektiği "cumhuriyetçi" ve "devrimci" lkelerin politikaları Arap milliyetçiliği söylemleri tarafından belirlenirken ya da sınırlandırılırken, Suudi Arabistan gibi hanedanlık ülkelerinde geleneksel kültür ve dini söylemler politika üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Özelikle 1967 ncesi dönemde Arap ulusunun çıkarları ve paylaşılan Arap kimliği çerçevesinde geliştirilen söylemler cumhuriyetçi ve devrimci ülkelerin politikalarını belirler ve sınırlandırırken, hanedanlık ülkelerinde bölgeye özgü geleneksel kültürün ve Vahhabilik* temelli İslam anlayışının izlerini sürmek mümkündür. Vahhabi anlayışın özellikle vurgulanması bölge ülkeleri ile diğer İslam lkeleri arasındaki ayrımın derinleşmesine neden olmuştur. Bu ayrım özellikle Arabistan topraklarının Osmanlı imparatorluğundan ayrılması sürecinde son derece etkin bir araç olarak kullanılmış, daha sonra da Suudi Arabistan'ın diğer İslam devletlerinden neden farklı olduğunu açıklama noktasında kimlik oluşturma yanında dâhili ve hric siyasi meşruiyet sağlama aracı olarak da kullanılmıştır.

¹⁰⁵ Peter Gourevitch, "The Second Image Reversed: The International Sources of Domestic Politic", **International Organization**, 1978 32:4, s. 882.

* Hatırlatılmalıdır ki, "Vahhabi" ya da "Vahhabilik" terimleri, bu hareketin dŐncelerini benimseyen kişiler tarafından onur kırıcı ifadeler olarak kabul edilir. Bu kişiler kendilerini dört Sünni mezhepten biri olan Hanbeliyye'nin aŐırılardan (Gult-ı Hanbeliyye) görmekte ve Selefi (Otantik=hakiki, asıl; İslam'ın özünü hiç deđiŐtirmeden olduğu gibi yaŐayanlar) olarak nitelemektedirler. Vahhabilik Muhammed ibn Abdulvahhab'ın 18. yüzyılda yaymaya çalıştığı fikirlere dayanan İslami bir harekettir. Felsefi bakımdan Vahhabileri geleneksel Sünni okuldan ayıran en önemli nokta, Vahhabilerin 'amel'i (dini eylemi) 'iman'ın ayrılmaz bir parçası olarak görmeleridir. Oysa Sünnilere göre herhangi bir mümin dinin usul (kökler/asıllar/inanç/akait) ile ilgili konularını tereddütsüz kabulü o kişinin tam bir mümin olarak nitelenmesi için yeterlidir ve Fr' denilen ayrıntılar, ameller/davranışlar konusundaki eksiklikler kiŐiyi dinden çıkarmaz. Vahhabilik'te dinin emirlerini ifa etmemek ya da diğer bir deyişle tüm davranışları Allah'a tahsis etmemek Allah'ın birliğine olan inancı (tevhit) zedeler ve kiŐiyi 'Őirk'e sokar. Vahhabilerin bu konudaki hassasiyetleri Hz. Peygamber de dâhil olmak üzere din ulusu kabul edilen kişilerin maddi/manevi huzurunda sayđı ve sevgi davranıŐlarında bulunmayı Őirk sayma düzeyine kadar ulaşmıştır. Bu nedenle, mezar üzerinde türbe inşa edilmesi ve buraların ziyaret merkezi haline getirilmesi gibi faaliyetler Vahhabiler tarafından din dışı (Őirk ve küfr) davranışlar olarak nitelenir. Bk.: David Commins, **The Wahhabi Mission and Saudi Arabia**, New York, Palgrave Macmillan, 2006, ss. 6-8.

İran, Irak, Mısır ve Suudi Arabistan gibi Ortadoğu ülkeleri bölgedeki rakipleri üzerinde etkili olabilmek için, somut askeri ya da ekonomik güç yerine Arap milliyetçiliği, Baasçılık, monarşi karşıtlığı ya da İslamcılık gibi sembolik güç araçlarına başvurmuşlar, yani düşüncelerin düzenleyici etkisinden yararlanma yoluna gitmişlerdir. Arap milliyetçiliği Arapların siyasî birlik oluşturmalarının gerekli olup olmadığı, batılı ülkeler ile hangi koşullar altında iş birliği yapılabileceği, Siyonist tehditle nasıl baş edilebileceği gibi konularda normlar belirlerken, İslâm ve geleneksel kültür bölge ülkelerinin kendi iç politikalarını nasıl düzenleyecekleri, bir yanda Arap ve İslâm ülkeleri diğer yanda da gayri Müslim ülkeler ile ilişkilerin nasıl düzenleneceği, kutsal toprakların nasıl korunacağı ve kurtarılacağı gibi konularda norm kaynağı olmuştur. Ama Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkilerini son kertede asıl biçimlendiren unsur bizzat egemenlik ve uluslararası hukuk gibi kurumlar tarafından oluşturulan uluslararası yapı olmuştur. Körfez ülkelerinin petrol ve petrol sermayesi ile ilgili politikaları kadar, dış politikaları da söz konusu içsel siyasi gerçekliklerin uluslararası siyasi faktörlerle çakıştığı noktada oluşmuştur.

Öte yandan, Arap milliyetçiliği ile İslam, özellikle de Körfez ülkelerinin sahiplendiği biçimiyle Vahhabi İslam anlayışı donuklaşmış birer norm kaynağı (baskın davranış kalıplarını belirleyen temel unsur) olarak ele alınmamalıdır. Gerek Arap milliyetçiliği, gerekse İslamcılık, özleri itibariyle korunuyor olsalar bile zaman içerisinde bölge ülkelerine içsel ve dışsal koşulların dayatmasıyla kabuk değiştirmekte, yeniden yorumlanmakta ve sonuç itibariyle bunlar tarafından belirlenen normlar da değişebilmektedir. Bu noktada belirtmeliyiz ki, ne Arap milliyetçiliği ne de İslam hiçbir zaman herhangi bir Arap ülkesinin yegâne norm kaynağı olmamıştır. Milliyetçi söylemleri ön plana çıkaran ülkeler her zaman için İslam'ı ve gelenekleri; İslami söylemleri benimseyen ülkeler de, her zaman için Arap milliyetçiliğinin etkilerini göz önünde bulundurma zorunluluğu duymuşlar ve politikalarını bu düşüncelere göre belirlemişlerdir. Ama tekrar belirtmek gerekirse, bölge ülkelerinin uluslararası ilişkilerini son kertede asıl belirleyen faktör “ülkesel egemenlik” normu başta olmak üzere uluslararası yapının dayattığı normlar olmuştur.

Normlar da aktörlerin etkileşime girmeleri sonucunda ortaya çıkan bilişsel (cognitive, idrâkî) bir süreç içerisinde sürekli olarak yeniden inşa edilirler. Değişim bu şekilde gerçekleşir. Örneğin, konstrüktivist yaklaşımla bakıldığında, 1932’de Krallığın ilân edilmesinden önceki dönemde Suudi Arabistan’da din adamlarının ve öğrencilerin (İhvan) görüşleri hep ön plânda tutulmuş, politikalar büyük ölçüde İhvan’dan gelen talepler çerçevesinde oluşturulmuş, ya da, en azından, ayrı bir devlet ve vatandaş kimliği oluşturabilmek için Vahhabi görüşü ön plânda tutan din adamlarının söylemlerine önem verilmiştir. Bu süreçte İhvan Suud hanedanlığı karşısında toplumsal düzeyde büyük bir güç kazanmıştır. Krallığın ilanı ile birlikte, uluslararası yapı ile etkileşime geçilmiş, ya da var olan etkileşimin düzeyi yükselmiş ve yoğunlaşmış, ülkesel (ulusal) egemenlik normları kabilesel ve dinsel normları baskı altına almaya başlamıştır. Sonuçta kuruluş dönemindeki sosyal yapının sürdürülemeyeceği anlaşılınca İhvan tasfiye edilmiştir.* Yani, Suudi karar alıcılar devletin henüz kurulmamış olduğu dönemde ülkesel düzeyde geçerli olan normları (din adamlarına siyasî öncelik tanıyan ve onların şiddet kullanmasını meşru kabul eden devlet öncesi yaklaşım) esas alan ‘modern devlet’ öncesi sosyal yapının yeni düzenin kurulması ile birlikte işlemeyeceğini bilişsel olarak algılamışlardır ve din adamlarının yönetici kesime göre ikinci plânda kaldığı yeni bir normatif düzen oluşturmuşlardır. Diğer devletlerle etkileşime geçme sonucu oluşan bu yeni düzende uluslararası sistemik yapının normları geçerli hale gelmiştir. Bu yeni normlara göre meşru şiddet kullanma tekeli devlete aittir ve bu norma uymayan alt guruplar ya İhvan gibi tasfiye edilirler ya da yapı tarafından (terörist gibi nitelendirmelerle) dışlanırlar. Yani normlar davranışları belirlerken, uygunluk algılamasının değişmesi ile birlikte normların kendileri de dönüşüme uğramaktadırlar.

Benzer bir gelişme de petrolün bir diplomasi ya da dış politika aracı ve güç kaynağı olduğu yönündeki inancın ortaya çıkması süreci ile birlikte yaşanmıştır. Başlangıçta Suudi Arabistan petrolü sadece bir ekonomik kaynak olarak görmekteydi. Devlet inşasının henüz tamamlanmadığı ve devletin gelir kaynakları konusunda ciddi sıkıntılar yaşandığı bu dönemde petrolün ve petrol gelirlerinin bir dış politika aracı olarak kullanılmasından söz edilemezdi. Petrol gelirlerinin bütçe zorunluluklarını

* İhvan’a karşı yürütülen bu operasyonları Weber’in ‘meşru’ şiddet kullanma tekeli elinde tutan birim olarak tanımladığı “modern” devletin kuruluşunu hazırlayan sürecin önemli bir aşaması olarak değerlendirmek mümkündür.

aşabileceğinin tahmin edilir hale geldiği 1960'lı yıllarda petrol ve petrol gelirleri Arap dünyasında bir dış politika aracı olarak algılanmaya, 1970'li yıllardan sonra ise kullanılmaya başlanmıştır. Yani petrol ile ilgili düşüncelerin değişmesi bölgesel ve belki de küresel uluslararası ilişkiler yapısını dönüşüme uğratmıştır.

Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkilerini değerlendirirken realist teori yerine konstrüktivist teorinin; maddî unsurlar, güç konfigürasyonu, güç dengesi, anarşi, çıkarlar vb kavramlara ek olarak düşüncelerin, kimliklerin, normların, bölgesel, alt-bölgesel ve küresel yapıların ve tüm bu sayılanlar arasındaki etkileşimin kullanılması gerekmektedir. Realizmin ve liberalizmin “çıkar” kavramı çerçevesinde biçimlenen genelleyici ve tümdengelimci açıklamalarını bir tarafa bırakıp normatif bir çerçeveye başvurmak durumu karmaşıklştırırsa da, konstrüktivizm ülkesel, bölgesel ve küresel düzlemdeki ilişkileri açıklamak için daha doyurucu bir zemin sunmaktadır.

Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkileri değerlendirilirken, ülkesel, alt bölgesel (Körfez), bölgesel (Ortadoğu ya da Arap dünyası) ve küresel düzeydeki etkileşimler göz önünde bulundurulmalıdır. Ülkesel düzeyde, Körfez ülkelerin toplumsal ve kültürel yapılarının, tarihi ve siyasi deneyimlerinin analize dâhil edilmesi gerekmektedir. Alt-bölgesel düzeyde Körfez bölgesinin kendine özgü coğrafi koşulları, bölgenin jeostratejik önemi, diğer bölgeler ile arasındaki etkileşim, bölge halklarının ve ülkelerinin ortak özellikleri ihmal edildiği takdirde sağlıklı bir değerlendirme yapma imkânı yoktur. Aynı şekilde, Körfez ülkelerinin birer Ortadoğu ülkesi oldukları gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Modern dönem boyunca büyük güçlerin çıkar ve çatışma alanı olan Ortadoğu'da bir alt bölge olan Körfez bölgesi bu bağlamda çok özel bir konumda yer almıştır. Bu nedenle Körfez bölgesi ile ilgili olarak yapılan değerlendirmelerde küresel ve bölgesel güç konfigürasyonları birlikte ele alınmalıdır.

Körfez ülkeleri egemenliklerini pekiştirmek ve devletin iç ve dış politikadaki başat konumunu korumak ve sürdürmek için dinin ve dini anlayışların sağladığı kolaylıklardan yararlanma yoluna gitmişlerdir. Wendt'in teorik açıklamaları çerçevesinde değerlendirildiğinde bu durum Westphalia barışı öncesinde hasmâne anlayışın hâkim olduğu Ortaçağ Avrupa'sındaki krallıklara benzemektedir. Ne var ki, tarihi, yapısal, kültürel ve normatif farklılar bir yana uluslararası yapıda meydana gelen

çarpıcı değişiklikleri göz ardı ederek herhangi bir ülkenin ya da bölgenin henüz hasmâne kültür dönemine bile girmediklerini söylemek en azından anakronizm ve indirgemecilik olur. Söz konusu durum bir bakıma Körfez ülkelerindeki halkların din anlayışlarından ve düşüncelerden kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle, bu ülkelerdeki hanedanlıklar meşruiyet sorunlarını, siyasi iradenin muhatabı olan bireylerin rızasını almayı öngören modern meşruiyet anlayışı yerine, dine gönderme yaparak çözmeye çalışmışlardır. Petrolün hanedanların mülkü oluşu, petrol gelirlerinin bir bölümünün halka yansıtılış biçimi ve petrol sermayesinin bir uluslararası ilişkiler aracı olarak kullanılması gibi uygulamaların meşruiyeti de bir bakıma bölge halkının din anlayışı ve dini kurallar üzerinden sağlanmaktadır. Öte yandan bu dini anlayışa bağlı olarak, konstrüktivist teorinin öngördüğü biçimde, hanedanlıklar ve devletler ile ilgili yapı ve bir sonraki aşamada alt bölgesel ve bölgesel uluslararası yapılar kendilerini dış etkenlerle etkileşim içinde yeniden üretmekte ve sürdürmektedirler. Bu şekilde devletler için beka sorunu çözümlenmiş, yapı ya da yapılar da süreklilik kazanmış olmaktadır. Sonuçta teorinin uygulamadaki karşılığını göstermek için oluşturulan şablonlara bağlı kalmak ve zamansal ve mekânsal açıdan ortaya çıkan özgün koşulları göz ardı ederek açıklamaları bu şablonlar üzerinden yürütmek her zaman için doğru sonuçlar vermeyebilir. Dolayısıyla Körfez ülkelerinin dini referanslı meşruiyet arayışlarına bakarak onların henüz hasmâne kültür öncesi Avrupa dönemini yaşadıklarını ileri sürmek mümkünken, KİK bünyesinde oluşturulmaya çalışılan kolektif kimliğe bakarak barışçı kültüre geçiş sürecinde oldukları ileri sürmek de mümkündür.

Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkilerini genel uluslararası ortamdan ve bu ortamın başat aktörlerinin uluslararası amaçlarından ve eylemlerinden bağımsız bir biçimde ele almak ve değerlendirmek de bizi, en azından eksik ve yetersiz sonuçlara götürecektir. Bu nedenle, hegemonik istikrar teorilerinin de bu ülkelerin uluslararası ilişkilerini anlatırken konstrüktivist teori ile uyum içerisinde kullanılması gerekmektedir.

Hegemonik istikrar teorisi hegemon gücün sistemin devamını sağlayan ekonomik ilişkilerden, para, güç ve saygınlık elde ettiğini ve böylece hegemonyasını sürekli hale getirdiğini ileri sürmektedir. Kindleberger, dünya ekonomisinin istikrar

kazanması için bir istikrar sağlayıcıya, ama sadece bir tek istikrar sağlayıcıya ihtiyaç olduğunu ileri sürmektedir.¹⁰⁶ Hegemonik İstikrar Teorisi içerisinde hegemon devlet, kural koyma, bu kuralların işlenmesini güç ve ödüllendirme politikaları ile sağlayabilme kapasitesine sahiptir. Hegemon devlet koyduğu kuralları askeri müdahalelerle değil oluşturduğu rejimler ve kurumlar aracılığıyla işlevsel hale getirmektedir.¹⁰⁷ Bir düzenin sürdürülebilmesi süregelen bir hegemonun varlığına bağlı olduğu için uluslararası rejimler normal olarak bir hegemonyaya bağlıdır.¹⁰⁸

Hegemonik güç hammadde kaynakları, finansal kaynaklar ve piyasalar üzerinde kontrol kurabilen ve yüksek değerli malların üretiminde rekabet avantajlarına sahip olan ülkedir.¹⁰⁹ Keohane'e göre hegemonya "bir devletin devletlerarası ilişkileri yönlendiren temel kuralları sürdürme gücüne sahip olması durumudur" ve bu tanıma göre, bir devletin güce sahip olması, bu gücü dışarıda yönlendirmesi için yeterli bir dürtü oluşturmaz. Bu noktada, dâhili tutumlar, siyasi yapılar ve karar alma süreçleri de en azından güç kadar etkilidir.¹¹⁰ Konstrüktivist teoriye göre de, güç ve uluslararası yapının nitelikleri uluslararası ilişkilerin seyri üzerinde belirleyici etkiye sahiptir ama asıl etki uluslararası yapı üzerinde de belirleyici etkiye sahip olan düşüncelerdir.

Hegemonik istikrar teorisine göre II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD lider olmanın getirdiği sorumlulukla ama aslında kendi politik, ekonomik ve ideolojik çıkarlarını korumak üzere rejimler oluşturmuş ve uluslararası sistemi kendi ekonomik ve politik çıkarları açısından istikrarlı hale getirmiştir.¹¹¹ Bu çerçevede, ABD tarafından II. Dünya Savaşı sonrasında güvenlik, finans ve ticaret alanında oluşturulan kurumlar ve rejimler, doğal olarak Körfez ülkelerinin uluslararası ekonomik, finansal siyasi ilişkilerini de etkilemiştir. Bu etki öncelikle ABD'nin sahip olduğu güç ve zenginlikten kaynaklansa da, ABD hegemonyasının Körfez ülkelerinde kabul görmesini sağlayan

¹⁰⁶ Charles P. Kindleberger, **The World in Depression, 1929-1939**, Berkeley: University of California Press, 1973, s. 305; aktaran: Keohane, **After Hegemony**, s. 31. Keohane'e göre, hegemon ile başlayan iş birliğinin devamı için hegemonun varlığını sürdürmesine gerek yoktur. Post-hegemonik dönemde de iş birliği devam edebilir. Kohen, s. 32.

¹⁰⁷ Robert Gilpin, **Global Political Economy: Understanding the International Economic Order**, Princeton-Oxford: Princeton University Press, 2001, ss. 12-77.

¹⁰⁸ Keohane, **After Hegemony ...**, s. 31.

¹⁰⁹ Keohane, s. 32.

¹¹⁰ Keohane, ss. 34-35.

¹¹¹ Gilpin, **Global ...**, ss. 12-77.

asıl etkenler Körfez ülkeleri yöneticilerinin kimlikleri, dost-düşman ve çıkar tanımlamaları ve ABD algıları yani düşünceler olmuştur.

Bu çalışmada bağımsız bir değişken olarak petrol zenginliğinin düşünsel öğeler ile etkileşimi ele alınacaktır. Bu nedenle çalışma daha ziyade Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkilerini petrol zenginliği çerçevesinde ele almaya ve tüm diğer veçheleri bu çerçevede değerlendirmeye çalışacaktır. Çalışmada konstrüktivist teorinin açıklama gücünden araçsal bir yaklaşımla yararlanılmaya çalışılacak, ama teori-pratik uyumsuzluğu olarak tanımlanabilecek noktalarda diğer teorilerden de yararlanılmaya çalışılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI POLİTİKADA MADDİ BİR ÖĞE OLARAK PETROL VE PETROL GELİRLERİ

Körfez ülkelerinin 1973 sonrası dönemde meydana gelen değişikliklerin izlenebilmesi ve normatif etkenler ile bu değişiklik arasındaki etkileşimin anlaşılabilmesi için dünya enerji denkleminin bu dönemdeki niteliklerinin ve enerji sektöründe meydana gelen yapısal değişikliklerin ortaya konulması yanında petrol ile ilgili aktörlerinin bu dönemdeki durumlarının incelenmesi gerekmektedir.

Petrol gelirleri ve uluslararası ilişkiler arasındaki etkileşimin belirlenmesi için öncelikle petrolün nasıl bir stratejik hammadde olduğunun ve uluslararası ilişkileri nasıl etkilediğinin iyi bilinmesi gerekir. Petrol ile ilgili politikaları sadece ekonomik bir bakış açısı ile ele alıp değerlendirmek yeterli ve doğru sonuçlara ulaştırmaz. Nitekim uluslararası alanda petrol ile ilgili olarak gerçekleştirilen uygulamalar sadece ekonomik alanı ilgilendiren şirketler tarafından değil, daha karmaşık bir çıkarlar yelpazesine sahip olan, önceliği güvenlik çıkarlarına veren ve petrolü stratejik bir güç kaynağı olarak gören devletler tarafından yürütüle gelmiştir. Bu bölümde petrol zenginliği kimliklerden, çıkarlardan, uluslararası normlardan ve kurallardan bağımsız salt bir maddi öge olarak ele alınacaktır. Bu maddi ögenin söz konusu düşünsel öğelerle olan etkileşimi ise izleyen bölümlerde değerlendirilecektir.

Diğer malların tersine, sadece belirli bölgelerde yoğunlaşan ama tüm dünya için büyük öneme sahip olan petrol ile ilgili endüstrinin gelişmesi sadece ekonomik rasyonalite ile açıklanamaz. Dolayısıyla petrol üreticisi ülkelerin uluslararası ilişkilerinin açıklanması noktasında iktisadi bakış açısının yararlı olacağı tartışma götürmezse de, yeterli olacağı söylenemez. Susan Strange'ın da belirttiği gibi petrol politikalarını açıklamak için hükümetlerin politikalarının pazarlar üzerindeki, pazarların da hükümetlerin politikaları üzerindeki etkileri iyi anlaşılmalıdır.¹¹² Ne var ki, petrol politikaları pazarlar ve hükümetlerin politikaları arasındaki etkileşim ile de

¹¹² Strange, *States ...*, s. 191.

anlaşılacak denli karmaşıktır. Uluslararası petrol piyasaları uluslararası ekonomiden bağımsız değildir.

Petrol piyasalarındaki değişim ilgili aktörlerin petrol dışındaki çıkarları kadar, uluslararası siyasi yapı içerisindeki pozisyonlarından da etkilenebilir. Ekonomik bakış açısına petrolü maddi bir güç unsuru olarak gören stratejik yaklaşımların eklenmesi de, özellikle Ortadoğu'daki petrol üreticisi ülkelerin uluslararası ilişkilerini açıklamak için yeterli olamamakta, uluslararası normlar, kimlikler, egemenlik anlayışı, dost/düşman algılamaları gibi düşünsel öğelerin ve bu öğeler arasındaki değişimin de açıklama çerçevesi içine alınmasını gerektirmektedir. Bu bölümde petrolün uluslararası ilişkileri etkileyen maddi bir güç öğesi haline gelmesini sağlayan yapısal ve davranışsal koşullar ele alınacaktır.

Geleneksel çağda bilek ve hayvan gücü ile gerçekleştirilen sanayi üretimi ve ulaşım, sanayileşme çağında makineler ile yapılmaya başlanmış ve buna paralel olarak başlangıçta kömür, 19. yüzyıl sonlarından itibaren ise petrol büyük bir önem kazanmıştır. Sanayileşmenin ve bunun uzantısı olan modernleşmenin yaygınlaşmasına ve derinleşmesine paralel olarak gerek sivil üretim ve tüketim bakımından, gerekse askeri stratejik güç kaynağı olmaları bakımından bu enerji hammaddelerinin stratejik önemi de artmıştır. Başlangıçta kömür en önemli enerji hammaddesi iken, 19. yüzyıl sonlarından itibaren kömürün yerini çıkarılması, işlenmesi, taşınması ve kullanımı daha elverişli ve kullanım alanları daha geniş olan petrol almaya başlamış, II. Dünya Savaşı'nın ardından ise petrol enerji kaynağı olarak diğer kaynaklara kesin bir üstünlük sağlamıştır.

1872 yılında 10 milyon ton olan yıllık petrol üretimi 1890 yılında 100 milyon tona, 1960 yılında 1 milyar tona, 1970 yılında 2 milyar tona, 1980 yılında ise 3,5 milyar tona ulaşmış durumdaydı. 1980 yılında Arap ülkelerindeki kanıtlanmış petrol rezervleri 333 milyar varile, dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %52'sine, günlük ortalama petrol üretimi ise 19 milyon varile ulaşmış bulunmaktaydı. O günlerde, dünyadaki toplam petrol üretiminin günlük 36,3 milyon varil olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, Arap ülkelerinin toplam üretimdeki payı %71'i aşmaktaydı. 1970'li yıllar boyunca Arap ülkelerinin dünya petrol ihracatındaki payı %83 ile %87 oranları arasında

seyretmiştir.¹¹³ Bu tarihlerde yaşanan petrol krizine rağmen, nükleer enerji ve yenilenebilir enerji gibi alternatif kaynakların petrol ve doğal gazın yerini alması mümkün olamamıştır.

Ekonomik ve stratejik bakımdan bu denli önemli olan bir kaynağın devletlerin politikaları üzerinde etkili olmaması düşünülemezdi. Gerçekten de, sanayi devrimini izleyen süreçte enerji kaynaklarının kontrolü konusu devletlerin dış politika gündemlerinde üst sıralara tırmanmaya başlamış, enerji kaynaklarını kontrol etme hedefi başta dünya savaşları olmak üzere pek çok savaşın en önemli nedenlerinden biri olmuş ve savaşların ardından sınırların yeniden belirlenmesinde, hatta yeni ülkelerin ortaya çıkmasında enerji kaynakları olarak önce kömür ve daha sonra onun yerini alan petrol büyük bir rol oynamıştır.¹¹⁴

Devletlerarası güç dengesini etkileyebilecek düzeyde bir stratejik kaynak olduğunun anlaşılması ile birlikte, güçlü ülkeler petrole değeri piyasa koşulları tarafından belirlenen bir meta olmaktan öte, siyasi bir güç kaynağı olarak bakmaya başlamışlardır. “Petro-politik”, “enerji güvenliği” ve “petrol diplomasisi” gibi kavramların siyaset bilimciler ve uluslararası ilişkiler uzmanları arasında yaygınlık kazanması bunun en çarpıcı kanıtıdır.

Petrol ile ilgili teknik ve finansal fizibilite çalışmaları önemini korumaya devam etse de, bu çalışmalar stratejik değerlendirmelerin ve güç oyunlarının gerisinde kalmıştır. Mevcut rezervler tükenip yenileri keşfedildikçe, uluslararası güç konfigürasyonu da değişmiştir. Öyle ki, bazı durumlarda enerji güvenliği konusu askeri kapasiteden, diplomatik stratejilerden ve hatta siyasi istikrardan bile daha önemli bir faktör haline gelebilmiştir. Askeri ve stratejik önemi yanında, dünya ekonomisi dinamikleri ve istikrarı bakımından petrol çok önemli bir rol oynamıştır. Örneğin, 1991 yılında Irak’a karşı girişilen savaşın tek nedeninin petrol olup olmadığı tartışmalıdır ama Kuveyt ve Irak’ın örneğin, Ruanda ve Uganda gibi petROLSÜZ birer ülke olmaları

¹¹³ Abdul-Aziz Al-Sowayegh, **Arab Petro-Politics**, St. Martin Press: New York, 1984, s. 3.

¹¹⁴ Bu konuda kaleme alınan eserlere örnek olarak bk: David Fromkin, **A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East**, New York: Avon Books, 1989; Daniel Yergin, **Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995.

durumunda 1991 Körfez krizinin boyutlarının bu denli derin olacağını söylemek de imkânsızdır. 1991 Körfez krizi Carter Doktrini'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde test edildiği en önemli olaylardan biri, belki de en önemlisi olmuştur.

Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkileri bu tarihsel süreçte coğrafi konumları, gelenekleri, halkların bağlı oldukları normlar, sahip oldukları ya da olmadıkları ekonomik kaynaklar, Körfez alt bölgesinde yer alan ülkeler arasındaki ilişki kalıpları, Ortadoğu'daki genel durum ve küresel konjonktür gibi faktörlerin etkileşim noktasında belirgin hale gelmiştir. Petrolün ve petrol gelirlerinin Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkilerini ne yönde etkilediğinin tam olarak anlaşılabilmesi için bir durum tespiti yapılması, yani petrol ve petrol gelirlerinin akışı ile ilgili genel bir betimleme yapılması gerekir. Körfez ülkelerine özgü normatif faktörlerin Körfez sermayesi ile nasıl bir etkileşime girdiğini ortaya koymadan önce, Körfez ülkelerinin dünya enerji denklemindeki yerini ve petrol politikalarını ayrıntılı bir biçimde ortaya koymak gerekmektedir. Bu nedenle, izleyen bölümde öncelikle 1973–1990 arası dönemde bu ülkelerin tarihi ve jeostratejik konumları, ardından petrol ile ilgili aktörlerin konumları ve daha sonra 1973 petrol krizi öncesinde ve sonrasında dünya enerji denkleminin durumunun ne yönde değiştiği belirlenmeye çalışılacaktır.

I. TARİHİ, EKONOMİK VE JEOSTRATEJİK KONUM

Petrol bakımından son derece zengin olan Körfez ülkeleri sorunlarla dolu bir coğrafyanın ortasında yer almaktadırlar. Tezimizle ilgili olarak ele aldığımız zaman dilimi (1973–1991) içerisinde Arap-İsrail sorunu, SSCB, ABD ve diğer batılı ülkelerin bölgede nüfuz yarışı içerisinde bulunmaları, İran İslam Devrimi, İran Irak Savaşı, Afganistan'ın SSCB tarafından işgali gibi olayların etkisi altında olan Ortadoğu için sancılı bir dönemdir. Bu dönem Arap dünyasının milliyetçiler, hanedanlıklar, İslamcı ya da sosyalist hükümetler arasında bölündüğü, ABD'nin ise Körfez ülkeleri için artık geleceği belirsiz bir müttefik haline geldiği dönemdir.

Basra Körfezi'nde yer alan ülkeler birincisi İran, ikincisi Irak, üçüncüsü ise Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) üyesi altı ülke (Kuveyt, Bahreyn, Katar, Suudi Arabistan, BAE ve Umman) olmak üzere üç ayrı başlık altında değerlendirilmektedir.¹¹⁵

Körfez ülkelerinin bulunduğu coğrafi bölge Batılı ülkelerin Hindistan ve Uzak Doğuyu keşfetmeleri ile birlikte bu ülkeler açısından büyük bir stratejik önem kazanmıştır. 19. yüzyılda petrolün stratejik bir kaynak olduğunun anlaşılmasının ve 20. yüzyılda Körfez bölgesinde önemli miktarda petrol rezervi bulunduğunun fark edilmesinin ardından bölgenin stratejik önemi daha da artmıştır.

İngiltere, 18. yy sonları ve 19. yy başlarında Basra Körfezi'ndeki emirliklerle yaptığı anlaşmalar sayesinde bölgede zaten etkin konumda bulunmaktaydı. Hindistan ve Uzak Doğu ticaret yolları üzerinde bulunması nedeniyle bölge başta İngiltere olmak üzere tüm Batılı ülkeler açısından büyük bir önem taşımaktaydı. Petrolün keşfi ile birlikte bu stratejik önem bir kez daha artmış oldu. 19. yy sonlarında Süveyş Kanalı ve Mısır üzerinde tartışmasız bir hâkimiyet kuran ve I. Dünya Savaşı'nın ardından Suriye ve Lübnan'ı Fransa'ya bırakan İngiltere, Körfez ülkelerini kuşatan Irak ve Maverai-Ürdün'ü almış ve Filistin üzerinde de mandater devlet statüsü kazanmıştı. Bu durum İngiltere'nin bölgedeki petrol kaynakları üzerinde tartışmasız bir kontrol kurmasını sağlamış, Avrupalı diğer devletlerin de bu kaynaklardan pay alma girişimlerinde bulunmalarına neden olmuş ve sonraki dönemlerde ABD'nin bölgeye nüfuzuna zemin hazırlamıştır.

Bazı araştırmacılar İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu bölgesinde devlet örgütlenmesini geliştirmek suretiyle milli devlet sistemini yaygınlaştırdığını ileri sürmektedir. Böylece İngiltere bölge eliti aracılığıyla içsel öğeleri pasifize etmiş ve petrol ile ilgili operasyonlar için yönetsel bakımdan uyumlu bir ortam hazırlamıştır.¹¹⁶ Bu sav Körfez ülkeleri için ancak kısmen ve dolaylı olarak geçerli olabilir. Çünkü İngiltere'den destek alsa bile*, Suudi Arabistan'da devletin

¹¹⁵ Cordesman, **Britain...**, s. 1.

¹¹⁶ Simon Bromley, **American Hegemony and World Oil, the Industry, the State System and the World Economy**, Oxford: Policy Press, 1991, 98.

* Bazı yazarlar Suudi Arabistan'ın ilk kralı Abdülaziz İbn Suud'un İngiltere'nin yardımı olmaksızın yerel unsurları birleştiremeyeceğinin farkında olduğunu ve buna göre davrandığını belirtmektedirler. Bk. Peter

oluşumu yerel unsurlara dayalı olarak gelişmiştir. Bu noktada İngiltere'nin bir müdahalesinden söz edilecekse bu ancak söz konusu yerel unsurları dolaylı olarak destekleme biçiminde gerçekleşmiş olabilir. Nitekim Suudi yetkililer bu dönemde İngiltere'den mümkün olduğunca uzak durmuş ve alternatif olarak ABD ile ilişkilerini geliştirmenin yollarını aramışlardır.¹¹⁷ Önemli bir Körfez ülkesi durumunda bulunan Umman, İngiltere ile yaptığı bazı anlaşmalara rağmen, bağımsızlığını hiçbir zaman kaybetmemiştir. Diğer Körfez ülkeleri ise bağımsızlıklarını kazandıkları 1960'lı ve 1970'li yıllara dek ulusal devlet aygıtları aracılığıyla değil, İngiltere tarafından doğrudan kontrol edilmişlerdir.

Başlangıçta Ortadoğu petrolü ile ilgilenenler sadece Avrupa ülkeleriydi. Ama daha sonra Körfez bölgesi ile asıl ilgilenen ülke ABD olmuştur. 1930'lu yıllara dek enerji bakımından kendi kendine yeterli bir ülke konumunda bulunan ABD bu yıllardan itibaren Ortadoğu petrolüne bağımlı bir ülke haline gelmiştir. 1979 enerji krizinin doruğunda ABD petrol ihtiyacının %45'i Ortadoğu ülkelerinden karşılanmaktaydı. 1980'li yılların başlarında bu bağımlılıkta bir miktar azalma görülmüşse de, on yılın sonuna doğru yeniden eski düzeyine yükselmiştir. ABD'nin bölge ülkeleriyle olan ekonomik ilişkileri petrol ile sınırlı kalmamış, 1970'li yıllardan itibaren servis ve ticaret alanına da kaymaya başlamıştır.

Arap Yarımadası'nda petrolün keşfi ve büyük Amerikan şirketlerin bölgeye nüfuzu ile birlikte bölgede yeni bir ilişkiler ağı ortaya çıkmıştır. Bu yeni ilişkiler ağı, alışlagelen finansal ve ticari ilişkilerden son derece farklı niteliklere sahipti. II. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan siyasî atmosferde geleneksel kâr motivasyonları askeri, stratejik ve ekonomik açıdan birinci derecede önem kazanan petrolün gölgesinde kalmıştır. Soğuk Savaş döneminde ve onu izleyen yıllarda genelde Ortadoğu, özelde Körfez ülkelerine dönük ABD politikaları, merkezinde enerji güvenliği politikalarının bulunduğu stratejik düşünceler tarafından yönlendirilmiştir. Bu dönemde Batılı ülkeler bölgede enerji güvenliğini sağlamak için yerel çatışmalar ve Sovyetlerle karşı karşıya kalma dâhil her türlü tehlikeyi göze almışlardır. 1957 yılında ilan edilen Eisenhower

W. Wilson ve F. Graham Douglas, **Saudi Arabia: The Coming Storm**, New York: M. E. Sharpe, 1994, s. 89.

¹¹⁷ Stephen Pelletiere, **Iraq and the International Oil System: Why America Went to War in the Gulf**, Washington D.C.: Maisonneuve Press, 2000, s. 73.

Doktrini'nin de Körfez bölgesinde bulunan ve Sovyetler karşısında Batı dünyası için hayati öneme sahip olan petrolün arzını güvence altına alma kaygısı da büyük rol oynamıştır.* 1978 Carter Doktrini Körfez'deki petrol arzını güvence altına almak için gerekli her türlü önleme başvurulacağını dile getirmekteydi. Soğuk Savaş'ın ardından Irak'ın Kuveyt'i işgali ile ortaya çıkan Körfez krizi sanayileşmiş ülkelerin Körfez'deki petrole ve enerji güvenliğine ne denli önem verdiklerini bütün çarpıcılığıyla ortaya koymaktaydı.

İngiltere'nin İran ve Irak ile yaşadığı ilişki türünün aksine, ABD ile Körfez ülkeleri arasında klasik anlamda bir sömürge ilişkisi yaşanmamıştır. Yine de, ABD – Körfez ülkeleri ilişkilerini tarihsel olarak dünyayı etkileyen genel akımların tümüyle dışında değerlendirmek doğru olmayabilir. Dolayısıyla, Amerikan–Arap ilişkilerinin II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan küresel gelişmeler ışığında değerlendirilmesi gerekmektedir. II. Dünya Savaşı'nın ardından, sanayileşmiş batılı ülkeler ile gelişmekte ve az gelişmiş olan ülkeler arasındaki ilişkilere ek olarak dünya enerji denklemi ve teknoloji transferi, ya da bölge ülkelerinin petrolü çıkarmak, işlemek ve satmak için yabancı şirketlerin sağlayacağı teknolojik imkânlara muhtaç olmaları gibi öğeler de Körfez ülkeleri ile ABD arasındaki ilişkilerde belirleyici rol oynamıştır.

Körfez bölgesinin görece izole bir bölge olmasının, bu ülkelerin içişlerine dönük yabancı müdahalesini zorlaştırdığını ileri süren görüşler mevcuttur.¹¹⁸ Bölgenin tarihi-siyasi koşulları göz önünde bulundurulduğunda bu iddiayı halklı çıkaracak kanıtlar sunmak mümkündür. Örneğin bölgenin iki önemli gücünden ne Osmanlı Devleti ne de tarihte İran bu günkü Körfez ülkelerinin bulunduğu bölgede tam olarak bir siyasi kontrol sağlayabilmiştir. Ne var ki, 18. yüzyılın sonlarından itibaren, batılı ülkeler

* 5 Ocak 1957 tarihli Eisenhower Doktrini üç maddede özetlenebilir: 1-) Bağımsızlığını korumak için ekonomik kalkınma çabası içine giren Orta Doğu ülkelerine ekonomik yardım yapmak. 2-) Bunlardan isteyen ülkelere askeri yardım yapmak. 3-) Bu ülkelerin istemeleri şartıyla, milletlerarası komünizmin kontrolü altında bulunan bir ülkeden gelecek açık silahlı saldırılar karşısında, Amerikan silahlı kuvvetlerinin kullanılması. Bu doktrin karşısında Ortadoğu ülkeleri, kabul edenler ve karşı çıkanlar şeklinde iki kısma ayrılmıştı. ABD Dışişleri Bakanlığı, "Milestones: 1953-1960: The Eisenhower Doctrine", 1957, <http://history.state.gov/milestones/1953-1960/EisenhowerDoctrine>, (08.12.2009).

(08.12.2009). Körfez ülkelerinin monarşi yönetimlerinin (o tarihte Suudi Arabistan, Umman ve İngiliz himayesindeki emirlikler) komünizmden çekindikleri ve bu konuda aşırı duyarlı oldukları göz önünde bulundurulduğunda Doktrin'in Körfez ülkelerini ve petrolü de yakından ilgilendirdiği açıktır.

¹¹⁸ John G. Sarpa, "US-Arab Relations: The Commercial Dimension," **Occasional Paper Series: Number One**, National Council on US-Arab Relations: Washington, 1984, s. 7.

önce ticari daha sonra siyasi ve askeri anlamda bölgeye nüfuz etmeye başlamışlar ve bölgeyi kontrol altına almışlardır. İngiltere'nin bölgedeki emirlikler ve Suudi Arabistan ile yaptığı ticari, siyasi ve askeri anlaşmalar bunun en büyük kanıtıdır. 1. Dünya Savaşı'nın ardından, özellikle Suudi Arabistan ABD'nin nüfuz ve kontrol alanı haline gelmiştir. İngilizlerin bölgeyi askeri olarak terk ettikleri ve petrol krizi ile birlikte bölge ülkelerinin zenginleşmeye başladıkları 1970'li yıllarda ise Suudi Arabistan ABD'nin desteğiyle gücünü konsolide ederek diğer küçük Körfez ülkelerini etkisi altına almıştır. Ama Körfez ülkelerinde devlet inşası sürecinin hızlanması ve özellikle Suudi Arabistan'ın Körfez bölgesinde ve OPEC içerisinde hegemonya kurması (ya da lider ülke haline gelmesi) talep artışına bağlı olarak petrol üretiminin ve daha sonra fiyatların artması sonucunda mümkün olabilmektedir.

Tarihi açıdan, petrolün keşfinden önce ABD'nin Körfez ülkeleri ile olan ekonomik ve ticari ilişkileri göz ardı edilebilecek kadar azdı. Coğrafi bakımdan bölgeye daha yakın olmaları ve kıtanın kendi özgün koşulları nedeniyle Avrupalılar ABD'nin bölgede sahneye çıkmasından önceki yüzyıllarda bölge ile ticari ilişkiler kurmuşlardır. Petrolün uluslararası ticarete önemli bir meta olarak ortaya çıkmasından sonra da, ABD'nin bölge ülkeleri ile petrol dışındaki ticari ilişkileri, zaman içerisinde artmasına rağmen, önemsiz düzeyde kalmıştır. Örneğin, 1974 yılında ABD'nin küresel ithalat ve ihracatındaki bölge ülkelerinin payı sadece %1'dir. Ancak 1980'li yıllardan itibaren ki, ABD bölge ülkeleri ile petrol dışı ticari ve ekonomik ilişkilerinde ciddi bir artış gözlemlenmiştir. Yine de, Avrupalı ülkeler Körfez ülkelerinin temel ticarî partnerleri olarak kalmışlardır. Yine bu dönemde başta Japonya olmak üzere, bazı Asya ülkeleri de Körfez ülkeleri ile ticaretlerini artırmışlardır.¹¹⁹ Bu bağlamda dikkati çeken nokta, petrol fiyatlarının ve Körfez ülkelerinde petrol gelirlerine dayalı finansal birikimin artmasıyla birlikte, ABD'nin bu ülkelerin ticaretindeki payının artmasıdır. Nitekim bölge ülkelerinin küresel ticaretindeki ABD payı 1974 yılında %4 iken 1980'li yıllarda bu oran %25'e kadar yükselmiştir. Ticaret oranlarındaki bu artışa karşın, Körfez ülkelerindeki doğrudan ABD yatırımları sürekli bir düşüş eğilimi göstermiştir. 1950'li yıllarda ABD doğrudan yatırımları toplamının yaklaşık %11-12'si Körfez ülkelerinde

¹¹⁹ M. M. Yoshitsu, **Caught in the Middle East: Japan's Diplomacy in Transition**, Lexington: D.C. Heath and Co., 1984, s. 36.

gerçekleşmişti. 1970'lerin sonlarında bu oran sıfıra yaklaşmış, 1980'li yıllarda yeniden yükselerek %6,5 civarına ulaşmıştır.¹²⁰ Körfez ülkelerinin petrol gelirlerinden elde ettikleri finansal birikim ise doğrudan yabancı yatırımı ve diğer yatırım araçları şeklinde büyük ölçüde ABD'ye ve az miktarlarda Avrupa'ya, Japonya'ya ve Ortadoğu ülkelerine transfer edilmiştir.

1970'li ve 80'li yıllarda Körfez ülkelerinin ekonomik refahları ve kalkınmaları büyük ölçüde dışa bağımlıydı. Bu ülkelerde petrol yabancılar tarafından keşfedilmişti ve yine yabancılar tarafından çıkarılmakta ve pazarlanmaktaydı. Ekonomik kalkınma ve refah büyük miktarlarda dışalım gerektirmekteydi.¹²¹ Sosyal değişim dış ülkelerden çok sayıda öğretmen ve doktor getirilmesini ve bu ülkelerden öğrencilerin yabancı ülkelere eğitim almak üzere gönderilmesini zorunlu kılmaktaydı. Başta inşaat olmak üzere pek çok sektörde gerekli işgücü hemen tümüyle yabancı işçiler tarafından karşılanmaktaydı ve bu ülkelerdeki yabancı işçilerin sayısı, yerlilerden daha fazlaydı. Askeri modernizasyon ABD, Avrupa ülkeleri ve bir ölçüde Pakistan'dan gelecek olan silah, danışman ve eğitimcilere bağılıydı. Batı ile ilişkilerin kesintiye uğraması Körfez ülkelerinin iç politikaları üzerinde derin etkiler yaratabilirdi.

Petrol sermayesinin Körfez ülkeleri üzerindeki asıl etkisi bu ülkelerin dünya pazarlarına daha fazla bağımlı hale gelmelerine neden olmasıdır. Dış ticaret ya da GSMH kriterlerine göre 1970–82 yılları arasında dünya pazarına olan bağımlık %50'den %84'e yükselmiştir. 1983 yılında Arap ülkeleri ihracatının %66'sı, ithalatının ise %70'i batılı ülkelere aitti. Petrol gelirlerinin artmasıyla birlikte Körfez ülkelerinde tüketim talebinde görülen patlama¹²², yerel ve bölgesel üretim kapasitelerinin karşılayamayacağı kadar büyük olması nedeniyle ithalat bağımlılığı had safhaya ulaşmıştır. Öyle ki, Arap ülkeleri gıda sektöründe kendi kendine yeterlilik vasfını

¹²⁰ John G. Sarpa, s. 9.

¹²¹ Rosemary Hollis, **Oil and Regional Developments in the Gulf**, London: Royal Institute of International Affairs, 1998, s. 92.

¹²² Örneğin Suudi Arabistan ABD'den 1974'te 8,5, 1975'te 7,1, 1976'da 10,6, 1977'de 11, 1978'de 10 milyar dolar civarında ithalat gerçekleşti. Joe Stork, "Saudi Arabia and the US", **MERIP Report: Saudi Arabia on the Brink**, No: 91 (Oct., 1980), s. 26.

kaybetmiş ve dünya nüfusunun sadece %4'üne sahip oldukları halde dünya tahıl ihracatının %29'unu ithal eder hale gelmişlerdir.¹²³

1970'li yıllar itibariyle Körfez ülkeleri üç sıcak bölge tarafından kuşatılmış durumdaydı: Batıda çözüm bekleyen Filistin-İsrail sorunu, kuzeyde ve kuzeydoğuda Irak ve İran, doğuda ise Keşmir üzerinde toprak anlaşmazlığı bulunan iki nükleer güç, Pakistan ve Hindistan.¹²⁴ Ayrıca, aşırılıkçı gruplar için sığınak konumunda bulunan Afganistan'ı da bu listeye eklemek gerekmektedir. 1980'li yıllara gelindiğinde ise, Körfez'deki hanedanlıklar daha büyük meydan okumalarla karşılaşmışlardır. Bölgedeki İngiliz etkinliği iyice azalmış, buna karşılık, ABD bölgenin istikrara kavuşması için gösterdiği çabalarda büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu sırada İran kendi 'İslami Devrim'ini bölge ülkelerine ihraç etmeye çalışmaktaydı ve Etiyopya'da Marksist yönetim işbaşına gelmişti.

ABD'nin müttefiki konumunda bulunan Türkiye 1970'li yıllarda geçirdiği ağır siyasi ve ekonomik krizlerin ve 12 Eylül 1980 askeri darbesinin yaralarını sarmaya çalışmaktaydı. Bir diğer ABD müttefiki Pakistan ise ekonomik krizler, siyasi istikrarsızlıklar ve çatışmalarla sarsılmaktaydı. Mısır İsrail ile anlaşma yaparak Arap dünyasından ve Körfez ülkelerinden uzaklaşmış, hayal kırıklığına uğrayan Filistinliler silahlanmaya ve petrol zengini Arap ülkelerinin kendilerini finanse etmesini talep etmeye başlamışlardı. Lübnan'da iç çatışmalar hızlanmış ve bu nedenle Suriye ile İsrail arasındaki çatışmalar şiddetlenmişti.

Mısır'ın izole edilmesiyle Irak Arap dünyasının liderliği rolünü oynamaya başlamış, diğer taraftan, İran ile savaşa girmişti. İki ülke arasındaki savaş özellikle Körfez ülkelerini bir ikilem içerisinde bırakmaktaydı. Kuzey Yemen istikrarsızlıkla mücadele içindeyken, Güney Yemen Sovyetler Birliği ile ittifaka girmişti. Bu arada İsrail Filistin topraklarını ve Körfez ülkelerinin halklarını yakından ilgilendiren Doğu Kudüs'ü işgale devam ediyordu.

¹²³ Abbas Alnasrawi, **Arab Nationalism, Oil and the Political Economy of Dependency**, Greenwood Press, 1991, s. 177.

¹²⁴ Gause, **Oil Monarchies...**, ss. 54.

Camp David anlaşmalarının ardından, Körfez ülkeleri, özellikle Suudi Arabistan, ABD'nin Ortadoğu politikalarının odak noktasını İsrail ve Mısır'ın oluşturduğunu, ABD'nin petrol dışında hiçbir konuda Körfez hanedanlıklarını kale almadığını düşünmeye başladılar. ABD'nin İran şahını koruyamadığını gören Körfez hanedanları petrol uğruna kendilerinin kolaylıkla feda edilebileceğini düşünmeye başlamışlardı. Nitekim ABD bölge ülkeleri ile ilişkilerini başka bir yönetim biçimiyle sürdürebileceği ve enerji güvenliğini sağlayabileceği kanısına varmış olsaydı hanedanlıkları kolayca feda edebilirdi. Oysa bu dönemde böyle bir ihtimal imkân dâhilinde değildi. Çünkü Körfez'deki hanedanlıkların yerini İran, Suriye, Yemen örneklerinde olduğu gibi, ABD kontrolünden çıkmış yönetimler alabilirdi. Başkan Reagan Suudi Arabistan'ın İran olmasına izin vermeyeceklerini açıklasa da, bu genel taahhüt de bölge ülkelerinin yöneticilerinin zihninde yeni sorular uyanmasını engellememişti.

Sovyetlerin 1979 Aralık ayında Afganistan'ı işgali ise Körfez ülkeleri tarafından, petrol zengini Körfez bölgesini kuşatma stratejisinin bir parçası olarak algılandı. Etiyopya, Güney Yemen ve Libya'da Sovyet etkisi artmıştı. İran'ın Sovyet güdümüne girme olasılığı vardı. Bu sırada Kuveyt Sovyet'ler Birliği'nden bir miktar silah satın almış ve büyük bir Sovyet Büyükelçiliği bu ülkede faaliyet göstermeye başlamıştı. Bununla Körfez ülkeleri aralarından seçtikleri önemli bir petrol ülkesini Sovyetler nezdinde ön plana çıkararak ABD'yi kendileri lehine önlem almaya zorlamış ya da ABD'nin tepkisinin ne olacağını ölçmeye çalışmış olababilirlerdi. Yine bu dönemde Arap dünyasının liderliğine soyunan Irak radikal ve seküler ideolojilerin kaynağı olmaya devam ediyordu. Enver Sedat'ın 6 Ekim 1981'de öldürülmesi ile birlikte, en büyük ve Amerikan yanlısı Arap ülkesinde belirsizlik dönemi başlamıştı.

İnsan kaynakları ve teknoloji bakımından yoksul ama petrol ve para bakımından oldukça zengin olan Körfez ülkeleri bu belirsiz ortamdaki sorunlarla baş edebilmek için, sahip oldukları imkânlarla uygun bir dış politika geliştirerek kendi halklarına güven verme ve onları dış dünyanın istikrasızlaştırıcı etkilerinden uzak tutma yoluna gitmişlerdir.

İç istikrarın sağlanması anlamında bu ülkeler için petrolden elde edilen ve edilecek olan gelirler son derece önemli olmuştur. Kuveyt'in işgali ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile en büyük kırılmalardan biri Körfez bölgesinde yaşanmıştır. İran-İrak Savaşı'nın sona ermesinin ardından Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi üzerine Koalisyon Güçleri BM kararları ile Kuveyt işgaline son vermişlerdir. Bu sırada ABD silahlı kuvvetleri Suudi Arabistan, Bahreyn, Kuveyt, Katar, Umman ve BAE'de yeni üslere sahip olmuştur.¹²⁵ ABD Kore yarımadası ve Avrupa dışında yalnızca Körfez bölgesinde askeri üsse sahiptir. Bu da Körfez bölgesinin genelde Batı, özelde ise ABD için jeostratejik açıdan ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Körfez ülkeleri için petrol zenginlik, uluslararası alanda saygınlık kaynağı ve bu ülkelerin geleceğinin güvencesi anlamına geldiği kadar, enerjiye karşı son derece duyarlı olan gelişmiş ülkelerin dikkatlerinin bölgeye çekilmesi anlamına da gelmekteydi. Bu nedenle, büyük zenginlik Körfez ülkeleri için karmaşık ilişkiler ağından kaynaklanman meydana okumaları ve büyük tehlikeleri de beraberinde getirmekteydi.

II. PETROL ETKİNLİKLERİNİN TEMEL AKTÖRLERİ

Petrol sektörünün yapısı uluslararası güç dağılımı, kimlikler ve çıkarlar ile birlikte değerlendirildiğinde hem iş birliğine hem de çatışmaya götüren öğeler içermektedir. Uluslararası petrol şirketlerinin üreticilerle ya da tüketicilerle işbirliğine gitmesi fiyatların yükselmesine ya da düşmesine neden olabilir. Petrol şirketleri kendilerine stratejik destek sağlayan anavatan ülkelerin talepleri doğrultusunda piyasa gerekliliklerine, ya da kendi yakın çıkarlarına aykırı davranışlar geliştirebilirler.

Şirketlerin anavatanı olan ülkeler, bu şirketleri kendi stratejik amaçlarını gerçekleştirmenin ve Ortadoğu ülkeleri ile stratejik bağlar geliştirmenin, ya da petrol fiyatlarını düşük tutmanın bir aracı olarak kullanabilirler. Petrol üreticisi ülkelerle petrol şirketleri petrol üretim araçlarını kontrol konusunda anlaşmazlığa düşebilirler. Bu anlaşmazlıklar üretici ülkelerle tüketici ülkeler arasındaki ilişkilere yansiyabilir.

¹²⁵ Jan Selby, "Oil and Water: The Contrasting Anatomies of Resource Conflicts", Jan Selby **Government And Opposition** içinde vol. 40, no 3, Blackwell Publishing: Oxford, 2005, s 75.

OPEC tarafından oluşturulan “kartel”in serbest ticaret kurallarını hiçe saydığı ya da tüketici ülkelerin petrole koydukları yüksek vergilerle sektörde serbest piyasa kurallarının işleminin önünde büyük bir engel teşkil ettikleri, çünkü fiyat indirimlerinin tüketimi artırma niteliğini kaybetmesine neden olduğu gibi gerekçeler üretici ülkelerle tüketici ülkeler arasındaki ilişkileri etkileyebilir. Petrol üreticisi ülkelerin içinde yer aldığı bölgede alt bölgesel, bölgesel ve küresel kimlikler ve çıkarlar arasındaki uyumsuzluk nedeniyle ortaya çıkan çatışmalar petrol arzının kesilmesine neden olabilir. Aynı şekilde petrol arzının kesilmesi bu kriz ve çatışma durumlarını daha da derinleştirebilir.

Petrol sektörü ile ilgili aktörler arasındaki ilişkiler sadece uyumsuzlukları körükleyici nitelikte değildir. Örneğin, son bölümde ele alacağımız üzere, petrol ülkeleri güvenlik konusunda batılı ülkelerin desteğini almak için tüketiciler lehine taviz verebilirler. Üretici ülkelerin petrol üretim ve teknolojisi bakımından çok uluslu şirketlere muhtaç olmaları yanında, çok uluslu şirketlerin de sektörde faaliyet gösterebilmek için üretici ülkelere imtiyazlar almak ve başka anlaşmalar yapmak zorunda olmaları tarafları iş birliğine ya da en azından tavizkar tavır takınmaya zorlayabilir.

Üretici ülkeler arasındaki ilişkilerde de iş birliği ve çekişme ya da çatışma koşullarının aynı anda ortaya çıkmasına ortam hazırlayan öğeler bulunabilir. Kolektif davranış petrol piyasasının üreticiler lehine düzenlenmesini sağlayacağından iş birliğini teşvik ederken, üretim kotaları gibi uygulamalar üretici ülkeler arasında ciddi çekişmeler ve çatışmalar doğurabilir. Öte yandan, grup içerisinde başat bir gücün (Suudi Arabistan) üretimi ve fiyatları belirleme gücüne erişmesi çatışma riskini azaltabilir ve piyasaya istikrar getirebilir. Bu istikrar ortamı grup içindeki ve dışındaki üreticilerin (hatta bir bakıma tüketicilerin) bir takım imkânlardan bedel ödemeksizin yararlanmalarını sağlayabilir.

Şirketlerin kartel oluşturması, üretim ve fiyat politikalarını üretici ülkelerin istemediği bir biçimde belirlemesi gibi grup dışında gelişen koşullar grup içerisindeki iş birliği ortamını güçlendirebilir ya da grup dışındaki üretici sayısının artması, yeni

petrol alanlarının keşfi ve teknolojinin gelişmesi gibi koşullar grup içindeki dayanışmanın gevşemesine neden olabilir.

Çalışmamızın konusu sadece Körfez ülkelerinin uluslararası alandaki davranışları olmakla birlikte, Körfez ülkelerinin petrol ile ilgili politikalarını tam olarak anlamlandırabilmek için, petrol ile ilgili tüm aktörlerin durumunun göz önünde bulundurulması gerekmektedir. İlk keşfedildiği dönemde petrol oyununun aktörleri sadece şirketlerden oluşmaktaydı. Ama petrolün askeri, ekonomik ve siyasi açıdan stratejik bir hammadde olduğunun anlaşılmasıyla birlikte İngiltere ve ABD gibi büyük ülkeler tüketici ya da üretici olarak bu oyunun başlıca aktörleri haline gelmişlerdir. İlerleyen süreçte petrol rezervlerine sahip olan ülkeler de doğal aktörler olarak bu oyundaki yerlerini almışlardır. Dolayısıyla petrol oyunun başlıca üç aktörü bulunmaktadır: Petrol şirketleri, üretici ülkeler ve tüketici ülkeler.

A. Petrol Şirketleri

Wendt tarafından geliştirilen konstrüktivist teoriye göre, devletler sistemi anlaşılmadıkça dünya politikasını tam olarak anlamak mümkün değildir. Devletler sisteminin yapısı modern uluslararası sistemin, dünya ekonomisi gibi diğer yapıları ile karşılaştırıldığında görece daha özerktir. Ne var ki, bu dünya politikası ile devletler sisteminin aynı şey olduğu, hatta devletlerin diğer aktörlerden daha önemli oldukları anlamına gelmez. Uluslararası ilişkiler başlığı pek çok şeyi kapsar.¹²⁶ Uluslararası devletler sistemi ve dünya ekonomisi gibi yapılar da birbiriyle etkileşim içerisindedirler. Bu bölümde, çok uluslu şirketlerin petrol alanında gösterdikleri faaliyetlerin genel uluslararası yapıdan nasıl etkilendikleri ve bu yapıyı nasıl etkiledikleri Körfez ülkeleri özelinde ele alınacaktır.

Petrol endüstrisi dünyadaki tüm ülkeleri ilgilendiren belki de tek uluslararası endüstri dalıdır. Petrol hacim ve değer bakımından uluslararası ticareti yönlendiren en temel tüketim malıdır.¹²⁷ Petrol şirketlerinin üretim tesislerinin aşamalar halinde millileştirildiği 1974 yılına dek petrol endüstrisi bir grup petrol şirketi tarafından

¹²⁶ Wendt, **Social Theory...**, ss. 193-4.

¹²⁷ Peter R. Odell, **Oil and World Power**, Penguin Books: New York, 1979, s. 14.

sahiplenilmiş ve kontrol edilmiştir. Bu tarihten sonra da petrolün dağıtım ve ticareti söz konusu şirketlerin tekelinde kalmaya devam etmiştir.¹²⁸ (Bk. Tablo 1). Bu şirketler kendi aralarında iki farklı grupta değerlendirilmektedir: Yedi Büyükler (Seven Sisters) ve Bağımsızlar.

Şirket	Satışlar (Milyar Dolar)		Net gelir (Milyon Dolar)	
	1971	1981	1971	1981
Exxon	18,7	39,7	1.532	1.099
Shell Group	12,7	82,3	704	3.642
Mobil	8,2	9,5	574	153
Texaco Oil	7,5	8	889	370
Gulf Oil Group	5,9	4,7	197	311
BP	5,2	52,2	178	2.063
Chevron	5,1	3,2	547	26

Tablo 1: Yedi Büyükler'in 1972 – 1982 Yılları Arasındaki Satışları ve Net Kazançları

Kaynak: AggData, “*Fortune Directory of the Largest Industrial Corporations Outside the USA (1972 – 1982)*”, http://www.aggdata.com/business/fortune_500, (23.10.2010).

Petrolün ticari mal olarak üretimine 1859 yılında ABD’de başlanmıştır ve kısa süre içerisinde ABD pazarları özellikle nakliyat ve dağıtım aşamasını büyük ölçüde kontrol etmeye başlayan Rockefellers’in Standart Oil adlı şirketinin tekeli altına girmiştir.¹²⁹ 20. yüzyıl başlarında uluslararası piyasa devletlerden ziyade şirketlerin elinde yoğunlaşmış durumdaydı. İlk kez İngiltere Anglo-Iranian (daha sonra BP) petrol şirketinin çoğunluk hisselerini devletleştirerek, devlet düzeyinde sektöre müdahil olmuştu.

I. Dünya Savaşı’nın ardından Fransa ve İngiltere arasında yürütülen paylaşım müzakerelerinde Ortadoğu petroleri büyük rol oynamıştı.¹³⁰ ABD yönetimi de yabancı petrol kaynaklarına erişim konusundaki yetersizliğin ciddi bir uluslararası problem

¹²⁸ *age.*, s. 11.

¹²⁹ Daha geniş bilgi için bk. Daniel Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money & Power*, New York: Simon & Schuster, 1991, ss. 19-35.

¹³⁰ Yergin, *The Prize ...*, 189.

olduğu ve bu problemin düzeltilmesi için “açık kapı politikası” uygulanması gerektiği yönünde değerlendirmeler yapmaya başlamıştı.¹³¹ Bu girişimler ABD’nin bölgeye nüfuz etmesinin önünü açmıştır. Nitekim 1928 yılında ABD’li şirketlerin %23.75 hisse aldığı Red Line Anlaşması* imzalanır imzalanmaz ABD açık kapı politikasını dillendirmekten vazgeçmişti. Bu dönemde ABD dışındaki petrol üretiminin %50’den fazlası İngiltere ve Hollanda kökenli Shell ve Anglo Iranian yanında ABD kökenli Exxon şirketi tarafından gerçekleştirilmekteydi.

Körfez ülkelerinden Suudi Arabistan’ın petroleri 1933 – 1944 arası dönemdeki adı CASOC olan Aramco tarafından işletilmekteydi. Social tarafından kurulan CASOC’un yüzde 50 hissesine 1936 yılında Texaco sahip olmuştur. 1948’de Exxon ile Mobil de şirket bünyesine katılmışlardır. Kuveyt’te BP ve Gulf Kuveyt Petrol Şirketi KOC (Kuwait Oil Company)’de yüzde 50’er hisse almışlardır. BAE’de BP, Katar’da ise Shell petrol imtiyazlarına sahip olmuşlardır. 1950’lerin ikinci yarısından itibaren Körfez ülkeleri Aminoil ve Getty Oil gibi küçük petrol şirketlerinin de bölgeye girişini memnuniyetle karşılamışlardır.

II. Dünya Savaşı’ndan sonra petrol sektörü büyük ölçüde, Yedi Büyükler denilen şirketlerin kontrolü altına girdi. Yedi Büyüklerden beşi ABD, biri İngiltere ve biri İngiltere-Hollanda kökenliydi: Standart Oil of New Jersey (Exxon), Royal Dutch Shell Group (Shell), British Petroleum Company (BP)*, Gulf Oil Corporation (Gulf), Texas Oil Company (Texaco), Standart Oil Company of California (SOCAL, daha sonra Chevron), Mobil Oil Company (Mobil). Son dönemde Fransız CFP (Compagnie Française des Petroles) şirketi de, diğerlerinden küçük olsa da, büyük şirketler arasında anılır olmuştur.¹³² 1953 yılında bu şirketler [pazar ekonomilerindeki] rezervlerin

¹³¹ Bk., Yergin, **The Prize ...**, ss. 189-194.

* Red Line Anlaşması günümüz ülke isimleri ile belirtilecek olursa, Türkiye, Kıbrıs, Irak, Suriye, Ürdün, İsrail, Filistin, Sina Yarımadası, Kuveyt dışındaki altı Körfez ülkesi ve Yemen’i kapsamaktaydı. Anlaşmaya göre bu alanda petrol sektörü ile ilgili her türlü faaliyet sadece anlaşmaya taraf ülkelere ve görüş birliği içerisinde yürütülecekti. Bk. Yergin, **The Prize...**, ss. 104-5.

¹³² 1933 yılına dek Anglo-Persian Oil Company (APOC) adıyla faaliyet gösteren şirket bu tarihten 1951 yılında Musaddık tarafından millileştirilene dek Anglo-Iranian Oil Company adını kullanmıştır.

¹³² Al-Sowayegh, s. 6; Anthony Sampsons, **The Seven Sisters**, Viking Press: New York, 1975, s. 19; Edith T. Penrose, **The Large International Firms in Developing Countries**, MIT Press: Cambridge, 1968, s. 87.

%95,8'ini, üretimin %90,2'sini, rafineri kapasitesinin %75,6'sını, ürün satışının %74,3'ünü kontrol etmekteydiler.

Ücra bölgelerde petrol arama ve üretme riskinin çok yüksek oluşu, yüksek maliyetli üretim ve rafineri teknolojilerinin ve dağıtım tesislerinin bu büyük şirketlerin kontrolünde oluşu gibi faktörler, sektörde dikey yapılanmayı, yani keşiften perakende satışa kadar tüm sektörel bölümlerin aynı şirketlerce kontrolünü, gerekli kılmaktaydı.¹³³

Uluslararası 'Bağımsız' şirketler ise otuza yakın özel ya da devlet mülkiyetindeki petrol şirketini kapsamaktadır. Bu şirketler petrol piyasasına 1950–1960 yılları arasında girmişlerdir. Standart Oil of Indiana, Philips Petroleum, Continental Oil, Getty ve ENI (Ente Nazionale Idrocarburi) gibi şirketler bu grupta değerlendirilmektedirler.

Petrol şirketleri, petrol endüstrisi tarihinde belirleyici rol oynamışlardır. Petrol arama giderlerinin finanse edilmesi, üretim miktarlarının ve fiyatların belirlenmesi, ürünlerin dünya çapında dağıtımı ve hatta perakende satışı söz konusu şirketler tarafından gerçekleştirilmiştir. Özellikle Ortadoğu'da petrol ile ilgili tüm etkinlikler bu şirketlerce, özellikle yedi büyük petrol şirketi tarafından, kontrol edilmiştir. Örneğin 1971 yılında İran, Irak ve Körfez ülkelerinde üretilen 764,9 tonluk toplam üretimin 46,8 milyon tonluk bölümü CFP tarafından, 58,9 milyon tonluk bölümü tüm küçük petrol şirketleri tarafından, 656 tonluk geri kalan bölümü ise yedi büyük petrol şirketi tarafından üretilmiştir.¹³⁴

Aynı şekilde, Iraq Petroleum Company, Iranian Consortium, Kuwait Oil Company, Aramco (S. Arabistan) ve Abu Dabi Marine Areas adlı şirketlerin tamamının hisseleri yedi büyük petrol şirketi ile CFP'ye aitti. CFP ise sadece Abu Dabi Marine Areas'ın %33,3'lük, Iranian Cosortium'un %6'lık, Iraq Petroleum Company'nin %23,75'lik hisselerinin sahibiydi.¹³⁵

¹³³ Morris A. Adelman, **The Genie out of the Bottle: World Oil since 1970**, Cambridge, MA: MIT Press, 1995, s. 44.

¹³⁴ OPEC Annual Statistic Bulletin, 1972.

¹³⁵ Penrose, s. 151.

II. Dünya Savaşı sırasında stratejik önemi artan petrol ile ilgili düzenlemeler savaş sonrasında da aynen bırakılmış, pazara yeni girişlerin kolaylaştırılması gibi petrolde serbest piyasanın gelişmesi için herhangi bir girişimde bulunulmamıştı. Savaş sırasında petrol sektörü ile ilgili gelişmelere doğrudan müdahale eden hükümetler savaş sonrasında oluşturulan uluslararası serbest rejiminin de etkisiyle 1950'li ve 1960'lı yıllarda şirketleri kendi hallerine bırakmışlardı. 1970'li yıllarda petrol sektörünün gerilimli bir ortama girmesiyle birlikte doğrudan siyasi müdahaleler yeniden başlamıştır.

Uluslararası petrol şirketleri bir tröst halinde faaliyet göstermişlerdir. Bu durum kararlaştırılmış bir plan sonucu olarak değil, bir takım koşulların dayatması ve örtülü anlaşmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Petrol etkinlikleri ile ilgili çeşitli uygulamalarda bu örtülü anlaşmaların izini sürmek mümkündür. Örneğin, petrol şirketleri Ortadoğu'da petrolü çok düşük maliyetlerle ürettikleri halde fiyatları, Amerika kıtasında üretimin kârlı bir iş olarak sürmesini sağlayacak şekilde yüksek tutmuşlardır.¹³⁶

Yedi Büyükler 1974 yılına dek komünist ülkeler ve Kuzey Amerika dışındaki dünya petrol üretiminin yaklaşık %80'ini kontrol etmekteydiler. Aslında, Yedi Büyükler'in faaliyetlerinin petrol üreten ülkeler tarafından yakın takibe alınması 1950'li yıllara dek uzanmaktadır. 1960 yılında OPEC'in kurulması ile birlikte durum üretici ülkeler lehine değişmeye ve üretici ülkeler Ortadoğu petrollerinin maliyetinin son derece düşük olmasından kaynaklanan artı değerden daha fazla yararlanmaya başlamışlardır.¹³⁷ 1974 yılından sonra üretici ülkeler üretim tesislerinin büyük bölümünü devletleştirmişlerdir.

ABD'nin Ortadoğu politikasının iki sütunu bulunduğu ve 1960'lı yıllardan itibaren her ikisinin de ihmal edilmeye başlandığı ileri sürülmüştür. Bu iki sütundan biri ABD'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki askeri ve siyasî gücü, diğeri ise petrol üretiminin ABD'li ve İngiliz şirketlerin kontrolünde tutulması idi.¹³⁸ Ne var ki, Büyük şirketlerin petrol üretimi üzerindeki kontrollerinin 1960'lı yıllardan itibaren azaldığı

¹³⁶ Enrico Mattei, **Problems of Energy and Hydrocarbons**, Eni: Roma 1986, s. 13; Lucian Pugliaresi, "Energy Security: How Valuable is Caspian Oil?" **Policy Brief**, Caspian Studies Program, January 2001.

¹³⁷ Al-Sowayegh, s. 11.

¹³⁸ Age ve yer.

doğruysa da, üretim de dâhil olmak üzere petrol operasyonları üzerindeki ABD ve İngiltere kontrolünün azaldığını söylemek zordur. Çünkü arz – talep dengesinin belirlenmesinde kilit ülkeler olan Körfez ülkeleri ile ABD arasındaki ittifak ilişkileri siyasi ve ekonomik anlamda derinliğini korumakta oluşu nedeniyle, bu dengenin ABD'nin istediği doğrultuda sürdürüldüğü ortadadır. Silâh teknolojinin daha sofistike bir hale geldiği dünyada ise, bu konuda önde giden ülkelerin askeri ve siyasî kontrol güçlerinin azaldığını söylemek ise daha zordur. Nitekim Odell'e göre bu ülkelerde üretilen petrolün pazarlaması büyük ölçüde yine şirketlerin kontrolünde kalmıştır.¹³⁹

Yedi Büyükler'in etkisinin azalması üzerinde bir takım faktörlerin etkili olduğu ileri sürülmüştür. İlk olarak, daha önce sadece ABD'de faaliyet gösteren kimi şirketlere ek olarak CFP ve ENI gibi yeni uluslararası “Bağımsız” petrol şirketlerinin Ortadoğu'da ve diğer yerlerde elde ettikleri imtiyazlar nedeniyle petrol endüstrisindeki rekabetin kızışması kâr oranlarının düşmesine neden olmuştur.

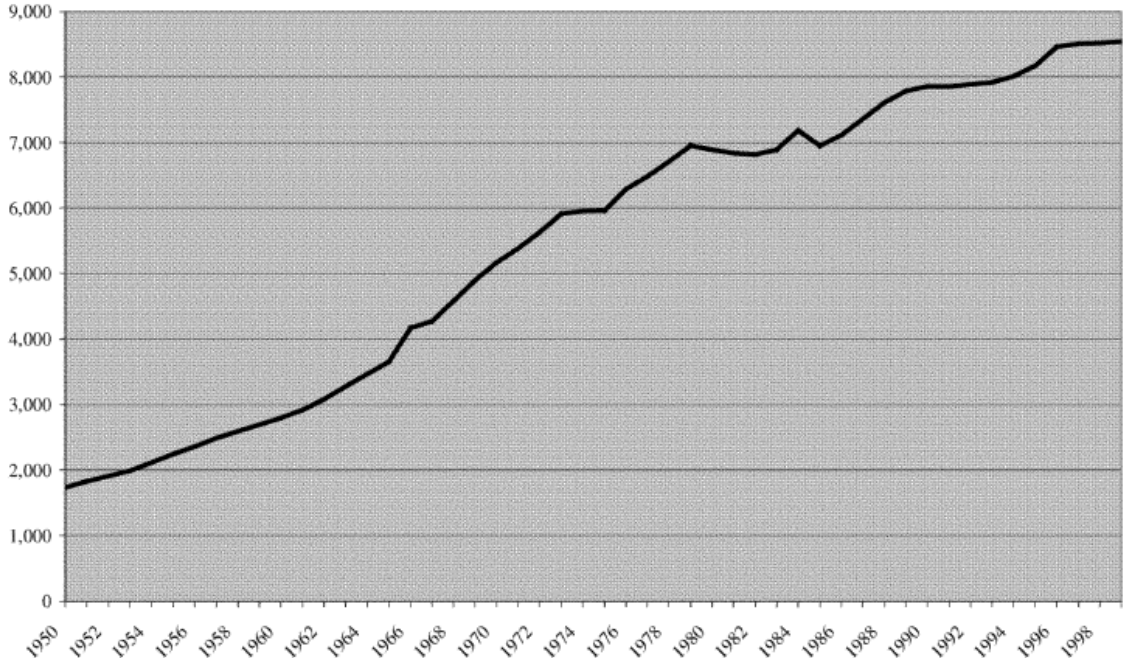
İkincisi, ABD, Avrupa ve Japonya'da gelişen çevre duyarlılığı nedeniyle, Yedi Büyükler çevresel önceliklerin enerji seçenekleri üzerindeki etkisinden çekinerek petrol ile ilgili yatırımlarını genişletme konusunda kararsız kalmışlardır.

Son olarak, Afrika ve Ortadoğu'daki devletleştirme hareketleri Yedi Büyükler'in petrol endüstrisi alanında yatırım konusunda isteksiz davranmalarına yatırımlarını azaltmalarına neden olmuştur.¹⁴⁰ Savaş sonrası dönemde Avrupa'da ve diğer yerlerdeki endüstri hamleleri nedeniyle enerji ihtiyacının artması ve pazarın genişlemesi de (bk. Grafik 1), Yedi Büyükler'in etkisinin görece olarak azalmasına neden olmuştu. Çünkü Claes'ın da dediği gibi, küçük bir piyasada tekel kurmak ve bu tekeli sürdürmek geniş bir piyasadakinden çok daha kolaydı.¹⁴¹

¹³⁹ Odell, s. 11.

¹⁴⁰ Al-Sowayegh, s. 12.

¹⁴¹ Claes, s. 57.

Grafik 1: Dünya Enerji Talebindeki Artış (milyon tona eşdeğer)

Kaynak: Dag Harald Claes, **The Petropolitics of Oil-Producer Cooperation**, Colorado: Westview Press, 2001, s. 58; BP Statistical Review of World Energy.

Yedi Büyükler enerji alanındaki tekel pozisyonlarını kaybetmemek için petrol dışındaki enerji kaynakları ile petrolün işlenmesi, pazarlanması ve dağıtımını (down stream operations) üzerindeki kontrollerini artırma çabası gibi bir takım girişimlerde bulunmuşlardır. Söz konusu şirketler bu amacı gerçekleştirmek için 1950'li ve 1960'lı yıllarda petrokimya alanında önemli yatırımlar yapmışlardır. Örneğin, 1962 yılında Yedi Büyükler ABD'deki petrokimya tesislerinin üçte birinin sahibiydiler ve bununla da yetinmeyerek, kömür, uranyum ve jeotermal enerji gibi alternatif enerji kaynaklarını kontrol etme yolunda da faaliyet göstermişlerdi.¹⁴²

Büyük petrol şirketleri petrolün işlenmesi ve pazarlanması aşamasındaki tarihi üstünlüklerini korumaya çalışmışlardır. Ne var ki, 1960'lı yıllardan itibaren sektöre yeni unsurların girmesi ve siyasi ve ekonomik alanlarda yaşanan gelişmeler büyük petrol şirketlerinin etkinliğinin giderek azalmasına neden olmuştur. 1960 yılında OPEC

¹⁴² Michael Tanzer, **The Energy Crises: World Struggle for Power and Wealth**, Monthly Review Press: New York, 1974, s. 31.

tarafından getirilen ‘katılımcılık’ ilkesi nedeniyle petrolün çıkarılması ve pazarlanması üzerindeki kontrol şirketlerden hükümetlere kaymış ve büyük şirketler üretici ülkelerle tüketici ülkeler arasındaki tampon eleman rolünü kaybetmişlerdir. Yine de, büyük şirketler petrol sanayinin en büyük pay sahibi olmayı sürdürmüşlerdir. Çünkü tüketici Batılı ülkelerin çoğu bu şirketlerin petrol faaliyetlerini sürdürmelerini istiyorlardı. Ayrıca petrol üreten ülkeler için Yedi Büyükler ile birlikte çalışmak hala kârlı bir iş durumundaydı. Sonuçta büyük petrol şirketleri üretici ülkelerle tüketici ülkeler arasında aracılık rolü üstlenmiş oldular. Fiyatlar, üretim oranları, üretim tesislerinin genişletilmesi ile ilgili kararlar ve hangi ülkelere petrol ihraç edileceği ya da edilmeyeceği ile ilgili kararlar büyük ölçüde üretici ülkelerin hükümetlerinin kontrolüne geçmiş, petrol şirketleri ise petrolü alan, işleyen ve teknolojik destek sağlayan kurumlar haline gelmişlerdir.¹⁴³ Ne var ki, üretici ülkelerin üretimin kontrolü noktasında ağırlıklarını artırmaları petrol şirketlerinin bu ülkelerin uluslararası ilişkileri üzerindeki etkilerini tümüyle kaybettiği anlamına gelmemelidir. Şirket yöneticilerinin üretici ülkelerin liderleri ve yöneticileri ile geliştirdikleri ilişkilerden köken ülkeler ile olan bağlarına varıncaya dek pek çok faktör, petrol şirketlerinin üretici ülkelerin dış politikalarında ve uluslararası ilişkilerindeki etkisinin sürmesine neden olmuştur.

B. Tüketici Ülkeler

Tüketici ülkelerin iki başlık altında değerlendirilmesi mümkündür: Uluslararası petrol şirketlerinin anavatanı olan ülkeler ve petrol ithal eden üçüncü dünya ülkeleri.

1. Uluslararası Petrol Şirketlerinin Anavatanı Olan Ülkeler

1970’li yıllara gelindiğinde, Yedi Büyükler’in beşine ev sahipliği yapan ABD bu grupta yer alan ülkelerin en önemlisiydi. ABD’yi BP şirketinin çoğunluğunun ve Royal Dutch Shell’in %40’nın devlet mülkiyetine sahip olan İngiltere izlemekteydi. Fransa ise iki petrol şirketinin anavatanıydı: Kısmen devlet mülkiyetinde bulunan ve sekizinci büyük petrol şirketi olarak anılan CFP ve yine devlet mülkiyetinde bulunan ERAP (Enterprise de Recherches et d’Activities Pétrolières). O günlerin önemli petrol

¹⁴³ Ahmed Zaki Yamani, ‘Oil: Toward a New Producer – Consumer Relationship’, **The World Today**, Vol. 30, Aralık 1971, s. 480.

şirketlerinden ENI'nin anavatanı İtalya, Arabian Oil Company'nin ev sahibi ise Japonya'ydı. Diğer Batılı ülkeler de “Bağımsızlar” ya da “Yeni Gelenler” adı verilen şirketlerin anavatanıydılar ama bu ülkelerin hiçbiri bir büyük petrol şirketine sahip değildi.

ABD 20. yüzyıl başlarına dek ülke dışında petrol üretimi ile fazla ilgilenmemişti. 1914 yılından önce Amerikan firmaları sadece Romanya ve Meksika'da üretim faaliyetlerinde bulunmaktaydılar ve bu şirketler ABD dışındaki petrol üretiminin sadece %15'ini gerçekleştirmekteydiler.¹⁴⁴ Birinci Dünya Savaşı ile birlikte petrolün ekonomik ve stratejik açıdan ne denli önemli olduğu anlaşılmıştı. Savaşın ardından petrole erişimi güvence altına almak ve pazarı kontrol etmek isteyen şirketler ve ülkeler arasında amansız bir mücadele baş gösterdi. ABD içerisindeki petrol sahalarının yetersizliğini gören şirketler dışarıya yöneldiler. Ancak, savaş sırasında petrolün ne denli önemli bir stratejik hammadde olduğunu anlamış bulunan İngiltere'nin rekabeti ile karşılaştılar. Petrol üretiminin tümünü uzak bölgelerden temin eden İngiltere hükümeti, Winston Churchill'in önerisiyle petrol şirketleri hisselerinin çoğunluğunu satın almıştı ve bu şirketler farklı bölgelerde petrol imtiyazları elde etmişlerdi. Bu şekilde İngiltere kendi petrol talebini kendi şirketleri aracılığıyla karşılamayı amaçlamaktaydı.¹⁴⁵ Bu politikaların asıl uygulandığı bölge Ortadoğu'ydu. Bu doğrultuda, Irak'ta Turkish Petroleum Company (TPC)'nin %75'i İngiltere'nin, %25'i ise Almanya'nın olmuştu.¹⁴⁶ Bölgeyi kontrol eden ve petrol alanlarının sahibi olan Osmanlı İmparatorluğu'na ise hiç pay verilmemişti. İran'da da Anglo – Persian Oil Company (APOC, BP'nin öncülü)'un çoğunluk hisseleri İngiliz hükümetine verilmiş ve Deniz Kuvvetleri'nden veto yetkisine sahip bir temsilci yönetime atanmıştı.

Savaşın ardından, İngiltere Ortadoğu ve Latin Amerika'daki petrollerin kontrolünü ele geçirme faaliyetlerini yoğunlaştırdı. Bu mücadele petrol şirketleri arasında bir mücadele olmaktan çok, devletlerarasında bir mücadele biçimindeydi. ABD'ye karşı Fransa ve Hollanda'yı yanına alan İngiltere Standart Oil petrol şirketine karşı Royal Dutch Shell adlı şirket aracılığıyla mücadeleye girişti. Doğrudan İngiliz

¹⁴⁴ Al-Sowayegh, s. 14.

¹⁴⁵ L. Vernon Gibbs, **Oil and Peace**, Paxar, Stone & Baaird: Los Angeles, 1929, s. 34.

¹⁴⁶ Gibbs, age. ve yer.

devleti mülkiyetinde bulunan Darcy Exploration Company ve British Controlled Oilfield, Ltd. adlı şirketler de bu mücadelede kullanıldı. ABD ise bu sırada kendi vatandaşlarının İngiltere kontrolündeki Ortadoğu'ya girebilmeleri için mücadele etmekteydi.¹⁴⁷

Fransa ile San Remo Anlaşması'nı imzalayan İngiltere ABD'li şirketleri İngiliz ve Fransız kontrolündeki bölgelere sokmamaya kararlı gözüküyordu. ABD kamuoyunun ve Kongre'nin desteğini arkasına alan ABD'li şirketlerin baskısı karşısında harekete geçen Washington, ABD vatandaşlarının Ortadoğu petrol alanlarına girmelerinin serbest bırakılması için "Açık Kapı" adı verilen bir takım girişimlerde bulundu. Ne var ki, San Remo Anlaşması'nın Fransızlar tarafından tek taraflı olarak feshedildiği 1928 yılına dek bu girişimlerden bir sonuç alınamadı. Bundan sonra Iraq Petroleum Company hisselerinin paylaşımı ABD, İngiltere ve Fransa arasında yeniden düzenlendi. ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından yürütülen çalışmalar sonunda, Fransızların, İngilizlerin ve Hollandalıların inatçı direnişleri kırıldı ve ABD'li şirketler Ortadoğu'ya girmeye başladılar. Böylece, 1945'ten itibaren Ortadoğu'da ABD etkisi dönemi başlamış oluyordu. Bu durum liberalizmin moral ilkelerinin realist politikalar tarafından nasıl istismar edildiğinin somut örneklerinden birini oluşturmaktaydı.

İngiltere ve ABD'nin başını çektiği batılı ülkeler enerji güvenliği kavramı çerçevesinde Ortadoğu politikalarına müdahil olmayı sürdürmüşlerdir. Batılı ülkelerin İsrail'e verdikleri desteği bile enerji güvenliği çerçevesinde değerlendiren analizler bulunmaktadır. Bu analizlere göre, Batı dünyası varlığı tamamen Batı'ya bağlı olan İsrail ile bölgede bir köprübaşı tutmuş ve İsrail-Filistin sorununun canlı kalmasını sağlayarak bölgeye müdahale imkânı bulmuştur.¹⁴⁸ Arap dünyasından bazı yazarlara göre de, Batı dünyası enerji akışını güvence altına almak için Ortadoğu bölgesinde çok boyutlu politikalar uygulamıştır. Başkan Roosevelt II. Dünya Savaşı sırasında Suudi Arabistan'ın güvenliğinin Batı dünyasının çıkarları açısından hayati önem taşıdığını açıklamış ve savaşın bitmesinden az önce, hasta olmasına rağmen, Suudi Arabistan Kralı Abdülaziz İbn Suud'u Süveyş Kanalı üzerindeki Büyük Acı Göl'de ziyaret

¹⁴⁷ Al-Sowayegh, s. 17.

¹⁴⁸ Örneğin bk.: Aydın Menderes, "Amerika ve İsrail", **Yankı**, Sayı 1064, 2009, s. 17.

etmiştir.¹⁴⁹ Bu çabalar, Amerikan ve Batı çıkarlarını bölgedeki bazı yöneticilerin çıkarları ile ilişkilendirme çabasının bir sonucuydu. Bölgede yaşayan insanların kendi çıkarlarını gözetecek halk bilincini henüz kazanamamış olduğu bir dönemde İsrail'in himaye edilmesi ve güçlendirilmesi, bu devlete bölge petrollerini Batı adına koruma görevi verildiğinin bir kanıtıydı.¹⁵⁰ Bu tür analizlerin gerçeği yansıtmadığı bir yana, Batılı ülkeler Ortadoğu'da gerek İsrail-Filistin sorunu nedeniyle, gerekse Ortadoğu'daki diğer ülkeler arasındaki mücadeleleri bahane ederek bölgeye müdahil olma ve bölge politikalarını yönlendirme fırsatı bulmuşlardır. Simon Bromley'in de vurguladığı gibi, petrolün Arap ülkeleri arasındaki dengesiz dağılımından dolayı ortaya çıkan eşitsizlikler dış güçlerin bölge petrolü üzerindeki kontrolünü kolay ve sürekli hale getirmiştir.¹⁵¹ Bağımlık teorileri tarafından vurgulandığı gibi, yoksul ama askeri bakımdan güçlü ülkelere yakın bir bölgede bulunan ve zengin ama askeri bakımdan son derece güçsüz durumda olan Körfez ülkelerinin varlıklarını sürdürebilmeleri için bir hegemon, önce İngiltere'ye ve daha sonra ABD'ye muhtaç olmaları neredeyse kaçınılmazdı.

Japonya ile birlikte İngiltere, Fransa, İtalya dışındaki Avrupa ülkeleri, gelişmiş ülkeler gurubunda yer almalarına rağmen İkinci Dünya Savaşı'nın mağlupları safında yer almaları gibi bir takım nedenlerden dolayı Ortadoğu petrolü üzerinde pay ve söz sahibi olamamışlardır. Bu ülkeler bir taraftan Batı dünyasının hegemonu konumunda bulunan ABD'nin çıkarlarını ve taleplerini gözetme, diğer taraftan da Arap dünyasının kendine özgü koşullarını ve taleplerini göz önünde bulundurma zorunluluğu duymuşlardır. Bu nedenle, özellikle İsrail – Filistin sorununda 1970'li ve 1980'li yıllar boyunca genellikle Arapların tezlerini savunmuşlardır. 1973 petrol ambargosu Japonya'nın ve pek çok Avrupa ülkesinin dış politikalarını derinden etkilemiştir. Bu ülkelerin petrole tek taraflı bağımlı olmaları Arap-İsrail sorununda Arap tezlerini destekleyen bir noktaya gelmelerine neden olmuştur.

¹⁴⁹ Söz konusu deklarasyonun ve ziyaretin ayrıntıları ile ilgili olarak bk. Thomas W. Lippman, **Inside the Mirage: America's Fragile Partnership with Saudi Arabia**, Colorado: Westview Press, 2004, ss. 27-30.

¹⁵⁰ Ahmet, **Te'sîru...**, s. 119.

¹⁵¹ Simon Bromley, **Rethinking Middle East Politics**, Oxford: Polity Press, 1994, s. 116.

2. *Petrol İthal Eden Üçüncü Dünya Ülkeleri*

Bu grupta yer alan ülkeler enerji fiyatlarında yaşanan dalgalanmaları özümseme gücüne sahip olmadıklarından uluslararası petrol piyasasında yaşanan değişikliklerden en fazla etkilenen ülkelerdir. Üstelik bu grupta yer alan ülkelerin sayısı 1980’li yıllarda ciddi bir artış eğilimi göstermiştir. 1990 yılında dünya günlük petrol ithalatı 92,5 milyon varile eriştiği sırada, 1980’de günlük petrol ithalatları 13,2 varil olan bu ülkelerin 1990 yılındaki ithalatları yaklaşık iki kat artarak günlük 26 milyon varile yükselmiştir. Bu yıllar arasında petrol tüketiminde en büyük artış oranı yüzde 9,32 ile petrol ihraç eden ülkelere ait iken, net petrol ithalatçısı ülkeler yüzde 6,31 ile ikinci sırayı almışlardır.¹⁵² Bu ülkelerde, enerji talebinin gayri safi milli hâsılaya oranını gösteren enerji katsayısı 1948–1973 yılları arasında 0,76 iken, 1975–1980 yılları arasında 1,25 düzeyine yükselmiş ve 1980’li yıllarda yükselişini sürdürmüştür. Oysa aynı dönemde gelişmiş ülkelerde bu oran gittikçe düşmekteydi. Enerji katsayısındaki bu yükselişin asıl nedeni gelişmekte olan ülkelerdeki sanayileşme çabalarıydı. Unutulmaması gereken bir diğer neden de enerji fiyatlarında görülen sıra dışı artış idi. Bu iki önemli nedene ek olarak, bu ülkelerin enerji dar boğazını aşip, az gelişmişlik olgusundan kurtulabilmelerinin önünde bir takım engeller daha bulunmaktaydı: bu ülkeler ilave enerji talebini karşılamada kullanabilecekleri kadar dövize sahip değillerdi. İkincisi, dış ticaret açıklarını kapatabilmek için dış yardıma muhtaç durumdaydılar. Bu ülkelerin bazıları bir miktar petrol kaynağına sahip olsalar da, bu petrolün çıkarılıp işletilebilmesi için yabancı şirketlere gereksinim duymaktaydılar.

Öte yandan, Körfez ülkeleri başta olmak üzere, petrol ihraç eden ülkeler Üçüncü Dünya ülkeleri içerisinde sayılan Arap ülkelere önemli miktarda mali yardımda bulunmaya başlamışlardı. Yani Körfez ülkeleri sadece petrol satışı ve bağıışı ile değil, petrolden elde edilen gelirlerin kredi ya da bağış olarak Üçüncü Dünya ülkelere transfer edilmesiyle de, söz konusu ülkeleri etkileme gücünü kavuşmuş olmaktaydılar. Bu yardımlar gelişmekte olan ülkelere, yine gelişmekte olan ülkelere dönük olmaları bakımından bir ilki temsil etmekteydiler. 1973 yılında bu yardımların miktarı 688,9 milyon dolar civarındaydı. 1980 yılında ise OPEC ülkelerinin diğer

¹⁵² UN, *World Energy Supplies: 1973 – 90*, Series C, No 22.

ülkelere yaptığı yardımların miktarı 6,8 milyar doları aşmıştı. Bu yardımlar bağış yapan OPEC ülkelerinin ortalama GSMH'lerinin yaklaşık 2.34'üne tekabül etmekteydi.¹⁵³ Oysa aynı yıl ABD tarafından gerçekleştirilen dış yardımların toplamının GSMH'ya oranı yüzde 0,27'yi geçmemekteydi.¹⁵⁴ Körfez ülkelerinden Katar yüzde 15,62 ile başı çekmekte, bu ülkeyi yüzde 11,68 ile Birleşik Arap Emirlikleri, 8,11 ile Kuveyt ve 5,62 ile Suudi Arabistan izlemekteydi.¹⁵⁵ Petrol üreten ülkelerdeki yabancı işçilerin ülkelerine gönderdikleri dövizler ve petrol üreticisi ülkelerin ithalatçı ülkelerin ürünlerini satın almaları da ithalatçı ülkelerin petrol krizinden daha fazla etkilenmelerini engelleyen nedenler arasında sayılmalı ve bu tür bağlantıların da Körfez ülkeleri ile söz konusu ülkeler arasındaki ilişkileri etkileyen önemli faktörlerden olduğu göz ardı edilmemelidir.

C. Petrol Üreten Ülkeler ve OPEC

OPEC petrol fiyatlarının ve üretim kotalarının belirlenmesi gibi bir takım problemleri birlikte çözmeyi amaçlayan petrol üreticisi ülkeler tarafından 1960 Eylül ayından kurulmuş uluslararası bir organizasyondur. 1962 Kasım ayında BM'ye kayıt için başvuran örgüt 1965 yılında BM Ekonomik ve Sosyal Konsey tarafından resmen tanınmıştır. Bu tarihten sonra örgüt BM bünyesindeki Ticari ve Sosyal Konferans gibi uluslararası forumların düzenli katılımcısı olmuştur.¹⁵⁶

OPEC uluslararası kurum olarak üyeleri için bir bilgi paylaşım platformu ve karar oluşturma mekanizması teşkil etmiş, alınan kararlara uyulup uyulmadığını denetlemiş, üyeler arasında paylaşılan bir algı çerçevesi ve kolektif bir kimlik oluşmasına katkı sağlamıştır.

Genelde üretici ülkelerin tümü, özelde Körfez ülkeleri için OPEC öncelikle petrol piyasasında güçlü olmanın bir aracı olmuştur. Piyasa gücü "bir ya da birden fazla alıcı ya da satıcının pazarladığı ürün ya da hizmetlerin fiyatlarını etkileme gücüdür ve

¹⁵³ Bromley, "Rethinking ...", s. 116.

¹⁵⁴ Anup Shah, "US and Foreign Aid Assistance", **Global Issues**, 13.04.2009, <http://www.globalissues.org/article/35/us-and-foreign-aid-assistance#RichNationsAgreedatUNto07ofGNPToAid>, (27.12.2009).

¹⁵⁵ Al-Sowayegh, s. 24.

¹⁵⁶ John Evans, **OPEC and the World Energy Market: A Comprehensive Reference Guide**, Essex: Longman, 1990, s. 149.

tam rekabetçi piyasa dengesi, piyasada hiçbir pazar gücünün kalmamasını öngörür.”¹⁵⁷ Keşiften perakende satışa dek uzanan alt sektörel alanlar arasındaki bütünleşme, ya da dikey yapılanma diğer aktörlerin üretim ya da dağıtım aşamalarında sektöre girişini engellemektedir. Petrol rezervlerinin bulunduğu yerler, üretim teknolojileri ve piyasa ile ilgili bilgiler de sektörle ilgili aktörlerin üretim miktarını ve fiyatları etkileme konusunda güçlenmelerini sağlamaktadır. Öte yandan, üretimin bazı ülkelerde yoğunlaşması, üretici ülkelerin fiyatları etkileme amacıyla iş birliği yapmalarını kolaylaştırmaktadır. Petrolün vazgeçilemez bir tüketim maddesi olması ve tüketici sayısının iş birliğini imkânsız kılacak kadar fazla olması gibi nedenler de fiyatların artmasına rağmen tüketicilerin ürünü almaya devam etmelerini sağlamak ve üretici ülkelerin fiyatları artırmalarını kolaylaştırmaktadır.

Opec’in kuruluşu ve süreç içerisinde dönüşüm geçirmesi petrol sektöründe yaşanan yapısal değişim ile ilgili ipuçları sunmaktadır. Yapısal değişim ile kast edilen, piyasadaki güç –fiyatları ve üretim miktarını belirleme gücü- dağılımındaki değişimdir.

OPEC dünya petrol üretiminin yegâne odağı durumunda bulunduğu ve talebin arzı aştığı 1971–82 arası dönemde fiyatları kontrol etmeye çalışan bir örgüt, OPEC dışı üretimin artmasıyla fiyat belirleme gücünü gittikçe kaybetmekte olduğunu gördüğü 1980’li yılların ilk yarısında ise kota belirleyen ve belirlenen kotaları kontrol eden bir örgüt olmuştur. OPEC İran-İrak Savaşı ve OPEC dışı üretimin had safhaya çıkması gibi nedenlerden dolayı 1980’li yılların ikinci yarısında kotaları üzerindeki kontrolünü kaybetmeye başlamıştır. OPEC üyeleri çıkarlarının örgüt tarafından maksimize edildiğini düşündüklerinde örgüt bünyesinde birlikte davranmışlar, çıkarlarının örgüt tarafından sınırlandırıldığını düşünmeye başladıklarında alınan kararlara uymamaya başlamışlardır. Ne var ki, en azından 19970–90 arası dönemde hiçbir üye örgütü tümüyle terk etmeyi göze alamamıştır. Bu da örgütün etkisini bir şekilde sürdürdüğünü, diğer bir deyişle üye ülkelerinin kimliklerini ve çıkarlarını örgüt bünyesinde tanımlamayı sürdürdüklerini göstermektedir. Özetle OPEC’in üyelerin davranışlarını belirleme noktasındaki etkisi piyasanın durumuna göre değişmiştir. Piyasadaki durum

¹⁵⁷Bk. David W. Pearce, **The Dictionary of Modern Economics**, London: Macmillan, 1983, s. 274.

elverişli olduğu ölçüde OPEC, üyelerin davranışlarını belirlemiş, elverişsiz pazar koşullarında ise örgütün etkisi azalmıştır.

1950'lerin sonuna dek dünya petrol piyasası adı konulmamış bir tekel tarafından kontrol edilmekteydi. Yedi üyeli bu takım tekeli içerisindeki şirketlerin 5'i Amerikan kökenliydi. Pazar ekonomilerindeki petrol işlemleri göz önünde bulundurulduğunda fiyat rekabetinden, hatta gerçek bir piyasadan söz etmek mümkün değildi, çünkü işlemler büyük ölçüde söz konusu şirketler arasında, ya da bir şirketin kendi bünyesinde yer alan alt kurumlar arasında gerçekleşmekteydi. Üretim ve dağıtım ağı yatayına ve dikeyine tümüyle bütünleşik durumdaydı. Ne var ki, 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren büyük petrol şirketlerinin üretim oranlarını ve fiyatları belirleme tekeli sarsılmaya başladı. Ama bu tekeli sarsan petrol rezervlerinin sahibi olan ülkeler değil, sektöre yeni giren "bağımsız" şirketlerdi. Bağımsız şirketlerin sektörde etkin olmaya başlamaları ile birlikte üretim artmış ve fiyatlar düşmeye başlamıştı. Bu durumdan en fazla rahatsız olan ise ev sahibi petrol ülkeleriydi. İşte OPEC'in kuruluşu böyle bir ortamda gerçekleşmiştir.¹⁵⁸

1950'li yıllara kadar petrol üretimi uluslararası petrol şirketlerinin tekelinde kalmış, bu durumu değiştirme çabası olarak değerlendirilebilecek herhangi bir önemli girişimde bulunulmamıştır. 1950'li yıllar ile birlikte bu durum değişmeye başlamıştır.¹⁵⁹ Petrolün ne denli önemli bir hammadde olduğu başta İngiltere olmak üzere tüm sanayileşmiş Batı ülkeleri tarafından Birinci Dünya Savaşı öncesinde bile anlaşılabilir bulunmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Ortadoğu ülkelerindeki bir takım yazarlar ve devlet adamları da, sahip oldukları petrolün ne denli önemli bir stratejik hammadde olduğunu fark etmişler ve petrol şirketlerinin yapılan sözleşmelerle kendilerine haksızlık ettiklerini ileri sürmeye başlamışlardır. Petrol ile ilgili olarak II. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru başlayan bu tartışmaların öncelikle, genelde Üçüncü

¹⁵⁸ Võ Xuân Hân, **Oil, the Persian Gulf States and the United States**, Praeger Publishers: Westport, CT, 1994., s. 43.

¹⁵⁹ Bu konudaki görüşler için bk.: Peter Thomas Bauer, **Equality, the Third World and Economic Delusion**, Harvard University Press, 1981, ss. 19-25.

Dünya ülkelerinde, özelde ise Arap dünyasında ve Ortadoğu'da görülen Aydınlanma (Rönesans) hareketinin bir parçası olduğu ileri sürülmüştür.¹⁶⁰

Üretici ülkeler 1940'lı yılların ortalarından, OPEC'in kurulduğu 1960 yılına gelene dek, şirketlerle bu tür sorunları doğrudan müzakere etme talebinden petrol alanlarını devletleştirme girişimlerine kadar uzanan bir dizi önleme başvurmışlardı. Ama petrol ülkelerinin bu alanda kendilerini iyiden iyiye hissettirmeleri OPEC'in kuruluşu ile birlikte gerçekleşmiştir.

OPEC'in kuruluşu üretici ülkeler ve petrol şirketleri bakımından bir dönüm noktası oluşturmuştur. Petrol fiyatlarının ve üretimin koordine edilmesi yolundaki ilk girişimler 1940'lı yıllarda Arap Birliği'nin kurulduğu günlere kadar gitmektedir. Arap Birliği ilk kurulduğu yıllardan itibaren üyelerini petrol politikalarını birleştirmeleri yönünde uarmaya başlamıştır. Ne var ki, bu yöndeki ilk hareket Arap Birliği üyesi olmayan iki ülkeden, 1947 yılında aralarında diplomatik ilişkiler kuran Venezüella ve İran'dan, gelmiştir. 1949 yılında Venezüellalı bir heyet bu amaçla Ortadoğu'daki petrol ülkelerini ziyaret etmiş, 1953 yılında da, Suudi Arabistan ile Irak arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Bu yöndeki çalışmalar aralıksız devam etse de, 1959 ve 1960 yıllarında büyük petrol şirketlerinin tek taraflı fiyat indirimine gitmesine dek*, kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştır. Bir biri ardına gelen tek taraflı fiyat indirimlerinin OPEC'in kurulması üzerinde etkili olduğuna inanılmaktadır. 1959'da ilk fiyat indirimi açıklandığında Arap Birliği tarafından Kahire'de düzenlenen toplantıya Venezüella ve İran da davet edilmiştir. Kongrenin ardından, petrol şirketlerinin üretici ülkelere danışmadan tek taraflı fiyat indirimine gitmemesi gerektiği duyurulmuştur. Ayrıca, bu kongre sırasında zamanın Suudi Arabistan Petrol Bakanı Abdullah Tariki ile Venezüellalı Petrol Bakanı Perez Alfonso arasında özel bir görüşme gerçekleştirilmiştir.

Üretici ülkelerin uyarılarına rağmen petrol şirketleri 1960 Ağustos ayında petrol fiyatlarında ikinci bir kesintiye daha gitmişlerdir. Böylece petrolün liste fiyatı 1953'teki düzeyine gerilemiştir. Bu da, 1960–1970 yılları arasında üretici ülkelerin

¹⁶⁰ George W. Stocking, **Middle East Oil: A Study in Political and Economic Controversy**, Vanderbilt University Press: Nashville, 1970, s. 130.

* Petrol fiyatlarının seyri için bk., Grafik 2: Petrol fiyatları. Doların değeri sabitlenerek yapılan hesaplamalarda 1960'lı yıllarda petrol fiyatlarının tarihin en düşük değerlerinde olduğu görülmektedir.

kayıplarının 4 milyar doları aşmasına neden olmuştur. Fiyat indirimi üzerine, dünya petrol ihracatının %80'den fazlasını gerçekleştiren beş ülke –Suudi Arabistan, İran, Irak, Kuveyt ve Venezüella- 10 – 14 Ağustos 1960 tarihleri arasında Bağdat'ta bir araya gelmiş ve aynı yıl 15 Eylül'de OPEC'in kurulduğu duyurulmuştur.¹⁶¹ İlk genel sekreter Fuad Rouhani tarafından örgütün amaçları, özetle, şöyle sıralanmaktaydı: Petrol fiyatlarını önceki düzeyine yükseltmek, fiyat ve üretimde istikrar sağlamak, petrol şirketlerini fiyat indirimi ve üretim düzeyi gibi konularda üretici ülkelerle istişareye zorlamak, petrol üretimi ve fiyat istikrarı gibi konularda araştırma yapmak ve etkinlikler düzenlemek ve üye ülkeler arasında düzenli bir istişare mekanizması oluşturmak.¹⁶² Bu açıklamalardan OPEC'in özellikle petrol şirketlerine karşı savunma amacıyla kurulmuş bir örgüt olduğu anlaşılmaktaydı.

OPEC'in üretici ülkelerin çıkarları bakımından yararlı olup olmadığına bakılarak bir takım değerlendirmeler yapılabilir. Ama bu konuda asıl önemli olan başlangıçta örgütün kendisi tarafından açıklanan hedeflere ulaşıp ulaşılamadığıdır. OPEC üretici ülkeler arasında fiyatlar, mülkiyet payları (royalty), ve üretim konularında baş gösteren farklılıkları ortadan kaldırmayı kendine amaç edinmişti. 1960'lı yıllar boyunca bu amaca erişilmesi konusunda çok fazla bir ilerleme kaydedilemedi ama şirketlerin tek başlarına karar almak yerine OPEC ile diyaloga girmeleri ve liste fiyatlarının tek taraflı olarak bir kez daha aşağı çekilmesinin önlenmesi konularında başarılı olunmuştu.¹⁶³ OPEC başlangıçta açıkladığı hedeflere ulaşma konusunda, arz talep dengesinin arz lehine değiştiği 1970'li yıllarda etkili olmuştur.

Petrol şirketleri başlangıçta üretici ülkelerle kolektif pazarlık ilkesine, yani OPEC ile masaya oturmaya şiddetle karşı çıkmışlardı. Oysa büyük petrol şirketleri üretici ülkelerle tek tek pazarlık yaparlarken pek ala birlikte davranabilmekteydiler. Ama üretici ülkelerin ısrarlı politikaları sonucunda petrol şirketleri OPEC'le müzakere masasına oturmayı kabul etmişlerdir.

¹⁶¹ Claes, s. 60.

¹⁶² OPEC resmi web sitesi, "The Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC)", <http://www.ope.org/aboutus/history/history.htm>. (27.12.2009).

¹⁶³ Claes, s. 60.

1960'lı yıllarda fiyatlar konusunda başarılı olamayan OPEC bazı ödenek ve indirimleri ortadan kaldırarak ve mülkiyet paylarını artırarak üretici ülkelerin zararlarını telâfi etme yoluna gitmiştir. Mülkiyet payları üretici ülkelerin en önemli gelir kaynağını oluşturmaktaydı. Mülkiyet payları bazen ton başına belirlenmiş sabit bir meblağ olarak, bazen de imtiyaz sahibinin elde edilen kârın belirli bir yüzdesi olarak belirlenmekteydi. Üretici ülkelerin gelir kalemlerinden biri de, şirket karlarından alınan paylardı. OPEC'den önce mülkiyet payları hükümetlerin %50'lik kar payı hanesine yazılmaktaydı. Bu durum son hesaplamada üretici ülkelerin kar paylarının düşmesine neden olmaktadır. 1962 -1965 yılları arasında yürütülen müzakerelerde mülkiyet paylarının öncelikle hesaptan düşülmesi ve kar paylarının daha sonra hesaplanması üzerinde anlaşma sağlandı. Petrol fiyatlarının 1950'li yılların başındaki düzeyine yükselmesi ise 1967 yılında Süveyş Kanalı'nın kapatılmasıyla birlikte üretici ülke hükümetlerinin belirli ülkelere yönelik petrol sevkiyatını durdurmaları sayesinde yani petrolü siyasi bir silah olarak ilk kez kullanmaları ile mümkün olabilmektedir.

Petrol üretiminin kontrol edilmesi konusunda da 1960'lı yılların başından itibaren OPEC'in bir arayış içerisine girdiği görülmektedir. Ama OPEC'in kuruluşundan çok daha önceleri bile üye ülkelerin çoğunda, petrol üretimine katılma, ya da petrol üretimini gözetleme amacıyla çok sayıda ulusal petrol şirketi kurulmuştu. İran'da NIOC, Kuveyt'te KNPC, Suudi Arabistan'da Petromin, Cezayir'de Sonatrach, Irak'ta INOC ve Libya'da LINECO bu amaçla kurulan şirketler arasında yer almaktaydılar.

1960'lı yıllarda OPEC'in başarıları petrol şirketlerinin taviz vermeye gönüllü oldukları alanlarla sınırlı kaldı. Yine de, Don Peretz'in de belirttiği gibi, OPEC gibi bir kuruma sahip olmamaları halinde üretici ülkelerin durumları bu yıllarda çok daha kötü olacaktı.¹⁶⁴ OPEC'in petrol piyasasını istediği gibi yönlendirememesinin bir takım nedenleri vardı. Öncelikle, petrol şirketleri OPEC ülkelerinin taleplerini yerine getirmeye henüz hazır değillerdi yani bunun için gerekli bilgiye ve deneyime sahip değillerdi. İkinci olarak, belli başlı petrol tüketicisi ülkeler, üretici ülkelerin petrol kaynaklarını tek başlarına kontrol etmelerini kendi enerji güvenlikleri açısından

¹⁶⁴ Don Peretz, 'Energy: Israelis, Arabs and Iranians', Joseph E. Szyliowicz ve Bard E. O'Neill (Ed.), **The Energy Crisis and US Foreign Policy** içinde (85-98), Praeger, New York, 1975, s. 95.

sakıncalı bulmakta ve bunun serbest ticaret ilkelerine aykırı bir müdahale olacağını ileri sürerek karşı çıkmaktaydılar. Üçüncüsü, Libya, Cezayir, Nijerya ve Abu Dabi gibi petrol üretimine yeni başlayan ülkeler petrolden elde ettikleri gelirleri sınırlayacak anlaşmalara hazır değillerdi. Son olarak, OPEC'in mevcut koşulları müzakere etme ve dünya kamuoyunu arkasına alma çabaları petrol şirketleri ve üretici ülkeler tarafından bir zaaf işareti olarak algılanmaktaydı. İçerde ise, petrol üreten Arap ülkeleri petrolün kontrolü konusunda daha sert adımlar atılmasını isteyen ve yöneticileri aşırı ılımlılıkla suçlayan milliyetçi kesimlerin de baskısına maruz kalmaktaydı.¹⁶⁵

Öte yandan, sürekli yinelenen bildirimler dışında, OPEC'in gerçek bir stratejisi de bulunmamaktaydı. Bu noktada da, OPEC petrol endüstrisinin geleceği için bir tehdit olarak algılanmaktan çekinmekteydi. Bu nedenle, OPEC'in, isteklerini gerçekleştirmek için uluslararası koşulların uygun hale gelmesini beklemekten başka çaresi yoktu.¹⁶⁶ 1967 Arap-İsrail Savaşı ve bu sırada Süveyş Kanalı'nın kapanması bu koşulların oluşmaya başladığının ilk sinyalleriydi. Ama asıl kırılma noktası 1973 Ekim Savaşı olmuştur.

1973 petrol şokuna giden süreçte OPEC üyesi ülkelerin şirketlere karşı başvurabilecekleri iki yol bulunmaktaydı: devletleştirme ya da üretim üzerinde kısmi de olsa kontrol kurma. 1951 yılında İran'daki devletleştirme girişiminin bu ülke açısından ne denli yıkıcı sonuçlar doğurduğu göz önünde bulundurulduğunda, OPEC üyesi ülkelerin ikinci yola başvurmaktan başka bir seçenekleri bulunmamaktaydı. Nitekim 1970 yılında Libya bu yola başvurmuştur. Occidental Petroleum adlı petrol şirketi ile Libya hükümeti arasında gayri resmi olarak varılan tüketimi kısma anlaşması, Avrupa'da petrol talebinin arttığı, Suudi Arabistan'da Tapline petrol boru hattında meydana gelen arıza nedeniyle arzın kesintiye uğradığı ve Cezayir ile Libya arasında yeni bir ittifak anlaşmasının imzalandığı dönemde gerçekleşmiştir. Anlaşmaya göre Occidental Petroleum Avrupa'ya sevk ettiği petrolün miktarını düşürecekti. Ardından BP, Exxon, Mobil, Socal, Texaco ve Shell de bu karara katılmışlardır. Libya'nın bu başarısı OPEC ile büyük petrol şirketleri arasındaki ilişkilerin seyrini değiştirmiştir. Nitekim 1971 Şubat'ındaki Tahran görüşmeleri OPEC üyesi ülkelerin petrol şirketleri

¹⁶⁵ Bk. Tanzer, s. 69.

¹⁶⁶ Võ Xuân Hân, s. 46.

ile ilk pazarlık deneyimleri olmuştur. OPEC üyeleri bu görüşmelerde üye ülkeler için belirlenen liste fiyatları arasındaki farklılıkların ortadan kaldırılmasını ve fiyatların uluslararası petrol piyasasında yaşanan gelişmeleri yansıtacak biçimde yeniden düzenlenmesini talep etmekteydiler. Daha 1970'te Caracas'ta düzenlenen 21. Konferans'ta OPEC ülkeleri gelir vergisinin net gelirlerin yüzde 55'ine yükseltilmesini talep etmişlerdi. 1971 Ocak ayı Tahran müzakerelerinde ise şirketler OPEC ülkelerinin tatmin edilememesi durumunda Avrupa'da petrol talebinin oldukça yüksek olduğu bir dönemde ilişkilerin tümüyle askıya alınması ve üretimin durması kaygısını taşımaktaydılar. Başlangıçta şirketler varil başına 15 sentlik bir fiyat artışı yanında yıllık enflasyonun fiyatlara yansıtılmasını önerdiler. OPEC ülkeleri ise varil başına 54 sentlik bir zamma ek olarak enflasyon üzerinde bir artış talep ettiler. Şirketler bu öneriyi reddetti. Bunun üzerine 3-4 Şubat 1971'de Tahran'da toplanan OPEC ülkeleri 15 Şubat'a kadar bir anlaşmaya varılamaması halinde fiyatları ve koşulları tek taraflı olarak belirleyen yasalar çıkartacaklarını ve bunlara uymayan şirketlerin petrol faaliyetlerine ambargo uygulayacakları duyurdular.

OPEC ülkeleri şirketlerin fiyat dalgalanmalarını hazmedebileceklerini ama arzdaki belirsizliklerle mücadeleyi göze alamayacaklarını doğru biçimde tespit etmişlerdi. OPEC ülkelerinin birlikte davranmaları, petrol tüketen ülkeler arasında bir birlikteliğin bulunmaması ve şirketlerin sahip oldukları imtiyazları rakiplerine kaptırma korkuları, pazarın büyümesi vb nedenlerden dolayı artık önceki gibi birlikte davranamamaları OPEC ülkelerinin istedikleri sonucu elde etmelerini sağladı ve 15 Şubat arifesinde Tahran Anlaşmaları imzalanmış oldu.¹⁶⁷ Bundan sonra, OPEC ülkelerinin batılı sanayileşmiş ülkeler karşısında daha fazla pazarlık gücüne sahip oldukları yeni bir dönem başlamıştır.¹⁶⁸ Ama OPEC ülkelerinin ikinci amacı üretim, işleme ve pazarlama faaliyetlerinin tümüyle şirketlerden alınıp hükümetlere bırakılmasıydı. Körfez ülkeleri açısından bu amaç 1968 ile 1973 yılları arasında şirketlerle yürütülen müzakereler sonucunda gerçekleştirilmişti.

Aslında 1968 yılında alınan OPEC kararları imtiyazların kaldırılması, fiyatların uluslararası ticaret mallarına endeksli olması, tasarrufa gidilmesi (rezervlerin kısa

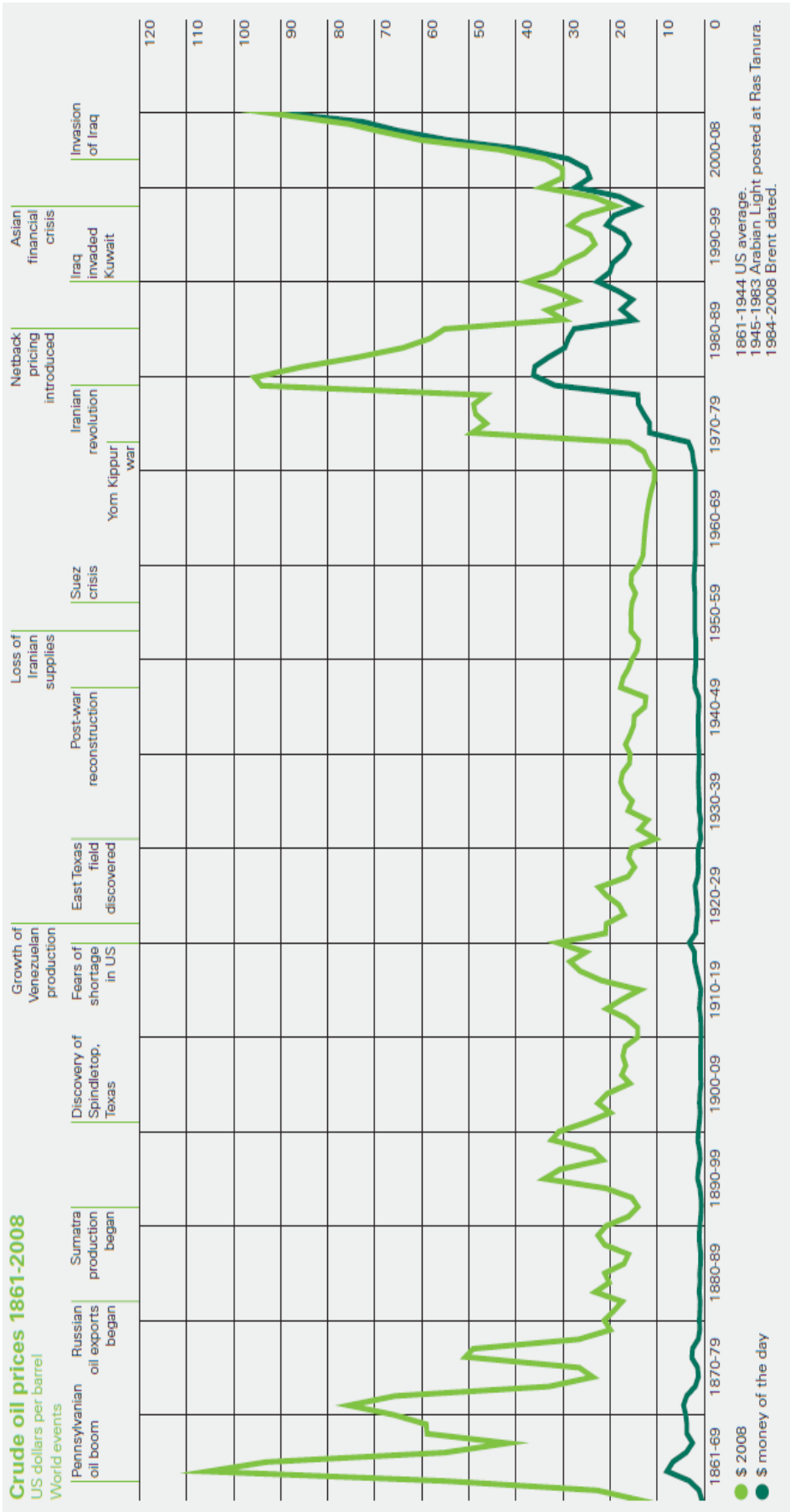
¹⁶⁷ Claes, s. 63; Võ Xuân Hân, s. 47.

¹⁶⁸ Claes, s. 63.

sürede tükenmesinin önlenmesi) gibi maddeler de içermektedir. Bu kararlar doğal kaynakların ev sahibi ülke egemenliği altında olması gerektiğine dair BM tarafından 1968 yılında alınan kararların bir yansıması niteliğindedir.¹⁶⁹ Bu açıdan bakıldığında petrol fazlasına sahip ülkelerin 1970'li yılların başında izlediği politikalar, gelişmekte olan ülkelerin o dönemde yüksek sesle ifade etmeye başladıkları yeni uluslararası düzen taleplerinin de bir yansıması olmuştur.

1970'li yıllarda OPEC'in üye ülkeler açısından önemi, bu kurumun fiyatların kontrol edilmesinde ve petrol sektöründeki faaliyetlerin kontrolünün şirketlerden üye ülkelere aktarılmasında elverişli bir araç olup olmamasında yatar. 1973 yılından itibaren fiyat kontrolü OPEC'e geçmiştir. Sektördeki tüm faaliyetlerin kontrolü, diğer bir deyişle, OPEC'in bir petrol "karteli"ne dönüşmesi ise, üretimin tümüyle kontrol edilmesi, piyasa talebinin doğru tahmin edilip değerlendirilmesi, fiyat politikalarında birlikte hareket edilmesi ve müşteri portföyünün çeşitlendirilmesi, yani yedi büyük petrol şirketi dışında müşteriler edinilmesi gibi faktörlere bağlıydı. Ne var ki, OPEC müşterilerin çeşitlendirilmesi dışındaki faktörlerde gerekli başarıyı sağlayamadığı için tam anlamıyla bir kartel olamamıştır. Çünkü bunun için öncelikle OPEC'in üretimi kontrol altına alması gerekmektedir. OPEC tarafından alınan ilk kararlarda üretimin kontrol altına alınması yönünde talepler dile getirilmişse de, başlangıçta OPEC'in çok güçsüz olması ve üretimin tümüyle şirketlerin kontrolünde olması gibi nedenlerden dolayı bu amaca ulaşamamıştır. 1970'li yıllara gelindiğinde ise talebin aşırı oranda artması nedeniyle OPEC fiyatların ayarlanmasına takılıp kalmıştır ve üretimi ilgilendiren konularla yeteri kadar ilgilenememiştir. OPEC'in üretimle ilgili bir takım düzenlemelere ihtiyaç olduğunu fark etmesi ancak 1974 – 75 ekonomik durgunluğunun etkileri ve tüketici ülkelerin tüketimi azaltma yönünde aldıkları önlemlerin etkin olmaya başlamasının bir sonucu olarak 1980'li yıllarda mümkün olmuştur.

¹⁶⁹ Nico Schrijver, **Sovereignty over Natural Resources: Balancing Rights and Duties**, Cambridge: Cambridge University Press, 1997, 121; UN, **United Nations Juridical Year Book**, 1968, s. 289, <http://untreaty.un.org/cod/UNJuridicalYearbook/pdfs/english/ByVolume/1968/chpX.pdf>, (27.12.2009).

Grafik 2: Petrol fiyatları (Bir varil petrolün ABD doları üzerinden fiyatlandırılması)

Açıklama: Soluk renkli hat 2008 dolar fiyatı üzerinden gerçek değeri, koyu renkli hat ise o zamanın dolar fiyatlarını göstermektedir.

Kaynak: BP, "Statistical Review of World Energy",

http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2008/21.04.2009.

Petrol krizinin ardından fiyatlarda görülen artışla birlikte Körfez'deki Arap ülkelerine ciddi miktarda sermaye girişi yaşanmaya ve eskisine oranla bu ülkeler açıkça hissedilir biçimde zenginleşmeye başlamışlardır. Mali kaynaklar bir ülkenin gücünü teşkil eden maddi öğelerin başında yer almaktadır. Ne var ki, zenginliğin bölgesel ve uluslararası düzeyde etkili olma aracı haline gelebilmesi, etkin bir biçimde kullanılabilmesine ve ulusal güç haline dönüştürülebilmesine bağlıdır. Bu ise sadece bu konudaki düşüncelerin değişmesi ile mümkün olabilir. 1930'lu yıllardan itibaren Arap ülkelerine petrol parası girmeye başlamıştır. Ama petrolün bir siyasi güç olarak kullanılması düşüncesi ilk olarak 1960 yılında OPEC'in kurulması ile ortaya çıkmış ve 1967 Arap-İsrail savaşında ilk kez bir güç unsuru olarak kullanılmaya çalışılmıştır. 1973 Yom Kippur savaşı ise petrolün siyasi bir güç unsuru olarak etkin bir biçimde kullanıldığı ilk dönem olmuştur.

Bu dönemde OPEC üyeleri kendi kültürel, siyasi ve ideolojik bagajlarını OPEC toplantılarına taşımışlardır. İran Devrimi'ne kadar olan dönemde Şah -daha sonrasında da, bir ölçüde Humeyni rejimi- kendini Körfez gücü olarak görmekteydi. Suudi Arabistan ise, bir yandan, büyük ölçüde iç politik kaygılar nedeniyle, anti-Siyonist kimliğini sergilemek zorunda kalırken, diğer yanda ABD ile olan bağlantılarını tüm gücüyle korumaya çalışmıştır. Diğer OPEC üyeleri de kendi özgün koşullarının gereğini toplantılara yansıtmışlardır. Dolayısıyla, OPEC kararları bir dizi müzakere ve tavizin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. OPEC üyeleri petrol gibi güçlü bir tutkalın çevresinde bir araya gelmiş olmalarına rağmen, yekpare bir grup oluşturamamışlardır. OPEC üyelerinin ayrışık davranmalarının altında yatan temel etken, bu ülkelerden her birinin kendi ulusal ya da ülkesel çıkarlarını ön plana çıkarmaları ve kolektif bir kimlik ve çıkar alanı oluşturamamalarıdır.

Rezervleri ve üretim kapasitesi bakımından OPEC üyeleri arasında seçkin bir konuma sahip olan Suudi Arabistan'ın, diğer üyeleri istediği doğrultuda yönlendirmesi beklenilebilirdi. Nitekim Suudi Arabistan üretimini kimi zaman düşürmek kimi zaman artırmak suretiyle diğer üyelerin davranışlarına yön vermeye çalışmış ve bunda kısmen başarılı olmuştur. Claes'in da belirttiği gibi, olumsuz koşullar ve Suudi Arabistan'ın iç

ve dış güvenlik kaygıları Suudi Arabistan'ın petrol piyasasında tam anlamıyla bir hegemonya kurmasını engellemiştir.¹⁷⁰

OPEC üyeleri arasında kolektif kimlik oluşturulamamasının bir takım nedenleri bulunmaktaydı. Öncelikle, OPEC üyesi ülkeler monarşilerden demokratik ülkelere, İslamcı ülkelere kadar uzanan yelpazede farklı rejimlere sahipti. Üyeler üç kıtaya dağılmış durumdaydı ve kimi üyeler dünyanın en zenginleri, diğerleri ise en yoksulları arasına yer almaktaydı. Üstelik İran-İrak Savaşı'nda ya da Irak'ın Kuveyt'i işgalinde görüldüğü üzere bazı üyeler de kendi aralarında savaş halindeydiler.

1974-75 ve 1978 yıllarında görülen fiyat artışları OPEC üyeleri arasında ve çok uluslu petrol şirketleri ile yürütülen yoğun müzakereler sonucunda gerçekleşmiştir. Üstelik gelir artışları sadece fiyat artışına bağlı değildi. Çok uluslu petrol şirketlerine uygulanan vergilerin artırılması da gelir artışı sağlamaktaydı. OPEC tarafından ilan edilen resmi fiyatlar örgüt içerisinde yer alan iki farklı gurubun isteklerinin uzlaştığı noktada belirlenmekteydi. Fiyat şahini olarak nitelenen Libya, Cezayir, Irak, İran, Nijerya ve belirli aralıklarla Venezüella ile Endonezya ekonomik kalkınma planları için gerekli olan kaynağa bir an önce sahip olmak için yüksek fiyat politikası izlemekteydiler. Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri ise fiyatların batılı ülkelerin ekonomik istikrarını sarsacak düzeye erişmesini engellemeye çalışmaktaydılar.¹⁷¹ Kimi araştırmacılar ise, uçsuz bucaksız petrol kaynaklarına sahip olan Suudi Arabistan'ın, pahalı petrol karşısında tüketici ülkelerin tasarruf tedbirlerini yoğunlaştırmaları nedeniyle petrolünü satamama endişesiyle görece düşük ve istikrarlı fiyat politikası uyguladığından söz etmektedirler.¹⁷² Bu konuda bazı uç yorumlara rastlamak da mümkündür. Öyle ki, Zeki Yamani Der Spiegel'e düşük petrol fiyatı politikası ile ilgili olarak verdiği bir demeçte Suudi Arabistan'ın İtalya ve Fransa'da komünist rejimlerin iktidara gelmesini engellemeye çalıştığını ileri sürmekteydi.¹⁷³ Suudi Arabistan sahip olduğu rezervler ve üretim kapasitesi itibarıyla dünya petrol üretimini artırma ya da

¹⁷⁰ Claes, s. 201.

¹⁷¹ John Evans, s. 51; Claes, s. 69.

¹⁷² Bk., R. K. Pachauri, **The Political Economy of Global Energy**, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1985, ss. 63-4; C. P. Bradley, **Recent United States Policy in the Persian Gulf: 1971-82**, Grantham, N.H.: Thompson & Rutter, 1982, ss. 47-9.

¹⁷³ Claes, s. 69.

azaltma ve dolayısıyla fiyatları belirleme kapasitesine sahipti. Bu sırada Suudi Arabistan'ın petrol üretim kapasitesi günlük 11 milyon civarındaydı ve bunun 6 – 7 milyon varilinin Suudi cari giderlerini karşılamak için yeterli olduğu belirtilmekteydi.¹⁷⁴

Körfez ülkeleri OPEC ülkelerine dayatma yapma gücüne sahip değildi ve zaten böyle bir girişimde de bulunmamışlardı. Ne var ki, Körfez ülkelerinin, özellikle de Suudi Arabistan'ın rızası alınmadan OPEC içerisinde bir karara varılması da mümkün değildi. Böyle bir ortamda Körfez ülkeleri OPEC ile ilgili politikalarını petrol piyasasının istikrarlı bir şekilde işlemesi ve fiyatların ılımlı seyretmesi yönünde oluşturmuşlardır. Bu nedenle Körfez ülkeleri petrol bolluğu ve arz fazlası yaşanan dönemlerde OPEC üyelerinden her biri için belirli kotalar konulmasını amaçlamışlardır da, 1981 yılında fiyatlar düşmeye başlayana dek bu amaca ulaşamamıştır. Çünkü her biri farklı çıkarlara ve üretim kapasitelerine sahip olan OPEC ülkeleri petrol üretimi üzerinde yeni kazandıkları egemenliği kaybetmek istememekteydiler. 1980 – 81 yıllarında yaşanan ekonomik daralma petrol talebini düşürmüştü ama OPEC ülkeleri petrol fiyatlarının düşmesini engellemek için gerekli olan birlikteliği bir türlü sağlayamamaktaydılar. OPEC ülkeleri üzerinde hegemonya kurduğu ileri sürülen Suudi Arabistan'ın¹⁷⁵ çabaları da, özellikle arzın talebi aştığı dönemlerde, etkili olamamaktaydı.

Suudi Arabistan fiyat konusunda kimi zaman güvercin kimi zaman ise şahin politikalar izlemiştir. Gerçekten de 1973 – 74 dönemindeki fiyat artışlarında en büyük etken Suudi Arabistan'ın üretimi düşürmüş olmasıdır. Ama 1977 yılındaki fiyat artışlarının %5 düzeyinin üstüne çıkmasını engelleyen de Suudi Arabistan olmuştur. Suudi Arabistan 1980 yılında ise günlük petrol üretiminde 2 milyon varillik bir indirime gitmiştir. Bunun nedeni Suudilerin fiyat şahinlerinden gelen baskılara boyun eğmek zorunda kalmaları olabilirdi. Ama Suudilerin Camp David anlaşmalarına tepki olarak böyle bir uygulamaya gitmiş olmaları daha güçlü bir olasılıktı. Çünkü bu dönemde Suudi Arabistan Filistin lehine Doğu Kudüs'ü de kapsayan geniş çaplı bir Ortadoğu barışı gerçekleştirilmesi yönünde ABD'yi sık sık uyarmakta ve enerji arz güvenliğinin

¹⁷⁴ Pachauri, s. 49.

¹⁷⁵ Claes, s. 69.

sağlanması bu yönde atılacak adımlara bağlı olduğunu ileri sürmekteydi. ABD ile avantajlı bir silah alım anlaşması imzalayan Şah ise 1978 fiyatlarının dondurulmasını önermekteydi.¹⁷⁶

1973 fiyat devrimi ve hükümetler ile şirketler arasında imzalanan katılım anlaşmaları petrol sektöründeki bütünleşik yapının artık değişmeye başladığını göstermekteydi. OPEC üyeleri bireysel ve kolektif olarak yeni yapıdaki yerlerini almışlardı. Önceki dönemdeki uzun vadeli anlaşmaların yerini kısa vadeli işlemlerin hâkim olduğu spot piyasa almış, OPEC kendini hiç beklemediği rekabetçi bir ortamda bulmuştu. 1970'lerin sonundan 1980'lerin sonuna dek, OPEC fiyatların daha fazla aşınmasını önlemek için Meksika, Mısır, Norveç, İngiltere gibi rakip kaynaklardan gelen arza göre düzenleme yapmak zorunda kalmıştı.¹⁷⁷ 1980'lerin sonlarına doğru OPEC üretimi kısma yoluyla fiyatları düzenleme gücü ile birlikte, 1970'lerdeki etkinliğini de kaybetmişti. Yine de, 1990'ların başında dünya petrol üretiminin yüzde 40'tan fazlasını elinde bulunduran örgüt, dünya ekonomisinin başlıca aktörlerinden biri olma özelliğini korumuştur.

Petrol Krizi ve fiyatların aşırı yükselmesi arz – talep dinamikleri açısından ele alındığında, OPEC ülkelerinin petrolden elde ettikleri gelirlerin toplamı 1960 yılında 2439,4 milyon dolar iken, 1967 yılında 5157,8 milyon dolara, yaklaşık 2 katına, 1970 yılında fiyatlarda aşırı bir değişim yaşanmamış olmasına rağmen 11023,2 milyon dolara, yani 1960 gelirlerinin yaklaşık 4,5 katına yükselmişti.¹⁷⁸ Bu durumda, dünya piyasalarında petrole olan talebin yükselmesi nedeniyle, petrol fiyatları aşırı kırılgan hale gelmişti. Yani uluslararası alanda yaşanacak bir olay fiyatların yükselmesi için yeterli olabilecekti. Bu bahane de 1973 Ekim Savaşı ile gelmiştir.

1973 yılında petrol fiyatlarının bir takım manipülasyonlar sonucu yükseldiği, ABD'nin ABD dolarının rezerv para konumunu sürdürme amacıyla OPEC'in en önemli üyesi olan Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri ile bu noktada anlaştığı bazı

¹⁷⁶ Võ Xuân Hân, s. 51.

¹⁷⁷ Võ Xuân Hân, s. 51.

¹⁷⁸ OPEC. **Annual Statistical Bulletin 1980**, s. XLIX.

araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir.¹⁷⁹ Nitekim 1976 yılında petrol ticaretinde 106 milyar Amerikan dolarına karşılık sadece 4 milyar İngiliz poundu kullanılmıştır.¹⁸⁰ Ama daha önce Körfez bölgesinde temel değişim birimi olan poundun kullanımı 2. Dünya Savaşı'ndan itibaren azalmış, 1960'larda bu süreç daha hızlanmış ve 1970'li yılların sonunda pound yerini tümüyle Amerikan dolarına bırakmıştır. Ayrıca, günümüze kadar böyle bir anlaşmanın varlığını teyit edecek herhangi bir belge henüz ortaya çıkmış değildir. ABD'nin petrol krizi sırasında Körfez bölgesini on yıllığına işgal ederek Batı'ya enerji akışını güvence altına almayı planladığı yönündeki iddialar da bir Suudi-ABD gizli anlaşmasının mevcudiyeti olasılığını iyice düşürmektedir. Nitekim petrol şokunun ateşinin düşmeye başladığı 1974 yılından itibaren Suudi Arabistan petrol arzının ve fiyatların belirli bir dengede tutulması ve fiyatlardaki artışların önlenmesi konusunda sürekli bir çaba içerisinde olmuştur. Bu nedenle, doları rezerv para haline getirmekle ilgili bu tür argümanların kanıtı olarak yeterli veri sunulmamakta ve dolayısıyla bu tür görüşler spekülasyondan öteye geçememektedir. En azından, petroldeki fiyat artışının bir takım manipülasyonlar sonucunda gerçekleştiğini kabul etmiş olsak bile, uluslararası petrol piyasasının bu tür manipülasyonlara açık hale geldiğini göz ardı etmememiz gerekmektedir. Petrole olan talebin son derece sığ olduğu 1960'lı yıllarda –arzin talebi karşılamaında bir sıkıntı olmadığı da bilindiğine göre– fiyatların düşük olması normaldir. ABD, ABD dolarının rezerv para olarak kalması için, diğer araçların yanında petrol fiyat artışını da bir katalizör olarak kullanmış olabilir. Ama fiyatların artması daha çok piyasa dinamikleri ile ilgili gözükmemektedir. Filistin sorunu gibi diğer faktörler ise sadece, fiyat artışına hazır bir piyasanın kısıtlanmasına neden olmuştur. Bu noktanın daha iyi anlaşılması için bu yıllarda petroldeki arz–talep dengesi, ya da talebin aşırı artması¹⁸¹ ve petrol krizi arifesinde gerçek fiyatların tarihi dip noktada olduğu (bk. Grafik 2: Petrol Fiyatları) göz önünde bulundurulmalıdır.

¹⁷⁹ Örneğin bk.: Bülent Gökay, 'Petrodolar'ın Sonunun Başlangıcı: Irak'ı İran'a Bağlayan Nedir?', **Stratejik Öngörü**, Sayı 9, 2004, İstanbul, ss. 10 – 18.

¹⁸⁰ Bk. Stephen S. Golub, "Oil Prices and Exchange Rates", **The Economic Journal**, Vol: 93, No: 371, (September., 1983) s. 578.

¹⁸¹ Bk. Daniel Yergin, **Petrol** ..., ss. 675-772

1973'teki fiyat patlaması sorununu Araplar arasındaki tartışmalar açısından ele aldığımızda¹⁸², bazı analistler fiyat artışlarını Arap ulusunun batılı sömürgecilere karşı verdikleri uzun mücadelelerin bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Buna göre, ABD'nin Vietnam sendromundan henüz kurtulamadığı bir dönemde Cephe ülkelerinin İsrail'e karşı silahlı mücadeleleri ile eşzamanlı olarak petrol fiyatlarının dörde katlanması ulusal mücadele sonucunda elde edilen bir başarıdır. Yani petrol zenginliği gökten kendiliğinden inmemiş, dökülen Arap kanı karşılığında kazanılmıştır. Bazı Arap yorumcular ise Batı tarafından oluşturulan bir takım iktisadi mekanizmaların ve manipülasyonların fiyat artışının asıl nedeni olduğunu ileri sürmektedirler. Bu karşıt görüşe göre, petroldeki fiyat artışı aslında Arap politikaları sonucunda ortaya çıkmış bir durum değildir; batılı ülkelerin istekleri doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Nitekim petrol üreten Arap ülkeleri yöneticileri fiyat artışlarının başlamasından iki ay önce varil başına sadece beş sentlik bir artış yapmayı planlamaktaydılar. Dönemin Suudi Arabistan Petrol Bakanı A. Zeki Yamani, bu savı destekler biçimde, petrol şirketlerinin o dönemde fiyatların belirlenmesini beklenmedik ve ani bir biçimde üretici ülkelere bıraktığını açıklamıştır. Aynı görüşü destekleyen bazı Arap uzmanlar da, bu dönemde Kuzey Denizi'nde, Alaska'da ve Kanada'da geniş petrol alanlarının keşfedildiğini ama daha kaliteli olan Suudi ve Kuveyt petrolerinin çıkarma ve limanlara nakil maliyeti varil başına 3,5 dolar civarındayken söz konusu alanlardaki üretim artı nakil maliyetlerinin varil başına 15 doları aştığını, dolayısıyla bu yeni alanların işletilebilmesinin petrol fiyatlarındaki aşırı artışa bağlı olduğunu ve bu nedenle batılı ülkelerin fiyat patlamasında kolaylaştırıcı rol oynadıklarını ileri sürmektedir.¹⁸³

Öte yandan, bazı araştırmacılar da, bu yıllarda petroldeki fiyat artışının OPEC bünyesinde bir araya gelen ülkelerin kolektif müdahaleleri sonucunda gerçekleştiğini ileri sürmektedirler. 1960'lı ve 1970'li yıllar itibariyle ele aldığımızda, petrolü üreten asıl olarak batılı petrol şirketleridir. Tüketen ise yine sanayileşmiş Batı ülkeleridir. Petrolü işleyen de, kullanan da Batı ülkeleri olduğuna göre, OPEC'in müdahalelerinin bu noktada ne dereceye kadar etkili olduğu tartışılmalıdır. Örneğin batılı ülkelere gelecek herhangi bir güç gösterisi karşısında, Körfez ülkeleri başta olmak üzere OPEC

¹⁸² Arap uzmanların konu ile ilgili tartışmaları ve karşıt görüşlerin ayrıntıları için bk. Ahmet, **Te'siru ...**, ss. 120-1.

¹⁸³ Age. s.122.

ülkelerinin hemen hiçbiri, ne kendilerini ve kaynaklarını koruyabilecek savunma gücüne, ne de toplumsal ve ekonomik altyapıya sahiptirler. Dolayısıyla fiyatların OPEC'in kolektif politikaları sonucunda yükseldiğini ileri sürmek de spekülasyondan öteye geçmemektedir. Tartışmanın bu şekilde sürdürülmesi halinde, ABD'nin petrol borsasını Hollanda'dan New York'a taşıdığı ve böylece petrol piyasasını daha rahat kontrol etme amacıyla işin çığırından çıkmasına göz yumduğu, hatta Hollanda'ya petrol sevkiyatının durdurulmasını el altından teşvik ettiği vb gibi olasılıklar da dile getirilebilir. Bu noktada da, eldeki tek dayanak dünya petrol talebinin 12 -13 yıllık süre içerisinde yaklaşık beş katına yükselmiş olduğu gerçeği ile ilgili verilerdir. Diğer iddiaların bilimsel bir gerçek olarak sunulabilmesi için daha fazla veri ile desteklenmeleri gerekmektedir. Ne var ki, bu konularla ilgili tartışmasız verilere ulaşmak, konunun doğası gereği, son derece güçtür.

1980'li yıllardaki gelişmeler OPEC'in zaafalarını ortaya koymuştur. Küresel ham petrol talebinde görülen düşüş fiyatların düşmesine ve kartel içersindeki birlikteliğin zedelenmesine neden olmuştur. Kanada, Meksika, İngiltere ve Norveç gibi OPEC dışı ülkelerde yeni petrol alanlarının işletmeye açılması küresel arzın talebi aşmasına neden olmuştur. OPEC üyeleri üretimdeki pazar paylarını geri kazanmak için 1986 yılında OPEC-dışı üreticilerle fiyat rekabetine girmişlerdir.¹⁸⁴ Dolayısıyla, 1980'li yılların ikinci yarısında ham petrol fiyatları keskin bir düşüş eğilimine girmiş ve dalgalı bir seyir izlemiştir. 1985 Ocak ayında 29 dolar olan Suudi hafif ham petrolü, 1986 yılı ortalarında 9 dolara kadar gerilemiş, 1987 yılında 20 dolar düzeyini görmüş, 1988 Temmuzunda ise 17,52 dolar olmuştu. 1989 yılı sonlarında ise OPEC ülkeleri fiyatların 20 dolar düzeyinde istikrara kavuşturulması yönünde bir anlaşma imzalamışlardı.¹⁸⁵ Körfez Savaşı sırasında Irak ve Kuveyt'in üretimden düşmesi nedeniyle petrol fiyatları bir ara 40 doları görmüşse de, Suudi Arabistan'ın üretimi artırmasıyla fiyatlar savaş öncesi düzeyine çekilmiştir.

¹⁸⁴ John Evans, s. 33.

¹⁸⁵ John G. Clark, **The Political Economy of World Energy: A Twentieth-Century Perspective**, University of North Carolina Press, 1991, s. 319.

III. DÜNYA ENERJİ DENKLEMİ

Körfez ülkeleri açısından petrol hem ekonomik açıdan hem siyasi açıdan hem de ekonomi ile siyaset arasındaki etkileşim açısından büyük önem taşımaktadır. Ne var ki, bir enerji kaynağı olarak petrolün varlığı ve petrolden elde edilen gelirler Körfez ülkeleri için sadece güçlenmeyi değil, aynı zamanda bir takım zaafı da birlikte getirmiştir. Petrol Körfez ülkeleri için ekonomik ve siyasi güç olmakla birlikte, petrolün ve petrol gelirlerinin kazandığı stratejik ve ekonomik önemin ardından Körfez ülkeleri batılı ülkelerin politikalarına daha fazla açık hale geldiğinden bir zaaf olarak da değerlendirilebilir. Bu durumun daha net bir biçimde ortaya konulabilmesi için dünya enerji denklemi içerisinde Körfez ülkelerinin yerinin ve öneminin petrol şokunun patlak verdiği dönem ile önceki ve sonraki dönemleri işaret eden 1970'ler öncesi, 1970'li yıllar ve 1980'li yıllar arasında karşılaştırmalı olarak ele alınmalıdır.

A. 1970'ler öncesi dönem

1940'lı yıllardan itibaren Arap – Amerikan ilişkilerini etkileyen temel faktörlerden biri küresel petrol arz ve talep dengesi olmuştur. ABD II. Dünya Savaşı'ndan itibaren, petrol üretim ve tüketim kalıplarında yaşanan değişikliklerle birlikte, ithal petrole giderek daha bağımlı hale gelmiştir. Ortadoğu'da petrol endüstrisinin gelişmesi, bölgesel ve küresel düzeylerde uzun dönemli petrol arz ve talep kalıplarının değişmesi, dünya petrol endüstrisinde ve pazarında yaşanan değişimler bu dönemin bariz özelliklerini simgeleyen temel özellikler arasında yerini almıştır.

II. Dünya Savaşı'ndan önce petrol üretimi ve tüketimi başta ABD olmak üzere batılı ülkeler tarafından yönlendirilmekteydi. Savaş sonrası gelişmeler bu durumu önemli ölçüde değiştirmiş, doğu yarıküre dünyanın dominant petrol üreticisi ve tüketicisi konumuna gelmiştir.¹⁸⁶ 1947 – 1949 arasında yıllık ortalama petrol üretimi 1 milyar 906 milyon varil olan ABD tek başına dünya petrol üretiminin üçte ikisini gerçekleştirmiştir. Bunun nedeni Amerikan endüstrisinin diğer ülkelerden daha fazla petrole dayalı olmasıydı. Örneğin, 1950 yılında ABD'de kişi başına düşen enerji

¹⁸⁶ John Evans, ss. 10-14.

tüketimi Batı Avrupa ülkelerinin 4,1, Japonya'nın ise 14,3 katıydı.¹⁸⁷ ABD'deki bu yüksek tüketim hükümeti ve özel sektörü okyanus ötesi bölgelerde daha fazla petrol kaynağı aramaya sevk etmişti. Hükümet tarafından teşvik edilen ve kar motivasyonu ile hareket eden ABD'li petrol şirketleri o zamana dek genel olarak İngiltere'nin kontrolünde bulunan Ortadoğu'daki petrol alanlarına karşı özel ilgi duymaya başlamışlardı. Bu ortamda, Ortadoğu'da petrol arama ve çıkarma faaliyetleri daha önce görülmemiş bir ivme kazandı.

ABD'nin II. Dünya Savaşı'nı izleyen dönemdeki petrol politikalarının dünya ekonomisi için ne anlama geldiği, bu ülkenin uluslararası güç konfigürasyonu içerisindeki yeri ile birlikte ele alındığında, küresel uluslararası ilişkiler açısından petrolün ne denli önemli bir güç ögesi olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Ne var ki bu önerme, her şeyin ABD'nin kontrolü altında olduğu, Körfez ülkeleri başta olmak üzere diğer ülkelerin politikalarının ve uygulamalarının uluslararası ilişkiler açısından hiçbir şey ifade etmediği anlamına gelmemelidir.

1975 yılına dek ABD dünyanın en büyük petrol üreticisiydi. 1975 yılında günlük 9,47 varil petrol üreten SSCB, petrol üretiminde ABD'nin önüne geçmiştir. 1950 yılında ABD pazar ekonomilerindeki petrol üretiminin %70'ine sahipti. Bu sırada Ortadoğu'nun payı yalnızca %18'di. (Tablo 2). Ortadoğu'nun petrol üretiminde ilk sırayı alması için 1966 yılına dek beklemek gerekmiştir. ABD'nin bölgedeki petrol yatırımlarında aslan payı Suudi Arabistan'a ait idi. Yine de Suudi ham petrol üretimi 1976 -81 arası dışında ABD'deki ham petrol üretiminin altında kalmıştır.

¹⁸⁷ Steven A. Schneider, **The Oil Price Revolution** Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1983, ss. 59-64.

	1950	1959	1966	1973	1975	1979	1980	1984
Ham Petrol								
Üretimi								
ABD	1.973	2.574	3.027,8	3.360,9	3.056,8	3.121,3	3.146,4	3.249,7
Ortadoğu	640,9	1.684	3.408,4	7.744,9	7.161,0	7.868,7	6.735,5	4.128,1
Pazar ekonomileri	3.489	6.074,	9.856,7	16.764	15.174	17.758	16.556	14.420
OD/Pazar	18%	28%	35%	46%	47%	44%	41%	29%
Ekonomileri								
ABD/Pazar	57%	42%	31%	20%	20%	18%	19%	23%
Ekonomileri								
Tahmini rafine ürün talebi								
ABD	2.393	3.477	4.410,8	6.317,3	5.957,5	6.757,1	6.242,4	5.755,6
Pazar	3.39	6.270	10.486	17.252	16.111	19.836	18.354	16.942
Ekonomileri								
ABD/Pazar	71%	55%	42%	37%	37%	34%	34%	34%
Ekonomileri								

Tablo 2: 1950–84 Arasında ABD, Ortadoğu ve Pazar Ekonomilerinde Petrol Tüketimi ve Üretimi (Milyon Varil)

Kaynak: US Department of the Interior, Bureau of Mines, **Basic Petroleum Data: Petroleum Industry Statistics**, vol. VI, no. 2, May 1986.

Savaş sonrası dönemde pazar ekonomilerinin ve ABD'nin petrol arz ve talep kalıplarını belirleyen bir takım nedenler bulunmaktaydı. Öncelikle ABD ekonomisinin üretimi ve tüketimi dünya ekonomisindeki üretim ve tüketimden oldukça fazlaydı. Bu dengesizlik enerji yoğun ABD endüstrisinin dışarıdan gelecek petrol arzına ne denli muhtaç olduğunu ortaya koymaktaydı. İkincisi, Savaş sonrası dönemde tüm dünyada enerji kaynağı olarak kömürden uzaklaşıp petrole yönelme eğilimi hâkimdi. Söz konusu dengesizlik en azından 1950'li yıllarda başlamış bulunmaktaydı. 1950 yılında ABD'nin petrol üretimi pazar ekonomilerindeki tüm üretimin %57'sine tekabül etmekteydi. Buna karşılık aynı yıl pazar ekonomilerindeki rafine petrol ürünleri yaklaşık %71'i tek başına ABD'de tüketilmekteydi (Tablo 3).

	1960– 62	1966– 68	1970– 72	1973– 74	1976– 79	1981– 83	1986– 88	1990
<i>Ham Petrol Üretimi</i>								
ABD	7,18	8,74	9,51	8,99	8,41	8,63	8,39	7,36
OPEC	9,52	17,14	25,28	30,86	30,73	19,96	19,49	23,83
Pazar Ekonomileri	18,82	29,25	39,87	45,42	46,78	39,85	42,15	46,51
OPEC/Pazar Ekonomileri	51%	59%	63%	68%	66%	50%	46%	51%
ABD/ Pazar Ekonomileri	38%	30%	24%	20%	18%	22%	20%	16%
<i>Rafine Petrol Ürünleri Tüketimi</i>								
ABD	10,06	12,68	15,43	16,98	18,31	15,53	16,74	16,99
OECD	16,56	25,91	34,04	38,87	40,44	34,86	36,04	37,55
Pazar Ekonomileri	19,70	30,52	41,40	46,39	49,97	46,58	49,32	52,91
ABD/Pazar Ekonomileri	51%	42%	37%	37%	37%	33%	34%	34%
OECD/Pazar Ekonomileri	84%	85%	85%	84%	81%	75%	73%	71%

Tablo 3: 1960–88 Arası Petrol Üretim ve Tüketimi (Milyon Varil/Gün; Rakamlar Yıllık Ortalamayı Göstermektedir.)

Kaynak: US Department of Energy, Energy Information Administration, **Annual Energy Review 1989–1990.**

ABD'nin pazar ekonomileri içerisindeki üretim ve tüketim payı her yıl düzenli olarak düşmeye devam etse de, 1950'li yıllarda başlayan bu üretim ve tüketim kalıpları, yani ABD'deki petrol tüketiminin üretimden fazla olması, dolayısıyla ABD'nin petrol bakımından dışa bağımlılığı daha sonraki dönemlerde de sürmüştür. (Tablo 3). Bu durum ABD petrol üretiminin pazar ekonomilerindeki petrol üretiminden daha yavaş geliştiğini göstermekteydi. Nitekim 1950'ler boyunca ABD petrol üretimindeki yıllık artış yüzde 2,5 düzeyinde kalmışken, pazar ekonomilerinde üretim artışı yıllık yüzde 6,6 olmuştur. (Tablo 4). Bu durum 1960'lı yıllar boyunca yinelenmiştir. ABD ham petrol üretimi ile rafine petrol ürünleri tüketimi oranlarındaki değişim de benzer özellikler göstermektedir. 1950 ile 1959 yılları arasında ABD petrol üretimindeki artış yıllık ortalama yaklaşık yüzde 2,5 iken, aynı dönemde rafine petrol ürünleri tüketimindeki

yıllık ortalama artış yaklaşık yüzde 4,2 olmuştur. 1960 ile 1969 yıllarında bu oranlar sırasıyla yüzde 3,3 ve 4,1; 1975 – 1979 yıllarında ise 1,1 ve 3,3 şeklinde olmuştur.

YILLAR	47-49	50-59	60-69	70-73	75-79	80-83	85-88	88-90
Ham Petrol Üretimi								
ABD	-0,4%	2,5%	3,3%	-1,4%	1,1%	0,4%	-3,3%	-4,9%
OPEC	-	-	10,3%	9,5%	2,4%	-13,2%	7,2%	7,1%
Ortadoğu	29,2%	11,7%	10,2%	14,6%	1,6%	-15,0%	-	-
Pazar Ekonomileri	5,7%	6,2%	7,8%	6,4%	3,7%	-5,3%	3,1%	3,3%
Rafine Ürün Tüketimi								
ABD	3,2%	4,2%	4,1%	5,8%	3,3%	-3,8%	3,1%	-0,8%
OECD	-	-	7,9%	6,2%	3,1%	-4,4%	2,5%	0,6%
Pazar Ekonomileri	-	6,6%	7,7%	6,5%	3,9%	-2,8%	2,8%	1,9%

Tablo 4: 1947 -90 yılları arasında ABD, OPEC, Ortadoğu, OECD ve Pazar Ekonomilerinin Petrol Üretim ve Tüketiminde Görülen Yıllık Değişim Oranları

Not: (-) Sembolü gerekli verilere ulaşılamadığını göstermektedir ve değişim oranları yıllık ortalama olarak hesap edilmiştir.

Kaynaklar: Basic Petroleum Data Book: Petroleum Industry Statistics, vol. VI, no. 2, May 1986; American Petroleum Institute; Annual Energy Review 1989, US Department of Energy, Energy Information Administration.

ABD petrol tüketimindeki artışın üretim artışından çok fazla olması bu ülkenin dış kaynaklar, Ortadoğu'daki ve özellikle Körfez bölgesindeki petrol kaynakları üzerinde yoğunlaşmasını hızlandırmıştır. 1950'de ABD 6,46 varil olan rafine petrol ürünleri tüketiminin sadece yüzde 8,5'ini (0,55 milyon varil) ithal etmekteydi. Bu oran 1959'da yüzde 16,5'a, 1970'te ise yüzde 20'ye yükselmiştir. Yani 1970 yılında ABD petrol tüketiminin beşte dördünü içerden, beşte birini ise dış kaynaklardan sağlamaktaydı.

1947 yılında ABD petrol açığının neredeyse tamamını Batı yarımküredeki Venezüella, Kolombiya ve Meksika gibi ülkelerden sağlamaktaydı. Ortadoğu'dan ithal edilen miktar ise toplam ithalatın binde dördü (0,4 milyon varil) kadardı. 1950'li ve 1960'lı yıllarda ABD ham petrol ithalatında Ortadoğu'nun payı artmaya başladı ve 1950'de 41,6 milyon varile, ABD ham petrol ithalatının yaklaşık yüzde 25'ine yükselmişti. Ortadoğu'dan gelen petrolün büyük bölümü Kuveyt'ten ve kalanı Suudi Arabistan'dan sağlanmaktaydı. Ama ABD'yi bu ülkelerle ilgilenmeye iten asıl neden buradan ithal ettiği petrol değil bölgedeki yer altı rezervleriydi.

1960'ların sonlarına doğru Ortadoğu'nun ABD ham petrol ithalatındaki payı düşerken, Afrika ve batı yarımkürenin payı artmaya başladı. 1969 yılında 398,5 milyon varil olan ABD ham petrol ithalatının sadece 61,6 milyon varili Ortadoğu'dan gelmekteydi. Suudi Arabistan ve İran Ortadoğu'daki en önemli petrol arzcuları durumundaydılar. Onları Kuveyt ve BAE izlemekteydi. Bu sırada ABD kuzey Afrika ülkelerinden de bir miktar petrol almaktaydı.

Konuyu sadece ABD'nin petrol ihtiyacı ve bu çerçevede Körfez ülkelerinden aldığı petrol açısından değerlendirmek doğru değildir. Ayrıca ABD kökenli çok uluslu şirketlerin bu ülkelerde gerçekleştirdikleri yatırımların ve ekonomik ve ticari faaliyetlerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Nitekim ABD'li şirketler tarafından Ortadoğu'da gerçekleştirilen yatırımlar sonucunda 1940'lı yıllardan itibaren bölgedeki petrol üretimi hızla artmaya başlamıştır. 1947 -1949 arasında ABD ham petrol üretimi bir miktar azalırken, Ortadoğu'daki petrol üretimi aynı dönemde yıllık %29,2 oranında artmıştır. Piyasa ekonomilerinin söz konusu dönemdeki petrol üretiminin yalnızca %14,ünü oluşturmakta olan bu oran gittikçe artmış ve sonunda Ortadoğu dünyanın en çok petrol üreten bölgesi haline gelmiştir. 1970'li yılların ortalarında Ortadoğu'daki üretim ABD ham petrol üretimini geçmiş, piyasa ekonomilerindeki üretimin ise tam yarısı düzeyine erişmişti. Savaş sonrası dönemde sanayileşmede görülen hızlanma, tarımda makineleşme, barış dönemi askeri petrol kullanımının artması, özel otomobil kullanımının daha önce görülmemiş düzeye çıkması gibi nedenlere ek olarak Avrupa ekonomilerinin iyileştirilmesi çabaları ve ABD'nin petrol ihraç eden bir ülke iken petrol ithal eden bir ülke haline gelmesi 1950'den 1979'a kadar olan dönemde piyasa ekonomilerinde petrole olan talebi sürekli olarak artırmıştı.* Dolayısıyla 1970'li yıllarda petrol fiyatlarında görülen hızlı artış temelde petrol talebinin artması ile ilgiliydi.

1950 yılında pazar ekonomilerinde üretilen petrolün %70'ini ABD tek başına tüketmekteydi. Bu tarihten itibaren Avrupa ülkeleri ile Japonya'nın petrol ürünleri tüketimi ABD'nin tüketiminden daha hızlı bir artış gösterdi. Örneğin, 1950 -1955 arasında ABD'nin tüketim artışı yıllık %4,4 civarındayken, Avrupa ülkelerinde bu artış

* Aslında 1950'li yıllardan itibaren petrol talebi hızlı bir biçimde artmaya başlamışsa dengenin arz tarafı talepten daha fazla olduğu için fiyatlar hep düşüş eğilimi içinde olmuştur. Claes, s. 60.

%12,8 oranında gerçekleşti. 1950 ile 1960 arasında Avrupa ülkelerinin tüketim payı %11,6'dan %18,8'e yükseldi. Bu sırada Avrupa ülkelerinin rafineri kapasitelerinde paralel bir artış kaydedilmekteydi. Aynı durum, petrol tüketimi açısından 1960 yılında pazar ekonomileri içerisinde 5. sırada yer alan Japonya için de geçerliydi.

Savaş sonrası dönemde Ortadoğu Avrupa ülkelerine dönük petrol arz kaynağı olarak Venezüella ve ABD'nin yerine geçmişti. 1960 yılında Avrupa ülkelerinin ve Japonya'nın petrol ithalatının %80'inin kaynağı Ortadoğu ülkeleriydi.¹⁸⁸ II. Dünya Savaşı'nın ardından Ortadoğu'da petrol üreten başlıca ülkeler Suudi Arabistan, Kuveyt ve gelirleri Kuveyt, Suudi Arabistan, İran ve Irak tarafından paylaşılan Tarafsız Bölge idi. 1940'lı yıllar boyunca Ortadoğu'nun en çok petrol üreten ülkesi %40'lık pay ile İran'dı. 1962 yılında İran'ın payı %22'ye düştü ve Kuveyt ilk sıraya, Suudi Arabistan ikinci sıraya yerleşti. 1970'li yıllarda Suudi Arabistan ilk, İran ikinci, Kuveyt ise 3. Sıraya yerleştiler. 1980'li yıllarda da Suudi Arabistan Ortadoğu'nun en çok petrol üreten ülkesi unvanını korudu.

1960'lı ve 1970'li yılların petrol talebi büyük ölçüde sanayileşmiş ülkeler tarafından belirlenmekteydi. Bu yıllarda pazar ekonomileri rafine petrol ürünleri tüketiminin %85'i OECD ülkelerine aitti. Gelişmekte olan ülkelere gelen talep az olsa da, arz talep dengesi üzerinde ciddi bir rol oynamaktaydı. Gelişmekte olan ülkelere petrol ihraç edicisi olmayanlar normal tüketim ve kalkınma ihtiyaçlarını karşılamak için petrol üretim ve dağıtımını kontrol eden ülkelere giderek daha fazla bağımlı hale gelmeye başlamışlardı. Bu durumda dünyanın en önemli petrol üreticisi konumunda bulunan Körfez ülkelerinin gelişmekte olan ülkelere üzerindeki etkileri de gözle görülür biçimde artmıştı.

B. 1970'li Yıllar

Körfez ülkelerinde petrol ile ilgili faaliyetler ABD kökenli büyük petrol şirketleri tarafından başlatılmıştır. ABD, iç üretimin zamanla talebi karşılayamaz hale gelmesi sonucunda enerji ihtiyacını karşılamak için öncelikle Amerika kıtasındaki üreticilere yönelmiş, tüketimin daha da artması ve enerji kaynaklarını çeşitlendirme

¹⁸⁸ John Evans, s. 24.

kaygıları nedeniyle önce Afrika'daki ve daha sonra Ortadoğu'daki üreticilerden de petrol almaya başlamıştır. Sonuçta Körfez ülkeleri Amerikan şirketler için etkinlik merkezi olma yanında ABD için doğrudan enerji tedarikçisi ülkeler haline gelmişlerdir. Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkilerindeki maddi öğelerin etkisini tam olarak belirleyebilmek için ABD'nin ve diğer tüketici ülkelerinin enerji bağlantılarının değişen yönlerini ortaya koymakta yarar vardır.

1970'li yıllarda ABD'nin petrol tüketimi, 1973–74 yılları arasındaki %4'lük düşüş dışında, sürekli olarak artmıştır. Bu artış 1970–73 arasında yıllık yüzde 5,8, 1975–70 arasında ise yıllık ortalama 3,3 oranında olmuştur. Buna karşılık, 1973 yılında günlük 9,6 milyon varil ile zirve yapan ABD ham petrol üretimi bu tarihten itibaren 1976 yılına dek toplam yüzde 15,7 oranında azalmıştır. 1976–79 arasında ise yıllık ortalama 1,9'luk bir artış göstermiştir. 1970–1979 arası dönemde ABD'nin pazar ekonomileri içerisindeki tüketim payı değişmemiş, ama 1970'te yüzde 24 olan üretimdeki payı 1974'te yüzde 20'ye, 1979'da yüzde 18'e düşmüştür. Artan bu üretim açığı ABD'nin her geçen gün biraz daha fazla yabancı petrole gereksinim duyması anlamına gelmekteydi. 1970'te yüzde 21,5 olan ithalat bağımlılığı 1977'de yüzde 46,5, 1979'da ise yüzde 43,1 olmuştu.¹⁸⁹ Bunun yanında 1973'te Başkan Nixon tarafından yerli üreticileri korumak için 14 yıldır uygulanmakta olan ithalat kotalarının kaldırılması da ithalat bağımlılığını artıran nedenlerden biri olmuştur.

1970 yılına dek ABD'nin ham petrol ithal ettiği ülkeler büyük ölçüde batı yarımküreden olmuştur. Bu tarihten sonra denge Ortadoğu'ya doğru hızla kaymaya başlamıştır. Yine de, 1970 – 75 arası dönemde ABD'nin batı yarımküredeki ülkelerden ithal ettiği petrol miktarı Ortadoğu'dan ithal ettiği miktardan fazla olmuş, 1975 tarihinde ise Ortadoğu üstünlüğü kesin olarak ele geçirmiştir. 1973 yılında Suudi Arabistan ABD'nin en fazla petrol ithal ettiği Venezüella'nın yerini almıştır. 1975 – 81 arası dönemde Suudi Arabistan ABD'nin en büyük petrol tedarikçisi ülke konumunda kalmıştır.

¹⁸⁹ 1977 – 79 arasında ithalat bağımlılığında görülen bu düşüşün nedeni Alaska'da bulunan yeni petrol yataklarıydı. Bk., Võ Xuân Hân, s. 21.

1970'li yıllarda Küresel petrol piyasasında büyük bir değişim yaşanmış ve bu değişim uluslararası ilişkileri derinden etkilemiştir. Bu on yıl içerisinde petrol talebinde ve arzında görülen artış hızı geçen on yıllara göre yavaşlamıştır. 1973'te yaşanan ilk petrol şokunun ardından küresel petrol arzının artış hızındaki bu yavaşlama daha fazla dikkat çeker hale gelmiştir. Tablo 4'te de görüldüğü üzere, 1970-73 arasında piyasa ekonomilerindeki ham petrol üretim artış oranı yıllık yüzde 6,4 olurken, 1975-79 arası dönemde bu oran yüzde 3,7'ye düşmüştür. Aynı dönemde petrol talebinde görülen artış oranları ile arz oranları bir birine çok yakındır. Dengenin yalnızca arz tarafının vurgulanmasının nedeni, Körfez'deki büyük oyuncuların özellikle 1973 Ekim Krizi'nde ve bunu izleyen dönemde aldıkları siyasi nitelikli görünen kararlardır.

1960'lı yıllar sona ererken petrol krizinin belirtileri ufukta görünmeye başlamıştı. OPEC'in en önemli petrol üreticisi blok olarak ortaya çıkması, üretimin batı yarımküreden Ortadoğu'ya kayması, Ortadoğu'dan gerçekleşen ham petrol arzında görülen belirsizlikler ve daralma, batı yarımküredeki, özellikle ABD'deki fazladan arz kapasitesinin ciddi miktarda azalması, Ortadoğu petrollerine olan bağımlılığın artması, sanayileşmiş ülkelerin kısa dönemli petrol arz kesintilerine karşı son derece duyarlı hale gelmeleri, şirketlerin petrol sektörüne girişlerinin ivme kazanması vb. bu belirtilerden bazılarıydı. Bu gelişmeler OPEC'in etkinliğini ve nüfuzunu daha önce görülmemiş bir düzeyde artırdı. Dahası, 1972 – 73 yıllarında sürdürülen müzakereler üretici ülkelerin ham petrol piyasası ve fiyatlandırma sistemi hakkında önemli dersler almalarını sağlamış, ayrıca, petrol şirketlerinin üretici ülkeler aleyhine aşırı kârlar elde ettikleri yönündeki inançları güçlendirmiştir. OPEC'in bir aktör olarak uluslararası alana girmesi dünya ham petrol üretimindeki payının artmasının ve dünya petrol arzındaki dengenin batı yarımküreden Ortadoğu'ya kaymasının bir sonucuydu. (Tablo 5)

	1971–72	1973–74	1976–79	1981–83	1986–88
Üretim					
(1) OPEC	26.420,0	31.167,5	31.131,3	20.578,3	19.910,0
(2) KİK toplam	10.607,5	13.442,5	14.095,0	10.501,7	9.048,3
(3) Piyasa Ekonomileri	43.130,0	47.972,5	49.205,0	42.715,0	44.996,7
Tüketim					
(4) OECD	35.747,5	38.745,0	39.982,5	34.110,0	35.213,3
(5) Piyasa Ekonomileri	2.465,0	46.552,5	49.431,3	45.655,0	48.328,3
(1) / (3)	61%	65%	63%	48%	44%
(2) / (1)	40%	43%	45%	51%	45%
(4) / (5)	84%	83%	81%	75%	73%
(5) / (3)	98%	97%	100%	107%	107%

Tablo 5: 1971 – 88 Yılları Arasında OPEC, Körfez Ülkeleri ve Piyasa Ekonomilerinin Yıllık Ortalama Ham Petrol Üretim ve Tüketimleri (1000 varil/gün)

Kaynak: The British Petroleum Company, “BP Statistical Review of World Energy 1981-1989”.

1971 – 72 yıllarında OPEC’in dünya ham petrol üretimindeki payı yüzde 53’e, piyasa ekonomilerinin ham petrol üretimindeki payı ise yüzde 61’e yükselmiştir. Bu arada, Körfez ülkelerinin OPEC ham petrol üretimindeki payı yüzde 40, Ortadoğu ve Kuzey Afrika’daki Arap ülkelerinin payı ise yüzde 80 dolaylarındaydı. 1973 – 74 yıllarındaki petrol krizi sırasında OPEC’in piyasa ekonomilerindeki payı yüzde 65’e yükselmiştir. Kriz sırasında OPEC ülkeleri ham petrol ihracatının yüzde 7’si ABD’ye, yüzde 53’ü Batı Avrupa ülkelerine ve yüzde 79’u piyasa ekonomilerine gitmekteydi. 1973 yılında Suudi Arabistan, İran, Venezüella ve Kuveyt OPEC içerisinde en çok petrol üreten ülkeler sıralamasında ilk dört ülke konumundaydılar. Bu sırada OPEC tarafından üretilen petrolün yüzde 64’ü ve OPEC ihracatının yüzde 62’si bu ülkelere aitti. Bu dört ülkeyi sırasıyla Libya, Nijerya, Irak ve BAE takip etmiştir.

1973’teki birinci petrol şokundan önce OPEC petrolüne olan talepte ciddi bir artış görüldü. Bu sırada başta ABD olmak üzere batılı ülkelerde petrolde arz darlığından söz edilmeye başlamışlardır.¹⁹⁰ Bu sırada sanayileşmiş ülkelerde, kısa dönemli arz

¹⁹⁰ John Evans, s. 29.

daralmaları ile başa çıkmak için stoklama gibi bir mekanizma da bulunmamaktaydı. Bu durum belirsizliği artırdı ve tüketici ülkeleri paniğe sürükledi. Aynı zamanda, OPEC ülkeleri de, kendi ürettikleri petrolün fiyatını kendilerinin belirleyememiş olmalarından dolayı hayal kırıklığı içerisindeydiler. Bu ortamda küresel petrol piyasası ekonomik mekanizmalarla birlikte uluslararası politikadan da etkilenmeye başlamıştır. Hatta kimi yorumcular petrol piyasasını etkileme konusunda siyasetin ekonomiyi geride bıraktığını ve piyasayı tümüyle kontrol altına aldığını ileri sürmekteydiler.¹⁹¹

Belli başlı Arap ülkeleri Arap – İsrail sorununda ABD'nin iyi bir arabuluculuk yapmamasından şikâyetçi idiler. Mısır'ın bu yöndeki taleplerinin ABD tarafından kabul edilmeyeceğinin anlaşılmasıyla birlikte 1973 Ekim Savaşı patlak vermişti. Ardından petrol üreticisi Arap ülkelerinin ambargo kararı geldi. OPEC'in başta gelen üreticileri 17 Ekimde Kuveyt'te yaptıkları OAPEC* (Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü) toplantısında aldıkları karar gereği 1973'ün son çeyreğinde üretimi kısıtlar. Söz konusu anlaşma üretimin yüzde 5 oranında azaltılmasını öngörmekteydi ama Suudi Arabistan 20 Ekim'de aldığı bir kararla yüzde 25'lik bir üretim kısıntısına gideceğini açıkladı. Kasım ve Aralık aylarında özellikle Suudi Arabistan ve Kuveyt tarafından daha büyük üretim kısıntılarına gidildi. Kasım 1973'te üretim Ekim ayına göre günlük 4,7 milyon varil (yaklaşık yüzde 23) azalmıştır. Bu kısıtlama dünya petrol üretiminin yüzde 8,2'sine, dünya petrol ticaretinin ise yüzde 14'üne tekabül etmekteydi.¹⁹²

İsrail'e karşı Arap davasını savunmak için alınan üretimin azaltılması yönündeki OAPEC kararına Suudi Arabistan öncülük etmiş ve bu karar Kuveyt ve Libya tarafından desteklenmiştir. Yakın amaçlardan biri İsrail'in 1967 Savaşı'nda işgal ettiği Filistin topraklarından çekilmesinin sağlanması ve Filistinlerin haklarının tanınmasıydı. Ham petrol arzında her ay yeni ve ciddi bir daralmanın yaşanması Ortadoğu petrolerine bağımlı olan ve durumun daha da kötüleşebileceği kaygısına kapılan tüketici ülkeleri paniğe sürüklemiştir. Dolayısıyla, OAPEC'in girişimi daha çok spot piyasa üzerinde

¹⁹¹ Bk. Ezzedin M. Shamsedin, **Essays in Economics: Arab Oil and the United States: An Admixture of Politics and Economics**, Columbia, SC: Bureau of Business and Economic Research, University of South Carolina, 1974, s. 2.

* Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü OAPEC Kuveyt, Libya, Suudi Arabistan tarafından 1968 yılında kurulmuştur ve daha sonar Cezayir, Bahreyn, Mısır, Irak, Katar, Suriye ve BAE'de örgüte katılmıştır. Bk. Gilbert Jenkins, **Oil Economists' Handbook**, London: Elsevier, 1986, s. 429.

¹⁹² Bk. Shamsedin, ss. 2-3.

etkili olmuştur. Öte yandan, arz daralması Avrupa ve Asya'yı derinden etkilemiş olsa da, ABD üzerinde fazla etkili olamamıştır, çünkü ABD'li petrol şirketleri kaybedilen Arap petrolünü diğer ülkelerden gelen petrol ile telafi edebilmekteydiler.¹⁹³

Dünya ekonomisinin 1973–4 yıllarında karşı karşıya kaldığı problem arz daralması ve buna bağlı olarak fiyatların aşırı yükselmesi ile ilgiliydi. 1 Ekim'de 3,01 dolar olan petrol fiyatları 16 Ekim'de yüzde 79'lık bir artışla 5,12 dolara yükselmişti. 1974 Ocak ayında ise bu fiyat iki katından daha fazlasına, 11,65 dolara yükselmişti. Böylece, 1 Ekim 1973 ile 1 Ocak 1974 arasındaki fiyat farkı yüzde 287'ye ulaşmış bulunuyordu. 1973 yılında Suudi Arabistan'ın günlük ham petrol üretimi 7.595, İran'ın ise 5.861 milyon varil düzeyindeydi. Buna rağmen 16 Ekim 1973–1 Ocak 1974 arasında gerçekleşen yüzde 128'lik fiyat artışının öncülüğünü İran yapmıştı.¹⁹⁴ Suudi Arabistan ise gelirlerini daha uzun dönemde optimize etmeyi hedeflemekte ve fiyat artışlarının daha düşük ve istikrarlı olmasını talep etmekteydi. Ayrıca, Suudi Arabistan hızlı fiyat artışlarının Körfez'deki güç dengesini rakipleri İran ve Irak lehine değiştirmesinden de çekinmiş olabilirdi.¹⁹⁵

1973 yılındaki üretim kısıntıları ve fiyat artışları izleyen iki yıl içerisinde petrol ürünleri tüketiminin azalmasına neden olmuştur. Ama 1975–79 arası dönemde tüketim artmaya devam etmiştir. 1975 yılı ortalarında ve 1977–78 yıllarında küresel petrol talebinde görülen azalmaların nedeni de bu dönemde görülen ekonomik durgunluktur. 1973–75 yılları arasında OECD ülkelerinde tüketim yüzde 7, ABD'de ise yüzde 6 oranında düşmüştür¹⁹⁶.

1973 öncesi dönemde yıllık ortalama 6,2 düzeyinde olan tüketim artış hızı 1975–79 yılları arasında yarıya düştü ama tüketim artışı (yıllık ortalama yüzde 3,9) arzadaki artıştan (yüzde 3,7) daha fazlaydı. 1975–79 yılları arasında tüketim artışının devam etmesi bir bakıma fiyatların istikrarlı (enflasyon oranında) artması ile ilgiliydi. Arz

¹⁹³ Morris. A. Adelman, "The Changing Structure of International Oil", **Oil, Divestiture and National Security**, National Strategy Information Center, New York: Crane Russac & Co., 1977, s. 4.

¹⁹⁴ Bk. Peter Bild, "Oil in the Middle East and North Africa", John Cranefield (Ed.), **The Middle East and North Africa 1991** içinde (131-146), London: Europa Publications, 1990, s. 139.

¹⁹⁵ Daniel Badger and Robert Belgrave, **Oil Supply and Price: What Went Right in 1980?**, Paris: The Atlantic Institute for International Affairs, 1982, s. 35.

¹⁹⁶ Rita Varley, "The Government Household Transfer Data Base: 1960-1984", **OECD Working Papers**, 1986, <http://www.oecd.org/dataoecd/5/59/2346486.pdf>, (26.12.2009).

tarafında piyasa ekonomilerinde gerçekleştirilen üretimin yüzde 66'sı OPEC'e aitti. Ama OPEC ülkelerinde üretim artış hızı oldukça düşük (yüzde 2,4) idi. (Tablo 4). Ortadoğu ülkelerindeki artış hızı ise daha da düşük (yüzde 1,6) gerçekleşmişti. Ortadoğu'daki üretimin az oluşu 1979 İran Devrimi sırasında üretimin kesintiye uğramasıyla ilgiliydi. İran'ın 1978'de günlük ortalama 5,24 milyon varil olan ham petrol üretimi 1979 yılında günlük 3,17 milyon varile, 1981 yılında ise 1,38 milyon varile düşmüştü. 1979 yılında İran'ın üretiminden çok az bir fazlası bulunan Irak ham petrol üretimi de 1983 yılına gelindiğinde yüzde 30'luk bir düşüş kaydetmişti. Büyük ölçüde İran ve Irak ile ilgili olarak, Ortadoğu'daki ham petrol üretimi 1978'den 1986 yılına dek sürekli bir düşüş eğiliminde olmuştur.

Sonuç olarak Ortadoğu'nun piyasa ekonomileri ham petrol üretimindeki payı 1975'te yüzde 47 iken, 1980'de yüzde 40'a düşmüştür. Aynı durum 1975 yılındaki yüzde 66'lık payı 1980 yılında yüzde 59'a düşen OPEC için de geçerlidir. Dikkat çeken nokta bu dönemde aşırı yükseliş ve düşüşlerin olmamasıdır. Bunun nedeni üretici ülkeler tarafından alınan arzı kontrol etme ve rezervleri koruma yönündeki kararlardır. Üretimdeki düşüşe paralel olarak, OPEC'in petrol ihracında da 1979–81 arası dönemde yüzde 31'lik bir düşüş görülmüştür. İhracatı en çok azalan ülkeler yüzde 72 ile İran, yüzde 74 ile Irak, yüzde 70 ile Kuveyt ve yüzde 50 ile Libya olmuştur.

1979 yılında İran Devrimi'nin patlak vermesiyle birlikte, 2 yıla yakın süredir istikrarlı devam etmekte olan petrol piyasasında ikinci bir şok daha yaşanmıştır. Petrol alıcılarının paniğe kapılması ile birlikte, 1978 Aralık ayında 15 dolar olan petrolün varil fiyatı Mayıs 1979'da 42 dolara fırlamış ve 1980 yılı boyunca 40 dolar düzeyinde seyretmişti.¹⁹⁷ İran petrol üretiminin keskin bir biçimde düşmesi Japonya, Almanya, İtalya ve Fransa'da yeni bir petrol kıtlığı yaşanacağı yönündeki korkuları tetiklemişti. Uluslararası petrol şirketlerine bağımlı olan bu ülkeler şok ile birlikte spot piyasaya inmişlerdi. OPEC ülkeleri de OPEC tarafından ilan edilen fiyatların spot piyasanın çok altında kalması nedeniyle sözleşmeleri bozarak petrollerini spot piyasada* satmaya

¹⁹⁷ Clark, s. 320.

* Spot petrol işlemi (spot transactions) bir seferlik gönderilen petrolün fiyatının anlaşma sırasında belirlenmesi [ve hemen gönderilmesi] suretiyle yapılan alım ya da satımdır. Spot piyasa vadeli işlemler piyasası karşıtı olarak kullanılan bir kavramdır. Bk. ABD Enerji Enformasyon Yönetimi web sayfası,

başlamışlardı. Çok uluslu şirketlerin de spot piyasaya inmesiyle birlikte fiyatlardaki yükseliş zirve noktasına ulaştı. Bu ortamda OPEC'in fiyat belirleme otoritesi ortadan kalktı. En güçlü OPEC ülkesi konumundaki Suudi Arabistan genel olarak fiyat ve üretim istikrarını tercih ediyor olsa da, 1979 Mısır-İsrail Barışı'nı izleyen dönemde, iç ve dış kamuoyları karşısında Mısır ve ABD yanlısı gözükmeye daha fazla katlanamayacağını düşünerek fiyat patlamasını engelleme konusunda isteksiz davrandı. Sonuçta Suudi Arabistan'ın 1979 Nisan ve Mayıs aylarında üretimi kısması fiyatların daha da yükselmesine neden olmuştu. Spot piyasa ile olan farkın kapatılması yönündeki Suudi talepleri sonucu, OPEC resmi fiyatları da yükseldi. Bu şokla ekonomileri derinden sarsılan petrol ithal eden ülkeler petrol enerjisi yerine yeniden insan gücünü ikame etme gibi önlemlere başvurunca talepte ciddi bir azalma eğilimi görülmüşse de stratejik rezervlerin güçlendirilmesi için alımların devam etmesi gibi bir takım nedenlerden dolayı fiyatlar 1981 yılına dek yüksek düzeyde seyretmeye devam etmiştir.

1973'teki ilk petrol şokunun ardından, dünya 1979'da fiyatların artmasıyla ikinci bir şok ile daha karşılaşmıştır. İlk şokta 11,65 doları gören petrolün varil fiyatı, 1 Kasım 1979'da 34,41 dolar olmuştur. Dikkat çeken nokta, bu fiyat artışı sırasında üretimin yüzde 7 oranında (günlük 48,72 milyon varilden 45,36 milyon varile) düşmüş olmasıdır. Dolayısıyla, 1979 yılında yaşanan fiyat artışı da büyük ölçüde piyasa koşulları ile ilgilidir. Bu dönemde OPEC ülkeleri artan talebe bağlı olarak fiyatları artırmakta, talep düştüğünde ise üretimi azaltarak fiyatların düşmesini engellemekteydiler (*ratched effect*)¹⁹⁸. 1980'li yıllarda ise tersine bir petrol şoku yaşanmıştı.

OPEC'in 1970'li yıllarda petrol fiyatlarını önemli ölçülerde artırma gücüne sahip olması, Suudi Arabistan başta olmak üzere Arap ülkelerinin petrolü siyasî bir silâh olarak kullanma konusunda bir dereceye kadar başarılı olmaları ve Körfez ülkelerinin önemli miktarda petrol gelirlerine kavuşmaları bağımlılık (*dependency*) teorilerinin iddialarını boşa çıkarmakta ve merkez ülkeleri ile petrol üreten ülkeler arasında

http://www.eia.doe.gov/pub/oil_gas/petroleum/analysis_publications/oil_market_basics/price_transaction_s.htm, (23.10.2010).

¹⁹⁸ J. M. Dargay, "The Irreversible Demand Effects of High Oil Prices: Motor Fuels in France, Germany and the UK", **Oxford Institute for Energy Studies**, 1991, s. 4 ve 6; Morris A. Adelman, "The First Oil Price Explosion 1971-1974", **Massachusetts Institute of Technology**, 1990, s. 12, 37, 53, <http://dspace.mit.edu/bitstream/handle/1721.1/50146/28596081.pdf?sequence=1>, (10.04.2010).

karşılıklı bir bağımlılığın (*interdependency*) ortaya çıktığını göstermekteydi. Arap milliyetçiliğinin söndüğü ve ABD önderliğindeki Batı'nın bölgede gücünü restore ettiği bir dönemde OPEC şemsiyesi altında gösterilen bu başarı son derece önemliydi. Ne var ki, fiyat artışı ve istikrarı konusundaki bu başarı izleyen on yılda aynı şekilde sürdürülememiştir. 1980 yılında Irak'ın İran'a saldırmasıyla birlikte, petrol fiyatlarının daha da yükseleceği yönündeki beklentiler artsa da, bu beklentiler gerçekleşmemiştir.

C. 1980'li Yıllar

1980'lerde durum tüketici ülkeler için olduğu kadar OPEC ülkeleri açısından da önemliydi. Bu dönemde üretimde ve sanayileşmiş ülkelerin talep kalıplarında önemli değişiklikler ortaya çıkmıştı. İlk beş yıl içerisinde talepte ve arzda ciddi bir daralma görülmüştü. Üstelik OPEC petrolüne dönük talepte görülen düşüş, OPEC dışında üretilen petrole dönük talepteki düşüşten daha fazlaydı.¹⁹⁹ Enerji tasarrufu önlemleri, alternatif enerji kaynaklarının kullanılmaya başlanması ve sanayileşmiş ülkelerde görülen ekonomik durgunluk gibi nedenler talebi daraltmıştı.²⁰⁰

1980–83 arasında ham petrol arzı yıllık ortalama yüzde 5,3 düşerken, talepte yıllık yüzde 2,8 daralma görülmüştü. Önde gelen üretici ve tüketici ülkeler göz önüne alındığında, arzda ve talepte görülen daralma daha büyüktü. Örneğin, sadece OPEC ülkeleri göz önüne alınırsa, bunların petrol arzındaki daralma aynı dönem için yüzde 13 civarındaydı. Ortadoğu'daki arz daralması ise yüzde 15 düzeyinde gerçekleşmişti. Bu durum İran– Irak Savaşı'nın petrol arzı üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktaydı. Yine aynı dönemde OECD ülkelerinin petrol tüketiminde görülen düşüş 4,4 olarak gerçekleşmişti. 1979–85 arası dönemde OPEC'in üretimi her yıl belirli bir oranda düştü ve bu nedenle piyasa ekonomilerindeki üretim payı da 1980'li yılların sonuna dek azalmaya devam etti.

1980–83 arası dönemde ABD ham petrol üretim düzeyinde bir değişiklik yaşanmazken, tüketimde yıllık ortalama yüzde 4 düzeyinde bir azalma görüldü. Böylece

¹⁹⁹ Claes, s. 74.

²⁰⁰ Robert Mabro "The Changing Nature of the Oil Market and OPEC Policies", Robert Mabro (Ed.), **OPEC and the World Oil Market: the Genesis of the 1986 Price Crisis** içinde (62-84), Oxford: Oxford University Press, 1986, s 77.

ABD'nin piyasa ekonomileri ham petrol tüketimindeki payı 1976'daki yüzde 37'den, 1983 yılında yüzde 33'e ve 1985 yılında yüzde 27,3'e geriledi. Bu durum ABD'nin yabancı petrolüne bağımlılığında ciddi bir azalma olduğu anlamına gelmekteydi. ABD'nin ham ve rafine petrol ürünleri ithalatı 1979–83 arası dönemde yıllık yüzde 9 oranında azaldı ve günlük ortalama 8 milyon varilden 4,3 milyon varile indi. ABD ithalatındaki en büyük düşüş de OPEC ülkelerinden ve özellikle Ortadoğu'dan gelen bölümde görüldü. OPEC ülkelerinin ABD petrol ithalatındaki payı 1979'da yüzde 70,5 iken, 1985'te en alt düzey olan yüzde 27,3'e düştü. Bu dönemde ABD'nin Afrika'dan satın aldığı petrol miktarı Ortadoğu'dan aldığından daha fazlaydı. Çünkü dönemde ABD ciddi bir politika değişikliğine giderek Ortadoğu petrollerine güvenmekten vazgeçip batı yarımküreye yönelmişti. Nitekim 1985 yılında ABD batı yarımküreden 608,8 milyon varil, Afrika'dan 215 milyon varil, uzak doğudan 113,1 milyon varil, Ortadoğu'dan ise sadece 89,6 milyon varil petrol satın almıştı.²⁰¹

1980'lerin petrol piyasasında yaşanan en önemli değişiklik ham petrol fiyatların ciddi oranda değer kaybetmesi ve OPEC'in bunu önleyememesidir. Petrol fiyatları bu kez piyasa koşullarınca (ya da tüketici ülkeler ve petrol şirketleri tarafından) belirlenmekteydi. OPEC ülkeleri İran Devrimi nedeniyle yükselen fiyatları korumak için 1981 yılında üretimi kısmışlar ama sonuç alamamışlardı. Çünkü bu dönemde tüketici ülkeler ve petrol şirketleri ham petrolün yeterliliği konusunda kuşku oldukları için temkinli davranmaktaydılar. Rafineri sahipleri ve hükümetler arz kaynaklarını çeşitlendirmişler ve stoklarını güçlendirmişlerdi ve dolayısıyla piyasa 1980 sonrası dönemde daha istikrarlı bir görünüm kazanmıştı.²⁰²

1981 sonrası dönemde tüketimin azalması talepteki daralmayı daha da derinleştirmişti.²⁰³ Dahası, hükümetler tarafından 1970'li yıllarda uygulanmaya başlanan önlemler bu dönemde meyve vermeye başlamıştı. Enerji verimliliğini artırma, enerji tasarrufunun yaygınlaşması için alınan mali önlemler ve fiyat teşviki gibi diğer önlemlerin sonuçları bu dönemde görülmeye başlanmıştı. Çeşitlendirme politikaları

²⁰¹ Robert Mabro, **OPEC and the World Oil Market: The Genesis of the 1986 Price Crisis**. Oxford: Oxford University Press, 1986, s. 35.

²⁰² Daniel Badger and Robert Belgrave, **Oil Supply and Price in 1980**, Atlantic Papers, Paris, 1982 s. 35.

²⁰³ Mabro, age. ve yer.

kömür ve nükleer enerji gibi alternatif enerji kaynaklarının geliştirilmesini ve kullanımını teşvik etmekteydi. Sonuç olarak, 1980 yılı petrol tüketim oranları, 1979 yılına oranla %10'luk (günlük 3,4 milyon varil) bir düşüş göstermişti. Arap hafif petrolünün varili 1980'de 34,41 dolara ve 1981'in son çeyreğinde 36,56 dolara yükseldi ve bu tarihten sonra düşüş eğilimine girdi ama ilk ciddi fiyat indirimi Mart 1983'te OPEC üyelerinin fiyat indiriminden başka çare kalmadığını görerek liste fiyatlarını 34,41 dolardan 29 dolara indirmesiyle geldi. Sonuç olarak, OPEC 1970'lerde kazandığı belirleyicilik pozisyonunu talebin azalması ve arzın fazla gelmesi nedeniyle kaybetti. 1982 – 1985 yılları arasında Batı Avrupa ülkeleri petrol ithalatının yaklaşık %18'lik bölümü SSCB'den gelmekteydi.²⁰⁴ Kuzey Denizi petrollerinin İngiltere ve Norveç tarafından 1970'li yılların sonlarından itibaren işletilmeye başlanması da dünya ham petrol arz talep dengesinin değişmesi üzerinde önemli bir rol oynamıştı.* Bu durum OPEC üyesi ülkeler arasında fiyat ve üretim konusunda derin görüş ayrılıklarına neden oldu. İran gibi acil finansal kaynağa ihtiyaç duyan ülkeler, OPEC'in zengin üyeleri ile rekabete giriştiler. Petrol piyasasının ve fiyatların kontrol edilemez hale geldiğini düşünen OPEC üyeleri durumun daha da kötüleşmesini engellemek için üretim kotası uygulamasına geçtiler. Alnasrawi'nin de belirttiği gibi, bu durum 1973 öncesinde büyük petrol şirketlerinin fiyatın kontrol edilmesini üretimin kontrolünde olduğu noktadan hareket eden uygulamalarına benzemektedir.²⁰⁵

1980'lerin ikinci yarısında ise piyasa ekonomilerinin petrol arz ve talep miktarında kısmi bir toparlanma görülmüştür. Nitekim 1985–88 arasında üretim yıllık yüzde 3,1 tüketim ise 2,8 oranında artmıştır. Bu süre içerisinde OPEC üretimini yıllık yüzde 7,1 oranında artırırken, ABD kendi üretimini yıllık yüzde 3,1 oranında azaltmıştır. Ne var ki, bu artış OPEC'in 1970'li yılların başındaki üretim düzeyine

²⁰⁴ Clark, s. 305.

* Norveç başlangıçta OPEC ülkeleri ile ilişkileri hiç önemsememiş ve dolayısıyla OPEC tarafından getirilen kota sistemine uymamasına rağmen bu sistemin fiyat artışları konusundaki getirilerinden hiçbir bedel ödemeksizin yararlanmıştı. 1986 yılında petrol gelirleri dibe vurunca, büyük ölçüde petrole dayalı hale gelen ekonomisinin (ihracatının yaklaşık yarısını petrolden ürünleri oluşturmaktaydı, bk, Claes, s. 333) daha fazla zarar görmesini engellemeye çalışan Norveç bu tarihten itibaren OPEC ile ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. OPEC ile ilişkilerin Dışişleri Bakanlığı yerine Petrol Bakanlığı tarafından yürütülmekte oluşu ekonomik faktörlerin siyasi faktörleri önçelemesini sağlamıştır. Nitekim Norveç OPEC ile ilişkileri aleyhine ABD ve İngiltere'den gelen baskıları büyük ölçüde göz ardı etmiştir. Bk. Claes, ss. 346-7.

²⁰⁵ Bk.: Abbas Alnasrawi, **OPEC in a Changing World Economy**, Baltimore: John Hopkins University Press, 1985, s. 162.

erişmesini sağlayamamıştır. Nitekim OPEC ülkelerinin 1970–72 arası dönemde üretimleri günlük ortalama 25,3 milyon varil, 1976–79 arasında 30,7 milyon varil iken, 1981–83 arasında 19,96 milyon varile düşmüş, 1986–88 arasında ise günlük 19,5 milyon varil düzeyinde kalmıştır. (Tablo 5). OPEC'in pazar payı da, 1981–83 arasında yüzde 48 iken, 1986 – 88 döneminde yüzde 44'e düşmüştür. 1986–88 arası dönemde ABD'nin piyasa ekonomileri petrol üretimindeki pazar payı ise yüzde 20 düzeyinde idi.

1980'lerin ilk yarısında olduğu gibi, ikinci yarısında da ABD'nin petrol tüketimi üretiminden daha fazla olmuş ve tüketim payı da 1981–83 dönemine yakın biçimde yüzde 34 olarak gerçekleşmiştir. 1960'ların sonunda ve 1970'lerin başında yüzde 85 olan OECD ülkelerinin tüketim payları ise, 1986–88 arası dönemde yüzde 76'ya düşmüştür. 1985–88 arası dönemde ABD'nin net petrol ithalatı yıllık ortalama yüzde 11,2'lik bir artış göstermiş ve bu ülkenin ithal petrol bağımlılığı toplamda yüzde 38,1'e OPEC petrolerine bağımlılığı ise yüzde 20,3'e yükselmiştir. OPEC' ten gelen petrolün büyük bölümü Suudi Arabistan, Venezüella ve Nijerya'ya aitti. Bu sırada ABD Kanada ve Meksika'dan da önemli miktarda petrol ithal etmekteydi. 1988–90 arası dönemde ise ABD'nin petrol tüketiminde önemli bir düşüş yaşanmamasına rağmen, üretim yıllık ortalama yüzde 5,5 oranında düşmüş, sonuç olarak, ABD'nin piyasa ekonomilerindeki ham petrol üretim payı 1986'daki yüzde 20'lik düzeyinden 1990'da yüzde 16'ya gerilemiştir.

Sonuç olarak, 1970'li yıllarda merkez-çevre arasındaki ilişkilerde petrole dönük talebin aşırı artması sayesinde üretici ülkelerin elinin güçlenmesi *karşılıklı bağımlılık* teorilerini destekleyen bir durum ortaya çıkarırken, 1980'li yıllardaki gelişmeler bağımlılık teorilerini haklı çıkaracak yönde seyretmiştir. Bu yıllarda OPEC bağımlılık teorileri tarafından vurgulanan merkez ülke çıkarlarının korunduğu bağımlılık sistemini değiştirme yönünde çok fazla bir başarı sağlayamamıştır. Suudi Arabistan'ın Arap ülkelerinin ortak hedefi haline gelen kabul edilebilir bir Arap-İsrail barış anlaşmasının gerçekleşmesi yönündeki çabaları da sonuçsuz kalmıştır.

OPEC'in ve Körfez ülkelerinin 1970'li yıllarda uluslararası siyasette daha etkin bir hale gelmesinde temel etken petrole olan talebin daha önceki dönemlerde görülmemiş bir biçimde artmasıdır. Petrolün ambargo ve fiyat artışı gibi yollardan siyasi

bir silah olarak kullanılabilmesi de bu sayede mümkün olmuştur. OPEC ve Körfez ülkelerinin bu süreçteki rollerinin daha iyi anlaşılabilmesi için petrol sektöründe kuruluşundan o günlere dek yaşanan yapısal değişikliklerin de iyi anlaşılması gerekmektedir.

IV. SEKTÖRDE YAPISAL DEĞİŞİM VE PETROL POLİTİKALARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Petrol sektörünün yapısı ile yatay ve dikey bütünleşme, talep esnekliği ve sektöre yeni aktörlerin girişi ile ilgili engelleri vb. tartışmaktayız. Sektörün dikey yapısı ile keşif, üretim, nakliye, rafineri ve dağıtım; yatay yapısı ile ise üretimin az sayıdaki ülkede yoğunlaşması, bölgeler arasındaki petrol kalitesinin, dolayısıyla fiyatının farklılaşması ve petrol endüstrisi için gerekli teknolojinin bulunmaması gibi sektöre giriş önündeki engeller, milyonlarca tüketici karşısında dengenin arz tarafının sadece birkaç hükümet yetkilisi tarafından belirlenmesi kastedilmektedir.²⁰⁶ Petrol sektörünün bu yapısal yönleri sektör ile ilgilenen tüm aktörlerin ve tabii ki üretici ülkelerinin tercihlerini ve davranışlarını belirlemekte, ama aynı zamanda aktörlerin düşünceleri ve uygulamaları da bu yapıyı ortaya çıkarmakta, müzakere sonuçlarını ve pazarlık ilişkilerini, daha doğrusu yapıyı dönüştürmektedir.

Petrol sanayi 1950'li yıllara dek büyük şirketlerin (Exon, Mobil, Socal/Chevron, Texaco, Gulf, Royal Dutch/Shell, BP, CFP) elinde tekel olarak kalmıştır. Bu oligopolistik yapının ortaya çıkmasının ölçek ekonomisi, teknolojinin tekel olarak kontrol edilmesi, yatırımlar ve işletme için çok büyük sermaye ve altyapı gerekliliği, riskin yüksek olması gibi bir takım nedenleri bulunmaktaydı. Bu durum dikey entegrasyon düzeyi oldukça yüksek bir petrol sektörünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örneğin 1960'lı yılların başlarında piyasa ekonomilerinin rafineri, dağıtım ve satış tesislerinin yüzde 70'i yedi büyük petrol şirketinin elinde bulunmaktaydı. Ayrıca, piyasa ekonomilerindeki petrol tankerli filolarının yüzde 35'i de bu sekiz büyük şirkete aitti.²⁰⁷ 1930'lu yılların sonunda dünya petrol üretiminin hemen tamamı bu büyük petrol

²⁰⁶ Bk. Claes, ss. 36-45.

²⁰⁷ John Evans ve Fariborz Ghadar, **The Evolution of OPEC Strategy**, Lexington: Lexington Books, D.C. Heath and Company, 1977, s. 3.

şirketlerinin elindeydi.²⁰⁸ 1960'ların başlarında ise, OPEC'i kuran beş ülkenin petrol üretimlerinin yüzde 92'si bu şirketlerce kontrol edilmekteydi.²⁰⁹ Piyasa ekonomilerinde üretilen tüm petrolün beşte dördü bu şirketlerce üretilmekteydi.

1900'lü yılların başından 1950'lere kadar Ortadoğu'da ve dünyanın diğer bölgelerinde büyük petrol şirketleri ile ev sahibi hükümetler arasındaki tek anlaşma biçimi imtiyazlar idi. 1950'lerden 1970'li yıllara dek yeni bir anlaşma biçimi ortaya çıktı: ortak girişim. Ortak girişim anlaşmaları yedi büyükler dışında kalan şirketlerin ulusal petrol şirketleri ile anlaşma yapmak suretiyle bölgeye girebilmek için tercih ettikleri bir yoldu. Sonuçta geleneksel imtiyazlar azalmaya başlamış, ama 1970'li yılların başına dek etkili olmaya devam etmişti. 1973 yılında yeni bir form ortaya çıktı: hükümet katılımı. Ev sahibi hükümetler bu şekilde kendi petrol kaynaklarını bütünüyle kontrol etmeyi amaçlamaktaydılar. Bu süreçte hükümetler petrol bakanlıklarını ya da ulusal petrol şirketlerini kullanarak katılım ya da devletleştirme yoluyla petrol tesislerini kontrol etme ve sonunda bu tesislere el koyma yoluna gitmişlerdir. Körfez ülkelerinin petrol ile ilgili politikalarının tam olarak ortaya konulabilmesi için, bu bölümde imtiyazlar, ortak girişim anlaşmaları ve hükümet iştiraki sırasıyla ele alınacaktır.

A. İmtiyazlardan Ortak Girişim Anlaşmalarına

Ortadoğu'da ilk petrol imtiyazı İran'da Muzafferüddin Şah tarafından petrol ve altın madenleri işletmecisi William Knox D'Arcy'ye verilmiştir. Bu imtiyaz ile Anglo-Persian Petrol Şirketi (APOC) Ortadoğu bölgesinde ilk petrolü üretmiştir. 1920'lerde ve 1930'larda imtiyaz anlaşmaları Irak ve Körfez ülkelerine de yayılmıştır. 1931 Irak IPC anlaşmasını Suudi Arabistan ve Kuveyt tarafından verilen imtiyazlar izlemiştir. Bu dönemde verilen tipik bir imtiyaz sözleşmesi söz konusu bölgenin, su kaynaklarına varıncaya dek, keşfine izin verilmesi, uzun süreli olması (ortalama 70 yıl) ev sahibi hükümetlere mülkiyet payı (*royalty*)* ödenmesi, şirketlerin vergiden muaf olmaları vb. gibi hususları içermekteydi. Ortadoğu'daki ilk imtiyazlar bölge ülkelerinin oldukça aleyhine koşullar içermekteydi. Çünkü bu dönemde yerel otoriteler oldukça güçsüz ve

²⁰⁸ Ghadar, age., s. 5.

²⁰⁹ Mana Saeed Al-Otaiba, **OPEC and the Petroleum Industry**, London: Croom Helm, 1975, s. 13.

* Kraliyet mülkiyeti anlamına gelen sözcük bu tez boyunca tüm yönetim biçimlerini kapsayacak biçimde "mülkiyet payı" olarak kullanılmıştır.

petrol konusunda deneyimsiz idiler. Dahası, bu ülkeler kendi toprakları ve yer altı kaynakları üzerinde tam bir egemenliğe sahip olmadıkları gibi, üzerinde yaşadıkları kaynakların değeri ile ilgili yeterli bilgiye de sahip değildiler. Örneğin BP, Royal Dutch/Shell, CFP ve Amerikan konsorsiyumu arasında imzalanan ve bu şirketlerin Irak'ta faaliyet göstermesini sağlayan anlaşma, Irak hükümetinin katılımı dahi olmaksızın imzalanmıştı. Aynı şekilde, Suudi Arabistan 1933 yılında Socal şirketi ile imtiyaz anlaşması imzaladığında büyük bir mali kriz içerisindeydi ve imtiyaz anlaşmasının koşullarını büyük ölçüde şirketin yapacağı peşin ödemelerin gerçekleşmesi amacı belirlemişti. Kendi hükümetlerinin desteğini arkasına alan uluslararası petrol şirketleri petrol üreticisi ülkelerin petrol sektörü üzerinde kapsayıcı bir denetim kurmaktaydılar. Şirketler petrol üretimi ve satışı konusunda bağımsız davranma gücüne sahip olduklarından mali konularda üretici ülkelere hesap vermeye yanaşmamaktaydılar. Dolayısıyla imtiyazlar üretici ülkelerin petrol üzerindeki tüm haklarından feragat etmeleri anlamına gelmekteydi. Yukarıda da belirtildiği gibi imtiyaz sürelerinin çok erken tarihlerde verilmiş olması, zamanla şirketleri o ülkenin petrol endüstrisinde tekel durumuna getirmişti. Üretici ülkelerin şirketlerin kararları üzerinde hiçbir etkisi bulunmamaktaydı.

Ev sahibi ülke liderleri 1940'lı yılların sonuna doğru geleneksel imtiyaz sistemine karşı çıkmaya başlamışlardır. Anlaşmalarda öngörülen mali koşullar, imtiyaz sürelerinin ve alanlarının çok geniş olması, petrol şirketlerinin sömürgevari yapıları, hükümetlerin sondaj ve üretim süreci üzerinde söz sahibi olmamaları gibi hususlar başlıca rahatsızlık noktalarıydı.²¹⁰ “Bağımsız petrol şirketlerinin” (Independents) sektörde boy göstermeye başlaması üretici ülkelerin elini güçlendiren bir gelişmeydi. Önemli bir diğer gelişme de petrol sanayinde kullanılan teknolojinin standardizasyonuydu. Teknolojiye erişim kolaylaştıkça ABD'deki ve Avrupa'daki küçük şirketler Ortadoğu'da ve Uzakdoğu'da ortaya çıkan fırsatları değerlendirme yoluna gitmişlerdi. Gerçekten de 1950'lerin sonuna doğru dışarıda petrol arayan ve üreten ABD'li şirketlerin sayısı 200'ü aşmıştı.²¹¹ Teknolojinin standartlaşması ve küçük petrol şirketlerinin bölgeye girişi yedi büyük petrol şirketinin kartel konumunu

²¹⁰ Bild, 127.

²¹¹ Evans, s. 59.

sarsmaya başlamış ve üretici ülkelerin pazarlık gücünü artırmıştı. Yeni bağımsız şirketlerle yapılan anlaşmalar eski anlaşmaların ne denli dezavantajlı olduğunu ortaya koymaktaydı. Büyük şirketler ile yeni şirketler arasındaki rekabet verimli yeni petrol sahalarının keşfedilmesini ve dünya petrol ürünleri talebinin artmasını sağlamıştı. Avrupalı petrol şirketlerinin sektöre girme girişimleri de uluslararası petrol rekabetine yeni bir boyut kazandırmıştı. Savaş sonrasında ortaya çıkan bu gelişmelerin toplam etkisi petrol sanayinin küresel yapısında ve geleneksel imtiyaz sisteminde köklü değişiklikler meydana getirmişti.

Bazı yazarlara göre, petrol şirketlerinin Ortadoğu ülkelerinden aldıkları imtiyazlar bölge ülkeleri yöneticileri nezdinde kabul edilemez nitelikler taşımaktaydı.²¹² Bunun temel nedeni, yapılan petrol anlaşmalarının, söz konusu ülkelerin ya bir Batı ülkesi mandası altındayken, ya da bağımsızlığını yeni kazanmış, her türlüye etkiye açık bir durumdayken imzalanmış olmalarıydı. Petrol anlaşmaları bir ülkenin büyük bir bölümünü, kimi zaman ise, Kuveyt, Bahreyn ve Katar örneklerinde görüldüğü üzere, ülkenin tamamını kapsayacak biçimde düzenlenmekteydi. Anlaşmalar ile şirketlere verilen imtiyazlar keşif, araştırma, çıkarma, damıtma ve elde edilen petrolü ihraç etme gibi alanların tümünü kapsamaktaydı. İmtiyazların süresi 60 ile 75 yıl arasında değişmekteydi. Şirketler imtiyaz bölgelerinde radyo, telgraf, telefon, demiryolu, liman, havaalanı gibi alanlarda kendi sistemlerini kurma hakkına sahip olmakta, her türlü vergi denetiminden ve diğer hükümet denetimlerinden muaf tutulmaktaydılar. Üstelik şirketler imtiyaz hakkını bir kez elde ettikten sonra, petrol ile ilgili en küçük bir çalışma yapmasalar dahi, imtiyaz bölgelerindeki haklarını korumaya devam etmekteydiler. Anlaşmalara çalışma yapılmayan bölgelerin hükümetlere geri verilmesine dair herhangi bir madde konulmamıştı.²¹³

1948 ve 1949 yıllarında Kuveyt ve Suudi Arabistan Getty ve Aminoil adlı şirketlerle daha iyi koşullarda imtiyaz anlaşmaları imzalamışlardı ama geleneksel imtiyaz sistemine en ciddi meydan okuma İran'da Musaddık'ın BP'yi (Anglo –Persian Oil Company) devletleştirme ve İran Milli Petrol Şirketi (National Iranian Oil Company)'ni kurma girişimi ile yaşandı. Musaddık'ın bu girişimi şirketlerin İran

²¹² Fuad Rouhani, **A History of OPEC**, Praeger: New York, 1971, s. 45.

²¹³ Al-Sowayegh, s. 29.

petrolünü boykot ederek bu ülkeyi ekonomik ve sosyal bakımdan zor durumda bırakmaları ve sonunda İngiliz ve Amerikan gizli örgütleri tarafından Temmuz 1953'te gerçekleştirilen bir darbeyle Musaddık'ın indirilip Roma'da sürgünde bulunan Şah'ın yeniden tahta geçirilmesi nedeniyle sonuçsuz kaldı. Yeni yönetimle yapılan anlaşmalar sonunda üretim İran'a devredilmişse de, bu ülke ürettiği petrolü BP, Shell, CFP ve ABD'li beş büyük şirketin katıldığı konsorsiyuma satmak zorunda bırakıldı.*

Irak'ta ise devrimci hükümet 1961 yılında BP, Shell, Exxon, Mobil ve Gülbenkyan'dan oluşan Irak Petrol Şirketi IPC'nin %99'unu millileştirdi. 1969 yılında Libya'da yönetimi ele geçiren Kaddafi yönetimi de imtiyazlara karşı sert bir tutum takındı. 1971 yılında BP' nin faaliyetlerinden bir bölümünü, iki yıl sonra ise Bunker Hunt adlı Amerikan şirketinin tümünü özelleştiren yönetim 1973'te Occidental'in yüzde 50'sine el koydu. Libya'daki devletleştirme dalgası 1974 yılında Texaco, Shell, Socal gibi büyük şirketlerin malvarlıklarına el konulduğunda doruğa ulaştı. Aynı yıl Libya Exxon ve Mobil şirketlerinin çoğunluk hisselerini de kontrol etmeye başlamıştı.

Başlangıçta imtiyaz anlaşmaları yalnızca ton başına alınan mülkiyet payını (royalty) içermektedir. 1950'li yıllardan sonra üretici ülke hükümetleri "kar ortaklığı" ve "katılım" gibi başlıkları da anlaşmalara koydurmaya başladılar.** 1949 yılında Suudi Arabistan ve daha sonra Kuveyt ve Irak petrol anlaşmalarına kar paylaşımı ilkesini koymuşlardır. 1950'lerdeki ve 1960'lı yılların başlarındaki uygulamalar liste fiyatlarının referans alınarak yüzde 12,5 mülkiyet payı artı gelir vergisi şeklinde olmuştur. Mülkiyet paylarının hükümetlerin %50'lik kar payı hanesine yazılması üretici ülkelerin kar paylarının düşmesine neden olmaktadır. 1962 -1965 yılları arasında yürütülen müzakerelerde mülkiyet paylarının öncelikle hesaptan düşülmesi ve kar paylarının daha sonra hesaplanması üzerinde anlaşma sağlandı.²¹⁴

* Musaddık'a yapılan darbe ve sonrasında İran'da yaşanan olayların geniş bir açıklaması için bk: Stephen Kinzer, **Şah'ın Bütün Adamları: Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu'da Terörün Kökenleri**, Çeviren: Selim Önal, İstanbul: İletişim, 2004.

** Kâr ortaklığı düşüncesi ilk kez 1948 yılında Venezüella'da dile getirildi. Bu tarihte Venezüella'da yasama organı mülkiyet payı ve hükümete yapılan diğer ödemeler düşüldükten sonra geri kalan karın yüzde 50 oranında vergilendirilebileceği yönünde bir yasa çıkarmıştı. Bk., Võ Xuân Hân, s. 35.

²¹⁴ Ian Skeet, **OPEC: Twenty Five Years of Prices and Politics**, Cambridge: Cambridge University Press, 1988, Tablo 1.1, s. 27.

Suudi Arabistan'da mülkiyet payı dışında kar payının da anlaşmalara dâhil edildiği ilk anlaşma Western Pasific Company (daha sonraki adı Getty Oil) ile 1949 yılında yapıldı. Teorik olarak, bu tür anlaşmalar ile birlikte hükümetlerin petrol gelirleri şirketlerin gelirleri paralelinde bir dalgalanma gösterecekti. Ne var ki, şirketler fiyatları hükümete danışmaksızın kendileri belirlemektedirler. Sıra hükümetlerin, şirketlerin fiyat belirleme konusundaki imtiyazlı konumlarını ele geçirmelerine gelmişti. Ama bunun gerçekleşmesi için 1973'ü beklemek gerekecekti.

B. Hükümetlerin Katılımı ve OPEC'in Devreye Girişi

Ortadoğu'da hükümetlerin petrol üretimine katılımı ile ilgili ilk girişim 1957 yılında İran Milli Petrol Şirketi NIOC ile İtalyan devlet şirketi ENİ arasında ortaklık kurulmasıdır.²¹⁵ 1957 Kuveyt ve Suudi Arabistan tarafından Tarafsız Bölge üzerinde Japonya ile yapılan anlaşmada da aynı yöntem izlenmiştir. Ardından Suudi Arabistan, Kuveyt, Abu Dabi ve Katar'da da benzer anlaşmalar imzalanmıştır. 1968 yılında OPEC tarafından alınan bir karar da hükümetlerin katılımını teşvik etmiştir.²¹⁶ Üretici ülkelerin ekonomik kalkınma ve modernleşme çabaları sahip oldukları en değerli doğal kaynakları üzerinde tam kontrol kurmalarını, kendi pazarlarını ve müşteri kitlelerini oluşturmalarını gerektiriyordu. 1950'li yıllarda yapılan ilk katılım anlaşmalarına göre, hükümetler şirketlere keşfedilir edilmez petrol satın alma ve/veya hisse satın alma adı altında belirli bir miktar ödeme yapmakta ve bu şekilde keşif masraflarını paylaşmaktaydılar. 1950'lerin sonunda İran ile "bağımsız" petrol şirketleri arasında yapılan anlaşmalarda, keşif masraflarının büyük bir bölümünün şirketler tarafından karşılanacağı öngörülmekteydi. Üretici ülkeler katılımı ilkesel olarak benimsemiş olsalar da 1960'lı yıllarda katılım için şirketler üzerinde baskı kurma koşullarının henüz olgunlaşmadığı kanısındaydılar.²¹⁷

Üretici ülkeler 1971 yılında alınan bir OPEC kararı ile şirketlere katılma taleplerini resmen açıklamış oldular. 1972 yılında büyük petrol şirketleri ile yapılan

²¹⁵ Bild, s. 131.

²¹⁶ OPEC, "OPEC Declaratory Statement of Petroleum Policy", **Resolution XVI.90 of OPEC 16th Conference**, Vienna, June 24-25, 1968. <http://www.opec.org/home/press%20room/pressback.pdf> (27.11.08)

²¹⁷ Ian M. Torrens, **The Changing Structure of the World Oil Market**, Paris: The Atlantic Institute for International Affairs, 1980, ss. 12-15.

müzakerelerde Suudi Arabistan katılım konusunda diğer Körfez ülkelerine öncülük etti ve bu müzakereler 20 Aralık 1973'te Suudi Arabistan ve Abu Dabi ile şirketler arasında katılım üzerine Genel Anlaşma'nın imzalanması ile sonuçlandı. Birkaç gün sonra Kuveyt ve Katar ile de benzer anlaşmalar imzalandı. Böylece Körfez ülkelerinin on yıldan daha uzun bir süredir sürdürdükleri çabalar sonuç vermiş ve petrol sektörünün yapısı ve işleyişi ile ilgili yeni bir dönem başlamış oldu.

Aralık 1973 anlaşmaları, 1974 Ocak ayından 1977 Aralık ayına dek yüzde 25 oranındaki hükümet katılımının her yıl yüzde 5 artırılarak 1982 yılında yüzde 51'e ulaşmasını öngörmekteydi. Ama uygulamada ülkeler arasında bir takım farklılıklar ortaya çıktı. Örneğin Suudi Arabistan 1974 yılında Aramco'nun yüzde 25'ine katılmış ve bu katılım 1975'te yüzde 60'a, 1977'de ise yüzde 100'e ulaşmıştır. Kuveyt KOC (BP ve Gulf Oil iştiraki)'nin 1974'te yüzde 60'ını, 1975'te ise tamamını almıştır. Her iki ülkede de, petrol şirketleri servis sunucusu olarak bu ülkelerdeki varlıklarını sürdürmüşlerdir. Körfez ülkeleri Irak, İran ve Libya gibi ülkelerdeki devletleştirme faaliyetlerini kendi ülkelerindeki şirketlere karşı bir koz olarak kullanmışlar, kendi ülkelerindeki şirketler için koşulların daha iyi olduğunu ima etmişlerdir. Körfez ülkelerinde yürütülen katılım ve devletleştirme süreci OPEC'in ve petrol konsorsiyumlarının da yer aldığı çok taraflı müzakereler şeklinde olmuştur. Bu süreçte OPEC küresel petrol endüstrisinde yaşanan değişiklikleri hızlandıran ve bu değişiklikleri de aşan bir rol oynamıştır.

İran-İrak savaşının gölgesinde geçen 1980'li yıllarda ise OPEC daha ziyade ekonomik bir örgüt gibi davranmıştır. OPEC kongreleri ve konferansları da, önemsiz istisnalar dışında, birer iş toplantısı özelliği taşımıştır.

C. Petrol Sektöründe Yapısal Dönüşüm

Petrol sektörünün yapısı ile kast edilen aslında talep esnekliği (ya da talebin esnek olmaması) ile sektördeki üreticilerin sayısı ve pazar gücüdür. Pazar gücü ile kast edilen ise petrol kaynakları ile ticari mekanizmalar üzerinde kontrol kurulması ve tüketici ülkelerin vergilendirme politikalarıdır. Bu açıdan bakıldığında, 1971 yılında OPEC'in, yani üretici ülke hükümetlerinin sektör ile ilgili pazarlıklarda güçlerini

hissettirmeye başlamaları, pazarın büyümesi nedeniyle petrol şirketleri açısından görece daha rekabetçi bir ortamın oluşmaya başlaması gibi olgular petrol sektöründe yapısal değişimin başladığının habercisiydi. Petrolün ekonomik ve askeri açılardan stratejik bir ürün olması nedeniyle başından beri siyasi nitelikli özellikler sergileyen sektör üretici ülke hükümetlerinin devreye girmesiyle biraz daha siyasileşmiş* olmaktadır. Bu durum petrolün üretici ülkeler tarafından da stratejik bir silah olarak kullanılabileceği bir ortam için zemin oluşturmaktadır.

Küresel petrol sanayiinde mülkiyetin ya da yönetim kontrolünün çok uluslu petrol şirketlerinden devlete geçmesi farklı şekillerde gerçekleşmiştir. Kimi ülkelerde bu amaçla şiddete başvurulmuş, kimilerinde devrimlerin ardından petrol alanları ve sanayi sektörü kamulaştırılmış, kimilerinde ise barışçıl müzakereler yoluyla bu transferler gerçekleştirilmiştir. Körfez ülkelerinde bu transfer sürecinin tamamlanması birkaç yıl sürmüş ve sonunda bu ülkelerin tümü petrol kaynaklarının ve endüstrisinin kontrolünü ele geçirmiştir. Ne var ki, ticari bakımdan bu ülkelerin ABD karşısındaki pozisyonları, kendilerini savunma yeteneklerinin düşük oluşu ve Ortadoğu politikalarının karmaşıklığı gibi faktörler göz önünde bulundurulduğunda, bu kontrolün tam bir egemenliğe dönüştüğünü söylemek oldukça zordur.

Piyasa güç dengelerindeki değişim temel olarak tüketici kesimin birlikte davranmasının mümkün olmadığı ve sektörün çok fazla büyümesinden dolayı büyük petrol şirketlerinin de artık birlikte davranma imkânını kaybettiği bir dünyada OPEC ülkelerinin birlikte hareket ederek fiyatları yükseltme gücüne erişmiş olmalarından kaynaklanmaktaydı.²¹⁸ Diğer bir deyişle, 1973 yılında görülen aşırı artışın asıl nedeni petrol kıtlığı değil, OPEC üyelerinin fiyatları yükseltme gücünü ele geçirmiş olmasıydı. Şirketlerin birlikte davranma imkânını kaybetmeleri, belki de OPEC üyelerinin birlikte davranmaya başlamalarından daha önemliydi. Çünkü OPEC üyelerinin birlikte davranmaları ve piyasayı etkileme amaçlı girişimlerde bulunmaları yeni bir durum değildi; kuruluş aşamasından itibaren OPEC zaten bunu amaç edinmişti. Yeni olan sadece, şirketler arasındaki birliğin bozulmuş olmasıydı. Dolayısıyla, 1973 yılında sektörün yapısında henüz ciddi bir değişikliğin gerçekleşmemiş olduğu ileri sürülebilir.

* Siyasileşme ile ilgili olarak bk. Beşinci Bölüm.

²¹⁸ Adelman, *The Genie ...*, s. 80.

1980’li yıllarda OPEC ülkeleri 1970’li yıllarda şirketlerin düştüğü duruma düşmüşler ve kotalar konusunda birbirleriyle rekabet etmeye başlamışlardı.²¹⁹ OPEC ülkelerinin İran Devrimi ile birlikte, Suudi Arabistan’dan gelen yoğun uyarılara rağmen²²⁰ arz talep dengesini hiç dikkate almadan, oluşan geçici talebe bakarak fiyat artırımına gitmeleri ve gelişen teknolojinin zor bölgelerden petrol çıkarılmasını mümkün hale getirmesi üretimin OPEC dışına kaymasına neden olmuştu.

Petrol sektörünün yapısındaki değişiklikleri izleme açısından göz ardı edilmemesi gereken önemli bir nokta daha vardı. Tüketici ülkeler petrol sektörünün yapısını etkileyecek bir araca sahipti: vergilendirme. Tüketici ülkeler tarafından uygulanan vergiler nedeniyle petrol fiyatlarındaki düşüş tüketim üzerinde hiçbir etki göstermemektedir ve düşük arz fiyatları ile yüksek tüketim fiyatları arasındaki büyük fark petrol üreticileri yerine tüketici ülkelerin hazinelerine akmaktaydı.²²¹ Bu da doğal olarak petrol üreten ülkelerin gelirlerini düşürmekte ve OPEC’in pazar gücünü sıfırlamaktaydı.

Sonuç olarak 1970’li yıllara dek büyük petrol şirketlerin hâkimiyeti altında kalan sektörde fiyat belirleme gücü 1970’li yıllarda ve 1980’lerin ilk yarısında büyük ölçüde OPEC bünyesinde kalmıştı. 1973 yılında üretimin yarısını kontrol etmekte olan OPEC ülkeleri elinde 1980’li yıllarda üretimin sadece %30’luk bir bölümü kalmıştı.²²² Nükleer enerji, doğalgaz (bk. Tablo 6), yenilenebilir enerji gibi alternatif enerji kaynaklarından gelen arzın arttığı, tüketici ülkeler tarafından uygulanan vergilendirmeler nedeniyle son kullanıcı için fiyatların yüksek kaldığı, tüketimin yatay bir seyir izlediği, üretici sayısı ile birlikte petrol arzının da had safhaya eriştiği 1985 yılından itibaren ise petrol şirketleri kadar üretici ülkeler arasında da rekabetçi bir yapı ortaya çıkmıştı. Sektördeki bu yapısal değişim üretici ülkeler, tüketici ülkeler ve petrol şirketleri arasındaki etkileşimin seyrini de değiştirmiştir. Bu süreçte üretimde artan rekabet nedeniyle üretici ülkelerin pozisyonları zayıflarken, petrol şirketlerinin ve tüketici ülkelerin eli güçlenmiştir.

²¹⁹ Claes, s. 106.

²²⁰ Zeki Yamani’nin bu konudaki açıklamaları ile ilgili olarak bk., age., s. 85.

²²¹ Claes, s. 74.

²²² Age., s. 75.

Country	1980	1985	1990	2000	2008
Kuwait	4071,00	4200,00	4190,00	9600,00	12700,00
Umman	1650,00	2000,00	2750,00	8390,00	24000,00
Qatar	4741,00	5460,00	6300,00	24900,00	76981,00
S. Arabia	11431,00	18800,00	33520,00	49810,00	80440,00
UAE	6863,00	13210,00	22110,00	38380,00	50240,00
Toplam	28756,00	43670,00	68870,00	131080,00	244361,00

Tablo 6: Körfez Ülkelerinin Doğalgaz İhracatları (Milyon m³)

Kaynak: SESRIC, “*Statistics & Databases*”, <http://fwww.sesrtcic.org/baseind-step5.php>, (08.08.2010).

OPEC öncesi dönemde sektör dikey olarak bütünleşmiş durumdaydı ve arz-talep dengesi çok uluslu şirketler tarafından oluşturulmaktaydı. Çok uluslu şirketler üretim miktarını ve fiyatı kendi piyasa çıkarları ile anavatanlarındaki hükümetlerden gelen stratejik taleplerin etkileşimi sonucunda belirlemekte, üretici ülkelerin isteklerini ya geçiştirmekte ya da çok az dikkate almaktaydılar. OPEC’in etkin olmasıyla birlikte resmi satış fiyatı sistemi ve uzun dönemli anlaşmalar yanında bir de spot piyasa ortaya çıkmıştır.²²³ 1975-1979 yılları arasında petrol ticareti ile ilgili işlemlerin %85’i uzun dönemli anlaşmalarla, %15’si ise spot piyasada gerçekleşmekteydi.²²⁴ İlerleyen süreçte daha fazla üreticinin piyasaya girmesiyle uzun dönemli anlaşmalar azalmış ve resmi fiyat politikaları işlemez hale gelmiştir. Başlangıçta arz darlığından dolayı OPEC resmi fiyatlarının oldukça üstünde fiyatlarla işleyen spot piyasa, arz bolluğunun başladığı 1980’li yıllardan itibaren resmi fiyatın altında bir seyir izlemeye başlamıştır. 1984 yılına gelindiğinde spot piyasa işlemlerinin hacmi %70 düzeyine erişmiştir. Dahası resmi fiyat politikasını ihlal etmiş görünmeksizin kendi ham petrol satışlarını güvence altına almak isteyen OPEC ülkeleri takas, karşılıklı ticaret vb yöntemlerden oluşan üçüncü bir pazarlama şekli daha bulmuşlardı. 1985 yılında OPEC ülkeleri tarafından

²²³ U.S. Energy Information Administration, “Annual Oil Market Chronology: 1970’s”, (ABD Enerji Enformasyon Yönetimi resmi web sitesi), <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/AOMC/7079.html>, (25.04.2010).

²²⁴ Age. ve yer.

gerçekleştirilen petrol ticaretinin %50-55'lik bir bölümünün bu üçüncü yoldan gerçekleştirildiği tahmin edilmektedir.²²⁵

Bu dönemde petrol sektöründeki önemli gelişmelerden biri de petrol üreticisi ülkelerin tüketici ülkelerdeki petrol şirketlerinin hisselerini tümüyle ya da kısmen satın alma yoluyla sektörel yatırımlar yapmaya başlamalarıdır (bk. Tablo 7). Bu yatırımlar petrol ihracatı için güvenli bir çıkış kapısı olabilirdi. İhracatçı ülkeler yatırımlara ek olarak tankerler, liman tesisleri, petrokimya fabrikaları ve depolama tesisleri de satın almaktaydılar. 1987 yılında üretici ülkelerin Batı Avrupa petrol ürünleri piyasasındaki payları %8,1 düzeyindeydi. Körfez ülkelerinden Kuveyt'in rafineri kapasitesi üretiminin tümünü, Suudi Arabistan'ın rafineri kapasitesi ise %50'sini karşılamaktaydı.²²⁶ Bu durum üretici ülkelerin Batılı ülkelerle olan etkileşim düzeyini gözler önüne sermekteydi. Bir bakıma ekonomik çeşitlilik olarak değerlendirilebilecek olan bu durum, bir diğer açıdan üretici ülkelerin batılı ekonomilere olan bağımlılıklarının iyice derinleştiği biçiminde de yorumlanabilirdi. İletişim teknolojisinin gelişmesi ile birlikte spot piyasanın daha şeffaf bir hale gelmesi spot piyasanın ürün fiyatlarını belirleme noktasındaki etkisini artırmıştır.²²⁷

Bu ortamda vadeli satış işlemleri gibi pek çok karmaşık işlem türünün daha ortaya çıkması ve petrol sektörü ile doğrudan ilgili olmayan spekülörlerin sektörün temel aktörlerinin bilgisi dışında yaptıkları işlemler OPEC ve diğer üretici ülkelerin fiyat belirleme güçlerini neredeyse sıfırlamıştır. Sonuç olarak sektörün dikey olarak bütünleşik yapısı dağılmış, keşif, üretim ve dağıtım aşamaları önceki dönemlere göre birbirinden daha özerk bir biçimde işlemeye başlamıştır. Rekabetin arttığı ve uzun dönemli müşteri sadakatinin ortadan kalktığı bu ortamda günlük petrol ticareti yapan tüccarlar önem kazanmıştır.

²²⁵ U.S. Energy Information Administration, "Annual Oil Market Chronology: 1980's", (ABD Enerji Enformasyon Yönetimi resmi web sitesi), <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/AOMC/8089.html>, (25.04.2010).

²²⁶ Claes, s. 84.

²²⁷ Kamilah Williams, "The International Oil Market: an Application of the Three-Agent Model", **Working Paper WP 02/11**, Bank of Jamaica: International Economics Department, Research and Economic Programming Division, 2008, s.7.

Purchaser	Acquired Capacity (b/d)	Country	Seller/Partner	Activity	Share (%)	Date
S. Arabia	600,000	U.S.	Texaco	Ref./dist.	50	1988
Kuwait	75,000	Benelux	Gulf Oil	Ref./dist.	100	1983
	70,000	Den./Swe.	Gulf Oil/BP	Ref./dist.	100	1983, 87
Venezuela	35,000	Italy	Gulf Oil	Distribution	100	1984
	70,000	UK	Hays/Ultramar Nafta	Distribution	100	1986,87
	100,000	Italy	Mobil	Ref./dist.	100	1990
	145,000	Germany	Ruhr/Oel/Veba	Ref./dist.	50	1983, 86
	305,000	U.S.	Citigo/Southland	Ref./dist.	100	1986, 89
	50,000	Sweden	Nynäs	Refining	50	1986
Libya	135,000	U.S.	Champlin/U. Pacific	Ref./dist.	50	1987
	147,000	U.S.	Unocal	Ref./dist.	50	1989
	44,000	U.S.	Sea View	Refining	50	1990
	110,000	Italy	Tamoil/Amoco/Finterm.	Ref./dist.	70	1983, 87
Norway	30,000	Sweden	Exxon	Ref./chem.	100	1985
	45,000	Denmark	Exxon	Ref./dist.	100	1986

Tablo 7: 1983–90 Yılları Arasında OPEC Ülkeleri Tarafından Tüketici Ülkelerde Gerçekleştirilen Sektörel Yatırımlar

Kaynak: Dominique Finon, .. "The Prospects for a New International Petroleum Order", Energy Studies Review, No: 3/3, 1991, (260-276), s. 265.

İşlemlerin spot piyasaya kaymasına bağlı olarak 1980’li yıllardan itibaren sektörde yeni bir aktörden daha söz edilmeye başlanmıştır: spekülâtörler.²²⁸ Bu durum da sektörde yaşanan yapısal değişimle ilgili olarak ciddi bir ipucu teşkil etmektedir.

Sektördeki yapısal değişiklikler ile ilgili diğer bir nokta da, çok uluslu petrol şirketleri ile ilgilidir. 1970’li yıllarda oluşan rekabetçi ortam ve yüksek petrol fiyatları nedeniyle bu yıllarda ve 1980’li yılların başlarında gerek keşif ve çıkarma, gerekse rafineri ve dağıtım alanlarında büyük ölçüde borçlanarak yatırım yapan pek çok petrol şirketi 1980’li yılların ikinci yarısında zor günler geçirmeye başlamıştır. Bu durum 1990’lı yıllarda sektörden çekilmek isteyen orta ve küçük ölçekli şirketlerin büyük şirketler tarafından satın alınması için zemin oluşturmuştur. Üstelik aynı dönemde gelirleri azalan²²⁹, üretim teknolojilerini yenileme ve kapasite artırımı imkânını kaybeden üretici ülkeler de içinde buldukları zorlukları aşmak amacıyla büyük şirketlerin üretim aşamasına yeniden katılmalarını sağlamak için politikalar geliştirmişler ve yasalar çıkarmışlardır.²³⁰

Sektörde görülen bu yapısal değişimin seyri eski rakiplerden bir bölümünün ortadan kalktığını, bir bölümü için ise yeni iş birliği alanları doğurduğunu ve değişik kesimlerin çıkarlarının kesişmesi nedeniyle sektörde yeni bir bütünleşme biçimin ortaya çıktığını göstermekteydi. Bu yeni ortamda Suudi Arabistan gibi büyük petrol üreticileri petrol ihracını güvence altına alacak ve dalgalanmaların etkisini azaltacak bir piyasa arayışı içindeydiler. Petrol şirketleri ise 1970’li yıllarda yaşadıkları ham petrol sıkıntısını bir daha yaşamak istememekteydiler. Bu durum bir yandan büyük petrol şirketlerinin keşif ve çıkarma etkinliklerine geri dönmesi, diğer yandan üretici ülkelerle çok uluslu şirketlere ev sahipliği yapan ülkeler arasındaki ilişkilerin 1970 öncesi boyutlarını yeniden kazanması anlamına gelmekteydi.

²²⁸ Örneğin K. William tarafından yapılan çalışmada petrol piyasasında faaliyet gösteren üç aktör (i) üretici ülkeler, (ii) tüketici ülkeler ve (iii) spekülâtörler olarak tanımlanmıştır. Bk. William, s. 7.

²²⁹ 1980 yılında 100 milyar dolar civarında cari fazla veren OPEC ülkelerinin dış ticareti, 1991 yılında 60 milyar dolara yakın cari açık vermiştir. OPEC, “Annual Statistical Bulletin”, 1999, http://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/ASB1999.pdf. (26.04.2010).

²³⁰ A. H. Ibrahim Ismail, 1995. "Raising Oil Output in Major Producing Regions: the Financial Implications", *OPEC Bulletin*, 26/10, ss. 14-19.

Bu noktada hatırlatmalıyız ki, OPEC dışından üretici olarak sektöre Azerbaycan, Angola, Kamboçya, Küba, Mozambik, Laos, Vietnam gibi yeni aktörlerin girmesi Soğuk Savaş koşullarının yumuşaması ve gerilimli bölgelerdeki gerilimlerin sona ermesi sonucunda mümkün olmuştur.²³¹ Bu durum petrol sektörü ile ulusal ya da uluslararası politikalar arasındaki etkileşimi bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Sonuç olarak, 1950’li ve 1960’lı yıllarda rezervlerin kontrolü, keşif, üretim, rafineri, petrokimya tesisleri ve dağıtım tümüyle şirketlerin kontrolü altındayken, 1970’li ve 1980’li yıllarda rezervlerin kontrolü tümüyle ve üretim de büyük ölçüde üretici ülke hükümetlerinin eline geçmiştir. 1980’li yıllarda üretici ülkeler rafineri ve dağıtım alanında faaliyet göstermeye başlamışlardır. 1980’li yılların sonundan itibaren ise şirketler rezerv kontrolüne ve üretime –eski düzeyinde olmasa da- geri dönmüşlerdir.

Petrol sektöründe yaşanan bu yapısal değişim uluslararası ilişkilerde süreç içerisindeki etkileşimi göz ardı ederek hiçbir şeyin açıklanamayacağını ortaya koymaktadır. Bizzat petrol kavramı sanayileşmenin ve kapitalizmin gittikçe yaygınlaştığı ve derinleştiği süreç içerisinde ekonomik ve askeri bakımdan stratejik bir içerik kazanmıştır. 19. yüzyılda sadece petrol şirketlerinin kar amaçlı güdülere sonucu ABD ile sınırlı bir coğrafyada ortaya çıkan petrol sektörü süreç içerisinde petrolün stratejik bir hammadde olduğunun anlaşılması ile birlikte şirketlerin anavatanı olan devletlerin, üretici ülkelerin ve bu ülkeler tarafından oluşturulan kurumların ve nihayet spekülâtorlerin de başat aktörler olarak katıldığı bir sektör haline gelmiştir.

Petrol sektöründe yaşanan değişimi dönemin genel küresel durumu açısından değerlendirmekte de yarar vardır. II. Dünya Savaşı’nın ardından gelişmiş ülkelerle gelişmekte ya da az gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkileri etkileyen bazı önemli gelişmeler yaşanmıştır. Az gelişmiş ülkelerin hızlı bir gelişme eğilimine girmesi, gelişmekte olan ülke ekonomilerinin gelişmiş ülkelerin öncülüğünde küresel ekonomi ile bütünleşmeleri ve küresel alanda kendi varlıklarını daha fazla hissettirmeye başlamaları bu gelişmeler arasında sayılabilir. Ekonomik gelişme ile birlikte sömürge ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmaya başlamaları uluslararası alanda yeni bir takım gerginliklerin ve gerilimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemde

²³¹ Claes, s. 75.

sanayileşmiş ve gelişmiş ülkeler ile diğerleri arasındaki uçurumun kaldırılması gerektiği yönünde bir inanç oluşmuş ve geri kalmış ülkelerde bu farkın kapatılması için bir takım girişimlerde bulunulmuştur. Võ Xuân Hân bu anlamdaki faaliyetlerin ve düşüncelerin üç temel kavram üzerinde yoğunlaştığını belirtmektedir: egemenlik, eşitlik ve teknoloji transferi. Egemenlik siyasi ve ekonomik alanda kendi kaderini kendi belirlemek olarak tanımlanabilir. Doğal kaynakların çıkarılmasını ve dağıtımını kontrol etmek ekonomik ve siyasi egemenlik açısından son derece önemlidir. Üretimin ve kaynakların kontrolünde egemenlik ile ilgili iki temel yaklaşım görülmektedir. Bunlardan birincisi kaynakların ve tesislerin kamulaştırılması, ikincisi ise yabancı yatırımlar ve ekonomik faaliyetler üzerinde sıkı denetim kurulması. II. Dünya Savaşı'nın ardından hız kazanan kamulaştırma faaliyetleri 1970 – 1976 yılları arasında doruk noktasına erişmiş, bundan sonra azalmaya başlamıştır.²³²

1970'li yıllarda çok uluslu petrol şirketlerinin üretim süreçlerindeki payları azalmaya başlamıştı. Bu durum 1980'li yıllarda da biraz daha yoğunlaşarak devam etmiştir. Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki devletler ülkelerindeki üretimin yüzde 60'ını ellerinde tutmaktaydılar. (Bu oran Venezüella ve Meksika'da %100'e ulaşmıştı.) Aramco'nun ortağı olan Exxon, Texaco, Chevron, Mobil şirketleri 1970'li yıllarda ham petrol ihtiyaçlarının hemen tümünü Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinden sağlarken, 1980'li yıllarda bu oran %50'nin altına düşmüştü. Suudi Arabistan'ın Petromin adlı şirket aracılığıyla üretim sürecine girmesi nedeniyle Aramco ortağı şirketlerin keşif, üretim ve modernizasyon süreçlerindeki payları %50'nin altına düşmüştü. 1974 Ocak ayında Aramco'nun %25 hissesini alan Suudi hükümeti ile Aramco arasında yürütülen görüşmelerin ardından Suudi hükümetinin şirkete katılımı 1975 yılında %60'a çıkmış, 1976 yılında ise şirket tümüyle devletleştirilmiştir.²³³

Uygulamada Aramco ile Suudi hükümeti arasındaki ilişki 1980'lerin sonuna kadar sürmüştür. Bu tarihe kadar ki dönemde Aramco Suudi hükümeti adına petrol çıkarmış ve bunu satın almıştır. 1988 yılında ise Aramco tüm dalları ile birlikte devletleşmiş ve Suudi Aramco adı altında faaliyetlerine devam etmiştir. Bununla birlikte Suudi Arabistan 1979'da kurulan Petromin şirketi ile de petrol ihraç etmeye

²³² Bk., Võ Xuân Hân, s. 8.

²³³ Age., s. 37.

başlamıştır.²³⁴ 1987 yılına gelindiğinde Aramco artık Suudi Arabistan'ın temel petrol işletmecisi olmaktan çıkmıştı. Dahası, büyük petrol şirketleri Avrupa'daki rafinerilerini kapatmaya ve kimi rafinerileri Arap petrol şirketlerine satmaya başlamışlardı. Öyle ki, Kuveyt Petrol Şirketi KPC 1988 yılında BP hisselerinin %22'sini satın alarak en büyük ortak haline gelince İngiltere Kuveyt'ten hisselerin %11 düzeyine indirilmesini istemişti. Ayrıca KPC pek çok Amerikalı şirkete de ortak olmuştu.²³⁵

D. Değerlendirme

1960'lı, 1970'li ve 1980'li yıllarda petrol sektöründe görülen yapısal değişiklik ile birlikte sektörün aktörleri arasındaki ilişkilerinde niteliğinde de bir takım değişiklikler olduğu görülmüştür. Çıkarlarının şirketler tarafından aşındırıldığını düşünmeye başlayan üretici ülkeler arasında bir birliktelik bilinci ve üretici ülkeler kimliği oluşmuş ve bu kimlik OPEC bünyesinde kurumsallaşmıştır. Bu andan itibaren petrol şirketleri ve bu şirketlerin ev sahibi olan ülkeler OPEC kolektif kimliğini benimseyen ülkeler için “öteki” haline gelmiştir. Ne var ki, kimlik ve çıkar arasındaki yakın ilişki nedeniyle, OPEC bünyesinde somutlaşan bu üretici ülke kimliği, söz konusu üretici ülkelerin en az ekonomik çıkarları kadar önemli olan kültürel, siyasi ve askeri çıkarları tarafından belirlenen kimliklerinin gölgesinde kalmıştır.

Petrol gelirlerinin artması üçüncü dünya ülkeleri arasında daha önce örneğine pek rastlanılmayan bir dayanışma türü daha ortaya çıkarmıştır. OPEC tarafından kurulan bir fon ile gelişmekte olan ülkelere faizsiz uzun dönemli kredi sağlanmaya başlanmıştır.²³⁶ Bu girişim ile OPEC'in uluslararası ekonomik yapıyı değiştirmeyi amaçladığı bile ileri sürülebilir. Ama bu konuda tam bir iç bütünlüğün sağlandığını söylemek zordur. Her şeyden önce, OPEC böyle bir amacı gerçekleştirmek için gerekli alt yapısal imkâna sahip değildi. Üyeler arasındaki siyasi, ideolojik, coğrafi ve ekonomik farklılıklar da bu amaca yönelik bir birliktelik, ortak kimlik ve kültür oluşmasını engellemekteydi.

²³⁴ Stork, “Saudi Arabia ...”, s. 28.

²³⁵ age. s. 29.

²³⁶ OPEC, **Official Resolutions and Press Releases: 1960-1990, Vienna**, The Secretariat of OPEC, 1990, s. 139.

OPEC'in petrol sektöründe bir kartel olduğu sıklıkla dile getirilmiştir. Ne var ki, Cremer'in de dediği gibi, bir oluşumun kartel olarak nitelendirilebilmesi için bu oluşumun fiyatları, üretimi ve gelir paylaşımını kontrol etme yanında kurallara uymayanları cezalandırma yeteneğine de sahip olması gerekir.²³⁷ Sektördeki üretim payı 1965 yılında yüzde 45, 1973 yılında yüzde 53, 1985 yılında ise 29 düzeyinde bulunan²³⁸ OPEC için bu tanımın tümüyle bir anda gerçekleşmesi söz konusu olmamıştır. 1973–82 arası dönemde fiyatlar üzerinde etkili olan örgüt, 1982–1986 yılları arasında kota sistemi aracılığıyla üretimi kısmen de olsa kontrol altında tutmuştur. Ancak, uluslararası siyasi koşulların zorlaması ve OPEC dışı üretimin artması nedeniyle OPEC tüm sektörü kontrol etmek şöyle dursun, sadece kendi üyeleri arasında bile gelir dağılımını kontrol etme ve alınan kararlara uymayanları cezalandırma gücüne tam anlamıyla erişememiştir. Dolayısıyla OPEC'i sözcüğün tam anlamıyla bir petrol karteli olmasından ziyade, üyelerinin çıkarlarını belirleyen koşulların daha da kötüleşmesini engellemeye hizmet eden bir organizasyon olarak nitelemek daha doğru olacaktır.

OPEC çerçevesindeki ortak anlayışların ve beklentilerin oluşturduğu ortamda ortak bir Ben ve Öteki algısı, yani üye ülkeler tarafından paylaşılan uluslararası bir kültür oluşmuştur. Süreç içerisinde üye ülkeler arasındaki etkileşim yoğunlaşmış ve ortak Öteki algısı pekişmiştir. Bu durumda üye ülkeler petrol ile ilgili sorunların çözümündeki tek taraflı davranışlarını azaltmışlar ve ortak bir kader anlayışını paylaşmaya başlamışlardır. Uygulama aşamasında da üye ülkelerden her biri kendini diğer ülkelerle benzer davranışlar sergilerken bulmuş, bu da üyeler arasındaki özdeşleşmeyi pekiştirmiştir. OPEC çerçevesinde oluşan ve özgün iletişim kanalları aracılığıyla aktarılan söylemler üyelerde bir gurup bilinci oluşturmuş; diyalog, müzakere, ikna, eğitim, düşünsel faaliyet, siyasi tartışma ve sembolik eylemler için zemin teşkil etmiştir. Ne var ki, tüm saydıklarımız OPEC üyesi ülkelerinin sözcüğün tam anlamıyla “uluslararası bir toplum” oluşturdukları anlamına gelmemelidir. Öncelikle, üye ülkelerin farklı coğrafyalarda yer almaları ve farklı ideolojilerle yönetilmeleri böyle bir yapının ortaya çıkmasını engellemiştir. İkincisi, sürecin bu düşünsel yönü maddi bir alt yapı üzerinde ilerlemiş ve alt yapıda meydana gelen kayda

²³⁷ Jacques Cremer and Djavad Salehi Isfehiani, **Models of the Oil Market**, Chur: Harwood Academic Publishers, 1991, s. 30.

²³⁸ Claes, s. 289.

değer değişiklikler düşünsel süreçte de ciddi kırılmalar meydana getirmiştir. Dünya petrol talebinin arz miktarını aştığı ve üretimin OPEC ülkelerinde yoğunlaştığı 1970’li yıllarda OPEC üyeleri daha yeknesak bir görüntü sergilerken, arzın talebi aştığı ve OPEC dışındaki üretim kaynaklarının çoğaldığı 1980’li yıllarda görece daha dağınık bir görünüm ortaya çıkmıştır. Pazarın OPEC tarafından kontrol edilebileceği inancı durdukça OPEC üyeleri bunu sürdürme yönünde ısrar etmişlerdir. Dış dünyadaki gelişmeler sonucunda bunun sürdürülemez olduğu anlaşıldığında ise iç çekişmeler başlamıştır. Arap-İsrail çatışmaları, İran İslam İnkılâbı ve İran-İrak Savaşı gibi petrol sektörü dışında ortaya çıkan güvenlikle ilgili, siyasi ve askeri gelişmeler de OPEC’in durumunu derinden etkilemiştir.

Siyasi aktörler tarafından yürütülen ekonomik faaliyetlerin her zaman için sadece ekonomik rasyonalite ile yürütülmesi düşünülemez. Nitekim Robert Pindyck ekonomik rasyonalite’nin diğer ekonomik aktörler arasında belki de en az OPEC için geçerli olduğunu ileri sürmektedir.²³⁹ 1971 Tahran-Trablus Anlaşması, 1982 OPEC kota sistemi ve Suudi Arabistan’ın petrol stratejileri gibi petrol piyasasını ve dolayısıyla dünya ekonomi politikasını ilgilendiren kararlar ve davranışlar 1973 Arap-İsrail Savaşı, 1979 İran Devrimi, 1980’li yıllar boyunca süren İran-İrak Savaşı, 1990’da Irak’ın Kuveyt’i işgal etmesi ve ardından 1991 yılı başında yaşanan Körfez Savaşı gibi olayların gölgesinde gerçekleşmiş ve bir şekilde bu olaylarla ilişkilendirilmiştir.

Petrol talebindeki değişiklikler, yeni petrol üreticilerinin sektöre rahatlıkla girebiliyor olmaları gibi yapısal faktörler ve petrol şirketlerinin, üretici ve tüketici ülkelerin davranışları, yapısal ve davranışsal faktörler arasındaki etkileşim OPEC bünyesinde oluşturulan iş birliğinden istenen başarının elde edilmesini engellemiştir. Yine de, petrol ülkeleri arasında oluşturulan iş birliğinin OPEC bünyesinde kurumsallaşması, neoliberal kurumsalcı yaklaşımların öngördüğü biçimde, amaçlanan hedeflere kısmen de olsa ulaşılmasını kolaylaştırmış, maliyeti düşürmüştü ve verimliliği artırmıştır.

²³⁹ Robert Pindyck, “OPEC Oil Pricing and the Implications for the Consumers and Producers”, James Griffin & David J. Teece (Ed.), **OPEC Behavior and World Oil Prices** içinde (175-185), London: Allen & Unwin, 1982, s. 179.

Ekonomileri stratejik bir hammaddeye dayalı olan Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkileri ile ilgili olarak güç politikası yaklaşımları yanında uluslararası normlar, kimlikler, egemenlik anlayışı, dost/düşman algılamaları gibi düşünsel öğeleri de göz önünde bulunduran konstrüktivist bakış açısına; özellikle çıkarlar ile kimlikler arasındaki etkileşime vurgu yapan, kimlik-çıkar etkileşiminde ekonomik çıkarlarla birlikte güvenlikle ilgili ve askeri çıkarların hatta saygınlık gibi soyut kavramların da birlikte ele alındığı bir analiz çerçevesine ihtiyaç duyulmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALT BÖLGESEL DÜZEY: KÖRFEZ ÜLKELERİ ARASINDA İLİŞKİLER

Bu bölümde öncelikle petrol gelirlerinin iç siyaset ve uluslararası ilişkiler üzerindeki doğrudan etkileri, ardından ise Körfez ülkelerinde yerel/ülkesel/ulusal, bölgesel ve küresel alanda kimlik inşası ve çıkar belirleme noktasındaki etkileri ele alınacaktır. Aktör devletlerin davranışlarının tek tek ele alındığı bireysel bir yaklaşım ile analiz edilmesini gerektiren dış politika kavramının aksine, uluslararası ilişkiler kavramı makro analiz çerçevesi öngörmektedir. Birinci Bölümde ele aldığımız üzere konstrüktivist teoriye göre makro düzey analizde önemli olan, bütünün parçaların toplamından çok daha fazlasını ifade ettiğini görmek ve analizi buna göre biçimlendirmektir.

Dünya petrol rezervlerinin önemli bir bölümünün bulunduğu Körfez ülkeleri alt sistemi jeostratejik konumuyla da çağdaş küresel sistem içerisinde önemli bir yere sahiptir. Görece düşük nüfus oranlarına rağmen (bk. Tablo 8 ve Tablo 9) elde ettikleri yüksek petrol gelirleri (bk. Tablo 14 ve Tablo 15) bu ülkelerin uluslararası sistemdeki konumlarının benzersizliğini bir kez daha vurgulamaktadır.

1981 yılında Körfez İşbirliği Konseyi'nin kurulmasıyla birlikte bölgenin özerk bir sistem olma niteliği iyice belirginlik kazanmıştır. Dolayısıyla Körfez bölgesinin bir makro analiz düzeyi oluşturduğu rahatlıkla ileri sürülebilir. Körfez ülkeleri birer petrol ülkesi olmaları yanında, özgün ekonomik, siyasi, kültürel ve iç-dış güvenlik özellikleri ile de özelde Arap dünyasında, genelde küresel uluslararası ilişkilerde özgün bir konum işgal etmektedirler. İç ve dış politika kadar ekonomik ve sosyal alanlarda yaşadıkları özgün deneyimler nedeniyle pek çok araştırmacı Körfez ülkelerini bir alt sistem²⁴⁰ olarak nitelemektedir.²⁴¹ Sistem tanımında içkin olduğu üzere, alt sistemler de güç

²⁴⁰ Alt sistemin tanımı ile ilgili olarak bk., Birinci Bölüm ilgili dipnot.

²⁴¹ Bk, Ahmet, s. 54; Roberto Aliboni, **EU and GCC Strategic Interests in the Mediterranean: Divergence and Convergence**, Documeti IAI 09, Istituto Affari Internazionali, Aralık 2009, s. 5; United Nations, **The Millennium Development Goals in the Arab Region 2005**, BM resmi web sayfası, s. 8,

dengeğine, tek ya da çift kutupluğa ya da hiyerarşik uluslararası düzene işaret eden bir yapı içerir. Körfez ülkeleri içinde Suudi Arabistan'ın doğal kaynaklar, nüfus, (Bk. Tablo 8 ve Tablo 9) ekonomik güç gibi alanlarda tartışmasız bir üstünlüğe sahip olması nedeniyle, Suudi hegemonyası altında tek kutuplu ya da hiyerarşik bir uluslararası alt sistemden söz edilebilir. Ne var ki, bu alt sistemde yer alan aktörlerden her biri sistem düzeyindeki başat güçler (ABD, Avrupa ülkeleri vb.) ile doğrudan ilişki kurma ve etkileşime geçme imkânına sahip oldukları için alt sistem düzeyindeki ilişkiler sistem düzeyindeki ilişkilerin gölgesinde kalmakta ve alt sistemik yapının tam anlamıyla etkili olmasını engellemektedir.

Ülke	1970	1975	1980	1985	1990	1991	2008
Bahrain	219567	271938	346997	413497	492952	510022	775585
Kuwait	744000	1007000	1375000	1712000	2125000	1363000	2728041
Umman	746636	916994	1187441	1527368	1842998	1910064	2785361
Qatar	111330	171169	229442	360635	467428	481772	1280862
S. Arabia	5744737	7251401	9604374	12866860	16258864	16600046	24645686
UAE	224650	530029	1015200	1410376	1867083	1967189	4484935

Tablo 8: Körfez Ülkelerinde Nüfus

Ülke	1970	1980	1985	1990	2008
Bahrain	309,25	488,73	582,39	694,30	1092,37
Kuwait	41,75	77,16	96,07	119,25	153,09
Umman	2,41	3,84	4,93	5,95	9,00
Qatar	10,12	20,86	32,79	42,49	116,44
S Arabia	2,67	4,47	5,99	7,56	11,46
UAE	2,69	12,14	16,87	22,33	53,65

Tablo 9: Körfez Ülkelerinde Nüfus Yoğunluğu (Kilometrekare başına düşen kişi sayısı)

Tablolar için kaynak: SESRIC, “*Statistics & Databases*”, www.sesrctic.org%2Fdatabases-index.php (07.08.2010).

Uluslararası ilişkilerle ilgili makro düzey analizlerde, analiz kolaylığı sağlamak için devletler genel olarak tekil aktörler olarak ele alınmakta ve devlet içerisindeki diğer aktörler ve yapılar göz ardı edilmektedir. Körfez ülkelerinde devleti kuran ve daha sonra devleti sürdüren ya da devlet için tehdit oluşturan faktörleri de görebilmek için devlet içerisindeki alt yapıların ve toplumsal alt gurupların da analiz çerçevesi içerisine alınması ve devlet içerisindeki yapılarla devlet düzeyindeki ve uluslararası düzeydeki yapılar arasındaki etkileşimin incelenmesi gerekmektedir.

Dolayısıyla, çalışmanın bu bölümünde Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkilerini bir alt bölgesel sistem olarak ele alacak ve KİK'in kuruluşuna kadar olan dönemde Wendt tarafından belirlenen hasmâne, rekabetçi ve barışçı kültür aşamalarını da göz önünde bulundurarak, bölgede yaşanan gelişmelerin bu aşamalardan geçip geçmediğini ve petrol gelirlerinin bu noktadaki etkisini test etmeye çalışacağız. Körfez ülkelerinin alt bölgesel düzeyde bu üç aşamanın hepsini de tecrübe etmediklerini ve bu noktada en önemli faktörün alt bölgesel yapı ile bölgesel ve küresel yapı arasındaki etkileşim olduğunu, yani alt bölgesel yapının, içinde yer aldığı bölgesel ve küresel yapılar ile etkileşim içinde dönüştüğünü de baştan belirtmeliyiz. Örneğin, KİK'in kuruluşunda AET ve AGİT gibi deneyimlerin önemli rol oynadığı bölge içinden ya da dışından pek çok araştırmacı ve devlet yetkilisi tarafından ifade edilmiştir.²⁴² Yani bir bölgede uluslararası ilişkilerin nasıl yürütülmesi gerektiği ile ilgili olarak oluşan kültür ve düşünce birikimi diğer bölgelere de yayılabilmekte ve o bölgelerdeki uluslararası yapıları etkileyebilmektedir.

Bir devlet için dışarıdan gelen tehdidin yoğun olduğu ve özellikle de uluslararası ya da yerel düzeyde yasal meşruiyetin henüz sağlanamadığı dönemlerde,

²⁴² Örneğin bk., Emil J. Kirchner, "The European Union as a Model for Regional Integration: The Muslim World and Beyond", **Jean Monnet/Robert Schuman Paper Series**, Vol.6 No.1, January 2006, s. 4; Bernard Hoekman and Patrick Messerlin, "Initial Conditions and Incentives for Arab Economic Integration: Can the European Community's Success Be Emulated?" **The World Bank Policy Research Working Paper**, no. 2921 (October 2002), s. 30; Bisma F. Al-Momani, "Reacting to Global Forces, Economic and Political Integration" **Journal of the Gulf and Arabian Studies**, no. 128, 2004, ss. 47-66; Suudi Arabistan Dışişleri Bakanlığı resmi web sayfası, "17. EU-GCC Meeting" başlıklı yazı, <http://www.mofa.gov.sa/Detail.asp?InNewsItemID=64617>, (15.05.2010); **Saudi Gazette**, "GCC Finance Ministers Tackle Customs Issues", <http://www.saudigazette.com.sa/index.cfm?method=home.regcon&contentID=2010050971759>, (15.05.2010); **Arabian Business**, "Poll Sees Gulf States Adopting Single Currency by 2015", <http://www.arabianbusiness.com/property/article/580004-poll-suggests-gulf-states-may-adopt-single-currency-by-2015>, (15.05.2010).

yönetici elit kendi halkı nezdinde fiili meşruiyet arayışı içerisine girer ve bu durum meydan okumalarla başa çıkmayı kolaylaştırır. Ama devlet içerde ve dışarıda yasal meşruiyetini bir kez kazandıktan sonra yönetici elit iç politikadan ziyade üyesi haline geldiği uluslararası toplum nezdinde “ yasal meşruiyet” arayışına girererek dış politikaya ve uluslararası ilişkilere ağırlık vermeye başlar. Suudi Arabistan başta olmak üzere, Körfez ülkeleri de meşruiyetin bu iki türünden birini sağlama çabası içerisinde sarkacın bazen yasal bazen fiili meşruiyet tarafına sarkan, bazen de bu ikisi arasında denge sağlamaya çalışan politikalar izlemişlerdir.

Bu bölümde Körfez ülkelerinin ülkesel ve alt bölgesel düzeydeki ilişkilerinin petrol gelirleri gibi maddi; kabilecilik ve din gibi kültürel ve düşünsel öğelerin etkisi sonucunda, küresel ve bölgesel düzeydeki yapılarla etkileşim içinde ne yönde evirildiğini ortaya koymaya çalışacağız.

I. PETROL GELİRLERİNİN EKONOMİ VE SİYASET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Körfez ülkeleri petrol gelirlerine sahip olana dek, Arap yarımadasındaki ekonomik faaliyetler hac gelirleri, tarım, hayvancılık, yarımada içerisinde kervan ticareti ve sahilde inci avcılığı ile sınırlıydı. 1930’lu yıllardaki ekonomik bunalım nedeniyle hac ve inci gelirlerinde büyük düşüş görülmüştür. Japonya’da başlayan suni inci üretimi, inci üretiminden ve ticaretinden elde edilen gelirlerin iyice düşmesine neden olmuştur. Petrol gelirlerinin kayda değer bir düzeye erişmesinden önce Körfez ülkelerinin gelirleri Suudi Arabistan’da hac ziyaretlerinden alınan vergilerden, sahildeki emirliklerde ise inci ticaretinden ve son derece düşük düzeyde bulunan gümrük gelirlerinden oluşmaktaydı.

Bölgenin ekonomik bakımdan bu denli zayıf olması, İngiltere’nin bölgeye nüfuzunu kolaylaştıran etkenlerden biri olmuştur. Dolayısıyla, Körfez ülkeleri petrol gelirlerine kavuşana dek, bölgede stratejik çıkarları bulunan İngiltere ve ABD’den gelecek olan dış yardımlara muhtaç durumda kalmışlardır.* Bu durumun Körfez

* Küresel ekonomik krizin derinden hissedilmeye başladığı 1930 yılında Suudi Arabistan kralı İbn Suud danışmanı John Bridger Philby’e “Oh, Philby! Biri çıkıp bana bir milyon pound teklif etse ona istediği bütün imtiyazları verirdim” demiştir. Bk., Yergin, **Petrol ...**, s. 329.

ülkelerinin uluslararası ilişkilerini daha sonraki dönemlerde derinden etkilediğini tahmin etmek güç değildir.

Petrol gelirlerinin, özellikle 1973 petrol şokundan sonra katlanarak artması Körfez ülkelerinin ekonomik, sosyal ve siyasi yapılarında önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Bu sav, Yusuf Ahmet'in de belirttiği gibi, 1973 öncesi dönemde petrol gelirlerinin Arap siyaseti üzerinde hiç etkili olmadığı anlamına gelmez. Nitekim Suudi Arabistan 1960'lı yıllarda Mısır rejiminden gelen Arap milliyetçiliği ideolojisine dayalı meydan okumaya petrol gelirleri sayesinde karşı durabilmiştir.²⁴³

Körfez ülkelerinin dış finansal yardım ihtiyacından kurtulmaları ancak petrol imtiyazlarından ve daha sonra petrol satışlarından elde edilen gelirler sayesinde mümkün olmuştur. 1950'li yıllara gelindiğinde, Körfez ülkelerinin ekonomilerindeki temel öğe petrol haline gelmiştir. 1970'li yıllarda ise petrol fiyatlarının dört katlanmasıyla birlikte, petrol gelirleri daha önce benzeri görülmemiş bir sermaye birikimini birlikte getirmiştir. 1970'de 1,80 dolar olan petrol fiyatları 1971'de 2,18 dolara, 1973 ortalarında 2,90 dolara, 16 Ekim 1973'te 5,11 dolara 1974 Ocak ayında ise 15 doların üstüne çıkmıştır.

Petrol fiyatlarının artması ithal yolla petrol elde eden ülkelere büyük miktarlarda petrol ihraç eden ülkelere nakit döviz akışını arttırmıştır. Ortadoğu üreticilerin petrol gelirleri 1972'de 15 milyar dolar civarında gerçekleşirken, bu miktar 1973'te 26 milyar dolara yükselmiştir. 1974 yılında ise, Ortadoğulu üreticiler 70 milyar doların (2004 değeriyle yaklaşık 350 milyar dolar) üstünde bir petrol geliri elde etmişlerdir. OPEC üyeleri bir bütün olarak 1974 yılında petrol satışından kaynaklanan yaklaşık 55 milyar dolarlık bir dış ticaret fazlası vermişlerdir.

Suudi Arabistan'ın 1959 yılında yıllık 655 milyon dolar olan petrol geliri 1959–1970 yılları arasında yıllık ortalama 1,2 milyar dolara, 1973 yılında 4,34 milyar dolara, 1974 yılında 22,5 milyar dolara, 1981 yılında ise 108 milyar dolara

²⁴³ Ahmet, s. 17.

yükselmiştir.²⁴⁴ 1982’de ise Suudi petrol gelirleri 76 milyar dolara dolar olarak gerçekleşmiştir.²⁴⁵

1973 petrol şokunun ardından Suudi Arabistan, Kuveyt, BAE, İran, Irak, Libya, Nijerya ve Venezüella gibi OPEC ülkelerinin ihracat gelirlerinin %90’ı petrole bağlı hale gelmiştir.* 1973 petrol şokundan sonra petrol fiyatlarının dört kat artması ile birlikte, petrol Körfez ülkelerinde hayatın her alanını kontrol eden önemli bir faktör olmuştur. Bir örnek olarak, bu dönemde ABD’de hükümet harcamaları gayrisafi milli hâsılanın %20’si kadarken, aynı dönemde Körfez ülkelerinde hükümet harcamaları gayrisafi milli hâsılanın %70’ine kadar yükseldiği görülmüştür.²⁴⁶ Petrol işletmeciliğinden havacılık şirketlerine, hatta her türlü sanayi faaliyetine varıncaya dek pek çok alanda kurulmuş önemli şirketler ya %100, ya da çoğunluk hissesi olarak devletin elinde bulunmuştur.

Petrolün işletilmesi ve yaygın bir ürün olarak kullanımı 19. yüzyıla kadar geri gitse de, petrolden elde edilen gelirlerin üretici ülkelerin bütçe giderlerini aşmaya ve sermaye birikimi oluşturmaya başlaması oldukça yenidir. 1973 petrol şokunun ardından Körfez ülkelerinin petrol gelirlerinde görülen önemli artışla birlikte bu ülkeler hızla mevcut borçlarını ödemeye ve kalkınma planlarına kaynak aktarmaya başlamışlardır. Ne var ki, petrolden elde edilen gelirlerin ayrı bir birikime dönüşümü için 1979’da yaşanan ikinci petrol şokunu beklemek gerekmiştir.

Körfez ülkelerinin, ama özellikle Suudi Arabistan’ın, nüfuslarının görece kalabalık olması ve 1970’li yıllar itibariyle kalkınma programı uygulamakta olan az gelişmiş ülkeler konumunda bulunmaları gibi nedenlerden dolayı elde edilen petrol gelirleri ülke içindeki mali kalemler tarafından emilmiştir. 1979 şokundan sonra ise petrolden elde edilen gelirler artık bu ülkelerin kendi iç bütçelerine fazla gelmeye

²⁴⁴ Commins, s. 158.

²⁴⁵ Michael Tanzer and Stephen Zorn, “OPEC’s Decade: Has it Made A Difference?”, **MERIP Reports: The Middle East after OPEC**, No. 120, (Jan., 1984), s. 8.

* 1979-1983 arası dönemde petrol fiyatlarının yeterli derecede yüksek olduğunu düşünen bu ülkeler kalkınma ile ilgili geniş çaplı yatırım programları uygulamaya başladılar. 1983 yılında petrol fiyatları düşmeye başlayınca, bu yatırım programları sona erdiği gibi, petrol gelirlerine güvenerek kalkınma amacıyla borca giren ülkeler büyük güçlüklerle karşılaştılar. Petrol ihraç eden ülkelerin pek çoğu için, 1979 -83 arası dönemin bolluğu 1986 yılına gelindiğinde ekonomik çöküntüye dönüşmüştü. Bk. Clark, s. 349.

²⁴⁶ Gause, **Oil Monarchies ...**, ss. 44-50.

başladığından, bu yeni gelir kaynağının verimli araçlara yatırılması ve gelecek kuşaklara bu şekilde devredilmesi gündeme gelmiştir.

1979'daki ikinci petrol şokunun ardından Körfez ülkelerinin, ama özellikle Suudi Arabistan, Kuveyt ve BAE'nin sermaye akışını hazmetme kapasiteleri üst sınıra ulaşmıştır. Söz konusu ülkeler 1973'ten itibaren petrol sektöründe ve petrol dışı sektörlerde başlattıkları geniş çaplı yatırım programlarını bu dönemde tamamlamış durumdaydılar. Dolayısıyla, akmakta olan sermayeyi dışarıya yönlendirmeye başlamışlardır. Biriken petrol sermayesi Avrupa ve kimi Uzakdoğu ülkelerinin petrol alanındaki ve diğer alanlardaki yatırımlara ortaklık amacıyla, ama özellikle de finans sektörüne yatırım amacıyla Batı'ya dönmeye başlamıştır.

Suudi Arabistan, BAE, Bahreyn ve Katar bu alanda ön plana çıkan ülkeler idiyse de, yurt dışındaki yatırımlar konusuna en fazla ağırlık veren ve bu konuda dengeli adımlar atmaya çalışan ülke Kuveyt olmuştur. Kuveyt Avrupa ve ABD'nin finansal pazarlarında güçlü alımlar yaptığı gibi petrol ile ilgili ve petrol dışı sektörlerdeki şirketlerin hisselerini de satın almaya başlamıştır.

Yurt içindeki petrol dışı sektörlerde yatırım yapma konusunda fazla istekli olmayan Kuveyt kendi petrolünü işleme ve pazarlama üzerine yoğunlaşarak Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerinden daha dengeli bir ekonomi kurmayı başarmıştır. Ne var ki, sahip olduğu güçlü ekonomi Kuveyt'i güçlü komşuları İran ve Irak karşısında daha güvenli bir ülke haline getirmemiş, dahası, düşen fiyatlar Kuveyt ekonomisini ve yatırım planlarını zaafa uğratmıştır.

Öte yandan, Körfez İşbirliği Konseyi gibi güvenlik ve ekonomi temelli bölgesel bir örgütün kurulabilmesi sadece petrol gelirleri sayesinde mümkün olabilmıştır. Körfez ülkelerinin kendi doğal kaynaklarından elde ettikleri gelirler sayesinde dış yardıma muhtaçlıktan kurtulmaları ve iç ve dış yatırımlar için gerekli olan kaynağa hem de fazlasıyla kavuşmuş olmaları elbette ki olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Ama petrol gelirlerinin Körfez ülkeleri üzerinde olumsuz sayılabilecek sosyal, siyasi ve ekonomik etkileri de olmuştur.

Petrol gelirlerinin artmasının Körfez ülkeleri için olumlu sayılabilecek en önemli etkisi bu ülkelerin dış yardım ihtiyacından kurtulmalarıdır. Petrol gelirlerinden önce Körfez ülkelerinde devlet aygıtlarının giderleri vergilerden ziyade dış yardımlardan karşılanmaktaydı. Bazı durumlarda vergilendirme şöyle dursun, kabilelerin devlete olan bağlılıklarını korumak için hazinelerden kaynak aktarımı bile yapılabilmekteydi. Dış yardımlar ise sadece bu yardımı sağlayan ülkelerin çıkarları doğrultusunda ve bu çıkarların gerektirdiği ölçüde tahsis edilmekteydi. Körfez ülkelerinin petrol gelirlerine sahip olmaları ile birlikte elde edilen gelirler dış yardımları ikame etmeye başlamıştır. Bir adım ileri geçip içerde ve dışarıda yatırımların artırılabilmesi için ise 1973 petrol patlamasını beklemek gerekmiştir.

Petrol gelirlerinin artması sonucu Körfez ülkelerinde eğitimden sağlığa hayat standartlarında başka türlü erişilmesi imkânsız bir yükselme sağlanmıştır.²⁴⁷ Petrol gelirleri sayesinde Körfez ülkeleri vatandaşları teknolojik ürünlerle ve sosyal tesislerle tanışmışlardır. 1980’de Körfez ülkelerinde yapılan satın almaların % 80’den fazlası hizmet ve teknoloji alımına yöneliktir.²⁴⁸ Petrolün stratejik değerinin artması yanında fiyatların yükselmesi ve Körfez ülkelerinin dışarıda yatırım yapma gücüne erişmeleri bu ülkelerin uluslararası alanda güçlerinin ve saygınlıklarının artmasını sağlamıştır.

Petrol gelirleri sadece Körfez ülkelerinde değil tüm Arap dünyasında kültürel hareketliliğin artmasına neden olmuştur. Nitekim 1960’lı yıllarda Körfez ülkelerinde bir tek bile üniversite bulunmazken 1980’li yılların başında bu sayı on dörde ulaşmıştır. Petrol gelirleri dışında eğitimin gelişmesi ve kültürel faaliyetlerin yoğunlaşması noktasında Körfez ülkeleri başka hiçbir dayanağa sahip değillerdi. Petrol gelirlerinin artmasından sonra Körfez ülkelerinde bir takım sosyal ve siyasi guruplar ortaya çıkmış ve demokratik haklar talep etmeye başlamışlardır.²⁴⁹

Petrol gelirlerinin bir diğer etkisi de, özellikle Suudi Arabistan, Kuveyt ve Umman’da kentleşmenin hızlanması (bk. Tablo 10), daha önce kırsalda hayvancılık ve çöl ticareti ile meşgul olan kesimlerin endüstriyel alana ve daha büyük oranlarda hizmet

²⁴⁷ Daniel Heradstveit ve Helge Hveem, **Oil in the Gulf: Obstacles to Democracy and Development**, Burlington: Ashgate Publishing Company, 2004, s. 41.

²⁴⁸ Ahmet, age ve yer.

²⁴⁹ Ahmet, age., s. 36.

sektörüne kayması ve kadın istihdamında görece bir artış sağlanmasıdır (bk. tablo 11, 12, ve 13). Eğitim, devlet istihdamı ve ekonomik faaliyetler kentlerde yoğunlaştığı için, kabile üyesi bireyler çölü terk edip kentlere yerleşmeye başlamışlardır. Daha önce kabileler tarafından sağlanan fizikî ve ekonomik güvenliğin artık devlet tarafından sağlanıyor olması da, kabile bağlarını zayıflatan bir öge olmuştur. Örneğin, Suudi Arabistan’da 1950 yılında %40 olan bedevi oranı, 1970 yılında %10’a düşmüştür.²⁵⁰ 1970’lerdeki petrol patlaması bu oranı çok daha aşağılara düşürmüştür.

	1970	1975	1980	1990	2008
Bahrain	16,20	15,00	13,90	11,90	11,48
Kuwait	14,30	10,60	5,20	2,00	1,64
Umman	70,30	61,80	52,40	33,90	28,38
Qatar	11,60	11,10	10,60	7,80	4,36
Saudi Arabia	51,30	41,70	34,10	23,40	17,58
UAE	22,30	20,40	19,30	20,90	22,12

Tablo 10: Körfez Ülkelerinde Kırsal Nüfus Oranları (%)

Kaynak: SESRIC, “*Statistics & Databases*” <http://fwww.sesrtcic.org/baseind-step5.php>, (08.08.2010).

Sonuç olarak, herhangi bir kabileden gelecek silahlı ayaklanma olasılığı, büyük ölçüde petrol sermayesi sayesinde, ortadan kalkmıştır. Göz ardı edilebilecek kadar az bir petrol gelirin ancak 1980’li yıllarda kavuşan diğer bir Körfez ülkesi Yemen ile karşılaştırıldığında petrol gelirlerinin kabileleri yönlendirme ve yönetme konusunda ne denli etkili olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Country	1981	1982	1999	2000	2001	2003	2005	2006
Bahrain	34,70	34,20			28,00			
Kuwait						18,30		
Umman				11,20				
Qatar					38,20			41,60
S Arabia			21,00	19,90	21,00			20,30
UAE				33,40			39,80	

Tablo 11: Körfez Ülkelerinde Sanayi Sektörü İstihdamının Genel İstihdama Oranı (%). Boş bırakılan karelerle ilgili verilere ulaşılamamıştır.

²⁵⁰ Dale F. Eickelman, *The Middle East: An Anthropological Approach*, Englewoods Cliffs, N.J.: Prentice Hall, 1989, s. 78.

Country	1981	1991	1993	1995	1997	1999	2000	2001	2003	2005	2006
Bahrain	61,10	68,60						67,80			
Kuwait				73,90					81,70		
Umman			81,60				82,10				
Qatar					62,90			58,80			55,20
S Arabia						72,60	73,90	72,70			75,70
UAE				58,20			58,60			54,40	

Tablo 12: Körfez Ülkelerinde Hizmet Sektörü İstihdamının Genel İstihdama Oranı (%).Boş bırakılan karelerle ilgili verilere ulaşılamamıştır.

Country	1980	1990	2000	2007
Bahrain	17,50	28,30	34,00	33,60
Kuwait	20,50	33,80	42,80	43,10
Nigeria	38,30	37,30	37,00	38,70
Umman	19,70	19,70	23,60	25,80
Pakistan	8,50	11,20	16,10	20,80
Qatar	21,10	29,80	35,20	41,40
S. Arabia	10,40	14,70	16,60	19,10
Turkey	28,70	34,40	26,60	24,40
UAE	15,90	25,10	34,60	40,00

Tablo 13: Pakistan, Nijerya ve Türkiye ile Birlikte, Körfez Ülkelerinde Kadın İstihdamının Genel İstihdama Oranı (%).

Tablolar için kaynak: SESRIC, “*Statistics & Databases*”, <http://fwww.sesrtic.org/baseind-step5.php>, (08.08.2010).

Petrol gelirlerinin Körfez ülkeleri üzerindeki en önemli etkilerinden biri de bu ülkelerde kurumsallaşmanın ivme kazanmasıdır. Körfez ülkelerinde devlet inşası projeleri birkaç aşamadan geçmiştir. İlk aşamada çok sayıdaki bedevi şeyhliği devlet ile bütünleştirilmiş, ikinci aşamada ise yeni ülkelerin hedeflerini ve programlarını hayata geçirecek olan sistemler ve kurumlar geliştirilmiştir.

Suudi Arabistan’da kurumsallaşmanın başlamasında en büyük pay kurucu Kral Abdülaziz’e aittir. Ülke topraklarının çok geniş olması, iletişim güçlükleri, merkezi otoritenin güvenlik sorunlarıyla meşgul olması gibi sorunlar kurumsallaşmanın ve

bürokrasinin gelişmesinin önünde engel teşkil etmekteydi. Buna rağmen coğrafi birliğin sağlanması, düzenin kurulması, yönetim birimlerinin oluşturulması vb. hususlar Kral Abdülaziz döneminde gerçekleştirilmiştir.²⁵¹ Suudi Arabistan Krallığı'nın kuruluşu sırasında Hicaz bölgesinde yönetim ve bürokrasi diğer bölgelere göre daha gelişmiş durumdaydı. Çünkü hac olayının gerçekleştiği Mekke ve Medine bu bölgede yer almaktaydı.²⁵²

Üstelik bölgenin daha önce Osmanlı kontrolünde olması da bürokrasinin burada daha ileri düzeyde olmasını sağlamıştı. Dolayısıyla Suudi Arabistan'ın diğer bölgelerinin kurumsallaşmasında Hicaz bölgesinin sahip olduğu mevcut deneyimin büyük etkisi vardı.²⁵³ Yine de, Faysal'ın iktidara gelişine kadar kurumsallaşma ve bürokrasiye geçiş yönündeki çabalarda kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştı. Başbakan ve daha sonra kral olan Faysal'dan önce petrol gelirlerinin %60'dan fazlası kabile liderlerine ve üyelerine bahşiş olarak dağıtılıyordu.*

Kral Faysal'ın 1958 yılında kendini zorla başbakan olarak atmasına kadar Kral Suud'un başyardımcılarından biri konumunda bulunan Abdullah Süleyman maliye, sağlık, ulaştırma, eğitim, içişleri ve diyanetten sorumlu kişiydi ve bu saydığımız makamlar için ayrıca birer bakan atanmamıştı. Nominal bir bütçe yoktu, altın fiyatlarının dalgalandığı, riyalin fiyatlarının hızla değer kaybettiği, bütçenin Kral tarafından keyfi biçimde dağıtıldığı bir ortamda bütçe yapmanın da bir anlamı yoktu.

²⁵¹ Clive Leatherdale, **Britain and Saudi Arabia, 1925-1939: the Imperial Oasis**, London: Routledge, 1983, s.174.

²⁵² Daryl Champion, **The Paradoxical Kingdom: Saudi Arabia and the Momentum of Reform**, New York: Columbia University Press, 2003, s. 91.

²⁵³ İbrahim Al Awaji, "Bureaucracy and Development in Saudi Arabia: the Case of Local Administration", Joseph G. Jabbara (Ed.), **Bureaucracy and Development in the Arab World** içinde (49-61), Leiden: E.J. Brill, 1989.

* Bu tür davranışlarda Osmanlı döneminden kalma Surre geleneğinin de büyük etkisi olduğu ileri sürülebilir. Arabistan Yarımadası'nın önemli bir bölümünde Surre'den bu yana devlet adamları tarafından dağıtılanlar ya da Irak içlerine yaptıkları akınlardan elde ettikleri ganimetler ile geçinmeye alışmış bir bedevi toplum anlayışı hâkimdi. Öyle ki, dağıtılan paraların Osmanlı ya da İngiliz altını olması bile son derece önemliydi. Lippman tarafından verilen bilgilere göre, 1952 yılına gelindiğinde kabile liderleri hala riyali ulusal para birimi olarak kabul etmemekte direniyorlardı. İslami yasalar da izin vermediği için 1964 yılına kadar kâğıt para basılamamıştır. Bk.: Lippman, ss. 97-110.

Petrol gelirleri başından beri kraliyet ailesi ve kabile liderleri ya da üyeleri için harcanan bir meta idi. Kral faysal ile birlikte modern bürokrasi gelişmeye başlamış²⁵⁴ ve bu çalışmaların sonuç vermeye başladığı 1970’li yıllarda ise petrol patlaması yaşanmıştır. Kurumsallaşma ve bürokratikleşme için gerekli olan kaynak sıkıntısı petrol gelirleri sayesinde aşılmış ve bu alandaki çalışmalar daha önceki dönemlerle karşılaştırılamayacak kadar ivme kazanmıştır. Örneğin, 1970’li yıllardan itibaren Suudi Merkez Bankası SAMA (Saudi Arabian Monetary Agency) hızlı işleyişi, şeffaflığı vb nitelikleriyle İsviçre bankaları ile ortaklık kurmuş ve bölgenin en saygın merkez bankalarından biri haline gelmiştir.²⁵⁵

Körfez ülkeleri artan petrol gelirlerinin önemli bir bölümünü ülke içerisindeki yatırımlara ayırmışlardır. Bununla ekonomilerini çeşitlendirmeyi ve ülkelerinin izole bölümlerini merkezi ekonomi ile bütünleştirmeyi amaçlamışlardır. Zaman içerisinde Körfez ülkeleri ekonomilerinin, düşen petrol fiyatlarına karşı dayanıksız olduğu ortaya çıkmıştır.

1982 yılından itibaren bu ülkeler büyük bütçe açıkları vermeye başlamışlardır.²⁵⁶ 1985 yılına gelindiğinde iç harcamalarında ve dış alımlarda önemli kısıntılara gitmişlerdir. Bunu sosyal harcamaların düşürülmesi, devlet memuru ve yabancı işçi sayısının azaltılması, alt yapı ve petrol dışı sektörlerdeki yatırımların durması izlemiştir.²⁵⁷

²⁵⁴ Kral Faysal modern Suudi bürokrasisinin kurucusu sayılmaktadır. Bk.: Abdulrahman M. Al Sadhan, “The Modernisation of the Saudi Bureaucracy”, Willard A. Beling (Ed.), **King Faisal and Modernization of Saudi Arabia** içinde (75-89), Colorado: Westview Press, 1980.

²⁵⁵ Lippman, ss. 97—110.

²⁵⁶ Heradstveit ve Hveem, s. 44.

²⁵⁷ Heradstveit ve Hveem, s. 25.

Country	1970	1973	1974	1978	1979	1980	1981
Bahrain	1902,57	3280,52	4289,79	7653,19	8700,49	10738,68	12007,05
Kuwait	3446,10	4756,41	12718,41	14793,68	21451,84	24392,01	22816,94
Umman	318,60	406,26	1541,26	2534,28	3315,65	5115,30	5918,98
Qatar	4616,20	8851,74	11902,63	18177,64	24306,09	36480,51	36616,91
Saudi Arabia	788,07	1580,86	6011,46	9165,68	12200,36	16751,12	18020,62
UAE	2580,02	6083,05	16228,05	17809,98	21582,63	28636,85	28961,42
	1982	1985	1986	1990	1991	2001	2007
Bahrain	11982,41	10270,47	8083,48	8508,66	8498,90	11504,75	24983,97
Kuwait	18291,90	15148,62	13938,79	12171,61	7852,56	17013,97	43063,34
Umman	5978,26	6641,33	5146,51	6209,14	5818,84	7850,83	14768,02
Qatar	29413,65	18638,52	14712,51	16219,46	14710,31	25929,77	72795,42
Saudi Arabia	14645,21	8367,44	6766,15	7281,23	7758,13	8652,09	15338,56
UAE	25305,10	19278,84	14663,28	17902,96	17078,64	20646,32	41030,78

Tablo 14: Körfez Ülkelerinde Kişi Başına Düşen Gayri Safi Milli Gelir (cari ABD doları)

Kaynak: SESRIC, “*Statistics & Databases*”, <http://fwww.sesrtcic.org/baseind-step5.php>, (07.08.2010).

Petrol gelirleri Körfez ülkelerinin merkez/batılı ülkelere bağımlılığını azaltacak yerde artırmıştır. İlk bakışta, petrol gelirleri ekonomik bağımlılığı azaltmak ve Araplar arasında ekonomik kalkınma sağlamak için önemli bir fırsat sunmaktaydı.²⁵⁸ Bölge ülkelerinin ekonomik bakımdan birbirlerini tamamlamalarını sağlamak üzere yapılan bölgesel planlamalar başarılı olamamış, Körfez ülkelerinde petrokimya alanında yapılan yatırımlar ise bir Körfez ülkesinin diğer bir Körfez ülkesinde daha önce kurulan tesisleri kopyalamasından öteye geçememiştir.²⁵⁹

Country	1970	1973	1978	1980	1981
Bahrain	2090798419	2688169395	4071363037	4321306624	4034035739
Kuwait	30209105416	31390894682	26366759485	24202186917	19621988103
Umman	1891939100	1795562892	4753128546	5256601765	6171880355
Qatar	3473306944	4701981147	5766398579	6006175703	6437866676
S Arabia	42030070117	72548776984	107612000000	124615000000	130592000000
UAE	1713939411	4107592608	20869762443	32949840704	33886139019
	1982	1985	1990	2001	2007
Bahrain	3731236699	3564010404	4293236495	6973502253	10184609510
Kuwait	17316580544	18832087505	18470818672	29726923544	48183301559
Umman	6886830145	10143715401	11685305592	19719216503	26172699428
Qatar	6208230631	6220936539	7360439560	14959658564	26797407305
Saudi Arabia	116975000000	98522939206	116622000000	153314000000	196287000000
UAE	31090444050	30066845892	33780441297	56252989418	90306471251

Tablo 15: Körfez Ülkelerinin GSYİH'ları (1990 yılı ABD doları üzerine sabit)

Kaynak: SESRIC, “*Statistics & Databases*”, www.sesrtic.org%2Fdatabases-index.php (07.08.2010).

Petropolitik adı verilen bazı teoriler temel gelir kaynağı ve ihracat kalemi olarak petrole bağımlı olan ülkelerin ekonomik performanslarının her geçen gün daha

²⁵⁸ Ahmet, s. 56.

²⁵⁹ Yusuf Sayigh, ‘Arab Economic Integration: the Poor Harvest of the 1980’s’, Michael Hudson (Ed.), *Middle East Dilemmas* içinde (233-58), London: I.B. Taurus, 1999, s. 251.

kötüye gittiğini ileri sürmektedir.²⁶⁰ Buna göre, söz konusu ülkeler elde ettikleri gelirlerden beklenen ekonomik gelişmeyi gösterememekte, hatta bazı ülkelerde petrol gelirlerinin artması ile birlikte yoksulluk ve işsizlik daha da artmaktadır. Bunun başlıca nedeni siyasi kurumlarla ekonomik güçler arasındaki ilişkililerdir. Uyumlu ve güçlü siyasi kurumları bulunmayan ülkelerde petrolün bulunması ve temel gelir kaynağı haline gelmesi, bu ülkelerde yaşayan nüfusun ekonomik ve sosyal durumlarının kötüleşmesine yol açmaktadır. Başlangıçta, petrol endüstrisinin petrol arama, işletme ve pazarlama izni alma gereği duyması, zayıf merkezi hükümetin güçlenmesini sağlamaktadır. Hükümetler petrol gelirlerine bağımlı hale geldikçe kayırmacılık artmakta, hanedanlığa ya da hükümete yakın olan çevrelere kaynak aktarımının sürebilmesi için petrol gelirlerine duyulan ihtiyaç daha da artmaktadır.

Bazı Arap yorumculara göre, petrol zenginliği Körfez ülkelerindeki halkları çalışmaya değil atalete itmiştir. Yusuf Ahmet, ekonominin üretime değil petrol gelirlerine dayalı olmasının ve dışarıdan gelen işgücüne ağırlık verilmesinin Körfez ülkelerinin üretim güçlerinin sönükleşmesine neden olduğunu, vatandaşların mal biriktirme ve tüketim derdine düştüğünü ve siyasi bilinç noktasında duyarsız hale geldiklerini ileri sürmektedir. Petrol gelirleri toplumdaki mevcut bir takım olumsuzlukları daha da derinleştirmiştir. Örneğin Kuveyt'te 1981 seçimlerinde ortaya çıkan ilan edilmemiş örgütlü bir gurubun mevcut yönetimle ilgili bir takım çıkarları olduğu tespit edilmiştir.²⁶¹

1970'li yıllarda petrol ülkelerine dönük sermaye akışı, gelişmekte olan bazı ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalayabileceği yönündeki umutları artırmıştı. Ama petrol gelirlerinin daha ziyade inşaat ve hizmet sektörlerine aktarılması; yerel para birimlerinin değer kazanması sonucu petrol dışındaki ürünlerin ihracatının azalması ve ucuz ithal malların iç piyasaları kaplaması gibi nedenlerden dolayı fiyatların düştüğü 1985 yılından önce bile üretimde yaşanan güçlükler, sermaye kaçıışı, iki haneli enflasyon ve aşırı değerlenmiş para birimleri gibi sorunlar yüzünden bu umutlar sönmeye

²⁶⁰ "What is Petropolitics," **Oil Change: Petropolitics Briefing Book 2004** (Washington, DC'de, 6-8 Ocak 2004 tarihleri arasında Foreign Policy in Focus dergisi ve Sustainable Energy and Economy Network tarafından ortaklaşa düzenlenen bir kongrede sunulmak üzere hazırlanan rapordan), s. 1. <http://www.finebergresearch.com/archives/arcpetropolitics.html#3>, (11 Ocak, 2009).

²⁶¹ Ahmet, s. 38.

başlamıştır.²⁶² Körfez ülkelerinin yerel yatırımlar ve vergi gelirleri yerine petrol gelirlerine bağımlı olması petrol fiyatlarında görülen aşırı dalgalanmalar karşısında onları daha kırılğan hale getirmişti. 1980’li yıllarda sanayi ürünleri fiyatlarının gittikçe artmasına rağmen petrol fiyatları düşmüştü. Dahası, 1972–1981 yılları arasında Körfez ülkelerinde toplanan 355 milyar dolarlık gelir 1972 ithalat fiyatları endeksine göre değerlendirildiğinde sadece 160 milyar dolara tekabül edebilmekteydi.²⁶³

Petrol sektöründeki yatırımlar sadece uluslararası büyük oyuncular tarafından gerçekleştirilebildiği için yönetimler ile bu şirketler arasındaki ilişkiler ağı, üretici ülkelerin aleyhine gelişmektedir. Aynı zamanda küçük sanayi ve tarım işletmeleri ihmal edilmekte, bu da petrol ülkelerinin insan kaynaklarının atıl kalmasına ya da verimli istihdam edilememesine neden olmaktadır.²⁶⁴ Nitekim Ortadoğu’da İsrail ve Türkiye dışındaki ülkelerde petrol rezervlerinin sağladığı büyük avantajlara rağmen, *sanayileşmekte olan ülke (newly industrialized country, NIC)* statüsüne sahip bir tek ülkenin bile bulunmaması²⁶⁵ bu yöndeki iddiaları desteklemektedir. Petrol endüstrisinde bile, gerekli araç gereç yabancı danışmanlar ve işadamları tarafından toptan ithal edilmekte ve petrol üreten ülkelere tam anlamıyla bir teknoloji transferi gerçekleşmemektedir.²⁶⁶ Bazı teorisyenler ise petrol ile ilgili bu durumu tüm doğal kaynaklara genellemekte ve doğal kaynak bolluğunun ekonomik gerilemeye neden olduğunu ileri sürmektedirler.²⁶⁷

Petrolün keşfedildiği ülkelerde petrol sektörü dışındaki sektörlerin zarar görmesine ya da çökmesine Hollanda Hastalığı (Dutch Disease) adı verilmektedir.*

²⁶² Michel Chatelus, ‘From the Mirage of Rent to the Burden of Debt: Adjustment and Insecurity in Arab Economies’, B. Korany vd. (Ed.), **The Many Faces of National Security in the Middle East** içinde (145-167), New York, Macmillan, 1993, ss. 152-4.

²⁶³ Alnasrawi, **Arab Nationalism ...**, ss. 164-166.

²⁶⁴ Terry Lynn Karl, **The Paradox of Plenty: Oil Booms and Petro-States**, Berkeley: University of California Press, 1997, ss. 3-7, 15-19 ve 275.

²⁶⁵ Hinnebusch, s. 46.

²⁶⁶ Sayigh, ‘Arab Economic ...’, s. 1999.

²⁶⁷ Jeffrey D. Sachs ve Andrew M. Warner, “Natural Resource Abundance and Economic Growth”, CID (Center for International Development at Harvard University) web sayfası, 1997, http://www.cid.harvard.edu/ciddata/warner_files/natresf5.pdf, (20 Mart 2010).

* Ani zenginleşme kaynağına kavuşan bir ekonomide mevcut üretim faktörlerinin diğer üretim alanlarından çekilip yeni kaynağa yönelmesi sonucunda toplam üretimin azalmasına Hollanda Hastalığı adı verilmektedir. İlk olarak 1960’lı yıllarda Hollanda’da doğalgaz bulunması sonucunda gözlemlendiği için Hollanda Hastalığı adını almıştır. Bk. Investor Words, “Dutch Disease”, http://www.investorwords.com/1604/dutch_disease.html, (11 Ocak 2009).

Körfez ülkelerinde batılı ülkelerdeki anlamıyla bir Hollanda hastalığından söz etmek mümkün değildir. Çünkü bu ekonomik hastalık türü endüstriyel alanda ilerlemiş batılı ülkelerin endüstri alanındaki faaliyetlerinin büyük yara alması, yani üretimin azalması ya da durması ile sonuçlanmaktaydı. Körfez ülkeleri ise henüz sanayileşmemiş olduklarından Batı'daki anlamıyla böyle bir hastalıktan zarar görme olasılıkları bulunmamaktaydı. Tam tersine, Körfez ülkeleri petrol sermayesi sayesinde çok sınırlı da olsa bazı sanayi alanlarında petrol gelirine sahip olmayan pek çok Ortadoğu ülkesinden daha fazla yatırım yapma imkânı bulmuşlardır. Aslında sanayileşme sorunu sadece sermaye ile çözülebilecek bir sorun olmayıp, kültürel yaklaşımdan yetişmiş insan gücüne varıncaya dek pek çok başka faktörün de ortaya çıkmasına, yani çok uzun zamana ve nesiller boyu sürececek bir bilgi ve beceri birikimine bağlıdır. Dolayısıyla, Petrol gelirlerinin artmasının Körfez ülkelerinin sanayileşmesini engellediği yönündeki iddialar gerçeği yansıtmamaktadır.

BAE başta olmak üzere Körfez ülkeleri 1960'lı yıllardan itibaren sanayileşme yönünde önemli adımlar atmışlardır. O kadar ki, BAE ekonomisinde petrol dışı sektörlerin payı 1975 yılında %32,48 iken, 1995 yılına gelindiğinde bu oran %77,64'e yükselmiştir.²⁶⁸ BAE kadar olmasa da, diğer Körfez ülkelerinde de sanayileşme yönünde önemli adımlar atılmıştır. Dolayısıyla, petrol gelirlerinin Körfez ülkelerinin sanayileşmesini engellediği yönündeki savlar doğru değildir. Tam aksine, Körfez ülkeleri sahip oldukları petrol gelirleri sayesinde, petrol gelirine sahip olmayan Ortadoğu ülkelerinden daha fazla sanayileşmişlerdir. Bu noktada belki, batılı ülkelerin, enerji güvenliği gibi kaygılar nedeniyle bu ülkelerde stratejik sanayi ürünlerinin üretilmesini engelledikleri ileri sürülebilir ama bu tür iddialar da sadece spekülasyondan ibaret olacaktır. Çünkü yeni kalkınmakta olan Körfez ülkeleri silah, uçak, otomobil, hatta petrol gibi stratejik sanayi alanlarında yatırım yapmak için gerekli teknik bilgi ve beceriye henüz sahip değildiler.

Öte yandan, petrol ihracının artmasıyla yerel para birimlerinin değer kazanması sonucu petrol dışındaki ürünlerin ihracatı azalmıştır. Ayrıca, sermaye yönetimi konusunda fazla deneyimi olmayan ülkelerde petrol gelirlerinin ortaya çıkardığı

²⁶⁸ Shihab Ghanem, 'Industrialization in the UAE', **Emirates Today**, no. 322, 8 (April 2000), s. 268.

rantiye/dağıtıcı ekonomi nedeniyle anı zenginleşmelerin sanayileşme üzerinde olumsuz etki yaptığı ileri sürülebilir. Daha da önemlisi, Piercarlo Padoan'ın da vurguladığı gibi, batılı ülkelerin finans kurumlarına yapılan yatırımlardan elde edilen garantili gelirler kısa dönemde tatmin edici kazanç elde etme peşinde olan Körfez ülkeleri yatırımcılarının riskli yatırımlardan uzak kalmalarına yol açmıştır.²⁶⁹ Bu nedenle, gelişmiş ülkelerdeki verimlilik ölçülerine göre değerlendirildiğinde petrol sermayesinden yeterli verim alınamamıştır. Nitekim Arap ülkelerinin 1980–2000 yılları arasında sahip oldukları 2 trilyon dolarlık *gayrisafi 'sabit sermaye oluşumu'*ndan elde ettikleri gelir toplamı sadece 380 milyar dolardır.²⁷⁰

Petrol işletmelerinin kaynaklarının tümüyle devlet kontrolünde olması nedeniyle, sektörde çalışan işçilerin büyük bölümü son kertede devlet tarafından istihdam edilmiş olmaktadır. Petrol endüstrisini tümüyle kontrol eden ve gelirlerin nasıl ve nerede harcanacağına tek başına karar veren hükümetler ekonominin geri kalan bölümünü de rahatlıkla kontrol edebilir duruma gelmişlerdir. Petrol gelirlerini vatandaşlarının sadakatini satın almak için kullanan Körfez ülkeleri rantiyeci/dağıtıcı devlet (*rentier/distributive state*) olarak tanımlanmaktadır. Bununla Körfez ülkelerinin ekonomilerindeki en temel oyuncunun devlet olması ve yeterli petrol gelirlerine sahip olan bu ülkelerin bir yandan, eğitimden sağlığa pek çok alanda sosyal hizmet verme imkânına, diğer yandan ise askeri ve sivil alanda büyük çaplı devlet aygıtı inşa etme gücüne kavuşması kastedilmektedir.³²⁷¹

Körfez ülkeleri petrol gelirleri sayesinde hem çok sayıda personeli devlet memuru ya da işçisi olarak istihdam etme, hem de bürokrasi ve istihbarat servisleri aracılığıyla toplumu daha sıkı bir denetim altında tutma gücüne sahip olmuşlardır. Petrol gelirlerinin Körfez ülkelere girişi ile birlikte geleneksel ekonomik faaliyetler ya

²⁶⁹ Piercarlo Padoan, “The Political Economy of Regional Integration in the Middle East”, Laura Guazzone, (Ed.), **The Middle East in Global Change** içinde (174-200), Macmillan: Basingstoke, 1997, s. 184.

²⁷⁰ Hinnebusch, s. 47.

²⁷¹ Jill Crystal, **Oil and Politics in the Gulf: Rulers and Merchants in Kuwait and Qatar**, New York: Cambridge University Press, 1990, s. 6; Hazem Beblavi, “Income Measurement in Arab States”, Hazem Beblavi ve Giacomo Luciani (Ed.), **The Rentier State** içinde (13-31), Roma: Istituto Affari Internazionali, 1990, s. 20; Giacomo Luciani, “The Rentier State in the Arab World” Hazem Beblavi ve Giacomo Luciani (Ed.) **The Rentier State** içinde (43-64), Roma: Istituto Affari Internazionali, 1990, ss. 50-53.

tümüyle ortadan kalkmış, ya da önemsiz bir duruma gelmiştir. Devlet dışındaki ekonomik güç odaklarının ortadan kalkması, kabilelerden ya da işçilerden gelebilecek olan potansiyel muhalefeti ortadan kaldırmıştır. Sonuç olarak, petrol gelirleri Körfez ülkelerinde devlet yöneticilerinin güçlerini ve siyasi konumlarını daha önce benzeri görülmemiş bir düzeye getirmelerine imkân tanımıştır.

1973 petrol şokunun ardından Körfez ülkelerinin yeterli finansal kaynağa sahip olmaları ile birlikte, yönetici kesimler kendilerine yakın yeni bir işadamları sınıfı oluşturmuşlar, hatta bizzat hanedan üyeleri iş dünyasına girmişlerdir. Örneğin, Suudi Arabistan Hicaz ve Ahsa'da faaliyet gösteren mevcut işadamlarını ve ticari eliti dengelemek üzere, orta Arabistan'daki Necd kökenli ailelerin iş dünyasına girmelerini teşvik etmiş ve bunları güçlendirme yoluna gitmiştir.²⁷²

Hanedan üyelerine ait işletmelerin kamu denetimine açık olmaması, olayı farklı bir boyuta taşımaktadır. Üstelik bu yeni işadamları grubu Körfez bölgesine girmek isteyen yabancı yatırımcılar için danışmanlık hizmetleri vermişler, ya da yabancı yatırımcılarla bizzat ortaklıklar kurmuşlardır. Dahası, Hinnebusch'un da vurguladığı gibi, ithalât ve müteahhitlik hizmetlerine yönelik hükümet harcamalarında görülen kayda değer artışlar Körfez ülkelerinde bankerler, hukuk büroları, petrol anlaşmalarına taşeronluk yapanlar, ithalât-ihracatçılar, batılı firmaların temsilcilerinden oluşan ve kar etmeleri ülkelerinin Batı ile ilişkilerinin iyi olmasına bağlı olan orta sınıfın/burjuvanın genişlemesine ve güçlenmesine neden olmuştur.²⁷³

Öte yandan, Amerikan müteahhitler hastane, su şebekeleri, petrokimya kompleksleri ve askeri üsler gibi pek çok alanda faaliyet göstermeye başlamışlardır.²⁷⁴ Körfez ülkelerindeki yabancı yatırımların kesin profilini çıkarmak oldukça güç ise de, bu durumun söz konusu ülkelerin dış politikalarını ne yönde etkilediğini tahmin etmek hiç de güç değildir. Körfez ülkeleri ile ilgili olarak dikkat çekici bir diğer durum ise,

²⁷² Kiren Aziz Chaudhry, "The Price of Wealth: Business and State in Labor Remittance and Oil Economies", **International Organization**, Vol. 43 No 1, (Winter 1989), s. 133.

²⁷³ Hinnebusch, s. 41.

²⁷⁴ Bk.: Anthony H. Cordesman, **The Gulf and Search for Strategic Stability**, Westview Press: CO, 1984, s. 380.

önemli bürokratik görevlere de yine hanedan üyelerinin ya da hanedanlara yakın olan ailelerin üyelerinin atanmakta oluşudur.²⁷⁵

Hükümetlerin ve hanedan üyelerinin petrol sermayesi sayesinde bu denli etkin bir ekonomik kontrol mekanizması kurmuş olmaları bir takım siyasi ve toplumsal sonuçlar doğurmaktadır. Körfez ülkelerinde siyasi elitin açık ya da örtülü izni olmaksızın iş dünyasına girme imkânı yoktur. Hükümetler, sahip oldukları ekonomik araçlar sayesinde, rejim için tehlikeli ya da sadakatsiz gördükleri kesimleri rahatlıkla cezalandırabilme ve tamamen saf dışı edebilme, sadakati tam olan kesimleri de ödüllendirme, hatta yeni sadık sosyal gruplar oluşturabilme gücüne sahiptirler. Bu nedenle, Körfez ülkelerinde siyasi muhalefet hareketlerine girişmek, çok büyük bedeller ödemeyi göze almak anlamına gelmektedir.

Körfez ülkelerinde istihdamın yarıdan fazlası, hatta Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde %75'i, devlet tarafından karşılanmaktadır. Üstelik gıda maddelerinden sağlık, ulaşım, iletişim gibi hizmetlere, hatta gübreye ve hayvan yemine kadar olan pek çok tüketim maddesi ya ciddi oranlarda sübvansede edilmekte, ya da tamamen ücretsiz olarak dağıtılmaktadır.²⁷⁶ Bu uygulamaların siyasi amacı ise, Körfez ülkelerindeki bolluğun yönetimler sayesinde gerçekleştiğini vurgulamak ve yönetimler ile ilgili meşruiyet algısını daha da güçlendirmektir.

Ekonomik gücün devlet elinde yoğunlaşmaya başlaması Körfez ülkelerindeki işadamlarının siyasi özerkliklerini sınırlandırmıştır. 1950'li ve 1960'lı yıllarda faaliyetlerinde gözle görülür bir artış kaydedilen işçi sınıfının siyasi etkinlikleri ve etkileri de 1970'li yıllarda ciddi oranda zayıflamıştır.²⁷⁷ Petrol gelirlerinin artmaya başlaması ile birlikte Körfez ülkeleri vatandaşlarının büyük çoğunluğunun beyaz yakalı işçiler sınıfına geçmeleri ve yabancı işçi istihdamı Körfez ülkelerindeki işçi

²⁷⁵ Cyrstal, **Oil and ...**, s. 6

²⁷⁶ Gause, **Oil Monarchies ...**, ss. 58-62; A. Reza, S. Islami ve Rostam Mehreban Kavoussi, **The Political Economy of Saudi Arabia**, Seattle: University of Washington Press, 1984, ss. 67-68.

²⁷⁷ Helen Lackner, **A House Built in the Sand: A Political Economy of Saudi Arabia**, London Ithaca Press, 1978, ss. 94-97.

hareketlerinin zayıflamasına neden olmuştur.²⁷⁸ Daha önemli bir neden ise sivil toplum üzerindeki devlet baskısının artmasıdır.²⁷⁹

Devletin sivil toplum üzerindeki baskısı farklı düzeylerde ortaya çıkmaktadır. Siyasi ve sosyal anlamda özgürlüklerin en geniş olduğu Körfez ülkeleri Kuveyt, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde bile devlet baskısı yoğun bir biçimde hissedilmektedir. Sonuçta Körfez ülkelerinde toplum ile yönetim arasında aracılık etmeleri beklenen sivil toplum örgütleri ya devlet tarafından asimile edilmiş ya da baskı altına alınmıştır. Körfez ülkelerinde siyasi parti, sendika ya da dernek kurmak yasaktır. Spor ve kültür kulüpleri bile devletin kontrolü altındadır ve birçok spor kulübünün başkanları hanedan üyesidir. Radyo ve televizyon tümüyle devlet kontrolündedir. Gazeteler ise ya devlete yakınlığı ile bilinen çevrelerin elindedir ya da devlet tarafından sıkı bir biçimde kontrol edilmektedir.²⁸⁰ Tüm bu baskıların uygulanabilmesi için yönetimler gerekli gücü petrol gelirlerinden almışlardır. 1973 petrol şokundan önceki on yıllarda Körfez ülkelerinin halklarının büyük bir bölümü devlet ile bir kez bile yüz yüze gelmeksizin hayatlarını tamamlamaktaydılar. Petrol gelirleri sayesinde Körfez ülkelerinde yönetimler hayatın tüm alanlarını kontrol etmeye başlamışlardır.

Sonuç olarak, petrol gelirlerinin artmasının ilk etkisi, görece düşük nüfusa²⁸¹ sahip olan Körfez ülkelerinin hazinelerine uluslararası ekonomiden petrol aracılığıyla doğrudan gelir akışının sağlanması ve bu ülkelerin artık kendi toplumlarını vergilendirme zorunluluğundan kurtulmaları olmuştur.²⁸² Petrol gelirlerine sahip olmayan ülkelerde de devletin ekonomik bakımdan toplumsal temellerden tümüyle bağımsızlaştığı durumlar olabilir, ancak bu geçici bir durumdur. Petrol ülkelerinin ekonomik özerklikleri ise anlık olağanüstü durumlara değil, yapısal olarak belirlenmiş ve devam etmekte olan süreçlere bağlıdır.²⁸³ Petrol gelirlerinin siyasi destek kazanma

²⁷⁸ 1980 yılında Körfez ülkelerindeki işgücünün yaklaşık yüzde 70'i yabancılardan, bunların da yüzde 55'i Arap işçilerden oluşmaktaydı. Bk.: Hinnebusch, s. 46.

²⁷⁹ Daniel L. Byman and Jerrold D. Green, "The Enigma of Political Stability in the Persian Gulf Monarchies", **Meria Journal**, Volume 3, No. 3 September 1999, <http://meria.idc.ac.il/journal/1999/issue3/jv3n3a3.html>, (05.04.2009).

²⁸⁰ S. Al Turki and D. P. Cole, **Arabian Oasis City: the Transformation of Unaizah**, Austin: University of Texas Press, 1989, ss. 112-113.

²⁸¹ Örneğin 1970'lerin başında Suudi Arabistan nüfusu 7 milyon civarındaydı. Bk. Claes, s. 221.

²⁸² Claes, s. 118.

²⁸³ Cyrstal, **Oil and ...**, s. 161.

amacıyla kullanılması toplumsal refahı ve rejimin siyasi istikrarını petrolden elde edilen gelirlere bağımlı hale getirmekle kalmayıp elit tabaka ile toplum arasındaki ilişkiyi biçimlendirecek yeni araçlar gelişmesini engelleyebilmektedir.²⁸⁴ Sonuçta petrol ülkelerinde devlet ekonomik büyüme ile birlikte daha baskıcı bir niteliğe bürünebilmektedir.

II. KÖRFEZ ÜLKELERİNİN 1973–1991 ARASI DÖNEMDEKİ DIŞ POLİTİKALARININ GENEL SEYRİ

Körfez ülkelerinin dış politikaları coğrafi, tarihi, dini, kültürel, ekonomik, güvenlik ile ilgili ve siyasi bir takım olgulara ve ilkelere dayanmaktadır. Bu ülkelerin dış politikaları İslâm ve Arap milliyetçiliği gibi kimlik öğeleri yanında, zamanın uluslararası güç konfigürasyonu gibi reel ve petrol gelirlerinin istikrarlı bir şekilde maksimum düzeyde tutulması gibi ekonomik koşulların kesişim noktasında belirginlik kazanmıştır.

Körfez ülkeleri, söylem düzeyinde de olsa, dış politikalarında kendi aralarında ve komşuları ile iyi ilişkiler geliştirmeye, diğer ülkelerin içişlerine müdahale etmemeye, batılı ülkelerle olduğu kadar Arap ve İslam ülkeleri ile de ilişkilerini geliştirmeye, uluslararası ve bölgesel örgütlere katılmaya ve olumlu katkı sağlamaya özen göstermişlerdir. Gelenekler, Arap milliyetçiliği, İslâmî yaklaşımlar, petrol gelirlerinin ekonomi ve politika üzerindeki etkileri, küresel konjonktür vb faktörlerin farklı düzeyde farklı etkiler göstermesi nedeniyle Körfez ülkelerinin dış politikaları alt bölgesel, bölgesel, Arap dünyası ile ilgili, İslâm dünyası ile ilgili ve küresel olmak üzere farklı düzlemlerde ayrı ayrı ele alınmalıdır.

Alt bölgesel düzlemde Körfez ülkelerinin kendi aralarındaki ilişkilere ek olarak Basra Körfezi çevresinde yer alan Irak ve İran ile ilişkileri bu ülkelerin dış politikalarında önemli bir yer işgal etmektedir. Körfez ülkelerinin kendi aralarındaki ilişkilerde kan bağları, tarihsel ve kültürel bağlar, bu ülkeleri bir araya getiren özgün coğrafi ortam, mevcut siyasi ve ekonomik sistemlerdeki benzerlikler gibi faktörler önemli rol oynamaktadır.

²⁸⁴ Age., s. 269.

Körfez ülkeleri tarafından yapılan resmi açıklamalara göre bu faktörler Körfez ülkelerini güvenlik ve savunma konularında da birlikte davranmaya sevk etmiş ve 1981 yılında altı Körfez ülkesi tarafından kurulan Körfez İşbirliği Konseyi (KİK)'in kuruluşunda önemli rol oynamıştır.²⁸⁵ Söz konusu açıklamalara göre, Körfez ülkeleri bu çerçevede bölgede güvenlik ve istikrarın sağlanması, bağımsızlık ve egemenlik haklarının uluslararası hukukun öngördüğü şekilde güvence altına alınması, üçüncü ülkelerin bölge politikalarına ve ülkelerin iç politikalarına müdahalelerinin mümkün olduğunca engellenmesi, İran ve Irak'a karşı ortak bir tutum izlenmesi, Körfez ülkelerinden herhangi birine yapılan saldırının tüm Körfez ülkelerine yapılmış sayılması, Körfez ülkeleri arasındaki kültürel, ekonomik, siyasî ve güvenlik ile ilgili alanlarda iş birliğinin geliştirilmesi, bölgesel ve küresel çapta meydana gelen önemli olaylar karşısında Körfez ülkelerinin politikalarının koordine edilmesi, sınır anlaşmazlıkları başta olmak üzere bölge ülkeleri arasındaki uyuşmazlıkların iyi komşuluk ilişkileri çerçevesinde çözümlenmesi, ekonomik iş birliğine ve bütünleşmeye dönük somut adımların atılması ve ortak stratejik kaynak olan petrol ve doğalgaz kaynakları ile ilgili politikaların Körfez ülkelerinin çıkarları bakımından uyumlu hale getirilmesi gibi amaçlara ulaşmaya çalışmaktadırlar.

Bölgesel düzlemde, Körfez ülkeleri başından itibaren Arap milliyetçiliğinin hanedanlıklara karşı olumsuz etkilerinin sınırlandırılması, İslami politikaların güçlendirilmesi, Arap politikalarının bu çerçevede koordine edilmesi, Arap Birliği'nde aktif bir pozisyon alınması, yoksul Arap ülkelerinin finansal bakımdan desteklenmesi, yönünde çaba göstermişlerdir. Bu çerçevede, Körfez ülkeleri İslâm ile Arap milliyetçiliğini bir bütünün iki farklı tezahürü olduğunu ileri sürmekte, kendilerini hem İslâm'ın hem de Arap milliyetçiliğinin aslî temsilcileri olarak sunmakta, Arap çıkarlarının ancak bu çerçevede bir dayanışma ile gerçekleştirilebileceğini, Arap dünyasının güvenlik ve istikrarını sarsabilecek aşırılıkçı hareketlerden ve sloganlardan

²⁸⁵ Bk.: Körfez ülkeleri dışişleri bakanlıkları resmi web sayfaları:

Suudi Dışişleri Bakanlığı, "The Foreign Policy of the Kingdom of Saudi Arabia"

<http://www.mofa.gov.sa/Detail.asp?InSectionID=3989&InNewsItemID=34645>, (16.11.2009);

BAE Dışişleri, "Menhec es-Siyasse el-Hariciyye" <http://www.mofa.gov.ae/Mofa/portal/c9ddc4ba-a489-444a-a005-f41b2ab453fd.aspx>, **Umman Dışişleri Bakanlığı**, "Foreign Policy",

<http://www.mofa.gov.om/mofanew/index.asp?id=1>, (16.11.2009); **Kuveyt Dışişleri Bakanlığı**, "Ahdaf es-Siyase el-Hariciyye", <http://www.mofa.gov.kw/MOFA/index.php/a--28>, (16.11.2009)

kaçınılması gerektiğini ileri sürmektedirler.²⁸⁶ Körfez ülkeleri petrol gelirleri ve Batı ile sahip oldukları iyi ilişkiler sayesinde diğer Arap ülkelerinin hiçbir zaman göz ardı edemeyecekleri bir pozisyonda bulunmuşlardır.

Körfez ülkeleri monarşi rejimlerine yönelik Arap milliyetçiliği, Devrim sonrası İran, “demokrasi talepleri” ve “özgürlük talepleri” kaynaklı tehditlere karşı İslami/Vahhabi söylemlerle karşı durmaya çalışmışlardır. Bu politikalar çerçevesinde, Körfez ülkeleri, özellikle Suudi Arabistan, dış politikalarını belirleyen en önemli faktörün İslam olduğunu, İslam dünyasının onurlu, kendine yakışan konumunu yeniden kazanabilmesinin tek yolunun İslami ortakyaşam olduğunu ileri sürmekte, İslami dayanışmanın ve birliğin önemini vurgulamakta ve İslam dünyasının çıkarlarına hizmet etmek için büyük bir çaba gösterdiklerini belirtmektedirler. Körfez ülkeleri bu çerçevede Rabıta (Rabıtat’ül-Âlem’il-İslami) ve İKT gibi resmi ve gayri resmi örgütlerin kuruluşunda öncülük etmişler, bu örgütlere ev sahipliği yapmışlar ve bunların ana finansörü olmuşlardır. Bu bağlamda, İslam ülkelerine ve diğer ülkelerde yaşayan İslami gruplara finansal destek sağlamışlar, üniversiteler, camiler ve İslam merkezleri yapımına önemli katkılar sağlamışlardır.²⁸⁷ İslami politikaların iki amacı bulunmaktaydı: İçerde monarşi rejimlerinin geleceğini güvence altına almak, dışarıda Komünizmle mücadeleyi güçlendirmek.

Uluslararası düzeyde, 20. yüzyıl boyunca Batı dünyası ile birlikte davranan ve koyu bir komünizm karşıtı politika izleyen Körfez ülkeleri uluslararası toplumun eşit muamele gören üyeleri olmaya çalışmışlar, eşitliği gerçekleştirmek için en azından söylem düzeyinde büyük çaba göstermişlerdir. Bunun için de, petrolün ve petrol gelirlerinin de katkısıyla, İslam ve Arap ülkeleri nezdinde kazandıkları saygınlığı diğer ülkeler ile ilişkilerine yansıtmaya çalışmışlardır.

²⁸⁶ Bk. age ve yerler.

²⁸⁷ Örneğin, L. Chachage Arap ülkelerinin Afrika’ya yaptığı ekonomik yardımlar konusunda, İslami kurumlara ve Kuran eğitimi verenlere öncelik tanıdığını belirtmektedir. Afrika için Ekonomik Komisyon Arapçayı örgütün çalışma dilleri arasına sokmayı bu dönemde karara bağlamıştır. Chachage Seithy L. Chachage, “Foreign Aid and Africa's Development”, 23–24 Kasım 2005 Tarihlerinde Türkasya Stratejik Araştırmalar Merkezi tarafından İstanbul’da düzenlenen **1.Uluslararası Türk-Afrika Kongresi**’nde sunulan tebliğ, <http://www.tasamafrika.org/en/archive/i-international-turkish-african-congress/articles/156-d-yardm-ve-afrikann-kalknmas-chachage-seithy-l-chachage.html>, (08.04.2010).

Körfez ülkeleri yaptıkları resmi açıklamalarda Birleşmiş Milletlere ve bağlı örgütlere, bunların adıyla yürütülen faaliyetlere, uluslararası hukuka, ülkelerini hukukî çerçevede savunmaya, uluslararası barış ve adalete, büyük önem atfetmişler; şiddete ve güç kullanımına adaletsizliğe neden olacağı gerekçesiyle karşı çıkmışlar; uluslararası terör yöntemlerini ve mekanizmalarını kınamışlar, ekonomik, siyasî ve sosyal alanlarda BM'ye bağlı kuruluşlara destek sağlamışlar, petrol piyasasının istikrarlı bir biçimde işlemesi, petrol ya da finans sıkıntısı nedeniyle küresel ekonomin zarar görmemesi, uluslararası ticaretin pazar ekonomisi çerçevesinde işlemesi yönündeki politikaları desteklemişlerdir. Bununla birlikte, İslam hukukunu (*şeriat*) anayasaları olarak tanıdıklarını, egemenliğin kendileri için son derece önemli olduğunu, işlerine başkalarının karışmaması gerektiğini²⁸⁸, açıklamaktan da geri kalmamışlardır.

Körfez ülkeleri bloklar dışında (nonalignment) bir dış politika izlediklerini açıklasalar²⁸⁹ da, Soğuk Savaş ortamında Batı bloğu yanında yer aldıkları su götürmez bir geçektir.

Aslında Körfez ülkelerinin dış politikaları içyapıları ile dış dünyanın gerçeklikleri arasındaki uyumsuzluk nedeniyle bir ikilem içerisindedir. Sahip oldukları petrol Körfez ülkelerini tüm dünyanın gözünde önemli bir konuma getirmektedir. Ama petrol zenginliği pek çok açıdan bu ülkeleri duyarlı ve nazik bir duruma düşürmektedir. Her şeyden önce, petrol zenginliği Körfez ülkelerini gerek dünyanın önemli güçleri gerekse komşu ülkeler için bir hedef haline getirmiştir. Kuveyt'in Irak tarafından işgal edilmesi bunun en uç örneklerinden birini teşkil etmiştir. Dahası, petrol gelirleri nedeniyle iç siyasi ve sosyal yapılarında yaşanan değişiklikler bu duyarlılığı daha da artırmıştır.

Körfez ülkelerinin tek kaygısı ülkelere yönelik bir askeri müdahale değildir. İslam, milliyetçilik, demokratikleşme ve küreselleşme gibi ulus ötesi hareketler Körfez ülkelerinde halklarla yönetimlerin karşı karşıya gelmeleri potansiyelini artırmıştır. 1950'li ve 1960'lı yıllarda Nasır ve Arap milliyetçiliği, 1980'li yıllarda Humeyni ve İslamcılık ve 1980'lerin son yıllarından itibaren ise Saddam Hüseyin ve Baasçılık

²⁸⁸ Bk. Körfez ülkeleri dışişleri bakanlıkları resmi web sayfaları.

²⁸⁹ Age. ve yerler.

Körfez ülkelerinin iç istikrarını tehdit eden ve yönetimlerin gözünü korkutan önemli faktörler olmuşlardır. Petrol gelirleri sayesinde gelişen baskıcı ve bürokratik yapı nedeniyle Körfez ülkeleri dışarıdan gelen tehditlere ve meydan okumalara karşı daha duyarlı hale gelmiş olsalar da vatandaşlar dış politika ile pek fazla meşgul olmamaktadırlar. Yönetimler, vatandaşların, demokratik ülkelerde bile genelde seçkinlerin ilgi alanına giren dış politikaya müdahil olmalarına neden olabilecek en küçük bir değişime dahi tahammül edebilecek durumda değildirler. Bu anlamda, Körfez ülkeleri bir yandan Arap milliyetçiliğinin kendi dış politikalarını yönlendirmesine karşı son derece duyarlı davranmış ve buna karşı sert önlemler almışlar, diğer yandan ise İslamcılığı ve kabile geleneklerini Arap milliyetçiliğini sınırlandıracak bir araç olarak kullanmışlardır.

Dünya petrol ve doğalgaz kaynaklarının önemli bir bölümüne sahip olan Körfez ülkelerinin nüfuslarının görece az olması (bk. tablo 8 ve 9) ve savunulması görece güç sınırlara sahip olmaları, iç siyasi yapılarının da etkisiyle, kendilerine özgü bir dış politika biçimi geliştirmelerine neden olmuştur. Bu dış politika biçimi hem iç politikada, hem yerel, bölgesel ve küresel düzeyde çeşitli güçler arasında bir denge sağlama ve güvenlik için sürekli manevra yapma biçiminde tezahür etmektedir. Körfez ülkeleri doğrudan çatışmalardan olabildiğince uzak kalmaya çalışmış ve bölgesel güçlerden herhangi biri ile daimi bir birliktelik oluşturmaktan kaçınmışlardır (nonalignment). Çünkü herhangi bir gücün yanında olmak diğerinin düşmanlığını çekebilir, ya da bu günün dostları yarının düşmanları olabilirdi. Ayrıca, milliyetçilik üzerinden Mısır gibi bir Arap ya da İslamcılık üzerinden İran gibi bir Müslüman güç ile derin ilişkiler geliştirmek, bu gücün, Körfez ülkeleri iç politikalarına müdahil olması için kapı aralayabilirdi.

Körfez ülkeleri yakın bölgelerindeki çatışmalar konusunda orta yolcu bir tutum takınmaya özen göstermişlerdir. Çatışma kaçınılmaz olduğunda hangi tarafta yer aldıklarını açıkça ortaya koymuşlardır ama çatışma sona erdikten sonra yine bir orta yol bulma arayışına girmişlerdir. Körfez ülkelerini orta yol aramaya iten temel nedenlerden biri petrol piyasasının istikrarlı ve güvenli bir şekilde çalışmasını sağlama amacı olmuştur.

Körfez ülkeleri petrolden elde ettikleri gelirleri diğer ülkeleri etkilemenin bir aracı olarak kullanmışlar, kimi zaman da petrol gelirleri nedeniyle diğer ülkelerden gelecek olan etkilere daha açık hale gelmişlerdir. Bu etki kimi zaman üçüncü dünya ülkelerine doğrudan mali yardım şeklinde, kimi zaman doğrudan ya da dolaylı yabancı yatırımı şeklinde, kimi zaman sanayi ürünleri için, ama özellikle de silah sanayi için karlı bir pazar teşkil etme şeklinde tezahür etmiştir.

Körfez ülkelerinde 1973 yılından itibaren devlet petrol gelirleri sayesinde ele geçirdiği mali kaynağı toplumu kontrol etme amacıyla kullanmaya başlamış ve bunda büyük ölçüde başarılı olmuştur. Bu durum Körfez ülkelerinin dış politikalarını da dolaylı yoldan etkilemiştir. Çünkü dağıtılan petrol gelirleri sayesinde görece daha refah bir yaşam düzeyi elde eden halklar muhalefet etmekle mevcut kazanımlarını kaybetmemek, kötü vatandaş durumuna düşmemek için sessiz kalma yolunu tercih etmişlerdir. Din ve gelenekler gibi normatif etkenlerin de bu sessizlikteki etkisi göz ardı edilmemelidir. Sonuç olarak petrol gelirleri 1980'li yılların ortalarına dek Körfez ülkelerinde dış politikanın iç politikadan biraz daha soyutlanmasına neden olmuştur. 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren ise, petrol gelirlerinin azalması nedeniyle devletin dağıtıcılık gücünün de azalması, kentleşme projeleri nedeniyle orta sınıfın büyümesi, 1970'li yıllarda ortaya çıkan yerel burjuvanın yabancılara tepki geliştirmeye başlaması ve 1970'li yıllarda yurt dışında ve içinde eğitim alan kesimlerin ülke yönetiminde söz sahibi olmaya başlamaları ile birlikte muhalif sesler de göz ardı edilemeyecek düzeye erişmiştir.

III. KİMLİK VE MEŞRUIYET SORUNU: PETROL GELİRLERİ, KABİLECİLİK VE DİN

Ulus-devlet kavramında ulus ile devletin örtüştüğü iması içkindir. Ulus ile devletin tümüyle özdeş olduğu, devleti oluşturan ana öge dışında hiçbir ögenin, örneğin azınlıkların bulunmadığı bir ulus-devlet örneğine rastlamak neredeyse imkânsızdır. Ne var ki, Ortadoğu bölgesi, özellikle de Arap dünyası söz konusu olduğunda ulus ile devlet arasında bulunduğu varsayılan özdeşlik tümüyle ortadan kalkmaktadır. Çünkü 'Arap ulusu'nun bulunduğu coğrafya pek çok devlete ev sahipliği yapmaktadır. Bunun en önemli nedeni stratejik konum ve hammadde kaynakları bakımından çok önemli bir

coğrafya olan Ortadoğu’da devlet inşasının “doğal” bir süreç içerisinde, ya da bölgenin kendi iç dinamikleri sonucunda değil, İngiltere, Fransa ve daha sonra ABD gibi dış güçler tarafından, bu güçlerin stratejik çıkarları çerçevesinde çizilmiş olmasıdır.

Konstrüktivizm ulusal kimlikler, sınırlar ve düzenler arasında çok sıkı bir etkileşim olduğunu ve bu üç ögenin birbirini inşa ettiğini varsaymaktadır.²⁹⁰ Konstrüktivist açıdan bakıldığında ulus, ulus-devlet ve uluslararası ilişkiler gibi kavramlar ile ilgili analizlerde kimlikler, sınırlar ve düzenler arasındaki etkileşim mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Ortadoğu’daki ülkelerde “ulus” kavramının bulanıklaşması “ulus-devlet” ve “uluslararası” kavramlarının da bulanıklaşmasına, hatta “uluslararası ilişkiler” analizlerinin güçleşmesine neden olmaktadır. Ne var ki, kimlik, sınır ve düzen üçlüsünün “kimlik” ayağı sorunlu olsa da, Ortadoğu ülkeleri de ülkesel sınırlara ve bu sınırlar içerisinde oluşturulmuş düzenlere sahiptirler ve bu sınırlar içerisinde “ulusal” olmasa da “ülkesel” diyebileceğimiz bir takım kimlikler oluşmuştur. Bu açıdan bakıldığında Körfez ülkeleri de birer “ulus” olarak değerlendirilebilirler.

Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmasının ardından Ortadoğu bölgesinde pek çok yeni devlet ortaya çıkmıştır. Bu yeni devletlerin başından itibaren Weber tarafından “egemenlik ve ülkesel düzeyde örgütlenmiş şiddetin meşru kullanım tekelinin sahibi olan örgüttür” biçiminde tanımlandığı anlamıyla²⁹¹ modern birer devlet olmaları düşünülemezdi. Çünkü öncelikle devletin kurumsal olarak işleyebilmesi için gerekli olan ekonomik kaynak sorunu ile düşünsel temeli oluşturan meşruiyet sorununun çözülmesi gerekmektedir.

Körfez ülkelerinde, ama özellikle Suudi Arabistan’da devlet kurma sürecinin meşrulaştırılması ile devleti yaşatma için gerekli olan meşruiyet arayışları birbirinden niteliksel olarak farklıdır. Suudi Arabistan’da devlet için gerekli olan nüfusu oluşturma ve devlet kurma amacıyla yürütülen faaliyetler Vahhabi İslam anlayışı üzerine

²⁹⁰ Bu konuda yapılmış çalışmaların en önemlilerinden biri olarak bk., Mathias Albert, David Jacobson and Yosef Lapid (edits.), **Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory**, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2000.

²⁹¹ Bk., Max Weber, **Economy and Society**, Berkeley: University of California Press, 1978, s. 54; aktaran: Wendt, **Social Theory...**, s. 199. Wendt’e göre, Weber’in tanımındaki iki öge konstrüktivist teori açısından önemlidir. Bunlardan birincisi devletin örgütsel bir yapı olarak tanımlanmasıdır. Çıkarları olan, kararlar alan ve dünyada faaliyette bulunan insansı (anthropomorphic) özellikler taşıyan devlet tanımı sistemik uluslararası ilişkiler teorisi için en uygun tanımdır. Wendt, **Social Theory...**, s. 199.

temellendirilmiştir. Bu süreçte Vahhabi uleması ve bağlıları (İhvan) “silahlı mücadele” ve “irşat” (dini rehberlik) faaliyetleri anlamında en aktif toplum kesimini oluşturmuştur. Devletin kurulması ile birlikte uluslararası yapının dayattığı koşullara uyum sağlamak zorunda kalan yöneticiler modern anlamda içsel ve dışsal egemenliğe sahip ve meşru şiddet kullanma tekeline elinde tutan bir devlet oluşturmak için İhvan’ı tasfiye etmek zorunda kalmışlardır. Geleneksel dönemde, ya da uluslararası yapı zorlamamış olsaydı şiddet kullanma tekeline ihtiyaç duyulmayabilir ve İhvan örneğin Osmanlı’daki sipahilere benzer bir yapıya dönüştürülebilirdi. Ama benzeşen bireylerden oluşan olabildiğince büyük bir grubun devleti desteklemesi, ya da meşruiyet sorununun modern anlamda vatandaşların rızasına dayalı olarak kurumsallaşabilmesi için Vahhabi inancına olan ihtiyaç devam etmiştir ve bu durum günümüze dek sürmüştür. Kısacası Körfez ülkelerinde kabilecilik ve dini bağlılıklar Körfez ülkelerinde içsel meşruiyetin temel dayanakları olmuştur.

Körfez ülkelerinin kimlik yapıları kendi iç politikaları kadar dış politikaları ve uluslararası ilişkileri bakımından da en önemli etkenlerden biri olmuştur. Bu nedenle, Körfez ülkelerinin devlet inşasında kullandıkları kimlik yapılarını incelemek, bu ülkelerin uluslararası ilişkilerini daha iyi anlamak bakımından zorunludur. Bu tezin iddiası, Körfez ülkelerinin petrol sermayesine sahip olmaları ile birlikte söz konusu kurumları daha kolay ve kapsamlı biçimde kontrol ettikleri yönündedir. Bu nedenle, devlet inşasının temel malzemesi durumundaki kimlik yapısını belirleyen kurumların tarih içinde yaşadıkları dönüşüm ve değişimin anlaşılması da büyük önem taşımaktadır. Bu noktada, Körfez ülkelerin kimliklerini belirleyen üç temel öğeden söz etmek gerekir. Bunlardan birincisi geleneksel ve dini öğe, ikincisi modern milliyetçi akımların da etkisiyle gelişen Arap milliyetçiliği, üçüncüsü ise büyük ölçüde petrol gelirleri çerçevesinde gelişen ve biçimlenen çıkarlardır.

Körfez ülkelerinin kimliklerinin inşasında asıl etken geleneksel ve dini öğedir. Dördüncü bölümde ele alacak olduğumuz Arap milliyetçiliği, Körfez ülkelerinin Arap dünyasının bir parçası olmaları ve yakın çevrelerinde ortaya çıkan gelişmelere kayıtsız kalamamaları nedeniyle, zorunluluk gereği ilgilendikleri bir tür tepkisel kimlik olmuştur. Büyük ölçüde petrole dayalı olan çıkarlar ise bir yandan, ülkesel kimliklerin

konsolide edilmesini desteklerken, diğer yandan Körfez ülkelerinin bu alandaki çıkarlarının örtüşmesi –diğer kimlik öğeleri ile birlikte- bir “Körfezli” kimliğinin gelişmesi yönünde etkili olmuş ve toplumsal düzeydeki homojenlik Körfezli kimliğinin oluşumunu desteklemiştir. Ne var ki, Körfez’deki monarşilerin kurumsallaşamamış olması nedeniyle yönetici elit nezdinde devletin bekası ile monarşik rejimlerinin bekasının aynı anlama gelmesi ve “Körfezli” kimliğinin bölgedeki monarşileri birleşmeye zorlayabileceği yönündeki kaygılar nedeniyle “Körfezli” kimliği beklenen düzeyde gelişmemiştir.

Bu bölümde gelenekler (kabilecilik vb.) ve Vahhabi İslâm anlayışı gibi norm ve meşruiyet kaynaklarının Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkilerini nasıl etkilediğini incelemeye ve petrol sermayesinin bölgeye girişi ile birlikte bu normların içeriğinde ve etkisinde ne gibi değişiklikler olduğunu ve tüm bunların Körfez ülkelerinin kimliklerine, çıkarlarına ve uluslararası ilişkilerine nasıl yansıdığını açıklamaya çalışacağız.

A. Kabilecilik

Körfez ülkelerinin tümünün kuruluşu ve daha sonra varlıklarını sürdürmeleri kabile geleneğine dayanmaktadır. Bu ülkelerde, kabilelerin siyasi ve askeri desteğini almayı başaran aileler yönetici aile konumuna gelmişler ve bu konumlarını sürdürmüşlerdir. Farklı kabilelerin ve bazı durumlarda esnafın ve kentlerde ikamet eden kesimin bütünleşik hale getirilmesi ise Vahhabi İslam inancı sayesinde mümkün olmuştur. Körfez bölgesindeki rejimlerin üzerine inşa edildiği en önemli iki kavram kabilecilik ve İslam’dır. Ama petrol gelirlerinin önemli ölçüde arttığı 1970’li yıllarda hükümetlerle kabileler ve dini kurumlar arasındaki ilişkiler önemli ölçüde değişmiş, Körfez ülkelerinin halklarının kentlerde yoğunlaşmaya başlaması söz konusu siyasi kültür anlayışının değişim sürecine girmesine neden olmuştur.

Körfez ülkeleri rejimleri, kuruluşlarından itibaren kendi ülkelerinde bulunan kabilelerin bağımsız davranmalarını engellemek için ciddi önlemler almışlardır. Örneğin modern anlamda siyasi partilere ve özgür basına izin verilmezken, kabileler, cami, medrese, yargı ve vakıflar gibi dini kurumlar devlet aygıtının ve siyasi sistemin

birer parçası haline getirilmişlerdir. Körfez ülkelerine özgü kabile yapısı ve özgün İslam anlayışı kurumsal destek ve ideolojik meşruiyet sağlama bakımından devletin önemli birer kolu olmuştur. Vatandaşların toplumsal olarak örgütlenmelerine ve siyasal olarak devlete katılmalarına sadece söz konusu kabilesel ve İslami kurumlar bünyesinde izin verilmiştir.

Dolayısıyla, Körfez ülkelerinde kabilelerin ve din adamlarının “ehlileştirilmeleri” ve devletin kesin denetimi altına alınmış olmaları, bu ülkelerdeki kabilecilik ve din anlayışının tümüyle ortadan kaldırıldığı anlamına gelmemelidir. Aksine, dini ve kabilesel söylemlerin bu ülkeler için taşıdığı önem aynen devam etmiştir. Hanedanlıklar din ve kabile ile ilgili sembolleri ve söylemleri kendi yönetimlerini destekleyen ideolojinin bir parçası haline getirmişlerdir.

Petrol gelirlerinin artması devlet inşası sürecini hızlandırmış, bu da kabile ve din bağlarının devletin kontrolü altına alınmasını sağlamıştır. Kabilelerin devlete olan bağlılıklarının garanti altına alınmasının Körfez ülkelerinin dış politikalarına olan yansımaları da iki yönlü olmuştur. İlk olarak, kendi iç politikalarını düzene koyan Körfez ülkeleri, dış politika açısından daha rahat davranmaya başlamışlardır. Öte yandan, ortaya çıkan bu yeni düzenin olduğu gibi korunabilmesi petrol gelirlerinin düzenli olarak akmasına bağlı olduğundan, Körfez ülkeleri petrol politikalarını geliştirirken bu noktayı her zaman göz önünde bulundurmaları zorunda kalmışlardır.

Zamanla kabile geleneğini ve İslam’ı temsil eden sosyal kurumlar büyük bir değişim geçirmiştir. Deve çobanlığı ve kervancılık ekonomik temellerini kaybetmiştir. Geçmişte bireylerin kabile üyesi olmak suretiyle elde ettikleri kazançları şimdi devlet sunmaktadır. Devlet ile kabileler arasındaki güç dengesi devlet lehine kesin olarak değişmiştir. Aynı şekilde, dini kurumlar da devlete eskisinden daha çok bağımlı hale gelmişler ve gelirlerin artması sayesinde oluşturulan “dünyevi” nitelikli yeni bakanlıkların, bürokratik kurumların, eğitim kurumlarının ve üniversitelerin oluşturulması nedeniyle devlet aygıtı içerisindeki konumlarının seçkin niteliği aşmıştır. Buna rağmen, geleneklere ve İslami kurallara olan bağlılık da devlet tarafından giderek daha fazla vurgulanmaya başlamıştır.

Körfez ülkelerinde meşruiyetin temel kaynaklarından biri kabile sadakatidir.²⁹² Ne var ki, bu ülkelerde kabilelerin hükümetlere olan sadakati hiçbir zaman tam olarak güvence altına alınabilmiş değildir. Vergiye zorlama gibi bazı durumlarda kimi zaman bir kabilenin tümü birden vergiden kurtulmak için göç edebilmektedir. Bu nedenle Körfez ülkeleri meşruiyet kaynağı olarak kabilelerin sadakatine bağımlı kalmaktan kurtulmanın yollarını araştırmışlardır. Bunun için kentli kesimlerden ekonomik çıkar ve kent dayanışması temelinde siyasi destek sağlanmaya çalışılmıştır. 1929 yılında devletin geleceği için tehdit haline gelen İhvan hareketi kentli güçler tarafından saf dışı bırakılmıştır. Sahildeki emirliklerde de, vergi geliri ve siyasi destek bakımından özellikle inci tüccarlarına başvurulmuştur.²⁹³

Sonuç olarak Körfez ülkelerinin yönetim anlayışlarını ve uluslararası ilişkilerini –en azından kendi aralarında ilişkilerini- belirleyen en önemli faktörlerden biri kabileciliktir. Kabilecilik anlayışında kurumların herhangi bir anlamı yoktur. Siyaset tümüyle kişiselleşmiştir. Geleneksel anlayışla yönetilen bu ülkelerdeki kuralların büyük çoğunluğu yüzyıllar öncesinden beri varlığını korumaktadır. Bu anlayışa göre, siyasî katılım çok fazla bir önem taşımamakta ve siyasî bağlılık kriterleri büyük ölçüde din ve kabile bağları tarafından belirlenmektedir. Kabile temelli elit ailelerin kişisel yönetimleri bölgenin kültürel yapısı ile birebir örtüşmektedir.

Göçebelerin dağınık bir halde yaşaması, denetimlerinin zorlaşmasına neden olduğundan, merkezi devletlerin ilk kurulma aşamalarından itibaren bedeviler yerleşik hale getirilmeye çalışılmıştır. Kabilelerin devlete bağlılığı ve bedevilerin yerleşik hale geçirilmesi süreci, devletin kabilelere ve bedevilere yaptığı para yardımları sayesinde başarılmıştır. Yerleşik hayata geçirme çabalarının altında insan gücü ihtiyacı da bulunmaktadır.²⁹⁴ Ayrıca Suudi Arabistan’da dinin de bedevileri kentlileştirme ve kentte “düzen” sağlama aracı olarak kullanıldığını belirtmeliyiz.

²⁹² John E. Peterson, **The Arab Gulf States: Steps Toward Political Participation**, New York: Praeger Publishers, 1988, s. 8.

²⁹³ Frauke Heard-Bey, **From Trucial States to United Arab Emirates**, New York: Longman, 1982, ss. 117-145.

²⁹⁴ Özge Koyun, **Suudi Arabistan’daki Petrol Gelirlerinin Sosyal Yapıya Olan Etkisi**, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2006.

Petrol gelirlerine sahip olmalarından sonra Körfez ülkelerinin yöneticileri malî destek bakımından kabileye bağlı ya da kentli yerel gruplara dayanma zorunluluğundan kurtulmuşlardır. Siyasi sadakat ve hizmet tedariki için gerekli kaynağı elde etmiş bulunan yöneticiler kabile liderlerine düzenli olarak kaynak aktarmaya başlamışlar ve kabile şeyhlerini devletin düzenli memurları durumuna getirmişlerdir. Bundan sonra kabileler, gelir temin etme bakımından kabilenin kıt kaynaklarına değil, devlete bağımlı hale geldiklerinden yöneticilerden gelen taleplere karşı daha duyarlı ve daha uyumlu davranmaya başlamışlardır. Daha da önemlisi, yöneticiler kabile üyeleri ile iletişime geçmek için kabile şeyhlerinin aracılığına artık gereksinim duymamaya başlamışlardır. Eğitim, sağlık, gıda ve konut yardımı gibi devlet hizmetleri doğrudan vatandaşa yönelik olduğundan, bireylerin sadakati değilse de, siyasi ilgisi doğrudan hanedanlara yönelmiştir.

Dini alanda uygulanan politikalar kabileler ile ilgili politikalara da bütünüyle yansımıştır. Körfez ülkelerinin tümünde yönetici aileler, şu ya da bu biçimde, kabilelere dayalı siyasi bağlantılar ve askeri güç ile iktidara gelmişlerdir. Hanedanlıkların hemen hepsi en az 200 yıldır kentlerde yaşamaktadırlar ama kendilerini köklü bedevi kabilelerin devamı olmaları nedeniyle yönetmeye layık görmekte ve desteklenmeleri gerektiğini iddia etmektedirler. Yönetim ile kabileler arasındaki bağlantı kabile liderleri tarafından sağlanmaktadır. Diğer yandan, kabileler arası rekabeti kullanarak ve kimilerini diğerlerine karşı oynayarak devlete karşı sadakati güvence altına alma yoluna gidilmesi gibi olaylara sıklıkla rastlanmaktadır. Ne var ki, kabilelerin sadakatini sağlama amacıyla yine dini bağlılıkların, örneğin Umman'da İbadilik'in, başta Suudi Arabistan olmak üzere diğer Körfez ülkelerinde ise Vahhabi inancının vurgulanması yoluna gidilmiştir. Bu durumda, asıl meşruiyet kaynağının ve toplumsal parçaları bir arada tutan asıl tutkalın dini ideoloji olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Kabile desteği ile dini desteğin bir arada bulunmasının en canlı örneği Suudi Arabistan'da ortaya çıkan İhvan hareketidir.*

* 1920'li yıllarda Mısır'da ortaya çıkan İhvan-ı Müslimin hareketi ile karıştırılmamalıdır.

Körfez ülkeleri için kabilecilik bu ülkelerinin özgün yönünü işaret eden çok önemli bir faktör olsa da, “ülkesel kimlik” oluşturmanın en önemli harcı dini bağlılıklar olmuştur.

B. Dini Bağlılıklar

Körfez ülkeleri bir vatandaşlık miti oluşturabilmek için tarihi ve kültürel kaynaklara ve tabii ki dine başvurmuşlardır. Ama Suudi Arabistan vatandaşlık miti oluşturmak için dinî sembollere en fazla vurgu yapan Körfez ülkesi olmuştur. Suudi yöneticiler bu ideolojinin kendi yönetimleri için temel teşkil ettiğini sürekli olarak vurgulamışlardır. Suudi Arabistan dışında, Vahhabilik inancını ve uygulamalarını Suudiler kadar vurgulayan bir diğer ülke de Katar’dır. Ne var ki, Suudilerin tersine Katar’lı yöneticiler Vahhabi akımının kurucusunun siyasi varisleri oldukları yönünde herhangi bir iddiada bulunmamaktadırlar. İbadiliğin yaygın inanç durumunda bulunduğu Umman’da da Sultanlar artık hiçbir temsilcisi kalmamış bulunan İbadi imamlığını temsil etme iddiasında değillerdir. Diğer emirlikler de herhangi bir dini temsil iddiasında bulunmamaktadırlar. Ama bu emirliklerden hiçbiri yönetme hakkını laikliğe dayandıran bir söylem de kullanmamaktadır. Tüm emirlikler birer *şeriat* devleti olduklarını iddia etmektedirler.²⁹⁵

Körfez ülkeleri hanedanlıkları meşruiyetlerini İslam’a bağlılıklarından almaktadırlar. Bu nedenle Suudi Arabistan bağımsızlığını kazandıktan sonraki dönemde görece izole bir ülke olarak varlığını sürdürebilmiştir. Diğer Arap ülkeleri milliyetçilik, sosyalizm ya da komünizm gibi ideolojilerin etkisi altına girerken, Suudi Arabistan İslam’ın kendine özgü yorumu olan Vahhabiliğe sıkı sıkıya sarılmıştır. Ortadoğu’nun diğer bölgelerinde etkili olan Batı sömürgeciliğinin Arap Yarımadası ile dolambaçlı yollardan ilgilenmesi ve bölge ülkelerinin bir tür varlık nedeni olması nedeniyle Batı karşıtlığı Körfez ülkelerinde oldukça geç dönemlerde ve görece soluk ve karmaşık veçheyle ortaya çıkmıştır.

Vahhabiliğin öncüsü Abdulvahhab’ın düşünceleri, ilk Suudi devletinin kurucusu Muhammed bin Suud ile yaptığı ittifak sonucu hızla yayılmıştır. Yani

²⁹⁵ Gause, *Oil Monarchies ...*, s. 30.

Vahhabilik başından itibaren siyasi güç ile birlikte gelişmiş “siyasi” bir harekettir. Vahhabi ulema devletin temsilcisi olarak kabul edilmeyi son derece önemli saymıştır. Suudi devletlerinde * kral adına vergi toplama ve adalet işleri Vahhabi ulema tarafından yürütülmüştür.

Suudi Arabistan’da yönetim ile dini çevreler arasında bir tür dengeden söz edilebilir. Siyasi ve mali konularda karar alma yetkisi hanedana ait iken, diyanet işleri ve yargıyı elinde tutan ulema, hanedan tarafından alınan kararların dine uygunluğunu denetlemektedir. Ne var ki, son kertede bu denge yüzeysel kalmaktadır, çünkü son sözü söyleme hakkı her zaman için yönetime aittir.²⁹⁶

Vahhabiler devletle olan bağlarını korumaya o kadar önem vermişlerdir ki, Suudi liderler Vahhabi inançlarına aykırı kararlar aldıkları zamanlarda bile, bu kararlara uymuşlardır. Krala olan bu teslimiyet genelde Vahhabi inançlarına göre değil, “Vilayetü’l-A’had”, yani miras otorite düşüncesine dayanmaktadır. Bu düşünceye göre, örneğin savaşı (cihat) başlatma ve bitirme gibi kararları alma hakkı krala aittir. Vahhabi inancı Körfez bölgesinde güç kazandıkça din adamları ile devlet adamları arasındaki bağlar daha da güçlenmiş, Körfez ülkelerinin petrol gelirlerinin artması bu bağları daha karmaşık ve güçlü hale getirmiştir. Örneğin Suudi Arabistan’da Hac Bakanlığı ve din (ahlak) polisliği (muttavvi’ıyn) görevleri Vahhabi ulemaya tevdi edilmiştir. Ne var ki, devlet ile din adamları arasındaki ilişkilerin çerçevesi genişledikçe, birer devlet görevlisi haline gelen ulema merkezi ve istisnai kontrol gücünü kaybetmiştir.

Körfez ülkelerinin tümü, dini söylemleri ve sembolleri kendilerini meşrulaştırmak için kullanmışlarsa da, yönetimi tümüyle dini temeller üzerine inşa eden tek Körfez ülkesi Suudi Arabistan’dır. Petrol gelirlerinin olmadığı, ya da tüm siyasi alanı kontrol etmek için yeterli düzeye erişmediği zamanlarda, Suudi Arabistan’a özgü

* Birinci Suudi Devleti 1744-1818 yılları arasında, İkinci Suudi devleti 1824-1887 yılları arasında varlık göstermiştir. Üçüncü Suudi devleti ise 1932 yılında kurulmuştur. Bk. Mark Weston, **Prophets and Princes: Saudi Arabia from Muhammad to the Present**, New Jersey: John Wiley, 2008, ss. 83-84; George Rentz, “Wahhabism and Saudi Arabia” Derek Hopwood (Ed.), **The Arabian Peninsula: Society and Politics** içinde (54-66), Totowa, New Jersey: Rowman and Littlefield, 1972, ss. 54-56.

²⁹⁶ Uriya Shavit, ‘Al-Qaida’s Saudi Origins: Islamist Ideology’, **Middle East Quarterly**, Fall 2006, ss.3-13. Aslında bu durum Osmanlı devlet yönetiminde de ortaya çıktığı şekliyle Sünni yönetim anlayışının tipik bir göstergesidir.

Vahhabi-İslam anlayışı farklı kabilelerden siyasi aktörleri aynı potada tutan bir tutkal görevi yapmıştır.

Bu noktada belirtmeliyiz ki, bir meşruiyet kaynağı olarak İslam ile ilgili görüşler ve uygulamalar tüm Ortadoğu coğrafyasının farklı bölgelerinde farklı şekillerde algılanmış ve uygulanmıştır. Bunun yanında, İslam ile ilgili görüşler ve uygulamalar, konstrüktivist teorinin de öngördüğü gibi, tarihsel süreç içerisinde önemli değişiklikler kaydetmiştir. Örneğin, Suudi Arabistan'da 1960'lı yılların başında petrol sanayinin gelişmesi ve ihracat işlemlerinin daha sağlıklı biçimde yürütülebilmesi için iletişim, tarım, eğitim ve finans alanları ile ilgili yeni bakanlıklar kurulmuş ve çok sayıda yeni bürokrat devlet kademelerinde istihdam edilmiştir. O ana dek Vahhabi ulema tekelinde bulunan eğitim ve yargı kurumlarında önemli reformlar yapılmış ve kontrolü din adamlarının elinde olmayan mahkemeler ve okullar açılmıştır. Daha da önemlisi, Körfez ülkeleri bu yıllardan itibaren petrol gelirlerini artırmış ve bu sayede resmi din kurumları oluşturmuşlardır. Bu da, dini alanın devlet tarafından daha kolay kontrol edilebilir hale gelmesine ve Vahhabi ulemanın devlet karşısında sahip olduğu görece özerkliğin azalmasına neden olmuştur.* Bu değişikliklerin talep edilir ve mümkün hale gelmesi petrol gelirlerindeki artış sayesinde olmuştur. Nitekim 1970–75 yılları arasında Suudi Arabistan'ın eğitime tahsis ettiği bütçe 2,5 milyar dolara, 1975–80 yılları arasında ise 28 milyar dolara yükselmiştir.²⁹⁷ Ayrıca, yurt dışına eğitim görüp görece daha evrensel dünya görüşüne sahip olan kişilerin devlet kademelerinde görevlendirilmeleri de Vahhabi din adamlarının etki alanının daralmasında önemli rol oynamıştır.²⁹⁸

Vahhabi ulema bir taraftan sıkı bir devlet kontrolüne tabi tutulurken, diğer taraftan ahlak polisliği ve medya denetleme gibi yetkilerle donatılmıştır. Suudi yöneticiler devletin bir "İslam Devleti" ve anayasanın Kur'an olduğunu²⁹⁹ sıklıkla dile getirmekte, bu yolla devletin meşruiyet temelini din olduğunu sürekli olarak hatırlatmaktadırlar.³⁰⁰ İki kutsal mekânın, Mekke ile Medine'nin, Suudi Arabistan

* Aslında bu durum geleneksel Sünnilikte, örneğin Osmanlı'da, tarih boyunca görülen din-otorite ilişkisinin tipik bir tezahürüdür.

²⁹⁷ Commins, s. 127.

²⁹⁸ Commins, ss. 108-110.

²⁹⁹ Commins,, s. 115.

³⁰⁰ Cyrstal, **Oil and ...**, ss. 161-64.

sınırları içerisinde bulunuyor olması da işlevsel bir sembol ve meşruiyet kaynağı konumundadır. İran İslam Cumhuriyeti tarafından yöneltilen İslam-dışı krallık suçlamalarına karşı, Suudi kralları 1980’li yıllardan sonra Yavuz Sultan Selim’den bu yana Osmanlı sultanları tarafından kullanılmakta olan bir unvanı, *İki Kutsal Mekânın Hizmetçisi (Khadimü-l’Kharameyn eş-Şerifeyn)* unvanını, kullanmaya başlamışlardır.

Körfez ülkeleri hükümetleri icraatlarını gerekçelendirme ve meşrulaştırma konusunda din adamlarından destek almaktadırlar. Örneğin, rejimlerin temel öğelerine ulema tarafından karşı çıkıldığı tek bir olay bile yoktur.³⁰¹

Vahhabi siyasî anlayış süreç içerisinde büyük dalgalanma ve değişikliklere uğramıştır. Devletin resmi ideolojisi haline dönüşme (1932), petrol gelirlerinin din adamlarını devlete daha bağımlı hale getirmesi, Vahhabiliği yöresel bir anlayış olmaktan çıkarıp “evrenselleştirme” çabaları sonucu radikalliğin törpülenmesi, orta direğin güçlenmesiyle farklı siyasi alt grupların (demokratik ve muhafazakâr/baskıcı tutumların) çekirdek halinde de olsa ortaya çıkması, İsrail-Filistin sorunu ve bölgedeki Batı mevcudiyeti nedeniyle radikalleşme gibi faktörler bu dalgalanma ve değişim üzerinde etkili olmuştur.

Suudi Arabistan’da devletin kuruluş sürecinde Vahhabilik “fetih” anlayışına dayalı bir içeriğe sahipti ve kuruluş projesini yürüten elitler civar kabilelere ve emirliklere karşı yürüttükleri mücadelelerde Vahhabi ideolojisi doğrultusunda mücadele edecek kesimlere şiddetle ihtiyaç duymaktaydılar. Bu durum söz konusu inancın bağlılarını savaşçı ve daha radikal bir tutum takınmaya itmekteydi. Devletin kuruluşu tamamlandıktan sonra ise daha ılımlı ve uysal bir “vatandaş” profiline ihtiyaç duyulmuştu. Körfez’de ve Irak sınırlarında Şiiilere ve diğer gayri-Vahhabi unsurlara karşı yürütülen fetih hareketlerinin devam etmesini isteyen kesimlerin çok ağır biçimde susturulması Vahhabilik hareketinin daha ılımlı bir nitelik kazanmasına neden olmuştur.

Beşinci bölümde daha detaylı bir biçimde ele alacak olduğumuz üzere, 1960’lı yıllardan itibaren, Vahhabi inancının diğer Müslümanlar arasında yaygınlaştırma çabaları yoğunlaşmıştır. İhtimaldir ki, komünizm karşıtı Vahhabilik inancının İslam

³⁰¹ Bk. Gause, *Oil Monarchies ...*, ss. 1-14.

dünyasında yaygınlaşması ABD'nin küresel politikaları ile örtüşmekte olduğundan bu çabalar ABD tarafından da desteklenmekteydi.* Vahhabilik inancının diğer Müslümanlar nezdinde daha kolay kabul görmesini sağlamak için bu inancın yayılması yönündeki propagandalarda daha kabul edilebilir bir dil kullanmaya çalışan Vahhabi ulema diğer Müslümanlarla girdikleri etkileşim sonucunda dünyanın Suudi Arabistan'dan ibaret olmadığını görmüş ve daha ılımlı bir dil kullanmaya başlamıştır. Vahhabi ulema arasında “muhafazakâr” ve “yenilikçi” kanatların ortaya çıkması da bu döneme rastlamaktadır.

Petrol gelirleri sayesinde Suudi Arabistan her kesimde olduğu gibi din adamlarına da yüklü miktarlarda maaş bağlama imkânına kavuşmuştur. Geçimini halkın bağışları ile temin eden din adamları ile karşılaştırıldığında, devletten maaş alan görevliler devletten gelecek baskılara görece daha açık hale gelmektedirler. Bu durum da, Vahhabi inancının zaman içerisinde daha tavizkar bir görünüm kazanmasında muhtemelen önemli ölçüde etkili olmuştur.

İslami kurumlarla devlet otoritesi arasındaki ilişki Suudi Arabistan'da diğer Körfez ülkelerinden daha yoğundur. Suudi Arabistan'ın kurucusu Kral İbn Suud bürokrasi kurumunun en basit anlamıyla bile gelişmediği bir dönemde din adamlarını siyasi danışman ve devlet yetkilisi olarak istihdam etmiştir. Daha da önemlisi, İbn Suud kabilelerden bir ordu devşirmek ve örgütlemek için Vahhabi ideolojisini kullanmış ve *İhvan (Kardeşler)* adıyla bir siyasi güç oluşturmuştur. Commins'in de dediği gibi, 1910'lu ve 1920'li yıllarda Hicaz bölgesinde de etkili olarak krallık içerisinde önemli bir siyasi güç haline gelen İhvan, İbn Suud'u İngiltere uydusu Kuveyt, Bahreyn, Umman ve Emirlikler gibi ülkelerle cihada zorlamaktaydı. İhvan liderleri her hangi bir dış güç ile yakınlık kurulmasına da şiddetle karşı çıkmaktaydılar. İngilizlerle doğrudan bir çatışma ve Vahhabi olmayan Müslümanları yabancılaştırma riskini göze alamayan

* Nitekim ABD Ortadoğu'nun başka ülkelerinde yaşayan dini faktörlerle komünizmi önleme amacıyla iş birliğine gitmiştir. Örneğin ABD Başkanı Eisenhower 1956 yılında örgüt lideri Sait Ramazan'ın da içinde bulunduğu Müslüman Kardeşler üyesi bir grubu [Beyaz Saray'da] ağırlamıştır. Bu buluşma ABD hükümetinin komünizme karşı Müslümanları harekete geçirme politikalarının bir parçası olarak gerçekleşmiş ve Sait Ramazan CIA çalışanları listesine dâhil edilmiştir. Daniel Pipes'a göre, ABD Almanların II. Dünya Savaşı'nda SSCB'de oluşturdukları ve çalışanlardan çoğunu Orta Asya'daki Müslüman Türklerin oluşturduğu istihbarat ağını savaştan sonra ele geçirmiş ve Sait Ramazan'a teslim etmiştir. Bk. Daniel Pipes, “How Islamists Came to Dominate European Islam”, <http://www.danielpipes.org/8412/islamists-dominate-european-islam>, (20.06.2010).

İbn Suud sonunda Riyad ulemasından aldığı bir fetva ile sadık kabilelerden ve kentlilerden bir ordu oluşturarak İhvan'a karşı savaş açmış ve 1929 yılında bu grubu tasfiye etmiştir.³⁰² İhvan'ın tasfiyesi Suud hanedanlığının dini kurumlar üzerindeki üstünlük iddiasını perçinlemenin ilk adımını oluşturmuştur. 1950'li ve 1960'lı yıllarda bürokratik devlet aygıtının hayata geçirilmesi çalışmaları ile birlikte, din adamı olmayan kesimlerden daha fazla kişi devlet görevlerine atanmaya başlamış, bu süreçte din adamları krallık içerisinde önemli bir çıkar grubu olarak kalmışsa da, dini kurumlar açık bir biçimde siyasi liderliğin kontrolü altına girmiştir.

Umman da Suudi Arabistan'ın 1932 yılında yaşadığı deneyimin bir benzerini 1950'li yıllarda yaşamıştır. 1950'li yılların başlarında İbadilerin* imamı Umman'ın iç bölgelerini kontrol altına almış, Suudi Arabistan ile Umman arasındaki sınır anlaşmazlıkları yüzünden Suudiler İmam'ı desteklemişlerdir. Daha sonra İngiltere'nin desteğini arkasına alan Umman Sultanı 1955, 1957 ve 1959 yıllarında düzenlediği operasyonlarla İmam'ı saf dışı bırakmıştır. Bu tarihten sonra Umman'da İbadilik'e dayalı bir muhalefet hareketi görülmemiştir.

Suudi Arabistan ve Umman dışındaki Körfez ülkelerinde de siyasi muhalefet dini ve kabilesel çevrelerden gelmektedir ama bu ülkelerde, ilk iki ülkede görülen biçimiyle bir meydan okumaya rastlanmamıştır. Bu ülkelerin nüfuslarının görece az olması yönetimler ile halk arasındaki iletişimin daha doğrudan ve hızlı olmasını ve muhtemel muhalefet önlemlerine karşı daha yerel ve "demokratik" önlemler alınmasını sağlamıştır.

³⁰² Commins., ss. 71-104.

* İbadilik 9. yüzyılda Haricilerin bir kolu olarak Umman'da ortaya çıkmış ve daha sonra Kuzey Afrika'nın kimi yerlerine kadar dağılmış bir ekoldür. İbadiler ilk yüz yılda imamlarını seçimle belirlemişlerdir. Daha sonra ise İbadi imamlığı 20. yüzyıla dek, hanedanlıklar tarafından temsil edilmiştir ve son dönemde İbadi imamlığını temsil eden bir kişi ya da grup kalmamıştır.

Umman'da nüfusun %70-75'ini İbadi Müslümanlar oluşturmaktadır. Geri kalan %25-30'luk kesimin büyük bölümü Sünnilerden diğerleri ise Şii, Hıristiyanlık ve Hinduizm gibi farklı mezheplerin ve dinlerin mensuplarından oluşmaktadır. İslam tarihçileri İbadileri hem Sünnileri hem Şiileri dışlayan ve ilk İslam mezheplerinden biri olan Haricilerin kolu olarak görürler de İbadiler kendilerinin Haricilerden farklı olduklarını ileri sürmektedirler. Hariciler diğer Müslümanları din dışı (küfâr) olarak görürlerken, İbadiler günahkâr Müslümanlar olarak görürler. Günümüzde bu anlayış da büyük ölçüde yumuşamıştır ve Sünni Müslümanlarla İbadiler arasındaki fark göz ardı edilebilecek düzeye inmiştir. Günümüz Umman İbadileri ile Umman'da yaşayan Sünniler arasında dini uygulamalar bakımından pek fazla bir farklılık yoktur. Umman'da bu iki grup sadece siyasi bakımdan birbirlerinden ayrılmış durumdadırlar. Bk.: Ethem Ruhi Fıçlalı, **İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1983, s. 193.

Körfez ülkeleri hanedanları ellerindeki en önemli meşruiyet aracının din olduğunun ve modernleşme dalgalarının tüm ülkeleri etkisi altına aldığı bir çağda monarşi yönetimlerini meşrulaştırmak için dinden daha uygun bir araç bulunamayacağını bilinci içerisinde hareket etmişlerdir. Söz konusu ülkelerde yaşayan halkların din anlayışlarının da meşruiyet sağlama noktasında çok büyük etkisi vardır. Üstelik hanedanlıkların üyeleri de din konusunda benzer yaklaşımlara sahiptirler.

Bu noktada önemli etkenlerden biri de Vahhabiliğe özgü '*icthāt*' anlayışıdır. Geleneksel Sünni akımın tersine, Vahhabi uleması dini metinleri Vahhabiliğe özgü biçimde yorumlama ve bunlardan hükümler çıkarma* konusunda son derece rahat davranmaktadırlar. Bu da bir yandan din adamlarının yönetimler karşısındaki özerkliğini güçlendirmekte, diğer yandan ise yargı alanındaki belirsizlikleri artırmaktadır.³⁰³

Körfez ülkelerinde geleneksel ve dini grupları ehlileştirmek için bu ülkeler petrol gelirlerine kavuşmadan önce gerekirse silahlı mücadeleye başvurmuş, petrolden yeterli gelir elde edilmeye başlandıktan sonra ise, ekonomik tedbirlerle bu grupların siyasi iradeye boyun eğmelerini sağlamışlardır. Dini grupların ve kabilelerin ekonomik bakımdan ehlileştirilmelerinde başlıca yöntem onların temsilcilerinin devlet aygıtı içerisinde görevlendirilmeleri olmuştur. Körfez ülkelerinde dini mahkemeler adalet bakanlıklarına bağlanmış, ayrıca, iş dünyası ve ekonomi ile ilgili davaları görmek üzere 'laik' mahkemeler kurulmuştur. Dini okullar bizzat devlet tarafından kurulmuş ve finanse edilmiştir. Şiiler dışında, üst düzey din görevlileri hükümetler tarafından atanmaktadır. Çarpıcı bir örnek olarak, Suudi Arabistan'da 1969 yılında boşalmış bulunan Baş Müftülük makamına 1993 yılında, Körfez Savaşı'nda yabancı askerlerin Suudi topraklarına girebileceğine dair fetva veren Abdülaziz bin Baz atanmıştır. Ayrıca, Suudi Arabistan'daki üst düzey dini bürokrasi kadınların eğitimi, teknik cihazların (radyo, TV vb.) kullanımı, kralın değiştirilmesi (1964 yılında Suud'un yerine Faysal),

* 'Vahhabilik'e göre Kur'an ve sünnet, metinlerin sözel anlamına bağlı kalınarak anlaşılmalı, kesinlikle yorumlanmamalıdır. Kıyas (Kuran ve hadislerde açık hüküm bulunmayan konuları bulunanlarla karşılaştırma) dinin dayanaklarından biri değildir. Buna karşılık içtihat kapısı açıktır. Herkes içtihatla yükümlüdür. İman kalple tasdik, söz ile ikrar ve ameldir. Bu nedenle İslam'ın öngördüğü görevleri yerine getirmeyen kişiler mümin sayılamaz." Anna Britannica, Vahhabilik maddesi, İstanbul 1986, s. 159.

³⁰³ Commings, ss. 116–122.

Kâbe'yi işgal eden fanatiklere karşı güç kullanımı ve 1991 yılı Körfez savaşı sırasında Batılı ülkelerle iş birliğine gidilmesi gibi önemli siyasî konularda hükümet tarafından alınan kararları onaylamış ve desteklemiştir.³⁰⁴ Din kurumlarının devletin önemli bir ögesi haline getirilmeleri hanedanlıklar için son derece önemli bir meşrulaştırma ve dini yaptırım aracı sağlamakla kalmamış, Şiiiler dışında kalan tüm din adamlarını güvenlik ya da din bürokrasisinin gözetimi ve denetimi altına sokmuştur. Vahhabi inancının asıl hamisi ve iki kutsal mekânın, Mekke ve Medine'nin ev sahibi olması nedeniyle Suudi Arabistan'da tüm diğer Körfez ülkelerinden daha geniş çaplı ve güçlü bir din bürokrasisi ortaya çıkmıştır.

Tüm bu anlattıklarımız Körfez ülkelerinin siyasi destek sağlayıcılarının kabile, din ve kentli kesimden ibaret olduğu anlamına gelmemelidir. Yukarda saydığımız dâhili faktörler yanında, Körfez ülkeleri siyasi varlıklarını koruma, hatta kimi zaman dâhili faktörleri dengeleme amacıyla dış desteğe de başvurmuşlardır. Bu destek 1971 yılına dek Hindistan ticaret yollarını koruma bahanesiyle bölgede bulunan İngiltere ile birlikte kısmen ABD'den, bu tarihten sonra ise büyük ölçüde ABD'den gelmiştir. İngiltere'nin bu ülkelere müdahalesi, Suudi Arabistan dışındaki Körfez ülkelerinde doğrudan devlet aygıtına müdahale biçiminde, Suudi Arabistan'da ise dolaylı yollardan olmuştur. Bu bağlamda, Körfez ülkeleri ile İngiltere ve daha sonra ABD arasındaki ilişkilerin karşılıklı çıkar temeline dayanan bir ilişki olduğunu belirtmeliyiz. Yani Körfez ülkeleri kendi siyasi varlıklarını korumak için İngiltere ve ABD'den destek alırken, bu sonuncular da bölgedeki varlıklarını sürdürüebilmek ve çıkarlarını koruyabilmek için söz konusu rejimleri desteklemişlerdir.

İngiltere ve ABD'den alınan mali destek, söz konusu rejimlerin kabilelerden vergi alma zorunluluğunu hafifletmiş, hatta yapılan mali yardımlarla kabilelerin hanedanlıklara olan bağlılıkları pekiştirilmiştir. 1920'li yıllarda Bahreyn'de görüldüğü üzere, kimi zaman devlet otoritesine karşı gelen, vergi ödemekten kaçınan, polisi ve yargı yetkililerini tanımayan kabilelere karşı bizzat İngiltere ordusu tarafından müdahale edilmiş ve bu kesimlerin devlete boyun eğmeleri sağlanmıştır.³⁰⁵ Kimi zaman

³⁰⁴ Gause, *Oil Monarchies...*, ss. 15–17.

³⁰⁵ John. E. Peterson, "Britain and the State formation in the Gulf", *New Perspectives on Recording UAE History*, Abu Dhabi: National Center for Documentation and Research, Aralık 2008, s. 211.

polis ve maliye gibi önemli makamlara bizzat İngiliz memurlar atanmış, kimi zaman da aşırı bağımsız davranan, ya da yetersiz bulunan devlet memurları İngiliz yöneticiler tarafından görevlerinden uzaklaştırılmışlardır.³⁰⁶ Ne var ki, bu merkezileşme ve devlet otoritesini güçlendirme çabaları kabilesel ve dini bağları ortadan kaldırmamış, sadece, kabileler ve dini gruplarla yönetici kesim arasındaki dengeyi sonuncular lehine değiştirmiştir. İzleyen dönemlerde kabile liderleri ve din adamları devlet görevlerine getirilmişler ve merkezi hükümetin birer parçası olmuşlardır.

İngilizlerin sahildeki küçük ülkelere yaptıkları doğrudan müdahaleler ve yardımlar bir yandan Körfez ülkelerindeki iç siyasi dengelerin yönetici aileler lehine kalıcı hale gelmesini, diğer yandan yayılcı Suudiler karşısında korunma imkânı sağlamaktaydı. BAE ve Katar gibi ülkelerinin günümüze dek bağımsız kalabilmeleri bu şekilde mümkün olmuştur. Dikkat çeken bir diğer nokta da, İngiliz/ABD yardımları ile petrol parasının bir anlamda aynı işlevi görmesidir. İngilizlerin bölgeye girişinden önceki dönemde bölgedeki kabilelerden biri yükselirken diğeri sönmekteydi. İngiliz mali yardımlarının bölgedeki bazı kabilelere akmaya başlaması ile birlikte, bu yükseliş ve sönüş süreci sona ermiş, yardımı alan kabileler daimi yönetici hanedanlar haline gelmişlerdir. İngiliz yardımının bu işlevi daha sonra petrol gelirleri tarafından sürdürülmüştür.

Modern devletin en temel özelliği merkezi devletin tek egemen haline gelmesi, örneğin şiddet kullanma tekelinin devlete ait olması ve vatandaşın bir ideoloji çerçevesinde devlete bağlanmasıdır. Körfez monarşileri, petrol gelirleri sayesinde en azından, gücün merkezileşmesi, devletin şiddet kullanma tekelini ele alması ve benzeşik bireylerden oluşan vatandaş kitlesi oluşturulması konularında mesafe kat etmişlerdir. Giriş bölümünde, aktörlerinin süreç içerisinde yönlendirebildikleri ya da değiştirebildikleri tek değişkenin kimlikler olduğunu belirtmiştik. Körfez ülkeleri kabilelerin ve dini gurupların üyelerine “vatandaş” kimliği kazandırmaya çalışmışlardır. Batılı ülkelerde karşılaştırıldığında vatandaş kimliğinin tam olarak geliştirilemediği ileri sürülebilir. Bunun temel nedeni, vatandaş inşası için kullanılabilecek olan ideolojilerin,

³⁰⁶ Madawi Al-Rasheed ve Loulouwa Al-Rasheed, “The Politics of Encapsulation: Saudi Policy Towards Tribal and Religious Opposition”, **Middle Eastern Studies**, Ocak 1996, ss. 96-119.

Arap milliyetçiliğinin ve İslam'ın* bu ülkelerin sınırlarını aşmasıdır. Yine de Körfez ülkeleri vatandaş inşası konusunda ciddi mesafe kaydetmişler ve petrol gelirlerini bu amacın gerçekleştirilmesi için bir araç olarak kullanmışlardır. 1648 Westphalia Barış Anlaşması öncesinde Avrupa'da burjuvazinin sağladığı gelirler merkezi krallıklar için ne anlama geliyorsa, Körfez ülkelerinde petrol gelirleri de o anlama gelmiştir. Bu süreçte petrol gelirleri tek öge değilse de, en önemli öğelerden biri olmuştur. Bu bağlamda Körfez ülkelerinin tümüyle 'geleneksel' nitelikli yönetimlere sahip olduklarını iddia etmek mümkün olmayacaktır. Körfez ülkeleri geleneksel sembol ve söylemleri kendilerine özgü bir çerçevede kullanan ülkelerdir.

IV. SİYASİ MUHALEFET, TEMSİL, KATILIM VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Körfez ülkelerinde yönetimlerin dini bir meşruiyet kaynağı olarak görmeleri bu ülkelerde hiç dini muhalefet olmadığı anlamına gelmemelidir. Aksine bu ülkelerde muhalif görüşler temelde dini argümanlara dayanmaktadır.

Shavit ve Abir'in de dediği gibi, muhafazakâr kesimlerin yaşadığı hayal kırıklığı 1970'li yılların ortalarından itibaren yeni-köktenci bir akımın gelişmesine yol açmıştır. Ulema ve öğrenci kesiminden pek çok kişi hükümet politikaları sonucunda ortaya çıkan Batı etkisini ve yenilikleri (bid'at) eleştirmeye başlamışlardı.³⁰⁷ Nitekim Kuveyt ve Suudi Arabistan'daki Şii azınlıklar ile Bahreyn'deki Şii çoğunluk yönetimleri için en önemli muhalefeti oluşturmuştur. Üstelik tek dini muhalefet sadece Şii'lerden

* Ortadoğu ülkelerinde Şii-Sünni bölünmesi dışında, ülkelerin vatandaş kimliği geliştirmelerine yardımcı bir araç olarak, örneğin İngiltere'deki Anglikan kilisesine benzer bir mezhep ayrışmasından söz etmek mümkün değildir. Bunun temel nedeni İslam'ın ve Hıristiyanlığın yazılı metinleri arasındaki nitelik farkıdır. Kutsal kitapların zaman içerisinde değiştirildiği ya da olduğu gibi korunduğu yönündeki tartışmalar bir yana, bilginin kaynağı konusunda, mevcut İnciller ile İslam'da Kuran (Allah'ın doğrudan vahiy ile gönderdiği sözleri), hadis (doğrudan peygambere ait olduğu ileri sürülen sözler, davranışlar vb) ve siyer (peygamberin ve arkadaşlarının hayatını anlatan tarihçeler ya da bibliyografiler) kitapları arasında analogi kurulacak olursa, İncil'in yalnızca siyer kitapları ile karşılaştırılabileceği ileri sürülebilir. Bu durum özellikle Sünni-İslam'da –Katolik kilisesinin ve Şiiliğin aksine- referansların sadece yazılı metinlerden ibaret olması sonucunu doğurmuş, dini otoritenin (ulema) dini yargılara müdahale imkânını sınırlamış, alt-mezhepler arasındaki ayrışmanın derinleşmesini engellemiş ve alt-mezhepler arasındaki geçişkenliğin ve etkileşimin en üst düzeyde kalmasını sağlamıştır. Sünni-İslam'ın radikal bir versiyonu olarak değerlendirilmesi mümkün olan, Suudi Arabistan kökenli Vahhabilik temelinde vatandaşlık inşa etme çabalarının tüm çabalara rağmen sonuçsuz kalmasının en önemli nedenlerinden biri de budur.

³⁰⁷ Mordechai Abir, **Saudi Arabia: Government, Society and the Gulf Crisis**, London: Routledge, 1993, s. 4; Shavit, s. 3.

geliyor da değildir. Vahhabi inancının temel ilkelerinden uzaklaştığını iddia eden kesimlerden de ciddi muhalif sesler yükselmiştir. Örneğin, 1979 yılında Cuheyman El-Uteybi'nin adamları Suudilerin Vahhabi ilkelerinden uzaklaştıkları ve kutsal mekânları yönetme hakkını kaybettikleri gerekçesiyle Kâbe'yi işgal etmişlerdir.³⁰⁸ Daha sonraki dönemlerde de, en ciddi muhalefet dini çevrelerden gelmiştir. Muhalefet karşısında rejimin tepkisi iki yönlü olmuştur. İlk olarak, rejim yönetimle din kurumları arasındaki yakın ilişkiyi ve devletin dini kurallara olan bağlılığını vurgulamıştır. İkincisi ise, dini muhalefetin temsilcilerini şiddetli bir şekilde cezalandırarak dini kurumların nihai liderliğinin hükümet elinde olduğunu gösterme yoluna gitmiştir.³⁰⁹ Körfez ülkelerinde yönetimler meşruiyetlerini din adamlarından alıyor olsalar da, din adamlarını göreve getirmek ve görevden almak son kertede yönetimin elindedir. Din adamları yönetime karşı çıktığında son söz her zaman için yönetime aittir. Din adamları siyasi kararları tartışabilir ama her hangi bir değişiklik yapma yetkisi yönetimlerin elindedir.³¹⁰

Körfez ülkelerindeki muhalefet hareketleri gelenekler ve din bağlamındaki uygulamaların başlangıçta amaçlanmayan bir takım sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Nitekim siyasi muhalefet ideolojik ve kurumsal olarak Körfez ülkelerine özgü kabile ve din anlayışı temelleri üzerinde varlık göstermiştir. Bu ülkelerin rejimleri İslam'ı ve kabile değerlerini siyasi bakımdan yorumlama tekeline sahip değildir. Siyasi faaliyetlerin büyük ölçüde kabile ve din kurumları ile sınırlandırılmış olması siyasi muhalefetin bir kabile, bir cami ya da bir medrese çevresinde filizlenmesine neden olmuştur. Rejime yönelik en önemli eleştiriler ve tehditler yer altı örgütlenmelerinden değil, bizzat rejimler tarafından desteklenen kurumlardan gelmiştir.

Körfez ülkelerinde petrol gelirlerinin toplum içerisinde etkin olan bazı gurupların desteğini alma amacıyla kullanılması, diğer gurupların dağıtımın adil olmadığını iddia etmelerine neden olmuştur. Claes'ın dediği gibi, bu tür söylemler Körfez ülkelerindeki dini muhalefete sosyal-demokrat bir nitelik kazandırmıştır.³¹¹

³⁰⁸ Joseph Kechichian, "Islamic Revivalism and Change in Saudi Arabia", **The Muslim World**, Vol. 80 No 1, s. 22.

³⁰⁹ Gause, **Oil Monarchies** ..., s. 32.

³¹⁰ Shavit, ss.3-13.

³¹¹ Claes, s. 119.

Siyasi muhalefetin ortaya çıkmasına yol açan koşullar ilerleyen sayfalarda açıklanmaya çalışılacaktır.

Dini muhalefet Körfez ülkelerinin her birinde farklı biçimlerde ve ağırlıkta ortaya çıkmıştır. Bahreyn’de rejim için en büyük sıkıntı nüfusun % 60’ını oluşturan Şii’lerden gelmiştir. Şii muhalefet Kuveyt ve Suudi Arabistan için de ciddi bir tehdit unsuru olmuştur. Şii’liğin tehdit haline gelmesinin nedeni bu ülkelerin Şii politikaları ve İran’ın Şii gruplara destek verebileceği yönündeki kaygılardır. Suudi Arabistan’da ve bir ölçüde Kuveyt’te Vahhabilik inancının Şii’liğe karşı dışlayıcı tavrı nedeniyle dini törenlerde ve okullarda Şii karşıtı bir söylem kullanılmış, Şii’lerin kendilerine ait cami (Hüseyniyye) yapıları, Şii ritüelleri ve uygulamaları yasaklanmış ve Şii’ler *Meclis-i Şura* ve Yerel Konseyler gibi hükümet kurumlarından dışlanmışlardır. Bu durum söz konusu ülkelerdeki Şii muhalefetin diri kalmasına ve rejimler için olmasa bile iç güvenlik açısından ciddi tehdit haline gelmesine neden olmuştur.³¹² BAE, Umman ve Katar’da ise gerek Şii nüfusun görece az oluşu, gerekse bu ülkelerin Şii politikaları ve İran ile ilişkilerinin biçimi nedeniyle Şii muhalefet hiçbir zaman bir tehdit unsuru haline gelmemiştir.

Dinin aksine, kabilelerden yükselen ve kabile geleneğinin korunmasını isteyen sesler ülke çapında bir muhalefet düzeyine hiçbir zaman erişememiştir. Bu noktada Körfez ülkelerinin sosyokültürel anlamda görece homojen bir nüfusa sahip olmalarının etkisi büyüktür. Örneğin coğrafi büyüklüğü Suudi Arabistan’ın yarısından daha küçük olmasına rağmen, kalabalık ve heterojen bir nüfus yapısına ve dolayısıyla federal yönetim biçimine sahip olan Nijerya ile bir karşılaştırma yapıldığında bu durumun etkisi daha net bir biçimde ortaya çıkmaktadır. 1973 petrol krizi sırasında Nijerya’da federal yönetim sistemi istikrara kavuşmuş bir görünüm arz etmekteydi. Petrol gelirlerini merkezi hükümet kontrol ettiği için, gelirlerin artmasıyla birlikte merkezi federal hükümetin gücü de artmaktaydı. Bu durum federasyona üye olan ve büyük ölçüde etnik ya da dini hatlar üzerinden tanımlanan federe devletler arasında merkezi hükümet üzerindeki etkilerini artırma mücadelelerinin yoğunlaşmasına neden olmuş, sonunda Nijerya siyasî bakımdan darbelerinin birbirini izlediği istikrarsız bir ülke haline

³¹² Mamoun Fandy, **Saudi Arabia and the Politics of Dissent**, New York, 1999, s. 198.

gelmiştir.³¹³ Oysa Körfez ülkelerinde petrol gelirleri çevredeki merkezkaç unsurların sadakatini temin etme aracı olarak kullanılmış ve bu sayede Körfez ülkeleri iç siyaset bakımından daha istikrarlı bir görünüm arz etmişlerdir.

Körfez ülkelerinde rejimler bölgenin otantik kültürünün bir parçası olan kabile geleneğini ve dini, birer meşruiyet aracı olarak kullanma konusunda son derece başarılı olmuşlar ve kendi halkları nezdinde geniş kabul görmüşlerdir. Kuzeydeki Baasçı rejimlerin ve güneydeki Yemen'in meşruiyet konusunda yaşadıkları problemlerle karşılaştırıldığında, Körfez ülkelerinin bu konudaki başarıları daha çarpıcı biçimde ortaya çıkmaktadır. Söz konusu meşruiyet politikaları sayesinde İran Devrimi'nin yayılması, Kuveyt'in işgali ve Körfez Savaşı gibi badireler görece hasarsız biçimde atlatılmıştır.

Körfez ülkelerinin dini referanslı politikalarının etkileri sadece yerel ve bölgesel düzeylerle sınırlı değildir; Arap dünyası düzeyinde ve küresel düzeydeki ilişkiler üzerindeki etkileri ileriki bölümlerde ele alınacaktır.

Körfez ülkelerinde batılı anlamda bir siyasi temsilden ve katılımdan söz etmek mümkün değildir. Umman dışındaki tüm Körfez ülkelerinde işçi hareketlerinin ve milliyetçi akımların faaliyetleri 1950'li ve 1960'lı yıllarda grevlere ve işçi hareketlerine dönüşmüşse de, 1973 petrol şokundan sonra bu tür etkinlikler neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır. Körfez ülkelerinde tek siyasi temsil kurumu ülkenin bağımsızlığını kazandığı 1961 yılında kurulan ve biri 1976'da diğeri 1985'te olmak üzere faaliyetleri iki kez askıya alınan Kuveyt Millet Meclisi (Meclis-i Ümmet)'dir. Bahreyn'de 1973 yılında seçilen yasama meclisinin faaliyetleri 1975 yılında askıya alınmıştır. 1990'lı yılların başına dek Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Umman ve Suudi Arabistan'da doğrudan seçilmiş hiçbir temsil kurumu bulunmamaktaydı.³¹⁴ Ne var ki, bu söylediklerimiz, Körfez ülkelerinde siyasi temsil ve katılım anlamında hiçbir kurum ve faaliyetin bulunmadığı anlamına gelmemelidir. Her şeyden önce kabileler ve dini gruplar değişiklik kabul etmeyen siyasi gerçeklikler değildir ve bunların yapıları siyasi

³¹³ Nijerya'da petrol gelirlerinin siyasî istikrar üzerindeki etkisi konusunda daha fazla bilgi için bk. Toyin Falola, **The History of Nigeria**, Greenwood Press, 1999, ss. 137- 179; Toyin Falola, **Culture and Customs of Nigeria**, Greenwood Press, 2001, ss. 12, 13 ve 94.

³¹⁴ Peterson, **The Arab ...**, s. 88.

tartışmaya ve mücadeleye açıktır. Dolayısıyla Kabileler, din adamları ve dini kurumlar Körfez ülkelerinde yaşanan ‘modernleşme’ye paralel olarak, kendilerini daha modern yollardan ifade etmenin yollarını bulmuşlardır. Örneğin Kuveyt’te kabile önderleri tarafından belirlenen adaylar seçimlerde tüm kabile tarafından desteklenmektedir. Bu durum Körfez ülkelerinde kabilelerin kendilerini daha modern yollardan ifade edebildiklerini göstermektedir.³¹⁵ Dolayısıyla, kabileler vatandaşların kendilerini siyasi olarak ifade etmelerini tümüyle engelleyen sosyal gruplar değildir.

Kuran’daki *şûrâ** (istişare, danışma) terimini her fırsatta vurgulayan İslami gruplar da Körfez ülkelerinin hemen hepsinde çeşitli dernekler ve yardım örgütleri aracılığı ile seslerini duyurmakta ve yürütmenin keyfi uygulamalarını sınırlandırıcı roller oynayabilmektedirler. Örneğin Kuveyt’te üç farklı yardımlaşma örgütü üç temel İslami grup, Müslüman Kardeşler, Selefilere (Vahhabiler) ve Şiiler için örgütsel temel oluşturmaktadır.³¹⁶ Bahreyn’de Şiî’ler tarafından kurulan ‘*matem*’ örgütleri ve Müslüman Kardeşler’in sempaticanları tarafından kurulan Sosyal Reform Toplumu³¹⁷, Suudi Arabistan’da ise devlet tarafından desteklenen *selefi* örgütler 1980’li yılların sonlarına doğru siyasî yaşamın etkin aktörleri konumuna gelmişlerdir.

Kabilelerin ve dini kurumların yanında, batılı anlamda olmasa da ticaret odaları, işçi sendikaları ya da aydınlar tarafından kurulan kulüp ve organizasyonlar gibi görece daha modern kurumlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Ticaret odaları tüm Körfez ülkelerinde etkin bir biçimde faaliyet göstermiş ve yürütmenin bazı uygulamalarını yönlendirebilmiştir. Örneğin Suudi Ticaret Odaları Konseyi 1988 yılında ülkedeki yabancı işadamlarına fazladan vergi uygulanması yönündeki hükümet kararının Kral Fahd tarafından veto edilmesini sağlamıştır. Üstelik bu ticaret odaları Körfez ülkelerinin tümünde iş dünyasında iletişim ve birliktelik sağlayan bir işleve sahip olmuştur.³¹⁸ 1979 yılından itibaren bir gurup işadamı, aydın ve yönetici Körfez İşbirliği Örgütü’nün

³¹⁵ Jill Crystal, **Kuwait: The Transformation of an Oil State**, Boulder, Colo.: Westview Press, 1992, ss. 117-119.

* “... Onların (müminlerin) işleri de kendi aralarında bir şûrâ (istişare, danışma) ile yapılır. ...”, Kuran, Şûrâ 38. Bu ayette geçen “hum” (onlar) zamirinin Osmanlı’nın modernleşmesi süreci içerisinde kazandığı anlamlar için bk. Cemil Oktay, **‘Hum’ Zamirinin Serencamı, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1991.**

³¹⁶ Shafeeq Ghabra, “Voluntary Associations in Kuwait: The Founding of a New System?” **Middle East Journal**, Vol. 45 No. 2, (Spring 1991), 199.

³¹⁷ Fuad Khuri, **Tribe and State in Bahreyn**, Chicago: University of Chicago Press, 1980, s. 178.

³¹⁸ Chaudhry, ss. 137-140.

kurulması, genişletilmesi ve derinleştirilmesi konularını tartışmak üzere *kalkınma forumu (münteda et-tenmiye)* adı verilen kongrelerde düzenli olarak bir araya gelmektedirler.³¹⁹

Kuveyt ve Bahreyn’de sağ ve sol siyasi partiler 1970’li ve 1980’li yıllar boyunca illegal faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu dönemde Kuveyt ve BAE basınında hükümetlerin bazı uygulamalarını eleştiren yazılara rastlanmaya başlamıştır. 1970’li ve 1980’li yıllar boyunca geleneksel ve “modern” temsil odakları karar alıcılara seslerini duyurabilmek için büyük ölçüde aile bağlarını kullanmışlardır. Bu dönemin sonuna doğru Körfez ülkelerinde faaliyet gösteren sosyal ve siyasi gruplar daha fazla temsil ve katılım konusundaki isteklerini artırmışlardır ve hükümetler bu isteklere reform vadi ile cevap vermişlerdir.³²⁰

Körfez ülkelerinde kitlelerin siyasileşmesinin bir nedeni devletin gücünün fark edilmesi ise, diğer bir neden bu ülkelerdeki patronaj ilişkilerinin değişmekte oluşudur. Önceleri Körfez ülkelerinde vatandaşlarının seslerini yöneticilere duyurabilmelerinin en önemli yolu onlarla kişisel bağlara sahip olmaktı. Kişisel bağlar önemini korumakla birlikte, Körfez ülkelerinde hızla artan nüfus (Bk. Tablo 8 ve Tablo 9), giderek daha az vatandaşın yöneticilerle doğrudan iletişime geçmesi anlamına gelmiş³²¹ ve seslerini yöneticilere duyuramayan kitleler gittikçe daha fazla siyasileşmişlerdir.

Siyasileşmenin en önemli nedenlerinden biri de eğitimidir. Petrol gelirleri sayesinde diğer alanlarda olduğu gibi eğitim hizmetleri de toplumun tüm katmanlarına yaygınlaştırılmıştır. Okullarda siyasi katılımı ilgili bilgi verilmemesine rağmen, okuryazar kitlelerin bilgi edinme gücü artmış ve akran grupları içerisinde ülke çapında siyasi görüşler geliştirmişlerdir. 1990, 1991 ve 1992 yıllarında Kuveyt, Katar, Bahreyn ve Suudi Arabistan’da çok sayıda imzacı tarafından hükümete gönderilen dilekçeler³²², eğitimin siyasi katılım üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır.

³¹⁹ Gause, *Oil Monarchies...*, s. 86.

³²⁰ Gause, *Oil Monarchies...*, s. 78.

³²¹ *age.*, s. 82.

³²² Bk. Peterson, *The Arab ...*, ss. 190-196;

Körfez ülkelerinde siyasî temsil ve katılım biçiminin batılı anlayıştan çok farklı olmasının temel nedeni bu ülkelerin birer rantiyeye/dağıtıcı devlet olmalarıdır. Petrol gelirlerine sahip olmadan önce geleneksel temsil kalıplarının siyaseti belirlediği bu ülkelerde temsil ve katılım ilişkileri 1973 petrol şokundan sonra büyük ölçüde petrol gelirlerinin dağıtılış biçimi tarafından belirlenir olmuştur. Petrol gelirlerinin Körfez ülkelerinde siyaseti tek yönlü olarak yukarıdan aşağıya belirlemesi gerçeği, söz konusu sermayenin ilk andaki etkilerini yansıtmaktadır. Uzun dönemde ise, eğitim başta olmak üzere bu gelirler sayesinde uygulanan toplumsal programlar ve diğer gelişmeler nedeniyle bireylerin ve kurumların temsil ve katılım anlamında daha geniş taleplerle hükümetlerinin karşısına geçmeleri kaçınılmaz olmuştur. Nitekim Körfez ülkelerinde 1980'li yılların sonlarına doğru yoğunlaşan daha geniş temsil ve katılım talepleri bu savı desteklemektedir. Ayrıca, Sovyet işgaline karşı Afgan mücahitlerine finansal yardım ve personel desteği sağlama yönünde Körfez ülkelerinde yürütülen faaliyetler de Körfez ülkeleri halklarını siyasileştirmiştir.

Körfez ülkelerinde vatandaşlar petrol gelirleri sayesinde ya hiç vergi ödememiş ya da çok düşük oranlarda vergi ödemişler, buna mukabil görece daha iyi kamu hizmeti almışlardır. 1973 ve 1979 petrol şoklarının ardından bölgeye giren gelir miktarında büyük bir artış olmuş ve hükümetlerin gelirleri son kertede vatandaşlara yansımıştır. Ne var ki, 1982 yılında varil başına 41 dolarla zirve yapan petrol fiyatları, sanayi ülkelerinin tasarruf tedbirlerini artırmaları, stratejik petrol stoklarının piyasaya sürülmesi, yeni petrol alanlarının keşfedilmesi ve kömür, yenilenebilir ya da nükleer gibi alternatif enerji kaynaklarının devreye sokulması vb. nedenlerden dolayı küresel petrol arzının talebin çok çok üstüne çıkması sonucu 1983 yılından itibaren petrol fiyatlarında ciddi bir düşüş başlamış ve 1986 yılında bir varil petrol 9 dolara kadar inmiştir. Doğaldır ki, vatandaşlar kavuştukları devlet hizmetlerinin azalmasını ya da niteliksiz hale gelmesini istememişlerdir ama petrol gelirlerinin düşmesi sonucu hizmetlerde de ciddi bir düşüş görülmüş ve bu durum vatandaşları ciddi bir biçimde etkilemiştir. İşte 1980'lerin sonuna gelindiğinde Körfez ülkelerinde ortaya çıkan siyasi hareketliliğin asıl nedenlerinden biri de budur. Devletin ekonomik ve toplumsal bakımdan kendi yaşamlarını derinden etkilediğini fark eden vatandaşlar karar alma sürecini etkilemeye çalışmış ve bu nedenle gittikçe daha fazla siyasileşmişlerdir. 1991

Körfez krizi sırasında ABD askerlerinin Suudi Arabistan'a konuşlandırılması konusunda Suudi vatandaşların seslerini daha önce görülmemiş bir biçimde yükseltmelerinin altında yatan nedenlerden biri de bu siyasileşmedir.

Kuveyt'in 1990 yılında işgal edilmesi de sadece Kuveyt vatandaşlarını değil, tüm Körfez ülkeleri vatandaşlarını derinden etkilemiştir. Ülkeleri tarafından savunma için harcanan bunca servete rağmen, Irak gibi bir bölge ülkesi karşısında kendilerini savunabilmeleri için ABD yardımına muhtaç durumdan kurtulamamış olmak ve gayri Müslim askerlerin kutsal topraklara yerleştirilmesi gibi sorunlar Körfez ülkeleri vatandaşlarını derinden etkilemiş ve siyasileştirmiştir. Siyasallaşma yönündeki gelişmeler, doğal olarak, en fazla Kuveyt'te ortaya çıkmıştır. İşgal sırasında Kuveytlilerin yekvücut olmalarını ve Batılı ülkelerin demokratik görünümlü Kuveyt'in kurtarılması için daha fazla çaba göstermelerini güvence altına almak amacıyla anayasallaşma ve demokratikleşme yönünde bir takım sözler verilmiştir. İzleyen dönemde Kuveytli toplumsal grupların bu sözlerin yerine getirilmesi için yürüttükleri mücadeleler ülke siyasi yaşamını derinden etkilemiştir.

Kuveyt'in Irak tarafından işgal edilmesi, işgali sona erdirmek üzere batılı ülkeler tarafından yürütülen operasyonlar ve Körfez bölgesindeki batılı askerlerin mevcudiyeti Suudi Arabistan'da da muhaliflerin seslerini biraz daha yükseltmelerine neden olmuştur. Bu dönemde Suudi Arabistan tarihinde ilk kez olmak üzere, önce liberaller, sonra radikal din adamları ve daha sonra Şii kesimlerin temsilcileri tarafından Kral'a layiha niteliğinde, reform talepleri içeren ve yüzlerce kişi tarafından imzalanmış dilekçeler sunulmuştur. Bu talepler arasında *Meclis-i Şura* kurulması, yürütmenin hukuksal sürece yönelik keyfi müdahalelerin sona erdirilmesi, toplumun tüm katmanlarına ve kesimlerine eşit muamele edilmesi, basın özgürlüğü getirilmesi gibi konular yer almaktaydı.³²³ Din adamları tarafından sunulan dilekçelerde devlet tarafından desteklenen tekellerin, kayırmacılığın, vergilerin, faiz ve faiz benzeri uygulamaların ortadan kaldırılması bireysel ve toplumsal hakların 'insan itibarı'na yakışır şekilde yeniden düzenlenmesi vb. talepler dile getirilmiştir. Şiiler ise, ibadet,

³²³ Aziz Abu-Hamad, **Empty Reforms: Saudi Arabia's New Basic Laws**, Human Rights Watch: USA, Mayıs 1992, ss. 55-63.

ibadethane, istihdam ve eğitim gibi alanlarda kendilerine yönelik ayrımcı uygulamaların kaldırılmasını talep etmişlerdir.³²⁴

Kendi geleceğini güvence altına alma güdüsüyle davranan Suudi hanedanı bu tür hareketlilikler karşısında her zaman için radikal din adamlarının isteklerini yerine getirme yönünde hareket etmiştir. Çünkü Körfez ülkelerindeki radikaller, halk kitlelerinin de kendilerini desteklediğinin bilinci içerisinde, mevcut durumu korumak, hatta daha ileri düzeye taşımak için her zaman diğer gruplardan daha gözü pek davranmaktadırlar. Radikal kesim deyince sadece Suudi Arabistan'daki din okullarında yetişen Vahhabi din adamları anlaşılmalıdır. ABD'de eğitim görmüş, Batı kültürünün felsefi temellerini ABD'li yetkililerle tartışacak kadar iyi bilen kişiler radikal akımlar içerisinde etkin rol oynamaktadırlar.³²⁵ Liberal kesimler ise, düşüncelerini açıkça dile getirmekten çekinmekte ve bu konuda bölgedeki yabancı unsurların kendileri adına bir şeyler yapmalarını beklemektedirler. Bu durumda siyasi tartışma alanı dini radikallerin elinde kalmakta ve hanedan için radikal kesimlerden yana gözükmemekten, onları desteklemekten başka çare kalmamaktadır. Yönetimin kendilerini desteklediğini gören radikal kesimler ise daha rahat davranmakta ve sonuç olarak kendi kendini yeniden üreten ve her geçen gün sarmal halinde daha da sağlama alan bir kesim ortaya çıkmaktadır.

BAE, Bahreyn ve Katar'da da Körfez krizi sonrası benzer siyasi hareketlilik görülmüştür. 1993 Mart'ında Federal Milli Konsey (El-Meclis El-Vatani El-İttihadi) üyeleri ile görüşen bazı aydın ve siyasiler daimi bir anayasa hazırlanmasını, Federal Meclis'in üyelerinin doğrudan halk tarafından seçilmesini yasama ve denetleme yetkilerinin artırılmasını talep etmişlerdir. Bahreyn'de de 200 kişi tarafından Emir'e sunulan bir dilekçede benzer istekler dile getirilmiştir. Katar'da ise 54 ileri gelen kişi tarafından Emîr'e sunulan bir dilekçede ülkeyi tehdit eden güçlüklerin sadece yönetim-vatandaş iş birliği sayesinde aşılabileceği belirtilmiş, medya üzerindeki kısıntılar ve vatandaşlığa kabul uygulamaları eleştirilmiş, meclis üyelerinin atama ile değil seçimle

³²⁴ Gause, *Oil Monarchies ...*, ss. 86-98.

³²⁵ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. ABD'nin Riyad eski Büyükelçisi T. Hart Parker ile söyleşi, *The Foreign Affairs Oral History Collection of the Association for Diplomatic Studies and Training*, http://memory.loc.gov/cgi-bin/query/D?mf dip:6:./temp/~ammem_IAPw::, (02.10.2009).

belirlenmesi ve meclis'in yasama ve denetleme yetkilerinin artırılması talep edilmiştir.³²⁶

Bu noktada hatırlatmalıyız ki, diğer İslami mezheplerde olduğu gibi Vahhabilik de bağlılarına zühdü (*asceticism*) ve kanaati emretmektedir. Bu yönüyle Vahhabilik bütçenin daraldığı dönemlerde halkın hükümeti daha fazla suçlamasını engelleyici bir işlev görebilirdi ve Hanedanın Vahhabiliği destekleme nedenlerinden biri de bu olabilirdi. Vahhabiliğin bu özelliğinin özellikle şehre göçün hızlandığı ve yeni teknolojilerle tanışmanın yoğunlaştığı dönemlerde daha işlevsel hale geldiğini ileri sürmek yanlış olmayacaktır.

Genel olarak bakıldığında Körfez ülkelerinde siyasi katılım ve temsil hareketleri yasa hâkimiyeti, anayasa, siyasi katılım için kurumsal alt yapının hazırlanması, yöneticilerin hesap vermesi gibi temalar çerçevesinde biçimlendirilmiştir. Hatırlatılmalıdır ki, bu siyasileşme hareketlerinden hiçbiri, 1950'li ve 1960'lı yıllarda milliyetçi hareketlerin, ya da İran Devrimi'nin ardından Kuveytli ve Bahreynli Şiilerin yaptığı gibi, ülkelerindeki rejimlerin temelini sorgulayan bir yaklaşım içerisine girmemişlerdir.³²⁷ Yönetimler de bu yöndeki taleplere tepkisiz kalmamışlardır. Örneğin, Kuveyt'te daha önce faaliyetleri askıya alınmış olan parlamento için yeniden seçimler yapılmış, diğer Körfez ülkelerinde ise üyeleri Kral, Sultan ya da emirler tarafından atanan danışma meclisleri kurulmuştur. Yine bu ülkelerde, yönetimler tarafından birey haklarını vurgulayan, anayasa benzeri belgeler ilan edilmiştir.

Körfez ülkelerinde halklar, rejimlerin izin verdiği ölçüde yönetime katılmakta ve kendilerini ya kabile ya da din ile ilgili "geleneksel" kalıplar içerisinde ifade etmektedirler. Ama ticaret ve meslek odaları, gazeteler ve ideolojik görüşler (embriyonik ve illegal siyasi partiler) çerçevesinde faaliyet gösteren "modern" nitelikli örgütler ve üyeleri her geçen gün biraz daha artmaktadır.³²⁸ Siyasi katılım arzusundaki bu yükselişin temel nedeni, devletin petrol gelirleri nedeniyle toplumsal yaşam üzerindeki etkisinin gözle görülür biçimde artmasıdır. Yani artan petrol gelirleri ile

³²⁶ Peterson, *The Arab ...*, s. 84-91.

³²⁷ Shafeeq Ghabra, "Kuwait: Elections and Issues of Democratization in a Middle Eastern State", *Digest of Middle East Studies*, vol. 2 no. 1 (Winter 1993), ss. 1-27.

³²⁸ Peterson, *The Arab ...*, ss. 112-115.

devletin daha etkin bir araca dönüştüğünü gören ama devlete erişmekte güçlük çeken kesimlerde bu aracı kullanma arzusunun artması siyasileşmeyi körüklemiştir.

Kuveyt'in Irak tarafından işgali ve batılı güçler tarafından kurtarılması, yani Körfez ülkelerinin güvenlik bakımından ne denli güçsüz ve batıya bağımlı durumda olduklarının kamuoyları tarafından anlaşılması siyasi katılım ve temsil amacı güden kesimlerin hareketlenmesine ve genişlemesine neden olmuştur. Ne var ki, söz konusu kesimlerin, bazı yazarlar tarafından ileri sürüldüğü gibi, rejimler için bir tehdit haline geldiğini, hatta bunların birer muhalefet hareketine dönüştüğünü ileri sürmek³²⁹ bile oldukça zordur. Çünkü Körfez ülkelerinde yönetimler asıl gücü olduğu gibi ellerinde tutmaya devam etmektedirler. Dolayısıyla, dış politikada ve uluslararası ilişkiler bağlamında alınan kararlar ve görülen gelişmeler, en azından tezimizin temel aldığı 1973–1991 dönemi için, hanedanların iradesine bağlı kalmış görünmektedir. Körfez ülkelerinde siyasi katılım için kurumsal mekanizmaların bulunmaması, yönetimin hanedanların tekelinde bulunması dış politikanın, batılı demokrasilerde görüldüğünden çok daha fazla, yönetici elit tabakanın elinde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu durum dışişlerinde görevlendirilen personelin profiline de yansımaktadır. Örneğin, Suudi Arabistan ve Kuveyt Washington büyükelçiliklerine hanedanların genç üyelerini atamaktadırlar.

Dış politikanın hanedanlıkların tekelinde olması bu ülkelerde dış politikanın doğal olarak hanedanların çıkarları üzerine yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Devlet çıkarı ve rejim güvenliği büyük ölçüde hanedanların geleceği ile ilgili kaygılardan etkilenmektedir. Bu ülkelerin dışişleri bakanlıklarında pek çok yetenekli diplomat görev yapıyor olsa da, alınan kararlar hanedan üyelerinin gayrı resmi müdahaleleri sonucunda belirlenmektedir. Hanedan üyeleri kendilerini resmi anlaşmalarla bağlamak istememektedirler. Körfez ülkeleri yöneticileri verdikleri gayrı resmi sözlere sadık kalsalar da, bu durum bölgesel ve küresel aktörlerin kaygılarını artırmakta ve söz konusu ülkelerle ilişkilerinde çekingen ve kaygılı davranmalarına yol açmaktadır.

³²⁹ Bk. Mark Heller ve Nadav Safran, **The New Middle Class and Regime Stability in Saudi Arabia**, Harvard Middle East Papers, No: 3, Cambridge: Harvard University Press, 1985, ss. 7-26.

Son olarak belirtmeliyiz ki, petrol gelirlerinin artması sonucu sosyal grupların baskı altına alınmış olmaları Körfez ülkelerinde yönetimleri sınırlandıran hiçbir öge kalmadığı anlamına gelmemelidir. Din adamlarına ve kabile liderlerine ek olarak, artan petrol gelirleri hanedan üyeleri arasında paylaştırıldığı için, hanedan üyesi ama yönetimde doğrudan yer almayan yeni bir çıkar grubu Körfez ülkeleri yönetimlerini sınırlandıran bir öge olarak ortaya çıkmıştır. 1970’li ve 1980’li yıllarda hanedan üyelerinin sayısı, 1940’lı ve 1950’li yıllara göre katlanarak artmıştır ve bunların hemen hepsi “aile mesleği” olarak gördükleri yönetimden pay almak istemektedirler. Körfez hanedanlıklarında yönetimin bir sonraki nesilden varislerinin nasıl belirleneceği sorunu çözümlenebilmiş değildir ve bu konu hemen tüm Körfez ülkelerinde ciddi mücadele, hatta çatışma konusu olmuştur.³³⁰ Öte yandan, sayısı kabarık olan hanedan üyelerinin hükümet görevlerine gittikçe daha fazla katılmaları bürokrasinin ve doğal olarak dış politikanın yasal ve rasyonel bir süreç içerisinde işlemlerini engellediğini tahmin etmek güç değildir. Yine, din adamları sınıfı da, görece özerkliğini ve özellikle Suudi Arabistan’da yöneticilerin kararlarını etkileyen bir grup olarak varlığını sürdürmektedir.

Diğer bir etki gurubu ise petrol gelirleri sayesinde palazlanan yeni burjuvadır. Kimi yazarlar Ortadoğu ülkelerinde varlık gösteren burjuvaziyi ticari, finansal ve endüstriyel olmak üzere üç ayrı kategoride ele almaktadırlar. Buna göre, devlet tarafından kontrol edilmesi oldukça kolay olduğu için Ortadoğu ülkelerinde ticari ve finansal burjuvazinin gelişmesine izin verilmiş, değişimin asıl tetikçisi olabilecek durumda bulunan endüstriyel burjuvazinin gelişmesi ise dizginlenmiştir.³³¹ Yine de bu grup başlangıçta varlığını sürdürebilmek için, Körfez ülkelerinde iş yapmakta olan batılı şirketlere muhtaç iken, zaman içerisinde Körfez ülkelerindeki petrol zenginliği sayesinde güçlenmiş bu şirketlere rakip hale gelmiştir. İlerleyen süreçte, taraflar arasındaki rekabet gizli bir çatışmaya dönüşmüş ve yerli burjuva gurubundan –Ladin ailesi gibi- bazı kesimler yabancı –kâfirlere ait- şirketlerin kutsal toprakları terk etmeleri gerektiğini ileri sürmeye ve radikalizmi körüklemeye başlamışlardır.

³³⁰ John. E. Peterson, “Nature of Succession in the Gulf”, **Middle East Journal**, vol. 55 no. 4, 2001, s. 20.

³³¹ Paul Aarts, “The Middle East...”, s. 919.

Körfez ülkeleri hanedanlıkları Batı'nın demokratik ve özgürleştirici etkisinden, en az İran köktencilikinden ve SSCB Marksizminden çekindikleri kadar çekinmekteydiler. Yüksek petrol gelirleri halkın refah düzeyine maddi iyileşme olarak yansısı da, katılımcılık taleplerinin zorladığı sosyal ve siyasi değişimi engellemek için yeterli değildi. Bu nedenle 1980'lerin ikinci yarısında petrol fiyatlarının taban yapması Körfez ülkelerinde sadece ekonomik değil, siyasi meşruiyet anlamında da büyük sıkıntıların doğmasına neden olmuştur. Bu ortamda petrol gelirlerinin düşmesi kitlelerin memnuniyetsizliğinin artmasına neden olmuş ve iç siyasi istikrarın bozulması tehlikesini doğurmuştur.

V. KÖRFEZ ÜLKELERİNDE GÜVENLİK VE KÖRFEZ İŞ BİRLİĞİ KONSEYİNİN KURULMASINA NEDEN OLAN KOŞULLAR

Devletler beka sorununu çözmek için askeri, siyasi ve ekonomik bakımdan kendilerini güvenli bir konuma getirmeye çalışırlar. Askeri güvenlik devletlerin hücum ve savunma yetenekleri ile diğer devletlerin niyetlerine dair algıları arasındaki etkileşimi konu edinir.³³² Siyasi güvenlik devletlerin örgütsel istikrarı, hükümet sistemleri ve meşruiyet sağlayan ideolojiler ile ilgilidir. Ekonomik güvenlik ise kabul edilebilir bir refah düzeyini ve devlet gücünü sürekli hale getirmek için kaynaklara, finansmana ve pazara erişim ile ilgilidir. Bu açıdan bakıldığında, bir ülkenin güvenlik gereksinimleri ile ekonomik gereksinimleri arasında, özellikle petrol ve petrol gelirleri gibi bir ekonomik kaynak söz konusu olduğunda, bir ayırım yapmak çok zordur. Bu durum tüketici ülkeler kadar üretici ülkeler için de geçerlidir. Tamamı monarşi rejimleri ile yönetilen Körfez ülkelerinin petrol piyasası ile ilgili kaygıları uluslararası pozisyonları kadar iç politikalarını da ilgilendirmektedir. Bu da Körfez ülkelerinin güvenlik algılarını güvenlikle ilgili alışlageldik açıklamalardan çok daha karmaşık bir hale getirmektedir.

Körfez ülkelerin güvenlik politikaları içsel, bölgesel ve küresel düzeydeki tehditlerden kaynaklanan kaygılar sonucunda biçimlenmiştir. Dini muhalefet,

³³² Buzan, s. 1991. Buzan'a göre askeri güvenlik devletlerin askeri kaygılarını giderme amacıyla oluşturdukları hücum ve savunma kapasiteleri ile diğer devletlerin niyetlerine dair algıları arasındaki etkileşimi konu edinir.

demokratikleşme talepleri, orta sınıfın güçlenerek siyasileşmesi gibi hanedanlara yönelik içsel tehditler yanında Arap milliyetçiliği (önce Mısır ve daha sonra Irak) ve monarşi karşıtı dini söylemler (İran), SSCB'nin etkinliklerinin bölge ülkelerinin egemenliklerini gölgeleyecek düzeye erişmesi dış tehditleri oluşturmuştur. İsrail ise, kimi yazarlar tarafından nükleer kapasitesi nedeniyle özellikle Suudi Arabistan için ciddi bir tehdit unsuru olarak tasnif edilmiş³³³ ise de, diğer pek çok yazara göre, Arap milliyetçiliğini ve komünizmi tetikleyen bir unsur olarak algılanmış ve Körfez ülkeleri için Arap milliyetçiliğini körüklemesi ve Arap Birliği'nin birer üyesi olmaları münasebetiyle sadece dolaylı bir tehdit unsuru olmuştur.³³⁴ Bu noktada Körfez ülkelerinin ABD ile ilişkileri kadar İran ile ilgili stratejik tehdit algılamaları ve Vahhabi-Şii ayrımı da önemli rol oynamıştır.

Katzman'ın da dediği gibi, Körfez ülkeleri ABD tarafından sunulan stratejik koruma karşılığında, Arap-İsrail sorunu da dâhil olmak üzere bu ülkenin Ortadoğu politikalarına diplomatik ve maddi destek sağlamışlardır. Öte yandan, Körfez ülkeleri üyesi oldukları Arap dünyasındaki genel eğilimlerden de fazla uzaklaşmamaya çalışmışlardır.³³⁵ Bu nedenle, Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkilerini incelerken alt-bölgesel, bölgesel ve küresel düzeylerin birbiriyle en fazla girift hale geldiği konu güvenlidir. Yine de, Körfez ülkelerinin güvenlik kaygılarını içsel, bölgesel ve küresel düzeylerde ayrı ayrı ele almanın analiz kolaylığı sağlayacağını düşünmekteyiz. Bu bölümde Körfez ülkelerinin iç güvenlik kaygılarını bölgesel ve küresel tehditlerle etkileşim içinde nasıl şekillendiğini ele alacak, bölgesel ve küresel tehditleri ise üçüncü ve dördüncü bölümlerde ayrıca değerlendireceğiz.

³³³ Bellamy'ye göre İsrail nükleer güç haline geldikten sonra başta Körfez ülkeleri için ciddi bir tehdit unsuru haline gelmiştir ve bölgedeki savunma giderlerinin büyük bölümünü oluşturan hava kuvvetleri ve savunması büyük ölçüde İsrail'e dönüktür. Bk. Bellamy, s. 131.

³³⁴ İlgili literatürde Körfez ülkelerinin Filistin olaylarından ve Arap-İsrail çatışmalarından bağımsız olarak İsrail'den doğrudan tehdit algıladıklarını ima eden bir bilgiye ya da yoruma rastlamak zordur. Örneğin, Gause, Katzman ve Pollack, Körfez ülkelerinin algıladıkları iç ve dış tehditleri sıralarken bu konuda İsrail'in adını bile anmamaktadırlar. Bk. F. Gregory Gause, "Threats and Threat Perceptions in the Persian Gulf Region", **Middle East Policy**, Vol. XIV no. 2 Summer 2007, ss. 119-124; Kenneth Katzman, "The Persian Gulf states: Post War Issues for U.S. Policy", **CRS Report for Congress**, 2003, Congressional Research Service: The Library of Congress, s. 1-4; Kenneth Pollack, "Securing the Gulf", **New York Times**, 17 Haziran 2003, <http://www.iraqwararchive.org/data/jun24/US/nyt08.pdf>, (07.06.2010).

³³⁵ Katzman, age., s. 17.

Körfez'deki hanedanlıklar içerideki muhalefet hareketlerinin dış gelişmelerle etkileşim içinde bir isyan hareketine dönüşerek rejimleri alaşağı etmesini en önemli tehditlerden biri olarak görmüşlerdir. Körfez ülkelerinin ekonomik kalkınmaları petrol gelirlerine bağlı olması nedeniyle dışa bağımlı olduğu gibi, içerde meydana gelmesi muhtemel karışıklıklar da dışsal faktörlerle etkileşim içerisinde olmuştur. Bu ülkeler asıl olarak güçlü komşularının kendi topraklarını işgal etmesinden ya da Sovyetler Birliği'nden gelecek bir askeri müdahaleden değil, Ortadoğu'daki istikrarsızlığın, çatışmaların ve radikal ideolojilerin kendi ülkelerini etkilemesinden kaygı duymaktaydılar.³³⁶ Özellikle Suudi Arabistan'da 1980'li yılların yöneticileri dışarıdan gelecek bir tehditten çok, içerde gerçekleşebilecek bir darbe, ideolojik savaş, şantaj ya da propagandadan çekinmekteydiler.³³⁷

Aslında Suudi Arabistan'ın bu dönemdeki dâhili kaygıları 1960'lı yıllarda şekillenmeye başlamıştı. 1950'li yıllardan itibaren Suudi Arabistan Nasır yanlısı devrimci güçlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Kral Suud'un iç ve dış politikada ülkeyi iyi yönetemediği gerekçesiyle tahttan indirilip yerine Faysal'ın kral olmasında da Arap milliyetçiliğine karşı önlem alma ihtiyacı etkili olmuştur. Bu noktada, Faysal'ın özgün kişiliğinin Körfez ülkelerinin iç ve dış politikaları üzerindeki biçimlendirici etkisi de göz önünde bulundurulmalıdır.

1967 yılında Mısır'ın İsrail karşısında yenik düşmesiyle birlikte Nasır'ın Arap dünyasındaki prestiji aşınmış, Mısır birlikleri Yemen'den geri çekilmiş ve Riyad ve Kahire arasında bir ateşkes imzalanmıştır. Mısır'a sağlanan yüklü miktardaki mali destek sayesinde Suudi Arabistan daha fazla propagandadan ve darbe tehditlerinden korunmuştur. İlerleyen yıllarda Suudi Arabistan Arap ülkelerinin büyük çoğunluğu ile hiç de fena olmayan ilişkiler içerisinde olmuş, Kral Faysal tarafından uygulamaya konulan dikkatli ama kararlı bir kalkınma ve modernizasyon planı sayesinde iç güvenlik tehditleri ile baş edilmeye çalışılmıştır.

³³⁶ Bezen Balamir, "Region and Region Building in the Middle East: Problems and Prospects", **UNU-CRIS Occasional Papers**, United Nations University, 2006, s. 7.

³³⁷ Gause, "Threats ...", s. 121.

1967–77 arası dönem Suudiler için bir istikrar ve refah dönemi olmuştur. Aynı zamanda, Vassiliev’in de belirttiği gibi, petrol gelirleri bazı toplumsal grupların siyasi bakımdan devre dışı bırakılmalarını mümkün kılmıştır. Böylece, örneğin Suudi Arabistan’da petrol gelirleri sayesinde artan patronaj ve devlet harcamaları sonucu orta sınıfa dayalı milliyetçi hareket ve aşırılıkçı işçi sendikaları etkisizleştirilmiş³³⁸ ve komünizm tehdidinin ve Sovyet nüfuzunun önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Ortadoğu’daki gelişmelerin kendi iç politikalarını yakından etkilediğine inanan Suudiler çevrelerinde yaşanan güç ve ideoloji değişikliklerine aşırı duyarlılık göstermişlerdir. Bir problem ortaya çıktığında, bunu kendi kaynakları ile çözebileceklerine inandıklarında, gereğini yapma yoluna gitmişler, yetersiz kalacaklarını düşündüklerinde ABD’yi devreye sokmaya çalışmışlar, bunun da mümkün olmayacağı durumlarda, örneğin İsrail ya da SSCB’ye karşı tepki verilmesi gereken bazı durumlarda ise sessiz kalmayı tercih etmişlerdir.

İran Devrimi ile artan devrim çağrıları ve Saddam Hüseyin’in Arap milliyetçiliği propagandaları Körfez ülkelerinde ciddi bir yankı bulamamıştır. Bu noktada Humeyni ve Saddam Hüseyin gibi kişilere güvenilmemesi ya da verilen mesajların çekiciliğini kaybetmesi gibi faktörler etkili olmuşsa da, petrol gelirleri sayesinde uygulanan refah politikaları yanında, iç güvenlik mekanizmalarının halklar üzerinde oluşturduğu baskılar da göz ardı edilmemelidir. Petrol gelirlerinin iç kontrol mekanizmalarını güçlendirmek, meşruiyeti sürdürmek ve resmi ideolojileri –temelde Vahhabi İslam’ı- destelemek için kullanılması Körfez ülkelerinin dış kaynaklı ideolojik etkilerden korunmasında son derece büyük bir rol oynamıştır. Ne var ki, Körfez ülkelerinde siyasetin petrol gelirleri nedeniyle durgunlaştığını ileri sürmek doğru değildir. Nüfusun hızla artması, artan genç nüfusun istihdamı, eğitimin –özellikle de yüksek eğitimin- yaygınlaşması³³⁹, yurt dışında eğitim imkânlarının artması gibi etkenler demokrasi ve siyasi katılım taleplerinin artmasında ve Körfez ülkeleri halklarının eskisine oranla daha dinamik bir toplum haline gelmesinde etkili olmuştur.

³³⁸ Alexi Vassiliev, **The History of Saudi Arabia**, Saqi Books: London, 1998, ss. 474-82.

³³⁹ Ahmet, s. 8.

Daha da önemlisi, Körfez ülkelerinde petrol sermayesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan yeni gelir gruplarının siyasete farklı şekillerde ve daha fazla müdahil olmaya başlamalarıdır. 1970’li yıllarda petrol gelirlerinin sağladığı imkânlar ve refah artışı ile yeni tanışmış olan ve bu nedenle rejime karşı minnet duygularıyla dolu olan bu kesimden bazı çevreler, 1990’lı yıllara gelindiğinde bölgedeki batı varlığından ve statükodan rahatsız olmaya başlamışlar ve tepkilerini çeşitli şekillerde ortaya koymuşlardır. Hanedanlara sunulan çeşitli mektuplar ve demokrasi talepleri bu tepkilerin ilk göze görünenleri olmuştur. Asıl dikkat çekici tepki ise radikalleşme biçiminde ortaya çıkmıştır. Radikal hareketler İsrail ve ABD karşıtı düşünceler üzerine yükselmiş, ama söz konusu ülkelere gerekli tepkiyi vermeyen hanedanlıklar için de ciddi bir tehdit haline gelmişlerdir. 11 Eylül olaylarının ortaya çıkmasının en önemli öncüllerinden birinin de bu radikalleşme olduğu ileri sürülebilir.

Nitekim Körfez ülkelerinde subayların büyük çoğunluğu yönetici ailelerden seçilmektedir. Kabilelerin sadakatini merkezi devlete yönlendirme konusundaki tüm çabalara rağmen, kabileler ve bölgeler arasında süren rekabetler bir türlü sonlandırılmamıştır. Cordesman’a göre bu durum asker alımının yaygınlaştırılmasını engellemektedir. Örneğin Suudi Arabistan 1920’li ve 1930’lu yıllarda büyük mücadeleler sonucunda ele geçirdiği Hicaz bölgesinden asker alımlarında da dikkatli olmak zorundadır. Kabile kültürünün ya da yoksulluğun etkisi altında bulunan guruplar arasında İslami köktencilüğün yayılması da askere alımlara kötü yönde etkilemektedir. Kısacası Körfez ülkelerinde rejimler kitlelerin sadakatine güvenemediklerinden, siyasi bakımdan kendilerini destekleyen kabilelere ve bölgelere yönelmektedirler.³⁴⁰ Bu noktada Körfez hanedanlarının zorunlu askerliğin geniş kitleleri siyasileştirmesinden, özellikle de İslami radikallerin ordunun kullanımı ile ilgili görüşlerinin askerlik hizmeti sırasında değişmesinden ve rejimlerinin tehdit altına girmesinden çekindikleri ve asker alımını gönüllük esasına göre düzenleyerek rejimler için tehdit oluşturmayan kesimlerin askere alınmalarını sağlamaya çalıştıkları ileri sürülebilir.

³⁴⁰ Anthony H. Cordesman, “Saudi Arabia Enter the 21st Century: the Military and Internal Security Dimension”, **II. Saudi Military Leadership, Organization and Manpower Final Review**, Washington, DC: Center for Strategic and International Studies, 2002, s. 9.

Vergi ödemeyen ve askerlik görevi yapmayan vatandaşların milliyetçi ya da vatanperver duygularla ülke savunmasında harekete geçirilmeleri düşünülemez. İslami monarşi ile yönetilen Körfez ülkeleri ulusal askere alma konusunda vatanseverlik ve milliyetçilik gibi modern söylemleri de kullanamamaktadırlar. Öte yandan, Vahhabi İslam inancının özünde var olan cihat söylemi nedeniyle Suudi yönetimi devletin kuruluş aşamasında önemli katkılar sağlayan ama ilerleyen süreçte iç ve dış politikadaki talepleri nedeniyle rejim için büyük bir tehdide dönüşen *İhvan* deneyiminin³⁴¹ bir kez daha tekerrür etmesini istememektedirler. Bu nedenlerden dolayı Körfez ülkeleri kendi savunmaları için kendi vatandaşlarını bütünüyle harekete geçirme imkânına sahip değildirler. Çünkü daha fazla vatandaşın askere alınması, Vahhabi eğilimli vatandaşların ordunun düşmanının kim olması gerektiğine, dolayısıyla dış siyasete daha fazla katılmaları demektir ki, Körfez ülkeleri yöneticileri bakımından bu hiç arzulanan bir durum değildir. Körfez ülkelerinin komşularına göre daha düşük nüfus oranlarına sahip olmaları durumu daha da karmaşıktır. Son olarak, ama belki de hepsinden daha önemlisi, Körfez ülkelerinin güvenliğine derinlemesine angaje olmuş bulunan batılı ülkeler bu ülkelerde Batı'daki gibi ulusal/ülkesel orduların kurulmasını Batı'nın enerji güvenliği ve diğer stratejik mülahazalar açısından sakıncalı görmüş ve bunu bir şekilde engellemiş olabilirlerdi.

Körfez ülkelerinde halklar ile yönetimler arasındaki bağlar petrol gelirlerinin rantıye devlet yöntemiyle halklara transferi ve Vahhabi İslam anlayışı gibi ekonomik ve düşünsel temellere dayanmaktaydı. Bu durum rantıye devletin dağıtıcılık gücünün zayıflaması ya da Vahhabi İslam eğiliminin, milliyetçi akımların veya İran tipi rejimlerin etkisiyle şekil değiştirmesi halinde rejimlere bir tehdit haline gelmesine neden olabilirdi. Rejimlere yönelik bu tehdidin en somut örneğini Üsame bin Ladin ve El Kaide teşkil etmiştir. Dolayısıyla halklar ile yönetimler arasında Batı'daki anlamıyla kurumsal ve sağlam bağların bulunmaması da Körfez ülkelerinin dış politikalarında bir takım yeni tehditler ortaya çıkarmıştır.

Öte yandan, Körfez ülkeleri vatandaşlık ve ulusal/ülkesel birer kimlik ve ordu inşası konusunda ne İslam'ı ne de Arap milliyetçiliğini kullanabilmektedirler. Çünkü

³⁴¹ Bk. Üçüncü Bölüm. İhvan ile ilgili bilgiler izleyen bölümde de ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

her iki ideolojik kavram da Körfez ülkelerinin sınırlarını aşmakta ve bu ülkelerin daha geniş bir bölge ya da uluslararası çevre ile bütünleşmeye zorlamakta ya da bu ülkeleri mevcut sınırlarının anlamsız hale gelmesi tehlikesi ile karşı karşıya bırakmaktadır. Geriye sadece ekonomik, ülkesel ve kabilesel bağlar kalmaktadır ki, bu bağlar Körfez ülkelerinin halklarının gerektiğinde tümüyle askerileşebilmeleri için yeterli değildir. Bu durum, Körfez ülkelerinde yerel ideoloji ve kimlikler ile uluslararası güç dengesi ve uluslararası alanda geçerli olan egemen devlet kimliği arasındaki uyumsuzluğun ne denli derin olduğunu ve bu uyumsuzluğun söz konusu ülkeleri iç ve dış güvenlik konusunda ne derece zor bir ikileme karşı karşıya bıraktığını açıkça ortaya koymaktadır.

Çünkü rantiyeye/dağıtıcı ekonomiye sahip olan ülkelerde ekonomi ve siyaset yukardan belirlenmekte, vatandaşın siyasete, karar alma mekanizmalarını etkileyecek kurumlara katılmalarına sıcak bakılmamaktadır. Vatandaştan beklenen devlete herhangi bir katkı yapması değil, sadece sadakattir. İç kaygıların yanı sıra, bu günün müttefiklerinin yarımın düşmanı olma ihtimali oldukça yüksek olması gibi nedenlerden dolayı Mısır, Pakistan (ya da Türkiye) gibi bölgesel güçlere dayanma da söz konusu olamamıştır. ABD ya da herhangi bir batılı güç ile savunma ittifakına girmek de dini ve milliyetçi çevreleri hanedanlar aleyhine harekete geçirmektedir. Körfez ülkeleri savunma yeteneklerini geliştirmeye çalışmalarına rağmen, bu konuda kendi politikalarını kendileri belirleme kapasitesine erişememişler ve savunma alanında ABD ve Avrupa ülkelerini kendi yanlarında tutmaya çalışmışlardır. Özetle, Körfez ülkeleri demografik, sosyal ve siyasi koşullar nedeniyle savunma anlamında daha fazla yabancı askere ve genelde Batı'ya özeldir ABD'ye muhtaç halde kalmışlardır.³⁴²

Körfez ülkelerinin tümü, savunma alanında İran, Irak, Suriye ve Mısır gibi komşularına göre daha güçsüz ve daha bağımlı durumda kalmışlardır. Bu durum her şeyden önce Körfez ülkelerinin nüfus oranları ile ilgilidir. Körfez ülkelerinin toplam nüfusları Irak nüfusundan biraz fazla olsa da, İran'ın ya da Mısır'ın yaklaşık yarısı kadardır. Ama savunma konusunda en az nüfus kadar etkili başka faktörler de

³⁴² Anthony H. Cordesman, Nawaf Obaid; **National Security in Saudi Arabia: Threats, Responses, and Challenges**, Praeger Security International, 2005, ss. xxi-xxii.; Anthony H. Cordesman, **National Security in Saudi Arabia: Threats, Responses, and Challenges**, Praeger, 2003, s. 41.

bulunmaktadır.³⁴³ Körfez ülkelerinde Şii'lerden orduya katılanların sayısı da son derece azdır. Ayrıca, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Körfez ülkelerinin, komşuları gibi çok sayıda askere sahip ordular kurmaları ya da, halklarını savunma konusunda seferber etmeleri komşuları ile karşılaştırıldığında çok daha zordur. Irak ve Suriye gibi, en azından o dönem için diktatörlükle yönetilen ülkeler baskı kullanarak, İran devrimci Şii söylemin uluslararası bir ideolojiye dönüşmesi ve tüm İran halkını harekete geçirmesi yoluyla, İsrail ve Türkiye demokrasi kanalıyla ve milliyetçi söylemlerle zorunlu askerlik uygulamasına giderek halklarını kolaylıkla savunma için seferber edebilmişlerdir.

Bu toplumsal durum Körfez ülkelerindeki askere alma biçimlerine açıkça yansımaktadır. 1990'lı yıllar itibariyle altı Körfez ülkesinden sadece Kuveyt'te zorunlu askerlik uygulaması bulunmaktaydı* ve 1990 Irak işgali öncesi dönemde vatandaşlar bu zorunluluğu kolaylıkla aşabilmekteydiler. İşgalin ardından Suudi Arabistan'da asker sayısını iki katına çıkarma yönünde tartışmalar yapılmışsa da, daha sonra vazgeçilmiştir. Umman'da Sultan'ın ordu ile yakından ilgilenmesi ve ekonomik destek sağlaması sayesinde askerlik itibarlı bir meslek durumuna geldiyse de, diğer Körfez ülkelerinde eğitilmiş insanlar için bu durum geçerli değildir. Bir karşılaştırma yapmak gerekirse, 1991 yılı itibariyle Suudi Arabistan'ın asker sayısı 111.500 iken, nüfusu Suudi Arabistan'ın sadece iki katı kadar olan Irak'ın asker sayısı yaklaşık 500,000, nüfusu Suudi Arabistan'dan biraz fazla olan Suriye'nin 400,000, nüfusu Suudi Arabistan'ın yarısı kadar olan Ürdün'ün 101.000, İsrail'in ise 141.000 muvazzaf, 500.000 yedek askeri bulunmaktaydı.³⁴⁴

Körfez ülkeleri askeri personel açıklarını kapatabilmek için yabancı personel alımına gitmişlerdir. Örneğin, BAE ve Katar ordularındaki yabancı oranı 1990 yılı itibariyle %30'dur. Suudi Arabistan'da İran-İrak Savaşı sırasında Pakistan ordusundan iki tugay yerleştirilmiş, Körfez Savaşı'nın ardından da 11.000 Pakistan askeri koalisyon

³⁴³ Bk., Gause, **Oil Monarchies ...**, ss. 122.

* Kuveyt'te de zorunlu askerlik uygulaması 2009 yılında askıya alınmıştır. Kuveyt dışındaki Körfez ülkelerinde ancak kriz dönemlerinde zorunlu askerlik tartışmaları gündeme gelmiştir. Örneğin, Irak'ın ABD tarafından işgaline giden süreçte, 2003 Şubatında, Prens Naif Mekke'de yaptığı bir konuşmada koşullar gerektirirse Suudi hükümetinin zorunlu askerlik uygulanmasına başvurabileceğini belirtmiştir. Bk. **SAMIRAD**, "Prince Naif Speaks at Press Conference", 6 Şubat 2003, <http://www.saudinf.com/main/y5343.htm>, (06.06.2010).

³⁴⁴ Gause, **Oil Monarchies ...**, 123.

güçlerinin bir parçası olarak ülkede bırakılmıştır. Aynı dönemde Kuveyt ordusunun üçte birinin de hiçbir ülkenin vatandaşı olmayan kabilelerden oluştuğu bildirilmekteydi.³⁴⁵ Körfez ülkelerinin ordularının eğitiminde çok sayıda batılı subay görev almıştır. Örneğin, Umman ordusunda başlangıçta tümüyle yabancı olan subaylar ancak 1990'lı yılların başında Ummanlılaştırılmışlardır. Bu noktada, rantiyeli/dağıtıcı devletin, yani petrol gelirlerinin etkisini göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Yabancı/paralı askerler devlete olan sadakatleri tartışmalıdır. Üstelik bu durum Körfez ülkelerinin vatandaşlarını, özellikle en kalabalık nüfusa sahip olan Suudi Arabistan'da, devlete karşı daha da yabancılaştırmıştır.

Körfez ülkeleri savunmalarında insan gücü açığını kapatmak için son teknoloji pahalı silah sistemlerinin satın alınması yoluna gitmişlerdir. Bu noktada en ileri giden Körfez ülkeleri Suudi Arabistan ve Kuveyt olmakla birlikte diğer dört ülke de, hatırı sayılır ölçüde silah alımı yapmışlardır.³⁴⁶ Ne var ki, bu durum Körfez ülkelerini savunma bağlamında daha fazla dışa bağımlı hale getirmiştir. Her şeyden önce, ileri teknoloji silahlar uzun dönemli anlaşmalar karşılığında satın alınmaktadır. İkincisi, bu silahların kullanımı, bakımı ve tamiri ihracatçı ülkeden gelen uzmanlara bağlıdır. Sonuçta, Körfez ülkelerinin dış politikalarında ABD, İngiltere ve Fransa gibi silah ihracatçısı ülkelere olan bağımlılıkları artmıştır. Sofistike silahlar için yüklü miktarda kaynak aktarılmış olmasına rağmen, İran-Irak Savaşı'nın son yıllarında Kuveyt gemilerinin korunması için dışarıdan yardım talebinde bulunulması ve bu ülkenin işgalden ancak BM çerçevesinde oluşturulan ittifak güçlerinin yardımıyla kurtulabilmiş olması bağımlılığın boyutlarını ortaya koymuştur. Bu durum iç kamuoyunu daha duyarlı hale getirmiş ve muhalif seslerin dış politikaya daha fazla müdahil olmalarına neden olmuştur.

Petrol gelirleri sayesinde uygulanan programlar sonucunda daha eğitimli hale gelen vatandaşlar bu tür uygulamalara eskiye oranla daha fazla karşı çıkmaya başlamışlardır ve Batı karşıtlığı sarmal halinde artmaya başlamıştır. Nitekim Suudi Arabistan'da Kral'a 1991 ve 1992 yıllarında sunulan dilekçelerde silah ithalatının

³⁴⁵ Frauke Heard-Bey, "Conflict Resolution and Regional Cooperation: The Role of the Gulf Cooperation Council 1970-2002", *Middle Eastern Studies*, March 2006, Vol. 42, No 2, ss. 199-222.

³⁴⁶ Yahya Sadowski, *Scuds or Butter? The Political Economy of Arms Control in the Middle East*, Washington D.C.: The Broking Institution, 1993, s. 52.

azaltılması ve yerli silah üretimin artırılması ve çeşitlendirilmesi talepleri de yer almıştır. Bu noktada petrol gelirleri Körfez ülkelerinin dış politikaları üzerinde belirleyici etkiye sahip olmuştur. Örneğin petrol patlamasının yaşandığı dönemlerdeki silah alımları, gelir bolluğunda en azından finansal bakımdan herhangi bir sorun teşkil etmezken, düşük fiyat nedeniyle gelirlerin azalmasından sonra iç ve dış politikada çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Nitekim söz konusu dilekçelerde, zamanla savunma alanında çok büyük meblağlar harcanarak gerçekleştirilen silah ithalatının, Körfez ülkelerini dışa bağımlıktan kurtaramadığı, tam aksine bağımlılığı artırdığı dile getirilmiştir.³⁴⁷

Körfez ülkeleri yöneticileri, mevcut ulusal orduların dış düşmana karşı kurulduklarını ileri sürseler de, Kuveyt ordusunun Irak işgali karşısında hiçbir varlık gösterememesi bu orduların varlık nedenlerinin aslında dış düşmana karşı değil, muhtemel iç isyanlara karşı elde tutulduğu iddialarını gündeme taşımıştır. Nitekim Haldun En-Nakip'in de dediği gibi, Umman ordusu 1970–1975 yılları arasında çıkan Dhofar isyanını bastırmak için kullanılmıştır. Birleşik Arap Emirlikleri'nde şeyhlerin iktidar mücadelesinde orduyu iç çatışmalarda kullandıkları görülmüştür. Suudi Arabistan'da ise ordunun durumu, son teknoloji ile donatılmış olsa da, düzenli bir ordu olmaktan çok kabilelere göre ve bir iç isyanı engellemek üzere tasarımılandığı izlenimini vermektedir. Kuveyt, Bahreyn ve Katar'da ise asker sayısı bir dış düşmanla mücadele anlamında son derece azdır.³⁴⁸ 1973 petrol şokunun ardından polis memurları sayısında çok ciddi artışlar olduğu kaydedilmektedir.³⁴⁹ KİK aracılığıyla Körfez ülkeleri arasındaki istihbarat paylaşımının daha da derinleştiği ve iç güvenlik ile ilgili maddelerin de iş birliğine konu edildiği göz önüne alınacak olursa, petrol sermayesinin nasıl bir baskı aracına dönüşebileceği daha iyi anlaşılacaktır.

³⁴⁷ Gause, *Oil Monarchies ...*, s. 127

³⁴⁸ Örneğin, 1970 yılı itibarıyla Bahreyn ordusu 3.600, Kuveyt ordusu 21.800, Katar ordusu ise 7.000 personelden oluşmaktaydı. Bk., Haldun En-Nakip, *Al-Müctema' ve'd-Devle fi'l-Halic ve'l-Cezire el-Arabiyye*, (Körfez'de ve Arabistan Yarımadası'nda Toplum ve Devlet), Beyrut: Merkez Dirâsât el-Vahde el-Arabiyye, 1987, s. 134.

³⁴⁹ F. Gregory Gause, "Revolutionary Fevers and Regional Contagion: Domestic Structures and the 'Export of Revolution in the Middle East, *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, Vol. No 3, Spring 1991. ss. 1-23.

Körfez Savaşı'nın ardından, Körfez ülkeleri dış politikada olduğu kadar iç politikada da rahat bir ortama kavuşmuşlardır. Bu dönemde Nasırcı/Arapçı ve Humeynici/İslamcı politikaların iç politikayı etkilemesinden kurtulan Arap ülkeleri, Saddam gibi önemli bir düşmanın ABD tarafından kuşatılması sayesinde, büyük ve güçlü komşularının iç politikaları üzerindeki etkilerinden korunmuş olmaktadır.

Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) bünyesinde sürdürülen faaliyetler göstermektedir ki, KİK ülkeleri tek başına davranmaya ve kendi topraklarında egemenliklerini sürdürmeye son derece düşkünlüdür. Bu ülkeler egemenliklerini sürdürmek için “yakın düşman”lara karşı “uzak” müttefikler arayışı içerisinde olmuşlardır. Osmanlı'ya karşı İngiltere; SSCB, İran ve Irak'a karşı batılı ülkeler müttefik olarak seçilmiştir. Hatta zaman içerisinde Körfez ülkelerinin kendi aralarında çıkan anlaşmazlıklarda İran ve Irak'ın yardımına başvurulduğu bile görülmüştür. Nitekim Kuveyt işgalinin henüz sona erdiği 1992 gibi bir tarihte bile Katar, Suudi Arabistan ile arasındaki sınır anlaşmazlıklarını çözmek için, KİK mekanizmalarını bir tarafa bırakarak Saddam Hüseyin'in Irak'ı ile askeri anlaşma imzalayabilmiştir.³⁵⁰ Katar'ın bu çıkışı istisnai bir davranış olarak değerlendirilmedikçe Körfez ülkeleri arasında barışçı kültürün yeterince gelişmediği ileri sürülebilir. Bu noktada en önemli etken, ulusal/ülkesel egemenlik normunun Körfez ülkelerindeki algılanış ve uygulanış biçimidir.

Körfez ülkelerinin rejim biçimi, kültürel, coğrafi, dinsel vb. açılardan tümüyle homojen bir devletler gurubu teşkil etmelerine rağmen, bu ülkelerin bir güvenlik topluluğuna dönüşmelerinin önünde bir takım engeller bulunmaktadır. Öncelikle, Körfez ülkeleri ulusal/ülkesel egemenlik normunu en ilkel ve saf şekliyle algılamakta ve uygulamaya çalışmaktadırlar. Bu durum Körfez ülkelerinin kendi aralarında rakip uluslararası kültürden barışçı kültür aşamasına geçmelerini ve bir güvenlik topluluğu oluşturmalarını güçleştirmektedir. Körfez ülkeleri, birlikteliğin daha nitelikli hale gelmesi ve derinleşmesi halinde Suudi Arabistan'ın ezici bir hegemonia dönüşmesinden çekinmektedirler. Çünkü Körfez ülkeleri arasında Suudi Arabistan'ı, örneğin AB içerisinde Fransa, Almanya ve İngiltere örneğinde olduğu gibi, dengeleyebilecek bir

³⁵⁰ Gause, **Oil Monarchies ...**, ss. 131-132.

ülke bulunmamaktadır. Dahası, Bellamy'nin de dediği gibi, Körfez bölgesinin sürekli bir savaş halinde olması da Körfez ülkelerinin istikrarlı ve nitelikli bir birliktelik oluşturmalarını engellemektedir.³⁵¹ Körfez ülkelerinden her birinin bölgesel ve küresel düzeydeki başat güçlerle doğrudan etkileşim içerisinde olmaları ve küresel etkileşimin KİK düzeyindeki etkileşime baskın gelmesi bu noktada en önemli etkidir.

Bölgesel güçlerin kimlik politikaları üzerinden Körfez ülkelerini etkilemeleri İslamcı ve Arapçı ideolojiler üzerinden gerçekleşmektedir. Bu ideolojilerin sınır ötesi uzantıları sınırları bulanıklaştırmakta ve bu nedenle Körfez ülkelerinin güvenlik topluluğu olma yönünde mesafe kat etmelerini engellemektedir.

Birer dağıtıcı devlet olan Körfez ülkelerinin askeri teknoloji açısından yetersiz olmaları, demografik, sosyal ve siyasi koşullar nedeniyle savunma anlamında daha fazla yabancı askere ve genelde Batı'ya özelde ABD'ye muhtaç durumda olmaları, yani güvenlik konusunda da dışa bağımlı durumda bulunmaları ve vatandaşların devlete karşı yabancılaşması da bu ülkelerin sözcüğün tam anlamıyla bir güvenlik topluluğu oluşturmalarını engellemektedir.

Körfez ülkelerinin liderleri devleti değil kendi kişisel rejimlerini koruma ve meşrulaştırma amacı gütmekte ve bu durum bir güvenlik topluluğu içerisinde görülmesi gereken davranış kalıplarının ortaya çıkmasını engellemektedir.³⁵² Rejimlere ve Körfez bölgesi hayat tarzına yönelik en önemli tehditler dışarıdan, komşu ülkelere, Arap dünyasından ve insan hakları doğrultusundaki talepler vb nedeniyle Batı'dan gelmektedir. Ayrıca, Körfez ülkelerinden her birinin bölgesel ve küresel düzeydeki başat güçlerle doğrudan etkileşim içerisinde olmaları ve küresel etkileşimin KİK düzeyindeki etkileşime baskın gelmesi de bu ülkelerinin yalıtılmış bir güvenlik topluluğu oluşturmalarının önündeki en önemli engellerden biridir.

ABD ve İngiltere ile savunma alanında yapılan iş birliğinin nedenlerine gelince, her şeyden önce Körfez ülkeleri uluslararası alanda kendileri için ABD ve İngiltere'den daha elverişli bir müttefik bulunmadığına inanmışlardır. Çünkü ABD ve

³⁵¹ Bellamy, s. 119.

³⁵² Bellamy, s. 129.

İngiltere en azından söylem düzeyinde sadece ekonomik ve stratejik gerekçelerle bu ülkelerle iş birliği ve ittifak kurmuşlar ve Körfez ülkelerinin rejimlerine karşı ideolojik bir yaklaşım sergilemekten kaçınmışlardır. İkincisi, Körfez ülkeleri egemenliği kendi komşuları ile paylaşmaktansa “uzak” bölgeden gelen ve günün birinde nasıl olsa bölgeyi terk edip gidecek olan batılı ülkeler ile savunma iş birliği yapmayı kendilerince daha kabul edilebilir bulmuşlardır. O kadar ki, ABD’nin ve diğer batılı ülkelerin Körfez ülkelerinin savunulmaları ile daha fazla ilgilenmeleri için, bu ülkelerden silah alımına ağırlık verildiği bile ileri sürülebilmektedir.³⁵³ Üçüncüsü ve belki de en önemlisi, ABD ve İngiltere bölgedeki mevcudiyetlerini sürdürebilmek için bölge ülkelerinin zaaflarından ve bu ülkeler arasındaki çatışmalardan azami ölçüde yararlanma yoluna gitmiştir. Örneğin İkinci Dünya Savaşı’nın ardından ABD’li coğrafyacılar Basra Körfezi çevresindeki ülkeleri ve Pakistan’ı Batı Asya olarak adlandırmışlar ve diğer Arap ülkelerini dışarıda bırakmışlardır. J. Foster Dulles da 1958 yılında yaptığı bir açıklamada “Yakın Doğu bölgesinden gelen petrol arzının Arap devletlerinin birleştirilmesi yoluyla yeknesak hale getirilmesinin Batı Avrupa’nın enerji güvenliği açısından büyük bir risk oluşturduğunu” belirtmiştir.³⁵⁴ ABD bu şekilde hem enerji güvenliğini sürdürmüş, hem de stratejik bir köprübaşını kontrol altında tutmuştur.

1990 yılında Kuveyt’in Irak tarafından işgal edilmesine dek, Körfez ülkeleri ABD ile savunma bağlamında girdikleri ilişkileri kamuoylarına ya hiç açıklamamış, ya da önemsiz göstermeye çalışmışlardır. Körfez ülkeleri 1980’li yıllar boyunca ve daha sonra bağlantısız (non-aligned) ülke olduklarını iftiharla belirten açıklamalarda bulunmuşlardır.³⁵⁵ Suudi Arabistan da 1980’li yılların başlarında ABD’li yetkililer tarafından getirilen “stratejik yaklaşım” önerilerini geri çevirmiştir. Ama Körfez Savaşı ile birlikte Körfez ülkeleri, iç politik ortamın artık uygun olduğu düşüncesiyle, ABD ile olan askeri ittifak ilişkilerini açıkça ifade etmeye başlamışlardır. Washington ile savunma anlaşmaları imzalayan Bahreyn, Katar, BAE, Umman ve Kuveyt ABD ile fiilen askeri müttefik durumuna gelmişlerdir.

³⁵³ Sadowski, s. 77.

³⁵⁴ Bellamy, s. 135.

³⁵⁵ Örneğin bk. Suudi Dışişleri Bakanı Prens Suud El-Faysal’ın Bağlantısızlar Hareketinin Cartagena (Kolombiya)’da düzenlenen 11. Zirvesi’nde yaptığı konuşma, 14 Ekim 1995, **Suudi Dışişleri Bakanlığı** resmi web sitesi, <http://www.mofa.gov.sa/Detail.asp?InSectionID=3958&InNewsItemID=35120>, (23.05.2010)

Sonuç olarak, Körfez ülkelerinde iç-dış güvenlik ve savunma bağlamında alt bölgesel, bölgesel ve küresel düzlemler arasındaki etkileşimin doruk noktaya çıktığı görülmektedir. Körfez ülkelerinin savunma konusunda kendi kendilerine yeterli hale gelmeleri nüfus azlığı, siyasi sınırlandırmalar ve iş birliği önündeki diğer engeller nedeniyle imkânsızlaşmış değilse bile son derece güçleşmiştir. Bu nedenle Körfez ülkeleri kimi bölgesel ve küresel güçleri bir diğerine karşı oynayarak kendi manevra kabiliyetlerini artırmaya ve bir dereceye kadar bağımsız davranmaya çalışmışlardır ama son kertede Irak ya da İran gibi güçlü bölgesel düşmanlara, ya da olası iç isyanlara karşı ABD yardımını yanlarında görmek istemişlerdir. Bu durum Körfez ülkelerinin kendi aralarında barışçı kültüre (bir güvenlik topluluğu olmaya) doğru epey mesafe aldıklarını gösterse de, bölgesel ve küresel düzeylerde uluslararası alanın rakip hatta düşman ülkelerle dolu olduğunu düşündüklerini, Körfez ülkeleri açısından rekabetçi hatta hasmâne uluslararası kültürün hala etkili olduğunu göstermektedir.

Körfez ülkeleri askeri personel açıklarını kapatabilmek için yabancı personel alımına gitmişlerdir. Örneğin, BAE ve Katar ordularındaki yabancı oranı 1990 yılı itibariyle %30'dur. Suudi Arabistan'da İran-Irak Savaşı sırasında Pakistan ordusundan iki tugay yerleştirilmiş, Körfez Savaşı'nın ardından da 11.000 Pakistan askeri koalisyon güçlerinin bir parçası olarak ülkede bırakılmıştır. Aynı dönemde Kuveyt ordusunun üçte birinin de hiçbir ülkenin vatandaşı olmayan kabilelerden oluştuğu bildirilmekteydi.³⁵⁶ Körfez ülkelerinin ordularının eğitiminde çok sayıda batılı subay görev almıştır. Örneğin, Umman ordusunda başlangıçta tümüyle yabancı olan subaylar ancak 1990'lı yılların başında Ummanlılaştırılmışlardır. Bu noktada, rantiyeli/dağıtıcı devletin, yani petrol gelirlerinin etkisini göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Yabancı/paralı askerler devlete olan sadakatleri tartışmalıdır. Üstelik bu durum Körfez ülkelerinin vatandaşlarını, özellikle en kalabalık nüfusa sahip olan Suudi Arabistan'da, devlete karşı daha da yabancılaştırmıştır.

Körfez ülkeleri savunmalarında insan gücü açığını kapatmak için son teknoloji pahalı silah sistemlerinin satın alınması yoluna gitmişlerdir. Bu noktada en ileri giden Körfez ülkeleri Suudi Arabistan ve Kuveyt olmakla birlikte diğer dört ülke de, hatırı

³⁵⁶ Heard-Bey, "Conflict ...", ss. 199-222

sayılır ölçüde silah alımı yapmışlardır.³⁵⁷ Ne var ki, bu durum Körfez ülkelerini savunma bağlamında daha fazla dışa bağımlı hale getirmiştir. Her şeyden önce, ileri teknoloji silahlar uzun dönemli anlaşmalar karşılığında satın alınmaktadır. İkincisi, bu silahların kullanımı, bakımı ve tamiri ihracatçı ülkeden gelen uzmanlara bağlıdır. Sonuçta, Körfez ülkelerinin dış politikalarında ABD, İngiltere ve Fransa gibi silah ihracatçısı ülkelere olan bağımlılıkları artmıştır. Sofistike silahlar için yüklü miktarda kaynak aktarılmış olmasına rağmen, İran-İrak Savaşı'nın son yıllarında Kuveyt gemilerinin korunması için dışarıdan yardım talebinde bulunulması ve bu ülkenin işgalden ancak BM çerçevesinde oluşturulan ittifak güçlerinin yardımıyla kurtulabilmiş olması bağımlılığın boyutlarını ortaya koymuştur. Bu durum iç kamuoyunu daha duyarlı hale getirmiş ve muhalif seslerin dış politikaya daha fazla müdahil olmalarına neden olmuştur. Nitekim Suudi Arabistan'da Kral'a 1991 ve 1992 yıllarında sunulan dilekçelerde silah ithalatının azaltılması ve yerli silah üretimin artırılması ve çeşitlendirilmesi talepleri de yer almıştır. Bu noktada petrol gelirleri Körfez ülkelerinin dış politikaları üzerinde belirleyici etkiye sahip olmuştur. Örneğin petrol patlamasının yaşandığı dönemlerdeki silah alımları, gelir bolluğunda en azından finansal bakımdan herhangi bir sorun teşkil etmezken, düşük fiyat nedeniyle gelirlerin azalmasından sonra iç ve dış politikada çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Nitekim söz konusu dilekçelerde, zamanla savunma alanında çok büyük meblağlar harcanarak gerçekleştirilen silah ithalatının, Körfez ülkelerini dışa bağımlıktan kurtaramadığı, tam aksine bağımlılığı artırdığı dile getirilmiştir.³⁵⁸

VI. BÖLGESEL BİR ALT SİSTEM OLARAK KÖRFEZ İŞ BİRLİĞİ KONSEYİ (KİK)

KİK en azından söylem düzeyinde güvenlik, ekonomik, sosyal ve siyasi alanların tümü ile ilgili bir iş birliği platformu olarak tasarlanmışsa da, örgüt hakkında 1980-1990 arası dönem ile ilgili olarak yazılanlarda güvenlik dışındaki konulara çok az yer verildiği görülmektedir. Bunun en önemli nedenleri İran Devriminin Körfez'deki küçük ülkelerinin güvenliklerini tehdit eder nitelikte olmasına ek olarak³⁵⁹ Körfez

³⁵⁷ Sadowski, s. 52.

³⁵⁸ Gause, *Oil Monarchies ...*, s. 127

³⁵⁹ Paul Aarts, "The Middle East ...", s. 912.

lkeleri üzerinde travma etkisi yaratan İnan-İrak Savaşı ve on yılın sonunda Kuveyt'in Irak tarafından işgal edilmesi olaylarıdır.

Birinci bölümde de belirttiğimiz gibi, barışçı kültürün, kolektif kimliğin ve bu kültürün gereği olan uluslararası yapının (güvenlik topluluğunun) ortaya çıkmasında dört faktör başat rol oynamaktadır: karşılıklı bağımlılık, ortak kader, homojenlik (ortak kimlik oluşturma konusunda etkili) ve kendi kendini sınırlama.³⁶⁰ KİK'in kuruluşunda bu faktörlerin tümünün etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Körfez'deki küçük lkeler Irak ve İnan gibi güçlü komşuları karşısında egemenliklerini koruyabilmek için Suudi Arabistan gibi bir ülkeye ihtiyaç duymaktaydılar. Arab dünyası ve Ortadoğu'daki diğer ülkeler tarafında kuşatılmışlık algısı içinde olan Suudi Arabistan da yanı başındaki bu ülkelerden herhangi birinin bölgedeki görece güçlü ülkelerin kontrolü altına girerek çıbanbaşı haline gelmesini istemezdi. Üstelik petrol, iç ve dış güvenlik, ekonomi vb politikalarının, koordine edilmesi açısından da bu ülkeler karşılıklı olarak birbirine bağımlı durumdaydılar.

Paylaşmakta oldukları coğrafyanın yapısı, tarihi, kültürel bakımdan benzer deneyimlere sahip olmaları, önce İngiltere'nin ve daha sonra ABD'nin doğrudan ya da dolaylı olarak kontrolü altında kalmaları, rejimlerin yeknesak oluşu, benzer tehdit algılarına (İnan, Irak, Arap milliyetçiliği, Komünizm, hanedanlara yönelik iç tehditler vb) sahip olmaları ve tümünün ekonomilerinin petrole dayalı olması gibi etkenler bu ülkelerin hem ortak kaderini hem de homojenlik düzeyini ortaya koymaktaydı. Bu durum Körfez lkelerindeki biz algısını güçlendirmekteydi. Dolayısıyla, Fawcett'in de belirttiği gibi, bölgesel siyasi, ekonomik ya da askeri birlikteliklerin tanımlanmasında coğrafya ve ulus devlet faktörlerini aşan çok aşamalı ve çok amaçlı tanımlar yapılması gerekmektedir.³⁶¹ "Bölge" insan aktörü tarafından inşa edilen ve yeniden inşa edilen bir

³⁶⁰ Bk. Wendt, **Social Theory...**, s. 343 vd.

³⁶¹ L. Fawcett, "Alliances, Cooperation and Regionalism in the Middle East:", L. Fawcett, (Ed.), **International Relations of the Middle East**, Oxford: Oxford University Press, 2005, s. 432; Aktaran: Balamir, s. 3.

yapılanmadır. Dolayısıyla, “bölge” kavramı, bir süreç ve toplumsal bir yapılanma olarak anlaşılmalıdır.³⁶²

Aktörler iş birliğine giden sürecin ilk aşamalarında sadece kendi çıkarına odaklı kimliğin izlerini taşımaya ve bu yönde davranışlar sergilemeye devam edebilirler. Ama ilerleyen süreçte kolektif kimlik tam olarak inşa edilmiş olur. Homojenlik kolektif kültür oluşumunu iki yoldan etkiler. İlk olarak homojenlik çatışmaların şiddetini azaltır. Pek çok savaş dış politikaya taşınan içsel kurumların ya da değerlerin diğer devletlerin politikaları ile çelişmesi nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Nitekim Huntington’un “medeniyetler çatışması” tezi heterojenliğin çatışmalara kaynaklık edeceğini ileri sürmektedir. Bununla kast edilen devletlerin farklılıkları ile birlikte barış inşa edemeyecekleri ya da benzer birimler arasında hiç çatışma çıkmayacağı değildir. Amaç sadece içsel farklılıkların dışsal çatışmalara neden olabileceğini ortaya koymaktır. Homojenliğin ikinci etkisi ise aktörlerin diğer aktörler ile ilgili olarak “eğer aramızda hiçbir fark yoksa birbirimize gereğince muamele edelim” demelerini sağlayan bir ortam oluşturmasıdır.

Öte yandan homojenleşme kolektif kimlik oluşumunu engelleme yönünde de etki yapabilir. Birçok bakımdan kendilerini homojen bir bütünün bir parçası olarak gören aktörler önemsiz bazı noktalar yüzünden ayrılmaya gidebilirler. Nitekim dil, din ve Arapçılık ideolojisinde ortak olan Arap ülkeleri ülkesel egemenliklerini sağlama aldıktan sonra kolektif kimlik oluşturma adına çok az çaba göstermişlerdir. Ayrıca, Wendt’in de dediği gibi, birbirine çok benzeyen aktörler arasında işbölümü yok olur. Bu da aktörler arasındaki karşılıklı bağımlılığı ve ortak kader sahibi olma olasılığını düşürür.³⁶³

Kolektif kimlik ve güvenlik topluluğu oluşturma için önemli olan öğelerden biri de kendi kendini sınırlamadır. Grup için iyi olan birey için iyi olmayabilir. Bu problemi aşmak için aktörlerin ihtiyaçlarının karşılanacağına dair bir güven ortamının oluşturulması gerekir. Bazı aktörlerin kendilerini sınırlandırmaları diğerlerinin bir adım öne çıkmalarını ve kolektif kimlik oluşturma yönünde adım atmalarını kolaylaştırır.

³⁶² Balamir, s. 12.

³⁶³ Bk. Wendt, *Social Theory...*, s. 57.

Bunun için, devletlerin kuşku uyandırıcı hareketlerden ısrarla uzak durmaları, iç politik kuralların uygun olması ve gurup içerisinde yer alan bazı devletlerin –özellikle güçlü olanların- güven ortamı oluşturma amacıyla kendi kendilerini bağlayan girişimlerde bulunmaları gerekir.³⁶⁴

Wendt'e göre, eğer bir norm dışsal koşulların dayatmasıyla ihtiyaç ya da istek haline gelmişse, bu normun içselleştirilmesi daha kolay ve hızlı bir şekilde gerçekleşir. Eğer bir norm ihtiyaçlar ve istekler ile çelişiyorsa bu durumda bu norm ya hiç kabul görmeyecek ya da çok yavaş bir süreçte içselleştirilecektir.³⁶⁵ KİK büyük ölçüde dışsal koşulların dayatması ile ortaya çıkmış bir kurumdur.

Körfez İşbirliği Konseyi Körfez ülkeleri tarafından oluşturulmuşsa da, zaman içerisinde bu ülkelerin davranışlarına yön veren bir kurum haline gelmiştir. North'un da dediği gibi, kurumlar toplumdaki oyun kurallarıdır ya da insanlar arasındaki etkileşimi biçimlendirmek üzere insanlar tarafından getirilmiş sınırlandırmalardır; kurumlar insanlar arasındaki siyasi, sosyal ya da ekonomik etkileşim faktörlerini biçimlendirmektedir.³⁶⁶ Aktörlerin beklentilerini biçimlendiren ve onların davranışlarını sınırlandıran kurumlar bu yönleri ile yapıya benzemektedir. Ama aktör davranışlarından yapıya göre daha fazla etkilenmeleri kurumların uluslararası alandaki özerkliklerini tartışmalı hale getirmektedir.³⁶⁷ Kurumlar birer enformasyon kaynağı olmaları, karar alma kurallarını belirlemeleri, yapılan anlaşmaları gözetlemeleri ve ortak kimlikleri biçimlendirmeleri nedeniyle aktörler için hem sınırlandırıcı hem imkân tanıyıcı etkiye sahiptir. Bu bölümde KİK'in bir kurum olarak Körfez ülkelerinin amaçlarını, davranışlarını ve kolektif kimliklerini nasıl etkilediğini incelemeye çalışacağız.

Nüfus oranının düşük olması nedeniyle yabancı işçi bağımlılığı, yerel düzeyde yetişmiş ve güvenilir uzman sayısının çok az olması, kalkınma programları nedeniyle ortaya çıkan toplumsal istikrarsızlıklar, ekonomik ve sosyal dengeleri sarsacak denli büyük savunma programlarının uygulanması gibi nedenler Körfez ülkelerinin tam

³⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bk., Wendt, **Social Theory...**, ss. 357-63.

³⁶⁵ Wendt, s. 311.

³⁶⁶ Douglass C. North, **Institutions, Institutional Change and Economic Performance**, Cambridge: Cambridge University Press, 1990, s. 3.

³⁶⁷ Keohane, **International Institutions ...**, s. 3.

anlamıyla bağımsız ve özgün davranışlar sergilemelerinin önünde engel teşkil etmekteydi.³⁶⁸ Körfez ülkeleri, muhtemelen, bu zafiyet unsurlarının etkisini azaltmak, diğer bölgesel ve küresel meydan okumaları daha güçlü bir şekilde karşılamak için Körfez İşbirliği Örgütü (KİK)'i kurmuşlardır. Yöneticiler arasında, bölge de alışılmış olduğu üzere gayri resmi biçimde yapılan görüşmeler sonuçta ortaya çıkacak olan resmi iş birliğinin ilk adımlarını oluşturmuştur. Bu görüşmeleri 1981'de Taiz'de (Yemen) yapılan İslam Konferansı Örgütü toplantıları sırasında yapılan görüşmeler izlemiştir. Şubat ayında dışişleri bakanları Riyad'da bir araya gelerek Körfez İşbirliği Örgütü'nü (KİK) oluşturan kurumsal alt yapıyı hazırlamışlardır.³⁶⁹

Daha önce görülmemiş bir düzeyde artan petrol gelirlerinin korunması ve değerlendirilmesi ile ilgili kaygılar da Körfez ülkelerini birlikte davranmaya yönelten nedenler arasında sayılmalıdır. Bu ülkeleri oluşturan toplumlar arasındaki kültürel yakınlık ve benzer siyasi rejimlerin işbaşında olması gibi nedenler de KİK'in kuruluşu üzerinde kolaylaştırıcı rol oynamıştır. Bu açıdan bakıldığında, coğrafi bakımdan Körfez bölgesinin iki ucunda yer alan Arap ülkeleri olmalarına rağmen Irak ve Yemen'in niçin KİK dışında bırakıldıkları daha iyi anlaşılmaktadır. Irak bir petrol ülkesine olmasına rağmen "cumhuriyet" rejimi ile yönetilmekteydi ve ekonomisi Körfez ülkeleri ile karşılaştırıldığında daha çeşitlendirilmiş bir yapıya sahipti. Kuzey ve Güney Yemen devletleri de, farklı yönetim biçimine sahip olmaları yanında, rezervlerinin çok düşük olması nedeniyle ekonomilerinde petrolün neredeyse hiçbir etkisi bulunmamaktaydı.

KİK üyeliği başlangıcından itibaren Arap yarımadasının petrol ihraç eden ve monarşi ile yönetilen altı ülkesi –Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Katar, Bahreyn ve Umman- ile sınırlı tutulmuştur. Altı ülkenin hükümetleri, yaptıkları çalışmaların bir askeri pakt kurma amacı taşımadığı, dolayısıyla ne İran'ın ne de Irak'ın bu çalışmalardan rahatsızlık duymamaları gerektiği yönünde açıklama yapma zorunluluğu duymuşlar ve girişimi ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda iş birliği

³⁶⁸ Muhammed Ğanim Er-Rumeyhî, "El-Halîcû fi 's-Semaniat: et-Tenmiyetü ve't-Teberiyat" (1980'lerde Körfez: Kalkınma ve Bağımlılıklar), **Kadâyâ El-Arabiyye**, Haziran 1980, s. 53.

³⁶⁹ Heard-Bey, "Conflict ...", ss. 199-222; Maxwell Orme Johnson, "The role of U.S. Military Force in the Gulf", Christopher C. Joyner (Ed.), **The Persian Gulf War: Lesson for Strategy, Law, and Diplomacy** içinde (9-110), New York- Westport- London: Greenwood Press, 1990, s. 108.

amacına yönelik faaliyetler olarak sunmuşlardır.³⁷⁰ Ama yapılan resmi açıklamalarda söz konusu altı ülkenin dünya kanıtlanmış petrol rezervlerinin yaklaşık üçte ikisine ve serbest piyasa ekonomilerindeki petrol üretiminin yaklaşık üçte birine sahip olduğunu ve bu grubun dikkate alınması gereken bir güç konumunda bulunduğunu hatırlatma konusunda herhangi bir çekince duymamışlardır. Ayrıca, kendi kamuoylarını yatıştırmak için, batılı ülkelerin bölgede güç konuşlandırmasına karşı olduklarını da açıklamışlardır.³⁷¹

T. Al Hamad gibi pek çok yazar KİK'in yalnızca askeri bir kurum olduğunu ve İran-Irak Savaşı nedeniyle yükselen tehditlerle baş etme amacıyla kurulduğunu, liberal gerekçelerin ise yalnızca vitrin malzemesi olduğunu ileri sürmektedirler.³⁷² Kimi yazarlar ise, Körfez bölgesinde bir tür siyasi birlik oluşturma yönündeki müzakerelerin KİK'in kurulmasından birkaç yıl öncesine kadar uzandığını, dolayısıyla KİK'in kuruluş nedeninin İran-Irak Savaşı olmadığını, savaşın oluşturduğu tehdidin sadece, kurulacak olan birliğin türü konusunda uzlaşma sağlanması üzerinde etkili olduğunu ileri sürmektedirler.³⁷³ Dolayısıyla, KİK'in kuruluşunda en önemli unsur muhafazakâr monarşilere yönelik liberalleşme talepleri gibi iç ve İslamcılık (İran), Baasçılık (Irak) ve Arap milliyetçiliği gibi dış tehditler olmuştur. Yani KİK temelde Körfez ülkelerinde düşüncelerin ve kimlikler tarafından belirlenen çıkarların gereği olarak ortaya çıkmıştır.

KİK'in ortaya çıkışını belirleyen dört temel düşünceden söz edilebilir: Kabilecilik, muhafazakâr İslamcılık, monarşicilik ve rantiyeci/dağıtıcı devlet.³⁷⁴ Kabileciliğin ve muhafazakâr İslamcılığın niteliklerini bölüm başında ayrıntılı olarak açıklamaya çalışmıştık. KİK Körfez ülkelerindeki, hiçbiri uzun dönemli yönetim geleneğine sahip olmayan monarşiler için bir meşrulaştırma aracı olarak tasarlanmıştır. KİK ile birlikte Körfez monarşileri rejimlerinin yerel birer despotizm değil, uluslararası

³⁷⁰ Heard-Bey, "Conflict ...", s. 210.

³⁷¹ M. Orme Johnson, age. ve yer.

³⁷² Bk. Turki Al Hamad, "Imperfect Alliances: will the Gulf Monarchies Work Together?", **Meria Journal**, Volume 1, No. 2 - July 1997, <http://meria.idc.ac.il/journal/1997/issue2/jv1n2a3.html>, (02.08.2010).

³⁷³ Körfez'de güvenliği sağlamak üzere birlik oluşturma yönünde ilk düşünce 1974 yılında İran Şah'ı tarafından önerilmiş, İran hegemonyasından çekinen Körfez ülkeleri öneriye karşı çıkmışlardır. 3 yıl sonra Suudi Arabistan tarafından karşı bir öneri getirilmiş, bunu Kuveyt, Umman ve Irak tarafından getirilen diğer öneriler izlemiştir. Bk. Bellamy, s. 124.

³⁷⁴ Bellamy, s. 126.

toplum tarafından kabul görmüş bir meşru bölgesel bir kültür olduğunu göstermeyi amaçlamışlardır. Aynı şekilde, vatandaştan vergi almaksızın refah düzeyini sürdürebilme yolu olarak görülen dağıtıcı devlet düzeni de Körfez monarşilerinin devamı için zorunlu bir araç konumundaydı. Dağıtıcı devletin devamı ise petrol arzının güvenli bir şekilde devam etmesine bağlıydı. Nitekim Bellamy'ye göre, Körfez ülkelerinin KİK'i kurma amaçlarından biri de petrol üretimini ve fiyatları kabul edilebilir düzeyde tutmak ve bu konuda yaşanması olası dalgalanmalara karşı ekonomilerini çeşitlendirmektir.³⁷⁵

1950'li yıllarda, Mısır'da Nasır yönetimi ile birlikte Arap milliyetçiliğinin yükselmesi, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'da mevcudiyetini hissettirmeye başlaması, Arap-İsrail çatışmalarının yoğunlaşması ve daha sonra 1958 yılında Mısır ile Suriye'nin Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurması, İngiltere'nin Irak ve Ürdün'deki pozisyonlarını kaybetmesi, Lübnan'da iç savaşın patlak vermesi gibi nedenler bölgeyi jeostratejik bakımdan daha karmaşık hale getirmiştir. Bu olayların bir sonucu olarak Körfez ülkeleri kendilerini çevreleyen bölgede Batı öncülüğündeki güvenlik sisteminin kendilerini koruma noktasında yeterli olmayacağını düşünmeye başlamışlardır. C. Smith'in de dediği gibi, bu durum iki önemli sonuç doğurmuştur Birincisi, Körfez ülkeleri güvenliklerinin sağlanması için Batı'nın kendilerine daha fazla yardımcı olmasını istemişlerdir. İkincisi ise, Körfez ülkeleri kendi güvenliklerini sağlama yönünde daha fazla çaba göstermeleri gerektiğine inanmaya başlamışlardır.³⁷⁶ Daha sonra Körfez İşbirliği Konseyi (KİK)'in kurulmasının temel nedenlerinden biri de bu düşüncelerdir. Öte yandan ABD de Körfez bölgesini bölge ülkelerinin katkısı olmaksızın tek başına savunmanın finansal ve siyasi açıdan gittikçe güçleştiğini görerek Körfez ülkelerini savunma anlamında bir birlik oluşturmaları için teşvik etmeye başlamıştır. Nitekim Kechichian, Körfez ülkelerinin KİK'i ABD'den gelen baskı ve telkinlerin sonucunda kurduklarını iddia etmektedir.³⁷⁷

³⁷⁵ Bellamy, s. 127.

³⁷⁶ Bk. Smith; ss. 71 – 74.

³⁷⁷ Joseph A. Kechichian, "The Gulf Cooperation Council and the Gulf War", Ed. Christopher C. Joyner, **The Persian Gulf War: Lesson for Strategy, Law, and Diplomacy** içinde (91-110), New York: Westport- London: Greenwood Press, (ss. 9-110), 1990, s 107.

Bazı yorumculara göre ise, Körfez bölgesine bu sırada yapılacak olan bir ABD müdahalesine bölge ülkelerinin kamuoyları açısından bakıldığında, Umman dışındaki kamuoyları Amerika karşıtı bir tavır takınmışlardı.³⁷⁸ Umman ise, güney vilayetlerinden olan Dhofar'daki isyan hareketinden ve Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti (YDHC)'den gelen tehditler nedeniyle Amerikan müdahalesini memnuniyetle karşılamış ve Hürmüz Boğazı'nın savunması için kurulacak olan uluslararası bir savunma düzenlemesine Batılı ülkelerin de dâhil edilmesini önermişti. Suudi Arabistan ABD'nin taleplerini kabul etmiş ve 6 AWACS* ile iki KC-135 hava tankerinin YDHC ve Körfez'deki gelişmeleri gözlemek üzere kendi topraklarından operasyon yapmalarına izin vermiştir. Kuveyt ise 1981 Martında İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher tarafından önerilen ve İngiliz ve Fransız hava, deniz ve kara birlikleri ile takviye edilecek olan “dinsiz” Amerikan HKB'sine şiddetle karşı çıkmış ve sonunda Körfez'deki diğer ülkelerden destek görmüştür.³⁷⁹ Buna göre, süper güçlerin Körfez'de baş gösteren olaylara müdahil olması ihtimali ve batılı girişimlerin artması Körfez ülkeleri için kendi güvenliklerini kendilerinin sağlaması amacıyla iş birliğine gitme zamanının geldiğini göstermiştir.

Bir karşılaştırma yapmak gerekirse, Birleşik Arap Cumhuriyeti –BAC (Mısır ve Suriye ve ikincisinde Mısır, Suriye ve Irak) gibi daha önceki girişimler ABD'ye karşı, en azından ABD'ye rağmen başlatılmış ve sonuçsuz kalmıştır. KİK ise o günlerde Afganistan'ı işgal eden SSCB ve Amerikan askerlerini rehin alan İran rejimi ile başı dertte olan ABD'nin önerisi ve desteği ile kurulmuştur. Dolayısıyla, Ortadoğu bölgesinde uluslararası sistemin başat güçleri tarafından onaylanıp desteklenmeyen iş birliği ya da birleşme girişimleri süreç içerisinde akamete uğramakta, desteklenenler ise varlıklarını uzun süre koruyabilmektedirler. Bu desteğe sahip olmanın elbette bir bedeli olmalıdır ve bu durumun Körfez ülkelerinin ABD hilafına politikalar geliştirmelerinin niçin mümkün olmadığını açıkladığı ileri sürülebilir.

Abu Dabi'de Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) kurulduğunda Ortadoğu konularında yorum yapan uzmanlar bu yeni paktın da, kısa süre sonra dağılacağını

³⁷⁸ Heard-Bey, “**Conflict** ...”, s. 204.

* AWACS: Airborne Warning and Control System.

³⁷⁹ Heard-Bey, “**Conflict** ...”, s. 204.

beklemekteydiler. Bu yorumcular farklı Arap devletleri tarafından daha önce gerçekleştirilen girişimlerin hemen hiçbir etkinlik göstermeden dağılmalarını örnek göstermekteydiler.³⁸⁰ Ama bu kuşkuların gerçeği yansıtmadığı zaman içerisinde ortaya çıkmıştır. Uluslararası toplumun başat güçleri tarafından desteklenmek ve petrol gelirleri gibi maddi temele sahip olmak KİK'i uzun ömürlü kılmıştır.

Öte yandan, Arap dünyasındaki sol eğilimli ülkeler ile yaşanan görüş ayrılıkları, özellikle Suudi Arabistan için temel kaygı nedeni olmuştur. Bu sırada, İran destekli olduğu ileri sürülen bir darbe girişimi Bahreyn hükümetini sarsmıştır. Suudi Arabistan'da da 1980 yılındaki Hac sırasında Mekke'de yaşanan olaylardan kaynaklanan iç güvenlik problemleri de KİK'in kurulmasında etkili olmuştur. Özellikle Suudi Arabistan Arap dünyasında ortaya çıkan bu yıkıcı çatlağa karşı acilen tepki gösterilmesi gerektiği sonucuna varmıştır. Aynı zamanda, İran-İrak Savaşı'nda o ana dek var olan denge bir anda İran lehine bozulmuş, bir İran zaferi ve bu ülkenin Irak'a girmesi an meselesi haline gelmiştir. İran'ın kazanımları Körfez ülkelerinin İran-İrak Savaşı'na karşı takındıkları tutumun ortak paydası olan "bekle-gör" anlayışını sarsmıştır.

Sonuç itibariyle, KİK bir takım içsel ve dışsal koşulların zorlaması sonucunda kurulmuştur. Göz önünde bulundurulması gereken en önemli nokta da, bir enerji kaynağı olarak petrolün ve petrol gelirlerinin KİK'in kurulması üzerinde oynadığı roldür. Nitekim Simon C. Smith'e göre, KİK'in kuruluşunda petrol gelirlerinin mevcudiyeti ve petrolden sağlanan gelir akışının istikrarlı bir biçimde sürmesini sağlama amacı, bağımsızlık düşkünlüğü ve buna karşılık bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdüremeyeceğini anlama düşünceleri etkili olmuştur.³⁸¹ Dolayısıyla petrol gelirleri bir yandan KİK'in kurulmasını mümkün kılan maddi temeli oluşturmuş, diğer yandan da bu gelirleri korumak ve artırmak KİK'in amacı haline gelmiştir.

Aslında Körfez bölgesinde birlik oluşturma düşünce ve girişimleri 1980'li yıllardan önceki dönemlerde mevcuttu. 1950 – 68 yılları arasında İngiltere terk etmek üzere olduğu Körfez bölgesinde federasyon kurma yönünde bir takım girişimlerde

³⁸⁰ Bk. Cordesman, *The Gulf...*, s. 241.

³⁸¹ Bk. Smith, ss. 55- 70.

bulunmuş ama bu noktada başarılı olamamıştı. Tasarlanan oluşum Bahreyn, Kuveyt ve daha sonra BAE'yi oluşturacak olan şeyhliklerden oluşan bir federasyon olacaktı. Hatta Suudi Arabistan önderliğinde Arap yarımadasının Ürdün'ün güneyinde kalan kısmını tümüyle kuşatan bir federasyon olması da dile getirilmiştir. Ne var ki, Suudi Arabistan, ya da Kuveyt gibi güçlü bir devletin gölgesinde kalmaktan çekinen emirler böyle bir federasyon fikrine sıcak bakmamışlardır.³⁸² Dolayısıyla petrol ve petrol gelirleri bu aşamada Körfez ülkeleri üzerinde birleştirici bir rol oynayamamıştır. Ancak, BAE'nin kuruluşu sırasında emirlikler arasında yegâne petrol üreticisi durumunda bulunan Abu Dabi birlik oluşturma konusunda diğer emirlikleri petrol gelirleri sayesinde ikna edebilmiştir.³⁸³ Petrol gelirleri etkisiyle daha geniş çaplı bir birleşme hareketi için 1980'li yılları beklemek gerekmiştir.³⁸⁴

Körfez İşbirliği Konseyi Sovyetlerin Afganistan'ı işgali, İran'daki İslâmî Devrim ve 1973 petrol kriziyle dörde katlanan petrol fiyatlarının yeniden düşüş trendine girmesi, Irak'ta Saddam Hüseyin'in iktidarını pekiştirmesi, gibi olaylar ve olgular nedeniyle, Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru yaklaşıldığı ve uluslararası ortamın son derece gerilimli olduğu bir dönemde, 25 Mayıs 1981 tarihinde kurulmuştur. Örgüt bünyesinde ekonomi, sanayi, ticaret, petrol ve doğalgaz, elektrik ve su, ulaşım ve iletişim, plânlama ve kalkınma, bilim ve teknoloji, sağlık, eğitim, gençlik ve spor, çevre, güvenlik ve dış politika alanları yanında, askeri, hukukî, parasal ve finansal alanlarda iş birliği oluşturma, bunu sürdürme ve geliştirme amacıyla oluşturulmuş alt kurumlar yer almaktadır.³⁸⁵

KİK üyesi ülkeler tarafından yapılan resmi açıklamalara göre ise, örgüt konjonktürle ilgili nedenlerden dolayı değil, sosyal, kültürel ve tarihi bağların ortaya çıkardığı gereklilikler nedeniyle kurulmuştur. Örgütün resmi internet sitesinde kuruluş

³⁸² Smith, ss. 58.

³⁸³ Salah Al-Ukâd, "Et-Teyyarü'l-Vahdevî ve Muâvekâtihi fi Devleti'l-İmârât" (BAE'de Birleşme Hareketi ve Engeller), **Es-Siyâsetü'd-Düveliyye**, Sayı 40, Nisan 1975, s. 150–1.

³⁸⁴ BAE'nin kuruluşunun KİK için bir ön örnek teşkil ettiği ileri sürülmektedir. Bk. Balamir, 2006, s. 7.

³⁸⁵ Bk. **KİK**, "Mecâlât ve Incâzat et-Teâvun", <http://www.gcc-sg.org/index.php?action=Sec-Show&ID=47>, (18.04.2008). KİK'in kuruluşunu izleyen aylarda, çalışmalarıyla birçok alanda iş birliği malzemesi sunan bir takım komiteler kurulmuştur. Bu komitelerin ilgilendikleri konular genellikle daha önce ele alınan iki ya da çok taraflı iş birliği alanlarıyla ilgiliydi. KİK'in kurulduğu yıl, üye ülke dışişleri bakanları beş kez bir araya gelmiştir. Bakanlar tüm bölge için büyük bir tehdit oluşturan ve üye ülkelerin her birini farklı ama ciddi biçimde etkileyen çatışmalar konusunda açıklamalar yapmışlardır. Bk. age ve yer.

nedeni ve amacı olarak şu anlamdaki ifadelere yer verilmektedir: “KİK’in kurulmasını öngören karar o anın bir ürünü değildi. Tersine, sosyal, kültürel ve tarihi gerçekliğin somutlaşmış haliydi. Derin tarihi ve dini bağlar bu altı ülkeyi birbirine bağlamaktadır ve bu ülkelerin vatandaşları arasında güçlü akrabalık ilişkileri mevcuttur. Çölden denize dek uzanan coğrafi faktör tarafından da desteklenmekte olan tüm bu faktörler söz konusu ülkeler arasındaki etkileşimi ve bağlantıları harekete geçirmiş; homojen değerler ve karakteristikler yaratmıştır. Dolayısıyla, KİK bir yandan öteden beri devam etmekte olan gerçekliklerin devamı, evrimi ve kurumsallaşması, diğer yandan, vatandaşların bir tür bölgesel Arap birliği arzularının hayata geçirilmesi anlamına gelmekteydi.”³⁸⁶ Buna göre, KİK üyesi ülkeler siyasi ve sosyal bakımdan homojen yapıları temsil etmektedirler. Bu ülkeler aynı siyasi deneyimi paylaşmakta ve kendi içerisinde bütünlük arz eden bir coğrafi alan üzerinde yer almaktadırlar. Tüm bu faktörler söz konusu ülkelerin tıpatıp aynı olmasa bile, birbirine benzer dış dünya algılayışlarına sahip olmalarını sağlamaktadır.³⁸⁷

Her bir üye ülke için amaçlanan çıkarların birlikte çalışarak elde edilebileceği, Körfez bölgesinin güvenliğinin iş birliği içerisinde sağlanabileceği gibi neoliberal özellikler taşıyan açıklamalara rağmen, kuruluşundan bu yana geçen yaklaşık çeyrek asırlık süre içerisinde gösterdiği faaliyetler ve yaptığı açıklamalar, kuruluş aşamasında özelde bölgenin, genelde ise uluslararası sistemin içerisinde bulunduğu koşullar göz önünde bulundurulduğunda, teşkilatın temelde bir takım tehdit algılamaları ile baş etme kaygısıyla kurulduğu anlaşılmaktadır.

KİK’in kuruluş bildirgesinde, dış güçlerin Körfez bölgesine müdahale etmelerinin reddedilmesi dışında güvenlik ve dış politika ile ilgili konulara değinilmemiş olmasına rağmen, Irak-İran Savaşı’na karşı nasıl bir tavır alınacağı, bölgenin ve üye ülkelerinin her birinin istikrarına yönelik güvenlik tehditleriyle nasıl başa çıkılacağı gibi soruların katılımcıların zihninde önemli yer işgal ettiği henüz ilk toplantıda ortaya çıkmıştır. Nitekim Umman hükümdarı Sultan Kâbus bu tür konuların,

³⁸⁶ KİK, “El-Muntalakât ve’l-Ahdâf”, (Hareket Noktaları ve Hedefler), <http://www.gcc-sg.org/index.php?action=Sec-Show&ID=3> (18.04.2008).

³⁸⁷ Bk. KİK, “Mecâlât...” age ve yer.

siyasi liderlerce 1982 Mayısında Abu Dabi'de yapılan gayri resmi toplantıda ele alındığını doğrulamıştır.³⁸⁸

KİK'in kuruluşunda, finansmanında, alınan kararlarda ve uygulamada asıl söz sahibi, tahmin edileceği üzere Suudi Arabistan olmuştur. Örneğin 1981 Eylülünde KİK dışişleri bakanları Filistin sorununun çözümü konusunda Suudi Arabistan tarafından önerilen 'Fahd Planı'nın (Ağustos 1981), hükümetleri tarafından desteklendiğini açıklamışlardır. Bu açıklama KİK ülkelerinin, kendi politikalarını Arap dünyasının kaygılarıyla koordine etme tarzını da ortaya koymuştur.³⁸⁹

KİK'in bir örgüt olarak ne denli başarılı olduğunu ortaya koyabilmek için, gözlemciler bu örgütü diğer benzer uluslararası örgütlerle, genellikle de AB ile karşılaştırmaktadırlar. KİK delegasyonu da bu analojiye oldukça sık başvurmuştur. Bu nedenle, KİK içerisindeki iş birliği uygulamalarının artırılması için pek çok çağrı yapılmıştır. Örneğin, Euro benzeri para birliğine gidilmesi çağrıları KİK'in kuruluşundan bile daha öncesine, 1980'li yılların başlarına gitmektedir.³⁹⁰ Ne var ki, KİK'in kuruluşu için aktif çaba harcayan siyasetçiler, komşu iki ülkeyi, İran ve Irak'ı rahatsız edecek realist/çıkarıcı açıklamalar yapmaktan kaçınmışlar, amaçlarının sadece sosyal ve ekonomik iş birliği olduğunu dile getirmişlerdir.

KİK'in kuruluşuna ve bu sıralarda yapılan açıklamalara cevap olarak, Irak Arap Birliği'nin tatmin edici bir zemin sunduğunu, yeni oluşturulacak birlikteliklerin Arap Birliği çerçevesinde hareket etmeleri gerektiğini, bununla birlikte KİK'in kurulmasına tümüyle karşı olmadığını belirtmiştir. Yemen Arap Cumhuriyeti ise katılım için kendisini davet etmeyen kurucu ülkeleri eleştirmiş, bu şekilde oluşturulan birliğin Arap dayanışmasını tehdit edeceğini ileri sürmüş ve uygulamada Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti (YDHC) ve Irak ile ilişkilerini yoğunlaştırarak karşılık vermiştir.³⁹¹ Öte yandan, Suriye ve FKÖ gibi diğer Arap aktörler de Arap dünyasının öncelikleri sıralamasında kendi konumlarının alt sıralara inmesi, ya da Körfez bölgesinin öne

³⁸⁸ Cordesman, *The Gulf ...*, s. 384.

³⁸⁹ İsrail'in Fahd planını müzakere dahi etmeksizin derhal reddetmesi nedeniyle Suudi girişimi akamete uğramıştır. Bk. Heard-Bey, "Conflict ...", ss. 199-222.

³⁹⁰ Heard-Bey, "Conflict ...", s.222.

³⁹¹ Bk. Ahmet, s. 55.

çıkması korkusu ile KİK'in kuruluşunu kaygıyla karşılamışlardır.³⁹² Arap Birliği Genel Sekreteri konseyin kuruluşunu memnuniyetle karşıladıklarını, bunun Arap hareketini dünyaya duyurma noktasında öncü bir adım olacağını belirtmişse de, bazı yorumcular Arap Birliği'nde kendi dışında siyasi güç merkezi oluşturan konseye karşı bir hoşnutsuzluğun ortaya çıktığını ileri sürmektedir.³⁹³

KİK'in kuruluşunun ardından sağlık, ulaştırma, maliye, sanayi ve ticaret bakanları, posta servisleri, göçmen ajansları ve liman yetkilileri tarafından iş birliği konulu pek çok toplantı düzenlenmiştir. Konseyin asıl olarak ekonomik bir iş birliği çerçevesi oluşturacağı, özellikle de petrolün üretimi, ihracı ve fiyatlandırılması konularında koordinasyonun amaçlandığı ileri sürülmüşse de bu amaca ulaşamamıştır. Bunun en önemli nedeni 1980'li yıllarda dünya piyasalarında görülen petrol bolluğudur. Bu dönemde, örneğin, Kuveyt hem üretimi kısmış hem de OPEC tarafından ilan edilen fiyatlara uymuştur. Suudi Arabistan ise piyasadaki arz fazlalığı problemini daha da derinleştirecek şekilde, yüksek düzeyde üretim yapmayı sürdürmüştür.³⁹⁴ Bu sırada İran gibi mali sıkıntı içersinde olan ülkelerin üretimi çaresizce artırma eğiliminde olmaları nedeniyle fiyatların daha da düşmesi kuvvetle muhtemel bir hale gelmişti. Bir diğer sorun da AB'nin işlenmiş petrol ürünlerinin kabulü ile ilgili olarak ortaya koyduğu ithalatı zorlaştıran politikalara birlikte karşı koyma zorunluluğu idi.³⁹⁵

KİK faaliyet göstermekte olduğu süre içerisinde pek çok karar ve anlaşma üretmiştir. Bu kararların ve anlaşmaların bir kısmı devlet başkanları zirvelerinde, bir kısmı bakanlar toplantılarında, diğerleri ise çeşitli komiteler tarafından oluşturulmuştur. Bu yelpaze KİK üyelerinin iş birliği konusunda ne denli azimli olduklarının bir kanıtıdır. Bazı alanlarda karşı karşıya kalınan durum iş birliğini kaçınılmaz kılmıştır. KİK'in kuruluşunun ilk yıllarında uygulamanın karar alma mekanizmasının gerisinde kalmasının en bariz nedenlerinden biri, ilk toplantılarda ve konferanslarda üye ülkelerden hemen hiçbirinin iş birliği ruhundan yoksun olduğu görüntüsü vermek

³⁹² Abdülhamit El-Muvâfi, "Meclisü't-Teâvünü'l-Halîcî" (Körfez İşbirliği Konseyi), **Es-Siyâse Ed-Düveliyye**, Sayı 65, Temmuz 1981, ss. 126–133.

³⁹³ Abdullah Fahd En-Nefis, **Meclisü't-Teâvünü'l-Halîcî: El-Îtâru's-Siyâsiyy ve'l-Îstraticiyy** (Körfez İşbirliği Konseyi: Siyasi ve Stratejik bir Çerçeve), Matbaatü TâHâ: Londra, 1982, ss. 14–16.

³⁹⁴ En-Nefis, s. 18.

³⁹⁵ KİK, "Cooperation in the Field of Energy, <http://www.gccsg.org/eng/index.php?action=Sec-Show&ID=59>, (23.04.2010).

istememeleri olabilirdi. Aslında delegeler KİK bölgesini kapsayan girişimleri büyük bir heyecanla destekliyorlardı. İkinci bir sorun, KİK bünyesinde alınan kararları denetleyecek bir mekanizmanın henüz oluşturulamamış olmasıydı.

Kurumsallaşma anlamında kat etmeleri gereken hayli mesafe bulunan Körfez ülkelerinin KİK bünyesinde AB benzeri hızlı bir ilerleme kaydetmeleri beklenemezdi. Riyad'daki KİK merkezinde AB benzeri bir yapılanma ve personel ordusu mevcut değildi. Zaten kimileri henüz yeni kurulmuş bulunan KİK üyesi altı ülke arasında uygulama alanında iş birliği sağlamak çok da kolay bir iş değildi. Bunun en açık örneklerinden biri göçmenlerle ilgili olarak yapılan düzenlemelerde ortaya çıkmıştı. Heard-Bey'in de dediği gibi, KİK üyesi ülkelerin tümü bölgedeki nüfus dengesini korumak için ortak bir göçmen politikasının gerekliliğine inanmaktaydılar ama her ülkenin gereksinim duyduğu göçmen tipi farklı olduğundan uygulama da birlik sağlanamamıştı.³⁹⁶

KİK'te bütünleşmeyi yavaşlatan bir diğer sorun da Körfez ülkelerinden her birinin yeni oluşturmakta olduğu kendine özgü sanayi dalını koruma arzusuuydu. Örneğin Kuveyt 1990 yılında, Irak tarafından işgal edilmeden sadece bir yıl önce, %40'ı ve daha fazlası ülke içerisinde üretilen mallara uyguladığı gümrük vergisini %25'e yükseltmiş, %75'i ülke içerisinde üretilen malların ithalini ise tümüyle yasaklamıştı.³⁹⁷ Suudi Arabistan ve Umman'da tarım ve tüm Körfez ülkelerinde belirli sanayi dalları – muhtemelen zamanın modası olan ithal ikameci ekonomi rüzgârının etkisiyle-korumacılık politikaları ile beslenmiştir.³⁹⁸

Kendi üyeleri ya da ilgili ülkeler arasında çatışma çözümü konusunda KİK yeterli bir performans ortaya koyamamıştır. Bunun iki nedeni vardır. İlk olarak, Katar ve Bahreyn arasındaki anlaşmazlıklar da olduğu gibi, KİK üyeleri çatışan taraflardan her ikisi ile de çok yakın ilişki içerisinde oldukları ve bu durum onları bir tarafın lehine, diğerinin aleyhine tavır almaktan alıkoymaktadır. İkincisi, İran-İrak çatışmasında olduğu gibi, KİK, üzerinde anlaşmaya varılan bir çözümü taraflara dayatacak herhangi

³⁹⁶ Heard-Bey, "Conflict ...", ss. 199-222.

³⁹⁷ **Middle East Economic Digest**, (Suudi Arabistan'da yayınlanan ülkesel ekonomi haberleri ile ilgili dergi) "Increases in Customs", January 19, 1990, s. 22.

³⁹⁸ Gause, **Oil Monarchies ...**, ss. 56.

bir askeri ya da siyasi mekanizmaya sahip değildir. Bu durum bir bakıma batılı güçlerin bölgedeki etkinliklerinin ağırlığından da kaynaklanmaktadır. Kuveyt'in işgali olayında da görüldüğü gibi, ABD'nin bölgedeki faaliyetleri KİK üyesi ülkelerin güvenliklerini bir ölçüye kadar sağlamışsa da, onların çatışma çözümü konusundaki yeteneklerinin gelişmesini engellemiştir.

Bu durum, Yusuf Ahmet'in de belirttiği gibi, yüklü miktarda silah alımlarına, askeri tesis inşasına ve askeri eğitim giderlerine rağmen petrol sermayesinin Körfez ülkelerinin güvenlik sorunlarının çözümü için yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. Petrol gelirlerinin artmasından sonra batılı ülkeler Körfez ülkelerini yüksek fiyatlardan yüklü miktarda silah alımı yapmaya zorlamışlardır ve bu da bölgede bir silahlanma yarışı başlamış³⁹⁹ ve bu nedenle bölgedeki güvenlik ikilemi derinleşmiştir. Tüm bunlar Körfez ülkelerinin petrol sermayesine sahip olduktan sonra iç ve dış güvenlik açısından daha önce olduğundan farklı bir takım problemlerle yüzleşmek zorunda bıraktığını göstermektedir. 1980'li ve 1990'lı yıllarda ABD'nin ve diğer batılı ülkelerin KİK ülkelerinin her biriyle ayrı ayrı yaptıkları güvenlik ve savunma anlaşmaları bunun en önemli kanıtıdır.

Yinede KİK, üyesi bulunan altı ülkedeki siyasi ve sosyal yaşam üzerinde çok önemli bir rol oynamıştır. AB gibi uluslararası (ya da uluslar üstü) kurumlar ile karşılaştırıldığında, KİK kurumsal açıdan kayda değer bir etki ortaya koyamamıştır ama bu açığını yönetici aileler ve üye ülke halkları arasındaki kültürel bağlar ve benzerlikler sayesinde büyük ölçüde kapatmıştır. Batılıların bölgedeki varlıkları karşısındaki ortak deneyimler arasındaki benzerliğin de bu konuda son derece etkili olduğu söylenilebilir. Ekonomik, mali, sosyal ve askerî iş birliği alanları açısından değerlendirildiğinde, KİK kayda değer bir performans ortaya koyamamış olabilir ama üye ülkelerinin doğasında mevcut olan uyumluluk ve halklarının toplumsal yapısındaki benzerlikler, KİK'in iç bünyesinde iş birliği için güvenilebilir bir ortam sunmuştur.

KİK'in kurulduğu dönemde Körfez ülkelerinin Arap dünyasından soyutlanıp içe kapanacağı, ya da tam tersine İslam dünyasına veya Ortadoğu'ya bir takım açılımlar gerçekleştirerek Arap dünyasını ihmal edeceği ve bu nedenle Arap dünyasında görülen

³⁹⁹ Ahmet, s. 34.

güç kaybının ivme kazanacağı yönünde bir takım kaygılar dile getirilmiştir.⁴⁰⁰ Sistemik bir kurum olarak KİK'in Körfez ülkelerini Arap dünyasından soyutladığını ya da İslam dünyası veya Ortadoğu düzeyinde politikalar geliştirmelerine neden olduğunu ileri sürmek zordur. Arap Birliği içerisindeki dayanışma ve bütünlük konusunda da, KİK'in doğrudan etkili olduğu söylenilemez. Çünkü henüz 1967 yılında OAPEC'i kuran Körfez ülkeleri 1970'li yıllarda Mısır ile ilişkilerini düzeltene kadar Arap Birliği'ne karşı hep mesafeli yaklaşmışlardır. Eğer 1980'li yıllarda Arap Birliği'nin etkisini biraz daha kaybettiği tezi doğruysa, bunu da doğrudan KİK'in kuruluşu ile ilişkilendirmemek gerekir. Diğer bir deyişle, Arap dünyasında ortaya çıkan parçalanmışlık KİK'in bir sonucudur demek yerine, KİK söz konusu dağınıklık sonucunda ortaya çıkmıştır demek daha doğru olacaktır. Yani bir alt sistem olan Körfez bölgesindeki gelişmeler üst düzey bölgesel sistem olan Arap dünyasına göre biçimlenmiştir.

KİK aslında Arap dünyasında değişiklik meydana getirmeyi hedefleyen bir örgüt değildir. Dolayısıyla, KİK Arap ülkeleri düzeyinde belirleyici bir etkiye sahip olmasa da, Körfez alt bölgesi için önemli bir gelişme olmuştur. Körfez ülkeleri henüz 1980'li yılların başlarında bile KİK bölgesini yatırım faaliyetleri için güvenli bir alan olarak görmekteydiler. Örneğin Kuveyt Suudi Arabistan'da önemli yatırımlar gerçekleştirmeye başlamıştı. Körfez bölgesine ait bir kimliğin (El-Khalîciyyûn=Körfezliler) oluşması için ilk tohumlar da KİK'in kuruluşu ile birlikte atılmış olmaktadır.

Bu noktada Körfez'deki bölgesel alt sistemin özelde Arap dünyası ve Ortadoğu bölgesel sistemleri, ama daha önemlisi, genelde küresel uluslararası sistem tarafından biçimlendirildiğini belirtmeliyiz. Çünkü Körfez ülkelerinde hayat neredeyse tümüyle petrol ihracına ve gelirlerine bağlıdır. Bu da doğal olarak Körfez bölgesi alt sisteminin küresel kapitalist sisteme bağlı kalması ve bu sistemden gelecek etkilere son derece açık olması anlamına gelmektedir.

Kapitalist kültür, kapitalist üretim ve ticaret kalıpları kapitalist bir uluslararası ilişkiler tarzı ortaya çıkarmaktadır ve alt sistemde yer alan bütün ülkeler bu ilişki kalıbından etkilenmektedir. Körfez ülkeleri tarafından yapılan dış yardımların batılı

⁴⁰⁰ Ahmet, s. 56.

ülkelerle ilişkileri tarafından belirlendiği ve sınırlandırıldığı sıklıkla dile getirilmektedir.⁴⁰¹ Başta silahlanma olmak üzere, Körfez ülkelerinin yaptığı dış alımların ve petrol ihracatının bu ülkelerin yararına olmaktan ziyade kapitalist sistemin devamını ve gelişmesini sağlayacak biçimde gerçekleştirilmiş olduğu da pek çok yorumcu tarafından ileri sürülmektedir.⁴⁰² Dolayısıyla Körfez ülkeleri KİK bünyesindeki ilişkilerinde küresel uluslararası sistemin ve yapının izin verdiği kadar özerk davranmışlardır. Nitekim Körfez ülkeleri İran Devrimi, İran Irak Savaşı ve Kuveyt'in işgali gibi konularda KİK bünyesinde birlikte davranabilmişlerse de, kriz durumu sona erince pek çok konudaki çıkarları ile ilgili olarak farklı yaklaşımlar benimsemişler ve güvenlik sorunlarını bile KİK aracılığıyla değil dış güçlerle yaptıkları birebir anlaşmalar yoluyla çözümlene yoluna gitmişlerdir. Yani bu dönemde Körfez ülkeleri kendi aralarında sadece dışsal zorlamalar söz konusu olduğunda, bazen de çıkarları öyle gerektirdiği için kolektif davranışlar sergilemekteydiler.

Körfez ülkelerinin rekabetçi kültür aşamasında olduğunu düşündüğümüz* çağdaş uluslararası kültüre eklenmesi konusunda henüz ikinci düzeyde –çıkarlara uygun bulma düzeyinde- oldukları ileri sürülebilir. Başlangıçta ülkeler bir zorunluluk olarak bu sistem ile birlikte davranmışlardır. Nitekim Körfez ülkelerinin kuruluş dönemlerinde Körfez ülkelerinin içinde buldukları zor mali koşullardan kurtulmak üzere istemeyerek de olsa ABD ve İngiliz yardımlarına başvurdukları ve karşılığında bu ülkelerin taleplerini yerine getirmek zorunda kaldıkları bilinen bir gerçektir.⁴⁰³ İkinci düzeyde Körfez ülkelerinin batılı ülkelerle ilişkileri ülkesel çıkar bağlamında açıklanır olmuştur. Ama yerel ve bölgesel faktörlerin etkisi ağır bastığından üçüncü düzey olan meşrulaştırma aşamasında bir türlü geçilememektedir ve geçilmesi büyük ölçüde bu yerel faktörlerin dönüşmesine ya da ortadan kaldırılmasına bağlıdır.⁴⁰⁴

KİK ile birlikte Körfez bölgesinin Arap dünyası içerisinde bölgesel bir alt sistem oluşturduğunu ileri sürebiliriz. Altı ülke ile kurulan KİK'in 1990'lı yıllara dek

⁴⁰¹ Örneğin bk. Ahmet, s. 56.

⁴⁰² Age ss. 56-7.

* AB ve NATO gibi oluşumların tüm dünyayı kuşatmadığı göz önüne alındığında genel küresel durumun henüz rekabetçi aşamada bulunduğunu kabul etmemiz gerekecektir.

⁴⁰³ “Petrol Gelirlerinin Ekonomi ve Siyaset Üzerindeki Etkileri” başlıklı bölüm ve ilgili dipnot.

⁴⁰⁴ Mevcut kültüre adaptasyon sürecinin aşamaları ilgili olarak Birinci Bölüme bakınız.

genişlemesi söz konusu olmamıştır. Derinleşme konusunda ise dış dünyadan gelen baskılar ve tehditler etkili olmuştur. ABD KİK'in gelişmesi için baskı yapmıştır. SSCB, İran ve Irak Körfez ülkeleri için tehdit olarak algılanmış ve bu algı derinleştikçe KİK'teki ilişkiler de derinleşmiştir. Son dönemdeki derinleşme çabalarında da, ekonomik kaygıların ön plana çıktığı anlaşılmaktadır.⁴⁰⁵

Konstrüktivist teorinin ilkeleri açısından bakıldığında, KİK'in Ortadoğu bölgesinde kurulan diğer bölgesel ve alt bölgesel örgütlere göre daha uzun ömürlü ya da daha işlevsel ve etkin olmasının bir nedeni uluslararası güç dağılımının (yapının) bölgesel ilişkiler üzerindeki etkisi, yani uluslararası sistemin başat gücü olan ABD'nin bu örgütü desteklemesi, ikinci bir nedeni kurumun yaşamasını sağlayacak maddi temelin petrol gelirlerinden sağlanması, üçüncü nedeni bu ülkeler arasındaki normatif ve kültürel uyumdur. Bir diğer neden ise, Körfez ülkelerinin tümünün benzer rejimlere sahip olmalarıdır. Ama belki de, hepsinden önemlisi, bu ülkelerin petrol ve petrol gelirleri konusunda stratejik çıkar birliğine sahip olmalarıdır. Bu saydığımız faktörlerin bölge ülkeleri üzerindeki etkileri sürdükçe KİK'in de bir kurum olarak varlığını sürdüreceği öngörülebilir.

İran-İrak Savaşı KİK ülkelerini dolaylı fakat kesin olarak etkilemiştir. KİK bir örgüt olarak bu savaşı önleme konusunda sadece sınırlı imkânlarla sahip olmuştur. Üyelerinden birinin mevcudiyetini tehdit edecek olan sorun'un çözümünde KİK önemli bir rol oynayamamış, Kuveyt'in durumu tehlikeye düştüğünde ise neredeyse hiç faydalı olamamıştır. Öte yandan, KİK üyeleri 1990 yazının başlarında, kendi kapılarının eşliğinde patlamak üzere olan büyük tehlikeyi pek fazla sezebilmiş değillerdi, ya da yaklaşan bu durumu göz ardı ederek sorunun kendiliğinden bir sonuca varması yolunu seçmişlerdi. Nitekim altı KİK dışişleri bakanının 1990 Mayıs ayı başlarında Taif'te yaptıkları toplantının ardından medyaya yapılan açıklamalara bakıldığında, temel olarak iki buçuk yıldır sürmekte olan *intifada*, KİK'in Avrupa Topluluğu ile ekonomik ilişkileri ve İran-İrak Savaşı ile ilgili olarak Umman tarafından sunulan barış anlaşması metni ile ilgili konulara yer verilmiş; Kuveyt sorunu ile ilgili herhangi bir açıklama

⁴⁰⁵ Balamir, s. 12.

yapılmamıştır.⁴⁰⁶ Temmuz sonunda Salalah’da üç dışişleri bakanı tarafından gerçekleştirilen toplantıda ise, KİK’in Avrupa ile ilişkileri geliştirmek istediği bildirilmiştir.⁴⁰⁷

İran-İrak Savaşı, Kuveyt’in işgali ve Körfez Savaşı sırasında yaşananlar bu sırada 9 yaşına girmiş bulunan KİK üyesi ülkelerin kendi kendilerini savunmada yetersiz kaldıklarını açıkça ortaya koymuştur. Bunun en önemli nedeni KİK’in bu alanda yeteri kadar işlevsel hale gelememesidir. Bazı yorumcular bu durumu Arap dünyasında ülkeler arasındaki rekabetin çok şiddetli olmasına bağlamakta ve bu nedenle Arap dünyasında kurulan Arap Birliği, Bağdat Paktı (daha sonra CENTO) ve KİK gibi örgütlenmelerin bu nedenle güçsüz kaldığını ileri sürmektedir.⁴⁰⁸ Yine de Kuveyt’in işgali Körfez ülkeleri arasındaki yakınlaşmanın biraz daha güçlenmesine neden olmuştur.⁴⁰⁹ Bazı yorumcular ise Körfez ülkeleri arasında ortak bir kimliğin ortaya çıkmasının söz konusu olmadığını, aslında Körfez’deki şeyhliklerin ve krallıkların birbirlerinden nefret ettiklerini, ama İran korkusunun bu nefreti bastırıldığını ileri sürmektedir.⁴¹⁰

Körfez ülkelerinin savunma alanında iş birliğini Batı’daki örnekleri gibi derinleştirmemelerinin en önemli nedenlerinden biri bu ülkelerin yöneticilerinin egemenlik ilkesinden her hangi bir taviz vermeye gönüllü olmamalarıdır. Körfez Savaşı sırasında KİK üyelerinin Kuveyt lehine sergiledikleri dayanışma görüntüsüne rağmen, yöneticilerin zihninde devletlerin tek tek bekası sorunu son derece rahatsızlık verici bir düzeye erişmiş olmalıydı ki, savaşın ardından Körfez ülkeleri KİK’i bir tarafa bırakıp Batılı ülkelerle ikili güvenlik anlaşmaları imzalamışlardır. KİK ülkelerinin yeniden birlikte davranmaya başlamaları ve KİK bünyesindeki faaliyetlerine ağırlık vermeleri için 1990’lı yılların sonunu beklemek gerekmiştir. Toplumlar düzeyinde ortak Körfezli kimliği sürekli olarak güçlenmeye devam etmiştir. Bu durum Barnett ve Gause

⁴⁰⁶ John Creighton, **Oil on Troubled Waters. Gulf Wars 1980–91**, London: Echoes, 1992, s. 36.

⁴⁰⁷ Heard-Bey, “Conflict ...”, s. 211.

⁴⁰⁸ Fred Halliday, "The Gulf War and Its Aftermath: First Reflections" **International Affairs**, No: 67/2, 1991, s. 234.

⁴⁰⁹ Hassan Hamdan al-Alkim, **The GCC States in an Unstable World**, London: Saqi Books, 1994, s. 89.

⁴¹⁰ Mohammed Heikal, **Illusions of Triumph: An Arab View of the Gulf War**. London: HarperCollins, 1993, s. 33.

tarafından “ters istikamette ilerleyen kervanlar” olarak nitelenmiştir.⁴¹¹ Sonuç olarak bölgesel ve küresel uluslararası kültür (ülkesel/ulusal egemenlik, her devletin ya da her güvenlik topluluğunun) kendi başının çaresine bakması ve ulusal/ülkesel kimlik anlayışı ve bu kültürü yaşatan teamüllerin ve kurumların etkisi alt bölgesel düzeyde bir kültürün barışçı kültür düzeyinde ilerlemesini baskı altına almıştır.

VII. DEĞERLENDİRME

Bu bölümde yaptığımız açıklamalar kabile geleneği, dini anlayış biçimi ve milliyetçilik gibi normatif unsurların Körfez ülkelerinin dış politikaları ve diğer uluslararası ilişkileri üzerinde ne denli etkili olduğunu, ama daha da önemlisi petrol gelirleriyle birlikte bu etkinin hem yoğunlaştığını hem de nitelik değiştirdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle Kabilecilik, muhafazakâr (daha ziyade Vahhabi) İslam anlayışı, monarşicilik ve rantiyeye/dağıtıcı devlet olguları çerçevesinde gelişen düşünceler bu ülkeleri farklılaştıran temel etken olmuştur.

Körfez ülkelerinin sahip oldukları yerel kimlikler, maddi ve düşünsel unsurlar onların dostların ve düşmanlarının kimler olacağını belirleme noktasında etkili olmuştur. Monarşi yönetimlerinin meşruiyeti kabilecilik ve daha büyük ölçüde din aracılığıyla sağlanmıştır. Petrol gelirleri hem her ülkenin kendi içinde birer vatandaş kimliği inşa edebilmesi için, hem de bir alt sistem olarak Körfez ülkeleri düzeyinde “dost” ülkeler kimliği oluşabilmesi için maddi alt yapı oluşturmuştur. Bu maddi alt yapı sistemik kültürel ve düşünsel unsurlarla etkileşim içerisinde Körfez ülkelerine özgü ülkesel ve uluslararası kimliklerin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır.

Körfez ülkeleri İslami kesimlerin talepleri karşısında güç durumda kaldıkları zaman kabile kartını, kabileler arası ayrışmaların devlet için tehlikeli boyutlara erişmesini engellemek için ve sosyalist ve milliyetçi akımlar karşısında da muhafazakâr İslam kartını kullanma yoluna gitmişlerdir. 1980 yılında İran Devrimi’nin radikal İslamcılığı ve Körfez ülkelerinde yaşayan Şiileri harekete geçirmiştir. İran Devrimi dönemin uluslararası sistemik yapısı ile bölgesel kimlikler arasındaki sıra dışı bir

⁴¹¹ Michael Barnett & F.G. Gause III, “Caravans in Opposite Directions: Society, State and the Development of Community in the Gulf Cooperation Council”, Emanuel Adler & Michael Barnett (Ed.), *Security Communities* içinde (161-197), Cambridge University Press, 2000, ss. 161-197.

etkileşim örneği olarak tarihteki yerini almıştır. Çünkü yerel ve bölgesel kimlik unsurlarına dayalı olarak gelişen ve gerçekleşen devrimi gerçekleştiren elitler hem Afganistan'daki SSCB varlığına hem de Körfez ülkelerindeki ABD varlığına karşı çıkarak Körfez ülkelerine karşı İran'ı çok yönlü bir tehdit haline getirmişlerdir.

Üstelik bu süreçte Irak İran ile mücadelesinde Arap milliyetçiliğini kullanmaya çalışmıştır. Gerek radikal İslamcı akımların etkisinden, gerekse Irak'ın Arap milliyetçiliğini canlandırması sonucu Körfez ülkelerinde ortaya çıkması muhtemel olumsuz durumlardan korunmak için Körfez Ülkeleri bölgesel bir "Körfezli" kimliği inşa etmeye çalışmışlardır ki, KİK'in kuruluşunun en önemli nedenlerinden biri budur. Ama tüm bu politikaların uygulanabilmesi için gerekli maddi kaynak petrol gelirlerinden sağlanmıştır. Üstelik petrole bağlı çıkarlar bir "Körfezli" kimliği oluşumunda önemli rol oynamıştır. Arap milliyetçiliği kaynaklı meydan okumaların dini zeminde yalıtılması ve bedevilerin kentlere yerleştirilmesi sonucu kabile geleneğinin etkisini kaybetmesi de sadece petrolden elde edilen gelirler sayesinde mümkün olabilmiştir. Körfez ülkelerinin gerek Arap milliyetçiliği, gerekse, radikal/Şii İslam karşısında izledikleri kimlik politikaları izleyen bölümlerde ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır.

Petrol gelirlerinin meşruiyet sağlama aracı olduğunu kabul ettiğimizde, bu gelirlerin azalması durumunda toplumsal meşruiyet duygusunun azalacağını da kabul etmemiz gerekir. Nitekim 1980'li yılların ikinci yarısında petrol gelirlerinde kayda değer bir düşüş yaşanmış⁴¹² ve yönetimlerden duyulan rahatsızlıklar artmıştır. 1990'lı yıllarda Suudi hanedanlığına dilekçe sunulması ile gözle görülür hale gelen muhalefet hareketlerinde bu durumun etkisi göz ardı edilmemelidir.

Körfez ülkeleri petrol sermayesi sayesinde 'ulus' inşası faaliyetlerine hız vermişlerdir. Her ülkede inşa edilen ulusal müzeler, artan medya araçlarının devlet tarafından daha sıkı bir biçimde kontrol edilir hale gelmesi, kabilelere bağlı silâhlı güçlerin ortadan kaldırılması ve merkezi orduların kurulması, eğitimin devlet tekeline alınması gibi faaliyetlerin hepsi de yalnızca modern devletlerde görülebilecek

⁴¹² Bk. İkinci Bölüm.

özelliklerdir ve bu faaliyetleri yürütmek için gerekli finansman petrol sermayesinden sağlanmıştır.

Körfez ülkeleri Arap dünyasının bir parçası, hatta Arap dünyasının en önemli bölgelerinden birinde bulunuyor olmalarına rağmen, bu ülkelerde devletin üzerinde inşa edildiği en önemli normatif içsel meşruiyet kaynağı Arap milliyetçiliği değil, dini inançlar ve gelenekler olmuştur. Körfez ülkelerinin siyasi temelleri kabile geleneklerine ve muhafazakâr İslam'a dayanmaktadır. Bu durum Körfez ülkelerini diğer Arap ülkelerinden kimlik temelinde ayıran en önemli faktör olmuştur. Petrol ekonomisi nedeniyle Körfez ülkelerinin çıkarları ile bölge ülkelerinin çıkarları arasında da derin bir açmaz oluşmuştur. Kimlikler ve çıkarlar arasındaki bu uyumsuzluklar nedeniyle, Körfez ülkelerinin ön görülebilir gelecekte diğer Arap ya da Ortadoğu ülkeleri ile bölgesel birliktelikler oluşturmaları ihtimali oldukça düşüktür. Bazı yazarlar Ortadoğu'da bölgesel birlikteliklerin oluşturulamayışını Soğuk Savaş, Körfez Savaşı, Arap-İsrail savaşları ve Barış Süreci gibi daha çok bölge dışından gelen müdahalelere bağlamaktadırlar.⁴¹³ Dış müdahalelerin ve jeostratejik etkenlerin rolü küçümsenemeyecek derecede önemli olmakla birlikte, kimlik temelinde yaşanan ayrışmalar da göz ardı edilmemelidir. Kimlik çıkar etkileşimi açısından bakıldığında, alt yapı, nüfus, teknoloji eksikliği gibi nedenlerden dolayı Körfez ülkelerinin güvenliğinin KİK bünyesinde yeterli düzeyde sağlanabileceğine dair bir inancın oluşmaması nedeniyle güvenlik açığı ikili anlaşmalar yoluyla kapatılmaya çalışılmıştır.

Körfez ülkelerinde devlet inşası, meşruiyetin kökenleri, güvenlik algısı iç-dış politika etkileşimi vb. konular konstrüktivist yaklaşımın öngördüğü gibi birbirleri ile etkileşim süreci içerisinde sürekli olarak evirilmekte ve değişmektedir. Körfez ülkelerinin iç ve dış politikalarında kabileciliğin ve İslâm inancının bölgeye özgü versiyonlarının çok büyük bir etkisi vardır. Ne var ki, bu geleneksel değerler kendi başlarına bağımsız birer veri teşkil etmedikleri gibi, hiç değişmeyen sabit veriler olarak da algılanmamalıdır.

Süreç içerisinde Körfez ülkeleri için İslam ülkesel düzeyde kullanılan bir kimlik inşa aracı olmaktan, diğer ifadeyle özellikle Suudi Arabistan için bir

⁴¹³ Paul Aarts, "The Middle East...", s. 920.

ayırıcı/kurucu unsur olmaktan çıkarak küresel düzeydeki politikalarda kullanılan bir araç haline gelmiştir. İslamcılığın Körfez ülkeleri için küresel bir politika haline dönüşmesinin asıl nedeni, Arap milliyetçiliğinin tüm Arap dünyasını etkisi altına alması, Batı dünyasının enerji güvenliğini sağlama amacı vb diğer etkenler yanında, petrol gelirlerinin artmasıdır. Petrol gelirleri sayesinde ki, Suudi Arabistan liderliğindeki Körfez ülkelerinin güç, diplomasi, dış politika algılamalarında önemli değişiklikler yaşanmış ve bu ülkeler küresel çapta politikalar yürütebileceklerini düşünmeye başlamışlardır. İki kutuplu sistemde komünizm düşmanlığının Körfez ülkeleri için önemli bir faktör haline gelmesi ve bu konuda ABD'den gelen olası telkin ve talepler ise son bölümde ele alınacaktır.

Körfez ülkeleri devletlerin kuruluş sürecinde kabileler ve dini guruplar gibi yerel öğelere daha fazla ağırlık vermişler, devletin kuruluş aşaması tamamlandıktan sonra ise uluslararası toplumun meşru birer üyesi olma yönündeki çabalarını artırmışlardır. Meşru şiddet kullanma hakkının kabilelerden ve dini gruplardan alınıp devlet tekeline verilmesi ve İngiltere ve ABD gibi uluslararası başat güçlerle ilişkilerin geliştirilmeye çalışılması bunun en önemli göstergesidir. Ne var ki, yerel öğeleri tümüyle göz ardı etmek hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Bu nedenle Körfez ülkeleri de uluslararası faktörler ile yerel faktörler arasında bir denge kurma çabası içerisinde olmuşlar ve petrol gelirlerini bu dengenin kurulmasının en önemli aracı olarak içeride ve dışarıda kullanma yoluna gitmişlerdir. Belirtmeliyiz ki, küresel ve bölgesel bakımdan daha geniş sistemlerin dönüştürücü etkisi Körfez ülkelerini de uluslararası toplumun üyesi olan öteki devletlere benzemeye zorlamış, yerel faktörlerden gelen etkiler ise bu ülkelerin özgün yönünü teşkil etmiştir.

Devletlerin çıkarları ile kimlikleri arasında yakın ilişki bulunduğunu ve kimliklerin hem içsel hem dışsal yapılar tarafından oluşturulduğunu Birinci Bölümde belirtmiştik. Körfez ülkeleri kuruluş dönemlerinde kendi insan kaynaklarını, kültürlerini ve yerel normlarını kullanarak devlet inşası için temel oluşturmaya çalışmışlardır. Ama bu ülkeler kendilerini bir devlet ve uluslararası toplumun bir üyesi olarak algılamaya başladıkları andan itibaren uluslararası toplumun dayattığı ülkesel (ulusal) egemenlik, “ulus” (teritoryal) devlet kimliği gibi normlar yerel normları baskı altına almıştır.

Uluslararası alanda “meşru” kabul edilebilmek için diğer ülkelerle karşılıklı diplomatik temsilciliklerin açılması, uluslararası örgütlere üyelik, uluslararası hukuki anlaşmalar ve bu hukuka uyulacağı yönünde ortaya konulan siyasi irade vs ile içerde ve dışarıda egemenlik ilkesinin gereklerini yerine getirmeye ve kendi iç yapılarından kaynaklanan koşulları zorlayarak uluslararası yapıya uyum sağlamaya çalışmışlardır. Ne var ki, Körfez ülkeleri ülkesel egemenliğin içerde ve dışarıda gereğince vurgulanmasını sağlayacak maddi kaynağa petrol fiyatlarının artmasıyla birlikte kavuşmuşlardır. Petrol gelirleri Körfez ülkelerinin içeride yasal, meşru, bürokrasisini tamamlamış ve egemen, dışarıda da, mümkün olduğu kadar bağımsız devlet olmanın asgari koşullarını karşılamıştır. Üstelik bu devletler petrol gelirleri sayesinde bölgesel bir ittifak (KİK) oluşturma gücüne erişmişlerdir.

Petrol sermayesi KİK’in oluşumuna katkı sağlayan en önemli ögedir. KİK’in kurulması Körfez ülkelerinde kurumsal eşbiçimliliğin derinleşmesine ve birliktelik bilincinin güçlenmesine neden olmuştur. Maddi öğelere dayalı olarak gelişen birlikteliklerin düşünceleri değiştirmesi ve birliktelik bilinci oluşturmaları kuvvetle muhtemeldir. Körfez ülkelerinde petrol gelirleri yanında ortak kültürel öğeler ve ortak iç/dış tehdit algılarının bir kimlik oluşturduğunu söylemek mümkündür. Körfez ülkelerinin Suudi Arabistan merkezli dış politika eğilimlerini doğrultusunda davranmaları bu savı desteklemektedir. Bu durumun aynı zamanda Arap dünyası içinde petrol zengini, görece düşük nüfuslu ülkelerle, yoğun nüfuslu yoksul ülkeler biçiminde bir bölünme anlamına geldiği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durumda, bölgede oluştuğunu ileri sürdüğümüz ‘*Körfez ülkeleri kimliği*’nin varlığını sürdürmesi bölgedeki bu ayırt edici zenginliğin –petrol gelirlerine dayalı olsun ya da olmasın- bir şekilde sürdürülmesine bağlıdır.

Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkilerdeki etkinlikleri KİK ile birlikte asıl olarak alt bölgesel ve bölgesel düzeyde artmıştır. Küresel düzeyde ise etki artışı sınırlı düzeyde kalmış bazı yönlerden artış görülmüşse de bazı yönlerden bağımlılığın arttığı ve etkinliğin sınırlandırıldığı görülmüştür.

Körfez ülkeleri petrol politikalarını koordine etme, bölgesel güç dengesindeki değişimler karşısında denge ve ortak bir güvenlik alanı oluşturma amacıyla KİK’i

kurmuşlardır. Körfez ülkelerinin bireysel olarak İran ya da Irak karşısında bir güç dengesi oluşturmaları, özellikle Körfez'deki küçük ülkeler açısından bakıldığında söz konusu olamazdı. Genel bölgesel ve küresel koşullar açısından bakıldığında altı Körfez ülkesi tarafından oluşturulan birliktelik güç dengesi bağlamında çok fazla bir anlam içermese de, Körfez ülkelerini oluşturan alt bölgesel sistem açısından son derece önemlidir. KİK monarşilere yönelik iç tehditlerin dışa yöneltmesini sağlamış ve İslamcı ve Arapçı ideolojilerin sınırları bulanıklaştırması nedeniyle ülkesel egemenliğin sorunlu hale geldiği bir uluslararası ortamda Körfez ülkelerinin diğer ülkelerle yeni ilişkiler kurmasını kolaylaştırmıştır.

Körfez ülkelerinde kolektif güvenlik anlayışının gelişmesine engel olan birkaç nedenden söz edilebilir. Suudi Arabistan'ın Hegemon olması, KİK içerisinde gerek ekonomik, gerek demografik gerekse coğrafi açıdan Suudi Arabistan'ı dengeleyebilecek her hangi bir gücün bulunmaması Körfez'deki küçük ülkelerin bu ülke karşısında egemenliklerini kaybetme korkusuna düşmelerine ve ilişkilerin genişlemesi ve derinleşmesi konusunda çekimser davranmalarına neden olmaktadır. İkincisi ABD'nin doğrudan KİK aracılığıyla değil de her ülke ile birebir güvenlik ve savunma anlaşmaları yapması yanında diğer alanlarda da birebir ilişkiler geliştirme yoluna gitmesi bu ülkelere arasındaki ilişkiler ağının parçalanmasına neden olmaktadır. Son olarak, bölgede iki önemli güç olarak varlığını sürdüren İran ve Irak ile Körfez ülkelerinin her biri farklı imajlara, düşman/dost algılarına sahiptirler. Bu da Körfez ülkelerinin kendi aralarında safları sıklaştırmalarını engelleyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Belki de hepsinden önemlisi, Körfez ülkelerinin yönetim yapıları nedeniyle kararlar krallık ya da emirlik saraylarının kapalı kapıları ardında alınmakta ve yönetici elit KİK için gerekli yöneticiler gurubu oluşturma ve bu konuda yetkilerini daha geniş bir çerçevede paylaşma konusunda gönülsüz davranmaktadırlar.

Öte yandan, KİK üyesi Küçük ülkelerin Suudi hegemonyasından çekinmeleri, diğer bir deyişle ülkesel egemenliklerinden taviz vermeye yanaşmamaları üyeler arasındaki ilişkileri belirleyen normların ve kuralların gelişmesini ve KİK'in barışçı kültür aşamasına ilerlemesini ya da tam bir güvenlik topluluğuna dönüşmesini engellemiştir. Bu durum üyelerin kendi aralarındaki ilişkilerinde realist davranışların ön

plana çıkmasına neden olmuştur. Komşular ve Arap dünyası ile ilişkilerde ise KİK üyeleri gurup çıkarlarını daha geniş çıkarlar karşısında öncelemişlerdir. Yani KİK gurup içindekilerle dışındakiler arasında güçlü sınırlar oluşturmuştur. Dolayısıyla KİK'in Körfez'deki geleneksel monarşilere kolektif meşruiyet sağlama aracı olarak değerlendirilmesi daha doğru olacaktır.

Uluslararası ortamda dostların ve düşmanların kim olduğu sorusu ise içsel kimlikler ile uluslararası konjonktürün kesişim noktasında belirlenmiştir. Süreç içerisinde petrol gelirleri gibi maddi koşulların ve diğer gelişmelerin de etkisiyle dost ve düşman kavramlarının içeriklerinin yeniden belirlendiği görülmüştür. Örneğin ABD başlangıçta katıksız bir dost ülke konumundayken, komünizm tehlikesinin ortadan kalkması, ABD'nin İsrail'i desteklemesi, Körfez ülkelerinde ABD'li yatırımcıların yerel burjuvaya rakip olması, ya da tersi, petrol gelirleri sayesinde eğitimin yaygınlaşması, yurt dışında eğitim alan vatandaş sayısında artış yaşanması gibi nedenlerden dolayı Körfez ülkeleri nezdinde düşman haline gelmediyse de önceki dönemlerdeki dost algısı büyük ölçüde aşınmıştır. Kısacası, içsel yapılar ve uluslararası yapı Körfez ülkelerinin içsel kimlikleri yanında uluslararası alandaki kimliklerini, yani kimin dost, kimin rakip kimin düşman olduğunun belirlenmesi konusunda da etkili olmuştur. Bölgesel ve küresel düzeyde uluslararası kültür uyumu ve kimlik oluşumu gibi sorunlar izleyen bölümlerde ele alınacaktır.

Körfez ülkeleri vatandaşlık ve ulusal/ülkesel birer kimlik ve ordu inşası konusunda sınır ötesi etkileşimlerin teritoryal bir kimlik inşasını güçleştirmesi nedeniyle ne İslam'ı ne de Arap milliyetçiliğini kullanabilmektedirler. Ekonomik, ülkesel ve kabilesel bağlar da Körfez ülkelerinin bir ulusal/ülkesel kimlik oluşturabilmeleri için yeterli değildir. Bu durum, Körfez ülkelerinde yerel ideoloji ve kimlik ile ulusal/ülkesel çıkar, egemenlik, uluslararası kimlik ve güç dengesi arasındaki farklılaşmayı tüm çarpıcılığı ile ortaya koymakta ve Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkilerinin özgün yönünü vurgulamaktadır. Devletlerin uluslararası kimliklerinin oluşmasında uluslararası çıkarların belirlenmesinde önemli rol oynayan yapının etkisi başat rol oynamaktadır. Bununla birlikte, devletler kimliklerin ve çıkarların üzerine nasıl istenirse öyle yazıldığı boş levhalar da değildir. Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkilerinde de küresel güç

dengeleri ve kimlikler ağırlık kazanmış; yerel kimlikler ve ideolojiler görece etkisiz kalmıştır. İlerleyen bölümlerde bu nokta daha da netleştirilmeye çalışılacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM DÜNYASI, ORTADOĞU VE ARAP DÜNYASI DÜZEYİNDE İLİŞKİLER

Ortadoğu'da devletlerin sınırları büyük ölçüde emperyalist güçler tarafından çizildiği için bölge ülkelerinde kimlik ve devlet sınırları arasındaki uyumsuzluk had safhadadır. Hatta kimi analistlere göre, dünyada kimlik ve devlet sınırlarının birbirine Ortadoğu bölgesinde olduğu kadar çeliştiği bir bölge daha bulunmamaktadır.⁴¹⁴ Ortadoğu ülkelerinin büyük çoğunluğunda Arap milliyetçiliği ya da İslamcılık gibi devletin sınırlarını aşan veya kabilecilik, etnik ya da mezhepsel bağlılıklar gibi devlet içinde fay hatları oluşturan '*bölücü*' kimlikler, devlet tarafından oluşturulmaya çalışılan ve devlete sadakati temel alan kimlikler ile çelişmektedir. Tarihsel olarak, çorak topraklardaki ticaret kentlerinin ve bedevi kabilelerin yaşadıkları bölgelerde herhangi bir toprak parçasına, örneğin Türkiye'de ya da İran'da, hatta Mısır'da olduğu gibi, siyasi kimlik anlamında bir bağlılık oluşmamıştır. Örneğin, geniş çöller üzerinde yer alan Körfez ülkelerinde halklar göçebe hayvancılık veya çöl ticareti ile meşgul olmaları nedeniyle çoğu zaman bölgedeki ülke sınırlarını aşan bir hareketlilik içinde bulunmuşlardır. Bu durum, toprağa aidiyet (vatanseverlik) duygusunun yeteri kadar gelişmesini engellemekteydi. Bu nedenle, Arap milliyetçiliği ya da İslamcılık gibi devleti aşan kimlikler bölgede yaşayan birçok insan için daha cazip gelmiştir.* Üstelik Lübnan ve Tunus dışındaki bölge ülkelerinin anayasaları halklarını '*Arap ulusu*' olarak tanımlamaktadırlar.⁴¹⁵

Ama Ortadoğu'da kimlikle ilgili olarak yaşanan çelişkilerin temel nedeni bölgedeki devletlerin sınırlarının coğrafi koşullar, savaşlar ya da iç çatışmalar gibi

⁴¹⁴ Hinnebusch, s. 55.

* İleri sürülebilir ki, verimli ve sulanabilen topraklara sahip Mısır'da ise, toprağa aidiyet duygusu sayesinde Araplardan ayrı bir Mısırlı kimliği oluşturulabilmiştir ve bu sayede Enver Sedat selefi Nasır tarafından yürütülen ve Sovyetlerle ilişkileri zorunlu kılan Arapçı politikaları terk edebilmiş ve Arap dünyasının geri kalan kısmını göz ardı ederek İsrail ile barış anlaşmalarına imza atabilmiştir.

⁴¹⁵ Nazih Ayubi, **Overstating the Arab State: Politics and Society in the Middle East**, London: IB Taurus, 1995, s. 146.

'doğal' yollardan değil, dışarıdan müdahil olan emperyal güçlerin kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere keyfi biçimde çizilmiş olmasıdır. Tarihsel olarak 'devlet-üstü' ümmetçilik anlayışı ile geniş coğrafi alanlara yayılmış imparatorluklar tarafından yönetilmeye alışkın olan bölge Batı emperyalizminin ihtiyaçlarını karşılamak üzere suni sınırlar ile bölününce sürekli olarak birbirleri ile çelişen ve çatışan bir dizi siyasi birim ortaya çıkmıştır.⁴¹⁶ Bu süreç bölgenin kendi içerisindeki bağlantıları birçok yönden sekteye uğratmış, ekonomik ve siyasi ilişkilerin Batı'ya yönelmesine yol açmıştır. Kimi yorumcular bölgedeki üst orta sınıflar arasında Arap milliyetçiliğinin, orta sınıfın altında kalan kesimlerde ise İslamcı fikirlerin ortaya çıkmasını bu süreçle ilişkilendirmektedirler. Sonuçta bir tek Arap ulusuna karşın pek çok devletin boy gösterdiği bölge ülkeleri teritoryal devlet olabilmişlerse de, milli-devlet olamamışlardır.⁴¹⁷

Bu söylediklerimiz Ortadoğu ülkelerinde yaşayan halkların uluslaşma anlamında hiçbir özgün yönlerinin bulunmadığı anlamına gelmemelidir. Yemen'de Zeydilik, Umman'da ise Hariciliğin İbadilik kolu bu ülkelere özgü İslami mezheplerdir. Vahhabilik, her ne kadar evrensel bir mezhep olduğu iddiasında ise de, büyük ölçüde Suudi Arabistan'a -ve daha sonra Katar'a- özgü bir mezheptir. Bağımlılık teorilerinin de ön gördüğü üzere emperyalist ülkelerin bölgedeki sınırları bu mezhep ve kabile hatları üzerinden çizmiş olmaları söz konusu ülkelerdeki toplumsal yapıların sürekli hale gelmesini sağlamış ve yönetici elitlerin ellerindeki imkânları bu yönde kullanmaları ile söz konusu ülkelerdeki mezhep ve kabile kimlikleri ulus kimliğine benzer nitelikler kazanmıştır. Ne var ki, bu kimlikler, özellikle Arapçanın tüm Arap dünyasını kuşatan bir dil olması nedeniyle, sözcüğün Batı'da kullanıldığı anlamıyla bir 'ulus' kimliği olmaktan çok uzaktır.

Özetle belirtmek gerekirse, Arap ülkelerinin hemen tamamında farklı düzeylerde farklı kimlikler ortaya çıkmaktadır. Devletin altında kabile ve mezhep kimlikleri, devlet düzeyinde vatandaş kimliği, devletin ötesinde ise Arap ve Müslüman kimliği etkili olmaktadır. Arap ülkelerinin tümü vatandaş kimliği oluşturmak için büyük

⁴¹⁶ Mohammed Ayoob, **The Third World Security Predicament, State Making, Regional Conflict and the International System**, Boulder, CO: Lynne Rienner Press, 1995, s. 33.

⁴¹⁷ Eberhard Kienle, **Ba'th vs. Ba'th: The Conflict between Syria and Iraq**, London: IB Taurus, 1990, s. 23.

çaba göstermişlerse de, ne alt kimliklerin ne de üst kimliklerin etkilerinden kurtulmaları ve Batı'daki anlamıyla birer ulus-devlete dönüşmeleri mümkün olabilmıştır. Bu durum Arap ülkelerinin tamamen Ortadoğu'ya özgü, birimler arasındaki etkileşimin ve geçirgenliğin had safhaya eriştiği, ama tüm bölgeyi kontrol etme gücüne sahip merkezi otoritenin bulunmadığı anarşik bir alt sistem⁴¹⁸ oluşturmaları ile sonuçlanmıştır.

Arap milliyetçiliği temelde Mısır, Suriye ve Irak gibi ülkeler ile ilgili olsa da, tüm Arap dünyasını derinden etkileyen bir siyasi etken olarak denklemdeki yerini almış ve Arap dünyasının önemli bölgelerinden olan Körfez bölgesinin uluslararası ilişkileri üzerinde de derin izler bırakmıştır. Bu bölümde Körfez ülkelerinin Arap, İslam ya da Ortadoğu ülkeleri olarak bölgesel sistemdeki uluslararası ilişkileri, kimlik-ulusal/ülkesel çıkar etkileşimi ve kimlik-güvenlik etkileşimi makro düzey bir analiz yaklaşımı ile ele alınacaktır.

I. ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ VE ARAP DÜNYASI DÜZEYİNDEKİ İLİŞKİLER

Körfez ülkelerindeki siyasi sistemlerin kabile geleneğine ve İslam'a dayandığını söylemek yeterli değildir. Suudi Arabistan başta olmak üzere tüm Körfez ülkelerinde etkili olan Vahhabi İslam anlayışı ve geleneklere olan bağlılık bu ülkelerin devlet yapıları kadar iç ve dış politikaları üzerinde de etkili olmuştur. Bununla birlikte, Arap milliyetçiliği kendilerini iç kamuoylarına ve dış dünyaya geleneksel Arap kabile kültürünün ve İslam'ın temsilcisi olarak sunan ve Arap dünyasının en önemli üyelerinden olan Körfez ülkelerinde de, Mısır gibi ülkelere farklı biçimde de olsa, etkili olmuştur.

Körfez ülkeleri, rejimlerinin doğası gereği, Arap milliyetçiliğine ve muhtemel bir Arap birliğine her zaman için kuşku ile bakmışlar ve Arap birliği ile yapılacak olan çalışmaların egemenliklerine zarar vermeyecek mütevazı kültürel, ekonomik ve siyasi iş birliği faaliyetleri ile sınırlandırılması çabası içerisinde olmuşlardır. Özellikle Suudi Arabistan Arap milliyetçiliğini siyasi bir tahakküm aracı olarak kullanmak isteyen Mısır'dan ve bir ölçüde de Hicaz bölgesinden sürüp çıkardığı Haşimiler tarafından

⁴¹⁸ Bölgesel sistem ya da alt sistem ile ilgili olarak bk. Birinci Bölüm giriş kısmı ilgili açıklama notları.

kurulan Ürdün ve Irak'ın Arap milliyetçiliği sayesinde güçlenmelerinden çekinmiştir. Bu bölümde Arap milliyetçiliğinin, petrol gelirleri ile girdiği etkileşim çerçevesinde güçlendiği ve güç kaybettiği dönemlerde Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkileri üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılacaktır.

A. Arap Milliyetçiliğinin Yükselişi ve Körfez Ülkelerinin Uluslararası İlişkileri Üzerindeki Etkileri

Osmanlı imparatorluğunun dağılması sürecinde bölgede oluşturulmaya çalışılan siyasi birimler için meşruiyet aracı olarak ortaya çıkan Arap milliyetçiliği sömürgecilik karşıtı hareketlerin yoğunlaştığı İkinci Dünya Savaşı'nın ardından tüm Arap coğrafyasını derinden etkilemeye başlamıştır. İmparatorlukların çöküşünün ardından sömürgeciliğin bölgeye hâkim olması, ortaya çıkan yeni uluslararası ilişkiler ağı ve bağlantılar Arap halklarını milliyetçiliğe yöneltmiştir. Bundan sonra pek çok Arap lider Arap milliyetçiliğine bağımsızlık mücadelelerini destekleyen, meşruiyet sağlayan ve devlet inşasına yardımcı olan elverişli bir araç olarak bakmaya başlamıştır.

Arap milliyetçiliği başlangıçta Osmanlı'yı/Türkleri Öteki olarak gören bir yaklaşım iken, 1916 Sykes-Picot gizli anlaşmasının açığa çıkması ile birlikte Batı karşıtlığına kaymış ve parçalanmış olan Arap coğrafyasını birleştirme amacını gütmeye başlamıştır. Bu anlayış da Arap-İsrail çatışmaları ile birlikte değişmeye başlamış, 1960'lı yıllarda İsrail karşıtlığı haline gelmiş ve Filistin'in kurtarılmasını amaç edinmiştir. 1967 Arap-İsrail Savaşı ile birlikte Arap milliyetçiliği kendini tamamen Filistin davası ile özdeşleştirmeye başlamıştır. Bu bağlamda, Irak ile birlikte Arap ulusunun liderliğini üstlenmeye çalışan Suudi Arabistan liderliğindeki Körfez ülkeleri de Arap milliyetçiliği olarak değerlendirilmesi mümkün olan politikalar üretmeye başlamışlardır. Ama Körfez ülkelerinin bu noktada en önemli dayanakları bu ülkelerin petrolden elde ettikleri zenginlik olmuştur.

Arap dünyası devletler sistemi içerisinde paylaşılan Arap kimliği devletlerin egemenliğini sınırlandıran bir takım normlar getirmesi nedeniyle Arap ülkelerinin uluslararası siyasi rollerinin belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Batı hâkimiyetinin reddedilmesi, Filistin davasının savunulması, dış politika konularında Arap dünyasının

birlikte davranması gerektiği, Arap çıkarlarının ortak olduğu ve bunların birlikte savunulması gerektiği gibi ilkeler/normlar tüm diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi, Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkileri üzerinde de belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Barnett'in de dediği gibi, Arap Birliği ve Arap zirveleri sistemi bu normların etkili olması için gerekli kurumsal altyapıyı oluşturmuştur.⁴¹⁹

Arap milliyetçiliği Arap dünyasındaki “cumhuriyetler” ile monarşik ülkelerde farklı işlevlere hizmet eden bir araç olarak görülmüştür. Genel olarak, monarşiler devlete olan bağlılığı, bu devletin egemenliğini ve bağımsızlığını ön plana çıkaran yurtseverlik temelinde bir “*milliyetçilik*” anlayışını vurgularken, cumhuriyetler tüm Arap ulusunu kuşatan romantik duyguları ön plana çıkaran, Arap ulusunun tek bir siyasi çatı altında birleşmesi gerektiğini ileri süren Arapçılık* düşüncesini yaygınlaştırmaya çalışmışlardır. Suudi Arabistan ve Umman gibi ülkeler yurtseverlik ve devlete bağlılık temelinde ülkesel bir milliyetçi anlayışı desteklerken, 1970’li yıllara dek Mısır, 1990’ların sonuna dek Suriye ve 2003 yılına dek Irak’ın başını çektiği ‘*cumhuriyetler*’, kendi iç ve dış politikaları bakımından uygun bir araç olarak gördükleri Arapçılık politikasını benimsemişlerdir.

I. Dünya Savaşı’nın ardından batılı ülkelerin çıkarlarına uygun biçimde paylaşılan ve biçimlendirilen bir coğrafyada bulunması nedeniyle tüm boyutları ile tutarlı sistem oluşturan bir Arap dünyasından ve bu dünyaya tam anlamıyla liderlik eden herhangi bir ülkeden ya da ülke gurubundan söz etmemiz mümkün değildir. Ama Mısır ilk bağımsız Arap devleti olması (Umman dışında), kalabalık nüfusu, kültürel yapısı, Mağrip ve Maşrik arasında merkezi stratejik konumu gibi nedenlerden dolayı her zaman için Arap dünyasında bir ağırlık merkezi olagelmıştır. Arap dünyasında ortaya çıkan

⁴¹⁹ Michael N. Barnett, **Dialogues in Arab Politics: Negotiations in Regional Order**, Columbia University Press, 1998, ss. 2-7.

* Osmanlı’daki ve Türkiye’deki milliyetçi hareketler açısından bakıldığında Arapçılık Türkî cumhuriyetlerin tek siyasi çatı altında birleşmesini ya da en azından bu ülkeler arasındaki etkileşimin ve karşılıklı bağımlılığın en üst düzeye getirilmesini amaç edinen Turancı düşüncelerle karşılaştırılabilir. Ne var ki, halklar arasında iletişim aracı olan dil konusunda durum tümüyle farklılaşmaktadır. Arap dünyasında da lehçeler arasında iletişim kopukluğu söz konusudur, ama örneğin ilköğretimden üniversiteye kadar eğitim kademelerinde ve gazete/televizyon haberciliğinde Arap dünyasının hemen her yerinde neredeyse tamamen aynı dil, fusha Arapça kullanılmaktadır. Fusha’nın hareket noktası Kuran, hadis külliyatı, İslam’ın gelişinden hemen önceki ve hemen sonraki dönemde yazılan şiirler ve nesirlerdir. Bu durum Arapçılık ile Turancılığın temelleri arasındaki en önemli farkı ortaya koymakta, aynı zamanda da, milliyetçilik ile dil ve kültür/din arasındaki neden-sonuç ilişkilerinin en çarpıcı örneklerinden birini teşkil etmektedir.

akımlar Mısır merkezli ya da bağlantılı olmadıkları sürece etkili olamamışlardır. Nitekim M. H. Heykel tarafından “Suudi çağı” olarak adlandırılan dönemde (1973–1982)⁴²⁰ Mısır-Suudi ilişkilerinin iyi durumda olması da Mısır’ın Arap dünyasındaki ağırlığını göstermesi bakımından anlamlıdır.

Arap milliyetçiliğinin Ortadoğu hatta dünya politikalarını etkileyen bir araca dönüşmesinde Mısır öncü rol oynamıştır. 1944 yılında İngilizlerin teşvikiyle kurulan Arap Birliği’nde de Mısır monarşisinin başat rol üstlenmesi öngörülmüştür ama 1947 Arap-İsrail savaşında ve daha sonraki çatışmalarda Arap dünyası başarısız olunca, Arap Birliği⁴²¹ neredeyse tüm ağırlığını kaybetmiştir. 1952 yılında Nasır tarafından gerçekleştirilen devrimin ardından Mısır’daki Batı ve İsrail karşıtlığı iyice yoğunlaşmıştır. Devrimin öncüsü Nasır milliyetçilik politikalarını üç temel üzerine şekillendirmiştir: 1. Arap dünyasının neresinde olursa olsun sömürgecilik ve her türlü Batı nüfuzuna karşı mücadele etmek, 2. Arap dünyasında siyasi birliği temin etmek, 3. Mısır politikalarını kabul eden ve destekleyen Arap ülkelerine sembolik ve sınırlı da olsa maddi ve moral destek sağlamak. Bu çerçevede Nasır Bağdat Paktı gibi Batı güdümünde oluşturulmaya çalışılan ittifaklara karşı çıkmış, Mısır-Suriye (1958) ve Mısır-Suriye-Irak arasında birleşik Arap cumhuriyetlerinin kurulmasında öncülük etmiş, Cezayir bağımsızlık mücadelesini ve Yemen’deki özgürlük hareketlerini desteklemiş, Cezayir-Fas çatışmasında Cezayir’e, 1957’de Suriye’ye ve Suudi-Yemen çatışmalarında Yemen’e askeri birlik göndermiştir. Cumhuriyetçi ülkelerle monarşiler arasında ortaya çıkan bu saflaşma, düşüncelerin dost ve düşman kimliklerinin belirlenmesi noktasında ne denli etkili olduklarını ortaya koymaktadır. Bu dönemde Mısır, Arap ülkeleri ile kurduğu ittifakların sayısı çok az olsa da, cumhuriyet rejimlerinin hemen tümünün desteğini arkasına almış ve bu şekilde monarşi rejimlerini baskı altına almıştı. Ama 1960’lı yılların ortalarına doğru İsrail ile gerilim arttıkça Nasır bir Arap zirvesinin

⁴²⁰ Bk., Muhammed H. Heikal, “Mülâhazât an Siyaseti Mısri’l-Arabiyye”(Arap Mısır Siyaseti Üzerine Mülâhazalar), 1982, <http://dvd4arab.maktoob.com/showthread.php?t=820602>, (21 Mart 2010).

⁴²¹ “Arap Devletleri Birliği” gibi milliyetçilikten güç alan kuruluşların varlıklarını sürdürüyor olmaları Arap milliyetçiliğinin halen gücünü koruduğuna bir kanıt olduğu ileri sürülmüştür. Bk., Rashid Khalidi, “The Origins of Arab Nationalism: Introduction”, Rashid Khalidi, (Ed.), **The Origins of Arab Nationalism** içinde (vii-xix), USA: Columbia University Press, 1991, s. XII.

konuyu tartışmak üzere toplanmasını talep ederek monarşiler üzerindeki tek yönlü baskı çabalarını sona erdirmeye niyetini belli etmeye başlamıştı.⁴²²

Mısır'ın 1950'li ve 1960'lı yıllarda oynadığı Arap dünyasının liderliği rolü bir takım meydan okumalarla karşılaşmıştır. Bunlardan en önemlileri Türkiye ve Irak krallığı tarafından desteklenen Bağdat Paktı, 1961'de Suriye'nin BAC'dan ayrılması ve 1960'lı yıllarda Suudi Arabistan'ın Mısır'ın Yemen'de oynadığı role karşı çıkmasıdır. Öte yandan, Mısır'ın bölgedeki liderliğine yönelik meydan okumaların tek nedeninin uygulanan Arapçı politikalar olduğunu ya da ya bu meydan okumaların Mısır'ı bölgede lider rolü oynamaya ittiğini ileri sürmek doğru değildir. İsrail'e kayıtsız şartsız destek veren ABD'nin bölge politikalarına müdahil olması da Mısır'ı bu rolü oynamaya itmiş, ya da en azından bu rolü oynaması için zemin hazırlamıştır ki, bu durum son bölümde ayrıntılı olarak incelenmeye çalışılacaktır.

Mısır, Suriye ve Irak gibi ülkeler için Arap milliyetçiliğini iç ve dış politikada kullanmanın pratik bir karşılığı bulunmaktaydı. Yani bu ülkeler hem iç bütünlüklerini sağlamak, hem de bölgesel ve küresel düzeyde göz ardı edilemez birer aktör olduklarını vurgulamak için Arap milliyetçiliğini bir araç olarak kullanmaktaydılar. Körfez ülkeleri için ise böyle bir aracın pratik olarak fazla bir değeri yoktu. Çünkü kendi egemenliklerini her türlü sorunun önünde gören bu ülkeler için Arap dünyasının siyasi bölünmüşlüğüne sona erdirmek isteyen Arap milliyetçiliği faydalı bir araç olmak şöyle dursun, ciddi sakıncalar içermekteydi. Küresel alanda önemli olma konusunda ise, sahip oldukları petrol nedeniyle, dünyanın dikkati zaten Körfez ülkelerinin üzerindeydi. Dolayısıyla, Körfez ülkeleri Arap milliyetçiliği söz konusu olduğunda, tüm Arapları bir siyasi çatı altında toplamayı amaç edinen Arapçı yaklaşım yerine, tek tek Körfez ülkelerini ön plana çıkaran yurtsever yaklaşımı vurgulamayı yeğlemekteydiler. Ne var ki, sömürgecilik karşıtı duygular ve İsrail karşıtlığı ile beslenerek 1950'li yıllarda doruk noktasına ulaşan Arap milliyetçiliği Körfez ülkelerinin halklarını ve dolayısıyla yönetimlerini de etkisi altına almıştır. Bu durumda, Körfez ülkeleri de çoğu zaman bu Arapçılık anlayışının etkisine göre politikalarını biçimlendirmek durumunda kalmışlardır.

⁴²² Bk. Ahmet, ss. 22-4.

Süveyş Krizi'ne kadar olan dönemde, rakibi olan Haşimi krallar tarafından yönetilen Irak ve Ürdün'ün Arap milliyetçiliğini de kullanarak kendisini etkilemelerinden çekinen Suudi Arabistan⁴²³, Süveyş Krizi ile birlikte Mısır'ın tüm Arap dünyasını kuşatacak biçimde güçlenmesi üzerine bu ülkeye karşı tedbirli davranmaya ve İslami temellerini daha fazla vurgulamaya başlamıştır. İlerleyen dönemde Suudi Arabistan'ın daha fazla Batı yanlısı bir çizgiye kayması ile birlikte, bu iki ülke düşman ülkeler haline gelmişlerdir. 1958 yılında Mısır ile Suriye arasında Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin ilan edilmesi ve buna karşılık Ürdün ile Irak arasındaki federasyon girişimleri, tarihi boyunca birleşme girişimlerine hep karşı çıkmış olan Suudi Arabistan'da büyük rahatsızlık uyandırmıştır.

Arap milliyetçiliğinin etkili olduğu dönemlerde Körfez ülkeleri kendilerini Arap Birliği tarafından alınan kararları gözetmek ve bu kararlara uymak zorunda hissetmişlerdir. Örneğin, 1967 Arap zirvesi, durdurulmuş bulunan petrol sevkiyatının yeniden başlamasını Körfez ülkelerinin Mısır, Ürdün ve Suriye'ye mali yardım yapması koşuluna bağlamıştır.⁴²⁴

Öte yandan, Arap milliyetçiliği Körfez ülkelerinin petrol politikaları üzerinde de etkili olmuş, ya da en azından bölge kamuoyu tarafından durum bu şekilde algılanmıştır. Kimi Arap yazarlar, 1973 petrol krizi ile Süveyş kanalının millileştirilmesi arasında bir bağlantı kurmaktadır. Buna göre, dönemin Arap dünyasını etkileyen en önemli iki unsur Arap milliyetçiliği ve petrol zenginliğidir. Mısır'da gelişen Arap milliyetçiliği Süveyş kanalının millileştirilmesine, kanalın millileştirilmesi ise "Arap petrolü Arap'ındır" bilincinin gelişmesine, 1970'li yıllarda petrol alanındaki devletleştirmelerin doruk noktasına çıkmasına ve 1973 petrol patlamasına neden olmuştur.⁴²⁵ Ülkesel ve ulusal çıkarların biçimlenmesinde Arap milliyetçiliğinin oynadığı bu rol, bu savın sadece bölgedeki yazarların zihnindeki bir düşünceden ibaret olduğunu kabul etmemiz halinde bile, Ortadoğu'da düşünceler ile maddi alt yapının belirlenen politikalar üzerindeki ortak etkilerini açıkça ortaya koymaktadır.

⁴²³ C. Ernest Dawn, "The Quality of Arab Nationalism", Derek Hopwood (Ed.), **Arab Nation, Arab Nationalism** içinde (44-69), London: Macmillan Press, 1988, s. 51.

⁴²⁴ Alnasrawi, **Arab Nationalism ...**, s. 81.

⁴²⁵ Ahmet, **Te'sîru ...**, s. 119.

B. Arap Milliyetçiliğinin Etkisini Kaybetmesi ve Nedenleri

Mısır'ın 1967'de İsrail karşısında aldığı ağır yenilgi ve 1970'te Nasır'ın vefatı Arap dünyası ve Mısır'ın bu dünya içerisindeki yeri bakımından yeni bir dönemin başladığına işaret etmekteydi. Bu dönemde Mısır eliti 20 yıllık devrim sürecinin sona ermesi ya da devam etmesi arasında bir seçim yapmak üzere derin bir muhasebeye girmiş, ülkenin içinde bulunduğu mali krizin de aşılabilmesi için, uzun süredir mücadele halinde olduğu Suudi Arabistan gibi petrol ülkelerinden yardım almayı kolaylaştırmak amacıyla birinci yolu tercih etmişti.⁴²⁶

1967 savaşının ardından Arap ülkeleri yenilginin nedenleri üzerinde farklı görüşler ileri sürmeye başladılar. Nasır ise Arap davasının savunuculuğunu bir kenara bırakıp kaybedilen Mısır topraklarını kurtarma derdine düşmüştü. Bu andan itibaren Arap ülkeleri Arapçılık yerine kendi toprak bütünlüklerine, egemenliklerine ve devlet merkezli söylemlere ağırlık vermeye başladılar. Artık Arap dünyasının siyasi birliği yerine, barış içinde bir arada yaşayan Arap devletlerine vurgu yapılmaya başlanmıştı. 1967 savaşının ardından Arap dünyasının liderliği iddiasından vazgeçen Mısır ile Suudi Arabistan arasında Yemen'de sürmekte olan mücadele de egemenlik anlayışına bağlı olarak sona ermişti. Ama bundan sonra da Arap ülkeleri kendilerini Arapçılık ile ifade etmeyi sürdürdüler. Arap milliyetçiliği bu ülkeler için sembolik bir sermaye olma özelliğini korudu. Ancak bu noktada baskın unsur hep Arap-İsrail çatışması haline gelmişti. Bundan sonra Arap milliyetçiliği bağluları İsrail'i tanımama, bu ülke ile hiçbir şeyi müzakere etmeme ve barış yapmama kriterleri ile değerlendirilmeye başlandı. Bu kriterlere uymayanlar, hatta bir dönem için Arap dünyasının lideri rolünü oynayan Mısır bile, Arap milliyetçileri tarafından dışlandı.

1967 yılında Arap ülkelerinin İsrail karşısında aldıkları büyük yenilgi Arapçılık ve yurtseverlik temelinde yürütülen politikaların sorgulanmaya başlamasına neden olmuş ve savaşın ardından radikal akımlar yükselişe geçmiştir. Bu sırada Filistin'inin Kurtuluşu için Halk Cephesi lideri George Habbaş gibi kimi liderler Arap ülkelerini yeterince radikal olmamakla suçlarken, İslamcılar yenilgiyi İslam'dan uzaklaşmaya, ulusal ve laik politikalara bağlamaktaydılar. Arap milliyetçiliği kullanılabilir bir araç

⁴²⁶ Bk. Ahmet, ss. 26.

olmaktan ve savunucularına prestij sağlamakdan çıkmış, bir bakıma sahipsiz kalmıştı. Aslında Arap milliyetçiliğini bu derece arka plana atan tek neden 1967 Arap-İsrail Savaşı değildi. Mısır ile Suriye arasında 1958 yılında kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin 1962 yılında sona ermesi, daha sonra Suriye, Irak ve Ürdün arasında sürdürülen federasyon görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanması Arap milliyetçiliğinin meşruiyetini aşındırmıştı.

Arap ülkelerinde Arapçılar tarafından arzulan bölgesel düzen, Arap devletlerin kimlikleri ve Arapları birbirine bağlayan normlar ile ilgili tartışmalar 1960'lı yılların sonlarından itibaren dramatik bir biçimde değişmiştir. Çok sayıda faktör bu değişimi tetiklemiştir. Dünyanın her yerinde bloklaşmaların ortaya çıktığı ve bölgesel güvenlik çabalarının arttığı bir dönemde II. Dünya Savaşı'ndan beri aktif halde bulunan Arap Birliği ülkeleri arasındaki anlaşmazlıkların had safhaya erişmesi dikkat çekicidir. Arap ülkeleri arasındaki siyasi anlaşmazlıklar, güvenlik ve kalkınma gibi konularda her Arap ülkesinin kendi derdine düşmesi, Arap dünyasını bir bütün olarak ilgilendiren sorunların yöneticiler nezdinde önceliğini kaybetmesi gibi nedenler Arap Birliği'ne yapılan vurgunun önemini kaybetmesine neden olmuştu. Artık Arap devletleri Arapların ulusal çıkarları yerine, devletlerin çıkarlarını vurgulamaya başlamışlardır. Bu dönüşümde 1967 yenilgisinin ardından 1970 yılında Arap milliyetçiliğinin liderini kaybetmesi kadar, Körfez monarşilerinin petrol gelirlerinde görülen kayda değer artış da etkili olmuştur. Ama asıl önemli etki modern dönemde uluslararası kültürün en önemli unsuru haline gelen ulusal (Arap dünyası bağlamında ülkesel) egemenliğin Arap ülkelerini de tümüyle etkisi altına almasıdır. Diğer faktörler bu noktada sadece hızlandırıcı rol oynamışlardır.

1973 yılında yaşanan petrol şokunun ardından, başından beri Arap milliyetçiliğinin kenarında yer almış olan Körfez ülkelerinin güçlerinin artması Arapçılık yerine devletlerin egemenliği siyasetinin ağırlık kazanmasına neden olmuştur. Ne var ki, stratejik faktörler ve neorealist yapısal dönüşüm, yani güç dengesinde gözlemlenen değişimler Arap ülkelerinin 1970'li yıllardan itibaren niçin daha fazla parçalanmış bir görüntü sergilediğini açıklamak için yeterli değildir. Aslında 1967 yenilgisinin ardından Arap ülkelerinin daha fazla kenetlenmeleri ve birbirlerine

bağlanmaları, kendi aralarında barışçı (Kantçı anlamda) bir uluslararası kültür anlayışına geçiş yapmaları beklenilebilirdi.* Ama Arap ülkelerinin liderleri, içine düştükleri sıkıntıların sorumlusu olarak geçmişte uygulanan Arapçı politikaları sorumlu tutmuş olmalıydılar ki, 1967 sonrasında aşamalı olarak bu politikayı terk etmişlerdir.

Bölge ülkelerindeki rejimlerin egemenliklerini Arap dünyasının tümünü kapsayan bir üst otorite ile paylaşmaya rıza göstermemeleri, Arap dünyası boyunca farklı rejimlerin egemen olması, petrol gelirlerinin artmasıyla birlikte Arap ülkeleri arasındaki zengin-fakir ayrımının derinleşmesi Batı'daki muadillerine göre temelleri son derece zayıf olan Arap milliyetçiliğinin** bölgede iyiden iyiye kan kaybetmesine yol açmıştır. Ama belki de tüm bunların hepsinden de önemlisi, Arap dünyasının Nasır gibi güçlü liderler etrafında birleşmesinin uluslararası hegemonik güçler tarafından istenmemesiydi.

Arap milliyetçiliğinin popülaritesini kaybetmesinde petrolün ve petrolden elde edilen gelirlerin artması da önemli rol oynamıştır. Sadece Arap dünyasındaki değil, tüm

* Bu durum konstruktivist teorinin parametreleri açısından bakıldığında geriye dönük de olsa, yapısal dönüşüme işaret etmektedir. Çünkü konstrüktif teoriye göre yapısal dönüşüm hasmane, rekabetçi ve barışçı kültürlerden birine geçiş ile gerçekleşir. Sözü ettiğimiz dönemde Arap ülkeleri arasında Mısır öncülüğünde hiyerarşik ya da barışçı bir yapılanmayı öngören Arap milliyetçiliği kültürü düşüşe geçmiş, bunun yerine tek tek devletlerin egemenliklerine vurgu yapan hasmane ya da rekabetçi kültüre doğru bir yapısal dönüşüm yaşanmıştır. Wendt bu yapısal değişimin her zaman için ileriye dönük, yani hasmane, rekabetçi ve barışçı kültür şeklinde olacağını öngörmekteydi. Ama Arap milliyetçiliğinin sönüşü Araplar arasında barışçı bir uluslararası yapı, ya da “güvenlik toplulukları” oluşturulması yönündeki düşüncelerin de sönmesine ve bölgesel alt sistemin yapısının rekabetçi ya da hasmane bir uluslararası kültüre dönüşmesine neden olmuştur. Bu noktada en önemli etken, muhtemelen, Arap dünyasına özgü bir uluslararası yapının ortaya çıkmasının küresel uluslararası yapı tarafından engellemesi olmuştur.

** Modern milliyetçiliğin beşiği Almanya, Fransa gibi batılı ülkelerdir. Bu ülkelerde Hıristiyan dünyanın tümünü temsil iddiasında olan Kilise'yle olan bağlarını koparmak isteyen burjuvanın, otoriteye yerel (bölgesel/ülkesel/ulusal) nitelik kazandırma amacıyla yürüttükleri mücadele sonucunda milliyetçi akımlar ortaya çıkmıştır. Milliyetçiler arasındaki zıtlıklar, örneğin, bir Fransız milliyetçisinin Alman milliyetçileri için Öteki haline gelmesi ise daha sonraki dönemlere tekabül etmektedir. Avrupa dışında milliyetçilik akımları ise, öncelikle, modernleşme çabasındaki elitlerin Batı'daki kültürel kurumları da kendi bölgelerine taşıma amacıyla geliştirdikleri düşüncelerin sonucunda ortaya çıkmış ve daha sonra emperyalizm karşıtı olarak gelişmiştir. Batı'da milliyetçilik Kilise karşıtlığı nedeniyle güçlü bir laiklik vurgusu içerirken, Arap dünyasında (ve Batı dışındaki pek çok ülkede) din kurumlarıyla burjuva ya da diğer elitler arasında Batı'daki anlamıyla ciddi bir çatışma yaşanmaması nedeniyle, milliyetçi düşünceler dine karşı olumlu söylemler geliştirme zorunluluğu duymuşlardır. Dolayısıyla, Arap ülkelerinde milliyetçi kesimler için din hiçbir zaman bir “Öteki” teşkil etmemiştir. (Sünni anlayışın Arap milliyetçiliği üzerindeki etkileri ile ilgili olarak bk., Muhammet Abid El-Cabiri, **Çağdaş Arap Düşüncesinde Yeniden Yapılanma**, İstanbul, Kitabiyat, 2001, s.102. Mişel Eflak'ın Arap milliyetçiliği içinde İslam'ın yerine dair görüşleri ile ilgili olarak da bk., Niyazi Berkes, **İslamlık, Ulusçuluk, Sosyalizm**, Ankara, Bilgi Yay.,1975, ss. 38-43.) Buna ilaveten, Arap dünyasında dini kimliklerin görece güçlü olması Arap milliyetçiliğinin zayıf kalmasına neden olmuştur.

dünyadaki petrol rezervlerinin ve gelirlerinin önemli bir bölümüne sahip olan Körfez ülkelerinin bölge ve dünya siyasetindeki özgül ağırlıklarının artması petrol gelirlerinin artması ile aynı döneme rastlamıştır. Petrol gelirleri sadece petrole sahip olan ülkeleri değil, öncelikle Arap dünyasındaki siyasi durumun, ama son kertede küresel uluslararası yapının siyasi koşullarının değişmesine neden olmuştur ki, bu durum son bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Yusuf Ahmet'in de belirttiği gibi, petrol gelirlerinin dramatik bir biçimde artması petrole sahip Arap ülkelerini doğrudan, petROLSÜZ Arap ülkelerini ise işçi göçü, petrol ihtiyacının karşılanması, dış yardım ve yatırım gibi dolaylı yollardan etkilemiş ve bazı çevrelerce tüm Arap dünyasının “petrol dünyası” olarak anılmaya ve başlamasına neden olmuştur.⁴²⁷ Ayrıca, Halliday'in de dediği gibi, Suudi Arabistan 1960'lı yıllardan itibaren bölgeyi büsbütün etki altına alan Nâsırcılık ile başa çıkabilmek için İslam dünyasının uluslararası çıkarlarının hamiliğine soyunmuş, 1965'te kurulan Rabıta örgütü aracılığıyla devletin kuruluş amaçlarına uygun davrandığı mesajını vermeye ve Mısır kaynaklı Arap milliyetçiliğinin etkisini kırmaya çalışmıştır. İlerleyen dönemde de bu İslami dayanışma anlayışı içerde İslami muhalefete, dışarıda ise İran'da yükselen Şii İslam anlayışına ve seküler tehditlere karşı devletin çıkarlarını koruma amacıyla kullanılmıştır.⁴²⁸

Milliyetçi politikalar karşısında dine dayalı politikaların kurumsallaştırılması çabalarının belki de en somut örneğini ise Suudi Arabistan'ın İslam Konferansı Teşkilatı (İKT) bağlamındaki faaliyetleri teşkil etmektedir. Suudi Arabistan 1972 yılında merkezi de Cidde'de bulunan İKT'nin* kurulmasında öncülük etmiştir. Suudi

⁴²⁷ Ahmet, s. 19. Aynı dili ve kültürel değerleri paylaşan bireyler, üniversiteler, halklar vb arasındaki yoğun etkileşimin Mağrip'ten Maşrik'a dek farklı siyasi bir ortam oluşturduğunu dikkate alan bazı akademisyenler söz konusu bölgenin küresel uluslararası yapı içerisinde bir alt sistem oluşturduğunu ileri sürmüşlerdir. Bk. Cemil Matar ve Aliyyüddin Hilal, **En-Nizamü'l-Iklîmi'il-Arabiyy: Dirasetün fi'l-Alâskâti's-Siyaseti'l-Arabiyye**, (Arap Bölgesel Sistemi: Arap Siyasi İlişkileri Üzerine bir Çalışma), Daru'l-Müstakbeli'l-Arabiyy: Kahire, 1983, s. 9. Arap Birliği başta İngiltere olmak üzere Avrupalı güçler tarafından projelendirilmiştir ama ilerleyen süreçte proje sahiplerinin hedefleri dışında ilerlemiştir. Bk. Ahmet, s. 22.)

⁴²⁸ Fred Halliday, **The Middle East in International Relations: Power Politics and Ideology**, Cambridge University Press, 2005, s. 218.

* İslam Konferansı Örgütü (Organization of the Islamic Conference) 57 üye devlete sahiptir. 1969 yılında Rabat'ta kurulmuştur. Ama örgüt'ün kuruluş şartı ancak 1972 yılında yapılan üçüncü dış işleri bakanları toplantısında kabul edilmiştir. Örgütün daimi merkezi Kudüs'tür ama burası işgal altında olduğu için geçici merkez olarak Cidde kabul edilmiştir. Oxford İslam Ansiklopedisinde verilen bilgilere göre, örgütün felsefi temeli ümmet kavramı, Müslümanların birliği düşüncesi ve Müslüman ülkelerin her alanda iş birliği yapmaları gerektiği düşüncesidir. Bununla birlikte örgüt, bu gün dile getirildiği anlamıyla, “köktenci” bir örgüt değildir. Her şeyden önce, üye ülkeler din adamlarınca değil, kendi

Arabistan, örgütü diğer uluslararası forumlara nazaran daha elverişli bir etki aracı olarak görmüş, diğer üyelerin siyasi olmayan isteklerini İKT aracılığıyla kendi siyasi amaçları doğrultusunda yönlendirebilmiştir. S. Arabistan'ın örgüte sağladığı parasal destek⁴²⁹ yanında, diğer ülkelere yaptığı mali yardımlar, onun örgüt içerisinde bu denli etkin olmasının başlıca nedenidir. Örneğin, 1988 yılında, hac esnasında S. Arabistan için büyük sıkıntı kaynağı olan İranlı hacıların sayısını azaltabilmek amacıyla örgütü kullanmış ve bir milyon nüfus için bin hacılık kota konulması teklifini örgüte onaylatmıştı. Yine S. Arabistan, Camp David anlaşmasının ardından Mısır'ın örgütten atılması yönünde adım atmak zorunda kalmış, 1984'te ise nüfuzunu bu ülkenin örgüte geri alınması yönünde kullanmış ve başarılı olmuştur.⁴³⁰

1975'te İslam Kalkınma bankasının kurulmasından bu yana banka başkanı her zaman için bir Suudi olmuştur. İslam ülkeleri arasında çıkan ve S. Arabistan'ın da bir şekilde taraf olduğu çatışmalar, üye sayısının genişlemesi ve Arap olmayan üyelerin farklı istekleri bu ülkenin örgüt içerisindeki etkisini azaltmıştır. Ama örgüte mali destek sağlama yanında, ülke politikalarının büyük ölçüde ABD etkisinde kalması gibi nedenler dolayısıyla, S. Arabistan'ın örgüt içerisindeki en etkin üye olma özelliğini koruduğu söylenebilir.

1967 Arap-İsrail Savaşı'na kadar Arap ülkeleri Araplar arasında birliğin nasıl sağlanacağı, Arap ulusal çıkarlarını korumak için nasıl birlikte davranmaları gerektiği ve Arap milliyetçiliği ve ülkelerin egemenliği arasındaki gerilimin nasıl yumuşatılabileceği gibi sorunlar üzerine yoğunlaşmaktaydılar. 1967 Arap-İsrail

hükümetleri tarafından temsil edilmektedirler. Bir akademisyen olan son genel sekreter Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu dışında, genel sekreterlik görevi profesyonel diplomatlara ait olmuştur. Ayrıca, örgütün elinde nihai olarak evrensel İslam "ümme"ni gerçekleştirme amacıyla kullanılacak bir [siyasi] kurum bulunmamaktadır. [Belirtmeliyiz ki, zaten tarihsel açıdan Sünni-İslam anlayışında din adamının iktidar olması, hükümeti ya da devleti temsil etmesi bir zorunluluk değildir ve tarihsel açıdan istisnai bir durumdur.] Yine, örgüt çatışma amacıyla değil, iş birliği çerçevesinde oluşturulmuştur. Örgütün her fırsatta BM yasa ve ilkelerine bağlılığını bildirmesi de, aşırı bir İslam taraftarlığı yerine, modern uluslararası ilişkilerde önemli roller üstlenme amacında olduğu anlaşılmaktadır. Bk.: Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World, "Organization of the Islamic Conference" maddesi, Vol. III., New York, 1995, ss. 261-266.

⁴²⁹ Dowd - Gailey'in 2004 yılında aktardığı tahminlere göre, Suudi Arabistan'ın bu tür örgütlere yaptığı yıllık yardım miktarı 4 milyar doları aşmıştır. Jonathan Dowd-Gailey, 'Islamism's Campus Club: The Muslim Student's Association', *Middle East Quarterly*, (Spring 2004), ss. 63-72.

⁴³⁰ *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World*, "Organization of the Islamic Conference: Structure and Activity", Vol. III, New York, 1995, s. 264.

savaşından sonraki dönemde ise Arap ülkeleri arasındaki gerilimler su yüzüne çıkmaya başlamıştır. Arap ülkeleri bundan sonra hedef değiştirerek aralarındaki çatışmaları ortadan kaldırmanın yollarını aramaya başlamışlardır. Hedef değişikliğinin temel nedeni Arap siyasetinde yaşanan yapısal dönüşüm idi. Arap milliyetçiliği artık Arap devletlerinin kimliğini tanımlayan, çıkarlarını ve stratejilerini biçimlendiren ve onları iş birliği içerisinde hareket etmeye zorlayan temel etkenlerden biri olmaktan çıkmıştı. Arap ülkeleri kendilerini hala “Arap” olarak tanımlasalar da, bağımsız ve farklı kimliklere, dolayısıyla da, bağımsız ve farklı çıkarlara sahip olduklarını düşünmeye başlamışlardı. Artık egemenlik kavramının daha etkin bir biçimde vurgulanır olması Arap milliyetçiliğinin düşüşe geçtiğini ve tek tek devletlerin önemli hale geldiğini göstermekteydi.

Öte yandan, 1967 yılında yumuşama dönemine giren Suudi-Mısır ilişkileri 1973 sonrasında gelişmiş ve bir Mısır-Suudi ekseninden söz edilmeye başlanmıştır. Mısır’ın SSCB ile ilişkilerini askıya alıp ABD ile iş birliği sürecine girmesi de Suudi-Mısır ilişkilerinin hızla düzelmesine yardımcı olmuştu. Ama ilerleyen süreçte İsrail’i desteklemeyi sürdüren ABD’nin Araplar tarafından hala düşman olarak algılanıyor olması nedeniyle, ABD ve Camp David sürecinde ABD’ye yakınlaşan Mısır ile iyi ilişkiler kurması Suudi Arabistan’ın Arapçılık ile Mısır arasında zor bir konuma düşmesine neden olmuştur. Yine de, Suudi Arabistan için Mısır ve ABD bağlantıları ile Arap milliyetçiliği arasındaki gerilim rahatsızlık verici düzeye erişmemiştir. Suudi Arabistan’ın petrol sermayesine sahip olması, bu sermayeyi diplomasi ve dış politika aracı olarak kullanmaya başlaması, Arap milliyetçiliğinin ivme kaybetmesi ve Suudi Arabistan’ın Arap milliyetçiliğine karşı soğuk yaklaşımı bu gerilimin fazla artmamasında etkili olmuştur.

1960’lı yıllarda Pan-Arabizm’in başarısız olması ve Arap ülkeleri arasındaki mücadeleler Arap davasını zayıflatmıştır. Ama 1967 Arap-İsrail Savaşı, devlet inşası projeleri ve daha sonra dünya petrol talebinin, dolayısıyla petrol fiyatlarının artmasına bağlı olarak ‘petrol devletleri’nin, yani Körfez ülkelerinin yükselişe geçmesi Arap davasının iyice sönükleşmesine ve petrol fiyatlarının artması Arap ülkelerindeki ekonomik, sosyal ve siyasi dengenin Körfez ülkeleri lehine kaymasına neden olmuştur.

Örneğin, 1962 yılında petrol üreten Arap ülkelerinin GSMH'lerinin Arap dünyası toplam GSMH'sına oranı %36 iken, 1981 yılında bu oran %75'e yükselmiştir. Petrol fiyatlarının düşüşte olduğu 1985 yılında bile, nüfus bakımından Arap dünyasının yalnızca %9,4'üne sahip olan Körfez ülkeleri, Arap dünyası GSMH'sının %45'ini almaya devam etmekteydi.⁴³¹ Bu sırada Kuveyt'in 24.000 dolar olan kişi başına düşen milli geliri Mısır'ınkinin tam 20 katıydı.⁴³² Sonuç olarak Arap dünyası kendi içinde petrol zengini ülkeler ve yoksul ülkeler olmak üzere ikiye bölünmüştü.⁴³³ Toplumsal yapıları kabile kültürüne dayalı ve bu nedenle ekonomilerini çeşitlendirme imkânları kısıtlı olan petrol ülkeleri bu zenginliğe kalkınma politikaları sonucunda ya da bir güce dayalı olarak değil, 'tesadüfen' kavuşmuşlardı ve bu nedenle söz konusu zenginliği Arap milliyetçiliği çerçevesinde meşrulaştırma imkânları bulunmamaktaydı. Yani Arap milliyetçiliğinin güç kazanması, tesadüfen gelen bu zenginliğin, tüm Araplara yaygınlaştırılması yönündeki taleplerin artması sonucunda, ortadan kalkması anlamına gelebilirdi.

Petrol gelirlerinin ortaya çıkardığı zengin-yoksul ayrımı ortak Arap çıkarları düşüncesinin ve dolayısıyla Arap milliyetçiliğinin güç kaybetmesine neden olmuştur. Özel bir çaba harcamaksızın elde ettikleri imtiyazlı konumlarını korumak isteyen zengin petrol ülkeleri kendi ülkesel egemenliklerini pekiştirme amacı güderken, yoksul Arap ülkeleri hala Arapçı ideolojilerden medet ummakta ve belki de bu şekilde, petrolün ortaya çıkardığı yeni zenginlikten pay almaya çalışmaktaydılar. Nitekim 1970'li yıllarda Mısır ve Suriye petrolü Arapların ortak mirası olarak tanımlamakta ve Arap dünyasının İsrail karşısında savunmasını üstlendikleri için kendilerine bu mirastan pay verilmesi gerektiğini ileri sürmekteydiler. Kendisi de bir petrol ülkesi olan Irak ise, 1980'li yıllarda İran'a karşı Arap dünyasını savunduğu gerekçesi ile daha fazla petrol gelirine sahip olan Körfez ülkelerinin Irak'a mali yardımda bulunmalarını talep etmiş ve isteklerini kabul ettirmede bir ölçüye kadar başarılı olmuştur. Körfez ülkeleri bu tür Pan-Arabist talepleri kabul ederek söz konusu Arap ülkelerinin savunma giderlerine katkı sağlamışlarsa da, kendi topraklarından çıkan petrolün kendi öz malları olduğu ve

⁴³¹ Alnasrawi, **Arab Nationalism ...**, s. 156.

⁴³² Hamdi A. Hassan, **The Iraqi Invasion of Kuwait**, Macmillan: Palgrave, 1999, s. 157; Walid Khalidi, 'Why Some Arabs Support Saddam', Micah Sifry ve Christopher Cerf (Ed., **The Gulf War Reader** içinde (161-171), New York: Times Books, 1991, s. 167.

⁴³³ Balamir, s. 9.

bundan elde edilen gelirler üzerinde diledikleri gibi tasarrufta bulunabilecekleri yönündeki düşüncelerini de dolaylı olarak kabul ettirmişlerdir. Hinnebusch'un da dediği gibi, bu durum kendisini en fazla Suudi Arabistan'ın Mısır'a Camp David sürecinde sağladığı mali ve siyasi destekte göstermiştir ve bu destekle Suudi Arabistan -ABD ile birlikte- Mısır üzerinde adeta bir patronaj kurmuştur. Nitekim 1970'lerin ortalarında Suudi Arabistan ve Kuveyt Mısır'ı sübvansiyonları kesme konusunda IMF ile anlaşmaya zorlamışlardır. Sübvansiyonların kesilmesi 1977'de Mısır'da gıda isyanı çıkmasına neden olmuş ve sonuçta Enver Sedat İsrail ile ayrı bir barış anlaşması imzalayarak ABD'den ekonomik yardım alma yoluna gitmiştir.⁴³⁴ Körfez Savaşı'nın ardından Körfez ülkelerinde bulunan Filistin, Ürdün ve Yemenli işçilerin ülkelerine geri gönderilmeleri⁴³⁵ ve bunların yerini Asyalı işçilerle doldurmaları da zengin Arap ülkelerinin iş ve sermaye erişimini tamamen kendi kontrolleri altına tuttuklarını göstermekteydi.

C. Arap Milliyetçiliğinin Etkisini Kaybetmesinin Sonuçları

Arap milliyetçiliğinin devrimci rüzgârlarının hafiflemesi ile birlikte Arap ülkelerinde, vatandaşı yaşadığı ülke ile özdeşleştiren kimlikler geliştirilmesi yönündeki çabalar biraz daha ivme kazanmıştır. Bu gelişme bölge ülkelerinde hâlihazırda devam etmekte olan devlet inşası ve devletin güçlendirilmesi çabalarına hız kazandırmıştır. Bu tarihten itibaren Arap dünyasında uzun ömürlü yönetimler işbaşına gelmeye başlamış ve birleşme girişimleri sona ermiştir.

Öte yandan, Arap ülkelerinin devlet ve vatandaş kimliği inşası projeleri de Arap politikalarının parçalanmasına neden olmuştur. Arap ülkeleri, vatandaşlarının genel olarak Arap dünyasından ziyade Kahire, Riyad ya da Şam gibi başkentlere bağlılık duymalarını amaçlamakta idiler. Bu şekilde diğer Arap ülkelerinden ve 1979 sonrasında İran'dan gelen sembolik baskılara karşı bağımsızlık kazanmış olacaktı. Uzun yıllar süren sembolik rekabet Arap ülkeleri arasında gittikçe artan bir ayrışma

⁴³⁴ Hinnebusch, s. 50.

⁴³⁵ 1990 yılında Suudi Arabistan'dan geri gönderilen sadece Yemenli işçilerin sayısı 800.000 idi. Bk. Fred Halliday, *The Middle East ...*, s. 283.

meydana getirmişti. 1960'lı yıllarda görülen birleşme girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanması Arap devletlerinin farklı kimliklerini vurgulamalarına neden olmuştu.

Yine bu dönemde '*ülkesel egemenlik*' anlayışının yükselişe geçmesi ve egemenliğe saygı kavramının daha fazla vurgulanır olması gibi olgular da Körfez ülkelerinin Arap milliyetçileri karşısında daha esnek davranmalarına imkân tanımıştır.⁴³⁶ Mısır'ın Camp David barış sürecine girmesi Arap politikalarının parçalanmasına neden olmuştur ve bu durum Körfez ülkelerinin Arapçılık politikaları karşısında daha rahat davranabilmelerini sağlamıştır. 1970'li yıllarda Arap ülkeleri arasında milliyetçilik ve dayanışma kavramlarından çok, egemenlik ve devlet çıkarı kavramlarının vurgulanmaya başlaması Arap politikalarının eskisine oranla daha fazla parçalandığını göstermekteydi.⁴³⁷ Örneğin, 1973 Aralık ayında Arap ülkeleri arasında düzenlenen Rabat zirvesinde, İsrail'in işgal ettiği topraklardan tamamen çekilmesini ve Filistinlilerin haklarının verilmesini sağlayan kapsamlı bir barış anlaşması yapıldı. Bu ülke ile Arap Birliği'nden bağımsız ilişkilere girilmemesi konusunda Mısır ve Suriye uyarılmıştı. Buna rağmen, Ocak 1974'te Mısır ile İsrail arasında bir ateşkes anlaşması imzalanmış ve Suriye Mısır'ı Arap davasına ihanet etmekle suçlamıştır. Bu parçalanmışlık içerisinde, Suudi Arabistan 1967 savaşına kadar düşmanca ilişkiler içerisinde olduğu Mısır'ın politikalarını desteklemeye başlamıştır.

Bu dönemde Körfez ülkelerinin ABD ve Mısır yanlısı politikaları ile Arap milliyetçiliği arasındaki gerilim düşük bir seyir izlemiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, Ortadoğu bölgesinde ulus-üstü kimlik olarak İslamcılığın yükselişe geçmesi ve Arap milliyetçiliğinin yerini almaya başlaması olmuştur. Zaten Körfez ülkeleri temel meşruiyet aracı olarak Arap milliyetçiliği yerine İslam'ı kullanmışlardır ve İslamcılığın bu dönemde yükselişe geçmesinde başta Suudi Arabistan olmak üzere tüm Körfez ülkelerinin önemli bir rol oynadığı konusu yaygın bir kanı haline gelmiştir.⁴³⁸ Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri tarihleri boyunca Haşimi krallığı ve radikal kesimler ile özdeşleştirdikleri Arap milliyetçiliğine mesafeli durmuşlardır. Yine de, Körfez ülkeleri aynı zamanda hem birer İslam ülkesi hem de

⁴³⁶ Barnett, s. 187.

⁴³⁷ Barnett, s. 187.

⁴³⁸ Age. ve yer.

Arap Birliği'nin birer üyesidirler. Dolayısıyla, Arap kamuoyunda ortaya çıkan görüşlerden, tutum ve davranışlardan etkilenmişler, bölgesel ve küresel koşullar gerektirdikçe yerine göre İslamcılığın yerine göre Arap milliyetçiliğinin etkisinde politikalar geliştirmişlerdir.

Bu dönemde politik sarkacın Arap milliyetçiliği, İslamcılık ve ABD ile ittifak gibi faktörlerden nasıl etkilendiğini tam olarak ortaya koyabilmek için, dönemin bazı olaylarına kısaca göz atmakta yarar vardır.

1975 yılında Kissinger'ın başlattığı mekik diplomasisi ile birlikte bazı ülkelerin İsrail ile diğer Arap ülkelerinden bağımsız anlaşma imzalamaları olasılığı belirince, aynı yıl Nisan ayında Riyad'da bir araya gelen Arap liderler hiçbir Arap toprağının feda edilmemesi, İsrail ile müstakil barış anlaşması imzalanmaması ve Filistinlilerin hakları garanti altına alınmadıkça nihai bir anlaşma imzalanmaması konusunda uzlaşmışlardır. Kissinger'ın girişimlerinin Sedat'ı ayrı bir barış anlaşmasına sürüklemesinden korkan Suriye Cenevre'de çok taraflı bir müzakere forumu oluşturulmasını önermiştir. İsrail ile sınırlı bir barış anlaşması imzalama konusunda kararlı olan Mısır ise Cenevre önerisinin kendi politikaları üzerinde bir takım kurumsal sınırlamalar getireceğini düşünmekteydi. Bu nedenle, bazı temel ilkelerde anlaşma yapılabileceğini ama stratejide esneklik sağlanması gerektiğini ileri sürmüştür. Suudi Arabistan bu kez de Mısır tarafında yer almıştır. Kissinger'ın çabaları Mısır ile İsrail Arasında ikinci bir ateşkes öngören Sina II anlaşması ile sonuçlanmış, bu anlaşmayla Mısır Sina'da kaybettiği toprakları geri almıştır. Suudi Arabistan anlaşmanın büyük bir başarı olduğunu, Arap topraklarının kurtarılması yolunda büyük bir aşama kaydedildiğini ileri sürmüş ve Mısır'ı Filistin ve Arap davasını satmakla suçlayan FKÖ'yü komünistlerin uşağı ve Arap komünistlerin sesi olmakla suçlamıştır.⁴³⁹ Kuveyt de, anlaşmanın temel sorun olan Filistin davasını etkilemediğini ve toprakları işgal altında kalmış olan kardeş devletlerin yaptığı bu tür anlaşmalara karşı çıkmanın doğru olmadığını ileri sürmüştür. Son olarak Sedat'ın Kudüs ziyareti ve Camp David anlaşmasının imzalanması karşısında Bahreyn ve Katar dışındaki Körfez ülkeleri tıkanan müzakerelerin açılması karşılığında böyle bir ziyaretin normal olduğunu söyleyerek Sedat'ı savunmuşlardır. Suudi Arabistan bir Arap

⁴³⁹ Nadav Safran, **Saudi Arabia: Ceaseless Quest for Security**, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1988, s. 244.

ülkesinin özel işlerine karışma hakkını kendinde görmediğini, bir ülkenin kendine ait işgal edilmiş bir toprağı ister müzakere yoluyla isterse savaşarak geri alabileceğini ileri sürmüş; Bahreyn FKÖ'yü tanımadığı gerekçesiyle, Katar ise tek taraflı olduğunu ileri sürerek anlaşmaya karşı çıkmıştır.⁴⁴⁰

Camp David anlaşmasının ardından Suriye, Irak, Libya ve Güney Yemen gibi ülkelerin başını çektiği Arap Ret Cephesi ülkeleri Mısır'ın Araplara ait tüm uluslararası kuruluşlardan uzaklaştırılmasına neden olan girişimlerde bulunmuşlardır. Dahası Ret Cephesi ülkeleri Mısır vatandaşlarının diğer Arap ülkelerine ve tabii ki Körfez ülkelerine, giriş çıkışlarının da engellenmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir ama Camp David anlaşmalarını kendi çıkarları bakımından uygun ya da en azından zararsız gören Körfez ülkeleri bu tür isteklere karşı çıkmışlardır. Suudi Arabistan ve Kuveyt Arap dünyasının kalbi ve ruhu konumundaki Mısır'ı yalnız bırakmanın imkânsız olduğu ve bunun Arap ulusunun çıkarlarına aykırı olduğu yönünde açıklamalarda bulunmuşlar ve Mısır'ın Arap siyasi hayatından dışlanmaması gerektiğini belirtmişlerdir. Umman ise Mısır ile İsrail arasında yapılan anlaşmaları aynen onayladığını ve Arap kardeşlerin Mısır'ı yalnız bırakmalarını gerektiğini açıklamıştır.

Ne var ki, Camp David karşıtı Arap ülkelerine daha fazla direnemeyen ve Mısır'ın suç ortağı olarak görünmek istemeyen Körfez ülkeleri ilerleyen süreçte bu ülkeyi açıkça desteklemekten vazgeçmişlerdir. Çünkü Mısır'ı eleştirmemek onu desteklemek ve Araplar arasında yalnız kalmak demektir. Bu da Körfez ülkelerinin, İran İslam Devrimi'nin gerçekleştiği nazik ortamda kendi iç kamuoylarında ve bölgede ağır eleştirilerle karşı karşıya kalmaları anlamına gelecekti. Sonunda Körfez ülkeleri de Arap Birliği çerçevesinde alınan kararlara ve uygulamalarına katılmışlardır.

Camp David anlaşmalarının ardından Arap ülkeleri Sedat'ı yalnız bırakma konusunda birlikte davranmışlardı. Ama bu durum Arap ülkelerinin izleyen dönemde birlikte davranmalarını sağlayamamıştır. Bu dönemde bir yanda Suriye, Irak ve Libya gibi ülkeler, diğer yanda ise Suudi Arabistan gibi monarşiler Arap dünyasının liderliğini elde etmek için yoğun bir rekabete girmişlerdir. Bu durum ise, bir taraftan Mısır'ın,

^{440 440} Barnett, s. 188.

diğer taraftan da Mısır ile ilişkilerini normalleştirmek isteyen Körfez ülkelerinin elini rahatlatmıştır.

Mısır'ın Arap siyasetinden dışlanması, Arap milliyetçilerini lidersiz bırakmıştı. Mısır'ın Arap dünyasındaki liderliği ekonomik ya da askeri gücünden değil, Arap dünyasının kültürel ve sembolik sermayesini elinde tutmasından kaynaklanmaktaydı. 1980'li yıllarda lidersiz kalan Arap ülkeleri kendi kaderlerini kendileri belirleme yoluna gittiler. Bu da Arapçı politikaların parçalanması anlamına gelmekteydi. KİK gibi alt bölgesel örgütlerin kurulması,* Araplar arasında yeni rekabet ve çatışma kalıplarının ortaya çıkması, rakiplerin müdahalesinden korunmak için egemenliğin kurumsallaştırılmaya çalışılması gibi olgular bu parçalanmışlığı net bir biçimde ortaya koymaktaydı. Bu noktada 1979 yılından itibaren petrolden elde ettikleri gelirler ile kayda değer bir sermaye birikimine sahip olan Körfez ülkelerinin, kendilerini Arap dünyası içerisinde ayrı bir güç merkezi olarak görmeye başlamalarının da büyük bir rolü olmuştur.

1973 yılında petrol gelirlerinin artmasının ardından Arap ülkelerinin kendi aralarındaki çekişmelerde bir artış gözlemlenmiştir. Suriye'nin Ürdün sınırına yığınak yapması ve Irak ile savaşan İran'a yakınlaşması, Güney ve Kuzey Yemen arasındaki çatışmalar, Fas-Cezayir çatışması vb bu dönemde baş göstermiştir. Aslında bu anlaşmazlıklar çok daha eski tarihlere dayanmakla birlikte, söz konusu dönemde bunların çekişmeye ve çatışmaya dönüşmesi anlamlıdır. Kimi yorumcular bunu petrol gelirleri ile alınan yeni silahlara, kimileri Mısır'ın Arap siyasetinde etki kaybetmesine bağlamaktadırlar. Bazı yorumcular ise her iki faktörün de söz konusu çatışmalar ve çekişmeler üzerinde etkili olduğunu belirtmektedir.⁴⁴¹ Dolayısıyla, artan petrol gelirlerinin silah alımlarını artırması ve bunun da Ortadoğu'daki alışlagelmiş uluslararası davranış kalıplarını kimlik-çıkar etkileşimi çerçevesinde değiştirmiş olması ihtimali göz ardı edilmemelidir. Ama bunun Körfez ülkeleri tarafından istenen bir durum olmadığını da kabul etmek gerekir. Çünkü petrol üretiminin ve gelirlerinin sürekliliği ancak istikrarlı bir ortamda mümkün olabilirdi. Dahası Ortadoğu'daki

* Arap dünyasında ilk kurulan alt bölgesel örgüt KİK olmakla birlikte, 1989 yılında Irak, Ürdün, Yemen ve Mısır arasında Arap İşbirliği Konseyi (Arab Cooperation Council, ACC) ve Fas, Tunus ve Cezayir arasında da Arap Mağrip Birliği (AMU) kurulmuştur.

⁴⁴¹ Söz konusu yorumlarla ilgili olarak bk. Ahmet, s. 63.

çatışmalar ve istikrarsızlık devrimleri tetikleyebilir, bu da öncelikle Körfez'deki muhafazakâr monarşilerin bekasını tehdit edebilirdi.

Petrol gelirleri sayesinde yapılan yüklü miktardaki silah alımlarının genelde Ortadoğu'da özelde ise Körfez bölgesinde güvenlik ikilemini derinleştirdiği ileri sürülmektedir.⁴⁴² Bölge güvenliği ile ilgili anlık değerlendirmeler için bu yöndeki görüşlerin doğru olduğu ileri sürülebilir. Ama stratejik ve tarihi açıdan bir bütün olarak bakıldığında bölge ülkelerinde gerek iç politikada, gerek bölgesel politikalarda gerekse uluslararası sistemin başat güçleri ile ilişkilerde güvenlik ikileminin ortaya çıkması ve derinleşmesi büyük ölçüde tezimizden başından beri açıklamaya çalıştığımız kimlik çatışmalarından ve uyuşmazlıklarından kaynaklanmıştır. Bölge ülkelerini kabileci, Vahhabi İslam, Monarşi ve rantiyeye/dağıtıcı devlet, kimlikleri nitelemektedir. Vahhabi İslam ve Monarşi kimlikleri genel olarak Arap milliyetçiliği ve Şiilik ile ve kimi zaman da modern uluslararası sistem tarafından dayatılan ulusal/ülkesel egemenlik normları ile çatışmış, Körfez ülkeleri rejimlerini gerek iç politikada gerekse bölgesel ve küresel politikalarda nazik bir konuma sürüklemiştir. Monarşi kimlikleri ile uluslararası alanda giderek yaygınlaşan cumhuriyetçi (özellikle İran devrimi ile birlikte) ve demokratik normlar arasındaki uyuşmazlık da Körfez ülkelerini gittikçe daha zor bir duruma düşürmüştür. Bu tür kimlik sorunları nedeniyle kendilerini giderek daha fazla kısıkaç altında hisseden Körfez ülkeleri, güvenlik bağlamında her geçen gün biraz daha artan bir biçimde kendilerini Batı bağımlısı hale getiren angajmanlara girmişlerdir. Ama Batı bağlantıları Körfez ülkelerinin gerek iç gerekse bölgesel politikalarda güvenlik ikilemini, çözmek bir yana, biraz daha derinleştirmiştir.

Enver Sedat'ın İsrail ile barış anlaşması imzalamasına diğer Arap ülkelerinin kolektif tepki göstermeleri⁴⁴³ ve 1978 yılında Suriye ve Irak arasında birleşme görüşmeleri yürütüldüğüne dair çıkan haberler⁴⁴⁴ Arap milliyetçiliğinin eski günlerine dönmekte olduğu yönündeki düşünceleri canlandırmışsa da, izleyen süreçte Arap

⁴⁴² Muharrem Ekşi, "Körfez'de Güvenlik: Güvenlik sistemi, Güvenlik Sorunları ve Yapılanmaları", **Akademik Ortadoğu**, c. 3 sayı 2, 2009, ss. 113-130.

⁴⁴³ Samih Farsoun, 'A New Balance of Forces', **Middle East Report**, vol. 21, November-December 1991, ss. 4.

⁴⁴⁴ Malik Mufti, **Sovereign Creations: Pan-Arabism and Political Order in Syria and Iraq**, New York: Cornell University Press, 1996, ss. 209-13; David Golub, "When Oil and Politics Mix: Saudi Oil Policy 1973 – 1985", **Harvard Middle East Papers**, no. 4, Harvard University, 1985, s. 47.

lkeleri arsındaki tartişmaların ve çatışmaların daha önce görülmemiş bir düzeye erişmesi, rneğin Irak-Suriye rekabeti, Irak'ın Kuveyt üzerinde yeniden hak iddia etmeye başlaması, Suriye-İran yakınlaşması vb. bu düşüncelerin yersiz olduğunu ortaya koymuştur. Belki de, Saddam Hüseyin'in en büyük hatalarından biri Arap milliyetçiliğinde gelinen bu sonu görememiş ya da kabullenememiş olmasıydı. Samih Farsoun'un da dediği gibi, 1980'li yıllarda petrol fiyatlarındaki aşırı düşüş petROLSüz Arap ülkelerine aktarılan kaynağın azalmasına, dolayısıyla yoksul ülkelerde ekonomik durgunluğa ve petrol sermayesini israf etmekle ya da batılı bankalara aktarmakla suçlanan petrol Őeyhlerine karşı toplumsal tepkilerin artmasına neden olmuştu. Bu tepkiler Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal etmesinde muhtemelen büyük rol oynamıştı.⁴⁴⁵

Arap milliyetçiliği ile ilgili sembolik yaptırımlar Suriye ve Mısır gibi ülkelerde son derece güçlü bir etkiye sahip olsa da, Körfez lkeleri gibi evre ülkelerde bu semboller görece daha az bir etkiye sahipti. Çünkü Körfez lkeleri Arapçı politikalar ile oldukça geç sayılabilecek bir dönemde tanışmışlardı. Üstelik bu ülkeler sahip oldukları petrol sermayesini bir politika aracı olarak kullanmak suretiyle Arap milliyetçiliğine ait sembollerin yaptırım gücüne karşı kendilerine koruma sağlayabiliyorlardı.

Bu arada Filistin davasının tanınan tek meşru temsilcisi olarak ortaya çıkan FK Arap milliyetçiliğinden kaynaklanan hatırı sayılır bir sembolik sermayeye sahipti ve dolayısıyla diğer Arap devletlerinin dış politikalarını yönlendirme gücüne erişmişti.⁴⁴⁶ Gerçi 1970 Kara Eylül' ile Ürdün, Lübnan'daki Filistinlilere yönelik müdahaleleri ile Suriye ve Camp David sürecine giren Mısır örneklerinde olduğu gibi, Arap lkeleri FK'nn arzusu hilafına davranışlar sergilemekteydiler ama Arap lkelerinin tamamı Filistin'de bir barışı desteklemekte ve burada son sözü söyleyecek aktör olarak da FK'y görmekteydiler. Dolayısıyla FK Arap lkelerinin Filistin ile ilgili kararlarını veto edebilecek siyasi düzeye erişmiş bulunuyordu. Körfez lkelerinin Filistin ile ilgili dış politikaları konulu bölümde de ayrıntılı bir biçimde değinileceği

⁴⁴⁵ Farsoun, ss. 4-7.

⁴⁴⁶ Gabriel Ben-Dor, "Nationalism without Sovereignty and Nationalism with Multiple Sovereignties: the Palestinians and inter-Arab Relations", G. Ben-Dor (Ed.), **Palestinians and the Middle East Conflict** içinde (157-170), Forest Grove, Ore: Turtle Dove, 1979, s 160.

üzere, Körfez ülkeleri petrol gelirlerini Filistin'in sahip olduğu sembolik sermayeyi yönlendirme konusunda da ustaca kullanmışlardır.

Irak 1970'li yılların sonunda İran ile mücadelesinde Arap kamuoyunun desteğini de tam olarak arkasına alabilmek için Arap milliyetçiliği söylemine öncekinden daha fazla ağırlık vermeye başlamış ve bu yönde politikalar geliştirmiştir. Bu noktada Irak karmaşık olmasına (Kürt-Arap, Şii-Sünni) rağmen kalabalık nüfusa, geniş eğitilmiş elit tabakaya, 1970'li yıllarda silah alımı ve eğitim ile güçlendirdiği orduya ve görece çeşitlendirilmiş bir ekonomiye sahip olması nedeniyle Suudi Arabistan'a göre daha avantajlı bir konumdaydı. Ama hepsinden önemlisi, Nasır döneminde doruk noktasına erişmişken 1967 yenilgisi ve Nasır'ın ölümü ile sönükleşen Arap milliyetçiliğinin sembolik gücünü Saddam Hüseyin liderliğinde yeniden canlandırma ve kullanma imkânına, daha sönük bir düzeyde de olsa, sahip olmuştur.

Bu ortamda Irak uluslararası etkinliğini artırmıştır. Örneğin, 1970 yılında sadece bir uluslararası örgüte ev sahipliği yaparken, 1980'de 12 uluslararası örgüte ev sahipliği yapacak duruma gelmiştir. Camp David anlaşmasının ardından Arap Birliği Dışişleri Bakanları Zirvesi Kahire yerine Bağdat'ta toplanmaya başlamıştır. 1979 Havana Bağlantısız Ülkeler zirvesinin başkanlığını da Irak üstlenmiştir. Irak'ın uluslararası alanda artan bu etkinliğinin bir nedeni artan petrol gelirleri idiysen, diğeri Arap milliyetçiliğini bir uluslararası ilişkiler aracı olarak kullanması olmuştur. Ama Irak bu etkinliğini İran ile girdiği savaş sonunda ve kaybetmiştir. Bu noktada Arap milliyetçiliği konusunda iddialı ülkelerden olan Suriye'nin İran politikalarını desteklemesi sonucu Arap dünyasında ortaya çıkan parçalanmışlık görüntüsü de Arap milliyetçiliğinin etkin bir uluslararası ilişkiler aracı olma niteliğini kaybetmesine neden olmuştur.

28 Mayıs 1990'da Bağdat'ta düzenlenen Arap Birliği zirvesi toplanmıştır. Bu zirvede bazı Arap devletleri Sovyet Yahudilerinin İsrail'e göç etmesini kınayan bir karar alma niyetindeydiler. Zirve ABD ve SSCB tarafından düzenlenecek olan bir başka zirveden hemen önce gerçekleştirilmişti. Böyle bir ortamda Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad toplantıya katılmamış; Cezayir, Fas, Tunus ve Umman ise sadece delege

göndermekle yetinmişlerdi.⁴⁴⁷ Bu tepkiler, böylesi bir ortak kaygı durumunda bile Arap dünyasının ne denli parçalanmış olduğunu ortaya koymuştur. Konferans süresince, sertlik-yanlıları ABD'nin İsrail'e verdiği "sömürgeci desteği" eleştirmekle, Suudi Arabistan ve Mısır eleştirilerin dozunu yumuşatmaya çalışmışlardır. Bu konferans tüm Arap ülkelerine ve Ortadoğu'daki tüm gözlemcilere sahip olduğu "kitlesel imha" silahlarını sergilemekte ve petrol üreticisi diğer Arap ülkelerini Irak'a bilinçli olarak zarar vermekle suçlamakta olan Saddam Hüseyin'in sorun çıkarmaya devam edeceğini ve İsrail'e karşı yürütülen mücadelenin ve bölgedeki ABD karşıtlığının liderliğini Suriye'den devralacağını göstermiştir.⁴⁴⁸

Irak'ın Arap milliyetçiliğini kullanmasından duyulan kaygılar Körfez ülkelerinde 1980'li yıllar boyunca canlılığını korumuştur. Örneğin Kuveyt 1970'li ve 1980'li yıllarda Arap dünyasından gelen çok sayıda militarist guruba ev sahipliği yapmıştır. Önemli miktarda petrol rezervine ve gelirine sahip bir ülkenin kendi bölgesindeki hareketleri göz ardı etmesi düşünülemezdi. Irak'ın Kuveyt ile ilgili niyeti ve düşünceleri öteden beri bilinmekteydi. Arap dünyasında yalnızlaşmış bir Kuveyt karşısında Arap kamuoyu tarafından bütünüyle desteklenen bir Irak görmek istemezdi. Bu nedenle, Yusuf Ahmet'in de belirttiği gibi, söz konusu dönemde Kuveyt Arap milliyetçisi hareketlerin finans kaynağı ve özellikle Filistinli militanların konakladığı bir ülke haline gelmişti.⁴⁴⁹ Ayrıca, Kuveyt'in Irak'tan ve Arap dünyasından duyduğu bu çekince, petrol politikaları konusunda bu ülkeyi diğer Körfez ülkelerinden farklı davranmaya itmiştir. Örneğin 1980'li yılların başında Suudi Arabistan ve BAE OPEC tarafından belirlenen kotaları aşarak düşük fiyattan petrol satışı yaparken, Kuveyt petrol gelirlerinin azalması pahasına belirlenen kotaya ve fiyata uymaya çalışmıştır.⁴⁵⁰ Ne var ki, Kuveyt tarafından uygulanan bu politikalar, ülkenin sonunda Irak tarafından işgal edilmesini önleyememiştir.

Irak'ın Kuveyt'i işgali ve işgale karşı Arap ülkelerinin tutumları Körfez ülkelerinin Arapçılık ve Arap dünyası ile ilişkilerini bir kez daha sorgulamalarına neden

⁴⁴⁷ age., s. 212.

⁴⁴⁸ Riad Kahwaji, "Gulf Cooperation Council Threat Perceptions and Deterrence Objectives" **INEGMA** (Institute for Near East and Gulf Military), 2003, <http://www.inegma.com/analysis.htm> (12.05.2008).

⁴⁴⁹ Ahmet, age., s. 57.

⁴⁵⁰ age., s. 58.

olmuştur.⁴⁵¹ Arap dünyasına ait olma düşüncesine ve özellikle de FKÖ'ye karşı tepkiler en yoğun biçimiyle Kuveyt'te ve daha sonra Kuveyt'e yakın olan ülkelerde görülmüştür. Ne var ki, Arap dünyasının doğal birer üyesi durumunda bulunan Körfez ülkeleri, Savaş'ın sona ermesiyle birlikte aşamalı olarak Arap kimliklerini vurgulayan açıklamalara ve politikalara geri dönmüşlerdir. Bu politikalar en çok Filistin davası, yoksul Arap ülkelerinin desteklenmesi, Arap Birliği ile ilişkiler, Körfez Savaşı'nın yaralarının sarılması ve savaş sırasında Arap ülkelerinde ortaya çıkan ayrılıkların uzlaştırılması gibi konularda yoğunlaşmıştır.⁴⁵²

Petrol ülkeleri askeri bakımdan zayıf ülkeler iken, Irak'ı dışarıda bırakacak olursak, askeri bakımdan güçlü aktörler genelde petROLSÜZ ülkelerden oluşmaktaydı. Mısır ve Suriye gibi ülkeler Arap dünyasını bir bütün olarak tehdit eden İsrail'e karşı savunduklarını, petrol fiyatlarının 1973 Ekim Savaşı nedeniyle arttığını, savaşın yükünü ise kendilerinin çektiğini, dolayısıyla bu mücadelenin mali giderlerinin Körfez ülkeleri tarafından karşılanması gerektiğini ileri sürmekteydiler. Cephe ülkeleri Körfez ülkelerinde oluşan finansal fazlanın İsrail müttefiki ya da taraftarı olan batılı ülkelere gittiğini ve batılı ülkelere yatırım yapan Körfez ülkelerinin dolaylı olarak İsrail'in pozisyonunu güçlendirdiğini ileri sürmekteydiler. Körfez ülkeleri ise fiyatların 1973 Ekim Savaşı'ndan dolayı değil, arz-talep yasalarına bağlı olarak arttığını, aslında cephe ülkeleri için gerekli mali yardımın yeterli düzeyde yapıldığını ama bu ülkelerdeki sosyalist uygulamalar ve bürokratik engeller nedeniyle etkili olamadığını, (kimlik, kültür, düşünceler ve ideolojik söylemin kullanılması) üstelik bazı Körfez ülkelerinin kalkınma için petrol gelirlerine cephe ülkelerinden daha muhtaç durumda olduklarını, dolayısıyla petrol gelirlerinin bu ülkelere aktarılmasının daha doğru olacağını belirterek cevap vermekteydiler.⁴⁵³

Petrol gelirlerinin Arap ülkelerinin uluslararası ilişkileri ve Araplar arasındaki birlik bilinci üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri olmuştur. Petrol gelirlerinin bu bağlamdaki en önemli olumlu etkisi Araplara ait bölgesel kurumların sayısındaki gözle

⁴⁵¹ Gad G. Gilbar, **The Middle East Oil Decade and Beyond**, London: Frank Cass, 1997, s. 11.

⁴⁵² Gause, **Oil Monarchies...**, s. 172.

⁴⁵³ Tartışma konusunda daha geniş bilgi için bk. Mahmut Abdü'l-Fedıyl, "En-Neftu ve'l-Vahdeti'l-Arabiyye", (Petrol ve Arapların Birliği), **Silsiletü Âlemi'l-Ma'rife**, el-Meclisü'l-Vatanî li's-Sekafeti ve'l-Fünûni ve'l-Âdâb: Kuveyt, Nisan 1979, ss. 109-10.

görülür artış olmuştur. Arap ülkeleri düzeyindeki örgüt sayısı 1970 yılında 44 iken, 1978 yılında bu sayı 107'ye yükselmiştir ki, bu sekiz yıl içerisinde ortaya çıkan 63 kurumun 44'ü 1973–1976 arasında kurulmuştur. Asıl dikkat çeken nokta ise, 1970 yılında bu kurumlardan sadece %18'i iktisadi temelli iken, 1970 yılından sonra kurulanlarda bu oran %56'ya yükselmiştir. Ne var ki, petrol gelirleri Arap milliyetçiliği kaynaklı siyasi ve ekonomik birlik düşüncelerini zayıflatmıştır.⁴⁵⁴ Petrol gelirlerine sahip olan ülkeler bu gelirleri Arap birliği yerine teritoryal devleti güçlendirecek politikalar için kullanmışlardır. Körfez ülkelerinde halklar daha önce Nasır'ın milliyetçi söylemlerini alkışlamaktayken, petrol gelirleri ile birlikte yöneticisinden halka varıncaya dek herkes Arapların birleşmesi düşüncesinden çekinir hale gelmiştir. Bu anlamda petrol gelirleri ekonomik bakımdan zayıf ama kültürel bakımdan güçlü Mısır'ın merkezinde yer aldığı Arap dünyasında merkezkaç etkisi meydana getirmiştir.*

Asıl dikkat çekici olan, 1980'li yılların ilerleyen dönemlerinde bile petrolün İsrail ile mücadelede bir silah olarak kullanılabilceği yönündeki hararetli tartışmaların hala sürmekte oluşudur.⁴⁵⁵ Bu da Arap ülkelerinin bir Arap ulusu çatısı altında birlikte davranmaları gerektiği yönündeki düşüncelerin akademik tartışma düzeyinde de olsa hala etkisini koruduğunu ortaya koymaktadır. Bu tartışmalarla Arapların kendi doğal kaynaklarını kendi kalkınma ve güvenlik projeleri için diledikleri gibi nasıl kullanabilecekleri belirlenmeye çalışılmaktaydı. Petrol ülkelerinin öncelikle kendi ordularını güçlendirmeleri, ikinci olarak cephe ülkelerinin silahlanma giderlerini finanse etmeleri, Arap silah sanayi kurulması; petrol tesislerinin Araplar tarafından işletilmesi, ihracat miktarının Arap stratejik ve kalkınma ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi, boykot ve ambargo uygulanması, bu şekilde bölgedeki güç dengesinin Araplar lehine değiştirilmesi, İsrail'in gücünün sınırlandırılması, hatta İsrail'i caydıracak bir güç oluşturulması tartışmaların ana konularını oluşturmaktaydı.⁴⁵⁶ Bu tartışmalarda Arapların İsrail'i dengeleyebilecek ya da caydırabilecek güce erişebilmesi için Körfez ülkelerine izlemeleri için üç yol önerilmekteydi.

⁴⁵⁴ Balamir, s. 9.

* Bu husus petrol gelirlerine sahip Norveç'in de AT/AB'ye katılmak istememesini akla getirmektedir.

⁴⁵⁵ Örneğin 1983 yılında Kahire'de Arap ülkeleri arasında düzenlenen uluslararası bir forumda petrol silahının Arap-İsrail mücadelesinde etkin bir biçimde nasıl kullanılacağı uzun uzun tartışılmıştır. Bk. Ahmet, ss. 77-98 vd.

⁴⁵⁶ Ahmet, ss. 79-81.

Birincisi Körfez ülkeleri sahip oldukları askeri güçlerini cephe ülkeleri ile koordine etmeliydiler. İkincisi Körfez ülkeleri cephe ülkelerin askeri güçlerini artırmaları için katkı sağlamalıydılar. Bunun için Körfez ülkeleri, Libya'nın Mirage uçaklarını Mısır'a tahsis etmesi örneğinde olduğu gibi, batılı ülkelere temin ettikleri askeri araç gereci cephe ülkelere transfer edebilirler, ya da cephe ülkelere mali destek sağlayabilirlerdi. Üçüncüsü yol olarak ise kurulacak bir Arap silah endüstrisi Körfez ülkeleri tarafından finanse edilmeliydi. Bu önerilerin her biri farklı itirazlarla karşılaşmıştı.

İlk öneriye itiraz olarak, Körfez ülkelerinin mali kaynak dışında (insan kaynakları vb) askeri güç unsuruna sahip olmadıkları, olsalar bile bu askeri güçlerin koordine edilebilmesi için NATO ya da Varşova Paktı benzeri, oldukça karmaşık ilişkiler ağı kurulmasının gerekli olduğu ve Arap dünyasındaki mevcut yapı ile bunun gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığı, üstelik İsrail tarafından Maşrik ve çöl koşullarınca Mağrip arasında coğrafi bağlantıları koparılan Mısır ile mevcut koşullarda askeri güç koordinasyonuna gidilmesinin son derece zor olduğu ileri sürülmüştür. Bu görüşe göre, Batılı ülkeler kendilerinden alınan askeri araç gerecin üçüncü ülkelere transferine karşı çıkabilirdi ve dolayısıyla İsrail'in bu yolla dengelenmesi rasyonel bir düşünce sayılmazdı. Arap silah endüstrisi kurulması önerisine ise çok büyük bir mali kaynak gerektirmesinin yanında, mühendis, tekniker ve teknisyen gibi alanda yetişmiş insan kaynağı eksikliği gerekçesiyle karşı çıkılmıştır. Tümüyle kendi kendine yeterli bir endüstri kurulamaması halinde batılı ülkelere bağımlılık artabilirdi. Üstelik bu endüstrinin nükleer silah yapacak kadar gelişmiş olması gerekirdi; çünkü İsrail bu silahlara sahipti.⁴⁵⁷

İsrail'e destek sağlayan ülkelere karşı boykot ya da ambargo uygulanması rasyonel bir politika gibi görünse de, uygulamada bir işe yaramadığı anlaşılmıştı. Çünkü ekonomik silah –petrol sermayesi- askeri silahı tamamlamaktan başka bir işleve tek başına sahip değildi.⁴⁵⁸ Buna rağmen, petrolün üretimi, ihracatı ya da saklanması yoluyla orta ve uzun vadede Filistin ve Arap topraklarının geri alınması ya da

⁴⁵⁷ Ahmet, ss. 80-2.

⁴⁵⁸ Butros Butros Ghali, "El-Bitrûli'l-Arabiyy fi Müvâceheti Tehaddiyâtih" (Meydan Okumalar Muvacehesinde Arap Petrolü), **Es-Siyâsetü'd-Düveliyye**, Temmuz 1977, s. 57-8.

mevcudun korunması için gerekli şartların oluşturulması ihtimalinin yine de mevcut olduğunu vurgulayan araştırmacılar da bulunmaktaydı.⁴⁵⁹ Bu durumda petrolün uluslararası politik bir araç olarak kullanılması konusunda izlenebilecek tek makul yol olarak cephe ülkelerine finansal destek sağlanması kalmaktaydı. Butros Gali'nin ifadesiyle, petrol ve petrol sermayesi tek başına değil, Arap toplumunun sahip olduğu tüm diğer silahlarla birlikte değerlendirildiğinde etkin bir araca dönüşebilirdi.⁴⁶⁰

D. Arap Birliği ile AB ya da SSCB Arasında bir Karşılaştırma

Aslında Arap Birliği'ni AB ya da SSCB gibi birlikler ile karşılaştırmak mümkün değildir. Her şeyden önce, gerek AB gerekse SSCB başından beri ekonomik bir takım temeller üzerine inşa edilmiştir. İngiltere'nin teşviki ve desteği ile kurulan Arap Birliği ise zaman içerisinde Nasır tarafından Arapçı ideolojiyi etkinleştirme aracı haline getirilmiş, Nasır'ın ardından farklı çıkarlara sahip ülkelerin kozlarını paylaştıkları bir platforma dönüşmüştür.

Avrupa ülkelerinin kendi ulusal çıkarlarını feda edip AB'yi kurabilmeleri için yüzyıllar süren çatışmaların ardından iki dünya savaşı deneyimi yaşamaları gerekmiştir. Çatışma ve çekişmelerin Avrupa'yı yok olmanın eşiğine getirmiş olması gerçeği Avrupalı liderlerin ve düşünürlerin Avrupa tasavvurlarının birlikte yaşamaya doğru evrilmesini sağlamıştır. Ayrıca AT/AB tamamı sanayileşmiş ve siyasi kültür bakımından da birbirine benzeyen ülkeler tarafından ve ekonomik gereklilikler üzerine kurulmuştur. Üstelik Avrupa'da bir ekonomik ve güvenlik iş birliği ortamının oluşmasını en çok isteyen ve bu yöndeki girişimleri destekleyen zamanın tartışmasız süper gücü ABD olmuştur.

SSCB ise, komünist ideolojinin bir çözüm yolu olarak sanayileşme yolunda önemli yol almış bulunan Rusya'da ve diğer bazı ülkelerde benimsenmeye başlaması, dünya savaşları sırasında bu ideolojinin siyasi ve ekonomik bir proje haline gelmesi vb. nedenler sonucu ortaya çıkmıştır. Arap dünyasında ise bu tür deneyimler yaşanmamıştır.

⁴⁵⁹ Ahmet, s. 82.

⁴⁶⁰ Butros Ghali, **El-Bitrûl** ..., s. 58.

Ortadoğu bölgesinin ABD, Avrupa ve SSCB için etki ve nüfuz alanı olduğu, büyük güçlerin çıkar çatışmalarının bu bölgede yoğunlaştığı ve bölge ülkelerinden her biri kendini bir blok tarafında yer alma zorunda hissettiği bir dönemde Arap Birliği'nin etkin bir varlık göstermesini beklemek esasen mümkün olamazdı.

Öte yandan, Arap ülkeleri entegrasyon deyince, Avrupalıların anladığından çok farklı bir şey anlamaktaydılar. Avrupa'da ülkelerin asgari egemenlik koşulları ve yerel değerler olabildiğince korunmakta, birliğe katılan ülkeler –en azından teorik olarak– yönetimde eşit olarak temsil edilmektedirler. Araplarda ise, Kahire'de oturan bir Nasır Arapçılığın yegâne temsilcisi ve lideri olarak tüm Arap dünyasına hükmetme ve hiyerarşik bir bölgesel uluslararası sistem oluşturma hülyasına kapılmıştır. Bu durum, Raymond Hinnebusch'un da vurguladığı gibi, Arap milliyetçiliğini vazgeçilmez bir ideolojik sermaye olarak gören Arap liderler arasında çetin bir rekabetin başlamasına neden olmuş ve Arap milliyetçiliğinde görülen çözülmeyi hızlandırmıştır.⁴⁶¹

Ayrıca AB türü bir birlikteliğin oluşması için, böyle bir birlikteliğin getirdiği yükü sırtlayacak üye ya da üye olmaya aday ülkelerin belirli bir zenginlik düzeyine erişmiş olmaları gerekirdi. 1973 sonrasında Körfez ülkelerinin böyle bir zenginliğe eriştikleri düşünülebilir. Nitekim Körfez İşbirliği Konseyi'nin kuruluşunu mümkün kılan en önemli öge bu zenginliktir. Ama Arap dünyası olarak bütünleşmenin temel koşullarından biri böylesi bir birliğe üye olacak ülkelerin benzeri siyasi ve kültürel değerleri paylaşmaları ve –hepsinden daha önemlisi– ekonomik bakımdan belirli bir kalkınmışlık düzeyini yakalamış olmaları gerekirdi. Oysa kendi 'ülkesel çıkar'larını düşünen Körfez ülkelerinin, petrolden elde ettikleri gelirleri diğer Arap ülkeleri ile eşit miktarda paylaşmaları anlamına gelecek olan birlikteliklere öncülük yapmaları beklenemezdi. Nitekim, Raymond Hinnebusch'un da belirttiği gibi, böyle bir birliktelik hiçbir zaman gerçekleşmemiş, Araplar arası ortak yatırımlar ve girişimler sınırlı kalmış, petrolden elde edilen sermaye fazlası Batı'ya yatırım olarak geri dönmüş ve bu nedenle ne bir Arap yatırım piyasası ne de bir Arap burjuvazisi gelişebilmiştir.⁴⁶² Nitekim petrol üreticisi ülkeler tarafından 1990 yılına dek gerçekleştirilen 125 milyar

⁴⁶¹ Bk.: Hinnebusch, s. 6.

⁴⁶² Hinnebusch, s. 48.

dolarlık doğrudan yabancı yatırımlarının sadece %3'ü Arap ülkelerinde yapılmıştır.⁴⁶³ Arap ülkeleri vatandaşları tarafından yapılan 400 milyar dolarlık toplam yabancı yatırımın ise sadece %10'u Arap ülkelere, %80'i batılı ülkelere ve %10'u diğer ülkelere gitmiştir.⁴⁶⁴

II. PETROL GELİRLERİ VE BÖLGESEL GÜVENLİK

Körfez ülkeleri petrol gelirleri ile artan ekonomik ve siyasi etkinliklerini Arap milliyetçiliğine ve Arap milliyetçiliğinin inişe geçmesiyle birlikte etkili olmaya başlayan radikal İslami söylemlere⁴⁶⁵ karşı kullanmışlardır. İran'dan gelen radikal İslami tehdidin sınırlandırılması amacıyla iç ve dış politikada bir takım önlemler alındığı gibi, Arap milliyetçiliğini sembolik bir sermaye olarak kullanmada başarılı olan ülkelere Mısır'ın dostluğunun kazanılması, Irak'ın teskin edilmesi ve sınırlandırılması gibi konularda petrol gelirleri etkili bir araç olarak kullanılmaya çalışılmıştır.

Güvenlik değerlendirmelerini maddi- askeri kapasite dağılımı üzerinden yapan realistlerin aksine, konstrüktivist teori devletlerin güvenlik ile ilgili davranışlarını bilgi dağılımı olarak da nitelenen uluslararası kültür üzerinden incelemektedir. Örneğin Wendt'e göre, etkin değerler, normlar, beklentiler ve bilgi dağılımı devletlerin Ben ve Öteki değerlendirmeleri konusunda etkili olmakta, onların "dost-rakip-düşman" tanımlamaları yapmalarını kolaylaştırmakta ve böylece güvenlik politikalarının oluşmasında etkili olmaktadır.⁴⁶⁶ Gerçekten de, Körfez ülkeleri özellikle bölgesel güvenlik politikalarını belirlerken, Arap milliyetçiliğinin ve İran tarafından kullanılan İslami söylemlerin etkisi altında kalmışlardır.

1970'li yıllardan itibaren ihraç edilen petrolün hem miktarının hem fiyatının artmasıyla 1976 yılında 176 milyar dolar olan OPEC ülkelerinin yıllık petrol gelirleri

⁴⁶³ Riad Ajami, 'Saddam Exploits Wealth Inequalities', **Christian Science Monitor**, 8 Ağustos 1990, <http://www.csmonitor.com/1990/0827/aamy.html>, (13 Ağustos 2009).

⁴⁶⁴ Ayubi, s. 161.

⁴⁶⁵ Bölgede radikal İslamcılığın yükselişe geçmesini Arap milliyetçiliğinin çöküşüne bağlayan görüşlere örnek olarak bk. Jeremy M. Sharp, "U.S. Democracy Promotion Policy in the Middle East: The Islamist Dilemma", **CRS (Congressional Research Service) Report for Congress**, June 15, 2006, s. 2.

⁴⁶⁶ Bk. Wendt, "Anarchy ..." ss. 394-5.

1980 yılında 250 milyar dolara çıkmış,⁴⁶⁷ 1983 yılında ise 156 milyar dolara düşmüştür. 1986 yılına gelindiğindeyse petrol fiyatlarında görülen aşırı düşüş nedeniyle petrol gelirleri Körfez ülkelerinin kendi bütçelerini dahi karşılayamayacak kadar azalmıştı. Petrol gelirlerinde görülen bu inişli çıkışlı seyir Körfez ülkelerinin bölgesel ve uluslararası güvenlik ilişkilerini büyük ölçüde etkilemiştir.

Arap milliyetçiliği ve İslamcı düşünceler Körfez ülkelerini doğrudan tehdit etmese de, bu düşüncelerin bölge halkları nezdinde son derece yaygın ve etkili olması nedeniyle, Körfez ülkeleri de etkiye açık hale gelmiş ve bu nedenle bazı önlemler alma yoluna gitmişlerdir. Körfez ülkelerinden yapılan açıklamalara göre, İsrail ile yaşanan çatışmalar ve bu çatışmalar sırasında batılı ülkelere Ortadoğu ülkelerine yapılan silah sevkiyatında dengenin İsrail lehine bozulması nedeniyle Arap ülkeleri silah temini için Doğu Bloğu'na yönelmişlerdir.⁴⁶⁸ Ama Körfez ülkelerinin silahlanmalarının asıl nedeni Siyonizm ya da Komünizm değil, önceleri Mısır'dan, daha sonra ise İran ve Irak'tan gelen dış tehdit ile monarşileri kendi halklarına karşı koruma kaygısı idi.

Aslında Körfez ülkelerini silahlanmaya sevk eden nedenler arasında İsrail tehdidi hiçbir zaman üst sıralarda yer almamıştır. Söz konusu ülkelerin silah alım listeleri tarihleri ile birlikte incelendiğinde İran-İrak Savaşı'nın, tehdit algılamalarını doruk noktaya taşıdığı anlaşılmaktadır. Örneğin 1976–1980 yılları arasındaki beş yıllık dönemde bu ülkelerin silah alımları yalnızca 71.728 milyar dolar tutarındayken, 1981–1985 yılları arasında bu miktar 146,44 milyar dolara çıkmıştır. Scud balistik füzelerinin İran ve Irak tarafından yaygın bir biçimde kullanıldığı 1985 ve 1990 yılları arasındaysa Körfez ülkelerinin savunma harcamaları 101.627 milyar dolar olmuştur.⁴⁶⁹

Ama bu dönemde Körfez ülkeleri Ortadoğu ülkelerinde görülen silahlanma yarışının Siyonizm nedeniyle başladığını, sonuçta bölgedeki Sovyet etkisinin arttığını, Nasırcılık ve Baas gibi Arap Birliğini savunan milliyetçi ideolojilerin Arap dünyasını

⁴⁶⁷ Zuhayr Mikdashi, "Oil Prices and OPEC Surpluses: Some Reflections", **International Affairs**, Vol:57, No:3 (Summer, 1981), ss, 409- 416.

⁴⁶⁸ Christopher M. Blanchard & Richard F. Grimmett, "The Gulf Security Dialogue and Related Arms Sale Proposals", **CRS Report for Congress**, 8 Ekim 2008, <http://www.fas.org/sgp/crs/weapons/RL34322.pdf>, (12.09.2010).

⁴⁶⁹ Gause, **Oil Monarchies...**, s. 121.

sardığını ileri sürmüşlerdir.⁴⁷⁰ Buna göre, İsrail olmasaydı Sovyetler Mısır'a ve Suriye'ye nüfuz edemeyecekti ve Sovyetlerin bulunmadığı bir Ortadoğu bölgesi Suudi Arabistan gibi muhafazakâr rejimler için daha güvenli bir bölge olacaktı. Sovyetlerin bölgedeki faaliyetleri Batı'nın bölgedeki nüfuzunun artması ile sonuçlanmıştır.

1962 yılında Yemen'de meydana gelen iç savaş Suudi Arabistan ile Mısır'ı doğrudan savaş ile karşı karşıya getirmiş ve bunun üzerine Suudi Arabistan'da Mısır'ın işlerine müdahalesi korkusu derinleşmeye başlamıştır. Ordu içerisinde darbe planları ortaya çıkarılmış ve hava kuvvetlerinden bazı subaylar ordudan atılmıştır. Aynı dönemde kurulan solcu ve milliyetçi partiler Suudi yöneticilerdeki dış müdahale korkusunu doruğa taşımıştı.

Arap milliyetçiliği ile ilgili bölümde de vurguladığımız gibi, Körfez ülkeleri 1950'li ve 1960'lı yıllarda Mısır başta olmak üzere Arap milliyetçiliğinin bayraktarlığını yapan ülkeler ile rekabet ya da düşmanlık ilişkisi içerisinde olmuşlardır. 1967 savaşında İsrail karşısında alınan yenilginin ardından, milliyetçi liderlerin devrimci söylemleri terk edip statükoyu koruma ve ülkesel egemenliğe saygı politikalarına kaymaları ile birlikte, Mısır ile Körfez ülkeleri arasındaki rekabet ve düşmanlık yerini dostluk ve ittifak havasına bırakmıştır. 1973 Ekim Savaşı'nda Körfez ülkelerinin petrol ambargosu ile Mısır ve Suriye'nin yanında yer almaları bu dostluğun zirve noktası olmuştur.

Nasır döneminde Körfez ülkeleri için en önemli ideolojik tehdit kaynağı konumunda bulunan Mısır, 1967 Arap-İsrail savaşının ardından bu etkisini kaybetmeye başlamış, Nasır'ın ölümü ve Enver Sedat'ın iktidara gelmesiyle birlikte Körfez ülkelerinin müttefiki haline gelmiştir. Enver Sedat'ın Batı yanlısı politikalar izlemesi bu durumu belirleyici biçimde etkilemiştir. Bu nedenle Enver Sedat'ın ölümü Körfez ülkeleri üzerinde şok etkisi yaratmıştır. Suudiler Sedat'ın İsrail politikalarını beğenmeseler de, onu bölge için bir ılımlılık ve istikrar unsuru olarak görmüşlerdir. Sedat'ın öldürülmesi Arap ülkeleri liderlerinin ABD ile iş birliğini ne dereceye kadar sürdürebilecekleri konusunda derin kuşku uyandırmıştır. Sedat'ın ölümünden sonra

⁴⁷⁰ Daniel Pipes, "Imperial Israel: the Nile-to-Euphrates Calumny", *Middle East Quarterly*, March 1994, <http://www.meforum.org/215/imperial-israel-the-nile-to-euphrates-calumny>, (30.08.2010).

Washington Ortadoğu'da denge unsuru olarak Kahire yerine Riyad ile daha fazla ilgilenmeye başlamıştır. Bundan sonra Araplar arası uzlaşının sağlanmasında ve Filistin sorununun çözümünde öncülük etmesi için dikkatler Riyad'a yönelmiştir. Bu beklentileri karşılayıp karşılayamayacakları konusu 1980'li yıllarda Suudileri meşgul eden en önemli sorunlardan biri olmuştur.

Mısır ile 1973 Ekim Savaşı sırasında zirve noktasına erişen ve daha sonra bir süre iyi denilebilecek bir düzeyde devam eden ilişkiler, Mısır'ın Camp David anlaşması sonucu Arap Birliği'nden çıkarılması ile birlikte soğuma sürecine girmişse de, bu soğukluk uzun sürmemiştir. Nitekim Mısır'ın 1989 yılında Arap Birliği'ne geri dönüşüne en büyük desteği veren ülke de Suudi Arabistan olmuştur.

1979 yılında gerçekleştirdiği devrimi tüm İslam ülkelerine yaymaya çalışan İran Körfez ülkeleri için en önemli tehditlerden biri haline gelmiştir. 1971 yılında İngiltere'nin bölgeden çekilmesi ile ilgili olarak oluşan güvenlik boşluğunu İran doldurmaya çalışmıştır. İran şahının ABD müttefiki olarak görünmesi nedeniyle, batılı ülkeler bu boşluğun İran tarafından doldurulmasına olumlu yaklaşmış⁴⁷¹, Körfez ülkeleri ise biraz temkinli olmakla birlikte fazla karşı çıkmamışlardır.

1973 petrol şoku ile birlikte ihracat gelirleri katlanarak artan İran hızla silahlanmaya başlamıştır. Bu durum Körfez ülkelerinin İran'a karşı duyduğu kuşkunun süreç içerisinde daha da derinleşmesine neden olmuştur.⁴⁷² Bu nedenle, Körfez ülkeleri Mısır'ın ve Suriye'nin siyasi ve bazen askeri desteğine başvurmuşlardır. Mısır ve Suriye ile İran arasında kurulmaya çalışılan denge taraflardan biri lehine bozulma eğilimine girdiğinde hemen sarkacın diğer tarafına ağırlık verilerek yeni bir dengenin oluşmasına çalışılmıştır.

Petrol ve doğal gaz bakımından son derece zengin olan Körfez ülkeleri, insan kaynakları bakımından son derece yoksuldur. Suudi Arabistan dışındaki ülkelerin yerli nüfusları sadece yüz binlerle ifade edilmektedir ve bu ülkelerde milyonlarca yabancı işçi çalışmaktadır. Dolayısıyla, bu ülkeler ordularında bile yabancı işgücüne gereksinim

⁴⁷¹ Fred Halliday, "The Iranian Revolution in the International Affairs: Programme and Practice", **Oil and Security in the Arabian Gulf**, Arab Research Centre, Great Britain: St. Martin's Press, 1981, s. 29.

⁴⁷² Maxwell Orme Johnson, s. 129.

duymaktadırlar ve Körfez ülkeleri orduları nitelikli silah üstünlüğü sayesinde insan gücündeki eksikliği telafi etmek zorundadırlar.

Körfez ülkeleri Ortadoğu bölgesinde bir yanda Mısır ve Suriye'yi, diğer yanda ise İran'ı göz önünde bulundurmak ve bu taraflar arasında denge gözetmek durumunda olmuşlardır. 1973 Ekim Savaşı ve petrol şoku ile birlikte Körfez ülkeleri ile Mısır ve Suriye arasında bir yakınlık başlamış, buna karşılık, İran da fazla yabancılaştırılmamaya çalışılmıştır. Irak ise ne güvenilir bir müttefik, ne de göz ardı edilebilir bir aktör konumundadır. Körfez ülkelerinin bu ülkelerle olan ilişkilerinin birincisi ideolojik ve kimlik, ikincisi daha ziyade petrole bağlı ekonomik ve son olarak uluslararası sistemden kaynaklanan zorunluluklar olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır.

1973 Savaşı petrolün Arap ülkelerinin tümünün aynı doğrultuda birleştikleri bir noktada, doğrudan bir dış politika aracı ve silah olarak kullanılmasının tek örneğini teşkil etmektedir. Irak ve Libya gibi petrol ihraç eden ve Arap milliyetçiliği konusunda devrimci söylemler belirleyen ülkeler ile olan ilişkilerde ise OPEC bünyesinde yürütülen petrol politikaları ile Arap milliyetçiliği politikaları iç içe geçmiştir. Yani bu ülkeler milliyetçi politikalarını desteklemek için petrolü, petrol politikalarını desteklemek için ise milliyetçi söylemleri ve ideolojileri kullanma yoluna gitmişlerdir. Sonuç olarak, petrol gelirleri mevcut rejimleri ve bu rejimleri destekleyen ve meşrulaştıran kimlikleri yaşatma aracı olarak kullanılmıştır.

İzleyen bölümde petrol gelirlerinin iktisadi ve siyasi bir araç olarak Körfez ülkelerinin bölgesel düzeydeki uluslararası ilişkileri üzerindeki etkileri kimlik ve çıkar etkileşimi de göz önünde bulundurularak ele alınacaktır.

A. Petrol Gelirlerinin Bölge Ekonomi Politikası Üzerindeki Etkileri

Petrol üretiminde ve fiyatlarında, dolayısıyla petrol gelirlerinde görülen artışın Ortadoğu bölgesindeki en önemli etkisi üretici ülkelerle diğerleri arasındaki ayrışmanın iyice derinleşmesi olmuştur, yani iktisadi ayrışma siyasi ayrışmayı derinleştirmiştir. Bu bölümde sözünü ettiğimiz durumun bölgesel düzeydeki etkilerini açıklamaya çalışacak, küresel düzeydeki politikaların seyrini ve niteliklerini ise son bölümde ele alacağız.

Körfez ülkeleri petrolden elde ettikleri gelir fazlasını faiz geliri için ya da yatırım amacıyla batılı ülkelerin finans kurumlarında değerlendirme yoluna gitmişlerdir. Yusuf Ahmet'in de belirttiği gibi, Körfez ülkelerinin Batı'daki yatırımları hem yüksek enflasyon nedeniyle erimekte hem de, İran rehine krizinde açıkça ortaya çıktığı gibi, batılı ülkelerle herhangi bir çıkar çatışması durumunda alıkonulma tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktaydı.⁴⁷³ Oysa aynı dönemde bölgenin diğer ülkeleri kalkınma programları çerçevesinde bu tür kaynaklara son derece muhtaç durumdaydılar. Dolayısıyla petrol gelirlerinin bizzat Ortadoğu bölgesinde, ya da en azından Arap ülkelerinde değerlendirilmesi siyasi ve ekonomik bakımdan daha elverişli olabilirdi.⁴⁷⁴ Ne var ki, küresel düzeydeki aktörlerin Körfez ülkeleri üzerindeki etkisi bölgesel düzeydeki faktörlerin çok ötesinde olduğundan, bu ülkeler yerel ve bölgesel düzeyde çok fazla özgün politikalar geliştirememişlerdir.

Arap ülkelerinin ekonomilerindeki en temel sorun belki de yeterli çeşitlenmenin gerçekleştirilememiş olmasıydı. Petrolü olmayan Arap ülkelerinin ekonomileri büyük ölçüde tarıma dayalı iken, başından beri hayvancılık ve çöl ticaretine dayalı ekonomilere sahip olmaları nedeniyle tarımsal üretim oranları son derece sınırlı olan Körfez ülkelerinde bu oran petrol üretiminin artmasından itibaren iyice azalmış (Bk. Tablo 16) ve bu ülkeler ekonomik bakımdan tümüyle petrole bağımlı duruma gelmişlerdi. Diğer bir deyişle ülkesel düzeyde ekonomik çeşitlenme olmasa da, Arap dünyası düzeyinde bir tür çeşitlilikten söz etmek mümkündür.

Country	1991	1993	1995	1996	1997	1999	2000	2001	2003	2005	2006
Bahrain	2,40							1,50			
Kuwait			2,10						0,00		
Umman		9,30		7,30			6,40				
Qatar					3,70			2,30			3,00
S Arabia						6,30	6,10	6,00			4,00
UAE			8,00				7,90			4,90	

Tablo 16: Körfez Ülkelerinde Tarım İşgücünün Genel İşgücüne Oranı

Kaynak: <http://fwww.sesrtcic.org/baseind-step5.php>, (Son erişim: 08.08.2010)

⁴⁷³ Ahmet, s. 34.

⁴⁷⁴ Ahmet, s. 37.

İktisadi alanda ortaya çıkan bu farklılaşmanın Arap ülkeleri arasındaki ilişkilerin genişlemesini ve derinleşmesini sağlaması beklenebilirdi.⁴⁷⁵ Ama Arap ülkeleri sermaye sahiplerinin ortaklık kurabilecekleri girişimlerden ve sermayeyi hukuki ve ekonomik bakımdan cezp edecek güven ortamından yoksundu. Mısır gibi sanayileşme hamlesi yapmak isteyen ülkeler gerekli mali kaynağa bir türlü erişememekteydiler. Yusuf Ahmet'in görüşlerini aktardığı Arap yazarlara göre petrol sermayesi bölge ülkelerinin gelişmişlik düzeylerinin farklılaşmasına neden olmuş, Arap dünyasındaki görece zengin ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasında sosyal ve siyasi farklılaşma ortaya çıkmış ve bu durum Körfez ülkelerindeki sermayedarları az gelişmiş Arap ülkelere yatırım yapmaktan uzaklaştırmıştır.⁴⁷⁶ Diğer bir görüşe göre de, Arap ülkeleri arasında ekonomik ilişki ve yatırım eksikliğinin asıl nedeni demokrasinin ve demokratik kurum ve kuruluşların bulunmamasıydı.⁴⁷⁷

Aslında Arap ülkeleri arasında I. Dünya Savaşı'nın ardından bölgede kurulan düzen, sunî sınırlar, yönetim biçimlerinde görülen farklılaşmalar, ideolojik, dinsel ve mezhepsel ayrışmalar, farklı ülkelerin farklı bölgesel ve küresel güçlere ya da hegemonlara angaje olmaları, yönetim biçimlerinde görülen farklılıklar vb. gibi nedenler bölge ülkeleri arasında güven duygusunu tümüyle yok etmekte ve onları düşman 'kardeşler' haline getirmekteydi. Ama petrolün bazı Arap ülkelerinde yoğunlaşması ve pek çok ülkenin ya petROLSÜZ ya da çok az petrole sahip olması Arap ülkeleri arasındaki bu ayrışmayı daha da derinleştirmekteydi. Nitekim 1981 yılında nüfus bakımından Arap dünyasının sadece %10'unu oluşturan ülkeler, Arap petrol gelirlerinin %90'nına sahipti. 1964 yılında petrol üreticisi ülkeler Arap dünyasında üretilen GSMH'nin %33'üne sahipken, 1981 yılında bu oran %75'e; 1972 yılında Suudi Arabistan'ın Mısır GSMH'sına oranı sadece %74 iken 1974 yılında bu oran %234'e yükselmiştir.⁴⁷⁸ Aksi halde petROLSÜZ ülkelerin ekonomik bakımdan büyük sıkıntıda oldukları bölgede petrol ülkeleri Arap milliyetçiliğinin öngördüğünden de işlevsel bir

⁴⁷⁵ Abdü'l-Fedıyl, ss. 170-2.

⁴⁷⁶ Abdü'l-Fedıyl, aynı yer.

⁴⁷⁷ Quan Li, "Democracy, Autocracy, and Expropriation of Foreign Direct Investment", Washington Üniversitesi'nde gerçekleştirilen **The Political Economy of Multinational Corporations and Foreign Direct Investments** adlı konferansta sunulmuş tebliğ, 2005, http://www.princeton.edu/~pcglobal/conferences/IPES/papers/li_S1100_2.pdf (20.03.2010).

⁴⁷⁸ Alnasrawi, **Arab Nationalism ...**, s. 19.

ekonomik düzen kurabilir, bölgedeki etkinliklerini ve saygınlıklarını artırma yoluna gidebilirlerdi.

Petrol zengini ülkeler kalifiye işgücü bakımından son derece yoksul durumdayken, Mısır ve Fas gibi Arap ülkelerinin geniş nüfusları istihdam edilebilir işgücüne, Sudan gibi bazı ülkeler ise işlenmeyi bekleyen uçsuz bucaksız topraklara sahiptiler. Tüm bunların karşılıklı güven esasına dayalı bir düzen içerisinde bütünleştirilmesi çok iyi işleyen bir bölgesel ekonomi ve pazar oluşmasını sağlayabilirdi. Ne var ki, küresel sistemik güçlerin stratejik ve ekonomik kaygılarla bölgeye derinlemesine angaje olmaları böylesi bir bütünleşmeyi engellemekteydi ki, bu durum son bölümde detaylı bir biçimde ele alınacaktır.

Arap ülkelerinin petrol sermayesini cezp etmelerinin önünde başka engeller de bulunmaktaydı. Arap dünyası ekonomisi oldukça dardı ve hedef ülkeler etkin ekonomik planlama yapma gücüne erişememişlerdi. Sermaye akışını üstlenecek kurumlar ve kuruluşlar henüz oluşmamıştı. Raymond Hinnebusch'un iddiasına göre, Ortadoğu ülkeleri kalkınma projeleri için finansal desteğe son derece muhtaç durumda olsalar da, kısa bir zaman dilimi içerisinde ortaya çıkan petrol gelirlerini hazmedecek kapasiteye henüz erişememişlerdi. Petrolsüz ülkelerin devlet-merkezli ekonomileri, tüm dışa açılma ve cazibe merkezi olma çabalarına rağmen, yatırımcıları cezp etmekten çok uzaktı. Bu nedenle petrol üreticileri sermayelerini riskler ve bürokratik engellerle dolu Ortadoğu yerine, daha kolay ve güvenilir rant elde ettikleri batılı ülkelere yatırmaktaydılar.

Daha da önemlisi, petrol gelirlerinin artması sermaye akışını kanalize eden ve bu sermayeyi dünya ekonomisiyle bütünleştiren off-shore Arap bankacılığı sisteminin ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁴⁷⁹ Bu dönemde Arap ülkeleri dünyada GSHM yüzdesine oranla en fazla sermaye çıkışı gerçekleştiren bölge olmuş⁴⁸⁰, diğer bir deyişle, petrol sermayesi Arap dünyasında ekonomik bir bütünleşme sağlama konusunda herhangi bir katkı sağlayamamış⁴⁸¹; bölgesel ticarete 1973 öncesi döneme göre kayda

⁴⁷⁹ Hinnebusch, s. 48.

⁴⁸⁰ Padoan, s. 186. (174-200)

⁴⁸¹ Balamir, s. 9.

değer bir artış görülmemiştir. Tersine, petrol sermayesi Arap dünyasındaki petROLSÜZ ülkelerle Körfez ülkeleri arasındaki ayrışmanın biraz daha derinleşmesine neden olmuştur.

Bu dönemde Arap ülkeleri arasındaki işçi dolaşımı Arap ülkelerini bütünleştirebilecek en önemli unsurlardan biri olarak görülmekte idi⁴⁸². 1973–1983 yılları arasında artan ve bölge ülkeleri arasındaki karşılıklı bağımlılığın motoru durumunda bulunan işçi göçü de petrol fiyatlarının düşmeye başlamasından sonra azalmış, Irak'ın Kuveyt'e saldırısından sonra ise diğer Arap ülkelerinden gelen işçilerin neredeyse tamamı Körfez ülkelerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu noktada Körfez ülkeleri tarafından uygulanan yabancı işçi politikalarının etkilerini de göz ardı etmemek gerekir.

Körfez ülkelerindeki yabancı işçilerin çalıştıkları ülkeye göre en fazla 3,5 ila 6,5 yıllık dönemler için çalıştıkları göz önüne alındığında 1970'li yıllarda bu ülkelerde çalışan Arap kökenli işçi sayısının 4 milyondan daha fazla olduğu tahmin edilebilir. Bu işçilerin aileleri ve diğer toplumsal gurupları da hesaba katıldığında işçi göçünün 10 milyonlarca Arabı etkilediği anlaşılmaktadır.⁴⁸³ Dolayısıyla, petrol gelirlerine bağlı olarak artan işçi hareketliliğinin Arap dünyasına hiçbir değişiklik getirmediği söylenemez. Mali bakımdan zor durumda bulunan ülkelere giren döviz gelirleri yanında, kısa süreliğine de olsa Körfez ülkelerine gidip dönen işçiler az çok bir beceri edinmiş, Körfez ülkeleri vatandaşlarına sağlanan devlet hizmetlerini ve teknolojik imkânları da gözlemlemiş halde ülkelerine dönmekteydiler. Bu da işçilerin anavatanlarında uzun vadede gerçekleşmesi beklenen toplumsal değişiklikler üzerinde hızlandırıcı baskı unsuru oluşturmaktaydı.⁴⁸⁴

⁴⁸² Bu dönemde Libya ile birlikte Körfez ülkelerinde 3 milyondan fazla yabancı işçi çalıştığı bildirilmektedir. 1970'li yılların sonunda BAE'de çalışan işçilerin %85'i, Katar'dakilerin %81'i, Kuveyt'tekilerin %79'u, Suudi Arabistan'dakilerin %43'ü Umman'dakilerin %28'i yabancılardan oluşmaktaydı. Bk. Abdü'l-Fediyl, ss. 28-43.

⁴⁸³ Bk. Sadettin İbrahim, **En-Nizamü'l-İctimaiyyü'l-Arabiyyü'l-Cedid: Dirasetün an Asari'l-İctimaiyyeti lis-Serveti'n-Nefiyye**, (Yeni Arap Sosyal Düzeni: Petrol Zenginliğinin Sosyal Etkileri üzerine bir Çalışma), Daru'l-Müstakbeli'l-Arabiyy, 1982, s. 125.

⁴⁸⁴ Henri Azzam, "İntikalü'l-Ummale: İşk'aliyyetün Arabiyyetün Cedide..." (İşçi Göçü: Araplar İçin Yeni bir Sorun), **El-Müstakbelü'l-Arabiyy**, Sayı 33, 1981/1, s. 41.

Dolayısıyla yukarıda belirttiğimiz sınırlandırıcı unsurlar petrol gelirlerinin artmasından sonra Körfez ülkelerinin diğer Ortadoğu ülkeleri ile olan ekonomik ilişkilerine hiçbir değişiklik getirmediği anlamında gelmemelidir. 1973 yılından itibaren Arap dünyası bölge içerisinde finans ve işçi dolaşımı ile birlikte karşılıklı bağımlılıkların arttığı bir bölge haline gelmiştir. Yine de, bölge ülkelerinin tamamı üçüncü dünya ülkeleri olarak anılmaya devam etmekteydi.⁴⁸⁵ Özellikle 1980’li yıllardaki büyük ölçüde ABD’nin baskıları ile uygulamaya konan *infıtah* (*dışa açılma, ekonomik liberalizm*) politikalarının Ortadoğu bölgesinde yaygınlaşmasının ardından Körfez ülkeleri elde ettikleri finansal fazlanın yaklaşık yüzde 15’ini savunma ve kalkınma yardımları adı altında petrolü olmayan Arap ülkelere aktarmışlardır.⁴⁸⁶

1989 yılına gelindiğinde 17,9 milyar dolara sahip 252 uluslararası Arap firması bulunmaktaydı. Arap olmayan ortakları bulunan Arap firmaları ise toplamda 12,3 milyar dolarlık bir sermaye ile faaliyet göstermekteydiler. Ayrıca, Pan-Arap kalkınma fonlarının miktarı da 24,2 milyar dolara yükselmişti.⁴⁸⁷

Batılı ülkelerin İsrail politikalarına yön verme anlamında ele alındığında, bu ülkelere karşı uygulanan ambargonun hedefine ulaştığını söylemek oldukça güçtür ama ambargo Körfez ülkelerinin gerek Arap ülkeleri gerekse İslam ülkeleri nezdinde saygınlıklarının artmasına büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca Körfez ülkeleri –özellikle Suudi Arabistan- cephe ülkelere yaptıkları mali yardımlarla, yani petrol gelirleri sayesinde Arap dünyası içerisinde seçkin bir konuma yükselmişlerdir. Nitekim Kuveyt, Libya, BAE ve Katar ile birlikte Suudi Arabistan cephe ülkeleri Mısır ve Suriye’ye yüklü miktarda mali yardımda bulunmuşlardı.⁴⁸⁸

Petrol gelirleri sadece üretici ülkelerinin politikalarını değil, dolaylı olarak bu gelirlerden istifade eden Arap ülkelerinin pozisyonlarını ve politikalarını da etkilemiştir. Örneğin, petrol ülkesi olmayan Arap ülkeleri içerde yaşanan işsizlik sorunlarını petrol

⁴⁸⁵ Nemat Shafiq, ‘Labor Migration and Economic Integration in the Middle East’, Ed. Michael Hudson, **Middle East Dilemmas** içinde (281-295), London: I.B. Taurus, 1999, s. 285.

⁴⁸⁶ Sayigh, ‘Arab Economic ...’, s. 242.

⁴⁸⁷ Sayigh, ‘Arab Economic ...’, s. 243.

⁴⁸⁸ Bk. Mahmut Riyad, **Müzekkirati Mahmut Riyad (1947-1978): El-Bahsü ani’s-Selâm... ve’s-Sırâ’ fi’ş-Şarki’l-Avsat** (Mahmut Riyad’ın Anıları: Barış Arayışı... ve Ortadoğu’da Çatışma), El-Müessestül’l-Arabiyye li’d-Dirâsâti ve’n-Neşr: Beyrut, 1981, ss. 117-21.

ülkelerine işçi göndererek çözmekle ve görece istikrar durumunu biraz daha uzatmakla kalmamış, aynı zamanda bu işçilerden geri dönen döviz gelirleri ile bütçe kaynaklı ekonomik sıkıntıları da hafifletme imkânı bulmuşlardır.⁴⁸⁹

İkinci etki petrol sermayesinin dış yardım olarak, yani doğrudan bir dış politika aracı olarak kullanılması olmuştur. Özellikle Suriye, Mısır, Pakistan ve Ürdün gibi ülkelere dönük dış yardımlar ve doğrudan yabancı yatırımları yardım alan ülkelerin dış politikalarını yönlendirme konusunda Körfez ülkelerinin elini güçlendirmiştir. Körfez ülkeleri petrol gelirleri sayesinde yoksul Arap ülkeleri ve Pakistan gibi ülkeler nezdindeki etkilerini artırmışlar, Irak ile birlikte Mısır'dan boşalan Arap ülkeleri liderliğini doldurma yarışına girmişlerdir.

Petrol gelirlerinin artması Arap dünyasının Afrika'da ön plana çıkmasına ve İsrail'in kıtada diplomatik bakımdan yalnızlaşmasına neden olmuştur. 1973 yılından önce de sosyalist ve devrimci eğilimli Afrika ülkeleri İsrail politikalarına karşı tepkiliydiler ve pek çoğu İsrail ile ilişkilerini askıya almıştı. Ama 1973 yılından itibaren Arap ülkeleri kıtada İsrail'e karşı kesin bir üstünlük sağlamış ve uluslararası alanda, özellikle de BM platformunda, Filistin sorunu ile ilgili olarak neredeyse tüm kıtanın desteğini almaya başlamıştır.

1973 petrol krizi gelişmekte olan petROLSÜZ ülkelerin ekonomilerini gelişmiş ülkelere daha fazla etkilemiştir. Çünkü sanayi ülkeleri petrolden dolayı yükselen maliyeti ihraç mallarına yansıtarak ve petrol gelirlerinin yatırım olarak kendi ülkelerine geri gelmesini sağlayarak krizin zararlarını telafi etmişler, hatta uzun dönemde daha kârlı duruma geçmişlerdir. Türkiye'nin ve tabii ki petROLSÜZ Afrika ülkelerinin de içinde yer aldığı gelişmekte olan ülkeler ise hem petrol ithalatına hem de petrolden dolayı zam görmüş olan diğer sanayi ürünlerine öncekinin birkaç katı fazla döviz ayırmak zorunda kaldıkları için ekonomileri büyük zarar görmüştür. Nitekim BM tarafından açıklanan petrol fiyatlarının artmasından en fazla zarar gören 33 ülkenin 22'si Afrikalıydı.⁴⁹⁰ Bu

⁴⁸⁹ İbrahim, ss. 146-7.

⁴⁹⁰ Jan Palmowski. "Oil Price Shock" **A Dictionary of Contemporary World History**, 2004. <http://www.encyclopedia.com/doc/1O46-oilpriceshock.html>, (08.04.2010).

nedenle, Afrika ülkeleri İsrail'in müttefiklerine yöneltilen petrol silahının aslında Afrika ülkelerini vurduğunu ileri sürmüşlerdir.⁴⁹¹

Körfez ülkelerinin zor durumda kalan ülkelere ucuz petrol temin etmesi ve finansal yardımda bulunması bu ülkelerle Körfez ülkeleri arasındaki ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır. Bağlantısızlar gurubunun temel eğilimlerine uygun olarak Filistin sorununda başından beri Arap tezlerini benimsemekte olan pek çok Afrika ülkesi, ortaya çıkan bu yeni ekonomik ilişki biçimi nedeniyle Arap tezlerini savunma konusunda daha titiz davranmaya başlamışlardır. Bu nedenle, L. Chachage tarafından da belirtildiği gibi, 1973 yılından itibaren, Afrika-Arap ilişkilerinde ciddi gelişme görülmüştür. Bu bağlamda, 1976 yılında Arap Birliği Afrika'ya yardım sağlama amacıyla altı kurum oluşturmuştur.

1976 yılı itibariyle, üç ana fonda toplanan kaynağın değeri 456 milyon dolara erişmiştir. Bunun 200 milyon doları düşük faizli ve geri ödemesi elverişli kredi şeklindeydi. 1975'te kurulan Afrika-Arap Ekonomik Kalkınma Bankası, 1974'te kurulan Afrika için Arap Özel Fonu ve 1975'te kurulan Kuveyt Ekonomik Kalkınma ve Yardım Fonu gibi kurumlar bu tür faaliyetleri koordine etmekteydi. Körfez ülkeleri bu yardımlar aracılığıyla Filistin politikalarının desteklenmesini sağlamaya çalışmış ve Arapça dini eğitim programlarına öncelik tanımıştır. Aynı zamanda, 1973 sonrası dönemde Afrikalı ve Arap liderler arasında gerçekleşen ziyaretler giderek önem kazanmaya başlamıştır.⁴⁹² 1973 yılından 1981 yılı ortalarına dek Körfez ülkelerinin Afrika ülkelerine yaptıkları yardım miktarı 6,5 milyar dolara erişmiştir.⁴⁹³

Afrika ülkelerine Körfez ülkeleri tarafından yapılan yardımların miktarı ve niteliği bir takım eleştirilere maruz kalmıştır. Petrol fiyatlarındaki artış nedeniyle zor durumda kalan ülkelerinin kalkınma ihtiyaçları ve gelişmiş ülkelere dönen petrol gelirleri göz önünde bulundurulduğunda, Afrika ülkelerine yapılan yardımların son

⁴⁹¹ Willard R. Johnson ve Ernest J. Wilson, "The "Oil Crises" and African Economies: Oil Wave on a Tidal Flood of Industrial Price Inflation", *Daedalus*, Vol. 111, No. 2, Black Africa: A Generation after Independence (Spring, 1982), ss. 211.

⁴⁹² Chachage, age.

⁴⁹³ Nebîh El-İsfahânî, *Et-Tedâmünü'l-Arabiyy-el-İfrîkiyy*, Merkezü'd-Dirâsâti's-Siyâsiyye ve'l-İstrâciyye li Müesseseti'l-Ahrâm: Kahire, 1977, s. 42.

derece az olduğu, siyasi bakımdan da özellikle Suudiler tarafından yardımlarda dini tarafgirlik güdüldüğü ileri sürülmüştür.⁴⁹⁴

Gerek işçi hareketliliği, gerekse petrol gelirlerinden elde edilen finansal fazlanın yönü açısından bakıldığında, kimlik politikalarının izini sürmek mümkündür. Nitekim Suudi Arabistan 1967 yılında Petrol Üreticisi Arap Ülkeleri Örgütü (OAPEC)'in kurulmasında öncülük ederek Nasır liderliğindeki Arap Birliği karşısında bölgesel uluslararası dengedeki ağırlığını hissettirme çabası içerisinde olduğunu göstermişti.⁴⁹⁵ 1973 Ekim Savaşı'nı izleyen dönemde Körfez ülkeleri petrolü uluslararası alanda iki amaca yönelik olarak kullanmışlardı: 1. İsrail'in müttefiki olan batılı ülkelere ambargo uygulamak, 2. Savaştan zarar gören cephe Arap ülkelerine mali yardımda bulunmak. Bu amaçları Körfez ülkelerinin hem Arap hem İslam kimlikleri ile ilişkilendirmek mümkündür.

Soğuk Savaş dönemi sistemik koşulları açısından bakıldığında ise Körfez ülkelerinin Batı dünyası dışında petrollerine müşteri bulmaları neredeyse imkânsızdı. Bu durum Körfez ülkelerinin en azından petrol ekonomisinin sürdürülebilirliği açısından söz konusu dönemde Batı'ya mecbur oldukları anlamına gelmekteydi. Başka bir açıdan bakıldığında, zenginlik ve güvenlik Körfez ülkelerinin Batı bağlantılarının bir bakıma yan ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Körfez ülkeleri kriz dönemleri dışında az çabayla, Batı'nın pasif destekçileri olmanın nimetlerinden yararlanmışlardır. Ne var ki bu bölümde Körfez ülkelerinin güvenliğini Batı ile ilişkileri bağlamında değil bölgesel koşullar bağlamında incelemeye çalışacağız.

B. İran-İrak Savaşı ve Bölgesel Güvenlik Üzerindeki Etkileri

İran-İrak Savaşı petrol piyasasının düzenli işleyişi kadar kimlik ile ilgili bir dizi sorunu da beraberinde getirmesi nedeniyle Körfez ülkelerini doğrudan ilgilendiren bir durum ortaya çıkarmıştır. Asıl dikkat çeken nokta ise, Körfez ülkelerinin bu sorunlarla

⁴⁹⁴ Ahmet, s. 116.

⁴⁹⁵ OAPEC'in kurucuları arasında muhafazakâr etkin iki monarşi daha bulunmaktaydı: Libya ve Kuveyt. Bk. Ğassan Selâme, *Es-Siyasetü'l-Hâriciyyetü's-Saûdiyye*, Ma'hedü'l-İnmâi'l-Arabiyy: Beyrut, 1980, s. 644.

mücadelede en önemli araç olarak petrol gelirlerini kullanması ya da kullanmak zorunda kalması olmuştur.

İran-İrak Savaşı karşısında Körfez ülkelerinin tutumları bölgesel ve küresel karmaşık bir takım etkenler tarafından şekillendirilmiştir. Bölgesel güç dengesi açısından bakıldığında, Körfez ülkeleri bu savaşı öncelikle kendi askeri, siyasi ve ekonomik güvenlikleri bakımından tehlikeli bir durum olarak değerlendirmişlerdir. Askeri güvenlik açısından gerek asker sayısı ve eğitimi gerekse kullanılan teknoloji bakımından Körfez ülkelerinden oldukça üstün olan Irak ve İran Körfez ülkeleri için ciddi birer bölgesel tehdit konumundaydılar. Dolayısıyla başlangıçta İran ve Irak arasındaki savaşın her iki ülkeyi de etkisiz hale getireceği düşüncesi bu ülkelerden algılanan tehdidin azalmasını sağlamıştır.

Kimlik açısından ise, Körfez ülkeleri hem Irak'tan hem İran'dan ciddi tehdit algılamaktaydılar. Aslında uluslararası dost-düşman kültürü bakımından Körfez ülkelerinin İran'dan tehdit algılamaları 1979 İran İslam Devrimi ile birlikte doruğa çıkmıştır. Daha önce bir monarşi tarafından yönetilen ve Şiiilerin baskı altında tutulduğu bir İran kimlik anlamında Körfez ülkeleri için ciddi bir tehdit oluşturmamaktaydı. Körfez ülkeleri 1979 sonrasında gerek rejim farklılığı, gerekse Şii azınlık nedeniyle kültürel ve siyasi kimlik ile ilgili faktörlerin ön plana çıkmasından ve güçlü bir İran'ın Körfez ülkelerinin kimliklerini etkileme ya da değiştirme gücüne erişmesinden çekinmekteydiler. Hepsinden önemlisi İran'da monarşinin yıkılıp cumhuriyet rejiminin kurulması bu ülkeyi rejim tipi bakımından farklı/düşman bir kategoriye yerleştirmiştir. Bu noktadaki düşünceler İran'ı Körfez ülkeleri gözünde rakip bir ülkeden düşman bir ülkeye dönüştürmüştür.

1970'li yıllarda Körfez ülkeleri ile İran arasında, BAE ile yaşanan Ebu Musa ve Tunb Adaları ile ilgili anlaşmazlıklar dışında, ciddi bir anlaşmazlık yaşanmamıştır. Çünkü ABD hem İran'ın hem Suudi Arabistan'ın müttefiki durumundadır. Ayrıca, bu dönemde dünya petrol talebi arzın çok üstünde seyretmektedir ve petrol fiyatlarının artırılması politikası güden İran ile Körfez ülkelerinin bu yöndeki politikaları arasında ciddi bir farkın bulunmaması Körfez ülkeleri-İran politikalarının nispeten sorunsuz geçmesini sağlamıştır. Ama İran Devrimi Körfez ülkelerinin rejimleri için ciddi bir

tehdit olarak ortaya çıkınca, taraflar arasındaki ilişkiler kaçınılmaz olarak bozulmuştur. Devrimin ardından dünya petrol talebinin daralması ve pazardan pay kapma yarışının derinleşmesi ile birlikte Körfez ülkeleri ile İran arasındaki rekabet iyice su yüzüne çıkmıştır. Bu nedenle, 1980'li yıllar boyunca devam eden İran-İrak Savaşı süresince, Körfez ülkeleri Irak tarafında yer almışlardır. Savaş süresince İran'ın Körfez ülkeleri için mal taşıyan gemilere zaman zaman düzenlediği saldırıların da etkisiyle, Körfez ülkeleri ile İran arasındaki gerginlik doruk noktasına ulaşmıştır. 1990 yılında Kuveyt'in Irak tarafından işgal edilmesinin ardından, Körfez ülkelerinin bir denge ögesi olarak yeniden İran'a yönelmesi ile birlikte, Ebu Musa ve Tunb Adaları ile ilgili olarak yaşanan gerilimlere rağmen, ilişkiler yumuşama dönemine girmiştir. İran'da pragmatik Rafsancani yönetiminin iktidara gelmesi ve devrimci söylemin terk edilmesi de ilişkilerin yumuşamasını sağlayan etkenlerden biri olmuştur.

Aslında, Körfez ülkeleri ile İran arasında petrol, Körfez deniz trafiği güvenliği, Irak'ın geleceği vb. konularda stratejik iş birliği potansiyeli bulunmaktadır. Körfez ülkeleri de bu potansiyelin farkında olarak İran'ı fazla yabancılaştırmamaya çalışmışlardır. Ne var ki, Körfez ülkelerinin İran tarım ve az da olsa sanayi ürünleri için iyi bir pazar olmasına karşılık, İran'ın da Körfez ülkeleri için potansiyel bir finansal yatırım alanı olmasına rağmen, demografik, ideolojik ve jeopolitik, belki de hepsinden önemlisi küresel sistemik nedenlerden dolayı Körfez ülkeleri nezdinde İran potansiyel bir düşman olarak kalmaya devam etmiştir. Bu nedenle, Körfez ülkeleri İran'ı dikkatle izlemeye ve İran'ın gücünü ABD, Türkiye, Mısır, Suriye vb. ülkelerle sınırlama çareleri aramaya devam etmişlerdir.

Tüm Körfez ülkelerinin İran'a karşı yaklaşımlarının aynı olduğunu söylemek doğru değildir. İslamcı ideolojiyi yorumlama tekeli elde tutma konusundaki rekabet ve Suudi Arabistan'daki Şii faktörü dolayısıyla İran-Suudi ilişkileri diğer Körfez ülkelerinkinden daha gerilimli olagelmıştır. Ayrıca, Suudiler her zaman için Körfez'deki küçük monarşiler üzerindeki etkin konumlarını İran'a kaptırma kaygısı taşımışlardır. Küçük monarşiler de İran ve Irak'ı Suudilere karşı bir denge unsuru olarak görme eğiliminde olmuşlardır. Nitekim 1992 yılında İran-Katar ilişkileri Suudileri haklı çıkaracak biçimde gelişmiştir. Körfez'deki küçük monarşilerden yalnızca Bahreyn,

barındırdığı Şii çoğunluğun İran ile etkileşime girmesinden çekindiği için, Suudi Arabistan'a daha yakın politikalar izlemiştir.

Başından beri Arap milliyetçiliğini kendisine şiar edinen ama Mısır'ın Camp David anlaşmasıyla sahneden çekilmesinin ardından Arap dünyasının liderliğine soyunan Irak ise Körfez ülkelerinin toplumsal yapıları, rejimleri ve görece düşük bir olasılık olsa da Arap milliyetçiliğine dayalı hiyerarşik bir yapı oluşturma amacı taşıdığı için uluslararası kimliklerine yönelik tehdit oluşturmaktaydı. Irak Arap milliyetçiliği çerçevesinde monarşilerin bekasını tehdit eden bir söylem kullanmaya devam ettikçe Körfez ülkeleri için ciddi bir düşman olarak kalmaya devam edecekti.

Körfez ülkeleri İran-Irak arasındaki savaşı bölgedeki en önemli iki rakibin birbirlerini güçten düşürdüğünü ve dolayısıyla bu iki bölgesel güçten gelecek olan kimlik ve güvenlik ile ilgili tehditleri azaltacağını düşünerek rahatlamışlardır. Ama savaşın seyri değişip, çatışmalar İran ve Irak arasında bir kara savaşı olmaktan çıkıp Körfez'in sıcak sularına doğru yayılınca Körfez ülkeleri bu savaşın bir an önce bitmesi için önlemler alma yoluna gitmişlerdir. Zaman içerisinde İran ve Irak'ın Körfez'deki petrol tankerlerine saldırmaya başlamaları ile savaş Körfez ülkeleri için doğrudan bir tehdit anlamına gelmeye başlamıştır.

Arap milliyetçiliği 1970'li yıllarda güç kaybetmesine rağmen, sosyalizm bir tehdit olarak algılanmaya devam etmiştir. 1979 yılında Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesi ve aynı yıl İran'da gerçekleşen Devrim bu algıyı doruk noktasına taşımıştır. 1980'li yıllarda ise gittikçe sönen komünizm tehdidi yerini tümüyle İran'dan gelen bölgesel bir tehdit algısına bırakmıştır. Yakın ve güçlü komşuları Irak'tan da büyük tehdit algılamalarına rağmen, İran'ın Irak'a karşı savaşta zaman zaman üstünlük sağlaması Körfez ülkelerinde bölgenin İran hâkimiyetine girebileceği kaygısını artırmış ve İran'ı en önemli tehdit haline getirmiştir. Körfez ülkelerinde yaşayan hatırı sayılır Şii nüfus da İran'dan algılanan ideolojik tehdidi iyice derinleştirmiştir. İran-Irak Savaşı'nın sona ermesini izleyen dönemde ise Irak'ın Kuveyt'e yönelik iddiaları ve girişimleri bu kez Irak'ı Körfez ülkeleri nezdinde en önemli tehdit haline getirmiştir.

İran- Irak Savaşı sırasında Irak'ı destekleyen Körfez ülkeleri, savaş sırasında bu ülkeye önemli miktarda mali yardımda bulunmuşlar, Irak'ın Kuveyt'i işgalinin ardından Saddam Hüseyin rejimini düşman ilan etmişler ve savaş sırasında Sudan gibi Irak'ı destekleyen yoksul Arap ülkelerine verdikleri mali desteği kesmişlerdir.⁴⁹⁶ Bu sırada Kuveytliler ne pahasına olursa olsun Saddam'ın devrilmesinden yana iken, kuzeyde bir Kürt devleti kurularak Irak'ın bölünmesinden ve Şii güney Irak'ın bölünerek İran kontrolüne geçmesinden çekinen Suudi Arabistan, uygun bir ortam hazırlanmadıkça Saddam'ın devrilmesine temkinli yaklaşmıştır. Bununla birlikte, Saddam Hüseyin'i devirmeye çalışan Iraklı faktörler Suudi Arabistan tarafından aralıksız desteklenmiştir. Diğer Körfez ülkeleri Saddam karşıtlığında genel olarak Suudi Arabistan'ın yanında yer almışlardır. Bu konudaki en önemli istisnayı belki de Katar teşkil etmiştir. Bu sırada Suudi Arabistan ile olan sınır sorunları tırmanmış bulunan Katar, Suudi Arabistan'a karşı Irak ile saldırmazlık ve askeri yardım anlaşması imzalamaktan geri kalmamıştır. Paul Aarts'ın ifadesiyle, sükûnet dönemlerinde Körfez ülkeleri arasında gerilimler yükselirken, karmaşa dönemlerinde durum tersine dönmüştür.⁴⁹⁷ Kimi yazarlar ise, Körfez ülkeleri arasındaki bu anlaşmazlıkların Körfez savaşının ardından ortaya çıkan karmaşanın farklı şekillerde yorumlanmasından kaynaklandığını, daha sonraki bütünleşme çabalarının sükûnet dönemlerine rastladığını ileri sürmektedirler.⁴⁹⁸

İran-İrak Savaşı'nın küresel güç konfigürasyonu bakımından Körfez ülkelerinin davranışlarını ve düşüncelerini ne yönde etkilediği ise dördüncü bölümde ele alınacaktır.

C. KİK ve Bölgesel Güvenlik

KİK'in kurulduğu dönemde Arap ülkelerinin jeopolitik haritaları bölgesel ve uluslararası gelişmelerin derin etkisine maruz kalmış kötü bir resim görüntüsü arz etmekteydi. Tüm Arapları kuşatma iddiasında olan Arap Milliyetçiliği düşüncesi tarih olmuştu. Arap milliyetçiliği ile ilgili bölümde de belirtildiği üzere, hemen tümü

⁴⁹⁶ Judith Miller, "The Islamic Wave", *New York Times*, Sunday, May 31, 1992, <http://www.nytimes.com/1992/05/31/magazine/the-islamic-wave.html>, (26.04.2009).

⁴⁹⁷ Paul Aarts, "The Middle East...", s. 913.

⁴⁹⁸ Bellamy, s. 119.

demokratik olmayan rejimler tarafından yönetilmekte olan Arap ülkelerinin yönetimleri ülkesel egemenliği ve devlet düzeyinde bir ‘*milliyetçilik*’ anlayışını benimsemekte ve her devlet kendi çıkarlarını korumaya çalışan söylemler üzerinde durmaktaydı.

Dolayısıyla, KİK’in kurulduğu dönemde Arap dünyasının tümü için bakıldığında tehditler sadece dışarıdan, örneğin İran’dan ya da SSCB’den gelmiyordu. Bu dönemde Lübnan, Sudan, Somali, Cezayir gibi bazı Arap ülkeleri bir takım iç isyanlar ve savaşlarla mücadele etmekteydiler. Bazı ülkeler kendi topraklarında ya da bölgede ortaya çıkan bir takım gerginlikleri kendileri için tehdit olarak görmekteydiler.

KİK’in kuruluşunu Arap-İsrail gerginliği açısından ele aldığımızda, İsrail’in Arap düşmanı ilan edilmesine rağmen sadece birkaç Arap ülkesi bu ülkeyi kendi güvenlikleri için tehdit olarak algılamış ve İsrail’i caydırmayı ya da bu ülke ile savaşmayı gündemde tutmuştur. İsrail’e karşı çok sayıda Arap ülkesinin katıldığı son savaş 1973 Yom-Kippur Savaşı olmuştur ve bu savaşa on Arap ülkesi katılmıştır. Bu tarihten sonra Arap ülkeleri kendi komşuları ile çatışmalara ya da savaşlara girmişlerdir.⁴⁹⁹ Bu dönemde Arap kamuoyu sömürgeciliğin “yardakçısı” olarak nitelenen Körfez ülkelerinin tamamen aleyhindeydi. Bağdat yönetimi Bahreyn ve Umman’da, amacı tüm bölgede bir devrim gerçekleştirmek olan Umman ve Arap Körfezi’nin Kurtuluşu için Halk Cephesi (Popular Front for the Liberation of Umman and the Arabian Gulf, PFLOAG) gibi rejim karşıtı örgütlerin ve hücrelerin çoğalmasına neden olan faaliyetlerde bulunmuştu.⁵⁰⁰

KİK bölgede baş gösteren çatışma ortamında doğmuştur. KİK’in ortaya çıkmasında en güçlü faktör ortak siyaset “anlayışı” idi. Bu anlayış Körfez’deki Arap ülkeleri tarafından 1970’li yıllar boyunca paylaşılmıştır. Ayrıca, bu ülkelerin hepsi de aynı tarihsel dönemde refah bakımından belirli bir yükseliş kaydetmişlerdir. Körfez İşbirliği Konseyi’nin kökenleri kabile temeli üzerinde inşa edilmiş bulunan bu toplumların belirsiz bir gelecek algısı nedeniyle iş birliği ve istişare noktasında kendilerini ani bir zorunluluk içerisinde hissettikleri zamanlara kadar uzanmaktadır. O sırada bu ülkelerin karşı karşıya kaldıkları temel tehdit Arap ülkelerinin sosyalist ve

⁴⁹⁹ Kahwaji, aynı yer.

⁵⁰⁰ Lenore G. Martin, **The Unstable Gulf: Threats from Within**, Lexington, Mass: Lexington Books, 1984, s. 141.

Batı-karşıtı politikalar güden ve Körfezdeki muhafazakâr rejimleri saf dışı etmeyi amaçlayan hükümetlerinden gelmekteydi. Yani asıl tehdit ideoloji kaynaklıydı ve Körfez ülkelerinin monarşi kimliklerini hedef almıştı. İşte bu ortamda Körfez ülkeleri yerel düzeyde Arap milliyetçiliğine ve radikal İslami akımlara karşı koruma sağlamak ve uluslararası alanda Batılı ülkelerle askeri anlaşmalar yapma ve ittifaklar kurma gibi etkinliklere meşruiyet sağlayan bir çerçeve oluşturmak amacıyla KİK'i kurmuşlardır.

1970'li yıllarda İran Şahı tüm Körfezi kapsayan bir tür iş birliği önermiştir. Ama Körfezdeki Arap ülkeleri bu öneriyi kaçamak cevaplarla geçiştirmişlerdir. Çünkü bu ülkeler bölgenin temel gücü haline gelmeyi kendine amaç edinen İran'a bu kadar yakın bağlarla bağlanmak istememişlerdir. İkincisi, bu ülkeler böyle bir girişimin Bağdat'ın eline bölgedeki, en azından Arap dünyasının doğu ucundaki hırslarını, Arap milliyetçiliğini de kullanarak, gerçekleştirmesine yönelik büyük fırsatlar sunmasından da çekinmişlerdir.⁵⁰¹

İran İslam Devrimi'nin Körfez ülkelerini iç ve dış politikada zor durumda bıraktığı bir dönemde bu ülkeler Enver Sedat ve ABD ile ilişkilerinin iyi olduğu görünümünü sürdüremezdi. Moran'ın da dediği gibi, Şah'ın İran'dan ayrıldığı, Sovyetlerin Güney Yemen'deki faaliyetlerini yoğunlaştırdığı, [rehine krizi nedeniyle] ABD'ye olan güvenilirliğin azaldığı bir dönemde Körfez ülkeleri ne İran'daki yeni yönetimi, ne de Irak'ı karşılarına almayı göze alabilirlerdi.⁵⁰² Dolayısıyla Körfez ülkeleri gerek Arap ülkeleri ile ilgili, gerekse OPEC içerisindeki politikalarını daha kabul edilebilir bir çerçeve içerisinde sunma zorunluluğu duymuşlardır ve bu durum da KİK'in kurulmasında etkili olmuştur.

1970'li yıllarda mali bolluğa kavuşan Körfez ülkeleri 'petrodolarlar'ı diğer ülkelere dağıtmaya başlamışlar ve enerji ihtiyacı ile kıvranan batılı ülkeleri enerji için büyük bedeller ödemeye zorlama gücüne erişmişlerdir.⁵⁰³ Böylece, Arap basınında "emperyalizmin yordakçısı" diye yaftalanan bu ülkeler, bir anda "Arap Kardeşlerimiz" diye anılmaya başlanmış, nihayetinde Arap dünyası ile bütünleşmiş ve dünya siyaset

⁵⁰¹ Martin, s. 142.

⁵⁰² Theodore H. Moran, "Modeling OPEC Behaviour: Economic and Political Alternatives", **International Organization**, 35/2, (242-272).

⁵⁰³ Heard-Bey, "Conflict ...", ss. 199-222.

sahnesinde hatırı sayılır bir güce sahip olmuşlardır. Ne var ki, 1973 Ekim Savaşı'nın ardından Filistin davasını desteklemelerine ve silâh alımı için yapılan harcamaların büyük bölümünü üstlenmelerine rağmen, Enver Sedat'ın politikalarını destekler konumda bulunmaları nedeniyle kendilerini tüm Arap dünyasını etkilemekte olan Camp David karşıtı rüzgâr ile karşı karşıya bulmuşlardır. 1980'li yıllara gelindiğinde Irak liderliğinde daha da güçlenen bu rüzgâr özellikle, Arap girişimlerinin başlıca finansörleri olmalarına rağmen Arap dünyasının küçük ortakları olarak görülen Körfez Ülkeleri açısından giderek daha bunaltıcı olmaya başlamıştır. Körfez bölgesindeki muhafazakâr rejimleri silip süpürmekle tehdit eden 1978/9 İran İslam Devrimi bu ülkelerin durumunu daha da kötüleştirmiştir.

1980 baharında Amerikan güçlerinin İran'daki rehineleri kurtarma konusundaki başarısızlıkları Körfez bölgesindeki toplumların, Washington'daki çaresiz hükümetin dışarıdaki ABD çıkarlarını koruma noktasında ne kadar hazırlıklı olduğuna ya da olmadığına dair bir fikir sahibi olmalarını sağlamıştır.⁵⁰⁴

1980'li yılların başında tüm bölgeyi saran tehditlerle ilgili kaygılar, bölge ülkelerinin kendi aralarındaki iş birliğini güçlendirmeleri yoluyla güvenlik sağlama biçimindeki doğal tepkinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ama tüm Körfez'i kuşatan bir iş birliğinin örgütlenmesi yönündeki girişimlerin yalnızca kültürel ve çevresel konularda olanları bile o ana dek yalnızca Irak'ın liderliğinde gerçekleştirilebilmişti. 1980 Eylülünde patlak veren İran-İrak Savaşı sadece bölgesel tabloyu değiştirmekle kalmamış; aynı zamanda Körfez'in petrol üreticisi olan ülkelerle ilgili olarak o ana dek düşünülemeyecek kadar büyük dış kaygıları da birlikte getirmiştir. 1979 İran Devrimi'nin ardından bu ülkelerde görülen iç güvenlik tehlikesi İran-İrak Savaşı ile katlanarak artmıştır. 1979/80 kışında Sovyetlerin Afganistan'a saldırması da Körfez ülkelerinde hayati bir tehlike olarak algılanmıştır. Bu noktada ABD'den ve diğer batılı ülkelerden yükselen tepkiler Körfez ülkeleri için durumu daha

⁵⁰⁴ Maxwell Orme Johnson, s. 127.

da kötüleştirmiştir. Çünkü Körfez'in iki süper güç olan ABD ve Sovyetler Birliği için rekabet alanı haline gelmesi ihtimali oldukça yükselmiştir.⁵⁰⁵

KİK'in kuruluşunda tüm Körfez ülkeleri aynı mülahazalara sahip değildi. Yabancı güçlerin Körfez bölgesinde konuşlandırılmasına ilişkin yapılan nihai açıklamaların, arka planda yürütülen müzakerelerin bir sonucu olduğu ortadadır. Tartışmalar iki zıt düşünce üzerinde odaklanmıştır: Batı bağlantılarının iç politikalarını etkilemesi noktasında fazla bir kaygı taşımayan Umman Batılı güçlerle askeri iş birliğine gitmenin başvurulabilecek en iyi yol olduğunu savunmuştur. Sovyetler Birliği ile daha yakın ilişkiler içerisinde olan Arap milliyetçiliğinin doğrudan ya da dolaylı bir biçimde kendi iç ve dış politikalarını etkilemesinden çekinen Kuveyt ise kurulacak olan Konsey'in, her şeyin ötesinde, tarafsız bir kurum olması gerektiğinde ısrar etmiştir. Aslında Kuveyt Sovyetler Birliği ve Doğu Bloğu ülkelerinden gelecek olan tepkileri yatıştırmak amacıyla, çok daha önceden bu ülkelerle diplomatik ilişkiler kurmuştur. Sonunda diğer beş ülke de Kuveyt'in tutumunu benimsemiştir.⁵⁰⁶ Bu tutum yeni kurulan Körfez İşbirliği Örgütü'nün Arap dünyasının geri kalan kısmı tarafından daha kolay kabul edilmesini de sağlamıştır. Ayrıca, Irak'ın devre dışı kalmasından kaynaklanan boşluğun bu küçük fakat zengin ülkelerin sahip oldukları askeri potansiyel ile doldurulması suretiyle İran'a karşı duyulan korkunun azaltılması amaçlanmış da olabilirdi. Körfez ülkelerinin bu konuda da başarılı oldukları ileri sürülebilir.

Yine de KİK Arap "Ret Cephesi"nden gelen eleştirilerin hedefi olmaktan kurtulamamıştır. Diğer Arap ülkelerinden pek çok kesim Körfez ülkelerini "zengin elitizmi" yapmakla suçlamışlardır. Tahmin edileceği üzere, Irak KİK'i henüz proje aşamasındayken kınamış ve Irak ile Kuveyt'in savunmasına hiç destek vermedikleri gerekçesiyle üye ülkeler aleyhine açıklamalar yapmıştır. Körfez'deki Arap kardeşlerinden aldığı önemli miktardaki mali desteği tehlikeye atmak istemeyen Irak

⁵⁰⁵ Nitekim 1979 yılında ABD, bölgeye müdahale amacıyla Hızlı Konuşlandırma Birlikleri ([HKB]: Rapid Deployment Force, RDF)'ni Tampa'daki Fort McDill merkezinde oluşturmaya başlamış, 1980 yılında buradaki asker sayısı 100.000 kişiye ulaşmıştı. Bu arada, Başkan Carter Körfez'e yapılacak herhangi bir müdahalenin Amerikan çıkarlarına yönelik saldırı olarak değerlendirileceğini (Carter Doktrini) ilan etmiştir. Bk. Maxwell Orme Johnson, s. 127.

⁵⁰⁶ Creighton, s.35.

daha sonra eleştirilerinin dozunu düşürmüştür.⁵⁰⁷ Bu durum da petrol gelirleri ile kimlik politikaları arasındaki etkileşimi tüm çarpıcılığıyla ortaya koymaktadır.

Irak 1982 yılında, petrol ihracı taahhütlerinin büyük bir bölümünü yerine getirememiş ve bu nedenle uğradığı zararın telafisi için Körfez ülkeleri Irak'a 2 milyar dolarlık bir yardım yapmıştır. Irak'ın taahhütleri S. Arabistan, Abu Dabi ve Kuveyt tarafından üstlenilmiştir.⁵⁰⁸ Ne var ki, daha önceki on yıllar içerisinde Araplar arasında iş birliği gerçekleştirme amacına yönelik girişimlerin başarısız bir biçimde sona ermesi Irak ile ilgili olarak girilen bu yeni sürecin de akamete uğrayacağı yönündeki tahminleri⁵⁰⁹ güçlendirmiştir. Nitekim Irak'ın Kuveyt'i işgali bu tahminleri haklı çıkarmıştır.

Körfez ülkeleri İran-İrak Savaşı'nı uzun süre görmezden gelmişler, hatta bir dereceye kadar kendilerini savaş öncesi dönemden bile daha rahat hissetmişlerdir. Çünkü savaş ile uğraşmakta olan Bağdat ve Tahran hükümetlerinin Körfez'de problem çıkarma fırsatı bulamayacaklarını düşünmüşlerdir. Ama Arap dünyası ile birlikte Körfez ülkeleri İran'ın avantajlı duruma geçmesiyle, bu ülkenin toprak kazanmasını engellemek için Irak'ın askeri pozisyonunu güçlendirme amacıyla harekete geçmişlerdir. Bu amaçla 7.000 Mısırlı gönüllü Irak ordusuna katılmış, daha fazla sayıda Mısırlı da, yedek asker olarak orduya katılan Iraklı işçilerin yerinde çalışmak üzere bu ülkeye gelmiştir. Suudi Arabistan ortaya çıkan bu acil durumda Mısır'ın Arap dünyası ile ilişkilerinin yeniden normalleştirilmesi noktasında KİK üyesi diğer ülkelere öncülük etmiş⁵¹⁰, ayrıca, 1982 Mayısındaki dışişleri bakanlığı toplantısında üç maddelik bir barış planı hazırlama konusunda KİK üyelerini harekete geçirmiştir. KİK Barış Planı'nın İran ya da Irak ile müzakere edildiğine dair hiçbir resmi kayıt bulunmamasına rağmen, çarpışmaların sona ermesi halinde KİK üyelerinin tazminat ödemeye gönüllü olduklarına dair kanıtlar

⁵⁰⁷ Amitav Acharya, 'Regionalism and Regime Security in the Third World: Comparing the Origins of the ASEAN and the GCC', Brian L. Job (Ed.), **The Insecurity Dilemma: National Security of Third World States** içinde (153-186), Boulder and London: Lynne Rienner, 1992, s. 162

⁵⁰⁸ Hazem Beblavi, 'The Predicament of the Arab Gulf Oil States: Individual Gains and Collective Losses', Malcolm H. Kerr and El Sayed Yassin, (Ed.), **Rich and Poor States in the Middle East: Egypt and the New Arab Order** içinde (77-89), Boulder: Westview, 1982, s. 78.

⁵⁰⁹ Martin, s. 145.

⁵¹⁰ Maxwell Orme Johnson, s. 131.

bulunduğu ileri sürülmüştür.⁵¹¹ Aslında KİK, kimi üyelerin ayak sürümesi nedeniyle, askeri çatışmaları önleyecek bir barış planını gerçekleştirme konusunda başarısız kalmıştır. Bireysel olarak, KİK üyeleri her iki taraf ile de temaslarını sürdürmüşler ve arabuluculuk çabalarının sonuçsuz kalmaması için iletişim kanallarını açık tutmuşlardır.

Körfez ülkeleri İran-Irak Savaşı'nda Irak'ı iki kötünden iyisi olarak algılamışlardır ama Irak'ın Körfez'de üstünlük kurmasından en az İran'dan çekindikleri kadar çekinmişlerdir.⁵¹² Savaşın ilk iki yılında Körfez ülkeleri tarafsız kalmayı tercih etmişlerdi. İlerleyen dönemde İran arabuluculuk önerilerini kabul etmeyince Körfez ülkeleri resmi açıklamalarda Irak'ı tutmaya ve bu ülkeye mali ve siyasi destek sağlamaya başlamışlardır. Birleşik Arap Emirlikleri ise Tahran ile açık ve dostça bir çizgiyi korumaya çalışmıştır. İlerleyen süreçte Irak kimyasal silahlara başvurunca Körfez ülkeleri yeniden tarafsız görünme çabası içerisine girmişlerdir.⁵¹³

Irak'ın Kuveyt'i işgalinden önceki haftalarda ve günlerde KİK üyesi ülkeler ufukta beliren bu krize kendi tercih ettikleri bir yöntemle, yani üçüncü bir tarafın arabuluculuğunda ikili müzakerelere başlanması talebiyle cevap vermişlerdir. Irak OPEC tarafından belirlenen kotaların aşılması nedeniyle petrol fiyatlarının düştüğünü ve bu nedenle büyük bir zarara uğradığını iddia ederek Arap Birliği Genel Sekreterliği nezdinde sadece Kuveyt'i değil, BAE'yi de protesto etmiş⁵¹⁴, bu nedenle, söz konusu iki ülke ateş hattına girmiştir. Mısır Devlet Başkanı, Ürdün Kralı, Arap Birliği Genel Sekreteri ve Saddam Hüseyin'in temsilcileri Kuveyt, Bağdat ve diğer başkentler arasında mekik dokurlarken, KİK üyeleri olayları kenardan seyretmek zorunda kalmışlardır. Bu durum KİK'in bir kolektif güvenlik örgütü olmadığını ya da olmadığını ortaya koymuştur.

KİK bir kurum olarak Kuveyt'in Irak tarafından işgal edilmesini önleme ve daha sonra bu ülkenin işgalden kurtulmasını sağlama konusunda hiçbir varlık gösterememiştir. Irak, Kuveyt'in sınırın Irak tarafında petrol çıkardığını iddia etmiş ve bu nedenle 1980'lerde Irak'a verdiği kredi borçlarının tasfiyesini talep etmiştir. Bu iddia

⁵¹¹ Heard-Bey, "Conflict ..., ss. 199-222.

⁵¹² Kechichian, **The gulf ...**, s. 92.

⁵¹³ Age, s. 97.

⁵¹⁴ Heard-Bey, "Conflict ..., ss. 199-222.

ve talepleri gözden geçirmek ve bir sonuca bağlamak üzere 1 Ağustos 1991’de Kral Fahd Kuveyt ile Irak arasında Cidde’de bir görüşme yapılmasını sağlamış ama başarısızlıkla sonuçlanan görüşmelerin ardından, Irak başbakan yardımcısı Kuveyt’i Irak’ın maruz kaldığı zararı karşılama konusunda ‘ciddilik’ten yoksun olmakla suçlamıştır. Kuveyt temsilcisi Veliaht Prens Sa’ad bin Abdullah ise, “iki kardeş ulus arasında Bağdat’ta yapılması planlanan müzakerelerde bir sonuca ulaşılabileceğini, ortak meşru çıkarların güvence altına alınacağını” umduğunu dile getirmiştir. İlk toplantıdan kısa süre önce bir açıklama yapan Kuveyt Devlet Bakanı ise krizi kısa sürede gözden kaybolacak bir ‘yaz bulutu’na benzetmiştir.⁵¹⁵

Bu sırada KİK üyesi öteki devletlerin başkentleri arabulucuların anlık ziyaretlerine sahne olsalar da, bu aşamada KİK’in krize bir bütün olarak müdahalesi için herhangi bir adım atılmamış, çatışmanın iki taraflı görüşmeler yoluyla çözümlenmesi beklenmiştir. Heard-Bey’in de belirttiği gibi, Bağdat’ta yapılması planlanan toplantı hiçbir zaman gerçekleşmemiş ve toplantı tarihinden bir gün sonra Irak, pek çok gözlemcinin ve tüm Körfez ülkeleri hükümetlerinin şaşkın bakışları altında Kuveyt’e saldırmıştır. ABD’nin bölgeye asker gönderme konusundaki kararlığı karşısında kimi hükümetlerin olaya tepki göstermesi için birkaç gün geçmesi gerekmiştir. 22 Ağustos’ta KİK üyesi ülkelerin dışişleri bakanları Cidde’de toplanıp “Kriz döneminde kendisine yardımcı olduğumuz Arap kardeşimiz toprağımıza saldırdı” diyerek yaşadıkları hayal kırıklığını ortaya koymuşlar ama saldırgana karşı koymak için uygulamaya dönük herhangi bir girişimde bulunamamışlardır. Bunun yerine, 678 sayılı BM kararına dayanarak Arap ve Avrupalı müttefikleriyle birlikte harekete geçen ve Körfez’in güvenliğini üstlenen ABD’yi uzaktan seyretmek zorunda kalmışlardır.⁵¹⁶ Bu durum KİK’in aslında bir kolektif güvenlik aygıtı olarak değil, sadece kimlik ile ilgili bir takım amaçların gerçekleştirilmesini kolaylaştıran bir araç olarak tasarlandığını göstermiştir.

Sonuç itibariyle, KİK’in mevcudiyetinin ilk on yılında, üye ülkeler, muhtemelen güçlü komşularını kuşkuya düşürmemek için, savunma kapasitelerini koordine etme yönünde her hangi bir girişimde bulun(a)mamışlardır. 1990 sonbaharında bu politikanın

⁵¹⁵ Kahwaji, agm.

⁵¹⁶ Heard-Bey, “Conflict ...”, ss. 217.

kötü sonuçları gözle görülür hale gelmiş, ama ortak bir savunma stratejisi oluşturmak için artık çok geç kalınmıştır. Araplardan ya da diğer uluslararası aktörlerden gelen çağrılar ve arabuluculuk girişimleri Irak'ı Kuveyt'ten çıkarma konusunda başarılı olamayınca, KİK liderleri arasında iş birliği süreci hissedilir biçimde canlanmaya başlamıştır. KİK ülkeleri şimdi son çare olarak, daha önce alınan ilke kararlarının aksine, koalisyon güçleri ile birlikte hareket etmek zorunda kalmışlardır. 22–24 Aralık 1990 tarihleri arasında yapılan yıllık toplantıda KİK liderleri ağız birliği ederek “Irak saldırganlığına karşı çıkan, barışı koruma yönünde çaba gösteren ve Körfez’de istikrarı yeniden sağlamaya çalışan dünya güçlerine” minnettarlıklarını dile getirmişlerdir.⁵¹⁷ Irak'ın Kuveyt'ten kayıtsız şartsız çıkması için BM tarafından belirlenen son gün olan 15 Ocak 1991 tarihinin yaklaştığı sırada yapılan bu zirvede KİK üyesi ülkeler “Kuveyt’in barış ya da savaş yoluyla özgürlüğüne kavuşmasının ardından” yeni oluşturulan bu savunma yapısının sonlandırılacağını umduklarını söylemekteydiler.

ABD ile son zamanlarda gerçekleştirilen iş birliği girişimlerinden bazı olumlu sonuçlar elde edilmiş olmasına rağmen, bu son girişimler başta KİK ülkeleri olmak üzere pek çok Arap ülkesini rahatsız etmiştir. Bu nedenle, KİK Irak karşıtı koalisyonda yer alan diğer iki Arap ülkesi Mısır ve Suriye’den gelen çağrıya hemen cevap vermiş, bu sekiz ülkenin dışişleri bakanları 6 Mart’ta, Baker’ın Şam ziyaretinden iki gün önce, Suriye’nin başkenti Şam’da bir toplantı düzenleyip Körfez bölgesinde konuşlanmış bulunan Mısır ve Suriye güçlerinin Arap barış gücünün çekirdeği haline getirilmesi kararını almışlardır.⁵¹⁸

Bu hızlı hareket herkesi, ama özellikle de savaş sonrasında kendilerini dışarıda bırakacak herhangi bir güvenlik düzenlemesinin düşünülmemeyeceğini sanan ABD ve İran’ı şaşkına uğratmıştır. İran dışişleri bakanı Velayetî ertesi gün acilen Şam’a gitmiş, bir gün sonra ise ABD dışişleri bakanı Şam’ı ziyaret etmiştir. Ne var ki, Körfez bölgesinde yapılacak olan güvenlik düzenlemelerinin KİK’in sadece Mısır ve Suriye ile birlikte baş edebileceği bir iş olmadığı çok geçmeden anlaşılmıştır. Eğer bazı KİK

⁵¹⁷ Robert J. Weiner, “The Gulf Crisis: Report from the Volatility Front”, **The George Washington University Occasional Paper Series**, Center for the Study of Globalization, March 31, 2003, s.2.

⁵¹⁸ W. Andrew Terril, **Kuwaiti National Security and the U.S.-Kuwaiti Strategic Relationship After Saddam**, Strategic Studies Institute US Army War College, (September 2007), s. 22, 29, 33 ve 34.

üyeleri İran ile daha önce Körfez'in güvenliğini müzakere etme girişiminde bulunmuş olsaydılar, bu girişim ABD tarafından kurnazca boşa çıkartılabilirdi. Çok geçmeden, “Şam Deklarasyonu”nun, KİK ülkelerinin güvenlik ihtiyaçları için hemen ya da tatmin edici bir çözüm olamayacağı ortaya çıkmıştır.⁵¹⁹ Aslında, söz konusu sekiz ülke muhtemelen bölgesel ve küresel konjonktürün uygun olmadığı yönündeki düşünceleri nedeniyle, Mısır ve Suriye güçlerinin Arap barış gücünün çekirdeği haline getirilmesi fikrinin gerçekleşmesi için çok fazla çaba harcamamışlardır. ABD ise askerî ve siyasi mevcudiyetini hissettirmek için girişimlerini yoğunlaştırmıştır. Bu noktada, Ortadoğu bölgesinde uluslararası sistemin başat güçlerinin, hatta İran gibi bölgesel güçlerin izin vermediği bir düzenlemenin başarı şansının son derece düşük olduğunu bir kez daha hatırlatmakta yarar vardır.

“Şam Deklarasyonu” ile harici girişimleri önleme niyeti iyice belirginleşmiştir. Bu durum, küresel güçlerin bölgeyi daha fazla kuşatma altına almasını engellemek için bölgesel –Arap ve Müslüman- güçlerin harekete geçirildiğini ve “küresel-bölgesel karşılıklı güvenlik bağımlılığını”⁵²⁰ gözler önüne sermektedir. Bu durum ilk bakışta küresel güçlerin bölgedeki etkilerini bölgesel faktörlerle dengeleme ve sınırlama çabası olarak görülebilir. Ama özelde iç kamuoylarından, genelde Arap dünyasından gelen ve ana hatları itibarıyla sadece Arap ve Müslüman kimliklerin etkisi olarak değerlendirilebilecek olan düşüncelerin etkisi de göz ardı edilmemelidir. Nitekim kimi yorumcular Körfez ülkelerinin kendi güvenliklerini Mısır ve Suriye gibi Arap milliyetçiliğinin güçlü temsilcilerine bırakmanın monarşi rejimlerinin bekası için bir tehdit olarak algılamaları nedeniyle bu girişimin sonuçsuz kaldığını ileri sürmektedirler.⁵²¹ Özetle bölge ülkelerinin ortaklaşa sahip olduğu Arap ve Müslüman kimliklere ek olarak monarşi kimliği ve egemen devlet kimlikleri arasındaki çelişkiler ve çatışmalar KİK bünyesinde bir “Körfezli” kimliğinin gelişmesini engellemiş ve sonuçta Körfez ülkeleri kimlik uyumsuzluğu kaynaklı bu güvenlik ikilemini aşabilmek için uluslararası sistemin başat güçlerine yönelmişlerdir. Küresel güçlerle kurulan ikili ilişkiler ise güvenlik ikilemini daha başka yönlerden iyice derinleştirmiştir.

⁵¹⁹ Heard-Bey, age.

⁵²⁰ Karşılıklı güvenlik bağımlılığı kavramının farklı anlatımları ile ilgili olarak bk. Ekşi, s. 115.

⁵²¹ Barnett ve Gause, s. 181.

Sonunda, KİK üyesi altı ülke ABD'nin Körfez güvenliği konusundaki önerilerini bireysel olarak kabul etmişlerdir. Bu öneriler arasında, Savunma Bakanı Dick Cheney'in altı başkenti ziyareti sırasında dile getirdiği, ABD mevcudiyetinin kademeli olarak artırılması da vardı. Ama Arap topraklarında daimi komuta merkezleri kurulması fikri pek sıcak karşılanmamış ve gereksiz görülmüştür. Çünkü zaten ABD uçaklarına bölgedeki havaalanlarına iniş hakkı tanınmış, uçak gemileri de dâhil olmak üzere bölgedeki deniz gücü mevcudiyetinin kademeli olarak artırılması ön görülmüş, ABD'ye bölgede silah depolama hakkı verilmiş ve KİK üyesi tüm ülkelerin silahlı kuvvetlerinin ABD'den silah almasına karar verilmiş bulunmaktaydı. Körfez ülkelerindeki yabancı askeri mevcudiyetinden duyulan rahatsızlıklara rağmen KİK ülkeleri iş birliği ve mevcut askeri donanımın teknolojik olarak yükseltilmesi konularında kayda değer bir ilerleme sağlamışlardır.

KİK, kuruluşunu izleyen yıllarda bölgesel düzeyde sınırlı da olsa işlevsellik kazanmıştır. Körfez ülkeleri İran-İrak Savaşı boyunca etkinliklerini bir kurum olarak KİK üzerinden yürütmüşlerdir. Savaşın Körfez sularına yayılması, şiddetin artması, tarafların birbirlerinin petrol tesislerini çökmeye başlamaları, mayınların tarafsız KİK üyelerinin limanları açıklarına dek ulaşması ve petrol tankerlerinin hedef alınmaya başlanması üzerine, barışın sağlanması konusunda KİK üyelerinin daha aktif olmaları gerekmiştir. 1984 Haziran'ında KİK üyesi altı hükümet İran'ı yabancılaştırmamak amacıyla BM'ye sunulmak üzere hazırladıkları suçu taraflar arasında paylaştıran bir uzlaşma çözümü metni üzerinde anlaşmışlardır. Ama bu ülkelerin BM Güvenlik Konseyi nezdindeki lobi faaliyetlerinde İran'ın Körfez'de ortaya çıkan krizden dolayı Irak'tan daha ağır bir biçimde cezalandırılması gerektiği yönünde istekler dile getirilmiştir. 1984 Haziranında alınan 552 sayılı BM kararı savaşa son vermeyi amaçlayan önceki BM kararları gibi sonuçsuz kalmıştır.⁵²²

1990'lı yıllara gelindiğinde Arap dünyasındaki parçalanmışlık görüntüsü iyice netleşmiş KİK ülkelerinin pozisyonu da belirsiz hale gelmiştir. 28 Mayıs 1990'da KİK üyesi devlet başkanları da dâhil pek çok Arap ülkesi lideri Arap Birliği'nin Bağdat'ta düzenlediği bir toplantıya katılmışlardır. KİK bu konferansta net bir tutum

⁵²² Byman ve Green, age ve yer.

takınmamıştır. BAE emiri Şeyh Zayid'inki gibi bireysel girişimler dışında, KİK adına ortak bir arabuluculuk girişiminde de bulunulmamıştır.⁵²³

Sonuç olarak KİK deneyimi bölgesel sistem açısından Arapçı ve İslamcı düşüncelerin Körfez ülkelerini benzer davranışlar sergilemeye zorladığını ortaya koymuştur. Söz konusu düşünceler en azından bu ülkelerin davranışlarını sınırlamıştır. Bu noktada güç dengelerinden çok kimlik ile ilgili unsurları maddi güç unsurlarından daha etkili olduğu anlaşılmaktadır. Alt bölgesel sistem düzeyinde petrole dayalı monarşilerin bekası ile ilgili düşünceler Körfez ülkelerini birlikte davranmaya ve benzer davranışlar sergilemeye zorlamıştır. Ne var ki, KİK Körfez ülkelerinin Batı'daki anlamıyla bir güvenlik toplumuna dönüşmelerinde fazla etkili olamamıştır. Bu durumu, bazı yazarlar tarafından “*etkinlik krizi*” olarak adlandırılmışsa⁵²⁴ da, bir kriz olarak adlandırmak doğru değildir. Çünkü Körfez ülkeleri KİK'i başından beri etkin bir güvenlik sağlama aracı olarak değil, İran ve Irak kaynaklı kimlik ile ilgili tehditleri sınırlandıracak bir şemsiye kurum olarak tasarlamışlar ve monarşilerin mevcut yapısının bekası açısından bundan daha fazlasını zararlı, en azından gereksiz görmüşlerdir.

Küresel uluslararası sistem açısından bakıldığında ise yerel ve bölgesel güç unsurları ve düşünceler önemini kaybetmekte ve uluslararası yapı bölgedeki küçük ülkeleri küresel güçlerle uyumlu davranmaya zorlamaktadır. Küresel düzlemde yerel düşüncelerin ve güç unsurlarının etkisi son derece sınırlı kalmakta ama küresel güçlerin bölge politikalarının nasıl yönlendirilmesi gerektiği ile ilgili kendi düşünceleri etkili olmaktadır. Büyük güçlerin Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkileri üzerindeki etkisi son bölümde ele alınacaktır.

D. Filistin Sorununu ve Körfez Ülkelerinin Dış Politikaları

Filistin sorunu Avrupa'da 19. yüzyılda antisemitizm hareketlerin başladığı günlere kadar geri gitmektedir ve reel politikten ziyade kimlik politikalarının ağır bastığı bir sorun özelliği taşımaktadır. Yahudi karşıtı dalgadan gelen sorunlara çözüm arayışları sırasında kimilerinin “*anayurda*” dönüş önerileri üzerine Filistin sorunu da

⁵²³ Kahwaji, age ve yer.

⁵²⁴ Bk. Ekşi, ss. 127-8.

başlamıştır. 1989 yılında İsviçre'nin Basel kentinde Birinci Dünya Siyonist Kongresi toplanmış, siyasi Siyonizm'in Ortadoğu'ya girişi de bu kongre ile birlikte hızlanmıştır. Yahudilerin Filistin'e "geri dönüşü" ile başlayan bu süreç 1917 yılına dek Filistin'e sızma, bu tarihten 1948 yılına dek nüfuz etme, 1948–1967 arası dönemde işgal ve devletleşme, 1967–1973 arası dönemde ise yayılma aşamaları halinde devam etmiştir.⁵²⁵

Filistin sorunu temel nitelikleri itibariyle ele alındığında, reel politiğin kimlik ile ilgili amaçlar uğruna çoğu zaman feda edildiği bir sorun olarak belirginlik kazanmıştır. Filistin sorunu dini sembollerin ve söylemlerin çok yoğun bir biçimde kullanılması itibariye aslında bir kimlik sorunudur. Bu açıdan bakıldığında İsrail devletinin kuruluşu Arap ülkelerinde Batı'nın bir oyunu olarak algılanmış ve özellikle Arap milliyetçiliğinden gelen tepkiler bu nedenle Batı karşıtı bir nitelik kazanmıştır. Her şeyden önce, İngiltere'nin de Mısır'ı işgal ettiği 1882 yılı ile birlikte Filistin'e ilk Yahudi göçü de başlamıştır. Daha sonraki süreçte bölgeye gerçekleşen Yahudi göçleri Batı'nın himayesinde sürmüştür. Nihayetinde İsrail kurulduğunda bu devleti ilk tanıyanlar Batılı ülkeler olmuştur.

İsrail'in kurulduğu dönemde Körfez'deki altı Arap ülkesinden sadece ikisi, Suudi Arabistan ve Umman, bağımsızlığını kazanmış durumdaydı. Bu iki ülke de bu süreçte, siyasi bakımdan bağımsız görünseler de, ekonomik bakımdan henüz ABD ve İngiltere'ye bağımlı oldukları için oldukça zor durumdaydılar. Çünkü ne Arap kamuoyuna ters düşmeyi ne de ABD ve İngiltere ile ilişkilerinin bozulmasını göze alabilmekteydiler. Nitekim 1947 yılında ABD elçisini çağıran Kral İbn Suud ABD'nin Yahudi devletini desteklemesinin Arap dünyasında büyük nefret uyandırdığını, bu durumda ABD'ye karşı çıkmaktan başka çaresinin bulunmadığını ama bunun ABD ile olan ilişkilerini kesmek anlamına da gelmemesi gerektiğini belirtmiştir.⁵²⁶ Ülkesel egemenliğe bağlı çıkarları ve Arap – Müslüman kimlikleri arasında zor bir durumda kalan Suudiler bir yandan iç kamuoyları ve Arap dünyası ile ters düşmemeye, diğer yandan ise ABD ile ilişkilerini iyi tutmaya ve egemenlik haklarını korumaya çalışmışlardır. Suudiler de dâhil olmak üzere, Araplar bu süreçte İsrail'i bir türlü dizginleyememelerinin nedeni olarak Batı'nın bu ülkeyi desteklemesini göstermişlerdir.

⁵²⁵ Ahmed S. al-Dajani, **Mâ Zhâ Ba'de Harbi Ramadân**, United Publishing Co.: Beyrut, 1974, s. 57.

⁵²⁶ Lippman, s. 273.

İsrail karşısında bir türlü başarılı olamayan Araplar silahlı mücadele dışında diğer araçların ve bu arada petrolün de bir mücadele aracı olarak kullanılması gerektiğini ileri sürmeye başlamışlardır. Bu ortamda petrole yönelik talebin de sürekli olarak artmakta oluşu bu tür düşüncelere ivme kazandırmıştır. Böyle bir ortamda, ABD, Hollanda ve İsrail başta olmak üzere bazı ülkelere petrol ambargosu uygulanması ve petrol fiyatlarının bir anda dörde katlanması Arapların petrolü Batı'ya ve İsrail'e karşı bir silah olarak kullanmaya başladıkları yönündeki tezleri desteklemiştir. Ne var ki, artan petrol talebi karşısında, Ekim Savaşı gibi bir krizin patlak vermemesi durumunda bile petrol fiyatlarının yükselmeyeceği yönündeki iddiaları kanıtlamak da oldukça zordur.

Ayrıca, Körfez monarşileri 1960'lı yıllarda Arap milliyetçilerinin hedef tahtası haline gelmiştir. Körfez ülkelerinde de güçlenmeye devam eden Arap milliyetçiliği akımı Körfez monarşilerini kendi hanedanlarının geleceği uğruna Arap ve Filistin davasını feda etmekle suçlamışlardır. Körfez ülkeleri 1973 krizi ile eşzamanlı olarak artan petrol fiyatlarını Arap milliyetçilerine Filistin ve Arap davasını nasıl savunduklarını göstermek için bir propaganda aracı olarak kullanmışlardır.

Arap-İsrail sorunu hiçbir zaman Körfez ülkelerinin savunmaları üzerinde fiziki bir tehdit oluşturmamıştır. Körfez ülkeleri bu sorun karşısında kendi kamuoylarından (siyasi İslamcı kesimlerin talepleri) ve bölgesel (Arap milliyetçiliği ile ilgili) taleplerle ABD istekleri arasında kalmışlardır. Kuveyt'in işgali sırasında Yaser Arafat'ın Saddam Hüseyin'i desteklemesi Kuveyt halkının Filistin davasına olan sempatisini kaybetmesine neden olmuşsa da, Körfez ülkelerinin kamuoyları Filistin sorunu ile yakından ilgilenmişler ve İsrail karşısında Filistin'i her daim desteklemişlerdir. ABD ise, diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi gibi tartışmalı konularda bile Körfez ülkelerini İsrail ile dostça ilişkiler kurmaya zorlamıştır.

Petrol gelirlerinin özelde Körfez ülkelerinin genelde Arap dünyasının gücüne olumlu katkı sağladığını ileri süren bazı Arap yazarlar 1973'te Arapların İsrail karşısında aldığı görece olumlu sonucu petrol ile ilişkilendirmektedirler.⁵²⁷

⁵²⁷ Bu tür görüşlerle ilgili olarak daha detaylı bilgi için bk. Ahmet, s. 36.

Filistin sorunu İsrail'in Batı dünyası ile güçlü bağlantılarından dolayı daha ziyade küresel yönleri ağır basan nitelikler taşımaktadır. Bu nedenle Körfez ülkelerinin küresel düzeyde bu sorunla bağlantılı uluslararası ilişkileri son bölümde yeniden ele alınacaktır.

E. Suriye ve Ürdün ile İlişkiler

Suriye ve Lübnan da Körfez ülkelerinin Ortadoğu bölgesi ile ilgili politikalarında göz ardı edilemeyecek öneme sahiptir. 1973–1990 arası dönemde Körfez ülkeleri ile Suriye arasındaki ilişkiler iş birliği ve çatışma arasında gidip gelen bir sarkaç özelliği göstermiştir. Gerek Suudi Arabistan, gerekse Suriye, Mısır ile birlikte Ortadoğu politikalarında belirleyici rol oynamaktadırlar.⁵²⁸ Suudi Arabistan ve Suriye'nin Ortadoğu'daki çıkarları genel olarak çelişmektedir. Buna rağmen, her iki ülke de kendilerini bir ittifak içerisinde gösterme çabası içerisinde olmuşlardır.⁵²⁹ 1972'de imzalanan Ekonomik ve Ticari anlaşma ve 1992 yılında imzalanan gençlik ve sportif faaliyetlerle ilgili iki anlaşma dışında iki ülke arasında resmi bir bağlantı kurulmamıştır. İki ülke arasında var olduğu ileri sürülen güvenlik anlaşmaları ise genelde Arap Birliği çerçevesinde imzalanan anlaşmalardır.⁵³⁰

Gerek bölgesel ve küresel düzlemlerde olsun, gerekse ideolojik düzlemde olsun Körfez ülkeleri ile Suriye'nin dış politika hedefleri sürekli olarak birbiriyle çelişmiştir. Bu çelişkiler 1979 Camp David anlaşmalarıyla birlikte iyice belirgin hale gelmiş, 1990 yılında Irak'ın Kuveyt tarafından işgal edilmesine kadar sürmüştür. Bu çelişkiler konuya Suriye ve Körfez ülkeleri açısından ayrı ayrı bakıldığında iyice netlik kazanmaktadır. Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'daki en koyu müttefiklerinden biri olan Suriye, 1980 Dostluk ve İş Birliği Anlaşması ile bu ittifakı pekiştirmiştir. Bu sırada Suudi Arabistan, Hasan Abu Tâlib'in ifadesiyle, dini nedenlerden dolayı Sovyetlerle

⁵²⁸ Bk. Hajj Hamad, **Es-Suudiyye: Kaderu'l-Muvâcehe ve Hasâisu't-Tekvîn**, (Suudi Arabistan: Karşılaşmanın/Çatışmanın Kaderi ve Biçimlendirme/Düzen Kurma Karakteristikleri), British West Indies: International Studies and Research Bureau., 1996, kapak sayfası notu (Ortadoğu'da Mısır olmaksızın savaş, Suriye olmaksızın barış, Suudi Arabistan bulunmaksızın denge olamaz).

⁵²⁹ Sonoko Sunayama, **Syria and Suudi Arabia**, Tauris Academic Studies: London, 2007, s. 1.

⁵³⁰ *age*, s. 224.

diplomatik ilişki kurmayı reddetmiştir.⁵³¹ İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren ABD güvenlik şemsiyesi altına giren Körfez ülkelerinin Sovyet karşıtlığı 1979 Afganistan işgali ile birlikte ciddi bir güvenlik tehdidine dönüşmüştür. Sekiz yıl süren Irak-İran Savaşı süresince Suriye İran'ı desteklerken, Humeyni'yi içişlerine müdahale etmek ve ülkelerini istikrarsızlaştırmakla suçlayan Körfez ülkeleri diplomatik ve finansal açıdan Irak'ı desteklemişlerdir.⁵³² 1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesinin ardından, Suriye tarafından Lübnan'ı tümüyle terk etmeye zorlanan El-Fetih örgütü, Körfez Ülkelerinin resmen tanıdıkları ve destekledikleri tek Filistinli örgüt konumundaydı.⁵³³ İdeolojik açıdan ise, Nusayri* azınlık yönetimindeki Suriye laik ve Arap milliyetçisi bir cumhuriyet iken, Körfez ülkeleri Şii'lere, Alevilere ve Sosyalistlere karşı derin kuşku besleyen muhafazakâr monarşiler tarafından yönetilmekteydi.

Dış politika hedeflerindeki ve kimliklerle ilgili bu karşıtlığa rağmen, Körfez ülkeleri ile Suriye Lübnan'da iç savaşın sona erdirilmesi başta olmak üzere pek çok konuda birlikte davranmışlar, hatta adı konulmamış bir stratejik ittifak içerisinde olmuşlardır. Lübnan ile ilgili 1989 Taif anlaşmaları taraflar arasındaki iş birliğinin ne düzeye geldiği konusunda ipuçları vermektedir. Bu noktada, Körfez ülkeleri tarafından Suriye'ye transfer edilen petrol gelirlerinin önemli rol oynadığı ileri sürülebilir. Nitekim 1978 Bağdat Arap Zirvesi'nde İsrail'e karşı savaşın ön cephesinde yer alan ülkelere finansal yardım yapılmasına ilişkin olarak bir karar alınmış, 1980'li yıllarda pek çok Arap ülkesi İran'a yakınlığından dolayı Suriye'yi karşısına almışken, Körfez ülkeleri Suriye'ye verdikleri taahhüdün gereğini yerine getirmeyi sürdürmüşlerdir.⁵³⁴ Suriye'nin

⁵³¹ Hasan Abu Talib, 'El-Visâtâtü's-Suudiyye ve'l-Ezmetü'l-Arabiyye' (Suudi Arabuluculuğu ve Arap Krizleri), **Es-Siyasetü'd-Düveliyye**, Ocak 1984, ss. 84-85.

⁵³² Wilson ve Douglas, ss. 103-4.

⁵³³ Abu Talib, s. 99; Laurie Brand, 'Asad's Syria and the PLO: Coincidence or Conflict of Interests?' **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**, Winter 1990, s. 66.

* Suriye, Lübnan, İsrail ve Türkiye'de yaşayan Nusayrilerin %90'ından fazlası (2,5 milyon) Suriye'dedir. Nusayriliğin, İsmaililik, Hıristiyanlık ve Suriye'nin yerli inançların sentezlenmesi ile ortaya çıktığı düşünülmektedir. Kendilerini Şii'liğin bir kolu olarak tanıtan Nusayrilere göre Allah insan görünümünde ortaya çıkar ve onun en son görünüşü Ali'dir. Bu inanca göre, Ali "Sâmet", Muhammed "Nâtık" ve sahabelerden Selman-ı Farısı "kapı"dır. Ayrıca bu üçüne Ay, Güneş ve Göküzü olarak ibadet edilir. Tenâsüh (reenkarnasyon)'a ve dolayısıyla önceki hayatta sevap kazananların insan olarak ve kötülükleri işleyenlerin ise hayvan olarak tekrar dünyaya geleceğine inanılır. Daha geniş bilgi için bakınız: Ergin Sertel, **Dini ve Etnik Kimlikleriyle Nusayriler**, 1. baskı, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2005; Alford Peter Andrews, **Türkiye'de Etnik Gruplar**, (Çev. Mustafa Küpüşoğlu), 1. basım, Ant Yayınları, İstanbul, 1999.

⁵³⁴ Sunayama, s. 3.

pek çok Arap ülkesiyle arasının açıldığı bu dönemde Körfez ülkeleri ile arasındaki ilişkiler görece iyi ve istikrarlı olması dikkat çekicidir. Diğer bir deyişle Suriye Körfez ülkelerinin özellikle Arap dünyasına yönelik politikaları üzerinde belirleyici düzeyde etkili olmuştur.⁵³⁵ Öte yandan, 1980'li yıllarda Ürdün, Mısır hatta Filistinliler İsrail ile ayrı barış anlaşmaları imzalarken, Körfez ülkeleri, Suriye'nin talepleri doğrultusunda, İsrail ile herhangi bir anlaşma yapmaktan uzak durmuştur. Bu noktada, Körfez ülkelerinin Irak'ı Suriye ile dengeleme amacı yanında, Arap milliyetçiliği ve din gibi normatif faktörlerin etkisi de göz ardı edilmemelidir. Yani petrol sermayesi gibi maddi etken yanında, normatif etkenler de Körfez ülkeleri ile Suriye arasındaki ilişkilerin seyri üzerinde önemli rol oynamıştır.

Bir başka açıdan bakıldığında, Körfez ülkeleri Suriye ile ilişkilerini iyi tutarak İsrail karşısında Mısır'ın ardından en önemli cephe ülkesi ve Arap milliyetçiliğini sembolik sermaye olarak kullanma konusunda Arap dünyasının en önemli temsilcisi konumunda olan bu ülkeyi kontrol altında tutmayı amaçlamış olabilirlerdi. Bu noktada Körfez ülkelerinin elindeki en önemli araç elbette ki petrol gelirleri olmuştur. Bu nedenle, Körfez ülkeleri-Suriye ilişkileri petrol zenginliğinin kimliğe dayalı ilişkileri baskı altına alma amacıyla nasıl kullanıldığının en bariz örneklerinden birini teşkil etmektedir.

Suriye ile Suudi Arabistan politikalarının çakışmasında en önemli etken Arap-İsrail sorununun bir türlü çözülememiş olmasıdır.⁵³⁶ Körfez ülkelerinin Irak'ı destekledikleri İran-Irak Savaşı'nda Suriye'nin İran'ı desteklemesinin bile iki taraf arasındaki örtülü bir anlaşmanın ürünü olduğu ileri sürülmüştür. Buna göre, Irak'taki Baasçı rejimin güçlenmesinden çekinen Körfez ülkeleri, realist paradigmanın da ön gördüğü biçimde, Suriye'nin İran'ı desteklemesi yoluyla bir denge oluşacağı düşüncesiyle İran konusunda Suriye'yi desteklemişlerdir.⁵³⁷ Bu noktada, Suudi Arabistan'ın İran-Irak Savaşı sırasında Suriye ile Irak'ı uzlaştırmak için pek çok kez girişimde bulunduğu ve Suriye'nin Suudi Arabistan tarafından önerilen Filistin barış planlarını sürekli olarak boşa çıkardığını göz ardı etmemek gerekir. Bu nedenle, Körfez

⁵³⁵ Safran, **Saudi Arabia** ..., s. 453.

⁵³⁶ Kienle, s. 93.

⁵³⁷ Elie Chalala, 'Syria's Support of Iran in the Gulf War: The Role of Structural Change and the Emergence of a Relatively Strong State', **Journal of Arab Affairs**, Vol 7, No 2, Fall 1988, s. 74.

ülkeleri ile Suriye arasındaki ilişkilerde de kimlik politikaları ile reel politik iç içe geçmiş durumdadır. Çünkü Körfez ülkeleri açısından İran'ı dengelemek reel politik bir sorun olarak değerlendirilebilirse de, Şiilik kaynaklı tehdit nedeniyle kimlik-çıkar ilişkileri devreye girmektedir. Suriye açısından bakıldığında da, İsrail ile bu ülke arasındaki ilişkiler Arap milliyetçiliği vb nedenlerden dolayı kimlik politikaları ile reel politiğin iç içe girdiği bir alan haline gelmiştir. Bu nedenle, realist bakış açısı Körfez ülkeleri ile Suriye arasındaki ilişkileri açıklamak için tek başına yeterli değildir.

Suriye'nin Arap dünyasındaki tüm milliyetçileri harekete geçirme imkânına sahip olmasına karşılık, Körfez ülkelerinin de, özellikle petrol gelirlerinin artmaya başlamasından itibaren, Arap haklarının savuculuğunu üstlenmesi Körfez ülkeleri ile Suriye politikalarının çakışmasına neden olmuştur. Kabile bağlarının iki taraf arasındaki yakın ilişkiler üzerinde etkili olduğunu ileri süren araştırmacılara rastlamak da mümkündür. Buna göre, şimdi Suriye, Ürdün ve Suudi Arabistan tarafından paylaşılmış olan Suriye Çölü'nde yaşayan kabilelerin, özellikle de Rwala ve Kral Abdullah'ın anne tarafından üyesi olduğu Şemmar kabilesinin üyeleri iki taraf arasında yakın ilişkiler kurulmasında etkili olmuşlardır.⁵³⁸ Kimi yorumcular da, askeri bakımdan güçlü Suriye ile finansal bakımdan güçlü Körfez ülkeleri arasında karşılıklı bağımlılık oluştuğunu ve bu nedenle dış politikalarının çakıştığını ileri sürmektedirler.⁵³⁹ Körfez ülkeleri petrol sermayesini Suriye'nin dış politikasını etkileyecek bir araç olarak kullanmak istemişlerse de, örneğin Ürdün ile karşılaştırıldığında, istedikleri sonucu elde edememişlerdir. Bunda Suriye'nin Arap milliyetçiliğini temsil konusunda öne çıkması ve Ürdün'e göre daha güçlü ve 'yerli' bir orduya sahip olması önemli ölçüde etkili olmuştur. Üstelik Ürdün ile Suriye'nin Soğuk Savaş süresince farklı kamplarda yer almalarının etkisi de göz ardı edilemez. Sonuç olarak, petrol sermayesi Körfez ülkelerinin Suriye ile ilişkilerinde diğer etkenlerle birlikte göz önünde bulundurulması gereken bir etken olmuştur. Nitekim kimi yazarlar Suriye'nin bu dönemde Körfez ülkelerinde çalışmakta olan önemli sayıdaki Filistinliyi hatta bizzat Körfez ülkeleri vatandaşlarını Arap milliyetçiliği ideolojisi ile kışkırtarak hanedanlıkları tehdit gücüne

⁵³⁸ William Lancaster, **The Rwala Bedouin Today**, Cambridge: Cambridge University Press, 1981, s. 4.

⁵³⁹ Beblavi, age. ve 79.

sahip olduğunu ileri sürmektedirler.⁵⁴⁰ Suriye'nin Körfez ülkeleri üzerindeki etkisi, Irak yanlısı Baasçı, Nasırcı ve 1979 yılından itibaren Şii İslamcı akımların da etkisiyle daha da karmaşık bir hale gelmiştir.⁵⁴¹

Ürdün ile ilişkiler maddi alt yapı ve çıkarlar olmaksızın kimliklerin ve kimliğe dayalı ilişkilerin tek başına sürdürülmesinin imkansız olduğunun en çarpıcı örneklerinden birini teşkil etmiştir. Krallığın kuruluşu sırasında Hicaz üzerinde yürütülen mücadeleler nedeniyle Suud hanedanlığının amansız düşmanı olan Ürdün ilerleyen süreçte monarşi kimliği ve Batı ile iyi ilişkiler çerçevesinde Körfez ülkelerinin doğal bir müttefiki haline gelmiştir. 1973 yılından itibaren, ekonomik sıkıntıların aşılması amacıyla Körfez ülkelerinden alınan yardımlar taraflar arasındaki yakınlaşmayı derinleştirmiştir. 1980'li yıllarda ise fiyatlarının düşmesi nedeniyle zaten azalmış bulunan petrol gelirlerinin silahlanmaya ve Irak'a aktarılması nedeniyle Körfez ülkelerinin ekonomik yardım gücü azaldığından Ürdün'e dönük yardımlar da kesintiye uğramıştır. Irak'ın sağladığı ucuz petrol ve ticaret imkanları ise iki ülkeyi birbirine yaklaştırmış ve sonuçta Körfez Savaşı'nda Ürdün Irak'ı desteklemiştir.

III. DEĞERLENDİRME

Körfez ülkelerinin bölgesel düzeydeki uluslararası ilişkilerinde Arap, Müslüman, Vahhabi, Şii, Monarşi, rantiyer/dağıtıcı devlet vb kimlikler ağırlıklı biçimde etkili olmuştur. Üstelik etkileşim sonucunda söz konusu kimlikler ve çıkarlar süreç içerisinde yeniden tanımlanmıştır.

'Arap kimliği' ve Arap milliyetçiliği zamana ve mekâna göre değişiklik gösteren kavramlardır. Örneğin, 1916 yılında Şerif Hüseyin ve bağlıları tarafından tanımlanan Arap milliyetçiliği ve kimliği ile Nasır'ın Arapçılığı ya da Suriye ve Irak versiyonlarıyla Baasçılar ve Körfez ülkeleri tarafından geliştirilen milliyetçilik ve kimlik tanımları arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Arap kimliği ve milliyetçiliği ve bunlar ile ilgili çıkarlar ve politikalar, konstrüktivist teorinin ön gördüğü gibi, değişik coğrafyalarda ve tarihsel süreçte değişik anlamlar kazanmakta,

⁵⁴⁰ Bk.: Acharya, ss. 160-1.

⁵⁴¹ Sunayama, s. 6.

petrol sermayesinin de aralarında yer aldığı diğer etkenlerle etkileşim içerisinde sürekli olarak yeniden tanımlanmaktadır.

1970’li yıllarda Arap ülkelerinde güç dengesinin Körfez ülkeleri lehine değiştiği ileri sürülmektedir.⁵⁴² Petrol gelirlerinin sınırlı düzeyde kaldığı 1973 yılı öncesinde Körfez ülkeleri dünya gündeminde fazla bir yer işgal etmeyen çevre ülkeler konumundaydılar. Petrol gelirleri sayesinde Körfez ülkelerinin hem Arap ülkeleri nezdindeki, hem batılı ülkeler nezdindeki etkinliği artmıştır. Petrol devletlerinin yükselişe geçmesi ile birlikte, güç ideolojiden petrole, sembolik sermayeden ekonomik sermayeye, Arap milliyetçiliğinin merkezi olan Mısır’dan Suudi Arabistan, İran ve Irak’ın hâkim güç konumunda buldukları Körfez bölgesine geçmiştir. 1967 Arap-İsrail Savaşı ile birlikte petrolün bir siyasi güç olarak kullanılabileceği anlaşılmış ama 1973 krizinin ardından gelişen olaylar bu duruma tam olarak netlik kazandırmıştı. O zamana dek Arap milliyetçiliğine hiç prim vermemiş olan Körfez ülkeleri, petrolün güce dönüşmesiyle birlikte devlet inşası projelerine hız vermişlerdir.

Güç transferinin asıl nedeni, Arap milliyetçiliğinin güç kaybetmesi ve egemenlik kavramına ve ülkeselliğe yapılan vurgunun yoğunlaşması yanında, Körfez ülkelerinin petrolden elde ettikleri gelirlerle birer ekonomik güç olarak ortaya çıkmalarıdır. 1970’li yıllarda yaşanan petrol patlaması Arap milliyetçiliğinin zayıflaması üzerinde son derece etkili olmuştur. Körfez ülkeleri bu gelirleri bir yandan Arap milliyetçiliğini sembolik bir güç olarak kullanmaya çalışan Mısır, Irak ve Suriye’ye karşı yatıştırma aracı olarak kullanmışlar, öte yandan İKT ve Rabita vb örgütler yanında öğrenci değişimi ve dini yardımlar gibi faaliyetleri finanse ederek Arap ve İslam dünyasının hamiliği rolüne soyunmuşlar ve bu şekilde Arapçılığın sönüşü ile birlikte revaçta bir eğilim haline gelen İslamcılığın yükselişine katkıda bulunmuşlardır. Dahası Arap ülkeleri arasındaki işçi ve sermaye akışının hızlanması Arap dünyasını Arapçılığın ön gördüğünden çok farklı bir biçimde bütünleştirmiş⁵⁴³, petrol gelirleri Araplar arasındaki gerginlikleri ve çatışmalara ek olarak Suriye ve Irak gibi milliyetçi ülkeleri yatıştırma amacıyla kullanılmıştır. Ne var ki, Körfez ülkeleri, kimlik politikaları bağlamında harcadıkları petrodolarlar ile oldukça sınırlı sonuçlar elde etmişlerdir.

⁵⁴² Barnett, s. 5.

⁵⁴³ Ahmet, s. 8.

Gerçekten de, 1980’li yıllarda Suudiler tarafından finanse edilen pek çok İslami gurup 1990 Kuveyt krizinde Irak’ı desteklemiştir. Mısır’ın 1974-76 döneminde Sovyetlerden uzaklaşmasında Suudilerin sağladığı finansmanın etkili olduğu ileri sürülebilirse de, Kuveyt’in 1960’lı yıllardan itibaren büyük miktarlarda yardımda bulunduğu Yemen, Ürdün, Sudan gibi ülkeler ve Filistinliler 1990 krizinde Irak tarafında saf tutmuşlardır.⁵⁴⁴

Bu dönemde Arap zirveleri petrol ile ilgili konuların tartışılması için uygun bir platform oluşturmaları nedeniyle önceki dönemlerden daha etkili olmaya başlamıştır. Öte yandan ise, petrol gelirleri petrol üreten ülkelerin çıkarları ile diğer Arap ülkelerinin çıkarlarının farklılaşmasına yol açmış, Arap ülkeleri kamuoyları ve elitleri arasında kıskançlıkların oluşmasına neden olmuş ve silâhlanma yarışı⁵⁴⁵ için maddî kaynak teşkil ederek Arap devletler arasındaki güvenlik ikilemlini derinleştirmiştir.

Petrol fiyatlarının artmasıyla Körfez ülkelerinin ödemeler dengesi fazla vermeye, petrole yüksek miktarlarda döviz aktaran petROLSÜZ ülkelerin ödemeler dengesindeki açıklar ise telafi edilemeyecek düzeyde artmaya başlamıştır. Yoksul ülkeler bu açığı kapatmak için petrol ülkelerine muhtaç hale gelmişlerdir. Körfez ülkelerinde bireysel tüketim kalıpları değiştiği için halklar arasında da kıskançlık ve uzaklaşma ortaya çıkmaya başlamıştır. Öte yandan, petrol ülkelerinden aldıkları mali yardımları kaybetmek istemeyen yönetici kesimler kendilerini Körfez ülkelerine karşı daha dikkatli bir dil kullanmak zorunda hissetmişlerdir. Dolayısıyla petrol gelirleri, diğer etkenleri de göz ardı etmemek kaydıyla, Arap milliyetçiliğinin etkisini kaybetmesinde önemli rol oynamıştır.

Petrol gelirlerinin artmasıyla birlikte ortaya çıkan zengin fakir ayırımı bölge ülkeleri tarafından uygulanan kimlik politikaları ile birleşince bölgesel düzeydeki ayrışmalar daha da derinleşmiştir. Doğal olmayan sınırlar, rejim farklılıkları, ideolojik, dinsel ve mezhepsel ayrışmalar bölge ülkelerini “rakip” ya da “düşman” aktörler haline getirmiş ve birliktelik imkânlarını ortadan kaldırmıştır. Daha da önemlisi, küresel

⁵⁴⁴ Halliday, *The Middle ...*, s. 65.

⁵⁴⁵ Bk. Mahmud El-Merâği, “Nukudün min Tırazin Hass: Dirasetün Havle Emvâli’n-Naft ve Müteğayyirati’s-Semaninat”, (Özgün bir Finans Türü: Petrol Sermayesi Üzerinde bir Çalışma ve Seksenli Yılların Getirdiği Değişiklikler) *Darü’l-Müstakbeli’l-Arabiyy*, S. 1, 1982, s. 19-21.

sistemik güçlerin stratejik ve ekonomik kaygılarla bölgeye derinlemesine angaje olmaları idi ki, bu nokta son bölümde detaylı bir biçimde açıklanmaya çalışılacaktır.

Gerek işçi hareketliliği, gerekse petrol gelirlerinden elde edilen finansal fazlanın yönü açısından bakıldığında, kimlik politikalarının izini sürmek mümkündür. Nitekim Suudi Arabistan 1967 yılında Petrol Üreticisi Arap Ülkeleri Örgütü (OAPEC)'in kurulmasında öncülük ederek Nasır liderliğindeki Arap Birliği karşısında bölgesel uluslararası dengedeki ağırlığını hissettirme çabası içerisinde olduğunu göstermişti.⁵⁴⁶ 1973 Ekim Savaşı'nı izleyen dönemde Körfez ülkeleri petrolü uluslararası alanda iki amaca yönelik olarak kullanmışlardı: 1. İsrail'in müttefiki olan batılı ülkelere ambargo uygulamak, 2. Savaştan zarar gören cephe Arap ülkelerine mali yardımda bulunmak. Bu amaçları Körfez ülkelerinin hem Arap hem Müslüman kimlikleri ile ilişkilendirmek mümkündür. Örneğin, Irak'ın Kuveyt'e saldırısından sonra Arap ülkelerinden gelen işçilerin Körfez ülkelerinden çıkarılmaları Irak'ın Arap milliyetçiliğini kullanarak bu ülkeleri etkilemesini engelleme çabasının bir sonucudur.

İran-İrak Savaşı petrol piyasasının düzenli işleyişi kadar kimlik ile ilgili bir dizi sorunu da beraberinde getirmesi nedeniyle Körfez ülkelerini doğrudan ilgilendiren bir durum ortaya çıkarmıştır. Asıl dikkat çeken nokta ise, Körfez ülkelerinin bu sorunlarla mücadelede en önemli araç olarak petrol gelirlerini kullanması ya da kullanmak zorunda kalması olmuştur.

1970'li yıllarda Mısır'ın Arap dünyasındaki etkinliğini kaybetmesinin ardından ortaya çıkan boşluğu iki Arap ülkesi doldurmaya çalışmıştır: Suudi Arabistan ve Irak. Her iki ülkenin de petrol ülkesi olması ve 1973 petrol patlamasının ardından ön plana çıkması petrol gelirlerinin bölgedeki uluslararası ilişkiler üzerindeki etkisini tespit etme bakımından son derece anlamlıdır. Irak Mısır'dan miras kalan Arap milliyetçiliğinin sembolik gücünü kullanmaya çalışmışsa da bunda fazla başarılı olamamıştır. Bunun en önemli nedeni Arap dünyasının İsrail karşısında aldığı büyük yenilgiler nedeniyle Arap milliyetçiliği kavramının içerik kaybetmesiydi. Irak bu içeriği geri kazandırmaya

⁵⁴⁶ OAPEC'in kurucuları arasında muhafazakâr etkin iki monarşi daha bulunmaktaydı: Libya ve Kuveyt. Bk. Selâme, s. 644.

çalışmış ve bir dereceye kadar başarılı olmuştur ama bu konuda Mısır ile karşılaştırılabilecek bir noktaya erişememiştir.

1970’li yıllar Arap dünyası için Suudi çağı olmakla birlikte, Suudi Arabistan’ın Mısır’ın 1950’lilerdeki ve 1960’lardaki durumuna benzer bir lider ülke olduğu anlamına gelmemelidir. Mısır’ın lider olduğu dönemde Arap dünyasında, tüm meydan okumalara rağmen, Mısır’a rağmen bir politikanın başarılı olması ihtimali son derece düşüktü. Suudi çağı adı verilen 1970’li yıllarda ise Arap dünyasında, Körfez ülkelerine ek olarak Irak, Cezayir ve Libya gibi pek çok güç merkezi ortaya çıkmıştı ve Mısır bölgesel bir güç merkezi özelliğini bir ölçüde korumaktaydı. Petrol fiyatlarının arttığı bu dönemde Arap dünyasında yeni güç merkezlerinin ortaya çıkması Enver Sedat’ın Mısır’ın Arap dünyasının lideri rolünü terk etmesi gerektiği düşüncesine varmasında etkili olmuş olabilirdi. Mısır’ın Arap dünyası liderliğinden düşmesinin tek nedeninin kendi aldığı bir siyasi karar –İsrail’i ziyaret ve Camp David anlaşmaları- olduğunu ileri süren görüşlere rastlamak da mümkündür.⁵⁴⁷ Bu nedenle petrol gelirlerinin Arap milliyetçiliğinin güç kaybetmesi ve Ortadoğu’daki uluslararası ilişkiler üzerinde oynadığı rol abartılmamalıdır. Örneğin Mısır’ın ne 1973’te savaş kararı almasında, ne de 1977 Camp David anlaşmalarını imzalamasında petrol sermayesinin doğrudan bir etkisi vardır; bu noktada ulusal egemenlik nosyonunun daha etkin bir faktör haline gelmesinde uluslararası yapının ve yapıda yer alan başat aktörlerin durumuna bakmak daha sağlıklı sonuçlar elde etmemizi sağlayacaktır.

1973–79 arası dönem bölgede Mısır’dan kalan liderlik boşluğunu doldurma konusunda Suudi Arabistan’ın en fazla ön plana çıktığı dönem olmuştur. Bu dönemde İsrail Arap dünyasından tümüyle dışlanmış durumdaydı. İran zorunluluk olmadıkça Arap dünyasına müdahaleden kaçınmaktaydı. Nasır dönemi milliyetçi politikalarından vazgeçerek eski konumunu kaybeden Mısır ise siyasi olarak Batı’ya, mali bakımdan ABD ve Körfez ülkelerine bağımlı hale gelmişti. Bu dönemde Arap dünyasının batı ucunda Cezayir-Fas doğu ucunda ise Irak-Suriye çekişmesi had safhaya erişmişti. Bu boşlukta Suudi Arabistan siyasi ve mali bakımdan lider ülke olarak sivrilmişti. 1970’lerin sonunda ise İran bölgesel sistemde varlığını derinden hissettirmeye başlamış,

⁵⁴⁷ Bk., Ahmet, s. 50.

İsrail bölgedeki yalnızlığını az da olsa hafifletmiş, Mısır Arap toplumuna geri dönüş çabalarını yoğunlaştırmıştı. Bu ortamda Suudi Arabistan'ın 1970'li yıllar ile karşılaştırıldığında bölgede gücünün görece sönükleşmiş olması doğaldı.⁵⁴⁸ Nitekim Muhammed H. Heykel 1982 yılında İsrail'in Lübnan'a girişini bölgedeki 'Suudi Çağı'nın sona ermesi olarak nitelemiştir.⁵⁴⁹

İç politika açısından bakıldığında ise, petrol gelirleri devlet inşası projelerini hızlandırarak Körfez ülkelerinin halklarını devlet ötesi Arap milliyetçiliğinin etkilerine karşı daha korunaklı hale getirmiş ve orta sınıftan vatandaşların devletin istediği doğrultuda davranmalarını, Arap birliğini amaçlayan hareketlerin zayıflaması ile birlikte hanedanların devlet çıkarlarını Arap ulusunun çıkarlarının önüne geçirebilmelerini sağlamıştır. Bu bağlamda Körfez ülkelerinde finansal ve ticari burjuvazi, petrol gelirlerine bağlı olan çıkarlarının hanedanları desteklemeyi gerektirmesi nedeniyle devlete bağımlı hale gelmiş ve bu anlamda ülkesel ya da bölgesel düzeyde bir birliktelik oluşturamamıştır. Endüstriyel yatırımlar ise ya devlet tekeline kalmış ya da bu alandaki sermaye birikimi hanedanlığa yakın çevrelerle sınırlı tutulmuş ve bunun dışındakiler devletler tarafından özellikle güçsüz bırakılmıştır. Bu durum gerek Körfez ülkelerinin kendi içinde, gerek bir bütün olarak Körfez bölgesinde, gerekse Ortadoğu bölgesinde Batı'daki anlamıyla ekonomik ve siyasi birlikteliklerin ortaya çıkmayışının temel nedenlerinden biridir.

Arap dünyasında batılı güçlerin kendi çıkarları doğrultusunda oluşturulan sınırlar içerisinde, bu sınır tanımlamalarına uygun kimlikler oluşturulmak istenmiş ama kitleler düzeyinde yaygınlaştırılamamıştır. Bunun en önemli nedeni ne Arap kimliğinin ne de dini ya da mezhepsel diğer kimliklerin söz konusu sınırlar ile örtüşmüyor olmasıydı. Ayrıca, geliştirilmeye çalışılan laik milliyetçi kimliğin, bölge insanının zihin dünyasında tam bir karşılığı bulunmamaktaydı. Belki de asıl sorun "yenilik" anlamına gelen "modernliğin" bir ürünü olan "modern milliyetçilik" düşüncesinin Ortadoğu toplumlarında kendini karşılayacak bir eski/kadim bulamaması ve kadimin bölge insanı zihnindeki "yeniliğini" ve tazeliğini korumasıydı. Çünkü Batı dünyasında eskiyi temsil eden feodal düzen ve kilise ile burjuvazi arasındaki tartışmaların bir benzeri Ortadoğu

⁵⁴⁸ Bk., Selâme, s. 672.

⁵⁴⁹ Bk., Heikal, age. ve yer.

ülkelerinde yaşanmamıştı. Örneğin Ortadoğu ülkelerinde işin başında henüz batıdaki anlamıyla bir burjuvazi ortaya çıkmış değildi. Yeni filizlenen burjuvazi ise varlığını eski toplumsal ve dini kurumlarla çatışarak değil, iyi geçinerek sürdürebileceğinin farkındaydı.

Laik Arap milliyetçiliği ve İslamcılık ilk bakışta birbirine alternatif ideolojiler gibi görünmektedirler. Aslında demografik ve coğrafi parametreler açısından bakıldığında her iki ideolojinin kapsama alanlarının farklılaştığı, yani bazı ülkelerde dini kimliğin, diğerlerinde ise milli kimliğin ağırlık kazandığı ortadadır. Kimi Arap ülkelerinin Arap milliyetçiliğini diğerlerinin ise dine dayalı siyaseti desteklemeleri ve tarih içerisinde tarafların bir diğerine rakip olmaları bu iddiayı kanıtlar niteliktedir. Suudi Arabistan gibi siyasi varlığını din temeli üzerine inşa eden ülkeler Arap milliyetçiliğini tümüyle göz ardı edemedikleri gibi, Arap milliyetçiliği de, Batı tipi laik milliyetçi anlayışın tersine, dini tümüyle karşısına alan bir konuma hiçbir zaman gelmemiştir. Bu durumda en önemli etken Katolik siyaset anlayışı ile Sünni siyaset anlayışı arasındaki farklılıktır. Diğer bir deyişle, Sünni İslam'ın yaygın olduğu bölgelerde Katolik kilisesine benzer bir dini yapının ve siyasi yetkilere sahip din adamları sınıfının bulunmaması nedeniyle Batı'dakine benzer bir din siyaset çatışması yaşanmamıştır. Bu nedenle, Ortadoğu bölgesinde boy gösteren milliyetçi akımlar kendilerini dine olumlu gönderme yapmak zorunda hissetmişlerdir.

Bölge ülkeleri kimlik temelinde meşruiyet sağlayamamanın yarattığı güvensizlik problemini yönetici elit nezdinde karşılıklı egemenliğe saygıyı yaygın bir ilke haline getirerek aşmaya çalışmışlardır. Üstelik Kuveyt'in Saddam Hüseyin tarafından işgaline gösterilen tepkide görüldüğü gibi, uluslararası sistem mevcut sınırların ihlal edilmesini engellemiş ve 20. yüzyıl başlarında dayatılan sınırlar büyük ölçüde korunmuştur. Bu sınırların istikrarlı, yani bölge kamuoyları nezdinde meşru hale getirilebilmesi için bölge yöneticileri tarafından yürütülen devlet inşası projelerinde ya kabile ve mezhep gibi alt kimliklerin ya da Arap milliyetçiliği ve muhafazakâr İslamcılık gibi üst kimliklerin vurgulanması yoluna gidilmiştir.

Öte yandan, Arap milliyetçileri doğrudan siyasi otoriteyi ele geçirmeyi amaçlarken, İslamcı ideoloji tedriciliği esas almıştır, yani siyasetten dışlandıkları

noktada kendi sivil toplum örgütlerini –okullar, hastaneler, yardımlaşma dernekleri vb.- kurup faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Arap milliyetçiliği devletlerin egemenliklerinden feragat etmelerini ve bir Arap otoritesi altında birleşmelerini hedeflerken, İslamcılar içinde yaşadıkları devleti yok edip bir üst otoriteye bağlamayı değil, sadece rejimi “İslamileştirme”yi amaçlamışlardır. Arap milliyetçiliğinin inişe geçmesinin ve ardından İslamcı ideolojinin bir meşruiyet aracı ya da siyasi bir amaç olarak Ortadoğu’ya yayılmasının en önemli nedenlerinden biri de budur.

Ortadoğu’da devrim sonrası İran dışında dine vurgu yapan ülkeler Batı ile genel olarak “iyi” ilişkiler içerisinde olmuşlarken, milliyetçiliği ön plana çıkaran ülkelerde Batı karşıtlığı daha ağır basmıştır. Ama devlet politikaları olarak değil de, bu ideolojilerin kitleler nezdindeki yaygınlığı itibarıyla bakıldığında kimi önemli noktalarda Arap milliyetçiliğinin ve İslamcılığın ortak görüşlere ve hedeflere sahip oldukları görülmektedir. Örneğin her iki ideoloji de “devlet-üstü”dür ve kendi belirledikleri çıkarları tek tek devletlerin çıkarlarına öncelemektedir. Her iki ideoloji de Batı karşıtıdır ve ilgi alanlarında Batı’nın ekonomik ya da kültürel hâkimiyetini ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Her iki ideoloji de İsrail’in meşruiyetini reddetmekte ve Filistin davasını savunmaktadır.

Son olarak, uluslararası yapının* dönüştürücü etkisi, ülkesel egemenlik, işişlerine müdahale etmeme vb normlar Arap milliyetçiliğinin sınırlandırılmasında büyük rol oynamıştır. Bölgede meydana gelen olaylar ve aktörler arası etkileşim de bölgesel ölçekli alt-sistemik yapıda değişime neden olmuştur. Bu değişimde de en önemli faktör sosyal öğrenmedir.⁵⁵⁰ Arap dünyasındaki elitler ve halk tabakaları salt siyasi söylemlerin Arap dünyası düzeyinde bir siyasi birliktelik oluşturmak için yeterli olmadığını 1967 Savaşı’nda öğrenmişlerdir.

Arap ülkelerinde ülkesel sınırlar ile kimlik arasında yaşanan uyumsuzluklar bölge ülkelerinin iç ve dış politikalarını istikrarsız hale getiren en önemli faktörlerden

* O dönemde Batı dünyası içinde barışçı kültür anlayışının, Ortadoğu bölgesinde Ötekiyi rakip olarak tanımlayan rekabetçi kültürün etkili olduğunu ve Ötekiyi derhal ortadan kaldırılması gereken düşman olarak tanımlayan hasmâne kültürün çok sık aralıklarla baş kaldırma eğilimi gösterdiğini ileri sürmek mümkündür. Hasmane, rekabetçi ve barışçı kültür anlayışları için Birinci Bölüme bakınız.

⁵⁵⁰ Yapısal değişimde sosyal öğrenmenin etkisiyle ilgili olarak bk. Wendt, **Social Theory...**, s. 341 vd.

biridir. Arap ülkelerinde Müslüman ve Arap kimliklerinin tüm Arap ülkelerini yatayına kesmesi nedeniyle, bu ülkeler arasındaki geçişkenlik ve etkileşim had safhadadır. Bu nedenle söz konusu ülkeler arasındaki ilişkiler, uluslararası ilişkiler anlamında kendine özgü bir takım özelliklere sahiptir. Çünkü Arap ülkelerinin yöneticileri devlet-üstü ideolojiler ile egemenlik arsındaki dengeyi sürekli olarak gözetmek zorundadırlar.

Arap kimliği pek çok Arap ülkesinin vatandaşlarını benzer davranışlar sergilemeye zorlamaktadır. Büyük çoğunluğu Osmanlı imparatorluğunun halefi konumunda bulunan bu ülkeler başta Arapçanın ortak dil olması olmak üzere, kültürel bakımdan pek çok ortak özelliğe sahiptirler. Arap milliyetçiliğinin uyanışı da büyük ölçüde ortak dille yapılan kitlesel eğitim olmuştur. Arap dünyası yemek kültüründen müziğe varıncaya dek pek çok alanda aynı zevkleri paylaşmaktadır. İşçi dolaşımı, yatırımlar, güvenlik, su, iletişim ve Filistin sorunu gibi pek çok alanda Ortadoğu ülkelerinin çıkarları iç içe geçmiş durumdadır. Bu nedenle genel olarak Arap dünyasında meydana gelen olayların Arap ülkelerinin iç politikalarını etkilemesinin engellenmesi ve iç politika ile dış politikanın birbirinden ayrılması çok daha zordur.

Kabilecilik, Vahhabi İslam, monarşizm, Arap milliyetçiliği, Şiilik, tüm dünyada giderek yaygınlık kazanan cumhuriyetçilik ve demokrasi kültürü, ulus devletin içsel ve dışsal egemenliği anlayışı gibi kimlik ve uluslararası kültür ile ilgili unsurlar Körfez ülkelerinin beka ve güvenlik sorunlarının sadece reel politik önermelerle açıklanmasını imkânsız hale getirmektedir. Nitekim Arap milliyetçiliği sayesinde elde ettiği sembolik gücü kaybeden Mısır Körfez ülkeleri için bir tehdit olmaktan çıkmış ve dost bir ülke haline gelmiştir. Daha sonra Irak Arap milliyetçiliği konusunda Mısır'ın yerini doldurmaya çalışmışsa da, gerek Mısır'ın sahip olduğu tarihi ve kültürel birikime ve Araplar nezdinde sahip olduğu saygınlığa sahip olmaması, gerek Arap milliyetçiliğinin itibar kaybı, gerek daha düşük bir nüfusa sahip olması, gerekse Irak'ın Arap dünyası için jeostratejik bakımdan daha kenar bir bölgede yer alması gibi nedenlerden dolayı bu konuda hiçbir zaman Mısır ölçeğinde etkili olamamıştır. Dolayısıyla kimlik ile ilgili unsurlar ancak reel politik koşullar ile etkileşim halinde etkili olabilmektedir. Bu konuda düşünceler ve kimlik unsurları ile reel politik unsurlar kesintisiz bir etkileşim halinde birbirlerini sürekli olarak yeniden belirlemektedirler.

Nitekim Suriye Nusayriler tarafından yönetilen ve Arap milliyetçiliğini sembolik sermaye olarak en fazla kullanan ülkelerden biri olmasına rağmen gerek askeri, jeostratejik ve demografik koşullar gerekse ekonomik koşullar bakımından yeterli olmaması nedeniyle Körfez ülkeleri için hiçbir zaman ciddi bir tehdit haline gelememiştir. Reel politik temel olarak Körfez ülkelerinden pek çok açıdan üstün konumda bulunan İran ise sadece Şiiilerin yönetimi ele geçirmelerinden sonra bir tehdit haline gelmiştir.

Son olarak, Arapçılık –tüm diğer milliyetçi akımlar gibi- bir modern dönem olgusudur. Yani modern dönemde oluşan uluslararası yapı ve kültür Ortadoğu bölgesini de etkisi altına almıştır. İlginçtir ki, Arapçılığın inişe geçmesi de uluslararası yapının petrol ve İsrail'in güvenliği gibi ekonomik, siyasi ve stratejik nedenlerle bölgeyi bir şekilde etki altına alması sonucunda gerçekleşmiştir. Bu durum Körfez ülkelerinin ilişkilerini aşmakta ve küresel boyutu işaret etmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KÖRFEZ ÜLKELERİNİN ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ AÇISINDAN KÜRESEL DÜZEYDE KİMLİK-ÇIKAR ETKİLEŞİMİ

19. yüzyılın sonlarından itibaren petrolün yeni bir enerji kaynağı olarak keşfi ve kullanılmaya başlaması İngiltere'nin bölgedeki petrol kaynakları üzerinde tartışmasız bir kontrol kurmasına, ardından Avrupalı diğer devletlerin de bu kaynaklardan pay alma girişimlerinde bulunmalarına neden olmuş ve sonraki dönemlerde ABD'nin bölgeye nüfuzuna zemin hazırlamıştır.

Sahip oldukları petrol rezervleri Körfez ülkelerini küresel uluslararası ilişkiler açısından hayati öneme sahip ülkeler haline getirmiştir. Dünya genelinde kanıtlanmış ham petrol rezervi 2004 yılı itibariyle yaklaşık 1,1 trilyon varil iken, bunun % 65'ine tekabül eden Ortadoğu'daki ham petrol rezervleri yaklaşık 740 milyar varildir. Bu rezervlerin 264 milyar varili Suudi Arabistan'a, 132 milyar varili İran'a, 115 milyar varili Irak'a, 98 milyar varili BAE'ye, 101 milyar varili Kuveyt'e ve 15 milyar varili Katar'a aittir. Irak ile birlikte Körfez ülkeleri petrol rezervlerinin %50'den fazlasını ellerinde tutmaktadırlar.⁵⁵¹

Bölgenin petrol kaynakları üzerindeki kontrol, başlangıçta yerel yetkililerin yabancı şirketlere petrolün aranması, çıkarılması, işlenmesi ve pazarlanması ile ilgili olarak verdikleri imtiyazlar aracılığı ile sağlanmıştır. Bir takım siyasi kesintiler dışında bu durum, OPEC'in kurulduğu 1960 yılına kadar bu şekilde sürmüştür. Petrol kaynaklarını daha etkin bir biçimde kontrol etmeyi amaçlayan Arap ülkeleri 1968 yılında OAPEC'i kurmuşlardır. Bu siyasi amacın geliştirilmesi yönündeki en önemli gelişmeler 1970'li yıllarda yaşanmıştır. Bu dönemdeki olaylar petrolün stratejik öneminin iyice belirginlik kazanmasına, Körfez ülkelerinin tarihlerinde ilk kez bu denli yoğun bir gelir artışına ve tüm dünyanın dikkatinin Körfez bölgesine yoğunlaşmasına neden olmuştur.

⁵⁵¹ OPEC Annual Statistical Bulletin 2004, Vienna: OPEC Press., 2005, s.18.

Bu dönemde Körfez ülkelerinde hüküm süren yatırım furiasına rağmen, giren para miktarı harcananın çok üstünde kalmış petrodolar birikimi ya da petrol sermayesi adı verilen birikim gerçekleşmiş ve bu birikimin nerede tutulacağı ve değerlendirileceği konusu hem Körfez ülkeleri, hem de başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler için bir sorun haline gelmiştir. Sonunda başta silahlanma olmak üzere batılı ülkelerin Körfez ülkelerindeki pazar paylarının artırılması yoluyla ya da ABD ve Avrupa bankalarına ve diğer yatırım araçlarına doğrudan yatırım olarak bu birikimin Batı'ya geri dönüşü sağlanmıştır. Bu noktada Körfez ülkelerinin komünizm karşıtlığı, monarşizm ve diğer kültürel kimlik unsurları nedeniyle kendi çıkarlarını tanımlarken batılı ülkeleri “dost” ülkeler olarak tanımlanmaları kadar, Ortadoğu bölgesindeki diğer ülkeler ile yaşadıkları kimlik çatışmaları da etkili olmuştur.

Bu bölümde Körfez ülkelerinin küresel güçlerle olan ilişkilerinde doğrudan sermaye akışı, silahlanma politikaları, Filistin sorunu gibi konularda petrolün ve petrol gelirlerinin bir siyaset aracı olarak kimlik-çıkarcı etkileşimi çerçevesindeki etkileri açıklanmaya çalışılacaktır.

I. TARİHİ ARKA PLAN

Suudi Arabistan, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Katar ve Kuveyt'ten oluşan Körfez ülkelerinin ortaya çıkmasında ve varlıklarını sürdürmelerinde başlangıçta İngiliz daha sonra ABD girişimleri ve desteği hayati rol oynamıştır. Bölgenin coğrafi koşulları, görece izole olması, Körfez bölgesinde nüfusun seyrek oluşu, bölgedeki bedevi şeflerinin yeni koşullara hemen uyum sağlamaları vb. nedenlerle Körfez ülkelerinin bulunduğu bölgenin sömürge ya da manda haline getirilmelerine gerek duyulmamıştır. İngiliz himayesi (protectorate) bu bölgede İngiliz hâkimiyeti için yeterli olmuştur. Daha sonra da bu devletler rejim ya da toprak bütünlüğü bakımından varlıklarını ancak bir dış destek sayesinde koruyabileceklerini düşünmüşlerdir. Dolayısıyla bu ülkeler iç ve dış politikalarını varlıklarını borçlu oldukları dış güçlere göre düzenlemek ve sürdürmek zorunda olmuşlardır.

Ortadoğu'nun, ama özellikle Körfez ülkelerinin bulunduğu bölge başlangıçta İngiltere'nin kontrolünde iken, daha sonra 2. Dünya Savaşı'na giden sürecin ve

sonrasının yükselen gücü ABD'nin hegemonyası, ya da kontrolü altına girmiştir. Bu nedenle, Körfez ülkelerinin dış politikaları ile ilgili olarak yapılan analizlerin bölge ülkeleri ile İngiltere ve ABD arasındaki ilişkileri öncelikle göz önünde bulundurması bir zorunluluktur. Hatırlatmalıyız ki, bölgenin ABD ve İngiltere tarafından kontrol edildiğini söylemek, bölge ülkelerinin tümüyle etkisiz unsurlar olduğu anlamına gelmemelidir. Nitekim İngiltere ve ABD bölge ile ilgili olarak geliştirdikleri politikalarda Körfez ülkelerinin, 3. ve 4. bölümlerde açıklamaya çalıştığımız, özgün koşullarını göz önünde bulundurmışlardır ve 'İngiltere'nin Körfez politikası', ya da 'ABD'nin Körfez politikası' olarak adlandırılabilir farklı stratejiler geliştirmişlerdir.

İngiltere'nin Körfez bölgesine dönük politikaları çağın cari sömürgecilik politikalarının ve bu çerçevede yürütülen Ortadoğu politikalarının bir parçası biçiminde ortaya çıkmıştır. Bölge bedevî kabile kültürü, çöl ticareti nedeniyle iyi bir pazar olması, inci üretimi gibi çeşitli özellikleri, doğal zenginlikleri ve Uzak Doğu'ya, özellikle Hindistan'a giden yollar üzerindeki stratejik konumu nedeniyle sömürgecilerin dikkatini çekmiş⁵⁵² ve giderek çağın başat sömürge gücü olan ve tüm Ortadoğu'yu bir tampon bölge olarak kullanmaya çalışan⁵⁵³ İngiltere'nin kontrolü altına girmiştir.

Petrolün temel enerji kaynağı haline geldiği 20. yüzyıl başlarından itibaren bölge İngiltere'nin dış politikasında merkezi bir yer işgal etmeye başlamıştır. İngiltere'nin 20. yüzyıl ile birlikte küresel konjonktürde görece güç kaybına uğramasına ve yerini ABD'ye terk etmesine⁵⁵⁴ paralel olarak ABD Körfez bölgesinde de etkinliğini artırmaya başlamış ve 2. Dünya Savaşı'nın ardından Körfez ülkelerinin küresel düzlemdeki uluslararası ilişkilerine yön veren başat güç haline gelmiştir.

ABD'nin Ortadoğu'yla somut bir biçimde ilgilenmeye başlaması Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Woodrow Wilson'un, 14 Nokta da denilen Barış Şartları'nı ilânıyla başlamıştır. Ne var ki, bu dönemde ABD Ortadoğu ve Körfez petrolleri ile ilgili

⁵⁵² Ünsal Yavuz, **Atatürk: İmparatorluktan Millî Devlete**, TTK Basımevi, Ankara 1990, s. 2.

⁵⁵³ David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? - 1914 - 1922**, x Mehmet Harmanlı (çev.), 2. Baskı, Sabah Kitapları, İstanbul 1993, s.15.

⁵⁵⁴ Sabahattin Şen, **Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım**, İstanbul, Birey Yayıncılık, 2004, s. 37.

olarak ayrıntılı politikalarını bu tarihten çok daha sonraki dönemlerde geliştirmiştir.⁵⁵⁵ 1920'li yıllar sona ererken ABD uluslararası alanda yürüttüğü yoğun diplomatik faaliyetler sonucunda Arap yarımadasında petrol arama ve çıkarma faaliyetlerine katılmış izleyen süreçte yarımada yürütülen petrol faaliyetlerinin en önemli aktörü haline gelmiştir.

1943 yılında ABD Başkanı Franklin Roosevelt Suudi Arabistan'ın savunulmasının ABD'nin güvenliği açısından hayati önem taşıdığını açıklamıştır.⁵⁵⁶ 1945'ten sonraki dönemde ise ABD'nin genelde Ortadoğu ve özelde Körfez bölgesi politikaları İngiliz politikalarının ve Anglo-Sakson ittifakının doğal bir uzantısı şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu durum bir bakıma İngiltere'nin de işine gelmiştir. Çünkü İngiliz hükümeti, Ortadoğu'daki riskleri, çıkar ortağı ve "dost" kimliğine sahip olan ABD ile paylaşarak bölgedeki yükünü azaltmak istemiştir.

ABD, Ortadoğu bölgesine stratejik nedenlerle ve enerji kaynaklarını kontrol etme amacıyla yönelmiştir. Bunu ise, uluslararası alanda meşruiyet sorunu yaşamamak için, mümkün olduğunca bölge ülkeleriyle iş birliği politikası çerçevesinde gerçekleştirmek, ya da en azından böyle göstermek istemiştir. Körfez ülkelerinin monarşi ve İslam kimlikleri nedeniyle Komünizme karşı olmaları yanında, ABD'nin Ortadoğu konusunda SSCB ile nüfuz mücadelesi içerisinde olması bölge ülkeleriyle iş birliği politikalarını gerçekleştirmede yardımcı olmuştur.

M. Oral tarafından da vurgulandığı gibi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki konjonktürel koşullar, SSCB'nin Doğu Avrupa'ya yerleşmesini sağladığı gibi, ABD'nin de Ortadoğu'ya kararlı şekilde yönelmesine zemin hazırlamıştır.⁵⁵⁷ Bu noktada Eisenhower Doktrini ABD'nin Ortadoğu'da etkin bir politika izlemeye başladığının en önemli göstergelerinden biri olmuştur.⁵⁵⁸ Bu doktrin, ABD'nin, Fransa ile İngiltere'yi bir kenara bırakarak, Sovyet Rusya'ya karşı bölgeye iyice yerleşmek istediğini

⁵⁵⁵ Eylül 1917'de ABD'nin savaş sonrası dünyasına ilişkin planlarını hazırlamada yardımcı olacak "Soruşturma" kod adıyla oluşturulan çalışma grubu içerisindeki Ortadoğu grubu içerisinde Ortadoğu uzmanı kimsenin bulunmaması ve yayınlanan raporlarda petrolden söz edilmemesi bu durumu kanıtlamaktadır. Fromkin, age, ss. 255-256.

⁵⁵⁶ Ahmet, age, s. 101.

⁵⁵⁷ Mustafa Oral, "Tarihsel Perspektifte ABD'nin Ortadoğu Politikası ve Türkiye", (t.y.) <http://www.turksolu.org/ileri/28/oral28.htm>, (12.07.2009)

⁵⁵⁸ Eisenhower Doktrini ile ilgili olarak bk. İkinci Bölüm dipnot 183.

göstermekteydi. Bu çerçevede ABD bölgedeki çıkarlarını korumak için zaman zaman doğrudan askeri güç kullanma yolunda da başvurmuştur. 1958'de Lübnan'a ABD askerleri, Ürdün'e ise müttefik İngiliz askerleri gönderilmiştir. İzleyen dönemde Arabistan Yarımadası'nın çeşitli yerlerine ya doğrudan ABD üsleri, ya da, Aden ve Körfez'de olduğu gibi, İngiliz askeri üsleri kurulmuştur. Bazı Arap yazarlar ise 1967 savaşını bir Amerikan-İsrail ortak operasyonu olarak değerlendirmişlerdir. Buna göre, ABD savaşın hemen öncesinde Arap dünyasında ortaya çıkan milliyetçi ve özgürlükçü hareketler nedeniyle tehdit altına giren çıkarlarını korumak için İsrail ile iş birliğine gitmiştir.⁵⁵⁹

Arap milliyetçiliğinden kaynaklanan tehditlerin ABD'nin İsrail/Filistin politikaları üzerindeki etkisi konusundaki görüşler spekülasyon düzeyinde kalsa da, SSCB ile mücadele çerçevesinde milliyetçileğin, görece sol eğilimli politikalar izlemeleri nedeniyle, ABD'nin Ortadoğu politikalarını biçimlendirmiş olması su götürmez bir geçektir. 1964 yılında Kennedy kendisini ziyaret etmekte olan Faysal'a ABD'nin hanedanı desteklediğini, ama Arabistan'ın bütünlüğüne daha fazla önem verdiğini ve bu nedenle ne pahasına olursa olsun hanedanı koruma derdinde olamayacağını bildirmiştir.⁵⁶⁰ Bu yıllarda Arap milliyetçiliğinin etkisi tüm Arap dünyasında derinden hissedilmeye başlamış, hatta Nasır yönetimindeki Mısır Yemen'de Suudi Arabistan ile temsil savaşına girmişti. Kennedy Arap milliyetçilerinin Suudi Arabistan'da yönetimi ele geçirmelerinden çekinmekteydi. Hatta Kahire radyosunun etkisini kırmak için, Kennedy Faysal'a Suudi Arabistan'da bir TV kanalı kurmayı önermiş ve teknik yardım sözü vermişti.⁵⁶¹ Bu ve benzeri açıklamalar ve olaylar bölge politikalarında kimliklerle çıkarlar arasındaki etkileşimin küresel düzeydeki boyutlarını ortaya koymaktadır.

Eisenhower Doktrini 1969 Nixon Doktrini açıklanana dek etkisini sürdürmüştür. Nixon Doktrini bir yandan bölgeden çekilecek olan İngiltere'nin yerinin ABD yerine İran tarafından doldurulmasını⁵⁶² ve bölgenin askeri güvenliğinde yerel

⁵⁵⁹ Ahmet Yusuf Ahmet, *Ed-Devru'l-Misriyy fi'l-Yemen, (1962-1967)*, Kahire: El-Hey'etü'l-Âmmetü'l-Misriyye li'l-Kitâb, 1981, ss. 431-3.

⁵⁶⁰ Chaudhry, s. 153.

⁵⁶¹ Age ve yer.

⁵⁶² Claes, s. 215.

insan kaynaklarının kullanılmasını⁵⁶³ diğer yandan ise İran ve Körfez ülkelerine yapılacak olan savunma yardımlarının önünü açmak amacıyla ortaya atılmış⁵⁶⁴ ve 1980 Carter Doktrini'nin ilanı için zemin hazırlamıştır.⁵⁶⁵ 1972 yılında İngiltere'nin askeri varlığını Körfez'den çekmesinin ardından ABD Diego Garcia'da olduğu gibi, petrol bölgesi civarındaki askeri üslerini güçlendirme yoluna gitmiştir.

Kısaca söylemek gerekirse, 1973–90 arası dönemde ABD'nin Körfez ülkeleri ile ilgili politikaları temelde üç faktör ile ilgilidir: Petrol ile ilgili genelde Batı, özelde Amerikan çıkarları; genelde Ortadoğu bölgesinin, özelde Körfez bölgesinin stratejik bakımdan merkezi bir konumda olması ve Soğuk Savaş gerçeği, yani SSCB'yi sınırlandırma amacı.

ABD'nin petrole erişimini güvence altına almak için bir söylem 1973 Petrol Krizi sırasında oluşmaya başlamış, benzer bir söylem içeren “Carter Doktrini” ise 23 Ocak 1980'de ilan edilmiştir. Bu doktrin Sovyetlerin Afganistan'a askerî müdahalede bulunarak ülkeyi kontrol altına alması üzerine ve bu ülkenin Körfez bölgesindeki enerji akışının kontrolünü ele geçirmeye çalışmasını engelleme amacıyla açıklanmıştır. Dolayısıyla, petrolün en önemli enerji haline gelmesiyle birlikte gerek İngiltere'nin gerekse ABD'nin Körfez bölgesi ve Körfez ülkeleri ile ilgili politikaları temelde önemli enerji kaynaklarını kontrol altında tutma amacı olmuştur.

1970'li yıllar için genelde Ortadoğu, özelde Körfez ülkeleri açısından bakıldığında şöyle bir manzara ön plâna çıkmaktaydı: 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın etkileri nedeniyle Ortadoğu'da genel durum son derece gergin hale gelmiş, İsrail karşısında güç kaybına uğrayan Mısır bölge dengelerinde farklı bir konuma oturmuş, Mısır'dan uzaklaştırılan Sovyetler bölgede gücünü restore etmek için farklı arayışlar içine girmiş, İngiltere Körfez bölgesindeki himayecilik ilişkilerini tümüyle sona erdirmiş, İngiltere'nin ayrılması ile Körfez'de oluşan güç boşluğunu doldurmak üzere

⁵⁶³ Michael A. Palmer, **Guardians of the Gulf: A History of America's Expanding Role in the Persian Gulf: 1833-1992**, New York: The Free Press, 1992.

⁵⁶⁴ Peter Beinart, **Return of the Nixon Doctrine**, 4 Ocak 2007, <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,574151,00.html?iid=sphere-inline-bottom>, (08.12.2009).

⁵⁶⁵ Michael Klare, **Blood and Oil: The Dangers and Consequences of America's Growing Petroleum Dependency**, New York: Henry Holt, 2004, ss. 42-43.

İran ön plâna çıkmış, İran'ın elinin güçlenmesi karşısında Irak Şattularab ve Kürt sorunu gibi konularda geri çekilmek zorunda kalmış ve dolayısıyla İran-İrak arasındaki gerginlik artmıştı. Vietnam sendromundan henüz kurtulamamış olan ABD bölgede doğrudan çatışmalara müdahil olmaktan kaçınmakla birlikte, bölge politikalarına derinlemesine angaje olmuştu. Lübnan'da gerginlik ve çatışmalar had safhaya çıkmış ve iki Yemen arasındaki savaş iyice kızışmıştı. İçerde sağ-sol çatışmalarından bunalmış durumda bulunan Türkiye ise, Kıbrıs, ucuz enerji tedariki ve finansal sorunları çözüme vb konularda Ortadoğu ve özellikle Körfez ülkelerine giderek daha fazla gereksinim duyan bir konumdaydı.

Körfez ülkeleri açısından bakıldığında, Mısır'ın saf değiştirmesi Körfez ülkelerini rahatlatsa da, Filistin sorunu iç politikalarını derinden etkilediği için dış politikada da en önemli sorun olma özelliğini korumaktaydı. ABD tarafından desteklendiği için ses çıkarmasalar da, İran'ın yükselişe geçmesi Körfez ülkelerinde alttan alta bir rahatsızlık uyandırmıştı. Sovyetlerin bölge politikaları İslami kesimleri ve Arap milliyetçilerini, farklı yönlerde de olsa, harekete geçirebilecek içeriğe sahip olması ve rejimler için tehdit oluşturması nedeniyle büyük bir rahatsızlık kaynağı olma özelliğini korumaktaydı.

Sosyalist rejimlerin enternasyonalist ve mülkiyet karşıtı söylemleri Körfez'deki monarşik rejimlerin yapısına temelden zıtlık teşkil etmekte ve Ortadoğu'daki düzenlerde radikal değişimlere gidilmesi düşüncelerini de içermekteydi. Bu söylemler bir ileriki aşamada ise SSCB'nin hegemon olduğu hiyerarşik (anarşi karşıtı olarak) bir uluslararası yapı öngörmekteydi. Ülkesel egemenliklerini ve rejimlerin yapısını pekiştirmek isteyen Ortadoğu ülkelerinin komünizm karşıtı olmaları bu nedenle doğaldı ve bu yöndeki çabalar yerel kültürel değerlerin ve İslami kimliğin aktif hale getirilmesi ile güçlendirilmeye çalışılmaktaydı.

ABD'nin Suudi Arabistan'a dönük dış politikası ise Körfez ülkelerindeki kimlik ve düşüncelerle ilgili unsurları göz önüne alan bir takım temel ilkelere dayanmaktaydı. Suudi Arabistan'ın toprak bütünlüğünün ve egemenliğinin desteklenmesi, dini ve geleneksel duyarlılıklara saygı ve modernleşme yolunda yapılamayanların eleştirilmesi yerine yapılanların alkışlanması bunların başlıcalarıydı.

Lippman'ın da dediği gibi, bu ilkeler çerçevesinde Suudi hanedanının kamuoyu nezdindeki saygınlığının artırılması ve sürekliliğinin sağlanması, petrol işletmelerinin ve endüstrisinin geliştirilmesi, malî ve parasal reformların yapılması suretiyle ekonominin istikrarlı hale getirilmesi, ABD'li yatırımcıların bu ülkede gerekli alanlarda yatırım yapmalarının sağlanması, mühimmat tedariki ve eğitim yoluyla güçlü bir Suudi ordusunun kurulması ve sürdürülmesi, din konuları dışındaki insanî alanlarda kamu yararına etkinlikler yürütülmesi, Suudi Arabistan'ın jeostratejik konumunun, ülkedeki petrolün ve komünizm karşıtlığının stratejik bakımdan ne denli önemli olduğunun müttefiklere anlatılması hedeflenmekteydi.⁵⁶⁶

Körfez ülkeleri her ne kadar batılı ülkelerin destekleri ile ortaya çıksalar da, ülkesel egemenlik anlayışları için en “uygun” batılı “müttefik”in yanında yer almayı tercih etmişlerdir. Örneğin, Suudi Arabistan'ın kurulduğu dönemde Suudiler bölge politikalarına derinden nüfuz etmiş durumda bulunan İngiltere yerine, bölgeyi henüz yeni tanımaya başlayan, coğrafi bakımdan daha uzak bir bölgeden gelen, bölgede sömürge değil dost devletler arayışında olduğu izlenimini veren ve o dönemde bölgede “sevecen” bir imaja sahip olan ABD ile birlikte davranmayı tercih etmişti. Kral İbn Suud İngilizlerden nefret ettiğini pek çok kez açıklamıştı. Bu nedenle, Suudi Arabistan yöneticileri başından beri İngiliz yönetimine karşı mesafeli durmuş, İngiltere'yi dengeleyecek bir güç arayışı içerisinde olmuş ve Krallığın yeni kurulduğu ve mali açıdan son derece zor dönemde bulunduğu 1930'lu yılların başlarında petrol arama ve işletme çalışmalarında ABD'li bir şirketle anlaşma yoluna gitmişlerdir.⁵⁶⁷

Küresel petrol talebinin artması ve uluslararası gerginlikler nedeniyle petrol fiyatlarının artışa geçmesi, petrol endüstrisinin yapısal bir dönüşüm sürecine girmesi, petrol üreten ülkelerde petrol şirketlerini devletleştirmenin moda haline gelmesi gibi etkenler Körfez ülkelerini daha farklı ve daha etkin bir dış politika geliştirmeye zorlamaktaydı. İlerleyen süreçte petrol gelirlerinin artması ise Körfez ülkelerini iç ve dış politikalarında bir taraftan rahatlatırken, diğer taraftan yeni yükümlülükler ve sorumluluklar altına girmelerine neden olmuştu.

⁵⁶⁶ Lippman, *Inside the ...*, s. 137 vd.

⁵⁶⁷ Pelletiere, s. 73.

Kuruluşlarından itibaren Körfez ülkeleri ile ABD arasında çıkar ilişkileri hâkim olmuştur. ABD’li şirketler bölgede petrolü keşfetmiş, işlemiş ve pazarlamışlardır. Bu sayede halklar ve hanedanlıklar daha önce benzeri görülmemiş bir zenginliğe kavuşmuşlardır. Yine aynı süreçte ABD’li şirketler de bölgedeki faaliyetlerinden büyük karlar elde etmişlerdir. Tüketici ülkeler açısından bakıldığında ise, en azından 1970’li yılların başlarına kadar, görece uygun fiyatlardan enerji ihtiyaçlarını karşılama imkânına sahip olmuşlardır. Ne var ki, söz konusu çıkarlar bir takım kimlik tanımlamaları üzerinden tanımlanmış ve gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle, gerek batılı ülkelerin Körfez ülkelerine karşı yaklaşımlarına, gerekse Körfez ülkelerini Batı ile yan yana getiren koşullara bakıldığında ideolojilerin, düşüncelerin ve kimlik unsurlarının da önemli birer etken olarak varlıklarını hissettirdikleri gözden uzak tutulmamalıdır.

Körfez ülkelerinin ve ABD’nin çıkarları Sovyetler Birliğini sınırlama konusundaki ortak arzular noktasında da birleşmiştir. Taktikler konusunda bir takım farklılıklar görülse de, bu ortak amaç Suudi – Amerikan diyalogunun temel öğelerinden biri ve bir takım ortak girişimlerin hareket noktası olmuştur. ABD ve Körfez ülkeleri bölgede istikrarın sağlanması noktasında da birleşmişlerdir. Ama Filistin sorunda olduğu gibi, uygulanacak politikalar konusunda ciddi görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Bununla birlikte Körfez ülkeleri ile ABD arasında alttan alta bir gerilim sürekli olarak yaşanmıştır. Bu gerilimler kimi zaman su yüzüne çıkarak sert anlaşmazlıklara ve periyodik güven bunalımına yol açmıştır.

Körfez ülkeleri ile ABD arasındaki ilişkiler, çıkarların gerçekleştirilmesinde kimlikler göz önünde tutulsa da, her iki taraf açısından da bir yönüyle çıkarların diğer yönüyle ise kimliklerin ağır bastığı ikilemelerle doludur. Aslında bu yargı sadece Körfez ülkeleri için değil, tüm Ortadoğu bölgesi için geçerli sayılabilir. Bu durumun temel nedeni taraflar arasındaki ilişkilerde kimliklerle çıkarlar arasındaki derin uyumsuzluktur.

Körfez ülkeleri açısından ABD bir yandan uluslararası alanda kendilerini destekleyen yegâne güç, SSCB ve komünizme karşı yegâne garantör, petrol pazarı, silah tedarikçisi ve petrol sermayesinin güvenli son durağı konumunda bulunurken, diğer yandan bölgenin istikrarı açısından en önemli tehlike olarak gördükleri İsrail’in

koşulsuz destekçisidir. Aynı zamanda, ABD ile Körfez ülkelerinin dini ve kültürel temelleri bir birinden tümüyle farklıdır. ABD özgürlükçü ve çoğulcu, demokratik ve modern bir kültüre sahipken, Körfez ülkeleri monarşileri ön planda tutan, siyasi politikalarının merkezine Vahhabi İslam anlayışını yerleştiren geleneksel bir kültüre sahiptirler. Bu dönemde Körfez ülkelerinin yetkilileri Ortadoğu’da istikrarın sağlanmasının tek yolunun Filistin sonunun çözüme kavuşturulması olduğuna inanmaktaydılar ama bölge çıkarlarının korunması için izolasyonun ya da sadece ABD’ye bağlı bir dış politikanın bir çözüm olmadığını ve daha fazlasına ihtiyaç bulunduğunu da bilmekteydiler. Bu nedenle Körfez ülkeleri yöneticileri hem endişe kaynağı hem de güvenlik sağlayıcısı olarak gördükleri ABD’ye karşı karmaşık yaklaşımlar benimsemek zorunda kalmaktaydılar.

ABD açısından ise, Körfez ülkeleri hem sanayileşmiş özgür dünyanın en önemli enerji kaynağı, jeostratejik açıdan hayati önem taşıyan ve komünist dünyaya karşı mutlaka korunması gereken bir bölge, sanayi malları için verimli, güvenli ve istikrarlı bir pazar ve batılı ülkelerin cari açıklarını kapatmaya yarayan önemli bir finans kaynağı konumundaydı. Daha da önemlisi, 1970’li ve 1980’li yıllarda Ortadoğu’ya komünizmin ve SSCB’nin, İran Devrimi’nden sonra ise İran’ın nüfuzunu önleme noktasında ABD’nin en önemli destekçisi Körfez ülkeleri olmuştur.⁵⁶⁸ Ama, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Körfez ülkelerinin antidemokratik ve geleneksel yapıları genelde Batı dünyası, özelde ise ABD için itici bir unsur oluşturmuştur. Pek çok Amerikalı ABD’nin “feodal monarşileri” koruma gibi bir görevi bulunmadığını söyleyerek, Körfez Savaşı’na karşı çıkmıştır.⁵⁶⁹ Ne var ki, bu dönemde ABD çıkarları bu ülkelerde istikrarın korunmasını gerektirmekteydi. Demokratikleşme süreci uzun vadeli istikrarın temel koşulu olsa da, kısa vadede bu ülkelerin siyasi koşullarını alt üst edebilirdi. Ayrıca, Y. M. İbrahim’in de dediği gibi, bu ülkelerde demokratikleşme radikal İslamcılar gibi ABD çıkarları açısından tehlikeli olabilecek kesimlerin iktidarı ele geçirmelerine neden olabilirdi.⁵⁷⁰ Bu nedenle Washington yönetimi kendi isteklerinin

⁵⁶⁸ Daha geniş bilgi için bk: Veysel Ayhan, s. 299 vd.

⁵⁶⁹ Youssef M. Ibrahim, “Saudi Rulers are Confronting Challenge by Islamic Radicals”, **New York Times**, Monday, March 9, 1992, <http://www.nytimes.com/1992/03/09/world/saudi-rulers-are-confronting-challenge-by-islamic-radicals.html?scp=7&sq=gulf%20monarchies%20democracy%201992&st=cse>, (27.04.2009).

⁵⁷⁰ Age ve yer.

yerine getirilmesi noktasında sorun çıkarmayan Körfez rejimlerinin desteklenmesi yolunu seçmiştir ve bu durum ABD'nin kullandığı demokrasi söylemi konusundaki samimiyetinin sorgulanmasına yol açmıştır.

Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkilerinin daha net bir biçimde ortaya konulabilmesi için uluslararası yapının durumuna da bakmak gerekir. Nitekim petrol gelirlerinin ilk kaynağının ve son durağının batılı ülkeler olduğu göz önüne alındığında, bu gelirlerin geliş ve geri dönüş tarzı üzerinde bile uluslararası yapının büyük etkisi olmuştur. Çünkü Körfez ülkelerinde petrolün keşfi, üretimi, sevkiyatı ve tüketimi büyük ölçüde batılı ülkeler tarafından gerçekleştirilmekteydi. Bu da Körfez ülkelerini stratejik ve ekonomik bakımdan son derece önemli bir doğal kaynak olan petrol ve petrol gelirleri ile ilgili her türlü konuda ABD'ye bağımlı hale getirmekteydi. Yani uluslararası siyasi ve ekonomik yapı Körfez ülkelerini Batı güdümlü ülkeler haline getirmişti.

Körfez ülkelerinin petrol sektörü kadar bu sektörden elde ettikleri gelirleri nasıl değerlendirecekleri konusundaki know – how'larının yetersiz oluşu, diğer bir ifadeyle petrol patlamasına hazırlıksız yakalanmış olmaları bu konuda bir adım dahi olsa önde olan ülkelerin etkisi altında kalmalarını doğal hale getirmekteydi. Doğal olarak, Körfez ülkeleri çoğu zaman Amerikan stratejisine uymak zorunda kalmaktaydılar. Ama bu Körfez ülkelerinin tümüyle Batı güdümünde oldukları anlamına gelmemekteydi. Nitekim Arap-İsrail çatışmasında Körfez ülkeleri söylem düzeyinde ve iç kamuoylarından gelen baskıları yatıştırma amacıyla bile olsa Arap dayanışmasını desteklemekte ve Arap ülkelerinin silahlanmasına mali kaynak sağlamaktaydılar. Sonuç olarak, Körfez ülkelerinin bağımsız davranma kapasiteleri belirli koşullarda görülen değişime göre ve Amerikan pozisyonu ile pek çatışmayacak biçimde daralmakta ve genişlemekteydi.

İzleyen bölümlerde petrol gelirlerinin Filistin sorunu, küresel ve bölgesel güvenlik, finansal birikimin doğrudan transferi gibi konularda Körfez ülkelerinin dış politikalarını ne yönde etkilediği saptanmaya çalışılacaktır.

II. SİYASİ ARAÇ OLARAK PETROL VE PETROL GELİRLERİ

Körfez ülkelerinin küresel uluslararası ilişkilerdeki konumları uluslararası güç yapılanması yanında petrol gelirleri ile bölgesel ve küresel güçlerin bölgeye dair düşünsel yaklaşımları arasındaki etkileşim tarafından belirlenmiştir. Nitekim Zeki Yamani bir televizyon konuşmasında Arap siyasi gücünün petrole dayalı olduğunu, Batı dünyasında 1973'te hissedilmeye başlanan bu gücün 1979 yılında doruğa ulaştığını ama petrol fiyatlarının dibe vurduğu dönemlerde sıkıntıya düştüklerini açıkça belirtmiştir.⁵⁷¹

İlk bakışta salt ekonomik bir meta olarak değerlendirilmesi mümkün olan petrolün niçin uluslararası siyasetin bir konusu haline geldiği sorgulanabilir. Neoliberal teorisyenlere göre ekonomik zenginlik (petrol ve petrol gelirleri) askeri güç ile birlikte uluslararası politikanın en temel unsurlarından biridir. Çünkü zenginlik askeri güç elde etmenin en temel aracıdır. Aynı zamanda, askeri güç de kimi zaman zenginliği elde etmek, kimi zaman ise var olan zenginliği korumak için kaçınılmaz bir gerekliliktir. Dolayısıyla zenginlik ve güç kazanma ulusal politikaların nihai amacıdır. Kimi zaman askeri güvenlik için ekonomik fedakârlıklar yapmak gerekse de, uzun dönemde bu amaçlar birbirleriyle uyum içerisindedirler.⁵⁷² Bu açıklamalardan anlaşıldığı gibi siyasi ve ekonomik faaliyetler, özellikle devletlerin stratejik amaçları çerçevesinde ele alındığında, her zaman için birbirleriyle etkileşim içerisindedir. Bu durumda, salt ekonomi ile ilgili olduğu düşünülen bir aracın siyasi amaçlar uğruna kullanılması, bu amacın siyasileştiğini göstermektedir.

Siyasileşme, *“siyasi çağrışım içermeyen her hangi bir faaliyeti siyasi amaçları gerçekleştirme amacına hizmet eden bir faaliyete dönüştürme”* olarak tanımlanmaktadır.⁵⁷³ Bazı araştırmacılar hükümetlerin petrol piyasasına müdahalesini siyasileşme olarak tanımlamaktadır.⁵⁷⁴

Körfez ülkelerinde petrol rezervlerinin başından beri hükümetlerin kontrolünde olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu ülkeler açısından petrolün “siyasi” bir

⁵⁷¹ Daniel Yergin: *The Prize ...*, s. 747.

⁵⁷² Keohane, *After Hegemony...*, s. 23.

⁵⁷³ Bk. Roger Scruton, *A Dictionary of Political Thought*, London: Pan Books, 1982.

⁵⁷⁴ Claes, s. 97.

hammadde olduğunu kabul etmemiz gerekecektir. Batılı ülkeler açısından ise petrolün stratejik bir enerji kaynağı olduğunun anlaşılması ile birlikte, yani 1. Dünya Savaşını önceleyen dönemden itibaren “siyasi” bir hammadde özelliği kazanmıştır. Bu durumda gerek tüketici ülkelerin, gerek çok uluslu şirketlerin ev sahibi konumundaki ülkelerin, gerekse üretici ülkelerin hükümetlerinin petrol piyasasına müdahaleleri sektörün siyasileştiği anlamına gelmektedir. Ama biz, “sektörün siyasileşmesi” ile öncelikle petrolün ve petrolden elde edilen gelirlerin devlete dönük iç ve dış güvenlik tehditleri ile baş etme, yerel ve uluslararası kimlik inşası ve meşrulaştırılması daha sonra da Körfez ülkelerinin beka sorununu çözme aracı olarak kullanılmasını kastetmekteyiz.

Petrol gelirlerinin yerel olarak ve Ortadoğu bölgesinde gerek kimlik inşasında, gerekse stratejik ve ekonomik çıkar sağlamada bir araç olarak nasıl kullanıldığını üçüncü ve dördüncü bölümlerde ele almıştık. Bu bölümde ise Soğuk Savaş ortamında petrolün ve petrol gelirlerinin küresel düzeyde etkili bir siyasi araç olarak kimler tarafından ve nasıl kullanıldığını açıklamaya çalışacağız.

Güvenlik topluluklarının oluşumu ve güvenlik bağlamında ittifakların kurulması da kimlik – çıkar etkileşimi çerçevesinde biçimlenmektedir. Bu noktada Körfez ülkelerinin Nasır’ın Mısır’ı, Humeyni’nin İran’ı ya da Saddam’ın Irak’ı, Komünist SSCB gibi ülkelerle düşmanca ilişkileri; özelde ABD genelde batılı ülkelerle dostluk ya da ittifak ilişkileri; kendi aralarında ya da Şah’ın İran’ı, Sedat’ın Mısır’ı ve diğer bazı bölge ülkeleri ile rekabet ilişkileri hep söz konusu kimlik-çıkara etkileşimi çerçevesinde biçimlenmiştir.

Körfez ülkeleri güvenlik anlamında kendilerini Batı’ya muhtaç hissetmişlerdir. Emperyalist paylaşımın çizdiği yapay sınırlar nedeniyle sınırların henüz istikrar kazanmamış olması, Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkelerin kurumsallaşmalarını tamamlayamamış olmaları, köklü bir savunma geleneğine sahip olmamaları, meşruiyet sorunları, rejimlerin niteliği, komünizmin kendi ülkelerine de yayılacağı ve rejimleri alaşağı edeceği endişesi, coğrafi sıklık vb faktörler Körfez ülkelerini güvenlik bağlamında Batı’ya bağımlı kılmıştır.

Bu bağlamda ABD, “müttefiki” olan Körfez monarşilerini iç ve dış düşmanlarına karşı korumuş, silahlı kuvvetlerini eğiterek ve donatarak savunmalarına destek sağlamıştır. Başlangıçta okuryazarlığı dahi olmayan ve kılıçtan başka bir silah tanımayan askerlerden oluşan Suudi ordusu ABD’den gelen modern araç gereçleri kullanmak üzere ABD’li uzmanlar tarafından eğitilmiştir. Petrol endüstrisinin modernleşmesinde Aramco’nun etkisi ne ise, Suudi ordusu üzerinde ABD’li askeri yetkililerin etkisi de o olmuştur.

Körfez ülkelerinin sahip olduğu geniş petrol rezervleri, nüfusunun azlığı ve silahlı kuvvetlerinin zayıflığı ülkeyi görece daha güçlü konumda bulunan komşuları gözünde cazip bir hedef haline getirmişti. Bu ülkelerin sahip olduğu en önemli ekonomik tesisler limanlardı ve geri çekilme alanlarının sahil ile irtibatı kesik ve nüfus bakımından boş çöllerden oluşması nedeniyle bu limanları savunmak son derece zordu. Bu nedenle Körfez ülkeleri limanlarını ve tesislerini koruyacak modern bir ordu kurma zorunluluğu duymaktaydı. Günün koşullarında böyle bir ordu için gerekli donanım ABD’den sağlanacaktı ve ordu üyeleri de doğal olarak ABD’li ve İngiltereli uzmanlar tarafından eğitilecekti.

Suudi Arabistan’a askeri silah satışı ve Suudi ordusunun bu silahları kullanmak üzere ABD’li uzmanlar tarafından eğitime başlaması, Kore Savaşı’nın patlak verdiği günlere rastlamaktadır. Soğuk Savaş’ın etkisini iyice hissettirmeye başladığı bu dönemde Truman Suudi Arabistan’ın özgür dünyanın ve Ortadoğu’nun savunmasında hayati öneme sahip stratejik bir ülke olduğunu ve ABD’nin bölgedeki çıkarlarının askeri bakımdan bu ülkenin güçlendirilmesi gerektiğini belirten açıklamalarının ardından Kongre Suudi Arabistan’a silah satışını ve askeri eğitimci gönderilmesini onaylamıştır. Suudi askerlerin ABD’li uzmanlar tarafından eğitilmesi meselesi bu tarihten itibaren Suudi – ABD ilişkilerinin köşe taşı oluşturmuştur.⁵⁷⁵ Böylece ABD binlerce Suudi yetkili ile doğrudan ve birebir bağlantı kurma imkânına kavuşmakla kalmamış, Suudi Arabistan’la uzun süreli ilişkilerin temelini atmış, Suud hanedanlığının geleceğini güvence altına almış ve ordu aracılığıyla Suudi Arabistan’daki modernleşme çabalarına yön verme fırsatını ele geçirmiş oluyordu. Yapılan anlaşmalar gereği ABD’ye

⁵⁷⁵ Lippman, s. 277.

Dahran'da bir hava üssü kurma hakkı tanınmıştı. Ayrıca, radyo (ve 1960'lı yıllarda TV) yayınları, meteoroloji işleri, sivil havacılık operasyonları da ABD'nin doğrudan ya da dolaylı kontrolüne girmiş olmaktadır. Yetenekli Suudiler eğitim almak üzere ABD'ye gönderilecekti. Programın tüm giderleri Suudi Arabistan tarafından karşılanacaktı.⁵⁷⁶

1960'lı yıllarda Suudi Arabistan Yemen üzerinde Mısır ile bir tür çatışmaya girince, ABD gerekirse doğrudan bir askeri müdahalede bulunabileceği yönünde bir muhtıra yayınlamıştır.⁵⁷⁷

Hanedanı korumak ve gerektiğinde iç güvenliğe katkı sağlamak üzere 1956 yılında kurulan Milli Muhafızlar adı altında paramiliter birlik 1973 yılına kadar Britanyalı sivil uzmanlar (daha ziyade emekli askerler) tarafından eğitilmekteydi. Bu tarihte ABD'li Vinnel Corporation adlı şirket ile yapılan anlaşma gereği, bu birliğin eğitimini de ABD'li sivil uzmanlar üstlendi.⁵⁷⁸ Bu anlaşma petrol gelirlerinin savunma alanındaki etkisini açık bir biçimde ortaya koymaktaydı. Çünkü bu anlaşmaya gelinceye dek ABD askerleri askeri anlaşmalar çerçevesinde Suudi Arabistan'a gelip eğitim vermekteydiler ve eğitimcilerin giderleri Amerikan vergi mükellefleri tarafından karşılanmaktaydı. Bu anlaşmadan sonra ise, tüm masraflar Suudi Arabistan tarafından karşılanmaya başlamıştı. Ama değişmeyen tek şey vardı: ülkedeki giderek artan Amerikan varlığı ve etkisi.

Milli Muhafız Birliği ABD'nin Suudi hanedanlığını sürdürmekteki kararlılığının da bir göstergesi konumundaydı. Çünkü ABD'deki insan hakları örgütleri Suudi Arabistan'daki insan hakları ihlallerini ve hanedanın diktatörlüğe benzeyen yapısını kıyasıya eleştirirken⁵⁷⁹, olası isyanları bastırmak için kurulan ve hanedanın en önemli teminatı olan Milli Muhafız birliğinin hemen hiçbir eleştiriye tabi tutulmaması ve bu birliğin ABD tarafından eğitildiğinin dile getirilmemesi bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

⁵⁷⁶ Lippman, s. 278.

⁵⁷⁷ T. Hart Parker, **Saudi Arabia and the United States: Birth of a Security Partnership**, Bloomington, Ind.: Indiana University Press, 1998, ss. 17-19.

⁵⁷⁸ Lippman, s. 287.

⁵⁷⁹ Bk.: Amr Hamzawy, "The Saudi Labyrinth: Evaluating the Current Political Opening", **Carnegie Papers**, Number 68, April 2006, ss. 3-20; Joe Stork, "Violence and Political Change in Saudi Arabia", **ISIM Review** 19, Spring 2007, ss. 54-55.

Küresel petrol şokları ile 1970’lerde ve 1980’lerde yaşanan ekonomik durgunluklar petrolün ekonomik işlevinin altını bir kez daha çizmiştir. Ekonomisi petrole bağlı olan ülkeler petroldeki arz daralması ve fiyat yüksekliği yaşanan dönemlerde ekonomik sıkıntılar ve krizlerle karşılaşmışlardır. Öyle ki, ciddi bir petrol kıtlığı yaşanması durumunda küresel ekonominin bir kaos ve felâket dönemine gireceği pek çok çevre tarafından dile getirilmiştir. 1970’li yıllardan itibaren gelişen olaylar petrolün üreticiler elinde siyasi bir silah olarak da kullanılabileceğini ortaya koymuştur. Petrol arzının kesilmesi zengin yoksul tüm ülkeleri etkileme potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla, enerji güvenliği açısından bakıldığında, batılı ülkelerin Ortadoğu ile ilişkileri saf ticari ilişkilerin çok ötesindedir.

Körfez ülkelerinin Mısır, İsrail, Suriye, Irak ve İran gibi bölgesel ya da SSCB ve ABD gibi süper güçlerden gelebilecek tehditlere karşı ve kimi zaman bu ülkeler ile iş birliği ya da “dostluk” geliştirme amacıyla petrol gelirlerinden taviz verdikleri bilinen bir gerçektir. Öte yandan, petrolden elde edilen gelir akışını artırmak ya da en azından güvence altına almak için OPEC, OAPEC ve KİK gibi siyasi ve ekonomik birlikler oluşturdukları da bilinmektedir. Daha da önemlisi, Körfez ülkeleri petrol gelirlerini Arap milliyetçiliği, Şiiilik ve komünizm gibi ideolojik ve kimlik ile ilgili mücadelelerde de etkin bir araç olarak kullanmışlardır. Dolayısıyla Körfez ülkelerinde petrol ve petrol gelirleri iç ve dış politikada sadece reel politik amaçları değil, düşünsel ve kimlik inşası ile ilgili amaçları da gerçekleştirmenin en önemli aracı olarak siyasileşmiş ya da siyasileştirilmiştir.

Petrolün ve petrol gelirlerinin bir silah olarak kullanılması ve bu silahın başarılı olup olmadığı ile ilgili en kapsamlı ve karmaşık tartışmalar 1973 Ekim Savaşı çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu dönemdeki petrol politikalarının görece daha uzun bir askeri mücadele süreci ile aynı anda gerçekleşmiş olması ve petrol fiyatlarında görülen aşırı artış petrol silahının stratejik bir planın önemli bir parçası olarak algılanmasına neden olmuştur. Bu durum petrolün siyasi ya da askeri bir silah olarak başarılı olup olmadığını anlama çabalarını gölgede bırakmıştır.

1973 Ekim Savaşı sırasında ve sonrasında petrolün siyasi bir silah olarak kullanıldığı ve bunun en önemli nedeninin de Ekim Savaşı olduğu ileri sürülmektedir.⁵⁸⁰ Buna göre, yarım yüzyıldan daha uzun bir süredir devam etmekte olan Filistin sorunu nedeniyle, 1973 Arap – İsrail Savaşında petrol üreten Arap ülkeleri artık inisiyatif alma zamanının geldiğine, Filistin sorununun Arapların istediği doğrultuda çözümü için ekonomik ve siyasî tüm araçların –ve tabi ki petrolün- bir silâh olarak kullanılması gerektiğine karar vermişlerdir. Yani 1973 yılında Arapların İsrail’e ve Batı ülkelerine verdikleri tepkinin temel nedeni geçmişten o güne taşınan olaylardan kaynaklanan öfkenin bir anda kendini göstermesiydi.⁵⁸¹ Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkeleri kendi iç kamuoylarından ve genel olarak Arap dünyasından gelen baskılara daha fazla direnemeyeceklerini düşünmeye başlamışlardı. Buna göre, önlem alınmaması halinde komünist ve radikal unsurların faaliyetleri tehlikeli boyutlara ulaşacak, bölgedeki ABD çıkarları tehlikeye girecek ve bölgede yalnızlaşan Körfez ülkeleri batılı ülkelerin bölgedeki çıkarlarını koruyamaz hale gelecekti.⁵⁸² Kısacası, 1967 Arap-İsrail savaşının ardından Körfez ülkeleri sorunun ABD tarafından çözüleceği beklentisi içine girmiş ve tüm politikalarını bu yönde düzenlemişlerdi.⁵⁸³ Bu uzlaşmacı tavrın ABD nezdinde itibar görmemesi Körfez ülkelerini petrolü bir silah olarak kullanmaya itmiştir. Cezayir ve Irak’ta bulunan petrol şirketlerinin başarılı bir şekilde millileştirilmesi de petrol silahının ön palana çıkmasında etkili olmuştur.

Öte yandan, ABD petrolün bir silah olarak kullanılabilceğini 1973 krizinden çok daha öncesinden tahmin etmiş ve bu konuda dikkatini Kral Faysal üzerine yoğunlaştırmıştı.⁵⁸⁴ ABD olası bir petrol ambargosundan ziyade, Avrupalı müttefiklerinin durumun kötüleşmesinden kendini sorumlu tutmalarından ve baskı yapmalarından çekinmekteydi.⁵⁸⁵ 1970 yılında Mısır 1967 sınırlarına geri dönülmesi

⁵⁸⁰ Roy Licklider, “The Power of Oil: and the Netherlands, the United Kingdom, Canada, Japan and the United States”, **International Studies Quarterly**, Vol. 32, No. 2 (Jun., 1988), s. 206; Al -Sowayegh, s. 51.

⁵⁸¹ Mohamed H. Heikal, **The Road to Ramadan**, Quadrangle Books: New York, 1975, ss. 260 – 1.

⁵⁸² U.S. Senate Committee on Foreign Relations, Subcommittee on Multinational Corporations, **Multinational Corporations and United States Foreign Policy**, Washington, D.C.: Government Printing Office, 1974, s. 509.

⁵⁸³ Licklider, agm.

⁵⁸⁴ Ahmet, **Te’sîru ...**, s. 95. Yazar eski bir ABD’li yetkilinin konu ile ilgili olarak yazdığı bir kitaptan söz etmekte ama ayrıntısını vermemektedir.

⁵⁸⁵ Ahmet, age ve yer.

halinde İsrail ile bir barış yapılabileceğini açıklamış, bunun üzerine ABD Rogers planını ilan etmişti. Rogers planı barış görüşmelerinin ABD arabuluculuğunda bir sonuca ulaştırılmasını öngörmekteydi. 1973 yılına gelindiğinde ABD'nin kendi planını uygulama konusunda gönülsüz davrandığı sonucuna varan Arap ülkeleri sonunda petrolü bir silah olarak kullanmaya karar vermişlerdi.⁵⁸⁶

1973 yılında Arap – İsrail savaşının başlamasından 2 hafta sonra, Suudi Arabistan İsrail'i destekledikleri gerekçesiyle ABD ve Hollanda'ya yaptığı petrol sevkiyatını durdurmuştur. Ama petrol arzının başka kaynaklardan sağlanabiliyor olması nedeniyle bu ambargonun pek fazla bir etkisi olmamıştır. Bunun üzerine Suudi Arabistan ve petrol üreten diğer Arap ülkeleri İsrail işgal ettiği Arap topraklarından çekilene dek üretimi Eylül 1973 düzeyi üzerinden %25 kısıtlayacaklarını açıklamışlardır. Bazı kaynaklar söz konusu üretim kısıntısının teknik nedenlerden kaynaklandığını iddia etmektedirler.⁵⁸⁷ Teknik nedenlerden dolayı bir üretim kısıntısına gidildiği kabul edilse bile, alınan kararlarda aynı anda siyasi amaçların da güdülmüş olması mümkündür. 1973 Kasım ve Aralık aylarında Suudi petrol üretimi keskin bir düşüşle günlük 6 milyon varil civarına gerilemiştir. Üretimdeki bu düşüş, talebin de dramatik bir biçimde artmasıyla birlikte 1973 Aralık ayı sonuna doğru petrol fiyatlarının iki katına çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, sanayileşmiş ülkelerde birkaç ay boyunca hissedilen petrol kıtlığının ve fiyat artışlarının nedeni ambargo değil, üretime getirilen bu kısıtlama olmuştur.

Ambargo sırasında ABD-Suudi ilişkileri -söylem düzeyinde de olsa- bozulmuştur. ABD-Suudi Arabistan ilişkilerine genel olarak bakıldığında aslında Suudi Arabistan'ın ABD'ye karşı ambargo uygulamak istediğini söylemek oldukça güçtür. Kral Faysal'ın Aramco şirketi yetkilisi aracılığı ile ilettiği uyarılar ABD'li yetkililer tarafından dikkate alınmış ve buna olumlu bir yanıt verilmiş olması ihtimaline karşı, ambargo kararının bile Suudilerle ABD arasında varılan gizli anlaşmalar sonucunda alındığı yönündeki spekülasyonları göz nünde bulundurmak gerekir. Öte yandan Suudi Arabistan'ın Arap dünyasından ve OPEC üyelerinden gelen baskılara fazla direnememiş

⁵⁸⁶ Hâmid Rebî', **Et-Teâvünü'l-Arabiyy ve's-Siyâsetü'l-Betrûliyye: Meşâkilü'l-İstraticiyye el-Arabiyye** (Araplar İşbirliği ve Petrol Siyaseti: Arapların Stratejik Problemleri), Kahire: Mektebetü'l-Kahire el-Hadîse, 1982, s. 55.

⁵⁸⁷ Heikal, **The Road** ..., s. 269.

ve bu nedenle ambargo kararına uymuş olması da güçlü bir olasılıktır. Nitekim 1974 yılında Başbakan Yardımcısı Fahd ABD ile Suudi Arabistan arasında askeri ve ekonomik alanda kapsamlı bir iş birliği anlaşmasını imzalamıştı. Anlaşma Kissinger tarafından Suudi Arabistan ve diğer Arap ülkeleri ile ABD ilişkileri bakımından bir dönüm noktası olarak nitelenmiştir.⁵⁸⁸

1974 Ocak ayında ABD üretimi artırması için Suudi Arabistan'a baskı yapmaya başlamıştır. Nixon ile Kissinger tarafından savaşı sona erdirmeye amaçlı diplomatik faaliyetler Suudi petrol politikalarının gevşetilmesini de amaçlamıştır.⁵⁸⁹ Savaşı sona erdirmeye üzere yapılan müzakereler başladığında Suudi Arabistan üretimi artırma ve ambargoyu kaldırma sözü vermiş ve müzakerelerin sonuçlanmasından kısa süre önce sözünü yerine getirmiştir. Soruna bu açıdan bakıldığında, bu olay 1973 Ekim ayı ile 1974 Mayıs ayı arasında uygulanan petrol politikalarında siyasi mülahazaların temel etken olduğu ortaya çıkmaktadır ve Suudi Arabistan'ın sonuçta ekonomik bakımdan kârlı çıkması, kararların siyasi mülahazalarla alındığı gerçeği ile çelişmemektedir.

1973 petrol krizinin ardından ilan edilen ambargo da en azından söylem düzeyinde Filistin ya da Arap-İsrail sorununun makul bir şekilde çözüme ulaşmasını amaçlamaktaydı. Ne var ki, 1990'lı yıllara gelindiğinde bile Körfez ülkeleri sorunun çözümüne dair ciddi bir katkı sağlayabilmiş değillerdi. Bu da petrolün uluslararası ilişkilerde siyasi bir silah olarak kullanılabilmesi yönündeki tezleri boşa çıkarmaktaydı. Bazı yazarlara göre ise, gerçekte petrol ambargosunun temel 'başarısı' Enver Sedat'a ABD ve İsrail karşısında Arap dünyasının elini zayıflatan ve Arap dünyasının genelinden kopuk (separate) bir İsrail-Mısır barış anlaşması imzalamasına imkân tanımak olmuştur.⁵⁹⁰

1973 petrol patlaması ve ardından petrol gelirlerinin artması ile birlikte Körfez ülkelerinin Avrupalı ülkeler ve Japonya ile ilişkilerinde niteliksel değişiklikler görülmüştür. Petrolün Avrupa ve Japon sanayileri için temel enerji kaynağı haline

⁵⁸⁸ Simon, age ve yer.

⁵⁸⁹ Licklider, agm.

⁵⁹⁰ Hinnebusch, s. 44.

gelmesi bir yana, Körfez ülkelerinin petrol gelirlerinin artması ile birlikte hem finans kaynağı, hem de iyi bir pazar haline gelmelerinden kaynaklanmaktaydı. Diğer bir deyişle, petrol patlaması Körfez ülkelerinin Avrupa ve Japon ekonomilerini etkileme gücüne erişmesini sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında petrolün siyasi ve askeri bir silah olarak kullanımının başarılı olduğu ileri sürülebilir. Nitekim yaşanması muhtemel yeni petrol krizlerinden fazla zarar görmeyen Avrupa ülkeleri 1973 yılında Arap-Avrupa Diyalogu'nu başlatmışlardır.⁵⁹¹

Söz konusu diyalog sürecinde petrolden, petrolün siyasi bir silah olarak kullanılmasından hemen hiç söz edilmemiştir. Her şeyden önce, petrol konusu küresel bir konu olduğundan Arap-Avrupa Diyalogu'nun sınırlarını aşmaktaydı. Yani bu diyalog sürecinde petrol ile ilgili olarak yapılacak her hangi bir müzakere ve alınacak olan kararlar küresel petrol şirketleri ve ABD tarafından kolaylıkla baltalanabilirdi. Petrol ile ilgili kararlarda petrolü olan Arap ülkeleri ile diğerlerinin her zaman birlikte davranmaları beklenemeyeceği gibi, Arap dünyası ve Batı Avrupa ülkeleri ABD'ye ters düşecek karar alma gücüne sahip değillerdi. Ayrıca petrol ile ilgili tartışmaların dâhil edilmesi sürecin yavaşlamasına, hatta kesintiye uğramasına neden olabilirdi. Ne var ki, petrol konusunun hiçbir siyasi tartışmaya yol açmadığı da ileri sürülemez. Arap ülkelerinin Arap-İsrail sorunundaki tutumları nedeniyle Avrupa ülkelerine ambargo uygulamaları, aynı sorunla bir daha karşılaşmak istemeyen ve Araplarla doğal bir siyasi ilişki süreci geliştirmeye çalışan Avrupa ülkelerini sorun karşısında siyasi tavır almaya sevk etmiştir. Bu noktada Arap kamuoyundaki Filistin ile ilgili düşüncelerin küresel politikaları ve uluslararası ilişkileri etkileme gücünü bir kez daha vurgulamakta yarar vardır.

AT/AB-KİK arasında topluluktan topluluğa ilişkiler zayıf kalmıştır. Çıkarların farklılaşması, her iki topluluğun üyeleri arasındaki ikili ilişkiler ama özellikle İngiltere ile KİK üyeleri arasındaki ikili ilişkiler, topluluklar arasındaki, özellikle karar alma mekanizmalarında görülen doğal ve yapısal farklılıklar, KİK'in AT/AB karşısında

⁵⁹¹ Enes Mustafa Kamil, "El-Bitrûl ve Edevâtü'l-Müsâvemeti's-Siyasiyye fi'l-Hivâri'l-Arabiyy-el-Evrubbiyy (Petrol ve Arap-Avrupa Diyalogu'nda Siyasi Pazarlık Araçları), **En-Nedvetü'l-İlmiyye ani'l-Mazmuni's-Siyasiyy li'l-Hivâri'l-Arabiyy-el-Evrubbiyy** (Arap-Avrupa Diyalogu'nun Siyasi İçeriğine dair Bilimsel Forum), Kahire: El-Munazzamatü'l-Arabiyye li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-Ulûm, 28-29 Mayıs 1977, s. 45.

görece daha küçük bir aktör olması, başta ABD olmak üzere üçüncü aktörlerin bölgeye müdahale biçimi, yeni petrol kaynaklarının ya da pazarların ortaya çıkması, SSCB'nin ortadan kalkması ve buna karşılık Asya'nın yükselen pazar ve ithalat kaynağı haline gelmesi gibi küresel ekonomi politığın yapısında görülen değişiklikler gibi faktörler ilişkilerin iki topluluk arasındaki ilişkilerin gelişmesini engelleyen faktörler olmuştur.

1980'li yıllarda gerek İsrail-Filistin sorununun 1970'li yıllardaki hararetini kaybetmesi, gerek petrol fiyatlarının ucuzlaması, gerekse İran-Irak Savaşı nedeniyle Batı'nın bölge politikalarının ABD politikalarının gölgesinde kalması gibi nedenlerden dolayı Avrupa ülkelerinin Körfez ülkelerine dönük doğrudan diplomatik faaliyetleri sönükleşmiş ve Arap-Avrupa Diyalogu 1989 yılında sona ermiştir.

Çin ise uzak bir coğrafyada yer alması, 1990'lı yılların başına dek sanayinin gelişmemiş olması nedeniyle Ortadoğu petrollerine duyduğu ihtiyacın henüz yoğunlaşmamış olması ve içe kapalı komünist rejimle yönetilmesi gibi nedenlerden dolayı henüz Körfez ülkeleri ile derinlikli ilişkiler geliştirebilmiş değildi.

1980'li yıllara gelindiğinde Araplar petrolün artık ekonomik, askeri ya da siyasi bir silah olarak kullanılma imkânının kalmadığını düşünmeye başlamışlardı.⁵⁹² Petrolün ekonomik bir silah olarak kullanılması düşünüldüğünde bu silahın muhatabı olan ülkelerin (ABD ve müttefiklerinin) elinde bunu karşılayacak örneğin gıda gibi daha güçlü ekonomik silahları vardı. Çünkü petrol fiyatlarının artmasıyla birlikte Körfez ülkelerinin hızla artan gıda tüketimini başka pazarlardan karşılamaları imkânı neredeyse yoktu. Yıllık 20 milyon tona ulaşan hububat tüketiminin yarıdan fazlası; şeker, yağ ve hayvansal ürünlerin %90'ı Arap ülkeleri dışındaki ülkelerden, büyük ölçüde ABD, Kanada ve Avustralya'dan karşılanmaktaydı. Enerji güvenliği çerçevesinde yürütülen çalışmaların (rezervlerin artırılması, arz kaynaklarının çeşitlendirilmesi, tasarruf ve etkin kullanım önlemlerinin artırılması vb) iyice yoğunlaştığı da göz önüne alındığında ABD ve müttefiklerinin petrol silahını etkisiz hale getirebilecek kadar etkin silahlara sahip olduğu anlaşılmaktaydı. Bu durum aynı zamanda gıda silahının siyasi ya da askeri bir silaha nasıl dönüşebileceğini de ortaya koymaktaydı.

⁵⁹² Bu tür düşüncelere örnek olarak 1983 yılında Kahire'de Arap ülkeleri düzeyinde toplanan bir forumda yapılan konuşmalar gösterilebilir. Bk. Ahmet, **Te'sîru** ..., ss. 91-3.

Petrolün askeri bir silah olarak kullanılması olasılığı göz önüne alındığıdaysa, enerjiye dayalı bir endüstri medeniyeti durumunda ve neredeyse tümüyle Arap petrolüne bağımlı bulunan Batı Avrupa ülkeleri ile Japonya'nın ve Arap petrolüne olan bağımlılığı her geçen gün biraz daha artmakta olan ABD'nin 1980'li yıllara gelindiğinde petrol silahına karşı güç kullanmaları, ya da en azından güç kullanma tehdidinde bulunmaları ihtimali oldukça yükselmiş durumdaydı. Nitekim ABD yönetimi bunu pek çok kez ima etmiştir.⁵⁹³

Petrolün siyasi bir silah olarak kullanılması sorununu ekonomik ve askeri sorunlardan bağımsız ele almak güçtür. Petrol ambargosu gibi kararlar ekonomik bakımdan istenen sonucu vermeyeceğine ya da sanayileşmiş batılı ülkelerin güç kullanmasına neden olabileceğine göre, petrolün siyasi bir silah olarak kullanılmasının son derece güç olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.⁵⁹⁴

Petrol silahının işlevselliğini kaybetmesiyle, Süveyş Kanalı'nın 1956 krizinin ardından stratejik öneminin azalması arasında bir benzerlik kurulabilir. 1956'da stratejik geçit olan Süveyş'in kapanabildiğini gören batılı ülkeler petrolü ve diğer ürünleri taşımak için alternatif araçlar ve güzergâhlar geliştirmişlerdi ve bu nedenle 1967 yılında Süveyş Kanalı stratejik bir silah olarak kullanılamamıştı. Aynı şekilde, 1973 yılında petrolün kendilerine karşı stratejik bir silah olarak kullanıldığı ve kapitalist sistemin hayatiyetini tehdit ettiğini gören batılı ülkeler geliştirdikleri yeni stratejik planlar ve enerji güvenliği uygulamaları ile petrolü stratejik bir silah olmaktan çıkarmışlardır.

1980'li yılların başı itibariyle Mısır Arap dünyasından dışlanmış durumdaydı. Oysa 1973 yılında Mısır-Suudi iş birliği sayesinde petrol etkin bir araca dönüşmüştü. 1970'li yıllardaki kimlik tanımlamaları ile birlikte benzer birliktelikler oluşmadığı ve Batı dünyasının Arap petrolüne olan bağımlılığı azaldığı için, petrolün yeniden bir silah olarak kullanılma ihtimali düşmüştü.

1990'lı yılların başında Petrolün Batı'ya karşı bir dış politika aracı ve silah olarak kullanılması olasılığı Arap-İsrail çatışmasına bağlı olarak devam etmekteydi.

⁵⁹³ Ahmet, **Te'sîru** ..., s. 92.

⁵⁹⁴ Ahmet, **Te'sîru** ..., ss. 92-3.

Filistin barışının gerçekleşmesi durumunda bu olasılık ortadan kaldırılabildi. Aksi halde petrol 1973 koşullarından daha ağır bir silaha dönüşebilirdi. Çünkü 1973 petrol şoku sırasında İran, İsrail için fiili bir müttefikti. Devrimden sonra ise İsrail için amansız bir bölgesel düşman haline gelen İran'ın da Körfez ülkeleri ile birlikte petrol silahına başvurması 1973 koşullarından çok daha ağır sonuçlar doğurabilirdi.⁵⁹⁵

ABD'nin Körfez monarşileri ile yürüttüğü yakın ilişkiler de petrolün silah olarak kullanılması olasılığını azaltmıştır. Böylesine karmaşık ilişkiler ağı içerisindeki bir bölgede bulunan Körfez monarşileri ile ABD arasındaki yakın ilişkilerin Soğuk Savaş'la birlikte sona ermesi beklenemezdi.

Petrolün ve gelirlerinin bir silah olarak kullanılıp kullanılmadığının net olarak anlaşılabilmesi için fiyat ve üretim politikaları, silah alımları ve petrol gelirlerinin bir yatırım aracı olarak nasıl değerlendirildiği gibi hususların detaylı olarak ele alınması gerekmektedir.

III. ÜRETİM VE FİYAT POLİTİKALARI

Körfez ülkelerinin üretim ve fiyat politikaları piyasa zorunlulukları, tüketici ülkelerden ya da Arap milliyetçiliği ve radikalizm gibi yerel ve bölgesel unsurlardan gelen baskılardan oluşan faktörlerin kesişim noktasında belirlenmiştir. Piyasa zorunluluklarının üretim ve fiyat politikaları üzerindeki etkilerini ikinci bölümde ele almıştık. Bu bölümde ise ekonomik kaygıların, dış baskıların ve yerel ve bölgesel kimlik unsurlarının fiyat ve üretim politikaları üzerindeki muhtemel etkilerini incelemeye çalışacağız.

1973 yılında uygulanan petrol ambargosu ve petrol üretiminde kısıntıya gidilmesi gibi politikaların batılı ülkelere Arap – İsrail çatışmalarına karşı tutumları nedeniyle bir uyarı mesajı olduğu genel kabul edilen bir görüş haline gelmiştir. Ne var ki, Körfez ülkelerinin petrol üretimi ve fiyatı ile ilgili politikalarında asıl etkenin piyasa koşulları ve ekonomik kaygılar olduğu ileri sürülebilir. Yeni enerji kaynaklarının petrolün yerine geçip geçemeyeceği, ideal petrol fiyatlarının ne olduğu, enflasyon,

⁵⁹⁵ Gause, *Oil Monarchies...*, s. 180.

doların gelecekteki değeri, batılı ülkelerdeki yatırımların güvenliği ve geleceği, fiyatlardaki yükselmenin petrol tüketimini nasıl etkileyeceği, üretimin artırılması halinde diğer OPEC ülkelerinin nasıl tepki verecekleri gibi sorular da üretim ve fiyat politikalarının belirlenmesi noktasında bir dereceye kadar etkili olmaktadır. Bu noktada Körfez ülkelerinin ekonomilerinin tümüyle petrole dayalı olması, petrol üretiminde ve gelirlerinde görülecek ciddi düşüşlerin bu ülkelerin ekonomileri kadar, siyasetlerini ve kimlik politikalarını da derinden etkileyebileceği yönündeki düşünceler etkili olmuştur.

A. Yapısal Zorunluluklar ve Dış Baskılar

Hegemonya teorilerine göre, hegemon devlet uluslararası ekonominin düzenliliği, güvenliği ve uluslararası rejimleri sürdürebilmek için bir takım fedakârlıklarda bulunmaktadır. Bazı teorisyenler ise bu görüşe karşı çıkmakta ve realistlerin yük paylaşımını (burden-sharing) teşvik için bu tür görüşler ileri sürdüklerini söylemektedirler.⁵⁹⁶ Bu açıdan bakıldığında ABD, örneğin Bretton Woods sonrası kurmaya çalıştığı parasal rejimi sürdürebilmek için Körfez ülkelerinin üretim ve fiyat politikalarını kendi talepleri doğrultusunda yönlendirmiştir. 1970’li yılların başlarında dünya finansal ve parasal sisteminde görülen değişikliklerin tümü son kertede ABD’nin rızası ve izni ile gerçekleştiği ve petrol üreten ülkelerin petrolü dolar karşılığında satma yönündeki ABD baskılarını kabul ettikleri bilinmektedir. Bu durum Körfez ülkelerinin yeni uluslararası para düzeninde üzerlerine düşen yükü paylaştıkları anlamına gelmektedir.

Öte yandan ABD, petrol piyasası üzerindeki kontrolünü sürdürebilmek için ‘uluslararası bir petrol rejimini’ elinde tutmuştur. Yani petrolün çıkarılması, işlenmesi, pazarlanması ve New Jersey’de kurulan borsa aracılığıyla petrol fiyatlarının belirlenmesi gibi alanlarda adı konulmamış; bütünleşik ve serbest pazar yasalarına tümüyle aykırı bir kontrol sistemi kurulmuş ve bu şekilde Körfez bölgesindeki ABD mevcudiyetinin tüm ağırlığı ile sürmesi sağlanmıştır.*

⁵⁹⁶ Bk.: Susan Strange, “The Persistent Myth of Lost Hegemony”, **International Organization**, v 41, 1987, s. 554.

* Keohane’e göre, herhangi bir rejim bir kez oluşturulduktan sonra, bu rejimi var eden hegemon güç ya da güçler etkinliğini kaybetse ya da tamamen ortadan kalksa bile, rejim varlığını sürdürmeye devam eder.

Yegâne gelir kaynağı petrol olan Körfez ülkelerinin ekonomilerinin petrol fiyatlarına ve küresel petrol talebine göre değişiklik göstermesi nedeniyle, bu ülkeler ekonomik bakımdan bağımlıdır.* Körfez ülkeleri ekonomilerinin üretimde yeterli çeşitliliğe sahip olmamaları⁵⁹⁷ bu bağımlılığı daha da derinleştirmektedir. Bu durumun farkında olan Suudi Arabistan kendini sadece kendi ülkesindeki, bölgesindeki, hatta OPEC ülkelerindeki ekonomik durumu değil, petrol fiyatlarının tüketici ülke ekonomileri üzerindeki etkisini de göz önünde bulundurmak zorunda hissetmiştir. Bu nedenle Körfez ülkeleri ABD'den gelen baskılardan etkilenmiş ve petrol fiyatlarının artırılması yönünde OPEC' ten gelen istekleri sınırlandırma yoluna gitmiştir. Süreç içerisinde Suudiler batılı ülkelerin çıkarları ile Suudi Arabistan'ın çıkarlarının özdeş olduğunu düşünmeye başlamışlardır. Çünkü petrol fiyatlarının Batı ekonomilerine zarar verecek düzeye yükselmesi Suudi Arabistan'ın bu ülkelerde yaptığı yatırımlara zarar verecek, petrol talebini azaltacak ve OPEC dışındaki ülkelerde petrol keşiflerini artıracaktı.

1973 petrol krizini ortaya çıkaran en önemli neden olarak savaş sonrasında olgunlaşan kapitalizm içerisindeki genel çelişkilerin, özellikle de ABD'nin gittikçe daha tek taraflı ve yağmacı bir başat güç haline gelmesinin sonucu olduğu ileri sürülmüştür.⁵⁹⁸ Bu açıdan bakıldığında, 1973 petrol krizini ortaya çıkaran ve Körfez ülkelerinin 1970'li ve 1980'li yıllardaki politikalarını biçimlendiren en önemli nedenlerden birinin Bretton Woods dünya parasal sisteminin çöküşü ve yeni ortaya çıkan düzenin henüz istikrar kazanamaması olduğu ileri sürülebilir. Nitekim bazı yazarlar o günlerde çökmüş bulunan Bretton Woods sisteminin yerine ikame edilmeye çalışılan yeni parasal sistemin, petrol krizinin en büyük nedeni olduğunu, çünkü Bretton Woods'un çöküşü ile birlikte 1970 yıllarda sadece petrolün değil, pek çok sanayi

Bk. Keohane, **After Hegemony ...**, s. 144. Ne var ki, kurucusunu ve himayecisini kaybeden rejimler maddî temellerini de kaybetmiş olacaklarından, rejimlerin varlıklarını sürdürmelerinin, aktörlerin bunlara bağlı kalmalarına, yani bunları sürekli olarak yeniden üretmelerine bağlı olduğu ileri sürülebilir.

* Ekonomik bağımlılık (economic dependence) bir ülke ekonomisinin diğer bir ülkedeki ya da ülkelerdeki ekonomik gelişmelere göre değişkenlik göstermesidir. Bk. Theotonio Dos Santos, "The Structure of Dependence", **The American Economic Review**, Vol. 60, May 1970, s 232.

⁵⁹⁷ Mohamed A. Ramady, **Saudi Arabian Economy**, USA: Springer Science & Business Media, 2005, s. 25 vd.

⁵⁹⁸ Bromley, **American Hegemony ...**, ss. 242-3.

hammaddesinin ve gıda maddelerinin fiyatlarının da birkaç yıl içerisinde üçe dörde katladığını ileri sürmektedirler.⁵⁹⁹

Döviz cinsi ve gümrük vergisi uygulamaları gibi bazı iktisadi araçlar petrol gibi uluslararası stratejik önem taşıyan malların fiyatlarının ve bunlardan elde edilecek gelirlerin belirlenmesi amacıyla kullanılabilir. Bretton Woods sisteminin çöküşü ile ilgili olarak yazılan kimi makalelerde, yükselen petrol fiyatlarının uluslararası yeni parasal düzende ABD dolarının konumunu güçlendirmek üzere kullanıldığı ileri sürülmektedir.⁶⁰⁰ Bu yöndeki faaliyetler ilk kez 1960'lı yılların başlarında ortaya çıkmış, 1968 yılında altın –dolar standardı efektif olarak sona ermiş, 1971 yılında ise Nixon yönetimi tarafından resmen sona erdirilmiştir. ABD, Avrupa para birimlerinin altın ile arasındaki bağı koparmış bulunan dolara karşı değerlendirilmesi yönündeki isteklerini -Avrupa ülkelerinden ithal edilen ürünlere ilave gümrük vergileri koymak gibi önlemlere de başvurarak- kabul ettirmiştir. 1973 yılında ise, dolar standardı da ortadan kaldırılmış ve Alman markı başta olmak üzere Avrupa para birimlerinde dalgalı kur sistemine geçilmiştir.⁶⁰¹ Bretton Woods ile oluşturulan altın–dolar standardının ortadan kalkması ile petrol krizi ve petrolün dolar üzerinden fiyatlandırılması arasında bir ilişkinin varlığı güçlü bir olasılıktır.

Bretton Woods para sisteminin ortadan kalkması ile petrol fiyatlarının dörde katlanması arasında doğrudan bir ilişki olup olmadığını saptamak mümkün değilse de, bu konuda bir takım tahminler yapmak mümkündür. Doların petrol alış verişinde değişim aracı olarak kullanıldığı, dolayısıyla uluslararası ticaretin en temel mallarından olan petrol fiyatların bir anda dörde katlanmış olması nedeniyle dolar kullanımının daha da yaygınlaşmış olduğu bir gerçektir. ABD'li karar alıcıların bu hususu göz önünde bulundurarak başta Suudi Arabistan olmak üzere etkileyebileceklerini düşündükleri petrol üreticisi ülkeler üzerinde bu yönde çalışmalar yapmış olmaları ihtimali göz ardı edilmemelidir.

⁵⁹⁹ Paul Horsnell and Robert Mabro, **Oil Markets and Prices: The Brent Market and the Formation of World Oil Prices**. Oxford: Oxford University Press, for the Oxford Institute for Energy Studies, 1993, s. 68.

⁶⁰⁰ Bk. Gökay, s. 16.

⁶⁰¹ Andrew Wyatt – Walter, 'The United States and Western Europe: the Hegemonic Stability', Ed. Ngaire Woods, **Explaining International Relations since 1945** içinde (126-155), Oxford: OLP, 1996, s. 151.

Petrol kaynaklarının kontrolünün ve fiyatları belirleme inisiyatifinin bölge ülkelerine bırakılması karşılığında, petrol ticaretinin münhasıran ABD doları ile yapılması yönünde örtülü anlaşmaların yapılmış olması, ya da ABD'nin Körfez ülkelerini kasıtlı bir biçimde kenarda tutarak tek başına uyguladığı politikalar sonucu durumun bu noktaya gelmiş olması ihtimali oldukça yüksektir.

1970'lerin ortasında siyasi bakımdan elverişli bir ortam olduğu gerçeğinden hareket eden kimi analizcilere göre, petrol patlaması ABD ve Suudi Arabistan arasında varılan uzlaşımın bir sonucu olmalıydı. İddialara göre, Suudi Arabistan petrol üretimini fiyatları 'makul' bir düzeyde tutacak şekilde ayarlayacak, petrolden elde ettiği servet sayesinde Arap siyasetini ılımlı hale getirmek için çaba gösterecek ve sahip olduğu petrodolarları ABD finans kurumları aracılığıyla değerlendirecekti. Buna karşılık ABD de Suudi Arabistan'a askeri koruma ve ekonomisini çeşitlendirmesi için gerekli olan teknolojiyi temin edecekti.⁶⁰²

Kimi yorumcular da Suudi Arabistan'ın 1974 yılında üretimi belirli bir oranda sürdüreceğine, fiyat istikrarını temin edeceğine ve ABD'deki Suudi yatırımlarını geri çekmeyeceğine dair ABD ile bir anlaşma yaptığını, buna karşılık ABD'nin de Suudi hanedanlığının devam etmesi güvencesi verdiğini ima eden yorumlar yapmaktadırlar. Aynı yorumcular, Kral Fahd tarafından 1977'de gerçekleştirilen Washington ziyaretinde Suudi Petrol üretiminin 1977'nin ikinci yarısında günlük 9,5 milyon varile, 1978'de 10,4 milyon varile çıkarılması ve bu üretimin 8,5 milyon varili aşan kısmının ABD'ye tahsis edilmesi yönünde bir anlaşma yapıldığını ileri sürmektedirler. Buna göre, eğer böyle bir anlaşma yapılmamış olsaydı, 1977 Suudi petrol üretimi günlük ortalama 9 milyon varil civarında olacak, 1978'de üretimin fazla olduğu piyasa koşullarında Suudi petrol üretimi düşecek İran Devrimi ile birlikte yeniden artış kaydedecekti. Oysa Suudi petrol üretiminin yüksek kalması nedeniyle, 1977 ve 1978 yıllarında petrol fiyatları yerinde saymış, hatta dolardaki enflasyon nedeniyle bir miktar düşüş gerçekleşmiştir.⁶⁰³

Nitekim fiyat politikalarını etkileyen en önemli faktörlerden biri petrol fiyatlarının dolar üzerinden belirlenmesi zorunluluğuydu. Petrolün dolar ile

⁶⁰² Alnasrawi, **age.**, s. ss. 109-113;

⁶⁰³ J. B. Kelly, **Arabia, the Gulf and the West**. New York: Basic Books, 1980, ss. 263 – 64.

hesaplanmasının doların küresel değişim aracı olarak kalmasını sağlaması bir yana, doların değer kaybetmesi ile birlikte petrol fiyatlarının da değer kaybetmesi, yani gelişmiş ülkelere ve tabii ki ABD'ye ucuz enerji temini anlamına da gelmekteydi.

Gisselquist gibi bazı yorumculara göre, uluslararası piyasalarda her geçen gün değer kaybetmekte olan ABD dolarının itibarını kurtarmak isteyen ABD'li yetkililer petrol ile ilgili işlemlerin ABD doları ile yürütülmesi koşulu ile üretici ülkelerin kendi istekleri doğrultusunda bazı kararlar almalarına göz yumulacağı sinyali vermiş, hatta bu koşullarda petrol fiyatlarının yükselmesini sağlamıştır.⁶⁰⁴ Bu görüşe göre, Almanya ve Japonya'nın üretici rekabet gücünü sınırlandırmak isteyen ABD, çok uluslu petrol şirketleri ve OPEC ile anlaşarak fiyatları yükseltmiştir. Bu iddiaya göre, dolar üzerinden işlem gören petrol fiyatlarının yükselmesine bağlı olarak uluslararası piyasalarda dolara olan ihtiyaç da artmış ve dolar uluslararası işlemlerde kullanılan temel para birimi olma özelliğini bu sayede korumuştur. Bu iddiayı destekleyenler, ileriki dönemlerde Filistin sorununun olanca yoğunluğu ile hissedildiği 1980'li yılların başlarında, petrol fiyatlarının düşmesini iddialarına kanıt olarak sunmaktadırlar.⁶⁰⁵

Bu görüş Filistin sorunu ile petrol fiyatlarının yükselmesi arasında bir ilişki olmadığını, eğer böyle bir ilişki olsaydı etkisinin 1980'li yıllarda da artması, 1970'li yıllarda ortaya çıkan petrol krizinin bu yıllarda da sürmesi gerektiğini ima etmektedir. Yine de hatırlatmak gerekir ki, petrol fiyatlarındaki düşüşler ya da yükselişler temelde arz-talep dengesinde görülen değişimlerle ilgilidir ve ekonominin temel kuralları açısından değerlendirildiğinde 1980'li yıllardaki fiyat düşüşünün daha ziyade alternatif enerji kaynaklarının geliştirilmesi, dünyanın başka bölgelerinde yeni petrol alanlarının bulunması ve işlenmeye başlaması vb. nedenlerden dolayı petrol arzının talebi aşmasından kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır. Eğer bu noktada petrol ile ilgili aktörlerin herhangi bir müdahalesinden söz edilecekse, bu müdahalenin arz-talep dengesinin değiştirilmesi yönünde gerçekleştiği kabul edilmelidir.

⁶⁰⁴ Konu ile ilgili iddialara bir örnek olmak üzere bk., D. Gisselquist, **Oil Prices and Trade Deficits: US Conflicts with Japan and West Germany**, New York: Praeger, 1979, p. 1-2, 10-13, 57-63.

⁶⁰⁵ Gisselquist, 63.

Öte yandan, 1979 petrol şoku öncesinde petrolün dolardaki değer kaybı nedeniyle değer kaybettiği, dolayısıyla, petrol fiyatlarının çeşitli para birimlerinden oluşan bir sepete göre belirlenmesi gerektiği OPEC ülkeleri tarafından sıkça dile getirilmiştir.⁶⁰⁶ Körfez ülkeleri ile ABD arasındaki güvenlik ilişkilerinin doruk noktasına eriştiği 1990'lı yılların başında ise, dolardaki değer kaybına rağmen, bu tür yakınmalara rastlanmamıştır.⁶⁰⁷ Bu da, Körfez ülkelerinin aslında piyasa koşullarına göre hareket ettiklerini ve üretim ve fiyat politikaları ile batılı ülkelerin davranışlarını değiştirmenin asıl amaç olmadığını ortaya koymaktadır.

1974 yılından itibaren Suudi Arabistan fiyatların artırılması yönünde OPEC üyelerinden gelen talepleri sınırlandırıcı politikalar izlemiştir. Nitekim 1976 Aralık ayında OPEC'in Doha'da gerçekleştirdiği toplantıda üyelerin büyük çoğunluğu fiyatlara hemen %10 zam yapılmasını ve %5'lik ikinci bir zammın bunu izlemesini talep etmişlerdir. Sadece Birleşik Arap Emirlikleri'ni arkasına alan Suudi Arabistan %5'lik bir zamda ısrar etmiş ve fiyat birliğini koruma amacıyla 1977'de yılın geri kalanında diğer üyelerin fiyatları sabit tutma güvencesi vermeleri karşılığında %5'lik bir fiyat artışını daha kabul etmiştir. Suudi Arabistan pozisyonunu sağlama almak amacıyla 1977 yılı boyunca üretimi günlük yaklaşık 9,2 milyon varil düzeyinde tutmuştur.

Bu karar 1978 yılı boyunca arzın talebi aştığı ılımlı bir piyasanın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yeni Carter yönetiminin desteğini kazanma isteğinin bu dönem Suudi Arabistan'ın kararları üzerinde etkili olduğu ileri sürülebilir. Bu durum Suudi Arabistan'ın fiyat politikalarını ABD'den gelen taleplere göre düzenlediğini, ya da en azından kısa vadeli değil uzun vadeli kar ve siyasi istikrar amaçlarına uygun olarak yürütmeye çalıştığını ortaya koymaktadır. Güvenlik, savunma ve silah alımı konularında ABD'ye bağlı olmaları nedeniyle bu ülkeler ılımlı davranışları sayesinde ABD'den silah alımı konusunda Kongre'nin engellemelerini daha kolay aşacaklarını düşünmüş olabilirlerdi. İlimli politikalar ile ABD'nin genel Ortadoğu politikaları üzerinde etkili olma beklentisi de, bu ülkelerin petrol politikaları konusunda etkili olmuş olabilirdi.

⁶⁰⁶ Alnasrawi, **Arab Nationalism ...**, s. 77.

⁶⁰⁷ Walter Russel Mead, "An American Grand Strategy: the Quest for Order in a Disordered World", **World Policy Journal**, Vol.10, No 1, Spring 1993, ss. 9-37.

Aynı zamanda, bir yandan OPEC liderliğini ellerinde tutmak isteyen Suudiler, diğer yandan Avrupa ülkelerinin ekonomilerinin bir an önce düzelmesini beklemekteydiler, çünkü kendi ekonomilerinin geleceği Avrupa ekonomilerine bağlıydı. Tüm bu sayılanlar Körfez ülkelerinin petrol ile ilgili olarak verdikleri kararlarda siyasi ve ekonomik faktörlerin aynı anda ve eşit düzeyde etkili olduğunu ve Körfez ülkelerini görece mütevazı fiyatlardan yüksek üretim yapmaya zorladığını göstermekteydi.

Claes'ın da belirttiği gibi, İran'ın düşük fiyat politikaları nedeniyle Suudi Arabistan'a şiddetle karşı çıktığı, hatta bunu İran'ın çıkarlarına dönük bir saldırı olarak nitelediği bir dönemde, 1977 Aralık ayında, Şah ABD Başkanı Carter'ı ziyaretinin ardından fiyat artırma taleplerinden vazgeçmiştir.⁶⁰⁸ Suudi Arabistan'ın da aynı zamanda benzer baskılara muhatap kalmış olması kuvvetle muhtemeldi. OPEC üretiminin %48'ini elinde tutan Suudi Arabistan ve İran'ın birlikte davranmaları karşısında diğer üyelere yapacak pek fazla bir şey kalmamıştır.

1975-79 yılları arası dönemde Körfez ülkelerinin bütçe giderleri petrol politikaları üzerinde, muhtemelen, fazla etkili olmamıştır. Çünkü Körfez ülkelerinin bazılarında görülen bütçe açıkları belli düzeyde bir fiyat artışı ya da üretimin kısıtlanması ile karşılanabilir düzeylerde kalmıştır. Tersine, bu dönemde Suudi petrol üretimi diğer OPEC üyesi ülkeler lehine önemli ölçüde kısıtlanmıştır. Körfez ülkelerinin bu dönemde fiyatları artırma konusunda OPEC üyelerinden gelen baskılara direnmeleri, üretimi düşürme yönünde verilen kararların Washington politikalarının beğenilmediği yönünde mesajlar içerdiği iddialarını gölgelemektedir.

Petrol üreticisi diğer ülkelerden gelen baskılar Körfez ülkelerini Batı yanlısı olarak suçladıkları için, bunu göğüslemek isteyen Suudiler 1981 yılı politikalarını OPEC içerisinde fiyatların yeniden birleştirilmesi ve enflasyonla ve dövizdeki dalgalanmalarla orantılı olarak artacak şekilde yeniden düzenlenmesi amacı taşıyacağını açıklamışlardır.⁶⁰⁹ Ama bu dönemde arzın talepten fazla olmasına rağmen Suudiler günlük petrol üretimini 9,5 milyon varil civarında tutmaya devam etmişlerdir. Diğer

⁶⁰⁸ Claes, s. 222.

⁶⁰⁹ Petrol Bakanı Yamani'nin Al-Majallah (Londra) dergisine OPEC petrol fiyatları ile ilgili olarak verdiği demeçten, **FBIS**, (Foreign Broadcast Information Service), "Daily Report: Middle East and Africa", June 9, 1980, ss. C1-C3.

OPEC ülkeleri kendi petrollerinin fiyatını 32 dolar olarak belirledikleri halde Suudi Arabistan petrolün varilini 28 dolardan satmayı sürdürmüştür. Bu yıllarda Suudi Arabistan'ın dış ticaret bakımından ihtiyaç duyduğu ihracat miktarının günlük 5,5 milyon varil olduğu ileri sürülmekteydi.⁶¹⁰ Suudiler petrol üretiminde bir indirime gitmeyip günlük 9,5 milyon varil sınırını korumuşsa da OPEC ülkelerinde çökmek üzere olan petrol fiyatı birliği politikasını canlandırmak için satış fiyatını 30 dolara yükseltmiştir.⁶¹¹

Suudi Arabistan'ın üretimi günlük 8,5 milyon varile düşüreceği yönünde tahminler yapıldığı sırada İran – Irak Savaşı patlak vermiş ve Suudi Arabistan günlük petrol üretimini bir milyon varil daha artırarak maksimum üretim kapasitesine (10.5 milyon varil) ulaşmıştır. OPEC üyesi diğer ülkeler 1981 yılı boyunca maksimum üretim kapasitesini sürdüren Suudi Arabistan'dan şikâyetçi olmaya başlamışlardır. Haziran 1981 Cenevre (OPEC) toplantısının ardından fiyatların yılsonuna dek dondurulduğu ilan edilse de Suudi Arabistan fiyatların daha fazla düşmesini engellemek amacıyla üretimi azaltma taleplerini reddetmiştir.

Ağustos 1981'de Cenevre'de gerçekleştirilen özel OPEC toplantısında fiyat birliğini sağlama yönündeki girişimler yine başarısız olmuştur. Bunun üzerine Suudi Arabistan fiyatların ani bir erozyona maruz kalmasını engellemek için üretimi günlük 9 milyon varile indirme kararı almıştır. 1980-81 yıllarında gerçekleşen olaylar Suudi Arabistan'ın üretim oranlarını ve fiyatı tek başına kontrol edemeyeceğini göstermiştir.

İran-İrak Savaşı, üretimde beklenildiği kadar fazla bir düşüşe neden olmadıysa da, petrol piyasasının ne denli kırılgan olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Tüketici ülkelerin yeterli miktarda stoka sahip olmaları ve Suudi Arabistan'ın üretimi artırması bir panik oluşmasını engellemiştir. İran ve Irak 1981 yılında pazara geri

⁶¹⁰ Admiral Stansfield Turner, "The Stupidity of "Intelligence", **Washington Monthly**, Vol. 18, February 1986 s.214.

⁶¹¹ Horsnell and Mabro, s. 67. Hornshell'e göre, 1980 yılının ilk aylarında ABD Stratejik Petrol Rezervleri (SPR) için petrol alımına yeniden başlamayı düşünmekteydi. Ama talebin artması ile fiyatların daha da artmasından kaygı duyulmaktaydı. Suudi Arabistan'ın üretimi 8,5 milyon varile düşürmesi olasılığı bu kaygıları iyice derinleştirmekteydi. Gerçi Suudi Arabistan üretimi kısacağı yönünde herhangi bir tehditte bulunmamıştı ama ABD'li yetkililer Suudilerin bir misilleme yapmasından çekinmekteydiler. ABD sonbahara kadar STR için petrol alımlarında herhangi bir artışa gitmemiş ve günlük 100.000 varil sınırında kalmıştır. Age ve yer.

döndüklerinde Suudi Arabistan'ın üretimi eski düzeyine getirmesi için baskı yapmaya başlamışlardır ama fiyatların 32 dolar civarında sabitlendiği bir arz-talep dengesinin eninde sonunda sağlanması gerekmiştir ve bu da 1981'in son döneminde gerçekleştirilmiştir.

Yine de, Suudi Arabistan OPEC içerisindeki “petrol şahinleri” olarak nitelenen ve çoğunluğunu Arap milliyetçisi ülkelerin oluşturduğu bazı ülkelere karşı fiyatları ya da üretim oranlarını belirleyecek araçlara sahip olmuş ve ılımlı fiyat politikasını sürdürmüştür. Çok büyük rezervleri, görece az nüfusu ve petrolden elde ettiği gelirlerin büyük bir bölümünü batılı ülkelere yatırım yapmış olmanın verdiği rahatlık nedeniyle ‘esneklik kapasitesine sahip’ (swing position) olan Suudi Arabistan diğer petrol üreticisi ülkelere isteklerini büyük ölçüde kabul ettirecek bir güce sahipti. Bu da, Spero'nun da dediği gibi, Suudi Arabistan'ı nüfus bakımından kalabalık ama petrolden elde ettikleri gelirlerle kalkınma hamlesi yapmak isteyen ve Arap milliyetçiliğine dayalı politikalar üreterek Körfez ülkelerini zor durumda bırakan Irak ve Libya gibi ‘fiyat şahini’ ülkelerle karşı karşıya getiriyordu.⁶¹² Bu ve benzeri nedenlerden dolayı Körfez ülkelerinin fiyat politikalarının salt piyasa koşulları tarafından belirlendiğini ve kimlik politikalarından hiç etkilenmediğini ileri sürmek zordur.

B. Kimlik politikalarının fiyat politikaları üzerindeki etkileri

Moran'a göre, 1978 Aralığından, 1979 Şubat ayına kadar geçen süre Suudi petrol politikalarını açıklama bakımından en zor dönemlerden biridir. Camp David'in ardından kimi Suudi yöneticiler üretimin azaltılmasını önermekteydiler. Oysa 1978 Aralık ayında Suudi petrol üretimi o zamana dek en yüksek miktar olan günlük 10,2 milyon varil dolayında gerçekleşmiştir.⁶¹³ Ama üretimdeki bu artış büyük ölçüde İran'da üretimin kesintiye uğramasından kaynaklanmaktaydı. 1979 Ocak ayı başında OPEC petrol fiyatlarının kademeli olarak artırılması kararını almıştır. 20 Ocak'ta ise Suudi yetkililer günlük üretimi tavanını 9,5 milyon varil ile sınırlandırdıklarını açıklamışlardır. Şubat ayı başında İran'da Şah rejimi çökmüş ve iktidarı ele geçiren

⁶¹² Joan Edelman Spero, **The Politics of International Economic Relations**, St. Martins: New York, 1990, s. 270.

⁶¹³ Francisco Parra, **Oil Politics: A Modern History of Petroleum**, New York: I. B. Tauris, 2004, s. 216.

Humeyni Suudi Arabistan'ı düşük fiyattan aşırı üretim yapmakla eleştirmeye başlamıştır.⁶¹⁴

Bu durumda Suudi Arabistan'ın OPEC içerisindeki üstün konumunu kullanarak ve ABD ile anlaşarak ekonomisi büyük ölçüde petrole bağlı olan İran'ı zor durumda bırakmak için fiyatları düşürmüş ve üretim politikalarını stratejik amaçları için kullanmış olabilirdi. Fiyatlar ve üretim stratejik amaçlara göre düzenlenmiş olsa bile, bunun ardındaki kimlik ile ilgili kaygılar göz ardı edilmemelidir. Çünkü Şah'ın İran'ı Körfez ülkeleri için sadece bir rakip iken, devrimden sonra ortaya çıkan 'Şii' İran Körfez ülkeleri için amansız bir düşman haline gelmiştir.

Kimi yorumcular 1978-79 dönemindeki karmaşanın bir nedeni olarak bu dönemde Suudi hanedanlığı içerisinde bir uzlaşmaya varılamamış olmasını göstermektedirler.⁶¹⁵ Eğer bu doğruysa, hanedan içerisindeki belirsizlik dönemi oldukça kısa sürmüştür. Ama eğer Camp David anlaşmalarının ardından Washington üzerinde bir baskı oluşturma amacıyla böyle davranıldı ise bunda pek fazla başarılı olunduğu söylenemez. Öte yandan, bu dönemde Suudilerin üretimi kısıması petrol fiyatlarının artmasına neden olmuş ve petrol piyasasına belirsizlik hâkim olmuştur.

Suudi Arabistan'ın üretim ve fiyat politikaları ile ilgili olarak aldığı kararları Arap – İsrail sorunu ile nadiren ilişkilendirmiştir. 1973 Ekim Savaşı ve 1979 ilkbaharındaki tartışmalı kararlar dışında, Suudi Arabistan ABD politikalarından duyduğu memnuniyetsizliği petrol üretimi ve fiyatları üzerinde manipülasyon yaparak gösterme yoluna gitmemiştir. Yine de, Suudi Arabistan üretimin talebi aştığı anlarda Irak ve İran gibi OPEC üyesi komşularından gelen üretimi kısma taleplerine karşı duyarlı davranmıştır. Tüketici ülkelerden gelen üretim kapasitesinin artırılması talepleri ve baskılar karşısında ise, muhtemelen Arap milliyetçiliğini kullanmaya çalışan fiyat şahini ülkelerden gelen baskıları sınırlamak için, ağırdan almıştır.

Nitekim üretim ve fiyat politikalarının siyasi bir etki aracı olarak kullanılması en azından söylem düzeyinde devam etmiştir. Quandt'ın da dediği gibi, bizzat Suudiler

⁶¹⁴ Morris. A. Adelman, **The Economics of Petroleum Supply: 1962-1993**, Cambridge: The MIT Press, 1993, 84.

⁶¹⁵ Moran s. 241.

petrol ile ilgili olarak aldıkları kararlardaki siyasi mülâhazaların etkisini zaman zaman vurgulamaktaydılar.⁶¹⁶

Fiyatların yüksek olması ve yüklü miktarda finansal fazla sağlanması Batı'nın İsrail politikalarını etkileyebilirdi. Buna karşılık, petrolün piyasanın kaldıracabileceğinden daha düşük fiyatlara satılması da siyasi mülâhazalar içermekteydi. Buna göre, dünya piyasalarının petrol kıtlığı ile sarsılması halinde batılı ülkeler enerji açıklarını kapatmak için Sovyetlere yönelebilir ve Batı toplumları Sovyet etkisine açık hale gelebilirdi. Körfez ülkelerinin Batı'dan gelen bu yöndeki telkinlere kulak vermiş olmaları kuvvetle muhtemeldi.

Körfez ülkelerinin iç politikaları açısından bakıldığında milliyetçi ve muhafazakâr çevrelerden üretimde ciddi kısıtlamaya gidilmesi yönünde gelen talepler, karar alma mekanizmalarında karşılık bulamamıştır. Hanedanlıklar kendilerini uzun vadeli ekonomik mülâhazalar kadar kısa vadede gelirleri artıracak politikalarla da ilgilenmek zorunda hissetmişlerdir. Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri kendi durumlarının çok hassas olduğunu düşünmüş ya da güçlerini maksimize etme yolunu tercih etmiş olsaydılar üretim ve fiyat konularında daha saldırgan politikalar geliştirebilirlerdi ama büyük olasılıkla güçlerinin sınırlı olduğunu düşünmekteydiler.

Sonuç olarak, Körfez ülkeleri petrol üretimi ve fiyat konusunda ılımlı denilebilecek politikalar izleye gelmişlerdir. Hinnebusch'un da dediği gibi, bu politikalar Suudi Arabistan'ın petrol üreticileri ile tüketicilerinin çıkarlarını uzlaştırma, petrol piyasalarının istikrarını koruma, hatta yüksek enerji fiyatları nedeniyle ortaya çıkacak enflasyon ve durgunluk riskine karşı küresel ekonomiyi koruma gibi konulardaki sorumluluk anlayışını yansıtmıştır.⁶¹⁷

Suudi Arabistan'ın bu dönemde uyguladığı ekonomik ve siyasi, hatta kimliklerle (İslam ve Arap milliyetçiliği ile ilgili) politikalarının keskin bir şekilde ayrıştığını ileri sürmek zordur. Bütünüyle siyasî ya da dini motivasyonların etkisiyle olduğu düşünülen 1973–74 üretim kısıntılarının bile ekonomik bakımdan büyük kazanç

⁶¹⁶ William Quandt, **Saudi Arabia in the 1980s: Foreign Policy, Security and Oil**, Washington DC: Brookings Institution, s. 133.

⁶¹⁷ Hinnebusch, s. 43.

sağladığı görülmüştür. Suudi Arabistan'ın öteki OPEC ülkelerine göre daha ılımlı bir fiyat politikası izlemesinin kısa dönemde göz ardı edilebilir gelir kaybına neden olduğu ama uzun vadede petrolü ikame edecek enerji kaynakları geliştirilmesinin önüne geçtiği, uluslararası ekonomik düzenin istikrarı ve doların gücünü koruması açılarından Suudi çıkarlarına hizmet ettiği ileri sürülmüştür.⁶¹⁸ Bu noktada ABD'den gelen telkin ve baskıların da etkisi büyük olmuştur. Zaten etkisini kaybetmiş bulunan Arap milliyetçiliğini de kullanarak Körfez ülkelerini fiyat artırmaya zorlayan Irak ve Libya gibi ülkelerin etkisi sınırlı kalmış, uluslararası sistemin ekonomik ve siyasi yapısı, ya da başat güçlerin istekleri daha baskın gelmiştir.

Öte yandan, istikrarlı fiyat ve piyasa politikalarını iç ve dış politikada egemenlik, beka ve kimlik politikalarından soyutlayarak ele alma imkânı da yoktur. Çünkü Körfez ülkeleri bu sayede İran'dan ve etkisini her geçen gün biraz daha kaybetmekte olan Arap milliyetçiliğinden rejimlere yönelik tehditlerin önüne geçme noktasında maddi kaynak oluşturarak kimlik inşası ve beka sorunlarını çözmeye çalışmışlardır. Körfez ülkeleri bu şekilde çağın baskın normu olan ulusal (Arap dünyası bağlamında ülkesel) egemenlik normuna uyum sağlama yolunda ciddi mesafe kat etmiş olmaktadır.

Körfez ülkeleri Arap milliyetçiliğinin etkilerinden çekinmekte ve bunu fiyat ve üretim politikalarına da yansıttıkları izlenimi uyandırmaya çalışmaktaydılar. Nitekim 1978 yılında Enver Sedat'ın tek taraflı barış girişimlerinin ABD tarafından desteklenmesinin Suudilerin tepki göstererek üretimi düşürmelerine neden olduğu ileri sürülmektedir.⁶¹⁹ Oysa bu dönemde enflasyon hesaplamaları ile birlikte düşünüldüğünde fiyatların görece düşük olması, diğer bir deyişle arzın talebi aşmış olması da, üretimin düşüşünü ikna edici biçimde açıklayabilmektedir. Ama Arap milliyetçiliğinin Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkileri üzerindeki biçimlendirici etkisi küçümsenmemelidir ve belki de bu etki en fazla Filistin sorunu üzerinden ortaya çıkmıştır.

⁶¹⁸ Quandt, s. 134.

⁶¹⁹ Alnasrawi, s. 110.

IV. FİLİSTİN SORUNU

Körfez ülkeleri en azından söylem düzeyinde Filistin sorununda bir gelişme kaydedilmesini istemekteydiler. Nitekim Spero Suudilerin başlangıçta ABD'nin Filistin sorununu çözmek üzere ciddi çaba göstereceğine inandıklarını ve bunun da bir anlaşmaya varılmasını daha kolay hale getirdiğini ama ilerleyen süreçte daha karmaşık bir hal alan sorunun ABD-Suudi ilişkilerinde bir gerilim noktası teşkil ettiğini ileri sürmektedir.⁶²⁰

Filistin sorununun bölgeselleşmesi ve kronik hale gelmesi tüm Arap -ve tabi ki Körfez- ülkelerini hem kendi iç kamuoylarında hem de genel Arap dünyası içinde zor duruma düşürmüştür ve bu ülkelerin hareket alanlarını sınırlamıştır. Bunda Arap milliyetçiliği önemli derecede etkili olmuştur. Körfez ülkelerinin bölgesel politikaları ve küresel düzeyde başat güçlerle ilişkileri Filistin sorunu nedeniyle daha karmaşık bir hal almıştır.

Filistin sorunu açısından bakıldığında 1973 Yom Kippur krizinin nedenleri Arap dünyasının ortasına bir İsrail devletinin kurulduğu 1948 yılına, hatta İsrail devletinin kurulmasını sağlayan sürecin başladığı yıllara kadar gitmektedir. Petrol krizinin ortaya çıktığı ortam ve bu sırada Arap ülkeleri tarafından kullanılan dil göz önünde bulundurulduğunda, petrol krizi ile Filistin sorunu arasında yakın bir ilişki bulunduğunu ve bu ilişkinin en azından söylem düzeyinde dile getirildiğini belirtmemiz gerekecektir. Ne var ki, petrol krizine yol açan tek neden olarak Filistin sorununu göstermek, çok boyutlu bir uluslararası ilişkiler sorununu tek boyuta indirgemek olacaktır. Dolayısıyla, 1973 petrol şokunun ortaya çıkmasında Araplarla İsrail arasında yaşanan gerginliklerin ve Filistin sorununun rolü, dünya petrol talebindeki artış, Bretton Woods sisteminin sona ermesi, küresel ve bölgesel güç konfigürasyonlarında gözlemlenen değişiklikler, Mısır başta olmak üzere Ortadoğu'daki kimi önemli ülkelerin dış politika yönelimlerini değiştirmeleri, Arap milliyetçiliğinin yükselişi ve sönüşü gibi pek çok faktör ile birlikte değerlendirilmek durumundadır.

⁶²⁰ Spero, s. 270.

Arap – İsrail çatışması pek çok Arap yorumcu tarafından bir milliyetçilik – emperyalizm çatışması olarak değerlendirilmiştir. Bazı yorumculara göre, Ortadoğu’da bir “bekçi – köpeği” arayışında olan Batılı ülkeler İsrail’i yaratmışlardır. 1956, 1967, 1973 ve 1982 yıllarındaki savaşlarda Batılı ülkelerin hep İsrail yanlısı tavır takınmaları bu savı desteklemektedir ve uzun dönemde bu tür politikalar Batılı ülkelerin aleyhine olmuştur.⁶²¹ Bu tür görüşler, Batılı ülkelerin Ortadoğu’daki mevcut yönetimleri güvenilir bulmadıkları için bölgede nihai olarak kendilerine muhtaç olan ve Batı’nın isteklerini yerine getiren bir oluşum meydana getirmek amacıyla İsrail devletinin kurulmasını sağladıklarını ima etmektedir.

Probleme farklı açıdan yaklaşan analistler ise, sanayileşmiş ülkelerin, özellikle Batı Avrupa ülkelerinin ve Japonya’nın bu süreçte İsrail’i şu ya da bu şekilde desteklemelerinin altında yatan asıl nedenin enerji güvenliği kaygısı olduğunu, Batılı ülkelerin Filistin’i petrol karşılığında feda etiklerini ileri sürmektedirler.⁶²² Bu iddia, gelişmiş ülkelere petrol akışının sorunsuz olarak sağlanabilmesinin temel koşulu olarak İsrail ile ilişkilerin sağlıklı olması gerektiğini, diğer bir deyişle, Ortadoğu’da faaliyet gösteren petrol şirketlerinin ve Batılı ülkelerin İsrail’in baskısı ya da kontrolü altında bulunduğunu ima etmektedir. Bu iki farklı görüşü birlikte ele aldığımızda, Batılı ülkelerin kendi yarattıkları sorunun altında kaldıkları gibi bir sonuç çıkmaktadır.

Öte yandan, batılı ülkelerin Filistin sorununa köklü bir çözüm getirmek için yeterli çaba gösterdikleri ileri sürülemez. Bunun temel nedeni ise, Batı dünyası ile İsrail arasında kimlik anlamında gelişmiş bulunan yakınlıktır ki, bu yakınlık nedeniyle Arap dünyası hem İsrail ve hem Batı için bir Öteki haline gelmiştir. Öte yandan, jeostratejik konumu ve sahip olduğu enerji kaynakları nedeniyle genelde Ortadoğu, özelde Körfez bölgesi batılı ülkelerin çıkarları için vazgeçilmez nitelikler taşımıştır. İşte çıkarlarla kimlikler arasındaki bu derin uyumsuzluk nedeniyle batılı ülkeler ile Ortadoğu ve Körfez ülkeleri arasındaki ilişkiler istikrarlı ve kalıcı bir zemine oturtulamamıştır ve öngörülebilir gelecekte de bunun gerçekleşmesi imkânsız görünmektedir.

⁶²¹ Heikal, *The Road ...*, s. 268.

⁶²² Rebî’, s. 18.

Petrolü kontrol etme bağlamında ortaya çıkan problemler Ortadoğu bölgesinde tarihi ve stratejik bir arka plan oluşturmuştur. Ortadoğu üzerinde yaşanan çatışma ve çekişmelerde petrolün kendisi kadar petrol güzergâhları ve gelirleri üzerinde kontrol kurma gibi ilgili konular da ayrı birer boyut olarak varlığını her zaman için korumuştur. Bu itibarla, İsrail'i destekleyen batılı ülkelerin petrolü ve ilgili konuları göz ardı ederek böylesine stratejik bir duruş sergiledikleri düşüncesi pek de akla yatkın bir düşünce sayılamaz. Bu açıdan bakıldığında, Arap-İsrail çatışmaları sadece bölgesel bir çatışma olarak değerlendirilemeyeceğinden, bölge üzerinde stratejik hesapları olan ülkelerin, hatta çok uluslu petrol şirketlerinin etkilerini⁶²³ de analiz çerçevesine katmak gerekir. Nitekim çeşitli zamanlarda gerçekleşen Arap-İsrail savaşlarının hepsinde de bir şekilde petrol ile ilişki bulunduğu ileri sürülmüştür.

1948 Arap-İsrail savaşında batılı ülkelere duyulan öfke sonucu Kerkük-Hayfa petrol boru hattı kapatılmıştı. İzleyen dönemde de, Amerikan petrol tröstlerine karşı duyulan öfke gittikçe derinleşmişti. Bu noktada, petrol şirketleri tarafından, kendilerine dönük tepkileri başka tarafa yöneltmek ve Arap kamuoyunun dikkatini petrolden başka bir tarafa çekmek için, İsrail'e doğrudan ya da dolaylı önemli destek sağlandığını ima eden Arap yorumculara rastlamak mümkündür.⁶²⁴ 1967 Haziran savaşının çıkışı ile ilgili olarak da, Sina'daki zengin petrol yataklarını ele geçirme amacının etkili olduğu ve daha sonra İsrail'in Sayda limanına ulaşan petrol boru hatlarının gelirlerinden pay istediği ileri sürülen iddialar arasında yer almaktadır.⁶²⁵

1947 yılında Arap Birliği Filistin'deki hedeflerini gerçekleştirebilmek için petrol silahını kullanmayı kararlaştırmıştır ve bu karar uygulamaya Kerkük-Hayfa petrol boru hattının kapatılması ve Aramco tarafından inşa edilecek olan Tapline boru hattının Suriye topraklarından geçişine izin verilmemesi olarak yansımıştır.⁶²⁶ 1951 yılında Arap ülkeleri İsrail'e uygulanan petrol ambargosunu örgütlemek ve kontrol etmek için Arap Petrol Uzmanları Alt Komitesi'ni kurmuşlardır.

⁶²³ Çokuluslu şirketlerin İsrail'in kuruluşu üzerinde çıkar hesabı yaptıkları ve bu nedenle 20. yüzyılın ilk yarısında Yahudi Ajansı'na Filistin'de toprak alımı için kaynak sağladıkları iddia edilmektedir. Bk. Rebî', s. 55.

⁶²⁴ Fuad Musa, "Eseru'n-Nefti'l-Arabiyy fi'l-Alâkâti'd-Düveliyye", (Arap Petrolünün Uluslararası İlişkilerdeki Etkisi), **EL-Müstakbelü'l-Arabiyy**, Sayı 14, 1980/4, s. 47.

⁶²⁵ Rebî', ss. 185-6.

⁶²⁶ Selâme, ss. 414-15.

Alt komite kısa süre içerisinde Arap petrol politikalarını eşgüdümlü hale getirmeye çalışan bir örgüte dönüşmüştür.⁶²⁷ Bu dönem aynı zamanda Arap milliyetçiliğinin yükselişe geçtiği, bölge halklarını ve kamuoylarını etkisi altına aldığı bir dönemdi. Bölgede batılı petrol şirketleri de Arap milliyetçiliğinin hedeflerinden biri durumundaydı. Arap Birliği içerisinde bir petrol politikası oluşturma çabasına giren Mısır, Suriye, Lübnan, Irak ve S. Arabistan 1952 yılında Arap Birliği Petrol Komitesini kurmuşlardır.

Petrolü Arap gücünün önemli unsurlarından biri olarak gören Nasır'a göre, Süveyş Kanalı da petrol sektörünün bölgedeki önemli bir parçasıydı. Sadece Nasır değil, İngilizler de Süveyş kanalını Ortadoğu petrol kompleksinin bölünmez bir parçası olarak görmekteydiler.⁶²⁸ Daha sonra 1956 Süveyş Krizi sırasında Akdeniz'e ulaşan petrol boru hatlarının Suriye tarafından bombalanması yanında, Kuveyt'teki petrol tesisleri de üretimin önemli ölçüde azalmasına neden olacak şekilde tahrip edilmiştir.

Filistin sorunu zaman içerisinde çeşitli faktörlerin etkisi ile tüm Arap –hatta İslam– dünyası ile Batı arasında yaşanan bir kimlik sorunu haline gelmiştir. Petrol piyasalarındaki hızlı talep artışına rağmen üretici ülkelerin arzı kısıması nedeniyle fiyatların beklenmedik bir şekilde dört katlanması sonucu ortaya çıkan petrol şokunun Filistin sorununun krize dönüştüğü 1973 Ekim Savaşı sırasında patlak vermesi ister istemez Filistin sorunu ile petrol krizi arasında güçlü bir ilişkinin varlığı ihtimalini gündeme getirmiştir.

Bu konuda çeşitli görüşler mevcuttur. Bir görüşe göre petrol ve petrol gelirleri ABD'yi Araplar ile İsrail arasında dengeli bir politika izlemeye zorlamıştır. Bu nedenle ABD İsrail ile mutlak dayanışma durumundan sıyrılarak dayanışmada denge politikası izlemek zorunda kalmıştır.⁶²⁹ Batılı endüstrilerin enerji güvenliğini sağlama kaygısı ABD'yi dengeli davranmaya itmiştir.⁶³⁰

⁶²⁷ Tarık N. Gündüz, **Arap Devletler Teşkilatı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara SBF, 1967, s. 172; Veysel Ayhan, s. 175.

⁶²⁸ Ayhan, age., s. 190.

⁶²⁹ Butros Ghali, "El-İstraticiyetü'd-Düveliyye ...", ss. 14.

⁶³⁰ İsmail Sabri Mukalled, "Tesâruu'l-Kuvâ'l-Âlemiyye havle'l-Bitrûl" (Küresel Güçlerin Petrol Mücadelesi), **Es-Siyâsetü'd-Düveliyye**, Sayı 41, Temmuz 1975, s. 49.

Buna karşı çıkan diğer bir görüşe göre, petrol ve petrol zenginliği Mısır'ın sosyalist dünyadan kopmasına, Arap dünyasındaki liderlik rolünü kaybetmesine ve kapitalist dünyanın Araplar üzerindeki tahakkümünün artmasına neden olmuş, Arapları İsrail ve ABD karşısında daha nazik bir konuma sürüklemiş ve pozisyonlarını zayıflatmıştır.⁶³¹ Üçüncü bir görüşe göre ise petrol ve petrol sermayesi Arapların İsrail ve Batı karşısında daha fazla gerilemelerini engelleyen bir dayanak noktası oluşturmuştur. Örneğin İsrail ve ABD'nin Camp David anlaşmalarında Filistin sorunu ile ilgili asıl amaçlarına ulaşmaları ve sorunu istedikleri gibi sonuçlandırmaları petrol gelirleri sayesinde engellenmiştir.⁶³²

Petrolün İsrail'e ve onu destekleyen Batı'ya karşı bir silah olarak kullanılması düşüncesi 1940'lı yıllara dek geri gitmektedir. Bu noktada, normatif bir etken olan Arap milliyetçiliğinin petrol politikalarını yönlendirmedeki etkinliği, kimlik-çıkar ya da norm-siyaset etkileşimini ortaya koymak açısından önemlidir.

1956 Süveyş Krizi enerji güzergâhı jeopolitiği, stratejik, ekonomik ve siyasi çıkarlar ile kimlikler arasındaki etkileşimin çok çarpıcı bir örneğini ortaya koymaktaydı. Çünkü bu kriz sürecinde Nasır batılı ülkelerin reel-politik yaklaşımlarına Arap ülkelerini ve halklarını bir araya getirecek bir ideoloji olarak düşündüğü Arap milliyetçiliğini ön plana çıkararak cevap vermişti. Yani ülkesel çıkarlar, rasyonel güç ve çıkar hesapları, salt güç dengelerinin gözetilmesi ve ülkesel egemenlik anlayışı gibi ilkeler Arap milliyetçiliği gibi maddi temelden ziyade düşünceler üzerine inşa edilen bir siyasi anlayışın araçları haline getirilmeye çalışılmaktaydı.

Öte yandan, 1956 deneyimi önemli petrol ülkelerinden birinin İngiltere ve Fransa'ya karşı petrol ambargosu kararı almasına rağmen bu kararın uygulanamayacağına anlaşılması⁶³³ ile batılı ülkelerin bölgedeki nüfuz araçlarını ve derinliğini ortaya çıkarmıştı. Aynı zamanda bu deneyim ile batılı ülkeler bölgedeki çıkarlarının Arap milliyetçiliği nedeniyle tehdit altında olduğunu fark etmişlerdir.

⁶³¹ Musa, "Eseru'n-Nefti ...", s. 54.

⁶³² Nedvetü'l-Müstakbeli'l-Arabiyy, "En-Neftu ve'l-Emnü'l-Kavmiyyi'l-Arabiyy" (Petrol ve Arap Ulusunun Güvenliği), *El-Müstakbelü'l-Arabiyy*, Sayı 14, 1980/4, s. 110.

⁶³³ Ahmet, *Te'sîru ...*, s. 94

Bu dönemde petrolün bir silah olarak çok fazla öne çıkmamasının bu silahın ne denli etkili olacağı yönünde Arap yöneticilerin zihnindeki düşüncelerin henüz olgunlaşmamış olması, ya da petrol tesislerinin tümüyle batılı şirketlerin kontrolünde olması gibi bir takım nedenleri olabilirdi. Ne var ki, Süveyş Krizi ile birlikte petrolün bir silah olarak kullanılabilmesi düşüncesi özellikle Suriye ve Mısır tarafından daha şiddetli bir şekilde vurgulanmaya başlamıştı. Bununla birlikte, 1973 yılına dek petrol silahının siyasi alanda kullanılmasından kaçınılmıştır. Çünkü, Nasrawi'nin de dediği gibi, 1973 yılına dek Arap-İsrail çatışmasının ABD öncülüğünde çözülebileceği ve batılı ülkelerle ilişkilerin petrol yüzünden kötüleşmesine izin verilmemesi gerektiği düşüncesi hâkimdi.⁶³⁴

1967 Arap-İsrail savaşı öncesinde Mısır Tiran Boğazı'nı İran'dan İsrail'e gelen petrolü kesme amacıyla kapatmıştı. Petrolün siyasi bir baskı aracı olarak kullanılması düşüncesi 1967 savaşının ardından Arap ülkeleri arasında yürütülen müzakerelerde daha güçlü bir biçimde yeniden gündeme geldi.

4 Haziran'da Körfez ülkelerine ek olarak Mısır, Irak, Cezayir, Libya ve Lübnanlı bakanların Bağdat'ta katıldıkları bir toplantıda herhangi bir Arap ülkesine düşmanca tavır alan ya da bu düşmanlığa dolaylı ya da doğrudan destek sağlayan ülkelere dönük petrol sevkiyatının durdurulması kararı alınmıştır. Ne var ki, bir ülkeye yapılan sevkiyatın düşman ülkelere aktarılmasının nasıl engelleneceği sorusu cevapsız kalmış ve savaşın ardından söz konusu ülkeler arasında ambargonun ne kadar süreceği ile ilgili olarak anlaşmazlık çıkmıştır. 18 Haziran'da Kuveyt'te toplanan zirvede ABD, İngiltere, F. Almanya, Rodezya ve G. Afrika'ya karşı ambargo kararı alınmıştır.⁶³⁵

İlerleyen süreçte Arap ülkeleri ambargo kararlarını gözden geçirmişlerdir. 15 Ağustos'ta Bağdat'ta bakanlar düzeyinde yapılan görüşmelerde ambargonun devamına karar verilmişse de, 29 Ağustos'ta düzenlenen 14. Arap Zirvesi'nde alınan kararlarda ambargodan hiç söz edilmemiş, yani ambargo sessizce ortadan kaldırılmış ve 2 Eylül'de Suudi Arabistan tüm ülkelere petrol göndermeye başlamıştır.

⁶³⁴ Alnasrawi, **Arab Nationalism ...**, s. 81.

⁶³⁵ M. S. Daoudi-M. S. Dajani, "The 1967 Oil Embargo Revisited", **Journal of Palestine Studies**, Vol:13, No:2 (Winter, 1984), s. 68.

Irak petrol ambargosunun devamını savunmuşsa da bu konuda yalnız kalmıştı. Kuveyt ve Suudi Arabistan ambargonun gelir kaybından başka hiçbir işe yaramayacağını savunmakta ve bunun yerine Suriye, Mısır ve Ürdün gibi cephe ülkelerine mali yardım yapılması gerektiğini ileri sürmekteydi. Bu durum Körfez ülkelerinin petrol gelirleri sayesinde Arap milliyetçiliğini sınırlama gücüne eriştiğinin ilk işaretlerini vermekteydi. Bu kez ekonomik güç, Mısır'ın İsrail karşısında aldığı ağır darbenin de etkisiyle bir kimlik unsuru olan Arap milliyetçiliğine baskın gelmiş, hatta bir norm yerine başka bir normun, Arap milliyetçiliği yerine ülkesel egemenlik anlayışının ve bir ileriki aşamada İslamcı politikaların biraz daha ön plana çıkmasına neden olmuştu. Savaşın ardından Nasır Arap monarşilerini devirme politikalarından vazgeçmiş, petrol ve petrol sermayesi sadece Suudi Arabistan'ın değil Mısır'ın dış politikasına da yön verebilecek etkinliğe erişmişti.

1967 petrol ambargosu kısa süreli ve etkisiz olsa da, imtiyazlı petrol şirketlerinin pozisyonlarının zayıfladığını, Arap petrol üreticilerinin uluslararası siyasi alanda varlık göstermeye başladıklarını ve İsrail'e destek veren ülkelerin enerji güvenliği konusunda zor duruma düşebileceklerini göstermesi açısından önemliydi. Bu tarihten itibaren Arap dünyasının başat aktörü Mısır değil batılı ülkelerin enerji güvenliği politikalarının merkezine yerleşen, petrol gelirleri ile güçlenen ve uluslararası alanda diğer Körfez ülkelerinin de desteğini arkasına alan Suudi Arabistan'dı.

1967 Ağustos ayında Hartum'da düzenlenen Arap zirvesinde İsrail ile mücadeleden doğrudan etkilenen ülkelerin yaralarının hızla sarılması için petrol sevkiyatının yeniden başlaması gerektiği vurgulanmıştır. Bu karar bir bakıma ambargonun başarısızlığının kabulü anlamına gelmekteydi.

Kimi analistler bu başarısızlığı petrol silahının askeri silah ile bütünleşik bir biçimde kullanılamaması, petrolün bir silah olarak kullanılması için gerekli iradenin ortaya çıkmamış olması, petrol ülkelerinin ambargo uygulama konusundaki isteksizlikleri, Arap ülkeleri arasındaki anlaşmazlıklar vb nedenlere bağlamışlardır.⁶³⁶ Bazı yorumcular ise, ABD başta olmak üzere ambargonun muhatabı olan ülkelerin kaybettikleri petrolü ambargo uygulamayan ülkelere ya da rezervlerden telafi

⁶³⁶ Butros Ghali, "El-İstratijiyyetü'd-Düveliyye ...", s. 9.

edebilecek imkânlarla sahip olmaları nedeniyle ambargonun başarılı olamadığını ileri sürmüşlerdir.⁶³⁷ Ambargonun başarıya ulaşamamasının nedenleri ne olursa olsun, ortada bir gerçek vardı: Arap milliyetçiliğinin amaçlarını gerçekleştirebilmesi için petrolün bir araç olarak görülmesi.

1967 petrol ambargosunun kaldırılmasının ardından, başta Irak olmak üzere radikal Arap ülkeleri yeni bir ambargo kararı için Suudi Arabistan'a baskı yapmaya devam etmişlerdir. Petrolün politik bir silah olarak kullanılması politikası 1969 Riyad Arap Zirvesi'nde bir kez daha teyit edilmişti. Körfez ülkelerinin ambargo talepleri karşısında direnişi 1973 Ekim Savaşı'na kadar sürmüştür.

17 Ekim 1973'te OAPEC üyeleri, İsrail işgal ettiği topraklardan çekilene ve Filistinlilerin hakları iade edilene dek üretimi aylık %5 indirme niyetinde olduklarını duyurmuşlardır.⁶³⁸ 20 Ekim'de petrol ihraç eden Arap ülkeleri petrol ambargosu uygulamaya karar vermişlerdir. Bu kez ambargonun hedefi ise ABD ve Hollanda idi.

Avrupa ülkelerinden yalnızca Hollanda'ya ambargo uygulanmasında bu ülkenin İsrail'i açıkça desteklemesi gerekçe gösterilmiştir. Bazı yorumcular asıl nedenin kıtanın ihtiyacının büyük bir bölümünü karşılayan petrol rafinelerinin bu ülkede bulunması olduğu ileri sürmüşlerdir.⁶³⁹ Ne var ki, üretici ülkeler Avrupa kıtasından tek bir ülkeyi hedef alarak, tüm Batı Avrupa'yı karşılığında alma riskinden kaçınmayı amaçlamış da olabilirlerdi.

Petrolün bir siyasi araç olarak kullanılması sadece ambargo ile sınırlı kalmamıştır. Petrol üreten ülkeler bu dönemde üretimde kısıntı yoluna da gitmişlerdir. Arap ülkeleri 1973 petrol patlaması sırasında dünya ülkelerini destekçi ülkeler, tarafsız ülkeler ve dost olmayan ülkeler olarak üç kategoriye ayırmışlardı. Arap ülkeleri 17 Ekim 1973'te Kuveyt'te düzenlenen petrol bakanları toplantısında Arap tezlerini destekleyen ülkelere petrol ihracında hiçbir kesintiye gidilmemesini, tarafsız kalan ülkelere aylık yüzde 5, dost olmayan ülkelere ise daha fazla bir kesintiye gidilmesini

⁶³⁷ Rebî', ss. 241-2.

⁶³⁸ John M. Blair, **The Control of Oil**, New York: Vintage Books, 1976, s. 264.

⁶³⁹ A. F. Alhajji, "The Failure of the Oil Weapon: Consumer Nationalism vs. Producer Symbolism", **Bridges**, (Spring/Summer 2004), s. 4.

kararlaştırmışlardır.⁶⁴⁰ Bu gruplandırma petrol politikalarının Arap milliyetçiliği ile etkileşim içersinde konstrüktivizmin de öngördüğü biçimde, dost, rakip ve düşman kimliğe sahip ölkelerin belirlenmesinde ne denli etkili olduğunu, diğer bir deyişle kimlik-çıkar etkileşimini çarpıcı bir biçimde ortaya koymuştur.

İzleyen dönemlerde bakanlar düzeyinde yapılan toplantılarda, ambargo kararlarına uygun davranmayan şirketlerin cezalandırılmasına ve cezaları belirlemek üzere bakanlar düzeyinde bir komisyon oluşturulmasına karar verilmiştir. Kararlarda üretim indirimi İsrail işgal ettiği Arap topraklarından tümüyle çekilene kadar sürecekti. Ama üreticiler tarafından bir takım farklılıklarla uygulanan ambargo, başlangıçta Arap politikalarına uygun davranan ölkelerin ödüllendirilmesi ile ve daha sonra ölkeler arasında ayırım gözetilmeksizin 1974 yılının Aralık ayına dek kademeli olarak daraltılmış ve bu tarihten sonra tamamen ortadan kaldırılmıştır.⁶⁴¹

Henry Kissinger petrol ambargosunu “pratik önemi sınırlı sembolik bir jest” olarak nitelemekte ve “ambargonun asıl etkisinin psikolojik” olduğunu ileri sürmekteydi.⁶⁴² Dönemin Suudi Petrol Bakanı Zeki Yamani de, tıpkı Kissinger gibi, ambargonun sadece sembolik bir anlam taşıdığını, büyük bir pazar olan dünya petrol piyasasını birkaç ölkeden tarafından uygulanan ambargo ile sınırlandırmanın mümkün olmadığını ileri sürmekteydi.⁶⁴³ Dolayısıyla, Irak, Libya ve Cezayir gibi radikal Arap ölkelerinin petrolü stratejik ve siyasi bir silah olarak kullanma düşüncesi Suudi Arabistan cephesinde pek fazla kabul görmemiştir. Bunun bir takım nedenleri olabilirdi.

Her şeyden önce en önemli petrol üreticisi olarak Suudi Arabistan bu konuda tüm dünyanın dikkatini üzerine çekmeyi göze alamamış olabilirdi. İkincisi, Brunei Sultanlığı’ndan İran, Irak ve Libya’ya varıncaya dek üretici ölkeler monarşi ile yönetildikleri sürece uluslararası ilişkilerinde batılı ölkelerin tepkisini çekecek girişimlerden uzak durmuşlardır. Bunun nedeni söz konusu ölkelerin içerde yaşanan meşruiyet zaafı nedeniyle rejimlerini sürdürmek için kendilerini batılı ölkelere bağımlı

⁶⁴⁰ Alhajji, agm ; Ahmet, **Te’siru ...**, s. 87.

⁶⁴¹ Mukalled, s. 45.

⁶⁴² Henry Kissinger, **Years of Upheaval**, Boston: Little Brown, 1982, s. 873.

⁶⁴³ Adelman, **The Genie ...**, s. 113.

hissetmeleri olabilirdi ki, bu durum da kimlik-çıkarc etkileşiminin bir başka çarpıcı örneğini teşkil etmektedir.

Bazı araştırmacılara göre ambargonun deklare edilen amacı Arap tezlerinin desteklenmesini ve bu konuda ABD'nin müttefikleri tarafından yalnız bırakılmasını sağlamaktı ve bu açıdan bakıldığında petrol silahının kullanımı bir dereceye kadar “başarılı” olmuştur.⁶⁴⁴ Sonuçta petrolün ithalatçı ülkeler nezdinde ne denli önemli bir meta olduğu ortaya çıkmış, tüm ithalatçı ülkeler bir takım önlemler alma yoluna gitmiştir.

Örneğin, petrolde %100 dışa bağımlı olan, ithalatının %75'ini Ortadoğu'dan gerçekleştiren Japonya Arap tezlerini kabul ettiğini, İsrail'in 1967 sınırlarının gerisine çekilmesi gerektiğini açıklamış ve İsrail ile ilişkilerini gözden geçireceğini duyurmuştur ama bu süreçte Arapların İsrail ile ilişkileri askıya almak gibi taleplerini yerine getirmemiş ve konuyu muğlâk açıklamalarla geçiştirmeye çalışmıştır. Arapların silah taleplerini ise anayasası izin vermediği için karşılayamamıştır.⁶⁴⁵ Buna rağmen, 26–28 Kasım 1973'te Cezayir'de düzenlenen Arap zirvesinde Japonya'nın kısıtlamalardan ve fiyat artışlarından zarar görmemesi için gerekli önlemlerin alınacağı açıklanmıştır.

Kısaca söylemek gerekirse, petrolün bir silâh olarak kullanılmaya çalışılması Hollânda'nın Avrupa Topluluğu tarafından Arapları yatıştırma amacıyla ilân edilen 6 Kasım Kararları'na uyacağını açıklamasını ve İsrail'deki büyükelçiliğini Kudüs'ten Tel Aviv'e çekmesini, Japonya'nın İsrail ile ilişkilerini gözden geçireceğini açıklamasını, Avrupa ülkelerinin İsrail'e silâh taşıyan uçakların kendi topraklarını kullanmasına izin vermemelerini, Kanada'nın 1973'te BM'de çıkarılan Filistin kararları alınırken reddetmek yerine çekimser oy kullanmasını ve İngiltere'nin Hollânda'ya yaptığı petrol sevkiyatını kesmesini sağlamıştır.⁶⁴⁶

⁶⁴⁴ Ahmet, s. 89.

⁶⁴⁵ Licklider, ss. 214-15.

⁶⁴⁶ Salah El-Muntasar, “El-Mücâbeheti fi Meydâni'n-Naft” (Petrol Meydanında Kapışma), **Es-Siyâsetü'd-Düveliyye**, Sayı 35, Ocak 1974, s. 54.

Kimi Arap yorumcuya göre petrol ambargosu kapitalist kampın en zayıf halkası olan petrol konusunda ekonomik dayanışma sergileme konusudur. Petrol silahı kapitalist kampı zayıf halkasından yakalamış ve büyük bir darbe vurmuştur.⁶⁴⁷

Avrupa ülkeleri ambargodan sonra Filistin-İsrail sorunu ile ilgili söylemlerini Filistin lehine değiştirmeye başlamışlardır. İngiltere petrol krizi sırasında İsrail'e silah ambargosu uygulamış ve "dost" ülkeler safındaki yerini korumuştur. Silah ambargosu İsrail Savaş tanklarının yarıya yakın bir bölümünün İngiliz üretimi olması bakımından anlamlıydı. Başlangıçta, ambargonun iki ana hedef ülkesinden biri olan Hollanda'ya (diğer hedef ABD) yapmakta olduğu petrol sevkiyatını durduracak kadar ileri giden İngiltere Arap yanlısı söylemini ilerleyen zaman içerisinde de sürdürmüşse de bu konuda Almanya, İtalya ve Fransa'nın gerisinde kalmıştır.⁶⁴⁸

Ne var ki, tüm bu gelişmeler Arap – İsrail sorununun Arap ülkelerinin talepleri doğrultusunda ilerlemesine sonuç itibarıyla herhangi bir katkı sağlamamıştır. Nitekim petrolün ve petrol gelirlerinin Filistin davası açısından ne anlama geldiği ile ilgili olarak kimi yorumcular 1973 petrol krizinin Filistinliler için dağınıklık ve krizden başka hiçbir şey getirmediğini ileri sürmektedirler. Filistinliler devlet kurma sözü verilerek oyalanmışlardır. Eğer petrol ve petrol gelirleri ABD üzerinde gerçekten bir baskı oluşturabilseydi, Filistinlilere verilen sözlerin yerine getirilmesi gerekirdi.⁶⁴⁹

ABD'ye gelince, bir yandan petrol üreten ülkelere baskı yapmakta, diğer yandan ise Arap ülkelerinin taleplerini de göz önünde bulunduran bir yaklaşım sergilemeye çalışmaktaydı. ABD ta başından, petrol ambargosunun kalkması için baskı yapmaya başlamıştı ve bu konuda girişimde bulunacak en uygun ülkenin Mısır olduğunu düşünmekteydi.⁶⁵⁰ Nitekim 1973 Kasım'ında Enver Sedat Kissinger'ın kendisinden ambargonun engellenmesi için Kral Faysal nezdinde arabuluculuk yapmasını istediğini, ancak Kral Faysal'ın bunu reddettiğini açıklamıştı.⁶⁵¹

⁶⁴⁷ Isâm Ez-Zaîm, "Ru'yetün Marksîyyetün li'l-Hivâri'l-Arabiyyi'l-Ûrubbi" (Arap- Avrupa Diyalogu ile ilgili Marksist bir Yaklaşım), **Es-Siyâsetü'd-Düveliyye**, Sayı 42, Ekim 1975, S. 94.

⁶⁴⁸ Licklider, ss. 211-213.

⁶⁴⁹ Ahmet, age., s. 97.

⁶⁵⁰ Licklider, ss. 213-14.

⁶⁵¹ Ahmet, age., s. 95.

Öte yandan, ABD bu süreçte 242 sayılı BM kararlarının hayata geçirilmesini savunmayı sürdürmüş, İngiltere dışındaki Avrupa ülkeleri ise Cenevre Anlaşması'nı (Geneva Accord) savunmuşlardı. Kanada ise başlangıçta ABD ile paralel davranmışken, süreç içerisinde ABD ile Avrupa ülkeleri arasında bir pozisyon almayı yeğlemiştir.⁶⁵²

ABD bu süreçte İsrail'e silah sağlamayı sürdürmüştür. Sovyetler Birliği'nin bazı Arap ülkelerini silahlandırarak bölgede dengeyi ABD aleyhine bozabileceği kaygısının bu noktada en önemli etkenlerden biri olduğu ileri sürülmüştür.⁶⁵³ Aslında petrol ambargosu ABD'nin bölgeye biraz daha fazla müdahil olmasına ve İsrail'e daha fazla yaklaşmasına neden olmuş, bu konuda Arapların taleplerine, söylem değişikliği dışında hiçbir olumlu yanıt vermemiştir. Hatta, Brown'un iddiasına göre, ABD petrol ambargosunun sanayileşmiş ülkeleri içinden çıkılmaz bir duruma düşürmesi halinde petrol ihraç eden ülkelere karşı askeri müdahalede bulunabileceği yönünde uyarılarda bulunmuştur.⁶⁵⁴

Yine de bazı yazarlar ambargonun Araplar açısından başarı sayılması gerektiği konusunda ısrarlıdır. Petrol silahının kullanımında "başarı" sağlanmasının nedenleri ile ilgili olarak Arap yazarlar tarafından bazı görüşler ileri sürülmüştür. Buna göre, ambargonun iktisadi ve siyasi sonuçlardan çekince duymaksızın cesaretle uygulanması başarıyı getirmiştir. Bu dönemde Arap ülkeleri, özellikle Suudi Arabistan ve Mısır, arasında ortaya çıkan dayanışma ve koordinasyon da başarıya erişilmesinde önemli rol oynamıştır ve bu noktada Enver Sedat'ın ince siyaseti etkili olmuştur. İkincisi, 1967 savaşının aksine, 1973'te petrol silahı askeri silahla eş zamanlı ve Batı'nın kendilerini korumasına ya da intikam hazırlığı yapmasına fırsat tanımayacak kadar hızlı kullanılmıştır.⁶⁵⁵

Batılı ülkeler Arap ülkeleri ile ilişkilerin daha da kötüleşmesi halinde aşırı milliyetçilerin petrol tesislerini tahrip etmelerinden ve krizin daha da derinleşmesinden

⁶⁵² Daha geniş bilgi için bk.: Licklider, ss. 213-14.

⁶⁵³ Bk.: Licklider, s. 215.

⁶⁵⁴ Seyom Brown, **The Faces of Power: Constancy and Change in the United States Foreign Policy from Truman to Reagan**, New York: Columbia University Press, 1983, s. 428.

⁶⁵⁵ Butros Ghali, "El-İstratijiyyetü'd-Düveliyye, ss. 11-12.

çekinmişlerdir.⁶⁵⁶ Bazı ülkelere ambargo uygulanırken petrol ihracatında genel bir kısıntıya gidilmesi de, ambargonun etkili olmasını ve petrol silahının başarıya ulaşmasını sağlamıştır. Öte yandan 1973 yılında petrol silahının kullanımının başarılı olması ile fiyatlarda görülen aşırı artış kast ediliyorsa bunun asıl nedeni Arap petrolüne olan talebin aşırı şekilde artmasıdır. Körfez ülkeleri başta olmak üzere, petrol ülkelerinin uluslararası alanda ön plana çıkmaları ve küresel ölçekte bir güç unsuru olarak algılanmaya başlamaları petrolün uluslararası kapitalist ekonomik sistem için vazgeçilemez bir hammadde olmasından kaynaklanmaktadır.

Meseleyi bu açıdan değerlendiren kimi Arap yorumcular, belki de biraz abartarak, petrol silahını nükleer silahlarla karşılaştırma yoluna gitmişlerdir. Buna göre, nükleer silahlar teorik, psikolojik ve manevi açıdan caydırıcı iken, petrol gibi stratejik kaynakların caydırıcılığı maddi, ekonomik ve sonuç belirleyicidir. Ayrıca nükleer silahların kullanımının önündeki engeller görece daha etkindir. Nükleer silahlara sahip olmak büyük ekonomik harcamalar gerektirirken, petrol silahının kullanımı petrol ülkelerini servete boğmaktadır.⁶⁵⁷

Arapların petrol sevkiyatında kısıntıya giderek aslında 242 sayılı BM kararı hükümlerinin (Arap yorumuna uygun bir biçimde) gereği olduğu da iddia edilmiş ve bu şekilde petrol ambargosu uluslararası hukuk nezdinde gerekçelendirilmeye çalışılmıştır.⁶⁵⁸

Ambargo kararının ekonomik, stratejik ve sembolik bir takım nedenleri vardı. Aslında Körfez ülkelerinin 1973 yılındaki stratejik amaçları ile sonraki amaçları aynıydı: Körfez’de ve çevre ülkelerde bölgesel istikrarı sürdürmek, Arap milliyetçiliğini körükleyen ve Körfez’deki hanedanlıkları tehdit eden Arap-İsrail çatışmalarını yatıştırmak ve Araplar arasındaki çatışmalardan mümkün olduğu kadar uzak kalmak. Ama, Safran’ın da dediği gibi, petrol sermayesinin ortaya çıkışı Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkelerinin hedeflerini bir ölçüde değiştirmiş ve onları güç ve

⁶⁵⁶ S. Fred Singer, “Limits to Arab Oil Power”, **Foreign Policy**, Sayı 39, Spring 1978, s. 58.

⁶⁵⁷ Mukalled, s. 25.

⁶⁵⁸ Cafer Abdüsselam, “Silâhu’l-Bitrûl ve Kavâidü’l-Kanuni’d-Düveliyy” (Petrol Silahı ve Uluslararası Hukuk Kuralları”, **Es-Siyâsetü’d-Düveliyye**, Sayı 35, Ocak 1974, s. 44.

üstünlük arayışına itmişti.⁶⁵⁹ Bu şekilde güç kazanan Körfez ülkeleri diplomaside parayı kullanarak (checkbook diplomacy) diğer Arap ülkelerinden gelen tehditlerle daha kolay baş edebileceklerini düşünmeye başlamışlardı.⁶⁶⁰

Bazı analizlere göre ise, Suudi Arabistan petrol parasını kullanarak Arap dünyası üzerinde bir hegemonya kurmayı değil, başka bir Arap ülkesinin Arap dünyasında hegemonya kurmasını engellemeyi amaçlamaktaydı.⁶⁶¹ Bu amaçla birlikte, Mısır'ın Arap dünyası liderliğinden çekilmekte oluşu, 1973 yılına dek Araplar arası çatışmalarda ve Arap-İsrail sorununda düşük bir profil sergileyen Suudi Arabistan'ın bölgesel sorunlarla daha yoğun bir biçimde ilgilenmesini gerektirmekteydi.

Suudi Arabistan on yıllardır ABD yanlısı bir politika izlemekle birlikte, İslam ve Arap milliyetçiliği kaynaklı iç ve bölgesel politik kaygılar nedeniyle, çok fazla ABD yanlısı gözükmek de istememekteydi. Nitekim bu dönemde Kral Faysal ABD'li yetkililere, ABD'nin su geçirmez dostu olarak bölgede son derece kötü ve yalnız bir duruma düştüklerini ve bu durumun böyle sürdürülemeyeceğini açıklamıştı.⁶⁶² Bir taraftan da, Arap kamuoyuna ABD'nin İsrail politikalarını değiştirme yönünde her türlü çabanın gösterildiği mesajı verilmeye çalışılıyordu.⁶⁶³ Suudi Arabistanlı yetkililer Arap kamuoyunda zirveye çıkan İsrail ve ABD karşıtlığına daha fazla direnemeyeceklerinin farkındaydılar ve bu nedenle ABD'ye dönük mesajlarını bu yönde vermekteydiler.

Petrolün ve petrol gelirlerinin Arap dünyasında güç kaymasına neden olduğu, güç merkezinin Mısır ve bereketli hilalden Körfez'e kaydığı ve bu nedenle Arap-İsrail sorununun önem kaybettiği yönünde yorumlar da mevcuttur.⁶⁶⁴ Bu tür yorumların İran

⁶⁵⁹ Safran, **Saudi Arabia** ..., ss. 174-6.

⁶⁶⁰ Baghat Korany, "Political Petrolism and Contemporary Arab Politics, 1967-83", **Journal of Asian and African Studies**, 21, No: 1/2, 1986, ss. 68-80; Ali E. Hillal Dessouki, "The New Arab Political Order: Implications for the 1980's", H. Kess ve El-Sayed Yassin (Ed.), **Rich and Poor States in the Middle East: Egypt and the New Arab Order** içinde (122-145), American University in Cairo Press, 1982, ss. 126-130.

⁶⁶¹ Quandt, s. 34.

⁶⁶² Bk.: U.S. Senate Committee on Foreign Relations, Subcommittee on Multinational Corporations, **Multinational Corporations and United States Foreign Policy**, Washington, D.C.: Government Printing Office, 1974, s. 506.

⁶⁶³ Fuad Itayim, "Arab Oil- The Political Dimension", **Journal of Palestine Studies**, Vol. 3, No. 2 (Winter 1974), s. 84.

⁶⁶⁴ Bk. Bernard Cloutier, "The Struggle for Oil", October 2002, (kişisel web sayfası), <http://berclo.net/page02/02en-chessgame-2.html> (30.03.2010).

Devrimi'ni dikkate almadıkları anlaşılmaktadır. Çünkü İran'da yaşanan değişimin küresel ölçekteki yansımaları göz önüne alınmaksızın Arap-İsrail geriliminin Körfez bölgesine kaydığını ileri sürmek ve güç kaymasını sadece Arap dünyası düzeyinde açıklamaya çalışmak eksik ve hatalı sonuçlara götürecektir. Doğrusu, Arap-İsrail çatışmalarında petrolün etkin bir faktör olduğunu kabul ettiğimizde Körfez'deki çatışmalar ile Arap-İsrail çatışmaları arasında bir bağın bulunduğunu kabul etmemiz ama Körfez'deki çatışmalarda bölgesel ve küresel başka etkenlerin de önemli rol oynadığını göz önünde bulundurmamız gerekmektedir.

Petrol gelirlerinin etkisine bir başka yönden bakıldığında, Filistin'deki ve İsrail'e komşu ülkelerdeki yetenekli kişilerin Körfez ülkelerine işçi olarak gitmelerine ve söz konusu ülkelerin İsrail'e karşı mücadele edecek beşeri kaynak açısından yoksullaşmasına neden olması bakımından da Filistin davasına zarar verdiği ileri sürülmüştür. Buna göre, Filistin, Lübnan, Suriye ve Mısır'daki yetenekli kişiler Körfez ülkelerine gidince bu ülkeler İsrail karşısında hem stratejik hem de ekonomik bakımdan güçsüz duruma düşmüşlerdir.

Bu görüşe birkaç yönden karşı çıkılmıştır. Öncelikle, Körfez ülkelerine işçi olarak giden Araplar Filistin ile ilgili düşüncelerinden vazgeçmiş değillerdir; aksine bu düşüncelerin Körfez ülkelerine de yayılmasını sağlamışlardır. İkincisi, eğer Körfez ülkeleri beşeri kaynak ihtiyaçlarını Arap ülkeleri yerine dışarıdan karşılamış olsaydılar, bu ülkeler etnik bakımdan "Arap"lıklarını kaybedebilirlerdi.* Üçüncüsü, eğer bu işçiler Körfez (Arap) ülkelerinde iş bulamamış olsaydılar Arap olmayan ülkelere göç etmek zorunda kalabilirlerdi.⁶⁶⁵

SSCB'nin ortadan kalkması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi batılı ülkeler açısından Körfez bölgesinin stratejik öneminin ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. ABD'nin Körfez bölgesindeki rejimlere verdiği desteği geri çekmesi ve gelişmiş ülkelere dönük petrol akışının piyasa koşulları tarafından belirlenmeye terk edilmesi durumunda, siyasi meşruiyet temelleri oldukça güçsüz olan Körfez ülkeleri,

* 1980'lerin sonundan itibaren Pakistan, Bangladeş, Hindistan ve Uzakdoğulu işçilere ağırlık verildiği akılda tutulmalıdır.

⁶⁶⁵ Tartışmalar için bk. Ahmet, age., s. 98.

rejimlerinin arkasındaki Batı desteğinin ortadan kalkması ile birlikte, kendi kamuoylarından, bölgesel ve küresel ideolojilerden gelen baskılara boyun eğmek zorunda kalabilirlerdi. Gause'un da dediği gibi, bu durum Arap-İsrail sorununda dengelerin İsrail aleyhine bozulmasına yol açabilirdi. Nitekim Arap kamuoyunun Filistin sorunu konusundaki duyarlılığını fark eden Batılı ülkeler Körfez Savaşı'nın hemen ardından sorunun çözümü yönünde doğrudan ve dolaylı görüşmeler için girişimler başlatmışlardır. Üstelik ABD Körfez ülkelerini Arap-İsrail barışı için gerekli finansmanı sağlamaya zorlamıştır. Körfez ülkelerinin bu süreci desteklemeleri ABD ile olan siyaset ve güvenlik ilişkilerinin zorlayıcılığına bağlıydı.⁶⁶⁶

V. İRAN İRAK SAVAŞI VE KUVEYT'İN İŞGALİ

Irak'ın Arap milliyetçiliğini temel alan politikaları ABD'nin bölgeye yeniden nüfuz edebilmesinin önündeki en önemli engellerden biriydi. Savaş sırasında İran karşısında düştüğü zor durumdan kurtulabilmesi Körfez ülkelerinden alacağı yardıma bağlı hale gelmesi nedeniyle Irak milliyetçi politikalarından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Irak'ın Arap milliyetçiliği politikalarını terk etmesinin başka nedenleri de bulunmaktaydı: İran karşısındaki güç durumundan kurtulmak isteyen Irak Washington'dan medet umar hale gelmiş ve Arap milliyetçiliği söylemini yumuşatmıştır.

Arap milliyetçiliği baskısından kurtulan Körfez ülkeleri ABD ile ilişkilerini daha açıktan yürütmeye başlamışlardır. Washington Körfez ülkeleri ile ittifakını ve bölgedeki mevcudiyetini sağlama almak için bu ülkelerin İran'a karşı reel politik kaygılar yanında Şii-Vahhabi kimlik uyuşmazlığından da beslenen korkuları ustaca kullanmıştır. Bu sırada Suudi Arabistan'a AWACS uçakları satılmış, Umman'da Amerikan üsleri kurulmuş, İran saldırısından emin olmak isteyen Kuveyt tankerleri Amerikan bayrakları ile donatılmış⁶⁶⁷, Kuveyt SSCB'den üç gemi kiralamış ve Sovyetler bu gemilere koruma aracı vermeyi kabul etmiştir.⁶⁶⁸

⁶⁶⁶ Gause, *Oil Monarchies...*, s. 178.

⁶⁶⁷ Joe Stork ve Martha Wenger, 'From Rapid Deployment to Massive Deployment', *Middle East Report*, No. 168, January-February, 21:1, 1991, s. 24; Claes, s. 103.

⁶⁶⁸ Claes, s. 103.

İran-İrak Savaşı Körfez bölgesinde Batı'dan kalan güç boşluğunu doldurup hegemonya kurma potansiyeli taşıyan iki '*anti-empyralist*' gücün etkisiz kalmasına neden olmuştur. ABD savaşın bölgeye yayılmasını ve yenilmek üzere olan tarafa silah satma vb yollardan yardımcı olarak diğer tarafın zafere ulaşmasını engellemiştir. Sonuçta ABD yerel çatışmaları kullanarak bölgeye geri dönmeyi başarmıştır. Irak'ın Kuveyt'i hişgal etmesi Batı'nın Körfez ülkelerine geri dönüşü için gerekli bahaneyi sunmuş ve Batı askeri ve siyasi bakımdan bütün yoğunluğu ile Körfez ülkelerine geri dönmüştür.

SSCB'nin Körfez'e korumalı tanker göndermesi bu ülkenin ABD ile birlikte davranabileceğinin ilk sinyalleri olarak kaydedilebilir. Bu durum Sosyalist dünya için dost ya da düşman kimliğini besleyen maddi-ekonomik alt yapının çöküşünün fark edilmesinin ardından, iki kutupluluğu tümüyle sona erdirmenin ilk sinyalleri olabilirdi. Aksi halde, SSCB'nin ABD ile ilişkileri son derece iyi durumda olan Kuveyt'e yardımcı olmasını açıklamak zorlaşmaktadır. Öte yandan, Kuveyt ABD'den yardım istemiş olmasına rağmen bunu başaramamış ve ABD yardımını tetikleme amacıyla Sovyet yardımına başvurmuş da olabilirdi.

Bölgesel düzlem ile ilgili bölümde de belirttiğimiz gibi, İran-İrak Savaşı sırasında Körfez ülkeleri başlangıçta kendileri için iki güçlü rakip durumunda bulunan İran ve Irak'ın zaman içersinde birbirlerini yıpratacaklarını ve bu iki ülkeden kendilerine yönelen tehdidin azalacağını öngörmekteydiler. Ama ilerleyen süreçte İran'ın Kuveyt ve Suudi tankerlerine saldırıya başlaması ve bölgeden gerçekleştirilen petrol ihracatının da tehlikeye girmesi sadece Körfez ülkelerini değil küresel güçleri de savaşın içine çekmeye başlamıştır.

İran'ın Körfez'den petrol taşıyan tankere saldırıya başlamasının ardından Kuveyt tankerlerine ABD bayrağı asılması ve Sovyetlerin kendi koruması altındaki gemileri Körfez ülkelerinin petrollerini taşımak üzere bölgeye göndermeleri savaşın küreselleştiğini göstermekteydi.⁶⁶⁹ Bir Suudi savaş uçağının İran tarafından düşürülmesi üzerine bu yöndeki kaygılar doruğa çıkmıştır. Körfez ülkeleri bu ortamda bölgedeki ABD varlığına dayanarak ve yaptıkları yeni silah alımları ile güvenlik

⁶⁶⁹ Terril, s. 25; Martin, s. 143.

açıklarını kapatmaya çalışmışlardır. Kechichian'ın da belirttiği gibi, bu dönemde Suudi hava kuvvetleri bölgenin en güçlü hava gücü haline gelmiştir.⁶⁷⁰

Bazı yorumcular 1986 yılında petrol fiyatlarının 9 dolar düzeyinde dip yapmasını Körfez ülkelerinin fiyatları indirerek İran'a zarar verme çabasının bir sonucu olduğunu ileri sürmektedir.⁶⁷¹ Bu tür bir çabanın gerçekleşmesi ancak üretici ülkelerle, hatta ABD ile açık örtülü bir takım ortak kararların birlikte uygulanmasını gerektirmekteydi. Her halükarda bu durum güvenlik ile ilgili çıkarların ekonomik çıkarları öncelediğini göstermektedir ama güvenlik tehditlerinin kimliklerle ilgili kaygılardan beslendiği ve çıkar tanımlamaları üzerinde kimliklerin önemli rol oynadığı da unutulmamalıdır.

Irak Kuveyt'in işgali ile birlikte dünya petrol rezervlerinin %20'sini kontrol eder hale gelmişti. İran-İrak Savaşı sırasında Irak'a verilen destek ve söylem düzeyinde de olsa Araplar arası birliğe verilen önem Irak'a Kuveyt'in işgali tamamlanır tamamlanmaz diğer Arap ülkelerinin itiraz etme konusunda ağır davranacağını düşündürmüş olabilirdi. Ama ne ABD, ne diğer batılı ülkeler, ne de İran ve Suudi Arabistan gibi petrol üreticisi ülkeler, özetle uluslararası toplum, böylesine önemli bir doğal kaynağın Saddam gibi bir diktatörün kontrolü altına girmesine izin verebilirdi.

Çünkü bu olasılığın gerçekleşmesi ABD ve diğer piyasa ekonomisi ülkelerinin enerji güvenliği ve küresel ekonomik pozisyonları açısından son derece tehlikeli olabilirdi. Ayrıca, ABD Körfez ülkeleri gibi önemli müttefiklerin egemenliklerinin tehdit altına girmesine izin veremezdi. Suudi Arabistan ve İran gibi ülkeler baş edemeyecekleri bir rakibin gözleri önünde güçlenmesine katlanamazlardı. Üstelik Kuveyt'in işgaline göz yumulması halinde Irak ilerleyen süreçte Körfezdeki diğer ülkelere askeri tehdit yöneltme de, ekonomik ve siyasi bakımdan onlar üzerinde baskı kurabilir ve petrol politikalarını Irak'ın istekleri doğrultusunda yeniden düzenlemelerini sağlayabilirdi.

⁶⁷⁰ Kechichian, *The Gulf ...*, ss. 107-108.

⁶⁷¹ Claes, s. 126.

ABD, Avrupa ülkeleri, hatta Japonya, Çin ve Rusya Kuveyt'in bir oldubittiye getirilerek işgaline kayıtsız kalamazlardı. Bu nedenle Kuveyt'in işgal edilmesine dünyadan gelen tepkiler çok yoğun olmuştur. Nitekim Birleşmiş Milletler hemen Irak'a yönelik bir ambargoyu yürürlüğe koymuştur. Batılı ülkeler Arap dünyasından birçok ülke ve hatta SSCB ile birlikte Kuveyt'i kurtarmak ve Suudi Arabistan'ı savunmak için ortak bir cephe oluşturmuşlardır.

Kuveyt'in işgalinden önceki on yıl boyunca petrolün önemini kaybettiği genel geçer kabullerden biri haline gelmişti ama Kuveyt'in işgali ve kurtarılması ile ilgili olarak yaşanan olaylarda en büyük faktörün petrol olduğu bir kez daha vurgulanmış, 20. yüzyılın sonunda petrol güvenliğinin, refahın ve ekonominin odak noktası olduğunu bir kez daha kanıtlamıştı. Bu sırada ABD silahlı kuvvetleri Suudi Arabistan, Bahreyn, Kuveyt, Katar, Umman ve BAE'de yeni üslere sahip olmuştur.⁶⁷² ABD bu dönem için Kore yarımadası ve Avrupa dışında yalnızca Körfez bölgesinde askeri üsse sahiptir. Bu da Körfez bölgesinin genelde Batı, özelde ise ABD için ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Irak'ın Kuveyt'e saldırması ve ardından ABD liderliğindeki uluslararası koalisyon tarafından Irak'ın cezalandırılması çıkarlar ile bölgesel ve uluslararası kimlikler arasındaki etkileşimi de ortaya koymuştur. Uluslararası toplumun büyük çoğunluğunun enerji ile ilgili çıkarlarına ters davranması Irak'ı bir anda tüm dünyanın gözünde “düşman” ülke konumuna getirmiştir. Irak'ın üzerinde yükselmeye çalıştığı Arap milliyetçiliği temelindeki politikaları ise bu kez işe yaramamış, küresel düzeyde genel kabul görmekte olan ulusal egemenlik anlayışına yenik düşmüştür. Bir diğer deyişle, uluslararası sistemin yapısı ve baskın kültürü bölgesel yaklaşımları bir kez daha etkisiz kılmıştır.

Kuveyt için Irak her zaman sakınılması, düşman haline getirilmemesi gereken “*tehlikeli*” bir komşu olagelmıştır. Irak ise Kuveyt'i başından beri kendi topraklarından İngilizler tarafından koparılmış bir parça olarak görmüştür. Bununla birlikte küresel güç konfigürasyonuna bağlı olarak zamanla, özellikle Irak'ın İran karşısında zor durumda kaldığı 1980'li yıllarda bir “*dostluk*” söylemi ve kısmi dayanışma geliştirilmiştir.

⁶⁷² Selby, s.76.

İran'ın Kuveyt ve Suudi Arabistan tankerlerine saldırması böyle bir ortamda gerçekleşmiştir. Kuveyt'in Irak tarafından düşman ilan edilmesi ise, ABD'nin müsamahakâr tutumunun da etkisiyle ortaya çıkan bir ortamda Irak'ın Arap milliyetçiliği söylemlerini yeniden canlandırabilmesi, ekonomik bakımdan da hem Kuveyt'ten aldığı borçların kendiliğinden ortadan kalkması, hem de buradan ihraç edilecek petrol gelirlerinin de ekonomiye katılması, hatta küresel petrol pazarında Suudi Arabistan ile rekabet edilebilir duruma gelmesi amaçlanmıştır.

Bu noktada Irak'ın Arap kamuoyundaki Arap milliyetçiliğinin durumuna dair düşünceleri önemli rol oynamıştır. Irak kendini Arap milliyetçiliğinin yegâne temsilcisi ve buna dayanarak yakın komşularından başlamak üzere Arap dünyasının tümü üzerinde söz söyleme hatta güç kullanma hakkına sahip bir ülke olarak sunmaktaydı. Saddam Hüseyin İran ile savaşın ardından oluşan uluslararası ortamı kendisi açısından kabul edilemez bulmuş, Kuveyt'in işgalini bu durumdan kurtulmanın bir çaresi olarak görmüştü. Ne var ki, ya Irak güç hesaplamalarını yanlış yapmış, ya da Irak'a yakın ülkeler Kuveyt'in işgali ile ortaya çıkması muhtemel bazı sonuçları kabul edilemez bularak Irak'a karşı tavırlarını değiştirmişlerdi.

Koalisyon Irak'a karşı güç kullanmayı “ulusal egemenlik” kavramı ile meşrulaştırmaya çalışmıştı. Ulusal/ülkesel egemenlik anlayışı o denli etkindi ki, FKÖ ve Libya dışında tüm Arap ülkeleri Kuveyt'in işgaline karşı çıkmışlardı. Nitekim, Claes'in de dediği gibi, bu sırada, 10 Ağustos'ta düzenlenen Arap Birliği zirvesinde Mısır Irak'ı kınayan bir karar tasarısı sunmuş ve Suudi Arabistan'a askeri yardım önermiştir.⁶⁷³

1990-91 Körfez Savaşı'nın ardından Saddam Hüseyin'in köşeye sıkışması ve bölgedeki ABD askeri mevcudiyetinin artması nedeniyle Körfez ülkeleri kendilerini güvende hissetmeye başlamışlardır. Ne var ki, bunun bir bedeli olmalıydı ve Körfez ülkeleri bu bedeli bölgesel ve küresel düzlemde ABD politikalarını destekleyerek ödemişlerdir. Irak'ın Kuveyt'e saldırması sonucunda Irak'a karşı alınan ambargo kararlarının hayata geçirilebilmesi amacıyla, büyük çaplı ABD ve İngiliz mevcudiyeti, özellikle uçak gemileri, savaş gemileri ve savaş uçakları, bölgedeki varlığını

⁶⁷³ Claes, s. 108.

sürdürmüştür.⁶⁷⁴ Dolayısıyla, büyük miktarda Amerikan askerinin ve onları destekleyen ileri teknolojinin Suudi Arabistan, Kuveyt ve BAE'ye yerleştirildiği bilgisini edinen KİK üyesi ülkeler zaman ilerledikçe kendi güvenlik düzenlemeleriyle ilgili konularda gittikçe daha rahat davranmaya başlamışlardır. Körfez sularındaki Amerikan ve diğer batılı deniz güçlerinin Bahreyn merkezli mevcudiyeti ise bu ülkelerin kendilerini daha fazla güvende hissetmelerini sağlamıştır.

Gerek İran – Irak Savaşı, gerekse Kuveyt'in işgalinin ardından gerçekleşen Körfez Savaşı Körfez bölgesinde askeri güvenliğin, enerji güvenliği çerçevesinde ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

VI. BATI'NIN ENERJİ GÜVENLİĞİ VE KÖRFEZ ÜLKELERİNİN POLİTİKALARI

Enerji güvenliği enerjinin sürekli olarak güvenilir, temiz ve çeşitli kaynaklardan/ülkelerden uygun miktarlarda ve uygun fiyatlarla sağlanması ve yüksek verimlilikle tüketilmesi; yeterli miktarlardaki enerji kaynaklarına, tutarlı fiyat ve istikrarlı bir kaynaktan, fiilî olarak tehdit altında olmayan ulaşım imkânları vasıtasıyla (boru hattı, uygun deniz yolları vs.) ve adil dağılım çerçevesinde erişilebilmesi; dünyadaki enerjinin akılcı ve tasarruflu kullanılması; ekonominin ihtiyacı olan enerji hizmetlerinin devamlı olarak bulunabilmesi şeklinde tanımlanabilir.⁶⁷⁵

1973-90 arası dönemde başta Avrupa ülkeleri ve ABD olmak üzere, tüm OECD ülkeleri enerji ihtiyacı bakımından Arap petrollerine bağımlı duruma gelmişlerdi. 1980 yılında Avrupa ülkelerinin petrol ithalatının %71'i, ABD petrol ithalatının ise %47'si Arap ülkelerinden sağlanmaktaydı.⁶⁷⁶ Arap ülkeleri arasında ise petrol ticaretinin aslan payı Suudi Arabistan, Kuveyt, BAE ve Bahreyn gibi Körfez ülkeleri ile Irak'a aitti ve bu ülkeler arasında Suudi Arabistan tartışmasız bir üstünlüğe sahipti. (Bk. Tablo 17) Sanayileşmiş ülkelerin enerji güvenlikleri bakımından Körfez

⁶⁷⁴ Heard-Bey, "Conflict ...", ss. 199-222.

⁶⁷⁵ Cenk Sevim, "Geçmişten Günümüze Enerji Güvenliği ve Paradigma Değişimleri", **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Mayıs 2009, Sayı 13 http://vizyon21yy.com/.../Milliguvenlik/...Enerji/Gecmisten_Gunumuze_Enerji_Guvenligi_ve_Paradigma_Degisimleri.pdf, (21.11.2010).

⁶⁷⁶ OECD, **Energy Statistics**, Paris, 1982.

lkeleri vazgeçilmez bir konuma sahip olmuşlardır. 1992 yılı itibariyle dünya kanıtlanmış petrol rezervlerinin %46,3 Körfez lkelerinde bulunmaktaydı. Aynı bölgede bulunan İnan ve Irakın rezervleri de eklendiğinde bu oran %65,6ya erişmekteydi.⁶⁷⁷

İkinci bölümde açıklamaya çalıştığımız üzere, 1970li yıllara dek ABD enerji ihtiyacını büyük ölçüde kendi kaynaklarından ve Amerika kıtasındaki üreticilerden sağlamaktaydı. ABDnin Körfez ülkelerinden petrol ile ilgili talepleri yüksek miktarda üretim, ılımlı ve tahmin edilebilir fiyat politikaları, acil durumlarda ihtiyaçları karşılamak üzere yedek üretim kapasitesi oluşturulması ve Stratejik Petrol Rezervleri (SPR) için ilave üretim yapılması gibi konuları kapsamaktaydı.

1970li yıllardan itibaren ABDnin genelde Ortadoğu ve özelde Körfez ülkelerine olan enerji bağımlılığı hızlı bir artış sürecine girmiştir. Kendi bağımlılığının artması yanında, hegemonu olduğu serbest piyasa ekonomilerinin başından beri Ortadoğu ve Körfez petrollerine sözcüğün tam anlamıyla bağımlı durumda olmaları ABDyi ister istemez bölgedeki enerji kaynaklarını kontrol etmeye yönelmiştir. Nitekim *Enerji Hâkimiyeti* adı verilen teoriler ABDnin süper güç konumunu koruma amacıyla sadece Ortadoğu petrollerini değil, dünyadaki tüm enerji havzalarının ve enerji nakil hatlarını kontrol politikaları izlemeye sevk ettiğini ileri sürmektedir.⁶⁷⁸

⁶⁷⁷ British Petroleum, *Statistical Review of World Energy*, June 1992, s. 3.

⁶⁷⁸ Teorinin detayları ile ilgili olarak bk. Abdullah Ural, "ABDnin Enerji Hâkimiyeti Teorisi ve Büyük Ortadoğu Projesi", *Akademik Ortadoğu*, c. 3 sayı 2, 2009, ss. 131-147.

	1973					1986				
	Fransa	Almanya	İtalya	Japonya	ABD	Fransa	Almanya	İtalya	Japonya	ABD
İngiltere ve Norveç	0	0	0	0	0	25	35	2	0	8
SSCB	2	3	5	0	0	8	6	12	0	0
Meksika	0	0	0	0	0	4	0	<1	6	14
Venezüella	1	2	<1	0	11	0	9	1	0	11
Endonezya	0	0	0	18	6	0	0	0	12	6
Malezya	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0
Çin	0	0	0	0	0	0	0	0	7	2
Kanada	0	0	0	0	30	0	0	0	0	14
Tüm OPEC	92	95	89	95	63	59	56	72	72	50
Suudi A.	22	23	27	19	14	21	11	21	13	13
İran	8	13	13	33	7	4	3	9	7	2
Irak	14	2	14	0	0	7	1	6	5	2
Libya	4	24	20	0	4	3	11	17	0	0
BAE	10	5	2	9	2	3	0	2	22	1
Kuveyt	11	4	9	8	1	0	0	5	3	1
Cezayir	8	13	3	0	4	4	8	4	0	2
Bağımsız Bölge	0	3	0	6	0	0	0	0	6	0
Nijerya	10	9	0	0	14	8	15	6	0	8
Toplam ham petrol ithalatı (Milyon ton)	135	110	128	245	161	71	66	82	166	249

Tablo 17- 1973 ve 1986 Yıllarında Gelişmiş Ülkelerin Petrol Kaynakları (yüzde)
Kaynaklar: OECD, *1973 Oil and Gas Statistics. Supply and Disposal*, Paris: OECD (1973) ve 1979 ve 1987. (Yeni adı *Quarterly Oil and Gas Statistics*.)

ABD Körfez enerji havzasının kontrolünü elinde tutmak için bölgeye dönük kamu diplomasisi ve propaganda faaliyetlerinden güç kullanımına varıncaya dek bir dizi politika geliştirmiştir. 1973–74 petrol krizi dönemi ile ilgili olarak 2004 yılında yayınlanan İngiliz istihbarat belgeleri ABD'nin ambargo sırasında iki tugayla Suudi Arabistan'ı, birer tugay ile Kuveyt ve BAE'yi işgal etmeyi düşündüğünü, BAE'yi

İngilizlerin yardımı ile işgal etmeyi planladığını ortaya koymaktadır.⁶⁷⁹ Buna göre ABD Körfez ülkelerine karşı açıkça bir güç politikası uygulamış ve Körfez ülkelerini baskı ve kontrol altına almış olmaktadır ki, bu durumu en iyi açıklayan teorik çerçeve realizmdir. Bununla birlikte, düşüncelerin ve kimlik-çıkar etkileşiminin etkisi bu noktada bile kendini hissettirmektedir. Gerçekten de, ABD ile İngiltere arasında o dönemde yapılan yazışmalarda Körfez ülkelerinin gelişmemiş, az nüfuslu ve *mantıksız* (underdeveloped, under populated, *unreasonable*) oldukları ve bu nedenle ABD'nin, müttefiklerini bu ülkelerin insafına terk edemeyeceği ileri sürülmekteydi.⁶⁸⁰ Uluslararası ilişkiler bir etkileşim süreci içerisinde gerçekleştiğine göre, sadece Körfez ülkelerinin değil, Batılı ülkelerin bölge politikalarını ve düşüncelerini de göz önünde bulundurmakta fayda vardır.

Körfez bölgesinin petrol patlamasıyla birlikte ABD etkisine daha açık hale gelmesinin bir takım nedenleri bulunmaktadır ve en önemli nedenlerden biri ABD'nin Arap petrollerine duyduğu ihtiyacın artmasıdır.⁶⁸¹ Bu durum ABD'nin Körfez bölgesi ile ilgili yeni stratejiler geliştirmesine neden olmuştur. Bölge petrolünün batılı ülkelere aktarılmasını sağlayan çok uluslu petrol şirketlerinin ABD hükümeti üzerindeki etkisi ve faaliyetleri de ABD'nin bu yeni stratejilerin niteliğinin belirlenmesi noktasında etkili olmuştur. Bu dönemde ABD Körfez'deki petrol çıkarlarını askeri güç kullanımı dâhil her türlü yola başvurarak koruyacağı yönünde açıklamalar yapmaya başlamış ve 1973 petrol krizi sırasında ve sonrasında petrol alanlarının bulunduğu bölgeleri askeri olarak işgal etmeyi ciddi bir seçenek olarak değerlendirmeye almıştır. Gerek ABD'li yöneticilerin açıklamaları, gerek düşünce kuruluşlarınca düzenlenen panellerde dile getirilen görüşler, gerekse akademisyenler tarafından yazılan kitap, makale ve yorumlarda ortaya konan görüşler bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.⁶⁸² Avrupa ve ABD'deki gazetelerde yayınlanan raporlarda da Pentagon'un petrol kuyularının

⁶⁷⁹ Lizette Alvarez, "Britain Says U.S. Planned to Seize Oil in 73 Crisis", **New York Times**, 2 January 2004, <http://www.nytimes.com/2004/01/02/world/britain-says-us-planned-to-seize-oil-in-73-crisis.html>, (12.10.2009).

⁶⁸⁰ Bk. agm.

⁶⁸¹ Bk. İkinci Bölüm.

⁶⁸² Bu yayınlar arasında en fazla bilinenlerden biri John Hopkins Üniversitesi öğretim üyelerinden Robert Tucker tarafından kaleme alınan ve **Commentary** adlı derginin Ocak 1975 sayısında 27–31 sayfalar arasında yayınlanan "Oil: The Issue of American Intervention" başlıklı makaledir. Bu makalede Körfez bölgesinde oluşan petrol kartelinin kırılması gerektiği tezi işlenmiştir.

bulunduğu bölgeleri işgal edebileceğini ya da etmesi gerektiğini bildiren görüşler yayınlanmıştır.⁶⁸³ Amerikan ordusuna bağlı özel birlikler çöl savaşı ve petrol kuyularının işgali ile ilgili pek çok tatbikat gerçekleştirmiştir.”

ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger 2 Ocak 1975 tarihinde Ortadoğu'dan petrol akışının tehlikeye girmesi halinde askeri müdahale seçeneğinin uzak bir ihtimal olduğunu söyleyemeyeceğini belirtmiş, ertesi gün gazetecilerin sorduğu bir soruya askeri seçenek görüşünün bizzat Başkan Ford'a ait olduğunu söylemiştir.⁶⁸⁴ Daha sonra Beyaz Saray sözcüsü, Kissinger tarafından aktarılan görüşlerin Başkan Ford'un görüşlerini yansıttığını belirtmiştir. Nitekim bu yöndeki haberler 12 Ocak 1975 tarihli Times dergisinde bizzat Başkan Ford tarafından teyit edilmiştir. İzleyen dönemde de Dışişleri ve Savunma bakanlıklarından benzer açıklamalar gelmeye devam etmiştir. Öte yandan, Yusuf Ahmet ve I. S. Mukalled gibi kimi Arap yazarlara göre, İsrail ile sürekli mücadele halinde ve 1973 deneyimi ile ilgili anıları henüz taze olan Arap dünyasının silahlı güç kullanılarak petrol bölgelerinin işgal edilmesi durumunda topyekûn karşı çıkarak bu tesisleri tümüyle tahrip etmesi hiç de akla uzak bir olasılık sayılamazdı.⁶⁸⁵

Körfez ülkelerinin bir şekilde bu işgal planlarının farkına varmış ve bunun üzerine petrol ambargosunu hızla sona erdirmenin bir çaresini bulmuş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Nitekim ilerleyen süreçte Suudi Arabistan, Arap milliyetçiliğinin sönükleşmesi ve petrolden elde ettiği servetin de büyümesi ile birlikte, iç politikada ve Arap dünyasında radikal çevrelerden duyduğu çekingenliği bir tarafa bırakarak ABD'ye daha fazla dayanmaya başlamıştır.

ABD'nin petrol bölgelerini silahlı güç kullanarak ele geçirme tehditlerini hayata geçir(e)memesinin bir takım nedenleri vardır. Öncelikle söz konusu dönemde ABD Vietnam sendromundan henüz kurtulamadığı için kamuoyu yeni bir cephe açılmasına şiddetle karşıydı. Bu dönemde yapılan kamuoyu araştırmaları Ortadoğu'ya askeri müdahale seçeneğine halk desteğinin %10 ile sınırlı olduğunu göstermekteydi. ABD yönetimi silahlı güç kullanma seçeneğini dile getirdiğinde Kongre üyeleri

⁶⁸³Robert Dreyfuss, “The Thirty Years Itch”, **Mother Jones**, 29 Mart 2003, <http://www.themodernreligion.com/terror/thirty-year-itch.html>, (25.08.2010).

⁶⁸⁴**Strategic Survey**, “Military Intervention to Secure Oil Supplies”, Volume 75, Issue 1, 1974, ss. 30-32.

⁶⁸⁵ Ahmet, **Te'sîru ...**, s. 103; Mukalled, s. 48.

Ortadoğu'nun çok zor bir bölge olduğu ve bu nedenle sakin diplomatik bir üslup benimsenmesi gerektiği teziyle karşı çıkmaktaydı. Aksi halde askeri müdahale sonucunda Arap milliyetçiliğine ve İslami radikalizme bağlı akımlar kitleleri harekete geçirebilir ve bölgede ortaya çıkacak durum ABD çıkarlarına büyük zarar verebilirdi. Dolayısıyla, çatışma yerine, Araplarla iş birliğini öngören bir yol benimsenmeliydi. Arap milliyetçiliğinin ve İslami radikalizmin Kongre tartışmalarında dikkate alınması kimlik – çıkar etkileşiminin boyutlarını ortaya koymaktaydı.

Petrol bölgelerinin askeri güç kullanılarak işgal edilmesi seçeneğine küresel parametreler açısından bakıldığında ise, böyle bir müdahale Ortadoğu'daki etkinliğini kaybetmekte olan SSCB'ye bölgede yeniden etkinlik kurabilmesi için başka türlü elde edilmesi imkânsız fırsatlar sunabilirdi. Bu sayılanlar ve benzeri nedenlerden dolayı ABD'nin güç kullanarak petrol kuyularını ele geçirmesi seçeneğini hayata geçirmesi mümkün olmamıştır. Ama her halükarda söz konusu tehditlerin işe yaradığı ileri sürülebilir. Çünkü bu tehditlerin amacı petrol silahının bir daha kullanılmaması, yani petrol ambargosunun ve sert fiyat artışlarının bir kez daha yaşanmaması idi ki, öyle de olmuştur.

Ortadoğu'daki İngiliz askeri varlığının sona ermesi, ABD'nin de Vietnam Savaşı'nın ağır bütçesi, diğer gelişmiş ülkeler karşısındaki nispi ekonomik rekabet gücünün azalması vb. gibi nedenler 1973 yılı sonunda patlak veren petrol krizini askeri bir müdahale ile çözümlene olasılığını azaltmıştır. Bu durum Batılı ülkelerin enerji güvenliğini tehlikeye atmakta ve petrol krizinin küresel çaptaki etkisini daha da derinleştirmekteydi.⁶⁸⁶ Petrol krizinin bir uzantısı ve bir bakıma nedenlerinden biri olan petrol ambargosu ve kriz sırasında petrol fiyatlarının artmış olması ABD'nin bölge politikalarını gözden geçirmesine neden olmuştur. Çünkü bu yeni durum ABD'nin ve pazar ekonomilerinin enerji güvenliğini tartışılır hale getirmiş, enerji alanında ve Ortadoğu politikalarında ABD'yi Sovyetler karşısında güç duruma düşürerek bu ülkenin uluslararası alandaki prestijini sarsmış ve ekonomisini de, az da olsa, kötü yönde

⁶⁸⁶ Thomas D. Lairson ve David Skidmore, **International Political Economy: The Struggle for Power and Wealth**, 2. edition, Fort Worth-New York: Harcourt Brace College Pub., 1997 s. 39.

etkilemiştir.⁶⁸⁷ ABD'nin Körfez ülkelerine dönük politikalarını gözden geçirmesine neden olan ikinci önemli neden ise, petrol fiyatlarının artması ile birlikte bölge ülkelerinde ortaya çıkan finansal birikim olmuştur. Bu dönemde Körfez ülkelerine dönük olarak uygulanan politikalar sayesinde hem Körfez ülkeleri biraz daha Batı'ya bağımlı hale getirilerek pazar ekonomilerinin enerji güvenliği sağlanmış, hem sıkıntıda olan ABD ekonomisi için taze kaynak bulunmuş, hem de batılı ülkelerin sanayi ürünleri için pazar imkânları genişletilmiştir.

Öte yandan, 1973 petrol krizi benzeri bir olayı tekrar yaşamak istemeyen batılı ülkeler enerji tasarrufu, yeni petrol alanlarının keşfi, petrole alternatif enerji kaynaklarının kullanılması gibi bir takım önlemlere başvurmuşlardır ve Körfez ülkeleri üretim ve fiyat politikalarını belirlerken bu önlemleri göz önünde bulundurmamak zorunda kalmışlardır. 1975 yılında Washington'un daveti ile toplanan OECD zirvesinde üye ülkelerin enerji politikalarını koordine etmek üzere Uluslararası Enerji Ajansı (IEA)'nin kurulmasına karar verilmiştir.⁶⁸⁸ Bu ajans vasıtasıyla batılı ülkeler enerji politikalarını tekdüze hale getirmişler, yeni önlemler, kaynaklar ve teknolojiler geliştirmişlerdir. Sonuç olarak, 1980'lerde petrol fiyatlarının dibe vurmasında arz fazlalığı kadar, batılı ülkelerin söz konusu ajans aracılığıyla ve diğer yollardan aldıkları önlemlerin de büyük etkisi olmuştur.

Enerji güvenliği Reagan yönetimi 1982 yılından itibaren petrol fiyatlarının düşüşünü piyasa koşullarına bağlayarak başlangıçta herhangi bir müdahalede bulunmak istememiştir. 1986 yılında petrol fiyatları dip noktasını görünce, kendisi de Texaslı bir petrolcü olan Başkan Yardımcısı G. Bush Batı dünyasının güvenliği ile doğrudan ilgili olan petrol piyasasının kendi başına bırakılmasının doğru olmadığını dile getirmiş⁶⁸⁹ ve ABD'nin konunun siyasi, ekonomik ve güvenlik ile ilgili boyutları ile olan ilgisini sürdürdüğünü göstermiştir. Nitekim 1992 yılı itibariyle ABD Körfez bölgesinde

⁶⁸⁷ ABD yıllık 120 milyon varillik Pasifik-Güney Doğu Asya tüketiminin 65 milyon varilini Ortadoğu'dan karşılamaktaydı ki bu ABD için aylık 260 milyon dolar ek maliyet demektir. Nijerya'daki iç savaş ve İran üzerindeki Sovyet baskısı gibi nedenler Ortadoğu'daki petrol üretimini düşürmüştü ve ABD uzak bölgelerden cepheye petrol taşımak zorunda kalmıştı. M. S. Daoudi ve M. S. Dajani, "The 1967 ...", s. 88.

⁶⁸⁸ Uluslararası Enerji Ajansı ile ilgili daha geniş bilgi için bakınız: Craig S. Bamberger, **History of IEA: the First 30 Years**, OECD/IEA, 2004.

⁶⁸⁹ Daniel Yergin: **The Prize...**, s. 756.

500.000 civarında asker bulundurmaktaydı. SSCB'nin ortadan kalkmış olmasına rağmen ABD'nin bölgenin stratejik önemi ile ilgili algısı pek fazla değişmemiş gözükmekteydi.

ABD Başkanı Bush 1991 Körfez Savaşı'nın ardından yaptığı açıklamalarda bundan böyle Körfez'de bir kriz daha çıkmasını istemediklerini, çünkü ABD'nin hayati çıkarlarının istikrarlı ve güvenli bir Körfez'i gerekli kıldığını ileri sürmekteydi. 6 Mart 1991'de Kongre'de yapılan konuşmanın bir parçası olan bu açıklamalar ile ABD askerî, siyasi ve diğer alanlarda Körfez'deki varlığını sürdürme kararlılığında olduğunu ortaya koymaktaydı. Başkan Bush Ortadoğu'daki barış girişimlerine yeni bir yaklaşım getirme sözü de vermektedir.⁶⁹⁰ Bu girişimlerin uygulamaya geçirilebilmesi için Dışişleri Bakanı James Baker Şam da dâhil olmak üzere bazı başkentleri ziyaret etmek üzere bölgeye gönderilmişti.⁶⁹¹

ABD petrol ve Arap-İsrail sorunu ile ilgilendiği sürece, Körfez ülkeleri ile yakın ilişkiler içerisinde olmak zorundadır. Dünya piyasalarına uygun fiyatla enerji akışının sağlanması ABD'nin temel amacıdır ve bu amacın gerçekleşmesi için Körfez ülkeleri ile yakın ilişkiler devam edecektir. 1980 Carter Doktrini herhangi bir ülkenin Körfez ülkelerinin tamamını ya da bir kısmını askeri güçle kontrol etmesinin ABD tarafından kabul edilemez bir durum olduğunu ilan etmişti. Körfez Savaşı'nı da bu doktrin çerçevesinde açıklamak mümkündür. 1990'lı yılların başı itibariyle ABD açısından bu amaca ulaşılmış gözükmektedir. İran'ın Körfez bölgesini etki altına alması olasılığı ABD'nin en fazla çekindiği noktalardan biridir. Bu nedenle, ABD yönetimi Körfez Savaşı'nın ardından, Saddam rejiminin devrilmesini amaçlayan halk ayaklanması karşısında sessiz kalmıştır.

1980'li yıllar sona ererken bile, Batı kendi enerji güvenliğini tam anlamıyla sağlayabilmiş değildi. Petrol en temel enerji kaynağı olma özelliğini korumaktaydı. Dünya kanıtlanmış petrol rezervlerinin yarıya yakın bölümü Ortadoğu'da

⁶⁹⁰ Mark Bowden, "Jarhead: A Marine's Desert Song", **New York Times**, 14 March 2003, (Book Review), <http://www.nytimes.com/2003/03/02/books/review/002BOWDET.html?ex=1181188800&en=40c2e3fa9f82d477&ei=5070>.

⁶⁹¹ Phyllis Bennis, **US-Iraq Crisis: A Primer**, Institute for Foreign Policy Studies, 2003, s. <http://www.globaloilwatch.com/reports/primer.pdf> (06.12.2009).

bulunmaktaydı. Üstelik bölge petrolü dünyanın en ucuz maliyetli petrolü olma özelliğini de taşımaktaydı. Körfez bölgesinde üretilen petrolerin yarısından fazlası Avrupa'ya ve Japonya'ya gitmekteydi. On yılın sonunda batılı ülkelerinin Ortadoğu petrollerine bağımlılığı, Tablo 17'de de görüldüğü üzere, en az 1973 krizi dönemindeki kadar yoğundu. Üstelik çok uluslu petrol şirketlerinin 1972 yılında %75 olan üretim payları 1986 yılına gelindiğinde %40'ın altına düşmüştü.

Konuya petrol arz-talep dengesi açısından bakıldığında, 1990'lı yılların başı itibariyle dünyanın dört bir yanında yeni petrol alanları keşfedilmiş ve işletmeye açılmıştı. Dünyanın en büyük petrol üreticisi Rusya'nın da küresel ekonomiye sorunsuz biçimde eklenmesi ile birlikte dengede arz lehine bir bozulma olduğu bile ileri sürülebilirdi. Buna karşılık, Hindistan ve Çin gibi kalabalık nüfusa sahip ülkelerin sanayileşme yönünde attıkları adımlar henüz petrol arzını kayda değer miktarda artıracak düzeye erişmiş değildi. Ama ABD'li strateji uzmanları ve yöneticiler gelecek on yıllarda petrol talebinin hızla artabileceğini tahmin etmiş olmalıydılar. Nitekim Suudi Arabistan arz ve talepteki değişikliklere uyum sağlayan esnek üretim kapasitesi⁶⁹² sınırlarına erişmiş bulunmaktaydı. Yani 1990'lı yılların başında günlük 8 ila 9 milyon varil petrol üreten Suudi Arabistan petrol talebindeki günlük 2 ila 3 milyon varillik, ya da daha fazla bir artışı artık kolaylıkla karşılayamayabilirdi. Orta Asya'da başlaması beklenen üretimin ise olası talep artışını karşılayıp karşılamayacağı kuşkuluydu ve karşılasa bile milyarlarca dolarlık yatırım gerekmekteydi. Gerekli finansmanın sağlanması halinde kurulacak tesisler ve nakil hatları için yıllarca beklemek gerekebilecekti. Irak'a uygulanan ambargonun sürmekte oluşu durumu daha da kırılgan hale getirmekteydi. Bu nedenle ABD'li ve diğer batılı ülkeler bölgedeki varlıklarını artırarak sürdürme kararı almışlardı. ABD'nin bölgedeki angajmanlarının genişlemesi ve derinleşmesi buna işaret etmekteydi.

Petrol fiyatlarının artmasıyla ortaya çıkan birikim de sadece batılı ülkelerin finansal ihtiyaçlarını karşılama değil, Körfez ülkelerinin Batı'ya olan bağımlılıklarını

⁶⁹² 1979 petrol şokunun ardından Suudi Arabistan petrol üretimini 1980 yılında günlük yaklaşık 9,9 milyon varile yükseltmiş, 1983 yılında fiyatların 10 dolara kadar gerilemesi ile günlük yaklaşık 3 milyon varile düşürmüştür. Bk.: SESRIC, "Statistics & Databases", http://www.sesric.org/baseind_5.php (26.04.2009)

artırma ve dolayısıyla Batı'nın enerji güvenliğini iyice sağlam bir zemine oturtma amacıyla da kullanılmıştır.

ABD'nin ve diğer batılı ülkelerin Körfez ülkelerinin petroleri ile ilgili çıkarları, bu ülkelerdeki petrol faaliyetlerinin güvenliği, hatta bizzat bu ülkelerin güvenlikleri ile ilgilenmelerini gerektiriyordu. Suudi Arabistan'daki petrol rezervlerinin büyüklüğü ve değeri göz önünde bulundurulduğunda, bu ülkedeki yönetimi devirme amaçlı ya da petrol tesislerine saldırmak suretiyle yöneticilere şantaj yapma yönünde herhangi bir girişimde bulunulmamış olması son derece dikkat çekicidir. Suudi Arabistan'da petrol üretimi başladıktan sonra petrol akışı ne bir terör saldırısıyla ne de herhangi bir askeri müdahale ile kesintiye uğramıştır. 1980'li yıllardaki rezervler ve petrolün varil fiyatının 30 dolar civarında olması itibariyle 5 trilyon dolarlık bir kaynak için böyle bir tespitin yapılmış olması oldukça önemlidir.

Üretim maliyetinin oldukça düşük ve kalitesinin son derece yüksek olması nedeniyle, Körfez bölgesi petrolerini kim kontrol ederse büyük kazanç elde edecekti. Dolayısıyla, petrol fiyatlarının dörde katlandığı 1973 yılından itibaren bölge petrolerinin gerek dış güçler, gerekse içerdeki rejim karşıtları için cazip bir hedef durumunda olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle, Körfez ülkelerinin ve bu ülkelerde çıkarları olan diğer ülkelerin petrol sahalarının güvenliğini sağlamaları, Körfez ülkelerinin rejimlerini korumaları, Basra Körfez'ine Sovyet müdahalesini engellemek için burada denge sağlamaları gerekmektedir.

Bir yönüyle kimlik – çıkar etkileşimi diğer yönü ile ise iç-dış politika etkileşimi çerçevesinde, Körfez ülkelerinin ABD ve diğer batılı ülkelerle geliştirdikleri ilişkiler gerek Körfez bölgesinde, gerekse Arap dünyasında bir takım tepkilerin gelişmesine neden olmuş ve bu tepkiler sonuçta Körfez ülkelerinin uluslararası güvenlik ilişkileri üzerinde biçimlendirici etkiler meydana getirmiştir. Körfez ülkeleri kamuoylarında bölgedeki ABD varlığının geleceği ile ilgili kuşkular güçlü bir biçimde devam etmiştir. Ne var ki, bölgedeki batılı askeri mevcudiyet ABD'den çok önce, sömürgeciliğin bölgeye girişi ile birlikte başlamıştır.

Batılı askeri varlığın, bölgedeki rejimlerin devrilmesi olasılığına karşı paratoner görevi üstlendiği de yadsınamaz bir gerçektir. Nitekim bölgedeki demokratik ve özgürlükçü akımlar, ABD'nin bölgedeki gücünü Körfez ülkelerinin demokratikleştirilmesi yönünde kullanmamasından, halkları değil rejimleri korumasından yakınmaktadırlar.⁶⁹³ ABD'den yapılan silâh alımları ve bu sofistike silâhlardan bazılarının iç güvenliği sağlama amacıyla kullanılması durumu daha da karmaşıklaştırmaktadır. İslamcılar ise Batı kültürünün bölgeye nüfuz etmesinden çekindikleri için ABD mevcudiyetine karşı çıkmaktadırlar. Bu durum daha önce sözünü ettiğimiz dilekçelerde açıkça ortaya çıkmaktadır. 1980'li yıllarda ve Körfez savaşının ardından yapılan anlaşmalarla Pakistan askeri birliklerinin Suudi Arabistan'a yerleştirilmesinde ve 1980'li yıllarda Türk subayların Suudi ordusunu eğitmek üzere bu ülkeye gitmesinde⁶⁹⁴ İslami duyarlılığa sahip olan kesimlerden gelen eleştirilerin ve duyulan kaygıların etkili olduğunu söylemek yanlış olmasa gerekir. Unutulmamalıdır ki, Körfez ülkelerinin yabancı askerleri bölgeye getirmeleri ve barındırmaları da petrol gelirleri sayesinde mümkün olmuştur.

ABD Körfez ülkelerinden Bahreyn'de II. Dünya Savaşı'ndan bu yana bir deniz üssüne sahipti. Umman ile 1980 yılında bir askeri tesis anlaşması imzalanmıştı. Körfez ülkeleri 1987 yılında geniş çaplı bir ABD filosunun seyrüsefer güvenliğini sağlamak üzere bölgeye gelmesine ön ayak olmuşlardı. Ne var ki, Körfez ülkelerindeki batılı askeri mevcudiyeti bu ülkelerin iç politikalarında her zaman rahatsızlık kaynağı ve muhalif kesimlere verilen bir koz olmuştur. Batılı ülkelerle yapılan benzeri anlaşmaların Mısır ve Irak gibi ülkelerde 1950'li yıllarda iç kamuoyunu nasıl tahrik ettiğini ve devrimlere neden olabildiğini gören Körfez ülkeleri 1990 yılında Kuveyt'in işgaline dek, batılı ülkelerle yaptıkları askeri anlaşmaları gizlemeye, açıkça bilinenleri ise önemsiz göstermeye çalışmışlardır.⁶⁹⁵

Söz konusu kaygılar nedeniyle Suudi yetkililer kendilerini hiçbir batılı ülke ile daimi bir savunma ilişkisi içerisine girilmediği ve anlaşmaya varılmadığı yönünde açıklamalar yapmak zorunda hissetmişlerdir. Körfez Savaşı sırasında bazı Suudi

⁶⁹³ Gause, *Oil Monarchies...*, s. 141.

⁶⁹⁴ Atay Akdevelioğlu – Ömer Kürkçüoğlu, “Ortadoğu’yla İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası* içinde (124-157), Cilt II: 1980-2001, İstanbul: İletişim, 6. Baskı, 2003, s. 226.

⁶⁹⁵ Gause, *Oil Monarchies...*, ss. 186-187.

yetkililer, ülkelerindeki ABD birliklerinin Kuveyt'e kaydırılmasını, hatta Irak içerisinde işgal edilen bir bölgeye yerleştirilmesini talep etmişlerdir. Körfez Savaşı'nın ardından yapılan açıklamalarda da, ABD askerlerinin kısa süre içerisinde bölgeyi terk edeceği bildirilmiştir. Körfez Savaşı sırasında bölgedeki ABD askeri varlığına karşı çıkmayan tek ülke, tahmin edileceği üzere, Kuveyt olmuştur. Kuveyt'teki *Selefi (Vahhabi)* unsurlar ve *İhvan-ı Müslimin* taraftarları bile ABD varlığından rahatsız olsalar da, bir alternatif gösterememişlerdir.

ABD ile güvenlik bağlamındaki ilişkiler konusunda Körfez ülkeleri kamuoyları arasında bir takım farklılıklar bulunmaktaydı. 1990'ların başında, ABD ile en eski ve kapsamlı ilişkilere sahip olan Suudi Arabistan vatandaşlarından pek çoğu ülkede uygulanacak olan en doğru dış politikanın 1973 petrol ambargosu ile ABD'ye meydan okudukları zaman olduğunu düşünmeye başlamışlardı. Irak işgalinden BM koalisyonu sayesinde kurtulan Kuveyt'te ABD ile yakın askeri iş birliği kurulması yönünde bir konsensüs oluşmuştu. Diğer Körfez ülkelerinde ise kamuoyları ABD ile iş birliğine görece daha dengeli ve istikrarlı bakan bir yaklaşım içindeydi.⁶⁹⁶

Petrol fiyatlarının artması ve Körfez ülkelerinin bir ekonomik güç olarak ortaya çıkmaları Batı'nın, yani İngiltere'nin askeri olarak bölgeden çekilmesinin hemen ardından gerçekleşmişti. İlginçtir ki, petrol fiyatlarının büyük düşüş gösterdiği ve Körfez ülkelerinin ekonomik darboğaza girdiği 1980'li yılların bitmesiyle Batı (bu kez ABD) bölgedeki askeri-siyasi nüfuzunu restore etmiştir.

Aslında İngiltere'nin bölgeden çekilmesiyle birlikte Washington bölgede oluştuğunu düşündüğü güç boşluğunu Şah liderliğindeki İran ile doldurmaya çalışmıştı ama Şah'ın iktidardan düşüşünü engelleyememişti. Hatta Şah'ın düşüşünde bölgede ABD'nin kuklası olarak gözükmemesinin de büyük payı vardı. Sonuçta bölgedeki Amerikan politikalarının sütunlarından biri çökmüş oluyordu. Bu sırada İran ve Lübnan'da ortaya çıkan rehine krizlerinde ABD'nin etkisiz kalması süper gücün bölgedeki etkisinin sınırlarını da ortaya koymaktaydı.

⁶⁹⁶ Gause, age., s. 142.

Petrol ve petrolden elde edilen gelirler Körfez ülkelerini güvenlik bağlamında batıya olan bağımlılıklarını gözle görülür bir biçimde artırmıştır. Aşırı zenginliğe rağmen askeri bakımdan zayıf olmak ve milliyetçi ve radikal İslamcı düşünceler karşısında güçlü bir argümana sahip olmamak Körfez ülkelerini petrol gelirlerinin artmasından sonra güvenlik ve savunma alanlarında daha fazla Batı'ya yönelmelerine neden olmuştur.

Bölgeye özgü diplomasi biçimi Körfez ülkelerinin ABD ile güvenlik bağlamındaki ilişkilerini daha karmaşık bir hale getirmiştir. Kendilerini güçsüz bulan bu ülkeler ABD bağlantısına şiddetle ihtiyaç duymuşlardır. Öte yandan, Claes'ın da dediği gibi, Körfez ülkeleri İran Devrimi'nde Şah'ı yalnız bırakan ABD'nin güvenilirliği konusunda kuşkuya düşmüşlerdir.⁶⁹⁷ Yine, bu ülkeler ABD ile kurulan yakınlığın, ABD'nin bölge ile ilgili diğer politikalarından rahatsızlık duyan iç kamuoylarında yaratacağı sıkıntılardan da çekinmişlerdir. Körfez ülkeleri başından beri ABD yanlısı bir politika izlemekle birlikte, çok fazla ABD yanlısı gözükmek istememişlerdir. Ama Arap milliyetçiliğinin sönükleşmesi ve petrolden elde edilen servetin büyümesi ile birlikte çekingenliği bir tarafa bırakarak ABD'ye daha fazla dayanmaya başlamışlardır. 1990-91'de Irak'ın Kuveyt'e saldırması ABD'ye dayanma ihtiyacını net bir şekilde ortaya çıkarmıştır.

VII. PETROL GELİRLERİN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMI OLARAK BATI'YA DÖNÜŞÜ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

1973 yılının son üç ayında varili 1,99 dolardan 7 dolara yükselen petrol fiyatları 27 Eylül 1975 tarihine gelindiğinde 11,55 dolara yükselmiştir. OPEC ülkeleri, 1975, 76 ve 77 yıllarında yıllık ortalama 35 milyar dolarlık (silahlanma ve diğer ithalat giderleri dışında) bir kaynağı yatırıma ayırma gücüne erişmişlerdir. Bu birikimin büyük bir bölümü ABD'ye gitmiştir ve ABD'ye giden fonlar genelde kısa vadeli araçlara, 26 milyar dolarlık bölümü ABD'li ve Avrupalı şirketlere yatırılırken, 8 milyar dolarlık bölümü de IMF, Dünya Bankası ve gelişmekte olan ülkelerdeki yatırımlara ayrılmıştır.⁶⁹⁸ İleri sürülebilir ki, petrol sermayesinin ABD'ye geri dönüşü konusunda

⁶⁹⁷ Bk. Claes, s. 216.

⁶⁹⁸ Bk. SESRIC, "Statistics & Databases", http://www.sesric.org/baseind_5.php (27.04.2010).

Körfez ülkelerinin iradeleri, bağımlılık teorilerini haklı çıkaracak şekilde, neredeyse hiç etkili olmamıştır. Uluslararası sistemin başat güçlerine direnmenin çok güç olması yanında, bölgesel ve küresel düzlemde geliştirilen kimlik bağlantıları da bu bağımlılığın ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Arap milliyetçileri petrol gelirlerinin de bir baskı aracı olarak kullanılmasını gündeme getirmişlerdir. Dolayısıyla, ABD ve diğer batılı ülkelere karşı yapılması düşünülen yaptırımlar petrol ambargosu ile sınırlı değildi; başta ABD olmak üzere batılı ülkelerde bulunan ve petrol gelirlerinden elde edilen fonların geri çekilmesi de gündeme getirilmişti. Arap fonlarının geri çekilmesini ilk kez gündeme getiren ülke Irak olmuştu ama daha sonra Kuveyt Milli Meclisi de Amerikan bankalarındaki Kuveyt fonlarının geri çekilmesini ve ABD'ye dönük petrol ihracatının gözden geçirilmesini tavsiye etmişti. Ama Suudi Arabistan bu tür girişimlerin batılı ülkelerle olan ilişkilerde telafisi mümkün olmayan yaralar açabileceğini bildirerek tedbir olarak sadece üretimin düşürülmesinin yeterli ve etkili bir yol olacağını ileri sürmüştür. Dolayısıyla, Arap milliyetçilerinin petrol gelirleri ile oluşan finansal birikimin yönünü ve son durağını belirleme konusundaki girişimleri pek de başarılı olamamıştır.

İhraç edilen petrolün hem miktarının hem fiyatlarının artması, ithalat kapasiteleri oldukça sınırlı olan Körfez ülkelerinde belirli bir sermaye birikimini de peşinden getirmişti. 1980'li yılların başları itibarıyla bu fonların toplam miktarının 300 milyar dolara ulaştığı tahmin edilmekteydi.⁶⁹⁹ IMF verilerine göre, 1976 yılında 176 milyar dolar olan OPEC ülkelerinin yıllık petrol gelirleri 1980 yılında 250 milyar dolara ulaşmıştı. 1979 yılındaki fiyat artışlarından İran dışındaki tüm OPEC üyeleri yararlanmıştı ve en büyük gelir artışı 42 milyar dolarla (tüm gelir artışlarının %72'si) Suudi Arabistan'a aitti. OPEC ülkelerinin gelirleri 1981 yılında %4'lük bir düşüşle 240 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ama İran ve Irak'ta üretimin düşmesi nedeniyle üretimini artıran Suudi Arabistan'ın gelirlerinde 12 milyar dolarlık bir artış daha görülmüştü.⁷⁰⁰

⁶⁹⁹ Al-Sowayegh, s. 4.

⁷⁰⁰ Pachauri, s 77.

Bu sermayenin büyük bir bölümü batılı finans kurumlarına aktarılmıştı. Arap ülkelerinin elinde birikmekte olan finansal fazla pek çok ülkede bütçe açıklarının kapatılması amacıyla kullanılmıştır. Ayrıca, petrolden elde edilen bu sermaye üçüncü dünya ülkelerindeki yatırım finansmanının da temel kaynağını oluşturmuştur. Nitekim Körfez ülkeleri petrolden elde ettikleri gelirleri genel olarak ABD finans piyasasında değerlendirmişlerdir.

Körfez ülkeleri petrolün yanında ABD'deki yatırımlardan da önemli ölçüde gelir elde etmeye başlamışlardır. Bu durum ABD ile Körfez ülkeleri arasında yeni bir çıkar uyumu ilişkisi yaratmıştır. Yani, ABD ekonomisindeki dalgalanmalar Körfez ülkelerini de yakından ilgilendirmeye başlamıştır. Nasrawi'ye göre, ABD 1973 petrol krizinin ardından Körfez ülkelerini Amerikan ekonomisiyle bütünleştirme stratejisi izlemiş ve bunda büyük ölçüde başarılı olmuştur.⁷⁰¹ Hinnebusch'un da dediği gibi, bu strateji sonucunda Körfez ülkeleri ABD finans sistemi için yedek sermaye kaynağı haline gelmişler, sonuç olarak da sahip oldukları finansal fazla ile merkeze (ABD) yatırım yapmışlar ve bu ülkenin istikrarlı olmasında ekonomik çıkar sahibi olmuşlardır. Washington uyguladığı bu stratejide son derece başarılı olmuştur.⁷⁰²

Petrol krizi sonrasında oluşan fonların yönü ile ilgili tartışmaların henüz yeni başladığı günlerde ABD'li yöneticiler ve bürokratlar bu fonların büyük bir bölümünün hiçbir teşvik ve yönlendirmede bulunulmaması halinde bile ABD'li özel finans kurumlarına geleceğinden emin gözükmekteydiler. Çünkü Japon ve Alman piyasaları ile karşılaştırıldığında, Amerikan piyasaları geniş ölçekli ve derinlikli olmaları bakımından eşsiz bir çekiciliğe sahipti.⁷⁰³ ABD piyasalarının dünyadaki bu eşsiz konumu petrol krizi öncesi dönemde de biliniyor olması ve bu nedenle ABD'nin petrol fiyatları ile ilgili olarak Suudi ve Kuveytli yöneticilerle gizli anlaşmalar yapmış olmaları hiç de yabana atılacak bir olasılık değildir. Ne var ki, petrol fiyatları ister bir manipülasyon sonucu artırılmış olsun, ister piyasa dinamiklerinin doğal sonucu olarak artmış olsun sonuçta ortaya çıkan fonların büyük bir bölümü ABD'ye yönelmiş ve ABD bütçe açıklarının kapatılması bir yana, bu ülkenin Üçüncü Dünya ülkelerine borç veren

⁷⁰¹ Alnasrawi, *Arab Nationalism ...*, s. 21.

⁷⁰² Hinnebusch, s. 41.

⁷⁰³ Eric Helleiner, *States and the Reemergence of the Global Finance: from Bretton Woods to the 1990's*, Cornell University Press: Ithaca and London, 1996, s. 114.

ülke konumunu, bağımlılık teorilerinin hipotezlerini destekleyecek şekilde, sarsılmaz bir zemine oturtmuştur.

Petrol sermayesinin ABD'ye yönelmesi sonuçta SSCB karşısında piyasa ekonomilerinin elinin güçlenmesi ve Sovyetlerin çöküşünün hızlanması anlamına gelmekteydi. Denilebilir ki, ABD finansal çekim merkezi olması sayesinde büyük çaplı silahlanma projelerini destekleme gücünü sürdürmüş ve bu şekilde Sovyetler Birliği'ni zor duruma düşürmüştür. Petrol gelirleri ile oluşan finansal birikimin uluslararası sermaye hareketliliklerine ivme kazandırdığı, merkez ülkelerin elde ettikleri bu birikimi geliştirmekte olan ülkelerle, üçüncü dünya ülkelerine transfer ettikleri, artan petrol fiyatları nedeniyle zaten finansal bakımdan büyük bir sıkıntıya girmiş bulunan geliştirmekte olan ülkelerle üçüncü dünya ülkelerinin bu sermayeye iyice muhtaç duruma geldiği, diğer bir deyişle petrol sermayesi nedeniyle, gelişmiş ülkelere gelen etkiye iyice açık hale geldikleri bilinen bir gerçektir. Ancak Körfez ülkelerinin bu durumdaki etkileri sadece ikincildir; yani gelişmiş Batılı ülkeler aracılığıyla ve bu açıdan bakıldığında diğer üçüncü dünya ülkelerinden daha fazla etkiye açık hale gelmişlerdir. Dolayısıyla, petrol sermayesi uluslararası alanda Körfez ülkelerinin değil, uluslararası sistemin başat güçlerinin, Batılı ülkelerin gücünü artırmış ve sonunda Soğuk Savaş'ın sona ermesinde en önemli etkenlerden biri olmuştur.

Ayrıca Arap petrol fonlarının ortaya çıkması ile birlikte, uluslararası finans kartelleri bu fonları cezp edebilmek için kıyasıya bir rekabete girişmiş ve bu rekabet Bretton Woods sonrası dünya finans sisteminin biçimlenmesinde önemli rol oynamıştır. 1974 yılında IMF yetkilileri bu fonların IMF'de toplanmasını ve IMF aracılığıyla kredi olarak ihtiyacı olan ülkelere yönlendirilmesini önermişti. Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya tarafından güçlü bir şekilde desteklenen bu öneriye ABD çekinceli yaklaşınca bu fonların sadece önemsiz bir bölümü IMF'nin kontrolüne verilmiştir. 1975 yılında bu kez gelişmiş ülkelerin kullanımına sunulmak üzere yine IMF bünyesinde bir fon oluşturulması önerilmiş ve bu öneri Japonya, Batı Avrupa ülkeleri ve Suudi Arabistan tarafından hararetle desteklenmişse de, ABD'li yetkililer finans piyasalarının serbestisine müdahale anlamına geleceği gerekçesiyle bu öneriye de şiddetle karşı

çıkışlardır.⁷⁰⁴ Anlaşılan ABD'nin bu fonların cezp edilmesi konusunda kendi finans kurumlarına olan güveni tamdı. ABD'li finans kurumlarının da hükümet üzerine baskı uygulayarak bu fonların serbest bırakılmasını sağlamış olmaları kuvvetle muhtemeldi.

Uluslararası yapı içerisinde Körfez ülkelerinin konumu açısından bakıldığında ise, büyük miktarlardaki petrol arzını karşılayabilecek talebin sadece batılı ülkelere gelmesine ve yüklü miktarlardaki gelirler için uygun yatırım imkânlarının sadece Batı'da bulunmasına ek olarak, petrol satışından elde edilen yüklü miktardaki gelir akışına aracılık edebilecek başka bir para birimi bulunmadığı için Körfez ülkeleri gelirlerin yatırıma dönüştürülmesini sadece Amerikan doları üzerinden gerçekleştirebilmişlerdir. Yusuf Ahmet'e göre, aslında Körfez ülkeleri Amerikan doları dışında alternatifleri kullanmak istemişler ama bu konuda başarılı olamamışlardır.⁷⁰⁵ Dolayısıyla uluslararası toplumun başat güçleri Körfez ülkelerini uluslararası ekonomideki arz-talep ilişkilerinin niteliği ve Amerikan doları üzerinden işlem gören petrol gelirlerine aracılık eden dolar üzerinden de yönlendirme imkânı bulmuştur. Bu noktada uluslararası kamuoyunun doğrudan algılayabileceği girişimlerde bulunulmamışsa da, Amerikan doları olarak birikime dönüşen petrol gelirlerinin doğal nihai durağı ABD olmuştur. Yani ABD'den Körfez ülkeleri üzerine herhangi bir baskı yapılmamış olsaydı bile, bu ülkeler kendiliklerinden bu birikimi ABD'ye götürmek zorunda kalmışlardır. Birer üçüncü dünya ülkesi sayılmalarına rağmen Körfez ülkelerinin kendilerini hep Batı ile birlikte davranmak zorunda hissetmelerini biraz da bu açıdan anlamaya çalışmak gerekmektedir.

Bu noktada göz önünde bulundurulması gereken en önemli noktalardan biri de Körfez ülkelerinin ekonomik güçleri ile siyasi güçlerinin tam olarak örtüşmemesidir. Hatırlatmalıyız ki bu uyumsuzluk sadece Körfez ülkelere, ya da sadece doğal kaynak zengini ülkelere özgü bir durum değildir. Japonya gibi bazı sanayileşmiş ülkelerin de uluslararası alanda ekonomileri ile orantılı bir özgül ağırlığa sahip olmadıkları bilinen bir gerçektir.⁷⁰⁶ Körfez ülkelerinin Batı ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini bir de bu açıdan değerlendirmek gerekir. Aynı şekilde, Dessouki'nin de belirttiği gibi, Suudi

⁷⁰⁴ Helleiner, ss. 11-2

⁷⁰⁵ Ahmet, s. 42.

⁷⁰⁶ Abdü'l-Âtıy Muhammed Ahmed, **Ed-Diplumasiyye es-Suûdiyye fi'l-Halici ve'l-Cezireti'l-Arabiyye**, Merkezü'd-Dirâsâti's-Siyâsiyye ve'l-İstraticîyye bi'l-Ehrâm: Kahire, 1976, ss. 54-5.

Arabistan'ın 1973 yılından sonra bölgesel müttefik arayışı içerisinde girmesi, 1973–77 yılları arasında Enver Sedat'ın İsrail ziyaretine kadar Mısır ile ittifak ilişkileri içerisinde olması, 1979 İran İslam Devrimi ile birlikte Irak'a yakınlaşma çabaları⁷⁰⁷ da bu çerçevede değerlendirilebilir.

Petrol gelirlerinin artmasıyla birlikte batılı ülkelerin bölgeye ekonomik ve siyasi nüfuzunda bir yoğunlaşma görülmüş, Batı ile iyi ilişkiler kurulması hanedanlıklar için hem kendi ülkelerinde hem de batılı ülkelerde yaptıkları yatırımlarla ilgili çıkarlarını korumada önemli hale gelmiş ve sonuç olarak hanedan üyeleri 'küresel burjuvazi'nin yeni üyeleri durumuna gelmişlerdir. Nasrawi'ye göre, bu dönemde petrol gelirlerinin yüzde seksen dördü tasarruf ya da yatırım olarak batılı ülkelere yönlendirilmiştir. Öyle ki, 1970'li yılların başında sadece Suudi Arabistan ve Kuveyt'in Ortadoğu bölgesi dışındaki yatırımları 210 milyar dolara erişmiştir⁷⁰⁸ ki, bu rakam söz konusu dönem için oldukça dikkat çekicidir. Suudi Arabistan ABD bankaları, hazine bonusu ve gayrimenkul alanlarındaki 133 milyar dolarlık yatırımı ve yıllık 10 milyar dolarlık faiz geliriyle bu ülkedeki en büyük yatırımcı haline gelmiştir. 1980'li yılların sonuna doğru ise Körfez ülkelerinin sadece ABD'de yaptıkları yatırımların miktarının 1 trilyon dolara yaklaştığı ileri sürülmüştür.⁷⁰⁹ 'Merkez'deki bu yatırımlar Batı ekonomisinin sağlıklı işleyişini Körfez ülkeleri yöneticilerinin uzun vadeli çıkarları için gerekli hale getirmiştir. Bu nedenle, Körfez ülkeleri yöneticileri petrol fiyatlarını batılı ekonomiler için makul bir düzeyde tutmaya özen göstermişlerdir.

Petrol gelirlerinin yatırıma dönüşmesi Körfez ülkelerinin batılı ülkelere dönük politikalarını daha da derinden etkilemiştir. Çünkü bu gelirlerin batılı ülkelere transferi batılı ülkeler açısından ne denli önemliyse, batılı ülkelerde optimum kar elde edilecek şekilde değerlendirilmesi ve Körfez ülkelerine güvenli bir biçimde geri dönmesi de o denli önemli hale gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında, petrol gelirleri Körfez ülkelerini batılı ülkeler karşısında daha dikkatli olmaya sevk etmiş ve onları Batı'ya daha fazla bağımlı hale getirmiştir. Örneğin, ABD ile ilişkilerin bozulması, Körfez ülkelerinin ABD'deki yatırımlarının geri dönüşünü tehlikeye atabilirdi. Bunun için Körfez ülkeleri ABD ile

⁷⁰⁷ Bk. Dessouki, s. 335.

⁷⁰⁸ Alnasrawi, **Arab Nationalism ...**, s. 21.

⁷⁰⁹ Paul Aarts, 'The New Oil Order: Built on Sand?', **Arab Studies Quarterly**, 16:2, s. 3.

ilişkilerini belli bir düzeyde tutma zorunluluğu duymuşlardır. Körfez Savaşı'ndan sonra ise petrol bakımından zengin ama askeri bakımdan güçsüz olan Körfez ülkeleri Irak karşısında kendilerini savunmak için Batılı ülkelere ne kadar muhtaç olduklarını fark etmişlerdir. Bu durumda petrolün yakın gelecekte Batı'ya karşı siyasi bir silah olarak yeniden kullanılması ihtimali ortadan kalkmıştır.

1973 ve 1979 petrol şoklarının ardından gelirleri artan ve uluslararası finans piyasasına girme imkânı bulan Körfez ülkeleri, 1983 yılından itibaren petrol fiyatlarının arzın talebi aşması ile birlikte düşüş trendine girmesi nedeniyle, mevcut finansal birikimlerini eritmeye, hatta iç ve dış piyasalardan borçlanmaya başlamışlardır. 1980'li yılların sonuna doğru petrol fiyatlarının yükselişe geçmesi nedeniyle yeniden finansal birikim imkânına sahip olan Körfez ülkeleri, bu birikimlerini ve daha fazlasını Körfez Savaşı sırasında kaybetmişlerdir. Dolayısıyla 1990'lı yıllardan itibaren ülkede gelişen ve 11 Eylül 2001 saldırılarına kadar uzanan süreci bir de bu açıdan değerlendirmekte yarar vardır.

Petrol gelirleri ile ortaya çıkan finansal birikimin Batı'ya aktarılması konusunda da kimlik-çıkarcı etkileşimi göz önünde bulundurulmalıdır. Bu birikimin transferinde Körfez ülkelerinin monarşi kimlikleri en önemli etken olmuştur. Körfez ülkelerindeki rejimlerin değişmesi halinde, örneğin rejimlerin demokratik ve şeffaf hale gelmesi durumunda, bu tür ilişkilerin devam etmesi ihtimali son derece düşüktür. Monarşi rejimlerin hangi yerel ve bölgesel kimlik unsurlarına dayalı olarak varlıklarını sürdürdüklerini üçüncü ve dördüncü bölümlerde açıklamaya çalışmıştık. Uluslararası sistem düzeyinde ise batılı yöneticilerin Körfez ülkeleri ile ilgili düşünceleri, bu ülkeler için uluslararası alanda biçilen roller ve Körfez ülkeleri yöneticilerinin bu rolleri gereği gibi yerine getirmeye gönüllü olmaları söz konusu birikimin Batı'ya transferini mümkün hale getirmiştir.

Batılı ülkeler Körfez ülkelerini sadece problemsiz birer enerji tedarikçisi olarak görmek istemişler ve bunun gerçekleşmesi için uygun rejimlerin iş başında kalmasını sağlamışlardır. Elbette ki, bu finansal birikimin bizzat Körfez ülkelerinde kalması, ya da Ortadoğu'da veya Batı dışında kalan ülkelerde değerlendirilmesi Batı çıkarları açısından ciddi bir kayıp anlamına gelmekteydi. Ne var ki, "Batı çıkarları" kavramı bir kimlik

tanımlaması içermekte ve Batı kavramı dışında kalanları, tabi ki Ortadoğu ve Körfez ülkelerini, ötekileştirmektedir. Dolayısıyla finansal birikimin Batı'ya transferi konusunda kimlikler ve çıkarlar bir süreç analizi içerisinde ele alınmak durumundadır.

1973'te Körfez ülkelerinin OPEC bünyesinde ABD'ye karşı uyguladıkları ambargo bile ABD ile aralarındaki stratejik iş birliğinin devamına engel olamamıştır. Çünkü Körfez ülkeleri, çıkarları ve kimlikleri gereği kendilerini Batı dünyası ile birlikte davranmak zorunda hissetmişlerdir. 1973-90 arası dönemde Körfez ülkelerinin petrolü için alternatifsiz müşterisi Batı dünyası ve Japonya'ydı. Üstelik elde edilen büyük miktarlardaki petrol gelirlerini ne Körfez bölgesinde ne de Batı dünyası dışında tümüyle tüketme ya da yatırıma dönüştürme imkânı bulunmaktaydı. Komünizm karşıtlığı, monarşizm, Vahhabilik vb kimlik unsurları da Batı ile Körfez ülkeleri arasındaki çıkarlara dayalı bu birlikteliğin çimentosunu oluşturmuştur.

Yine de, buraya kadar yaptığımız açıklamalar Körfez ülkelerinin petrol sermayesine sahip olmaları ile birlikte uluslararası alandaki etkinliklerinde hiçbir artış olmadığı anlamına gelmemelidir. Petrol gelirlerinin ve bu gelirlerden oluşan finansal birikimin Arap dünyası ve Ortadoğu düzeyindeki bölgesel politikalar üzerindeki etkilerini dördüncü bölümde açıklamaya çalışmıştık. Küresel düzlemde ise petrol gelirlerinin artması ile birlikte ölçek ekonomileri ekonomik verimliliği artırma amacıyla petrolden elde edilen birikimlerden yararlanmanın, yani Körfez ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmenin yollarını araştırmaya başlamışlardır. Petrol gelirleri sayesinde zenginleşen Körfez ülkeleri tüm dünyanın dikkatini üzerine çekmiştir. Bir bakıma, petrol zenginliği bu ülkelerin dost düşman tüm ülkeler gözünde saygınlıklarını artırmıştır. 1973 petrol şokunun ardından enerji ihtiyacını karşılama isteği yanında, yine petrol fiyatlarının artmasından kaynaklanan likidite darlığını da aşmak isteyen Avrupa ülkeleri ve Japonya Körfez ülkeleri ile ilişkilerini iyileştirmenin yollarını araştırmaya başlamışlardır. Öteki nedenlerle birlikte, petrol gelirlerinin artması, endüstri ürünleri için önemli bir pazar haline gelme ve önemli miktarda bir finansal kaynağı kontrol etme amacı gibi nedenler Arap dünyasının dünya ekonomisindeki ve siyasetindeki payını önemli ölçüde artırmıştır. Dış politikada petrol sermayesi bölgesel uluslararası ilişkilerde bir diplomasi aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Petrol gelirlerinin finansal yatırım olarak ABD ve Avrupa ülkelerine geri dönmesi ve istikrarlı bir şekilde bu ülkelerde kalmayı sürdürmesi için, Körfez ülkeleri ile ilişkilerin iyi olması gerekmektedir. Nitekim 1990'ların başında ABD'de emlak fiyatlarının düşmesiyle birlikte ortaya çıkan finansal problemlerin çözümü için Citibank gibi kimi önemli bankalar Arap yatırımcıların yardımına başvurmuştur. 1992 yılı itibariyle ABD'deki Körfez ülkelerine ait doğrudan yabancı yatırım* miktarı 407 milyar dolara ulaşmıştır.⁷¹⁰ Gerek *bağımsız servet fonlarını*** gerekse diğer bireysel birikimler tarafından gerçekleştirilen dolaylı yatırımların***, kesin olarak hesaplanmaları son derece zor olmakla birlikte, doğrudan yatırımlardan daha fazla olduklarını iler sürmek mümkündür.

1973 petrol şoku sonrasında Körfez ülkelerini küresel ve bölgesel anlamda ön plana çıkarmalarını sağlayan bir diğer neden, bu ülkelerin petrolden elde ettikleri gelirler sayesinde sanayi ülkeleri için önemli bir pazar haline gelmeleriydi. 1980 yılında Arap ülkelerinin ithalatı 122,7 milyar dolar civarındaydı ve bu rakam dünyadaki toplam ithalatın %10'unu oluşturmaktaydı. Arap dünyası ihtiyaçlarının yaklaşık %44'ünü

* Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, firmaların; merkezlerinin bulunduğu yer dışındaki ülkelere bir firmayı satın alma, yeni kurulacak bir firma için kuruluş sermayesi sağlama, ya da mevcut bir firmanın sermayesini artırarak kendine bağlı duruma getirme yollarıyla yaptıkları yatırımdır. Bk.: İMKB, **Uluslararası Sermaye Hareketlerinde Portföy yatırımları ve Türkiye**, Yayın no: 3, 1994, s. 7.

⁷¹⁰ Walid Khadduri, "Future of Oil", Al-Hayat Newspaper, April 23, 1993, s. 12; Gause, **Oil Monarchies** ... s. 407.

** Bağımsız Varlık Fonları (Sovereign Wealth Funds): Türkçede henüz tam kabul görmüş bir çevirisi olmayan ve çeşitli kaynaklarda Bağımsız Varlık Fonları, Ulusal Varlık Fonları, Ulusal Yatırım Fonları, Ülke Yatırım Fonları, Devlet Refah Fonları veya kısaca Ulusal Fonlar diye adlandırılan "Sovereign Wealth Funds" aslında ülkelerin resmi rezervleri dışındaki birikimlerini anlatmaktadır. Dünyadaki tüm Merkez Bankaları acil ihtiyaçlar için ellerinde çeşitli miktarlarda döviz rezervi bulundururlar. Cari işlem fazlası veren ülkeler ihtiyaçlarının ötesinde rezerv biriktirmeye başladıklarında bu "ekstra"ları karlı bir şekilde değerlendirme düşüncesiyle müstakil fonlar kurma yoluna gitmişlerdir ve bu şekilde Ulusal Fonlar ortaya çıkmıştır. 1950'lerden beri varlıkları bilinen Ulusal Fonlar, son 10-15 yılda toplam değerini aşırı bir şekilde artmasıyla birlikte finans çevrelerinin dikkatlerini çekerek önemli bir fenomen haline gelmiştir. Bu süreçte artışın en önemli iki merkezi petrol zengini Körfez ülkeleri ile ihracat patlaması sonucu cari fazla veren Asya ülkeleri olmuştur. 1990'ların başında 500 milyar dolar seviyesindeki Ulusal Fonların bugün 2-3 trilyon dolar civarında olduğu ve 2012 yılında 10 trilyon dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bk. TUSIAD, "Sovereign Wealth Funds", **Int. Strategic Focus Report**, No. 1, <http://www.tusiad.org/FileArchive/TUSIADInternationalStrategicFocusReportNo1SovereignWealthFund.s.pdf> (29.04.2009).

*** Uluslararası portföy yatırımları olarak da bilinen dolaylı yatırımlar tasarruf sahiplerinin uluslararası sermaye piyasalarında bir takım riskleri (uluslararası politik risk, ülke riski, kur riski, ekonomik risk, bilgi edinebilme riski vb.) üslenmek koşuluyla bir takım kazançlar (sermaye kazancı, faiz ve temettü geliri vb.) elde etmek amacıyla hisse senedi, tahvil ve diğer sermaye piyasası araçlarına yaptıkları yatırımdır. Erdem Sağlamer, **Dolaylı Yabancı Sermaye Yatırımları ve Dış Yatırımcıların Türk Sermaye Piyasasına Çekilmesi**, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s. 2.

Avrupa ülkelerinden, %10'unu ABD ve Japonya'dan karşılamaktaydı. Gelişmekte olan ülkelere yapılan toplam 12 milyar dolarlık ithalat ise, Üçüncü Dünya ülkelerinin toplam ihracatlarının yaklaşık yüzde yetmişini oluşturmaktaydı.⁷¹¹ 1973 petrol patlamasının ardından Avrupa ülkeleri, ABD ve Japonya gibi gelişmiş ülkeler Körfez ülkeleri ile olan ilişkilerinde yüksek teknoloji ve silah sanayi ürünleri için pazarlarını geliştirme amacıyla sürekli bir çaba içerisinde olmuşlardır.

Suudi Arabistan'ın 1970 yılında sadece 4,3 milyar dolar civarında olan petrol gelirleri 1974 yılında 22,5 milyar dolara, 1981 yılında ise 102 milyar dolara fırlamıştır. Gelirlerin artmasıyla birlikte Suudi hükümeti yol, hastane, okullar, havaalanı, enerji santrali, askeri üs, liman, telefon şebekeleri ve yeni yerleşim birimleri yapımıyla ilgili devasa bir inşaat programı başlatmıştır. Sadece 1980 yılında ABD'li şirketler Suudi Arabistan'da Suudi Deniz Kuvvetleri için bir okul, Riyad Üniversitesi için sekiz bina, Yenbu' şehrinde bir uydu kent, Cidde'de Ulusal Ticaret Bankası (National Commerce Bank) için bir genel merkez, çeşitli yerlerde askeri lojmanlar, Taif'te 328 yataklı bir hastane, 500 millik petrol boru hattı, fabrikalar vb inşa etmiş, pek çok fabrika ve askeri tesislerdeki Suudi personeli eğitmiş ve bir F-15 jet filosunu tamir ve bakımını gerçekleştirmiştir.⁷¹²

Bu tür iş imkânlarını taahhüt etmeyi güvence altına almak isteyen Amerikan şirketler hanedan üyelerini kendilerine danışman edinmişler ve gerektiğinde rüşvet vermekten çekinmemişlerdir. 1970'lerin ortasında Kongre tarafından yürütülen bir araştırmanın raporunda ABD'li firmaların Suudi yetkililere 300 milyon dolardan fazla rüşvet verdikleri belirtilmiştir.⁷¹³

Sonuç olarak, Körfez ülkelerinde petrol krizinin ardında ortaya çıkan finansal birikim batılı ülkeler için sadece bu birikimin doğrudan transferi açısından değil Körfez bölgesinde ortaya çıkan pazar imkânları açısından da büyük önem taşımış, en önemli pazar kalemi ise silahlanma giderleri olmuştur.

⁷¹¹ Bk. SESRIC, "Statistics & Databases", http://www.sesric.org/baseind_5.php (26.04.2010).

⁷¹² Projects Research Inc., "A Survey of Selected Projects in Saudi Arabia", Falls Church: Virginia, Projects Research Inc., 1983.

⁷¹³ BISNIS (Business Information Service for the Newly Independent States), "Foreign Corrupt Practices Act Anti-bribery Provisions", <http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/fcp1.htm>. (13.09.2009).

VIII. SİLAHLANMA

Yeterli siyasi deneyime ve know-how'a sahip olmayan ülkelerin doğal kaynaklardan elde ettikleri gelirler arttıkça, bu ülkelerin sanayileşmiş ülkelere olan askeri, güvenlikle ilgili ve ekonomik bağımlıkları artar. Bu bağımlık söz konusu ülkelerdeki yönetici kadrolar ile sanayileşmiş ülkelerin elitleri arasında ahbap-çavuş ilişkisine dönerek derinleşir ve yönetimler ile halklar arasındaki mesafe iyice açılır. Petrol gelirlerinin artması ile birlikte Körfez ülkelerinin askeri bakımdan Batı'ya olan bağımlılıklarında bir artış kaydedilmiştir. Bazı uluslararası ekonomi-politik kuramcıları gücü ve güvenliği ekonomik dinamiklere bağlamaktadırlar.⁷¹⁴ Bu kurama göre, bir ülkenin gücü ve güvenliği ekonomik imkânları ile doğru orantılıdır. Bu açıdan bakıldığında, petrol sermayesi, Körfez ülkelerine özgü kimlik – çıkar etkileşimi çerçevesinde bu ülkelerin ulusal güvenliklerinde çelişkili durumlar meydana getirmiştir.

Petrol üreten Arap ülkeleri 1974–1998 yılları arasında petrolden elde ettikleri gelirlerin büyük bir bölümünü, yaklaşık yüzde 32'sini, pahalı ve sofistike Batılı silâhların alımına ayırmışlardır. 1974 yılında Suudi Arabistan'ın silahlanma giderleri petrol gelirlerinin sadece yüzde 7,5'una tekabül ederken, 1985 yılında bu oran yüzde 88'lere kadar tırmanmıştı.⁷¹⁵ 1977–82 yılları arasında ABD silah satışlarının yüzde 36'sı Suudi Arabistan'a yönelikti.⁷¹⁶ Irak'ın Kuveyt'i işgalinin arifesinde Körfez ülkelerinin tamamı askeri harcamaları en yüksek 12 ülke arasındaydılar. Bu dönemde Körfez ülkelerinin silahlanma giderlerinin GSYH'larına oranı ortalama %13 civarındaydı.

Silahlanma giderleri dünya ortalamasının zaten üstünde olan Ortadoğu ülkelerinin %5'lik ortalaması ile karşılaştırıldığında, petrol gelirleri nedeniyle GSYH'ları oldukça yüksek olan Körfez ülkelerinin silahlanma giderlerinin ne denli yüksek olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Ebraheem'e göre, bu dönemde silahlanma giderlerinin Ortadoğu ortalamasına düşürülmesi bile Körfez ülkelerine yıllık 30 milyar

⁷¹⁴ Stefano Guzzini, **Realism in International Relations and International Political Economy**, Routledge: New York 1998, s. 168; Robert Gilpin, 'Economic Interdependence and National Security in Historical Perspective', Klaus Knorr and Frank N. Trager, (Eds.), **Economic Issues and National Security** içinde (19 – 66) Lawrence.' Regents Press of Kansas, 1979, ss. 19 – 66.

⁷¹⁵ F. Fregory Gause, 'Arms Supplies and Military Spending in the Gulf', **Middle East Report**, 27:3, no. 204, July-September, ss.12-14.

⁷¹⁶ Vassiliev, ss. 398—9.

dolarlık bir tasarruf sağlayacaktı. Yayınlanmış resmi belgelere göre, KİK ülkeleri finansal kaynaklarının yaklaşık üçte birini güvenlik ile ilgili amaçlar için ayırmaktaydılar.⁷¹⁷

1973 petrol krizinin ardından Körfez ülkelerinin önemli miktarda bir finansal kaynağa kavuşmaları yanında, Ortadoğu'daki kriz ve çatışma ortamı nedeniyle bölge silah tüccarları için karlı bir pazar haline gelmişti. Lippman'ın verdiği bilgilere göre, bölge ülkelerinin silah ithalatının yaklaşık %70'lik bölümü ABD ve Doğu Bloğu ülkelerinden, kalanı da diğer batılı ülkelere temin edilmiştir. SSCB Suriye, Irak, Libya ve Cezayir gibi ülkelere silah satarken, ABD'nin en iyi müşterileri Körfez ülkeleri ve İran idi. 1977- 1978 yıllarında ABD'nin bölgeye gerçekleştirdiği 20 milyar dolarlık silah sevkiyatının 4 milyar dolarlık bölümü sadece Suudi Arabistan tarafından satın alınmıştı. Suudi Arabistan'ın 1980 – 81 yıllarındaki savunma harcamaları 21 milyar dolara, yani gayri safi milli hâsılanın %18'ine ulaşmış, İran –Irak Savaşı'nın kötüleştiği günlerde bu oranlar daha da yükselmişti.⁷¹⁸

1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca, Körfez'in güvenliğini kesintisiz olarak sürdürme amacıyla yapılan düzenlemelerde en çok göze çarpan nokta, başta Suudi Arabistan, Kuveyt ve BAE olmak üzere bölge ülkelerine büyük çaplı silah satışı olmuştur. SSCB ve daha sonra Kazakistan gibi eski Sovyet Cumhuriyetlerinden, Güney Afrika'ya varıncaya dek pek çok ülke Körfez silah pazarı kapısından içeriye adım atma umuduna girmiştir. Suudi Arabistan sadece 1990'lı yıllarda ABD'den 93,8 milyar dolarlık silah alımı gerçekleştirmiştir.⁷¹⁹ Şu kadar var ki, 1950 – 1997 yılları arasında gerçekleştirilen silah alımlarının sadece % 21'i öldürücü takım ve donanımdan oluşmaktaydı. Alımların %32'si tamir, iyileştirme, tedarik ve eğitim operasyonları gibi destek hizmetleri için, %19'u askeri üs inşası için, geri kalan %10,4'ü ise yedek parça için yapılmıştı.⁷²⁰

⁷¹⁷ Yousef H. Al-Ebraheem, "Kuwait's Economic Travails", **Middle East Quarterly**, September 1996, vol. III, no 3, ss. 17-23.

⁷¹⁸ Lippman, s. 300.

⁷¹⁹ Anders Jerichow, **The Saudi File: People, Power, Politic**, New York: St. Martin's Press, 1998, s. 275 vd.

⁷²⁰ Alfred B. Prados, "Saudi Arabia: Current Issues and U.S. Relations," **Congressional Research Service Issue Brief for Congress**, July 8, 2002.

Silah alımları Körfez ülkelerinin ABD'ye olan bağımlılığını daha da derinleştirmiştir. Çünkü bu silahların yedek parçaları ve güncellenmesi ABD'den yapılacak yeni alımlara bağlıydı. Dahası bu silahlar ancak ABD'li uzmanlar tarafından kullanılabilmekteydiler.⁷²¹ Bu sofistike silâhların kullanılabilmesi Suudi-Amerikan ortak plânlamalarına bağlı olduğundan, Suudi ordusundaki Amerikan nüfuzu gittikçe derinleşmiş ve altı asker için bir Amerikan danışman görevlendirilir hale gelmiştir.⁷²²

1970'li ve 1980'li yıllarda Körfez ülkeleri silahlı kuvvetlerini hızla modernize etmişlerse de tatmin edici bir sonuca ulaşamamışlardır. Bunun asıl nedeni yetişmiş insan gücü eksikliğidir. İleri teknolojinin getirilmesi, problemi daha da içinden çıkılmaz hale getirmiştir. Çünkü Körfez ülkelerinde ileri teknolojiyi kullanacak personel zorunlu olarak dışarıdan getirilmekteydi.

ABD açısından bakıldığında Körfez ülkelerine silah satışları, geri dönüşü sağlanan gelirleri sayesinde ABD bütçe açıklarını kapatmak, Körfez ülkelerinde sosyal ve siyasi çalkantılara ve dolayısıyla Batı'nın enerji güvenliğinin tehlikeye girmesine neden olabilecek ani refah atışlarını engellemek ve Körfez ülkelerinde teknolojik, ekonomik ve siyasi açılardan ABD etkisini artırmak amaçlara yönelik olabilirdi.⁷²³ Silah satışları Körfez ülkelerinin ordularının güçlenmesini değil, Batı'ya olan bağımlılıklarının biraz daha artmasını amaçlamaktaydı. Çünkü orduların güçlenmesi sadece silah alımlarına değil askerliğin geniş halk tabanına yayılmasına da bağlıydı ve bu durumda güçlü ordular monarşilere karşı darbe yapabilirlerdi. Bu da Batı'nın enerji güvenliğini tehlikeye atabilirdi.

Silahlanma amacıyla yapılan büyük çaplı yatırımların Körfez ülkelerinin güvenlik sorunlarının çözülmesi yolunda mesafe almalarını sağladığını ileri sürmek güçtür. Sayigh'in de dediği gibi, yedek parça, depolama ve kullanılanların yerine yenilerini koyma gibi ihtiyaçların karşılanması zorunluluğu yanında silâh teknolojisinin her geçen gün yenilenmekte oluşu, Körfez ülkelerinin savaş ve kriz zamanlarında silâh

⁷²¹ Robert Lacey, **The Kingdom: Arabia and the House of Saud**, New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1981, s. 467 vd.

⁷²² Cordesman, **The Gulf...**, s. 243.

⁷²³ Yakub Halabi, "US Responses to Major Developments in the Arab-Islamic World: Evaluation of Role of Ideas", **International Studies**, 43, 4, 2006 (ss.340-365), s. 350.

nakliyatını gerçekleştirecek filolara sahip olmamaları, zorunluluk hallerinde silâh temini konusunda silâh üreticisi ülkelere siyaseten bağımlı olmaları, kendilerine özgü açık bir stratejilerinin bulunmaması, hatta bazı durumlarda açık bir düşman tanımının bile yapılamaması yani silâhların kime karşı kullanılacağıının belirsiz olması gibi nedenler Körfez ülkelerinin petrol sermayesi sayesinde askeri bakımdan güçlü aktörler haline gelmelerini engellemiştir.⁷²⁴

Silahlanma konusunda da iç-dış güvenlik etkileşimi kadar, kimlik politikalarının izlerini sürmek mümkündür. Körfez ülkelerinin ileri teknoloji ve pahalı silahları almasının en önemli nedenlerinden biri hanedanı, hanedana yakın çevrelerden oluşturulmuş ve sofistike silahlarla takviye edilmiş bir ordu sayesinde, kendi halkından korumaktı. Arap milliyetçisi ve modernist akımların öncelikle ordu mensupları arasında geliştiğini gören Suudi Arabistan asker sayısını sınırlama ve güvenlik açığını modern silahlarla giderme yoluna gitmiştir. İkincisi, Körfez ülkeleri kalabalık ve güçlü orduları bulunan Irak, İran, Mısır gibi komşularını ileri teknoloji silahlarla dengelemeye çalışmıştır. Suudiler İsrail ve Mısır gibi en gelişmiş silahlara sahip olmak istemişlerdir. Belki de bu Suudiler için biraz da bir onur meselesi ve sembolizm haline gelmişti. Bu anlamda, Parker'ın da dediği gibi, Suudi Arabistan'ın ABD için çantada keklik olmadığını göstermek üzere bazı Avrupa ülkelerinden yüklü miktarda silah alımı yapılmıştır. Hatta bir ara Kral Fahd Sovyetlerle silah anlaşması yapmaktan söz etmeye başlamıştır.⁷²⁵

Körfez ülkeleri silah alımında ve güvenlik konusunda kendilerini ABD ve diğer batılı ülkelerle sınırlandırmak istemeseler de bu konuda pek fazla başarılı olamamışlardır. Örneğin, 1988 yılında Suudi Arabistan'ın Çin'den nükleer başlıklı orta menzilli balistik füze almak üzere yaptığı anlaşma su yüzüne çıkınca ABD – Suudi ilişkilerinde kısa dönemli bir gerilim yaşanmıştır.⁷²⁶ Ama bu tür açıklamalar Suudi Arabistan'a sofistike silâhların satılması ile ilgili olarak ABD yönetimi ile Kongre arasındaki tartışmalarda, yönetimin elini güçlendirme amacıyla yapılmış da olabilirdi.

⁷²⁴ Yusuf Sayigh, “En-Neftu'l-Arabiyy ve Kadıyyetü Filistîn fi's-Semanînât”, (1980'li Yıllarda Arap Petrolü ve Filistin Sorunu), **El-Hıv'aru'l-Arabiyy fi Mü'temeri't-Tâkati'l-Arabiyy es-Sânî**, Merkezü'l-Arabiyy li'l-İ'lâm: Kahire, 1982, s. 54.

⁷²⁵ Parker, s. 251.

⁷²⁶ age., ss. 300-1.

Öte yandan, bu ülkelerin silahlanmaları için ABD'den ciddi baskı ve tehditlerin geldiği yönündeki iddialar da göz ardı edilmemelidir. Nitekim Yusuf Ahmet Körfez ülkelerindeki önemli yetkililerden aldığı özel bilgilere atfen, silâh üreticisi ülkelere gelen yetkililerin Körfez ülkelerini silâh satın almamaları durumunda “komşularından” gelebilecek tehlikeler ve [batılı ülkelerde bulunan] petrol sermayesini kaybetme riski karşısında korunmasız kalabileceklerini söyleyerek tehdit ettiklerini, bu şekilde bu ülkeleri silâh alımına zorladıklarını, silâh alımı konusunda Körfez ülkelerinde görülen savurganlığın bunun kanıtı olduğunu ileri sürmektedir.⁷²⁷

Konuya bir başka açıdan bakan yorumcular, pahalı silah alımlarının Suudi usulü bir korunma yöntemi olduğu ileri sürmektedirler.⁷²⁸ Bu şekilde Suudi Arabistan'ın petrol üzerinde kurduğu kontrol kabul edilebilir hale geliyor ve Suudi Arabistan'ın güvenliği ile batılı ülkelerin çıkarları özdeşleştirilmiş oluyordu. Nitekim muadillerinin Fransa'dan son derece kolay ve daha ucuz bir şekilde elde edilmesi mümkünken, Suudi Arabistan F-15 uçakları ile ilgili olarak ABD Kongresi'ndeki Yahudi lobisine karşı büyük mücadeleler vermiş ve bu alımı gerçekleştirmiştir. Bazı batılı yazarlar bu tür silah alımlarının Suudi savunmasına pek fazla bir katkı sağlamadığını açıkça ifade etmektedirler.⁷²⁹ Zaten 1990 yılına gelindiğinde bu kadar silah alımına rağmen Irak'ı caydıramayacağını anlamış bulunan Suudi Arabistan doğrudan ABD müdahalesine finansal destek sağlamayı kabul etmek zorunda kalmıştır.

Pentagon'un ve bazı Avrupa ülkelerinin savunma bütçesinde kısıntıya gittiği dönemlerde Körfez ülkelerine dönük silah satışları, bu ülkelerin ABD ve Avrupa ülkeleri nezdindeki önemini bir kez daha artırmıştır. Öte yandan Körfez ülkelerinin ABD'nin bölgeye daha fazla angaje olmasını sağlamak amacıyla, ya da ABD ile ilişkilerdeki bazı sorunları aşma amacıyla bu ülkeden silâh teminine ağırlık vermiş olmaları da göz ardı edilebilir bir olasılık değildir. Ama asıl önemli olan bu tür ilişkilerin ya da olasılıkların ortaya çıkmasının Arap milliyetçiliği, Şiiilik-Vahhabilik zıtlaşması gibi kimlik politikalarının gölgesinde ama sadece petrol gelirleri sayesinde mümkün hale gelmiş olmasıdır.

⁷²⁷ age., s. 39.

⁷²⁸ Cordesman, age., s. 244.

⁷²⁹ Robert Vitalis, “The Closing of the Arabian Oil Frontier and the Future of American–Saudi Relations”, **Middle East Report**, 27:2 no. 204, 1997, s. 18.

Suudi Arabistan ile ABD arasındaki güvenlik ilişkileri karmaşıklaştıkça silahlanma ve güvenlik konularında yeni problemler baş göstermeye başlamıştır. Suudiler Arap milliyetçiliği ve Şiilik gibi kimlik unsurlarını kullanan komşularından gelecek baskıları göğüsleme kaygısı taşımışlar ve Körfez’de bir ABD–SSCB çatışması ihtimalinden ciddi rahatsızlık duymuşlardır. Bu nedenle, 1980’li yıllarda Suudi Arabistan ABD’den gelen, bölgede daha fazla ABD askeri varlığı bulundurulması yönündeki talepleri geri çevirmiş ve ihtiyaç duyduğu tek şeyin silah olduğunu bildirmiştir.⁷³⁰

ABD’li yetkililer de, muhtemelen Suudi Arabistan’daki Amerikan askeri varlığını korumanın tek yolunun bu ülkenin silah taleplerini yerine getirmek olduğu sonucuna varmışlardır. Cordesman’ın da dediği gibi, ABD Askeri Eğitim Misyonu (US Military Training Mission), AWACS uçakları, Amerikan mühendisler, askeri uzmanlar ve danışmanlar Suudi Arabistan’da görev almamış olsaydılar ABD bölgede sahip olduğu etkinliği kazanamaz, Suudi Arabistan’a ve buradaki ABD çıkarlarına yönelik tehditlerden zamanında haberdar olamazdı.⁷³¹ Bu durumda ABD SSCB ya da bölgesel güçlerden Suudi Arabistan’a yönelen tehditlere karşı bölgeye askeri güç götürme konusunda hazırlıksız yakalanabilirdi.

Sonuç olarak, petrol gelirlerinin önemli bir bölümü kalkınma projeleri yerine, aşırı ama etkisiz silahlanma gibi önemsiz bir takım harcamalarla israf edilmiştir. Bir başka açıdan bakıldığında petrol gelirleri Körfez ülkelerini hazırlıksız yakalamıştır. Yüksek düzeydeki finansal gelirlerin nasıl kontrol edileceği ile ilgili hiçbir deneyimi ve kurumsal alt yapısı bulunmayan Körfez ülkeleri, siyasi ve ekonomik bakımdan etkisi altında kaldıkları batılı ülkelerin taleplerine ve yönlendirmelerine uymaktan başka bir yol bulamamışlardır. Böylesi bir ortamda 1970’li yıllarda büyük ölçüde devletleştirilmiş olan uluslararası şirketler de petrolün keşfinde, çıkarılmasında ve ihracında Körfez ülkelerinin değil anavatanları olan ülkelerin amaçlarının gereğine uygun olarak hareket etmişlerdir.

⁷³⁰ Age ve yer.

⁷³¹ Cordesman, age., s. 245.

İlk bakışta petrol gelirlerinin özelde Körfez ülkelerini, genelde uluslararası Arap alt-sistemini ekonomik ve askeri bakımdan güçlendirmesi beklenilebilirdi. Ancak bu gelirlerden asıl yararlananlar küresel kapitalist ekonomide rol oynayan başat güçler olmuştur.⁷³² Petrol sermayesinin küresel kapitalizmin güçlenmesi amacıyla kullanılması Körfez ülkelerinin de içerisinde yer aldığı üçüncü dünya ülkelerinin azgelişmişlik ve mahrumiyet durumlarını sürekli hale getirmiştir.⁷³³ Petrolün küresel ekonomi için en önemli enerji kaynağı olması Körfez ülkeleri için bu durumun daha da içinden çıkılmaz bir hale gelmesine neden olmuştur. 1970’li ve 1980’li yıllarda Arap yazarlar tarafından kaleme alınan bazı çalışmalar Arapların tarihte hiçbir zaman şimdiki kadar zengin olmadıklarını ama hiçbir zaman da şimdiki kadar güçsüz olmadıklarını belirten görüşleri sürmüşlerdir.⁷³⁴

IX. Silahlanma Politikaları ve ABD-Körfez Ülkeleri İlişkileri Çerçevesinde İran ile ilişkiler

Yüzyıllardır sürmekte olan dil ve kültür farklılığına ek olarak, toprakla ilgili ve diğer anlaşmazlıklar İran ile Arap komşuları arasında derin bir güvensizlik ortamı oluşturmuştur. Petrolün pazarlanması ve Körfezin korunması gibi ekonomik ve stratejik nedenler ise İran’ı Arap komşuları ile iş birliğine zorlamıştır. Bu açmaz, taraflar arasındaki ilişkilerin pragmatizmin ve istikrarsızlık görünümünün ağırlık kazandığı bir niteliğe bürünmesine neden olmuştur.

İngiltere’nin bölgeden askeri olarak çekilmesine ve Körfez’deki emirliklerin devletleşme süreçlerinin başlamasına kadar olan dönemde Körfez ülkeleri –Suudi Arabistan ve Kuveyt- ve İran arasındaki ilişkiler son derece düşük bir seyir izlemiş ve önemli bir problem yaşanmamıştır. İngiltere’nin askeri bakımdan Körfez’i terk etmesinin ardından ABD’nin bir askeri güç olarak İngiltere’nin yerini alma konusunda gönülsüz davranması ilk kez bölge ülkelerinin karşı karşıya kalmalarına neden olmuştur.

⁷³² Fuad Musa, “Kadıyyetü’l-Müddekharâti’l-Arabiyy ve Müstakbelü Nizamü’n-Nakdi’d-Düveliyy”, (Arap Rezervleri Sorunu ve Uluslararası Parasal Sisteminin Geleceği), **At-Talîah**, 1981/2, s. 50; Mustafa Musa, “El-Vaktü’l-Bitrûliyy, Sırâun beyne Emrîka ve’l-Arab” (Petrol Çağı: Amerika ve Araplar arasında Çekişme), **At-Talîah**, Ocak 1976, s. 77.

⁷³³ Butros Ghali, “El-Bitrûl. ...”, s. 72.

⁷³⁴ Bk. Muhammed Naci, “Ru’yetün İktisadiyyun”, (İktisadi bir Görüş), **At-Talîah**, Eylül 1974, s. 21.

İngiltere'nin 20. yy başlarından itibaren İran'da petrol ile ilgili ve diğer stratejik çıkarlarını koruma amacıyla izlediği politikalar bu ülkede onulmaz bir İngiliz karşıtlığı meydana getirmiştir. 1953 Musaddık darbesinde ABD'nin parmağı olduğu anlaşılınca bu öfke ABD'ye yönelmiştir. Bu tarihten itibaren İran yönetim düzeyinde ABD müttefiki bir monarşi iken, Devrim ile birlikte Şiilik başta olmak üzere diğer düşünsel faktörlerin de etkisi ile tavizsiz bir ABD düşmanı haline gelmiştir. Devrimi izleyen dönemde, ABD ile ilişkilerini daha da sıkılaştıran Körfez ülkeleri İran tarafından ABD etkisinde ülkeler olarak görülmeleri nedeniyle doğal düşmanlar haline gelmiştir. Bu nedenle, Körfez ülkeleri – İran ilişkileri incelenirken, ABD-İran düşmanlığının derin etkileri gözden ırak tutulmamalıdır.

İngiltere'nin bölgeden ayrılmasının ardından bölgedeki stratejik ilişkiler İran, Irak, ABD ve Körfez ülkeleri arasındaki rekabet tarafından belirlenmiştir. Bu tarihten itibaren, İran bölgeyi tek başına kontrol amacıyla hareket etmeye başlamış,⁷³⁵ Devrim'den sonra ise, ABD etkisini kırma ve ABD'yi bölgede askeri müdahaleden caydırma çabası içine girmiştir. ABD ise İran'ı kuşatmaya ve Körfez ülkeleri ile ikili ilişkilerini geliştirerek İran'ın bu ülkeler üzerindeki etkisini sınırlamaya çalışmıştır. Dolayısıyla, Körfez ülkeleri ile İran arasındaki ilişkiler her iki tarafın ABD ile olan ilişkileri ile etkileşim içerisinde bir seyir izlemiştir.

Körfez ülkeleri ile İran arasındaki ilişkilerde güvenlikle ilgili bir takım ikilemler nedeniyle süregelen bir istikrarsızlık söz konusudur. Öncelikle, üçüncü ve dördüncü bölümlerde açıklamaya çalıştığımız gibi, bölgede ortaya çıkan dostluk, ittifak, rekabet ya da düşmanlık kalıpları bölge ülkelerini kendi iç politikaları kadar, bölgedeki ve daha geniş anlamıyla uluslararası alandaki diğer aktörlerle ilişkilerinde bir takım açmazlarla karşı karşıya bırakmaktadır. İkincisi, petrol gelirlerinin artmasıyla başlayan silahlanma yarışı karşılıklı tehdit algılamalarını bir sarmal halinde doruğa taşımaktadır. Körfez ülkelerinin ABD müttefiki olmaları sayesinde ileri teknoloji ürünlerine hemen sahip olabilmelerine karşılık, İran kendi silah teknolojisini geliştirme ve Körfez ülkelerine karşı Şiilik ve monarşi karşıtlığı gibi ideolojik ve düşünsel araçları kullanma yoluna gitmektedir. Bu durumda Körfez ülkeleri kendi öz kaynaklarını kullanarak

⁷³⁵ Faisal bin Salman al-Saud, **Iran Saudi Arabia and the Gulf: Power Politics in Transition**, London: I. B. Tauris, 2003, ss. 27-8.

ordularını geliştirmek ya da bir dış gúce dayanma zorunluluğu arasında kararsız kalmaktadırlar. Dış gúce dayanma zorunluluğu ise, bölgedeki güvenlik ilişkilerinin harici parametrelere göre dizayn edilmesini zorunlu hale getirmektedir.

Körfez úlkeleri ile İran arasındaki ilişkilerde İngiltere'nin askeri olarak bölgeden çekilmesi, petrol talebinin ve fiyatlarının artması nedeniyle her iki tarafa da ciddi miktarlarda gelir akışının ve ardından hegemonya kurma ve silahlanma yarışının başlaması, İran Devrimi, Körfez iş birliği Konseyi'nin kuruluğu, İran-Irak Savaşı ve özellikle bu savaşın tanker savaşlarına dönüşmesi, İranlı hacıların taşkınlıklar yapmaya başlamaları ve izleyen dönemde 500'e yakın İranlı hacının Suudi polisi tarafından öldürölmesi, bunun üzerine 1988 yılında iki úlke arasındaki diplomatik ilişkilerin kesilmesi, Irak'ın Kuveyt'i işgali ve bunu izleyen Körfez Savaşı, Filistin sorununa İran'ın müdahil oluş biçimi gibi olay ve olgular birer köşe taşı teşkil etmiştir. Görüldüğü üzere, iki taraf arasındaki ilişkiler ekonomik ve stratejik etkenler yanında dini, ideolojik ve kimliklerle ilgili düşünsel faktörlerden de etkilenmiştir.

Suudi Arabistan İran'a karşı başlıca iki amaç taşımıştır. şiilik kaynaklı aşırılıkçı hareketlerin rejimler için birer tehdit haline gelmelerini önlemek ve Körfez'de başat güc haline gelerek İran'ı sınırlamak. Devrim sonrası dönemde din Körfez úlkeleri ile İran arasındaki ilişkilerde temel çatışma alanı haline gelmiştir. Suudi Arabistan başından beri Sünni İşlam'ın asıl savunucusunun kendisi olduğu iddiasındayken, İran kendi devriminin İşlam'ın yegâne meşru evrensel ifadesi olduğunu iddia etmektedir. Devrimin Batı karşıtı bir söylem içermesi de İran'ın tüm İşlam dünyasında hatta Batı karşıtı diğer çevrelerde taraftar bulmasını sağlamış ve Körfez úlkelerinin durumunu nazikleştirmiştir.

Son kertede, bölgedeki karmaşık ilişkiler Suudi-İran rekabeti ya da düşmanlığı, ABD-Suudi ittifakına zemin hazırlayan koşullar, ABD'nin Körfez politikaları, şiilik, devrim ihracı, monarşizm, cumhuriyetçilik, “*demokratik*” söylem vs gibi kimliksel ve ideolojik sembollerin birer silah olarak kullanılması gibi faktörler tarafından belirlenmiştir.

1973 sonrası dönem aynı zamanda Körfez bölgesine akan petrol gelirlerinin ciddi oranlarda artmaya başladığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde hem İran ve hem Körfez ülkeleri ABD müttefikleri konumundadırlar. Bu nedenle ABD bölgeye askeri bakımdan yerleşmek yerine, bu yükün müttefikleri olan ve petrol gelirleri ile zenginleşmeye başlayan İran ve Körfez ülkeleri tarafından yüklenilmesini tercih etmiştir.

Ne var ki, silahlanmaya başlayan taraflar tarihte ilk kez rakip ülkeler haline gelmişlerdir. Birer ABD müttefikleri olmaları yanında, monarşi kimliğinin paylaşılması, petrolde stratejik ortaklık, İran'ın görece daha çeşitli bir ekonomiye ve kendi petrol gelirlerine rağmen, kalabalık bir nüfusa sahip olmasına bağlı olarak Körfez ülkelerinden gelecek doğrudan yatırımlara muhtaç durumda bulunması vb nedenlerle ortaya çıkan bütünüleyici ekonomik yapılar tarafların birer düşman haline gelmelerini engellemiş ve İran Devrimi'ne kadar taraflar rakip olarak kalmışlardır.

Hem Körfez ülkeleri hem İran birer petrol üreticisi ve OPEC üyesi olmalarına rağmen, petrol politikalarında bir takım farklılıklar ortaya çıkmıştır. Körfez ülkeleri uzun dönemli ılımlı ve istikrarlı bir piyasa oluşturmaya çalışmışlardır. İran ise görece kalabalık nüfusu ve kalkınma programları için acil finansal ihtiyaçları nedeniyle kısa dönemli yüksek fiyat politikası benimsemiştir. Bu durum da İran ile Körfez ülkeleri arasındaki rekabetin ve daha sonra düşmanlığın kızışmasına neden olmuştur.

Körfez ülkeleri ile İran bölgenin savunma ve güvenlik yapılanması konusunda da ciddi bir rekabet içerisindedirler. Bu bağlamda Körfez ülkeleri ABD ile oldukça yakın iş birliği içerisinde hatta ABD'nin kontrolü altında kalmışlardır. Geniş çöller üzerinde ve sahillerde yer alan Körfez ülkelerine karşı geniş, çeşitli ve karmaşık bir jeostratejik bölgede yer alan İran ise bir yandan hava, deniz ve kara kuvvetlerini geliştirerek, diğer yandan ise, özellikle Devrim'den sonra, Şiilik, monarşi karşıtlığı vb düşünsel kaynakları ve devlet dışı aktörleri kullanarak Körfez ülkeleri karşısında asimetrik güce sahip olmuştur. Bu durum ABD tarafından desteklenen Suudi Arabistan ve İran arasındaki rekabeti ve düşmanlığı kızıştıran en önemli unsur olmuş ve petrol gelirlerinin artmasıyla bir silahlanma yarışına dönüşmüştür: Körfez ülkeleri başta ABD olmak üzere batılı ülkelere yaptıkları silah alımlarını yoğunlaştırıp daha derinlikli

güvenlik angajmanlarına girerken, İran Körfez'deki etkisini sürdürme ve ABD'den gelmesi muhtemel deniz ve hava saldırılarını caydırma amacıyla nükleer ve füze programlarına ek olarak hava, deniz ve kara kuvvetlerini geliştirme arayışı içerisine girmiştir. Bu noktada İran ile Körfez ülkeleri arasındaki demografik yapı farklılıklarının da etkili olduğu ileri sürülebilir. İlerleyen süreçte Körfez ülkeleri son model silahlara sahip olsalar da, teknolojik bakımdan ABD'ye bağlı kalırlarken, İran kendi imkânları ile silahlanma arayışına girmiştir. Bu durum da, bölgedeki ABD mevcudiyetini sürekli hale getirmiştir.

Sonuç olarak Körfez ülkeleri modern silahlara ve askeri teknolojiye sahip olmuşlar, ABD ile olan angajmanları nedeniyle Devrim sonrası İran'ına göre modern silahları çok daha kolay elde etmişler, bu konuda çok daha fazla harcama yapmışlar ve bu şekilde İran'ın bölgeye nüfuzunu ve saldırılarını engellemeye çalışmışlardır. Bu noktada, Suudi Arabistan'ın Körfez'deki küçük ülkeler üzerinde hegemonya kurma ve bu ülkelerin İran'a yönelmelerini ya da İran'ın etkisi altında kalmalarını engelleme amacının da etkili olduğu ileri sürülebilir. Nitekim Suudi Arabistan 1970'li yıllardan itibaren kendisini Körfez bloğunun lideri olarak konumlandırmaya çalışmış, İran ise bu çabaları boşa çıkarma arayışı içinde olmuştur. ABD ise bir yandan Körfez ülkelerinin KİK içerisinde bir güvenlik ve savunma bloğu olarak kalmalarını, bu alandaki yeteneklerini geliştirmelerini ve bu şekilde İran'ı sınırlandırmalarını sağlama arayışı içinde olmuş, diğer yandan ise Körfez ülkelerinin her biri ile ayrı ayrı yaptığı savunma ve güvenlik anlaşmalarına dayalı olarak bu ülkelerdeki askeri mevcudiyetini sürekli hale getirmeye çalışmıştır.

Buna karşılık İran 1990'lı yıllardan itibaren bölgesel bir savunma sistemi kurulmasını ve yabancı aktörlerin bu sistemin dışında bırakılmasını önermeye başlamıştır. ABD'nin de desteği ya da baskısı ile Körfez ülkeleri KİK bünyesinde İran'a karşı bir araya gelmişlerse de, Suudi Arabistan dışındaki Körfez ülkeleri, ama özellikle Suudi Arabistan ile sınır sorunları bulunan Katar ve Umman, Suudi hegemonyasından çekindikleri için İran ile ilişkilerini yakın tutma gayreti içinde olmuşlardır. Bu durum KİK içerisindeki politikalarda da kendini hissettirmiştir. Örneğin Umman KİK bünyesinde müşterek kuvvet oluşturulması suretiyle daha bütünleşik bir askeri yapı

önerirken, Suudi Arabistan Konsey içinde temel askeri güç konumunu koruma arayışı içinde olmuştur.

Kısaca belirtmek gerekirse, Körfez ülkeleri ile İran arasında petrol ile ilgili ve diğer ekonomik alanlarda uzun dönemli iş birliği imkânları bulunmasına rağmen, jeostratejik konumu ve geniş petrol yatakları önce İngiltere'nin ve daha sonra ABD'nin bölgeye nüfuz etmesine, izleyen dönemde ise Batı'nın bölgeye dönük politikaları bölgede düşünsel faktörlerin harekete geçmesine neden olmuş, İran'da gelişen Batı karşıtlığı ve Şii unsurların iktidara gelmesi ise bölgedeki jeostratejik bölünmeyi daha da derinleştirmiştir. Batı karşıtı düşünceler nedeniyle bölgedeki meşruiyeti önemli ölçüde aşınan ABD ise, İran da dâhil olmak üzere bölge ülkeleri ile ittifak ilişkileri geliştirerek buradaki mevcudiyetini sürdürmeye çalışmış, İran Devrimi ve Saddam Hüseyin faktörü gibi nedenlerden dolayı bu konuda başarılı olamayınca da 1991 yılında askeri olarak bölgeye geri dönmüş ve 2003 yılında Irak'ı işgal ederek bu mevcudiyeti perçinlemeye çalışmıştır.

İran Devrimi ile birlikte Körfez ülkeleri ile İran düşman aktörlere dönüşmüşlerdir. Çünkü Şii kimliği baskı altında tutan monarşik İran rejimi gitmiş; yerine Şiilerin baş aktörü olduğu cumhuriyetçi bir İran gelmiştir. Belki de, hepsinden önemlisi, Afganistan sorunu nedeniyle Güney Asya'da, Filistin sorunu nedeniyle Ortadoğu'da her geçen gün biraz daha fazla zemin kaybetmekte olan ABD'nin Devrim ile birlikte İran'a düşman hale gelmesi, buna karşılık, ABD ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin biraz daha yoğunlaşması olmuştur.

Körfez ülkelerinden İran'a yönelik tehditler ekonomik ve stratejik nitelikler taşıırken, İran'dan Körfez ülkelerine yönelen tehditler ekonomik ve reel politik güç hesaplamaları yanında asıl olarak kimlikler –Şiilik ve monarşi karşıtlığı, popülizm, “demokrasi”,- üzerinden gelmiştir. Hatta denilebilir ki, Körfez'deki küçük ülkeler ile İran arasındaki ilişkiler Suudi-İran ilişkilerinden bir bakıma farklı nitelikler taşımış ve bunun da başlıca nedeni Şii kimliğinden farklı düzeylerde tehdit algılanması, ya da algılanmaması olmuştur.

Körfez ülkelerinden Kuveyt'in İran ile ilişkilerle ilgili politikaları Suudi politikalarına en fazla benzeyen ülke olmuştur. Barındırdığı Şii nüfus, İran'ın gittikçe yükselen askeri gücü vb. nedeniyle Kuveyt İran'dan ciddi tehdit algılamaktadır. Ayrıca Kuveyt sağladığı askeri üsler ve diğer iş birliği alanları ile ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiklerinden biridir.

Sünni seçkinlerce yönetilen ve nüfusunun büyük bölümü Şiilerden oluşan Bahreyn de İran'dan ciddi tehdit algılamaktadır. ABD donamasının 5. Filosu merkezine ev sahipliği yapan Bahreyn de İran konusunda Suudi Arabistan ile paralel politikalar geliştirmeye çalışmaktadır.⁷³⁶

Göz ardı edilebilir bir Şii azınlığa sahip olan BAE ise devleti oluşturan emirlikler arasındaki farklar nedeniyle, İran'a karşı incelikli bir politika izlemeye çalışmaktadır. Abu Musa ve Tunb adalarındaki anlaşmazlık nedeniyle Dubai dışındaki tüm emirlikler İran'a karşı çekinceli bir yaklaşım benimsemişlerdir. İran ile finansal ve ticari alanlarda oldukça gelişmiş bir ilişkiler ağına sahip olan Dubai ise görece daha ılımlı bir yaklaşım benimsemektedir. Diğer Körfez ülkeleri gibi ABD'den yüklü miktarlarda silah alımı gerçekleştirmekte olan BAE de güvenlik alanında bu ülke ile sıkı bir iş birliğine gitmiştir.⁷³⁷

Suudi Arabistan ile Buraimi Vadisi konusunda yaşanan sınır sorunları nedeniyle dönemsel gerilimler yaşayan, İngiltere ile tarihsel yakın ilişkilerini sürdüren, ABD'nin de önemli stratejik müttefiklerinden biri durumunda bulunan ve hemen hiç Şii nüfus barındırmayan Umman Körfez ülkeleri arasında İran ile ilişkiler konusunda benzersiz ve olumlu bir role sahiptir. İran üzerinde belirli bir diplomatik ağırlığa sahip olan Umman, zaman zaman bu konumunu taraflar arasında arabululuculuk yapmak için kullanmıştır.⁷³⁸

⁷³⁶ Louay Bahry, "The Socioeconomic Foundations of Shiite Opposition in Bahrain", **Mediterranean Quarterly**, Summer 2000, ss. 129-143;

⁷³⁷ Christopher Davidson, "The Emirates Of Abu Dhabi And Dubai: Contrasting Roles In The International System", **Asian Affairs**, vol. XXXVIII, no. I, March 2007, ss. 33-48.

⁷³⁸ Charles O. Checil, "Oman's Progress Toward Participatory Government", **Middle East Policy**, Vol. XIII, No. 1, Spring 2006, ss. 60-68.

Göz ardı edilebilir bir Şii azınlığa sahip olmakla birlikte nüfusun ezici çoğunluğu Vahhabilerden oluşan Katar ise bu kimlik yapısı ile Suudi Arabistan'ın etkisi altında kalmaktan çekinmiş ve bölgedeki bağımsızlığını koruyabilmek için dönemseller olarak İran yanlısı politikalar geliştirmiş, bu kaygıyla birlikte, İran'dan gelmesi muhtemel baskılarla baş edebilmek ve Suudi Arabistan karşısında özerkliğini koruyabilmek için ABD'nin en önemli askeri üslerinden biri olmayı kabul etmiştir.⁷³⁹

Batı müttefiki olan Körfez ülkeleri silahlanma yatırımlarını artırdıkça ve ekonomik ve stratejik bakımdan görece daha güçlü bir pozisyonda kaldıkça, İran stratejik alandaki açığını ideolojik söylemler ve sembolik güç ile kapatma yoluna gitmiştir. İran bu şekilde Irak, Lübnan, Yemen ve Filistin ile ilgili sorunlarda sadece bir söylem gücünü değil, uygulamada somut değişiklikler yapma gücünü de ele geçirmiştir.

İran Devrimi'nin ardından ve İran-İrak Savaşı ile birlikte, hâlihazırda petrol gelirleri oldukça artmış bulunan Körfez ülkeleri silahlanmaya ayırdıkları bütçelerini daha önce görülmemiş bir biçimde artırmışlardır. Bu durumda İran bir yanda Körfez ülkelerine silah satan batılı ülkelere karşı mücadelesini, diğer yanda ise Körfez ülkelerine karşı daha ziyade kimlik ve ideoloji temelli tehditlerini yoğunlaştırmıştır.

Körfez ülkeleri İran'ı sadece bir tehdit olarak değil, Irak karşısında bir denge unsuru olarak da görmüşler ve Irak'ın Arap milliyetçiliğini de kullanarak çok güçlendiğini düşündükleri zamanlarda, İran karşısında sessiz bir tavır takınmayı, ya da Suriye üzerinden İran'ı desteklemeyi tercih etmişlerdir. Irak'ın Kuveyt'i işgali bu ülkeyi İran ile Körfez ülkelerinin ortak düşmanı haline getirmiş ve ilişkilerin görece ılımlı bir niteliğe bürünmesine yol açmıştır. Nitekim 1991 yılında Dışişleri Bakanı Saud el-Faysal Tahran'ı ziyaret etmiş ve 1990'ların ilerleyen dönemlerinde karşılıklı üst düzey ziyaretler devam etmiştir.⁷⁴⁰

1991 Körfez Savaşı'na -hatta 2003'te ABD tarafından işgal edilmesine- kadar olan dönemde İran ile birlikte Irak da Körfez ülkeleri için ciddi bir askeri tehdit olarak

⁷³⁹ Marissa Allison, "US and Iranian Strategic Competition: Saudi Arabia and the Gulf Report", **CSIS Report**, December 6, 2010, ss. 37-40.

⁷⁴⁰ Frederic Wehrey vd., "Saudi-Iranian Relations Since the Fall of Saddam: Rivalry, Cooperation and Implication for US Policy", **RAND Corporation Monograph Series**, 2009, ss. 2-4.

kalmıştır. Irak'ın askeri gücü ABD tarafından sınırlandırıldıktan sonra ise, bu ülkede yaşanan dini ve etnik kimliklere dayalı çatışma ve ayrışmalar Körfez ülkeleri için ciddi bir tehdit kaynağı haline dönüşmüştür. Bu tarihten sonra Körfez ülkeleri bölgede dengenin tümüyle İran tarafına kaydığını düşünmeye başlamışlardır. Çünkü, İran'ın nükleer ve füze programları ile gittikçe güçlenmesi bir yana, Irak'taki Şii unsurların bu ülke tarafından kullanıldığı ve bu durumun Körfez ülkelerinde iç güvenliği derinden sarsabileceği yönündeki düşünceler Körfez ülkelerinin İran'a karşı duydukları kuşkuları daha da derinleştirmiştir. İran Körfez politikalarında kendini Suudi Arabistan'ı göz önünde bulundurmamak zorunda hissetmiştir. Ancak asıl kaygı kaynağı Suudi Arabistan değil, Suudi Arabistan'ın vazgeçilmez müttefiki konumunda bulunan ABD olmuştur. İran –ABD düşmanlığını biraz da bu açıdan anlamak gerekmektedir.

Petrol gelirlerinin Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkileri üzerindeki etkisinin biraz daha yakından görülebilmesi için bu ülkelerin ABD, Avrupa ülkeleri, SSCB ve Japonya ile ilişkilerini incelemekte yarar vardır.

X. ABD'Lİ ŞİRKETLERİN VE VAKIFLARIN ETKİLERİ

ABD'li vakıfların ve ikili anlaşmalar yoluyla Körfez ülkelerinde görevlendirilen ABD'li personelin iç politika üzerindeki etkileri ve kamuoyunun nabzını yakından tutmaları, ABD'nin Körfez ülkelerinin zayıf ve güçlü noktalarını tanıyıp uygun politikalar geliştirmesini sağlamıştır.

Suudi Arabistan üzerindeki Amerikan etkisi ve kontrolü sadece petrol ile ilgili konularla sınırlı kalmamıştır. Bölgedeki Amerikan çıkarlarını ve enerji akışını güvence altına almak isteyen ABD'li yetkililer Suudi Arabistan'ın finansal sisteminden bürokratik yapısına varıncaya kadar pek çok alanda ülkeyi yönlendirme ve kontrol etme yoluna gitmişlerdir.⁷⁴¹ Aramco kurulduğunda henüz çiçeği burnunda bir krallık olan ve gerekli kurumsal yapıdan yoksun bulunan Suudi Arabistan'da Amerikan yetkililer bu ülkeye petrol için ödedikleri paranın, ya da petrol parasının yeterli olmadığı zamanlarda yapılan dış yardımların son kullanım alanlarını ve biçimini yönlendirme ve kontrol etme

⁷⁴¹ Joe Stork, **Middle East Oil and the Energy Crisis**, New York: Monthly Review Press, 1975, s. 48.

yoluna gitmişlerdir.⁷⁴² Başlangıçta çok farklı yabancı para biriminin tedavülde olduğu ve Riyal'in bu para birimlerinden sadece biri durumunda bulunduğu ülkede parasal ve mali sistemin yerleştirilmesi görevi ABD'li uzmanlar tarafından gerçekleştirilmiştir.⁷⁴³ 1932 yılında kurulan ve daha önce kurumsallaşma deneyimi bulunmayan Suudi Arabistan'ın bürokratik anlamda kurumsallaşması üzerinde ABD'li teknokratlar büyük rol oynamıştır. 1960'lı yıllarda ABD Suudi Arabistan'ın bütünlüğünü korumak için gerekli reformların yapılmasını hararetle desteklemeye başlamıştır.

ABD'li şirketler başından beri Suudi Arabistan'daki iş ortamının Batılı ülkelere son derece farklı olduğunun bilincindeydiler. 1932 yılında kurulan, kurumsal anlamda hemen hiçbir birikimi olmayan ve kabile gelenekleri dışında yabancılarla iş görme konusunda hiçbir birikimi ve geleneği bulunmayan Suudi Arabistan iş çevreleriyle ilişkilerin biçimi elbette ki farklı olmalıydı. Yapılan anlaşmalar modern ülkelerdeki anlamıyla birer anlaşma niteliği taşımaktan uzaktı. Kraliyet ailesiyle yakınlığı olan aileler bunu bir iş avantajı olarak değerlendirmekteydiler. Kişisel ilişkiler önemliydi. Kayırmacılık doğal karşılanmaktaydı.

ABD'nin Suudi Arabistan üzerindeki etkileri asıl olarak Aramco bünyesinde oluşturulan büyük petrol şirketleri üzerinden ortaya çıkmıştır. Öyle ki, Suudi Arabistan'da modern bürokrasinin gelişmesi bile söz konusu şirketin bu ülkede yürüttüğü etkinlikler sonucunda ortaya çıkmıştır.⁷⁴⁴ Şirket bünyesinde görev alan Amerikalıların yaşam tarzları da Suudi halkının yaşam tarzlarının değişmesi üzerinde etkili olmuştur. Örneğin, Amerikalıların yaşantılarını uzaktan yakından gözlemleme fırsatı bulan bedeviler Amerikalılar gibi yerleşik bir hayata özenmeye başlamışlardır.⁷⁴⁵ Kendi hayat standartlarının Amerikalılardan son derece geri olduğunu gören Suudi vatandaşları zamanla Amerikalılardan nefret etmeye başlamışlardır. Bu durum daha

⁷⁴² Ayrıntılı bilgi için bk: Irvine H. Anderson, **Aramco: the United States and Saudi Arabia**, Princeton: Princeton University Press, 1981, s. 188.

⁷⁴³ Aaron D. Miller, **Search for Security: Saudi Arabian Oil and American Foreign Policy**, 1939-1949, Chapel Hill, N.C.: University of North Carolina Press, 1980, 84-85.

⁷⁴⁴ Lippman, ss. 50-53.

⁷⁴⁵ Bk. Lippman, ss. 59-70.

sonraki dönemlerde ülkedeki Amerikan düşmanlığının göz ardı edilemeyecek bir düzeye gelmesine neden olmuştur.⁷⁴⁶

Parker tarafından aktarılan bilgilere göre, 1960'lı yıllarda Suudi Arabistan ABD'nin sadece silâh satmasını değil Suudi Arabistan için yapılan tüm kalkınma projeleri için menajerlik görevi üslenmesini talep etmiş ve bu talep ABD tarafından kabul edilmiştir. Buna göre, ABD askeri inşaat, araştırma ve geliştirme alanlarında yapılacak tüm anlaşmaları gözden geçirecek ve bunlarla ilgili uygulamaları denetleyecek,⁷⁴⁷ kısacası Suudi Arabistan'da devletin kurumsallaşması ABD'li uzmanlar tarafından gerçekleştirilecekti. 1960'lı yıllar boyunca bürokratik kurumsallaşma çabaları Ford Vakfı (Ford Foundation) tarafından yürütülmüştür. Söz konusu vakıf kurumsallaşmaya büyük önem veren Faysal'ın önce başbakan daha sonra kral olması ile birlikte ülkenin kurumsallaşması üzerindeki faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. 1970'li yılların başında faaliyet alanı gittikçe daraltılan vakfın faaliyetlerine 1976 yılında Suudi yönetimi tarafından son verilmiş, yerini ABD-Suudi Arabistan Karma Ekonomik Komisyonu (United States-Saudi Arabian Joint Commission on Economic Cooperation, daha sonraki adı Joint Economic Commission in Riyadh, JECOR) almıştır.⁷⁴⁸

Yom Kippur Savaşı, petrol ambargosu ve petrol fiyatlarının aşırı yükselmesi Suudi Arabistan'ın ABD nezdindeki stratejik ve ekonomik önemini artırmıştır. Ford Vakfı'nın on yıldan daha fazla bir süredir ülkede yürüttüğü faaliyetlere rağmen, petrol fiyatlarının istikrarlı bir şekilde seyretmesini ve Suudilerin petrolden elde ettikleri gelirleri ABD'de değerlendirmelerini isteyen Washington'un gözünde Suudi Arabistan bu dönemde kendi parasını yönetmek ve alt yapısını geliştirmek için henüz kendi kendine yeterli bir ülke haline gelebilmiş değildir. Bu nedenle, petrol ambargosu sona erer ermez ABD hükümeti Suudiler ile geniş çaplı bir teknik yardım anlaşmasını müzakere etmeye başlamıştır. Bu müzakerelerin en önemli sonucu ABD'li resmi görevlilerin Suudi Arabistan'daki bakanlıkların, üniversitelerin ve ekonomik kurumların günlük faaliyetlerine doğrudan müdahale etmelerine imkân veren JECOR'un kurulması

⁷⁴⁶ Bk. Lippman, ss. 86-89.

⁷⁴⁷ Parker, s. 250.

⁷⁴⁸ Ford Vakfı'nın Suudi Arabistan'daki faaliyetlerinin geniş bir açıklaması için bk.: Lippman, ss. 137-153.

olmuştur. David Holden'a göre bu anlaşma ABD'nin gelişmekte olan bir ülke ile imzaladığı en geniş kapsamlı anlaşma olmuştur.⁷⁴⁹ Bu anlaşma ile kurulan komisyon bir bakıma önceki dönemde Suudi Arabistan'da etkinlik gösteren Ford Vakfı'nın yerine geçmiştir.

JECOR'un Ford Vakfı'ndan en önemli farkı gerçekleştirilen faaliyetlerin maliyetinin artık Suudi Arabistan'ın petrol gelirlerinden karşılanmaya başlamış olmasıdır.⁷⁵⁰ Nitekim vakfın bu ülkedeki faaliyetlerine son verilip yerine JECOR'un kurulmasının nedeni petrol patlamasının ardından Körfez bölgesinde görülen sermaye birikimini, 'anavatanı'na, yani başta ABD olmak üzere batılı ülkelere geri götürme amacı veya petrol gelirlerinin böylesine arttığı bir dönemde Ford Vakfı aracılığı Suudi Arabistan'daki Amerikan çıkarlarının artık korunamayacağı ve yeni bir kurumsal yapının oluşturulması gerektiği yönündeki kanaatlerin ağır basması ya da ABD içerisindeki bazı gruplar arasında baş gösteren çıkar çatışmaları olabilirdi.

Karma Komisyon anlaşması ile ABD Suudi Arabistan'a kurumsal bakımdan derinlemesine yerleşmiş ve iki ülke arasındaki karşılıklı bağımlılık (ya da Suudi Arabistan'ın ABD'ye olan bağımlılığı) en üst noktaya ulaşmıştır.⁷⁵¹ Petrol ambargosunun ilanından sekiz ay sonra imzalanan bu anlaşmanın hemen ardından tarihte ilk kez bir ABD başkanı, Richard M. Nixon, Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiş, Watergate skandalının ardından Nixon'un yerine geçen Gerald Ford da Karma Komisyon (JECOR)⁷⁵² ile ilgili anlaşmanın gereklerini yerine getirmiştir. 1996 yılına

⁷⁴⁹ David Holden and Richard Johns, **The House of Saud: The Rise and Rule of the Most Powerful Dynasty in the Arab World**, New York: Holt Rinehart and Winston, 1981, s. 359.

⁷⁵⁰ Chaudhry, s. 154.

⁷⁵¹ David Holden and Richard Johns, age ve yer. Körfez ülkeleri ile ABD arasındaki ilişkilere bağımlılık değil de, karşılıklı bağımlılık denilebilmesi için, bu ülkelerin ABD ile birlikte gerçekleştirdikleri faaliyetleri örneğin Japonya gibi başka ülkelerle de yapabilmeleri gerekirdi. İster ABD'nin hegemonya politikalarından dolayı olsun, ister ABD'nin ekonomik ya da askeri gücü nedeniyle eşsiz konumda bulunması olsun, ister kapalı kapılar ardında dönen diplomasi oyunları, ister iki kutuplu dünyadaki sosyalist bloğun iticiliği ve nedeniyle olsun, Körfez ülkeleri bu dönemde ABD'den başka bir alternatif bulamamışlardır.

⁷⁵² Söz konusu karma komisyon Suudi Arabistan'daki faaliyetlerine 2000 yılına dek devam etmiş ve bu tarihte Clinton ve Suudi yönetimleri tarafından herhangi bir gerekçe gösterilmeksizin feshedilmiştir. Bk. Saudi-US Relations Information Service, "SUSRIS & SAS Quarterly Summary" December 31, 2003, http://www.saudi-american-forum.org/Newsletters/SAF_Essay_08.htm. (11.12.2009). JECOR'un Misyonusunu yerine getirmiş olması, Suudi kamuoyunda ABD'ye karşı duyulan memnuniyetsizliğin had safhaya ulaşmış olması ya da Suudi Arabistan'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne katılmış olması nedeniyle

gelindiğinde JECOR aracılığıyla 9.000’i aşkın Suudi personel ABD’li uzmanlarca eğitilmiştir.⁷⁵³

Petrol krizinin ardından Suudi Arabistan’daki Amerikan nüfuzu katlanarak artmıştır. Suudi Arabistan’ın ABD’li uzmanların akınına uğraması, modernizasyon projelerinin büyük ölçüde ABD’li şirketler tarafından yüklenilmesi, hanedanlık mensuplarının bu şirketlerle Suudi yönetimi arasında arabuluculuk yapmaları ama hepsinden önemlisi petrolden elde edilen sermaye birikiminin yönlendirilmesi için yürütülen faaliyetler gibi nedenler Amerikan nüfuzunun artmasındaki başlıca etkenler olmuştur.

1970’li yıllara kadar Suudi petrol üretimi tümüyle Aramco’nun elinde kalmıştır. Arama ve işletme faaliyetlerini tümüyle kontrol altında tutan şirket ülkeden yapılacak olan petrol arz miktarının da tek belirleyicisi olmuştur. 1970’li yıllarda ise Libya’dan başlayarak yaygınlaşan devletleştirme furyası Aramco’yu da etkilemiş ve şirket 1976 yılında tümüyle krallığın mülkü haline getirilmiş ama bu ülkedeki faaliyetlerine başka sözleşmelerle devam etmiştir. Öyle ki, 1970’li ve 1980’li yıllar itibariyle, Suudi Arabistan Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da zamanında petrol arama işletme imtiyazı verdiği şirketin ya da şirketlerin faaliyetlerini sürdürmesine izin veren tek ülke olmuştur. 1974 ve 1979 petrol krizleri sırasında Suudi Arabistan’ın arzı artırarak petrol fiyatlarının ‘makul’ düzeyde tutmaya çalışmasında şirketin krallık üzerindeki etkisinin büyük olduğu ileri sürülmektedir.⁷⁵⁴

1973 savaşında ABD İsrail’e silah göndermiş ve bu ülkeyi siyaseten desteklemiştir. Bu nedenle, Arap kamuoyunda ABD’ye karşı ciddi bir tepki oluşmuştur ve Suudi Arabistan da bu tepkilerden etkilenmiştir. Suudi Arabistan bu durum karşısında petrol arzını kısıp fiyatları yükseltmekle kalmamış İsrail’i açıktan destekleyen ABD ve Hollanda’ya karşı petrol ambargosu uygulamıştır. Hatta

JECOR’a artık ihtiyaç duyulmaması gibi nedenler Komisyon’un faaliyetlerinin sona ermesine neden olmuş olabilir.

⁷⁵³ Lippman, ss. 177.

⁷⁵⁴ Ismail Nevvab, **Saudi Aramco and Its World: Arabia and the Middle East**. Dhahran: Saudi Arabia: Saudi Arabian Oil Company, 1995, s. 250.

Aramco'nun Suudi Arabistan tarafından millileştirileceği yönünde ilk kez irade beyanında bulunulmuştur.

Suudi Arabistan Aramco petrol işletmelerini 1976 yılında tamamen millileştirmiş ve bu tarihten sonra şirket imtiyazlı olmaktan çıkıp sadece yüklenici bir firmaya dönüşmüşken bile 1970'li yılların sonuna doğru bu ülkeye 30.000 işçi daha getirmiştir.

Suudi Arabistan hiçbir zaman sömürge olmamıştır. Bu nedenle, ABD'lilerin tüm isteklerini anında yerine getiren bir Suudi yönetiminden ya da iş çevrelerinden söz etmek mümkün değildir. Örneğin, Suudi Arabistan'a çalışmaya gelen ABD'lilerin pasaportları Suudi işverenler ya da iş ortakları tarafından alıkonulmaktaydı ve Suudiler bunu bir koz olarak kullanmaktaydılar. Bazı durumlarda Suudiler ABD'lilerle yaptıkları milyar dolarlık kontratları ihlal edebiliyorlardı ve bu durum karşısında ABD'liler genelde çaresiz kalmaktaydılar.⁷⁵⁵

XI. SSCB İLE İLİŞKİLER

İki kutuplu sistemdeki etki alanı paylaşımında Doğu Avrupa SSCB etki alanına girerken, başından beri İngiltere'nin etki alanında bulunan Körfez bölgesi Soğuk Savaş döneminde Batı bloğunun etki alanı olarak kalmıştır. Batı'nın enerji ihtiyacını karşılayacak en önemli ve vazgeçilemez kaynak olması itibariyle, iki kutuplu sistemde esasen Körfez ülkelerinin ABD etkisinden uzak kalabilmeleri ihtimal dışıydı. Diğer bölümlerde açıklandığı üzere, bu durum Eisenhower, Nixon ve Carter doktrinlerinde kendini açıkça hissettirmektedir. Bununla birlikte, Körfez ülkelerinin ve SSCB'nin özgün koşulları açısından bakıldığında da bu ülkeleri Sovyetler Birliği'nden uzak tutan bir takım nedenlerin bulunduğu görülmektedir.

Sovyetler Birliği bağımsızlıklarını yeni kazanan, siyasi yalnızlıktan kurtulmaya çalışan ve kalkınma projelerine Batı dışında teknolojik destek arayan Arap ülkeleri ile ekonomik, siyasi ve stratejik ilişkiler geliştirmiştir. Ne var ki, açılan kredilerin mevcut

⁷⁵⁵ Örneğin petrol ile birlikte yüzeye çıkan doğal gazın ekonomiye kazandırılması için 1970'li yıllarda yapımına başlanan tesisler için yapılan 11 milyar dolarlık anlaşma gereği Suudilerin Amerikan Bechtel şirketine başlangıçta 1 milyar dolar ödeme yapmaları gerekiyordu. Suudiler ortada yapılmış somut bir hizmet olmadığı gerekçesiyle bu ödemeyi yapmamıştır. Bk. Lippman, ss. 227-267.

para birimleri ile değil de daha ziyade mal takası yoluyla ödenmesi, söz konusu ülkelerle Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin Batılı ülkelerle bazı bölge ülkeleri arasındaki ilişkiler kadar yoğunlaşmasını ve bağımlılık meydana getirmesini engellemiştir.⁷⁵⁶

Körfez ülkelerinin Doğu Bloğu ile ilişki geliştirmelerini engelleyen başlıca iki faktör bulunmaktaydı. İlki Körfez ülkelerindeki düşünsel alt yapının, monarşizmin ve Vahhabiliğin aşırı derecede komünizm karşıtı olmasıydı. İkincisi ise Doğu Bloğu ülkelerinin kendi sanayileri için gerekli olan petrole ve diğer enerji kaynaklarına fazlasıyla sahip olmaları idi ki, bu durum ürettiği petrolün neredeyse tamamını batılı ülkelere satmakta olan Körfez ülkeleri ile Sovyetler arasında ilişkilerin yoğunlaşmasını engelleyen en önemli faktörlerden birini teşkil etmekteydi.

İlerleyen süreçte, SSCB'nin serbest piyasa ekonomileri için OPEC dışı bir petrol tedarikçisi haline gelmesi Körfez ülkeleri ile SSCB arasındaki rekabeti ve ayrışmayı daha da derinleştirmiştir. Bu durumun doğal bir uzantısı olarak Körfez ülkeleri ile Doğu Bloğu ülkeleri arasında Batılı ülkelerle petrodolarlar nedeniyle oluşan karşılıklı bağımlılık ya da bağımlılık ilişkileri gelişmemiştir.

Soğuk Savaş'ın yoğunlukla hissedildiği 1945–63 arası dönemde Sovyetler Birliği Arap petrollerine müdahil olma bağlamında önemli bir girişimde bulunmamıştır. Bunun bir takım nedenleri olabilirdi. Öncelikle SSCB yöneticileri Soğuk Savaş koşullarında her hangi bir müdahalenin ağır sonuçlar doğurmasından çekinmiş olabilirdi. Zaten bu dönemde Sovyetler bölgede yeterli stratejik askeri bir varlık bulundurma imkânını henüz yakalayabilmiş değillerdi. Bu nedenle, bölgede batılı ülkelerle yaşanacak herhangi bir karşılaşma Sovyetler açısından hüsrarla sonuçlanabilirdi. Ayrıca, petrol ihtiyacını kendi kaynaklarından karşılama kapasitesine sahip olan Sovyetlerin Arap petrollerine ihtiyacı yoktu. Batılı petrol şirketleri bu dönemde arama, çıkarma ve ihracat araçlarını tümüyle kontrol altında bulundurmaktaydılar ve Sovyetlerin bu şirketlerle ve bunların anavatanı olan ülkelerle rekabete girişmesini rasyonel kılacak hiçbir neden bulunmamaktaydı.

⁷⁵⁶ A. Liukmanov, "Russia's Energy Base in the Arab East", *International Affairs*, No. 5, Vol.52, 2006, ss. 57-63.

SSCB'nin siyasi baskı uygulayarak Arap petrolünün yönünü Batı'dan daha başka pazarlara yönlendirme imkânı bulunmamaktaydı. Her şeyden önce ne Sovyetler Birliği ne de güdümünde olan ülkeler Arap petrolünü satın alıp değerlendirecek bir ekonomik yapıya sahip değildi. Sovyetlerin o dönemde başvurduğu takas yöntemiyle büyük miktarlarda ticari fazlaya neden olan Arap petrolerini absorbe etme imkânı yoktu. Bu ve başka edenlerden dolayı SSCB Mısır, Irak, Cezayir, Suriye ve Güney Yemen gibi ülkelerle arama ve sondaj anlaşmaları imzalayarak Ortadoğu petroleri üzerinde söz sahibi olmanın bir yolunu bulmaya çalışmıştır. ABD'nin Eisenhower, Nixon ve Carter doktrinleri⁷⁵⁷ ile Körfez bölgesini Batı'nın ne pahasına olursa olsun savunulması gereken çıkar alanı ilan etmesi nedeniyle SSCB'nin askeri olarak Körfez'deki petrol ülkelerini kontrol alma gibi bir yola başvurması da düşünülemezdi. Bu nedenle SSCB Ortadoğu'daki bazı ülkelerle iyi ilişkiler kurmak ve mevcut ilişkileri daha da geliştirmeye çalışmakla yetinmiştir.⁷⁵⁸

1960'lı yıllarda Sovyetler bölgede varlıklarını daha yoğun bir biçimde hissettirmeye başlamışlardır. Bu yıllarda Sovyetler gelişen endüstrileri için daha fazla petrole ihtiyaç duymaya başlamışlardı. Doğu Bloğu ülkelerinin petrol ihtiyacını karşılama sorumluluğu da Sovyetlere ait olduğu için bu ihtiyaç kendini bira daha derinden hissettirmeye başlamıştır. Hepsinden önemlisi bu dönemde SSCB'nin döviz ihtiyaçlarını karşılamak üzere petrolünün bir bölümünü ihraç etme zorunluluğu duymasıydı. Bu nedenlerden dolayı SSCB siyasi, ticari ve askeri olarak Ortadoğu'ya yönelmiştir. Ama Ortadoğu'daki Sovyet varlığı sadece Mısır ve Suriye gibi ülkelerde Arap milliyetçiliğinin ve sosyalist ideolojilerin güçlenmesine katkı sağladığı yönündeki düşünceler nedeniyle, SSCB Körfez ülkelerince dolaylı bir tehdit olarak algılanmışsa da bu ülkeler için hiçbir zaman doğrudan bir tehdide dönüşmemiştir.

Soğuk Savaş yıllarından itibaren SSCB'nin Arap petroleri için ciddi bir tehdit olduğu yönünde görüşler ileri sürülmüş ve 1980'li yılların ortalarına dek bu tür görüşler ve raporlar yayınlanmaya devam etmiştir. Bu raporlarda ve görüşlerde SSCB'de ve

⁷⁵⁷ Nixon Doktrini petrol gelirleri artan İran ve Suudi Arabistan'ın ABD'nin bölgedeki yükünü paylaşma konusunda daha ağırlıklı bir rol üstlenmelerini ön görürken, Carter Doktrini ABD'nin bölgesel çıkarlarını korumak için sert önlemlere başvurabileceğini ilan etmekteydi. Bk. Halliday, **The Middle East ...**, s. 125.

⁷⁵⁸ Er-Rumeyhî, s. 77.

Doğu Bloğu ülkelerinde petrol ihtiyacının hızla artmakta olduğu tezi işlenmiş ve SSCB'nin Arap petrollerini kontrol altına almak için fırsat kollamakta olduğu ima edilmeye çalışılmıştır. 1950'li yıllarda ABD'li şirketler petrol fiyatlarında indirim gerekçe olarak SSCB'nin petrol ihracatının fiyatları düşürdüğünü ileri sürerken, 1970'li yıllarda yine ABD'li yetkililer Körfez ülkelerini petrol talebi gittikçe artmakta olan SSCB'nin Arap petrollerine muhtaç olacağını söyleyerek bu ülkenin bölgeye askeri bir müdahalede bulunabileceğini ya da devrim ihraç edebileceğini ima etmeye çalışmışlardır.⁷⁵⁹ Oysa o yıllarda SSCB'nin sahip olduğu teknoloji kendi petrollerini bile işlemek için yeterli değildi.⁷⁶⁰ Bu dönemde ABD tarafından yürütülen propaganda faaliyetleri sonucunda SSCB Körfez ülkelerinin gözünde bir düşman haline getirilmiş ve bu sayede Körfez ülkelerinin Batı kampındaki yerlerini sorgulamaları için açık kapı bırakılmamıştır.

İlerleyen süreçte, özellikle 1980'li yıllardan itibaren Körfez ülkeleri SSCB'de endüstrinin zayıflamasından ve ülkede üretilen enerjiyi piyasa ekonomilerine satmaya başlamasından çekinmişlerdir. İki nedenden dolayı SSCB enerjisini ihraç etme zorunluluğu duyabilirdi: SSCB'nin kendi ürettiği enerjiyi tüketecek güçte bir endüstriye ve tüketim gücüne sahip olamaması ve piyasa ekonomileri ile ekonomik ilişkilerini yürütmek için gerekli olan döviz karşılama amacıyla enerji üretimini ve ihracatını artırma isteği. Nitekim Rumeyhî 1980'li yıllarda SSCB'nin bu tür nedenlerden dolayı Körfez ülkeleri için ekonomik bir tehdit olarak algılanmakta olduğunu ileri sürmektedir.⁷⁶¹

Körfez ülkelerinde halklar petrol parasının ülkeye girmesi ile birlikte hayatlarının olumlu yönde değiştiğini düşündüklerinden, ya da yönetim tarafından bu yönde yapılan propagandaların halklar nezdinde etkili olmasından dolayı, 1990'lı yıllara gelinceye, yani Kuveyt'in Saddam tarafından işgaline karşı kutsal topraklara Amerikan askerleri yerleştirilene dek, ABD sempatzanı olarak kalmışlar, krallarını da doğru partnerlerle iş yapan akıllı yöneticiler olarak görmüşlerdir. Örneğin Suudilere göre ülkeleri hiçbir zaman işgal edilmemiştir ve ABD'liler de işgalciler değildir. Bu

⁷⁵⁹ Er-Rumeyhî, s. 81.

⁷⁶⁰ Rebî', ss. 138-140.

⁷⁶¹ Konuyla ilgili görüşlerin detayları için bk. Er-Rumeyhî, ss.83-95.

durumda petrol parasının sosyal politikalarda kullanılması kadar Soğuk Savaş döneminde Suudi kamuoyundaki Komünizm ve Sovyet düşmanlığı da büyük rol oynamıştır. Soğuk Savaş'ın ve 'Afgan cihadi'nin sona ermesi ile birlikte komünizm karşıtlığı, SSCB ile petrol rekabeti gibi unsurların ortadan kalkması ise ABD ile Körfez ülkeleri arasındaki ittifak ilişkilerindeki en önemli unsurlardan birinin ortadan kalkmasına neden olmuştur.

XII. PETROL GELİRLERİNİN ARTMASI VE DİNİ BAĞLANTILARIN ULUSLARARASILAŞMASI

Commins'in de dediği gibi, 1950'li ve 1960'lı yıllarda özelde Körfez ülkelerinin, genelde Arap dünyasının politikalarında yaşanan iki dramatik değişiklik sonucunda İslam Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkilerinin en önemli ögesi olarak ön plana çıkmıştır. Bu iki değişiklikten biri, bölgenin cumhuriyetçi/milliyetçi rejimler ile muhafazakâr monarşiler arasında kutuplaşmasıdır. Diğeri ise, Arap milliyetçiliği akımının tüm Arap dünyasını etkisi altına alması ve Körfez ülkelerinin bu akımı asimile etmek [için dini ve petrol gelirlerini kullanmak] zorunda kalmış olmalarıdır.⁷⁶²

Bir genelleme ile ifade etmek gerekirse, Araplar arasındaki kimlik politikalarının kaynağını oluşturan iki düşünce Arap milliyetçiliği ve dindir. Milliyetçilik Mısır, Suriye ve Irak gibi "cumhuriyet"lerde iç-dış politika etkileşimini biçimlendiren düşünsel bir unsur iken, Körfez ülkeleri gibi hanedanlıklarda ve bazı diğer ülkelerde din etkili bir unsur olmuştur. Bunu söylerken, Körfez ülkeleri yöneticileri üzerinde Arapçı düşüncelerin ya da Mısır gibi ülkelerde İslami söylemlerin hiç etkili olmadığını iddia ediyor değiliz. Sadece, bazı ülkelerde Arap milliyetçiliğinin, diğerlerinde ise İslam'ın baskın olduğunu belirtmek istiyoruz. Yine belirtmeliyiz ki, din ve milliyetçilik gibi öğeler Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkilerini belirleyen yegâne unsurlar değildir. Tersine, bu ülkelerin uluslararası ilişkilerini asıl belirleyen ülkesel/ulusal egemenlik, piyasa ekonomisi vb küresel nitelikli düşünsel ve maddi unsurlardır. Din ve milliyetçilik gibi yerel ideolojik ve kültürel unsurlar ise bu ülkelerin uluslararası alandaki davranışlarının özgün niteliklerini teşkil etmektedir.

⁷⁶² Commins,, s. 151.

Vahhabilik Suudi Arabistan için başlangıçta sadece Krallığın kurucu norm kaynaklarından biriydi ve coğrafi bakımdan etkisi sadece Arap yarımadasıyla sınırlıydı. Vahhabi İslam düşüncesinin savunucuları bu inancın evrensel olduğunu iddia etseler de, küresel düzlemde kendi düşüncelerini öteki Müslümanlara aktarabilecek araçlara ve altyapıya sahip değillerdi. Diğer bir deyişle, Vahhabi İslam anlayışı yalnızca, Suudi Arabistan Krallığı'nın sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiğinin, ya da bu ülkenin ötekilerinin kim olduğunun belirlenmesi için en önemli ölçüt konumundaydı.

Suudi krallığının kuruluşu sırasında ve izleyen yıllarda Vahhabilik devletin sınırlarını belirleyen bir kimlik ögesi olmuştu, dolayısıyla Vahhabiliğin ötekisi diğer Müslümanlardı. Suudi krallığının kuruluşunun ardından batılı ülkelerle siyasi ve ekonomik etkileşimin derinleşmesiyle birlikte kimlik-çıkar etkileşimi çerçevesinde Komünizm de Vahhabiliğin ötekilerinden biri haline gelmiş, ilerleyen süreçte ise Batı, Öteki'ye dönüşmeye başlamıştır.⁷⁶³

Daha sonraki dönemlerde, özellikle de petrol gelirlerinin arttığı ve Arap milliyetçiliğinin inişe geçtiği 1970'li yıllarda ise Vahhabi İslam anlayışı bağlıları tarafından bundan böyle tüm dünya Müslümanlarının kabul etmeleri gereken bir inanç sistemi olarak görülmeye başlanmış ve bu yönde politikalar geliştirilmiş ve uygulanmıştır. Nitekim Fred Halliday'e göre petrol gelirleri olmasaydı, Sünni Hanbelî mezhebinin Suudiler tarafından ortaya konan yorumunun (Vahhabiliğin) İslam dünyasında bu kadar yaygınlık kazanma olasılığı son derece düşük kalacaktı.⁷⁶⁴ Bu nokta da, en önemli etken söz konusu politikaların maddi temelini oluşturan petrol gelirleri olmuştur. Söz konusu dini politikaların komünizmle mücadele etmekte olan ABD tarafından desteklenmiş olması, ya da en azından görmezden gelinmiş olması hiç de göz ardı edilebilecek bir ihtimal değildir. Bu noktada kimlik ile ilgili unsurların uluslararası ilişkilerde bir manivela etkisine sahip olduğu ileri sürülebilir.

Suudi Arabistan'ın İslamcı politikalarını küresel düzeye getirme çabaları Kral Faysal'ın kişiliğinde somutlaşmıştır. Bu dönemde petrol merkezli ekonomik potansiyel

⁷⁶³ Körfez ülkelerinde Batı'nın Ötekileşmesi ile ilgili olarak bk. Askar H. Enazy, "Saudi Wahhabi Islam in the Service of Uncle Sam", **Middle East Institute Viewpoints: The Kingdom of Saudi Arabia**, MEI: Washington, 2009, ss. 78-82.

⁷⁶⁴ Halliday, **The Middle East ...**, s. 187.

değişken siyasi irade oluşumu ile önemli bir güç unsuru haline gelmiştir.⁷⁶⁵ Kral Faysal 1975 yılında bir suikasta kurban gittiği sırada Suudi Arabistan Kudüs sorunundan Keşmir çatışmalarına, hatta Güney Afrika Müslümanlarının apartheid rejimi dolayısıyla yaşadıkları sorunlara varıncaya dek küresel İslami sorunlarla ilgilenen bir dizi uluslararası kurumun merkezi konumuna gelmiş bulunmaktaydı. İslamcı politikalar küresel, bölgesel ve ülkesel düzeyde bir takım amaçlara hizmet etmekteydi. Küresel düzeyde temel olarak Komünizmin sınırlandırılması, bölgesel düzeyde Arap milliyetçiliği ile baş etme, ülkesel düzeyde ise Arap milliyetçiliği akımını etkisiz hale getirerek meşruiyet sorununu çözme ve monarşilerin geleceğini güvence altına alma amaçları güdülmekteydi. Commins'in de dediği gibi, Kral Faysal bu amaçlara yönelik olarak petrol gelirleri sayesinde uyguladığı politikalarda büyük mesafe kat etmiş ve Suudi Arabistan'ı bölgesel ve uluslararası düzeyde önemli bir aktör haline getirmiştir.⁷⁶⁶ Bu ilişkiler ağı reel politik ve stratejik unsurlarla ideoloji, kimlik ve düşünce temelli unsurların ne denli karmaşık bir tablo oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Suudi Arabistan'ın Arap ve İslam dünyasındaki İslami kesimleri desteklemesinin ve kurumlar oluşturmasının asıl amacı, 1950'li ve 1960'lı yıllarda yükselen Arap milliyetçisi, sosyalist ya da komünist akımlara karşı destek noktası oluşturmaktır. 1970'li yıllarda petrol gelirleri artan Suudi Arabistan İslam dünyasının her yerinde okulları, basın kuruluşlarını ve diğer kurumları desteklemiş, İslami faaliyet gösteren öğrencilere, dünyanın her yerinde, burs vermiştir.⁷⁶⁷ Benimsenen İslamcı dış politika çerçevesinde Müslüman Kardeşler örgütü, Cezayir İslami Selamet Cephesi, Pakistan ve Afganistan'daki ihya (dini diriliş) hareketleri ve Daobandi hareketi/Nakşibendî tarikatı (daha sonra Taliban adıyla anılacaktır) çevreleri ile iş birliğine gidilmiştir.* Petrol gelirleri sayesinde mümkün olan ve varlığını sürdüren bu ittifaklar sonucunda Vahhabilik için küresel bir etki alanı oluşturma amacı güdüldüğü ileri sürülebilir. Ama bunu bir ülkenin dış politika amacı olarak değil, petrol gelirleri

⁷⁶⁵ Bk. Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, İstanbul: Küre Yayınları, 2001, s. 35.

⁷⁶⁶ Commins,, s. 154.

⁷⁶⁷ Lorenzo Vidino, 'The Muslim Brotherhood's Conquest of Europe', **Middle East Quarterly**, Winter 2005, <http://www.meforum.org/687/the-muslim-brotherhoods-conquest-of-europe>, (20.08.2009).

* Deobandi/Nakşibendî/Taliban akımını Vahhabilik ile özdeşleştiren yorumlara rastlanmaktadır. Oysa Vahhabilik ile bu akımlar arasında Afgan cihadındaki iş birliği ve yardımlaşma dışında herhangi bir süreklilik ilişkisi bulunmamaktadır. Daha geniş bilgi için bk.: Commins, ss. 190-94.

sayesinde ekonomik bakımdan güçlenenlerin eğilimlerinin doğal bir uzantısı olarak görmek gerekir.

Dahası, yukarıda isimlerini saydığımız örgüt ya da topluluklar temelde Vahhabilikten farklı dini anlayışlara ve dünya görüşlerine sahiptirler. Dolayısıyla, Suudi Arabistan'ın bu tür politikalarını o günün genel uluslararası konjonktürüne bağlı olarak değerlendirmek daha doğru sonuçlara ulaştıracaktır. Yani, Suudi Arabistan Sovyetlerle ve komünizmle mücadelede kendisiyle benzer görüşleri savunan kurum ve örgütlerle, muhtemelen batılı müttefiklerinin onay ve teşviğiyle, iş birliğine gitmiş ve onları desteklemiştir. Bu arada Vahhabiliğin 1980'li yıllarda küresel düzeydeki etkisinin doruğa çıkması ise söz konusu politikaların bir yan ürünü olmuştur.

Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkileri ile din etkileşiminin ve petrol sermayesinin bu amaçla kullanılmasının en çarpıcı noktasını ise bu ülkeler tarafından kurulan İslâm Dünyası Birliği (Rabıtätü'l-Âlemi-l'İslami/Muslim World League), ABD Müslüman Öğrenciler Birliği (Muslim Student's Association)⁷⁶⁸, Kuzey Amerika İslâm Toplumu (Islamic Society of North America) ve İslâmî Gençlik Dünya Kongresi (En-Nedvetü-l'Âlemiyye li-ş'Şebâbi-l'İslâmi) gibi uluslararası nitelikli vakıflar ve İslam Konferansı Teşkilatı gibi diğer kurumlar, Müslüman Kardeşler gibi örgütlerle gidilen iş birliği oluşturmaktadır.

A. Dünya Müslüman Birliği ya da Rabıta

Kısaca Rabıta adıyla tanınan Dünya Müslüman Birliği (The Muslim World League/Rabıtät el-Âlem El-İslami) 16 Mayıs 1962'de 22 İslam ülkesinden gelen ulema tarafından Mekke'de kurulmuştur. BM ve İKT'de gözlemci, UNICEF ve UNESCO gibi uluslararası örgütlerin ise üyesi olan Rabıta, resmi açıklamalara göre dini araştırmalardan yardım faaliyetlerine varıncaya dek bir dizi alanda faaliyet göstermektedir.⁷⁶⁹ Suudi Arabistan'ın Rabıta örgütü bağlamındaki girişimleri ilk bakışta bir uluslararası ilişkiler faaliyeti olarak değerlendirilebilir. Nitekim Avrupa'ya ve ABD'ye dek uzanan etkinliklerin uluslararası ilişkiler bağlamında değerlendirilmesi

⁷⁶⁸ Dowd-Gailey, age.

⁷⁶⁹ Bk. Muslim World League (Rabıta), "Ani'r-Rabıta", http://en.wikipedia.org/wiki/Muslim_World_League (24.11.2009).

doğaldır. Ne var ki, başından beri kapalı bir toplum özelliği gösteren ve ideolojisini yayma konusunda hiçbir ciddi girişimi ya da deneyimi bulunmayan Suudi yetkililerin Rabita örgütü aracılığıyla yurt dışına kaynak aktarmalarındaki asıl amaç dış politikada komünizm ile mücadele eden İslami kesimlere kaynak aktarma, iç politikada ise kendilerini iç kamuoyunda İslam'ın savunucusu olarak gösterme olmalıydı. Yani Vahhabilik inancı örneğin İran'da devrimden sonra görüldüğü gibi, özünde bir dış politika aracı olarak, ya da Suudi etkisini diğer ülkelere ve bölgelere yayma aracı olarak değil, içerde meşruiyeti güçlendirme aracı olarak görülmüş olabilirdi.

Bu örgütlerin tamamının hükümet dışı çevreler tarafından oluşturulduğu Körfez ülkeleri tarafından ısrarla vurgulanmıştır. Ama gerçekte bu örgütlerin Suudi hükümeti ve Vahhabi din adamları tarafından kontrol ve finanse edildiklerini ileri süren yorumlara sıkça rastlanmaktadır.⁷⁷⁰ Mumcu ise bu dönemde finansal açıdan İslam dünyasının en güçlü uluslararası örgütü konumunda bulunan Rabita'nın Aramco tarafından finanse edilmiş olabileceğini, hatta o dönemde şirket gelirlerinin %2,5'lük bölümünün doğrudan örgüte aktarılmakta olabileceği yönünde bilgiler vermektedir.⁷⁷¹ Her halükarda, batılı anlamda şeffaflığın, denetim kurumlarının ve mekanizmalarının – en azından o dönem için- bulunmaması nedeniyle örgüte aktarılan kaynakların boyutunu ve etkisini gerçeğe yakın bir biçimde tespit etmek mümkün değildir. Nitekim Lippman, deneyim ve kurumsallaşma eksikliği nedeniyle, aktarılan kaynağın amaca uygun biçimde harcanıp harcanmadığının da hiçbir zaman doğru dürüst bir biçimde denetlenemediğini ileri sürmektedir.⁷⁷²

Körfez ülkelerinin hükümetleri ve petrol gelirleri ile zenginleşmiş bulunan hanedanlık üyeleri İslam dünyasının her yerinde, Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da camiler ve dini kurumlar inşa edilmesine katkıda bulunmuşlardır. Ama tüm bu faaliyetleri Suudi Arabistan'ın resmi dış politikasının bir parçası olarak değil, bireylerin, gayri resmi kurumların faaliyetleri olarak değerlendirmek daha doğrudur. Bu tür faaliyetlerin Suudi Hükümeti ya da hanedan üyeleri tarafından desteklenmesi ise

⁷⁷⁰ Örneğin bk. Alex Alexiev, "The Missing Link in the War on Terror: Confronting Saudi Subversion," **Center for Security Policy**, <http://www.centerforsecuritypolicy.org/index.jsp?section=static&page=alexiev>. (21.08.2009).

⁷⁷¹ Bk. Uğur Mumcu, **Rabita**, UMAG yayınları, 25. Baskı, 2007, s. 141.

⁷⁷² Lippman, s. 316.

kamuoyundan gelen baskılara cevap verme ve yönetimin meşruiyetini pekiştirme amacına dönük olabilirdi. Körfez ülkelerinin bu dönemde ABD ile olan yakın ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda ise, komünizmle mücadele ya da hedef ülkelerin iç politikalarını yönlendirme amacıyla Rabıta örgütü aracılığıyla bir takım kaynak transferlerinin ve uygulamaların gerçekleştirildiği ileri sürülebilir.⁷⁷³

Vahhabi inancının dış politika üzerinde bir takım yansımaları da olmuştur ama bu, yöneticilerin ve dış politikada karar alıcıların nihai amaçlarının bir sonucu olarak değil, iç kamuoyunda rejimin meşruiyetini sürdürme amacının ve hükümet dışı kişilerin ve Vahhabi örgütlerin çabalarının bir sonucu olarak yansımıştır. Öte yandan, Rabıta gibi örgütler aracılığıyla Avrupa'daki ve diğer yerlerdeki Müslümanlar üzerinde yürütülen faaliyetler ise 1990'lı yılların ortalarına kadar, batılı ülkeler tarafından 'dost' ve 'müttefik' bir ülkenin temsilcilerinin faaliyetleri olarak algılanmış, teşvik edilmiş ya da en azından göz yumulmuştur. Bu noktada, batılı ülkelerle Körfez ülkelerini birleştiren temel nokta Komünizm düşmanlığına ek olarak, Körfez petrollerine, finansal birikimine ve pazara duyulan ihtiyaç olmuştur.

Vahhabilik inancına bağlı olan çevrelerin inançlarını diğer Müslümanlar arasında yaygınlaştırmaya çalışmaları, herhangi bir inanca ya da ideolojiye bağlı olan her kesimde görülebileceği üzere, doğaldır. Ne var ki, bir inancın ya da ideolojinin başkaları tarafından benimsenmesi için bir takım faaliyetlerde bulunmak başka, o inancı rejimin temel dayanağı haline getirip devlet politikası haline getirmek, bunu devlet eliyle sistemli bir biçimde başka ülkelere ve halkalara benimsetmeye, ya da, İran'da devrimin hemen ardından görüldüğü gibi ihraç etmeye çalışmak ve ya en azından resmi dış politikada bir araç olarak kullanmak başka bir şeydir. İlk bakışta Suudilerin söz konusu örgütler aracılığıyla kendilerine özgü Vahhabi İslam anlayışını diğer Müslümanlar arasında yayma amacı güttükleri ileri sürülebilir. Ama en azından petrol sermayesinin ortaya çıktığı 1970'li yıllara gelinceye dek Suudi Arabistan'ın resmi dış

⁷⁷³ Rabıta örgütünün 1980'li yıllarda Federal Almanya başta olmak üzere Batı Avrupa ülkelerinde yürüttüğü faaliyetlerle ilgili olarak daha geniş bilgi için bk. Mumcu, age., s. 67, 69, 77, 137 vd.

politikasında Vahhabiliği diğer ülkelere yayma anlamında bir girişim söz konusu olmamıştır.*

1967 yenilgisi ile birlikte Arap milliyetçiliğinin inişe geçtiği ve komünizmle mücadelenin bütün şiddetiyle sürdüğü bir dönemde, 1969 yılında, Suudi Arabistan'ın öncülüğünde İslam Konferansı Teşkilatı kurulmuştur. İslam Konferansı Teşkilatı'nın yerel ve bölgesel etkilerini dördüncü bölümde ele almıştık. Mescid-i Aksa 'da çıkan yangın'ın ardından İsrail karşısında İslam dünyasının resmi bir çatı altında toplanması amacıyla kurulan örgütün Soğuk Savaş bağlamında küresel düzeyde nasıl bir rol üstlendiğine dair doyurucu bilgiye erişmek zordur. Yine de, örgütün açıklanmamış kuruluş amaçlarından birinin komünizmle mücadele olduğu ileri sürülebilir. Nitekim Suudi – ABD ilişkilerinin gittikçe derinleştiği ve bloklar arası çekişmelerin derinden hissedildiği bu dönemde Suudi Arabistan'ın böyle bir teşkilatın kurulmasına öncülük etmesine ABD ve diğer batılı ülkeler tarafından ciddi bir tepki gösterilmemiş olması anlamlıdır.

B. Müslüman Kardeşler

1928 yılında Mısır'da kurulan Müslüman Kardeşler örgütü kısa zamanda diğer İslam ülkelerinde de etkili olmaya başlamış ve Arap dünyasının en önemli İslami muhalefet hareketi haline gelmiştir. Başlangıçta monarşi rejimlerinin tutumları ve

* Bu noktada Şiilik ile Vahhabilik arasındaki teolojik farklılıkların da önemli rol oynadığı ileri sürülebilir. Bu farklılık nedeniyle İran'da Şiiler her zaman için Monarşi karşısında muhalif konumda kalmışlardır. Çünkü On İki İmam Şiiliği'ne göre, yönetme hakkı On İki İmam'a ya da Humeyni tarafından ileri sürülen 'velayet-i fakih' doktrini çerçevesinde din adamlarına aittir. Bk.: Seyyid Ali Hamanei, "Liderliğin Şartları", http://www.wilayah.org/langs/tr/index.php?p=leader_imam, (02.11.2009). Vahhabilik inancında ise yöneticinin adil olması, inanların işlerini gereği gibi yürütmesi ve yöneticilik konusunda becerikli olması dışında bir koşul yoktur. Bu koşullar yerine getirildiği sürece yöneticilere itaat etmek gerekir ve diğer kusurlarının peşine düşülmez. Bu nedenle Suudi Arabistan'da, zaman zaman dini çevreler ile Monarşi arasında gerilimler ve çatışmalar yaşansa da, Vahhabi teolojisindeki yönetim anlayışı nedeniyle yönetime itaat esas alınmış ve genel olarak din yönetimin destekçisi olmuştur. Bu noktada Şiilik ile Vahhabilik arasındaki teolojik farklılıkların da önemli rol oynadığı ileri sürülebilir. Bu farklılık nedeniyle İran'da Şiiler her zaman için Monarşi karşısında muhalif konumda kalmışlardır. Çünkü On İki İmam Şiiliği'ne göre, yönetme hakkı On İki İmam'a ya da Humeyni tarafından ileri sürülen 'velayet-i fakih' doktrini çerçevesinde din adamlarına aittir. Bk.: Seyyid Ali Hamanei, "Liderliğin Şartları", http://www.wilayah.org/langs/tr/index.php?p=leader_imam, (02.11.2009). Vahhabilik inancında ise yöneticinin adil olması, inanların işlerini gereği gibi yürütmesi ve yöneticilik konusunda becerikli olması dışında bir koşul yoktur. Bu koşullar yerine getirildiği sürece yöneticilere itaat etmek gerekir ve diğer kusurlarının peşine düşülmez. Bu nedenle Suudi Arabistan'da, zaman zaman dini çevreler ile Monarşi arasında gerilimler ve çatışmalar yaşansa da, Vahhabi teolojisindeki yönetim anlayışı nedeniyle yönetime itaat esas alınmış ve genel olarak din yönetimin destekçisi olmuştur.

Vahhabilik ile yaşanan uyumsuzluklar nedeniyle Müslüman Kardeşler Körfez ülkelerinde pek fazla etkili olamamıştır. Ama ilerleyen süreçte komünizm ve Arap milliyetçiliği ile mücadele çerçevesinde örgütün Körfez ülkelerinde etkili olmasına izin verilmiştir.

Körfez ülkeleri sosyalizm ve Arap milliyetçiliği ile başa çıkma konusunda sadece kendine özgü Vahhabilik anlayışı ile mücadele etmemiştir. 1970'lerin başlarında Mısır 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın şokundan henüz kurtulamamıştı. Enver Sedat, Nasır döneminden kalan Sovyet yanlısı çevreleri zayıflatmak ve ülkeyi daha önce girdiği bağlantılardan kurtarıp ABD ile ilişkileri geliştirmek için bir takım politikalar uygulamaya başlamıştı. Bu bağlamda Sedat, Müslüman Kardeşler örgütünü muhafazakâr bir antikomünist müttefik olarak görmüş ve örgütün desteğini almanın çarelerini araştırmaya başlamıştır. Örgüt üyesi pek çok mahkûmu serbest bırakan Sedat, onların üniversite yerleşkelerinde örgütlenmelerine ve *İslam'a Davet* adlı bültenlerini yeniden yayınlamaya başlamalarına izin vererek solu zayıflatma yoluna gitmiştir. Bu arada istihbarat örgütü (Mukhabarat) Müslüman Kardeşler örgütüne dostça davranmaya başlamıştır ve, Gilles Kepel'in iddialarına göre, örgütün Körfez ülkelerinden mali kaynak transfer etmesine de izin verilmiştir.⁷⁷⁴ İlerleyen yıllarda Enver Sedat kendi istekleri doğrultusunda manipüle edebileceğini düşündüğü örgüte taviz vermeye hatta yardımcı olmaya devam etmiştir. Bu ortamda, yine Kepel'e göre, Körfez ülkeleri örgütün kendi ülkesel egemenliklerine bir tehdit oluşturduğunu düşünmeye başlamışlarsa da, önemli bir tepki vermemişlerdir ve örgüt petrol sermayesinden istifade etmeye devam etmiştir. 1980'li yıllarda ise CIA ve Körfez ülkeleri Filistin kökenli Abdullah Azzam'ın fikir babalığı yaptığı Afganistan '*cihad*'ını destekleme kararı almış ve Müslüman Kardeşler örgütünün pozisyonunu daha da güçlendirmiştir.⁷⁷⁵

Aslında Müslüman Kardeşler örgütünün Suudi Arabistan'daki geçmişi Nasır'ın Arapçılık politikaları çerçevesinde sürgün ettiği örgüt üyelerinin hüsnükabul gördüğü 1950'li ve 1960'lı yıllara kadar gitmektedir. Suudi yetkililer ülkeye gelen örgüt yetkililerine karşı son derece temkinli yaklaşmışlar ve bunların Suudi toplumunun

⁷⁷⁴Gilles Kepel, **The Brotherhood in the Salafist Universe**, 4 February 2008, Hudson Institute web sayfası: <http://www.futureofmuslimworld.com/research/detail/the-brotherhood-in-the-salafist-universe>, (17.08.2009).

⁷⁷⁵ Agm ve yer.

çekirdeğine ve Vahhabiler'e tahsis edilmiş durumda bulunan dini alana nüfuz etmelerine izin vermemişlerdir.⁷⁷⁶ Buna rağmen, Gilles Kepel'e göre, Suudi yöneticiler ülkelerine sürgün gelen Müslüman Kardeşler üyelerine önem vermiş ve onlardan yararlanma yoluna gitmişlerdir. Çünkü örgüt üyeleri eğitim alanında son derece ileri düzeydeydiler ve Körfez ülkeleri yöneticileri tarafından zararsız kişiler olarak görülmekteydiler.⁷⁷⁷ Müslüman Kardeşler Körfez ülkelerinde daha ziyade eğitimle meşgul olmuşlar ve bu nedenle fazla dikkat çekmemişlerdir. Yetiştirdikleri öğrenciler zaman içerisinde yönetim kademelerinde yükselmişlerdir. Körfez ülkelerinde sert Vahhabi görüşlerin Müslüman Kardeşler'in faaliyetlerinden etkilenecek şekilde karmaşık bir hale gelmesi sonucu bölgeye özgü yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.

Vahhabi ulema modern dünya ile uyum sağlamakta zorlanırken, Müslüman Kardeşler dünyadan haberdar, dil bilen ve hayat hakkında deneyimleri olan kişilerden oluşmaktaydı. Aynı zamanda, Mısır'da belli bir siyasî deneyim yaşamış olan Müslüman Kardeşler sıradan insanların zihninde karşılık bulacak modern polemikler konusunda da oldukça becerikli kimselerdi. Kısacası, Müslüman Kardeşler Suudilerin büyük düşman olarak gördükleri Komünistler ve laikler karşısında onların savunuculuğunu yapacak en uygun kişiler konumundaydılar.

Bu sırada Nasır El-Ezher üniversitesini sosyalizmle İslam'ın uyumlu olduğunu diğer Müslümanlara kabul ettirme amacıyla uluslararası bir üniversite haline getirmeye çalışmaktaydı. Buna karşı harekete geçen Suudi Arabistan 1962 yılında Rabitatü'l-Âlemi'l-İslami örgütünü kurmuştu. İşte bu sırada Suudi Arabistan'a sürgün edilen Müslüman Kardeşler örgütü üyeleri Rabita örgütü bünyesinde görevlendirilmişler ve her türlü kamusal tartışma platformunda Komünizm'in ve Sosyalizm'in İslam'a aykırı olduğunu dile getirmişlerdir. Müslüman Kardeşler'in Körfez ülkelerinde oynadığı rol bununla da sınırlı kalmamış, bu ülkelerin Afgan cihadına verdiği destekte temel aracı topluluk olmuş ve devrimi ihraç etmeye çalışan Humeyni'ye karşı da Körfez ülkeleri lehine güçlü argümanlar geliştirmişlerdir.

⁷⁷⁶ Muhammed H. Heikal, **El-Alâkât Es-Suudiyye el- Mısriyye**, El-Cezire haber kanalında mülakat, <http://www.aljazeera.net/NR/exeres/0AA9FDE8-79C1-4887-9C0D-32CED9E424E3.htm>, (20.11.2009).

⁷⁷⁷ Kepel, agm.

Müslüman Kardeşler örgütü ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler Ortadoğu bölgesinde kimlik politikaları ile çıkarlar arasındaki etkileşimin en çarpıcı örneklerinden birini teşkil etmektedir. Bu durumu Körfez ülkelerinin Batılı ülkelerle ilişkileri bağlamında değerlendirdiğimizde ise aslında kimlik-çıkar etkileşiminin küresel düzeyde gözden kaçırılmaması gereken bir etkiye sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Afgan cihadının ardından Müslüman Kardeşler gereksiz yere siyasete bulaşmak ve boş işlerle meşgul olmakla suçlanarak dışlanmışlardır. Soğuk Savaşın, SSCB'nin ve Komünizm tehlikesinin sona ermesiyle birlikte diğer Arap ülkeleri gibi Körfez ülkeleri ve batılı ülkeler de Müslüman Kardeşler'i fazlalık hatta tehdit olarak görmeye başlamışlardır. Çünkü bir dönem için siyasi amaçlarla desteklenen bu tür düşünce akımlarının etkileri ve etkinlikleri zaman içerisinde, daha önce bunları destekleyenlerin öngöremediği düzeye erişmiştir. Sovyetlerin Afganistan'ı terk etmesiyle oluşan yeni uluslararası güç dengesinde İslam kimliğine dayalı olarak mücadele eden kesimlere artık ihtiyaç kalmamış olması, buna karşılık söz konusu İslami çevrelerin varlıklarını kimlik temelinde koruma amacıyla Öteki ve düşman tanımlamalarını revize etmeleri Sovyetlerin ardından yeniden şekillenen küresel uluslararası yapı üzerinde kalıcı etkiler bırakmış, Soğuk Savaş döneminde ve daha önce görülmemiş yeni Öteki ve düşman tanımlarının, davranış kalıplarının ve normların ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinden biri olmuştur.

Suudi yönetimi 1990 yılında Körfez ülkelerine yabancı askerlerin çağırılması nedeniyle İslam dünyasının dört bir yanından yükselen tepkiler karşısında şaşkına uğramış ve bu nedenle Cezayir İslami Selamet Cephesi gibi örgütlere sağladığı desteği kesme kararı almıştır. Körfez Savaşı sırasında Körfez ülkeleri İslami hareketleri bölgesel bir tehdit olarak gören Mısır, Tunus ve Cezayir gibi ülkelerin yanında yer almıştır. Nitekim İslami kesimler tarafından krala sunulan dilekçede yurtdışındaki İslami guruplara verilen desteğin kesilmesi de şiddetli bir dille eleştirilmiştir.⁷⁷⁸

Körfez monarşilerinin, meşruiyetlerini İslam'a dayandırmaları nedeniyle, dini yaklaşımlarında ciddi bir kırılma yaşanması söz konusu değildir. Ne var ki, bölgede

⁷⁷⁸ Youssef M. Ibrahim, "Saudi Clergy and Scholars Petition for Change", **The New York Times**, May 26, 1991, <http://www.nytimes.com/1991/05/26/world/saudi-clergy-and-scholars-petition-for-change.html> (24.04.2009); Shavit, s. 13.

giderek artmakta olan aşırılıkçı İslamcı etkinlikler Körfez ülkelerini uluslararası alanda zor durumda bırakmıştır. Bu nedenle, İslami kesimlerle ilişkilerin nasıl olması gerektiği problemi Körfez Savaşı'nın ardından Körfez monarşilerinin baş etmek zorunda oldukları en önemli problemlerden biri olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda kimi yorumcular Körfez ülkelerindeki İslam vurgusunun, ümmetin birliğini savunan ideolojiler karşısında bu ülkeleri meşruiyet sorunu ile karşı karşıya bıraktığını ileri sürmektedirler.⁷⁷⁹

Öte yandan Suudi Arabistan ve Katar'da Vahhabilik ve Umman'da İbadilik örneklerinde görüldüğü gibi, Körfez ülkeleri İslam'ın '*ülkesel/ulusal*' formlarına sahip olduklarından, bu ülkeler için İslam'dan kaynaklanan bir meşruiyet sorunu bulunduğunu söylemek doğru değildir. Ne var ki, Vahhabilik mezhebinin Suudi Arabistan ve kimi Körfez ülkelerine özgü değil de tüm İslam âleminin kabul etmesi gereken '*en doğru*' mezhep olduğu yönündeki görüşler ve petrol sermayesi sayesinde bu mezhebi dünyaya yayma çabaları Körfez ülkelerinin uzun vadede meşruiyet sorunu yaşamalarına zemin hazırlamıştır. Öyle ki, temelde evrensel olduğu söylenen Vahhabi mezhebinin, diğer İslami mezhep ve eğilimler sonucunda aslında evrensel olmadığını ortaya çıkması Körfez ülkeleri için uzun vadede bir kimlik krizi doğurabilecek niteliktedir.

Küresel alanda bu denli etkin hale gelmesi Vahhabiliğin birçok bakımdan nitelik kaybetmesine neden olmuştur. Her şeyden önce o zamana dek görece özerk durumda bulunan akım Suudi Arabistan hükümetine biraz daha bağımlı hale gelmiştir. Krallık içerisindeki siyasi memnuniyetsizlik arttıkça Vahhabilik de krallığı destekleyen bir kurum olarak kitleler nezdinde mevzi kaybetmiştir. Ayrıca, Vahhabilerin küresel alanda öğretisel bakımdan kendilerinden oldukça farklı diğer İslamcılarla iş birliğine gitmeleri Riyad tarafından izlenen dış politika zorunlu kıldıkça Vahhabilik ile ilgili vurgunun hafiflemesine yol açmıştır.⁷⁸⁰

⁷⁷⁹ P. J. Vatikotis, **Nasser and His Generation**, New York: St. Martin's Press, 1978, ss. 42-44.

⁷⁸⁰ Age 156.

XIII. DEĞERLENDİRME

1970’li ve 1980’li yıllar boyunca Körfez ülkeleri için Arap milliyetçiliği ve radikal İslamcılık gibi bölgesel kimlik tehditler yanında, küresel düzeyde uzantıları olan iki önemli ideolojik tehdit bulunmaktaydı: Siyonizm ve komünizm. Bu tehditler kimi zaman etkileşim içine girmiş ve bölgesel ilişkiler ağının karmaşık bir hal almasına neden olmuştur.

Petrol gelirlerinin yerel, alt bölgesel ve bölgesel düzeylerdeki etkilerini incelerken Konstrüktivist yaklaşımın son derece uygun bir açıklama çerçevesi sunduğu, buna karşılık, bu ülkelerin küresel düzeydeki uluslararası ilişkilerini, özellikle de Batı’nın bölge üzerindeki etkinliğini açıklarken rasyonel (realist ve liberal) teorilerin daha elverişli olduğu ileri sürülebilir. Ne var ki, rasyonalist (neorealist ve neoliberal) yaklaşımlar Batı’nın bölgede izledikleri politikaları konusunda ekonomik, askeri ve stratejik ilişkileri açıklamak için büyük ölçüde elverişli bir çerçeve sunsalar da, tek başlarına yeterli olmaktan uzaktırlar ve örneğin Körfez ülkelerinin Sovyetler karşısında Batı’nın yanında saf tutmasını, petrolden elde edilen gelirlerin silahlanma, iç/dış yatırım ve dış yardım gibi alanlara yönlendiren düşünsel ve kültürel faktörleri, diğer taraftan, Batılı ülkelerin Kuzey ve Orta Amerika ile Avrupa’daki petrol üreticileri ile Ortadoğu’daki petrol üreticilerine karşı izledikleri yaklaşımlar arasındaki farklılıkları doyurucu netlikte açıklayamamaktadırlar.

Konstrüktivist yaklaşıma göre, reel politik ve ekonomik çıkarlar ile kimlikler kesintisiz bir etkileşim süreci içerisinde dirler. Nitekim küçük ya da orta büyüklükteki ülkelerden oluşan Körfez ülkelerinin batılı ülkelerle olan ilişkilerindeki baskın taraf elbette ki batılı ülkeler olmuştur ve batılı ülkeler Körfez ülkelerindeki reel politik amaçlarını gerçekleştirmek için Körfez ülkelerindeki baskın kültürel unsurları kullanma yoluna gitmişlerdir. Bu nedenle Körfez ülkelerinin Batı ile ilişkilerinde reel politik faktörler belirleyici rol oynarken, düşünsel ve kimlik ile unsurlar şekillendirici rol oynamıştır. Ne var ki, Körfez ülkelerinin Batı ile olan ilişkilerinde yerel kimlik unsurları ile Batılı ülkelerin düşünsel ve kültürel yaklaşımları ve kimlikleri arasındaki uyumsuzluk uzun vadede taraflar arasında ciddi gerilim alanlarının ortaya çıkmasında belirleyici rol oynamıştır. Bu uyumsuzluk nedeniyledir ki, batılı ülkelerle Körfez ülkeleri

arasındaki ilişkiler meşru ve istikrarlı bir zemine oturtulamamıştır ve uzun vadede yaşanması muhtemel ciddi gerilimlerin nüvelerini içinde barındırmıştır.

Öte yandan, genelde Batı'nın ve özelde ABD'nin bölge ile ilgili yaklaşımlarının da düşüncelerden ve kimlik ile ilgili unsurlardan hiç etkilenmediği ileri sürülemez. ABD'nin diğer Batılı ülkelerin bölgedeki stratejik ve ekonomik çıkarları düşünsel ve kimlik ile ilgili unsurlar arasındaki etkileşim çerçevesinde belirlenmekte, ya da en azından şekillenmektedir. Gerçekten de Batılı ülkelerin, kendileri için birer enerji tedarikçisi konumunda bulunan Kanada, Norveç ve Hollanda gibi ülkelerle ilişkileri başka, Latin Amerika ülkeleri ile ilişkileri başka, Doğu Bloğu ülkeleri ile ilişkileri başka, Ortadoğu ve Afrika ülkeleri ile ilişkileri ise daha başka nitelikler taşımıştır. Hatta batılı ülkelerin kendi aralarındaki ilişkilerde bile, örneğin Anglosaksonlar, Latinler ve Germenler arasındaki ayrışmalarda olduğu gibi, düşüncelerden ve kimliklerden kaynaklanan ayrışmaların izini sürmek mümkündür. Bu farklılıkların bir nedeni farklı bölgelerdeki ülkelerin farklı siyasi ve toplumsal yapılarla sahip olması ise, diğer bir nedeni Batılı ülkelerin farklı ülkelere karşı farklı düşüncelere sahip olmasıdır.

Bu açıdan bakıldığında, örneğin Körfez bölgesinin sahip olduğu kolay çıkarılabilir ve kaliteli enerji potansiyeli eğer Baltık ülkelerinde bulunsaydı, Baltık ülkelerinin, kendilerinin de içinde yer aldıkları “*dost*” Batı dünyası ile Batı–Ortadoğu ülkeleri ilişkilerine benzer bir ilişkiler ağı geliştireceklerini ileri sürmek son derece zordur. Ülkeler arasındaki bu farklılıklar maddi nedenler kadar, Batı'nın, özellikle de dönemin süper gücü ABD'nin farklı ülkeler ile ilgili farklı düşüncelere ve yaklaşımlara sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Batı'nın ve bölge ülkelerinin, ilk bakışta salt ekonomik ve stratejik çıkarları optimize etme amacıyla yürüttükleri izlenimi veren politikaların ardında da düşünsel ve kimlik ile ilgili unsurlar bulunmaktadır. Körfez ülkeleri Arap milliyetçiliğinin liderliğine soyunan (Irak ve Mısır) ya da İslami kimlikleri manipüle etmeye çalışan (İran) ülkelerle düşmanca, ya da en azından rekabetçi ve ihtiyatlı ilişkiler geliştirirken, bölgedeki diğer ülkelerle dostça ilişkilere yönelmişler; küresel düzeyde ise reel politik zorunluluklar yanında monarşizm ve Vahhabilik gibi düşünsel unsurların da etkisiyle Batı yanlısı olarak nitelendirilmesi mümkün olan bir politikalar izlemişlerdir.

Arap milliyetçiliği Körfez ülkeleri ile Batı arasındaki ilişkileri zorlaştırıcı bir işlev görmüştür. “*Dinin etkili olduğu bir topluma sahip olan ABD’nin dış politikası rasyonel temeller üzerinden yürütülse de, dinin [de] etkisi [...] kendini hissettirmektedir*”.⁷⁸¹ Aslında bu durum farklı düzeylerde de olsa, tüm batılı ülkeler için geçerlidir. Bu durumun başta ABD olmak üzere tüm batılı ülkelerin dış politikalarında ve uluslararası ilişkilerinde iki farklı şekilde tezahür ettiği ileri sürülebilir. Birincisi ABD’nin İslam’ı tıpkı Hıristiyanlıkta olduğu gibi komünizmi engellemede ve Sovyetleri sınırlamada bir araç olarak kullanılabileceğini düşünmesidir ki, Sovyetlerin Afganistan’dan çıkarılması için Batı ile Körfez ülkeleri arasında görülen iş birliği ve ittifak ilişkileri bunun en somut örneğini oluşturmaktadır. Bu durumun ABD ile Körfez ülkeleri arasındaki ilişkilerde kolaylaştırıcı bir etki yaptığı; ABD için komünizmi sınırlandıran herhangi bir görüş ya da eğilimin ABD çıkarlarına uygun olduğu, çıkar-kimlik etkileşimi çerçevesinde Körfez ülkelerinin ABD dostu ülkelere haline geldikleri ileri sürülebilir. Gerçekten de, aynı Körfez ülkelerinin ayırıcı özelliklerini belirleyen düşüncelerle beslenen ama Batı çıkarlarını tehdit eden El Kaide düşman ilan edilmiş, bu örgüte yakınlığı olduğundan kuşku duyulan ülkelere dost olarak değil, kuşkuyla yaklaşılmaya başlanmıştır. Bu durum uluslararası çıkarların kimliklerden soyut bir şekilde geliştiğini göstermez. Nitekim ABD El Kaide’ye karşı mücadelesinde de demokrasi, özgürlükler vb Batı medeniyetini oluşturan kimlik değerlerini en azından söylem düzeyinde kullanmıştır.

İkincisi, Yahudi-Hıristiyan kültür ve bu kültür içerisinde filizlenen modernleşme kültürü ile İslam arasındaki zıtlıktır. Batı ile Körfez ülkeleri arasındaki ilişkilerde yakınlaşmayı engelleyici bir faktör olan bu durum gerek Filistin sorununda gerekse örneğin gayrimüslimlerin kutsal topraklarda çalışmaları, ya da halkların gayrimüslim hükümetlerle ilişkileri eleştirmeleri (1991 dilekçe krizi) gibi sorunlarda ortaya çıkmaktadır ve ilişkilerin uzun vadede istikrarlı bir zemine oturmasının önündeki en önemli engellerden birini teşkil etmektedir.

Bu nedenle kimliklerin Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkilerini etkilemesi sorunu sadece İslam ya da Arap milliyetçiliği ile ilgili sorunlar olarak görülmemelidir.

⁷⁸¹ Mehmet Şahin, “Dinin Dış Politika Aracı Olarak Kullanılması: 1998 Uluslararası Din Özgürlüğü Yasası”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 3, No: 10, 2007, ss.13-24.

Modernist-pozitivist bakış açıları da Batılı ülkelerin batı dışında kalan tüm bölgelerle olduğu gibi, Körfez ülkeleri ile ilişkileri üzerinde de etkili olmuştur. Dolayısıyla batılı ülkelerin Körfez ülkeleri ile olan ilişkilerinin sadece ekonomik ya da stratejik çıkarlar üzerine inşa edildiğini ileri sürmek doğru değildir. Nitekim, Halabi'nin de dediği gibi, batılı ülkeler Arap-İslam kültürünün irrasyonel bir eğilim olduğu ön kabulüne dayalı düşünceler nedeniyle Körfez ülkelerinin de içinde yer aldığı Ortadoğu bölgesini bir tür "Öteki" olarak değerlendirmişlerdir. Batılı ülkeler bu şekilde ötekileştirdikleri bölgede yönetimlerle halklar arasında ve ülkeler arasında "özgün" ilişkiler ağı inşa etme yoluna gitmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Ortadoğu bölgesini Fransa ile paylaşan İngiltere kendi etki alanında kalan Mısır, Irak ve bir bakıma Suudi Arabistan gibi ülkelerde monarşi rejimlerinin iş başına gelmesini sağlamış, bunu yaparken de bölge halklarının kimlik yapılarını şu ya da bu şekilde kendi çıkarlarına uygun biçimde kullanma yoluna gitmiştir. Örneğin halkının büyük çoğunluğu Şiiilerden ve Kürtlerden oluşan Irak'ta Sünni Arap azınlığa dayalı ve bu nedenle meşruiyet temelleri son derece zayıf olan bir monarşi iktidara getirilmiştir. Böylesi bir yönetimin varlığı elbette ki, İngiltere gibi bir dış güce dayanma koşuluna bağlı kalacak ve bu şekilde İngiltere ülke üzerindeki kontrolünü sürdürme imkânı bulacaktı. Nitekim Irak'ta monarşinin yıkılması ile İngiltere'nin bölgede güç kaybetmesinin eş zamanlılığı dikkat çekicidir. Benzer bir durum ABD için de geçerlidir. Halabi'ye göre ABD, Ortadoğu'da İran Devrimi'ne kadar olan dönemde bölgede çıkması muhtemel siyasi kargaşaları engelleme amacıyla geleneksel otoriter yönetimlere bağımlılığın pekiştirilmesini (oryantalizm), devrim ile birlikte Arap halkların İran İslamcılığından gelen tehditlere direnebilmeleri için refah düzeylerinin yükseltilmesi suretiyle kapitalist bireyciliğin teşvik edilmesini (neo-oryantalizm), 11 Eylül'den itibaren ise sıradan Müslümanların terörist örgütlere katılmalarını engellemek için demokratikleşmeyi ön plana çıkarmıştır.⁷⁸²

ABD Körfez bölgesi ile ilgili olarak başlıca üç amaç gütmüştür: enerjinin güvenli bir biçimde piyasa ekonomilerine transferi, Mısır ya da Irak gibi bir ülkenin bölgede güçlenip hegemon haline gelmesini ve dolayısıyla bölgedeki Batı nüfuzunu baltalamasını engelleme ve bölgedeki rejimlerin korunması.⁷⁸³ Bu amaçların üçünü de

⁷⁸² Halabi, s. 341.

⁷⁸³ Bk. Ekşi, s. 115.

oryantalist ve neooryantalist düşüncelerle ilişkilendirmek mümkündür. Bu üç amacın gerçekleştirilmesi temelde neoliberal ve neorealist yaklaşımların bir gereği olduğu ileri sürülebilir. Nitekim enerji güvenliği, bölgede bir hegemonun ortaya çıkmasını engelleme ve Batı çıkarlarının korunması için en uygun rejimlerin desteklenmesi gerçekten de neoliberal ve neorealist çıkar anlayışını çok iyi bir biçimde örneklendirmektedir. Ne var ki, batılı ülkelerin Ortadoğu bölgesi ile ilgili olarak geliştirdikleri özgün politikaları, daha açık bir ifade ile, Ortadoğu'yu kimlik olarak Batı'dan uzak ama stratejik konumu ve enerji kaynakları nedeniyle kendi başına bırakılmaması gereken bir bölge olarak görmeleri, enerji akışının güvence altına alınmasında bölgesel tepkilerin ve tehditlerin yatıtılabilmesi için alınan önlemler, Mısır ya da Irak'ın bölgede hegemon olma potansiyeli kazanmalarında Arap milliyetçiliğinin etkisi ve bölgesel rejimlerin hangi kültürel ve düşünsel akımlar sayesinde meşruiyet kazandıkları gibi noktaların açıklanması ancak çıkar-kimlik etkileşimini esas alan konstrüktivist bir yaklaşımla mümkün olabilir.

Öte yandan ABD Körfez ülkelerinde sosyalist düşünceler ve politikalar ile bölgedeki konumunu sağlamlaştırmak isteyen komünist SSCB'ye ve Şii İran'a karşı bir denge unsuru olarak görülmüştür. Gerek komünizmin gerekse Şiiiliğin Öteki haline getirilmesinde Vahhabi İslam inancı ve kimliği önemli rol oynamıştır, ya da en azından bir araç olarak kullanılmıştır. İran'ın jeostratejik konumu, coğrafi yakınlığı ve askeri gücü gibi reel politik unsurlar yanında Vahhabiliğin ve Şiiiliğin birbirlerine karşı takındığı tutum nedeniyle İran'ı dengeleme konusunda yine aynı inancın bir diğer Ötekisi olan ama Şiiiliğe göre daha düşük profilli bir düşman niteliğine sahip olan İsrail bile bir denge unsuru olarak algılanmıştır. Özetle söylemek gerekirse başlangıçta kimliklere ve bir takım stratejik çıkar mülahazalarına dayanan dost, düşman ya da rakip tanımlamaları süreç içerisinde üçüncü ülkelerle ilişkilerde yine kimlik-çıkart etkileşimi çerçevesinde yeniden tanımlanmaktadır.

Körfez ülkelerinin İsrail ile ilgili bu yaklaşımlarını ABD baskısı ile bir dereceye kadar açıklamak mümkündür. Ne var ki, Soğuk Savaş koşullarında bile süper güçlerin Ortadoğu bölgesinde kendilerine yakın olan devletler üzerindeki etkileri, büyük ölçüde kimlik-çıkart etkileşimi nedeniyle, sınırlı kalmıştır. Örneğin Mısır'ın 1967 ve

1973 savaşlarına girişi Sovyetlerin iradesi dışında gerçekleşmiştir. Bu durum sosyalist ideolojinin taraflar arasında birliktelik tesisi için yeterli olmadığını, Arap milliyetçiliği ve İslam gibi düşünsel unsurlar yanında diğer süper güç ABD'nin bölge ile ilgili politikalarının da etkili olduğunu göstermektedir. Yine, bölgede en çok Batı yanlısı olarak tanınan İsrail ve Suudi Arabistan arasındaki dış politika farklılıkları ve Suudi Arabistan'ın İsrail'i tanımaya dahi yanaşmaması kimlik ile ilgili unsurların uluslararası ilişkiler üzerindeki etkisini çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır.

Körfez ülkelerinin dine ve kabileye dayalı monarşi devlet kimlikleri ABD ve İngiltere'nin bu ülkelerle ilişkilerinde ciddi bir sorun teşkil etmemiştir. Çünkü batılı ülkeler açısından bakıldığında ve bölgenin genel karakteristiği zamanın uluslararası sistemik koşulları ile birlikte değerlendirildiğinde Körfez bölgesindeki ucuz ve kaliteli petrolü serbest piyasa ekonomilerine transfer etmek için daha iyi bir rasyonel çözüm bulunamamıştır. Ortadoğu'da dönemin cumhuriyetçi ve milliyetçi rejimlerinin Doğu Bloğu ile daha yakın ilişkiler kurdukları göz önüne alındığında bu durum net bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Sonuçta İngiltere ve ABD Körfez ülkelerinin dini, kabilesel ve monarşi kimliklerini kabul etmek -hatta destekleyip güçlendirmek- zorunda kalmışlardır ki, bu durum çıkarlar ve kimlikler arasındaki çift yönlü etkileşimi tüm çarpıcılığıyla ortaya koymaktadır. Körfez ülkelerinde İslam'ın kitleler nezdindeki önemi batılı ülkeler tarafından da fark edilmiş ve batılı ülkelerdeki akademisyenler ve danışmanlar kendi yöneticilerini Körfez ülkeleri ile ilişkileri bağlamında İslam karşıtı bir pozisyona düşmemeleri, hatta bu ülkelerde uygulanan İslami cezaları ve kadınlarla ilgili uygulamaları eleştirmemeleri konusunda uyarılmışlardır.⁷⁸⁴

Körfez ülkeleri açısından ise batılı ülkeler gerek monarşilerin bekası, gerekse petrol için pazar ve petrol gelirleri için nihai durak olmaları itibariyle tek çıkış kapısı konumunda bulunmuştur.

Batılı ülkelerle Körfez ülkeleri arasındaki ilişkilerin güvenlik, ekonomi ve kimliklerle ilgili boyutları bulunmaktadır. Konstrüktivist teoriye göre, bu alandaki ilişkiler sürecinin iş birliğine ya da gerilime doğru evrilmesinin başlangıç noktasını *etkileşim* teşkil etmektedir. Düşman, dost ve rakip kimliklerin ve bu kimliklerin gereği

⁷⁸⁴ Bk. Gause, **Oil Monarchies ...**, ss. 183-185.

olan çıkarların belirlenmesinde başlangıçta Körfez ülkelerinin sahip oldukları kabilesel, monarşik ve İslami kimlikler, komünizme karşı duyulan nefret, İngiltere'nin bölgedeki olumsuz imajı, henüz bölge politikalarına müdahil olmamış durumdaki ABD ile ilgili olumlu düşünceler, izleyen dönemde ABD'nin İsrail'i destekleyen bir pozisyon alması, Arap milliyetçiliği ve İslamcılık gibi etkenler nedeniyle son derece karmaşık bir sürecin ve ilişkiler ağının ortaya çıkması etkili olmuştur. Bu karmaşıklık nedeniyle Körfez ülkeleri ile genelde Batı, özelde ABD arasındaki ilişkiler ikircikli özellikler taşımıştır. Bu faktörlerin tümü göz önünde bulundurulmak koşuluyla, Batı ile Körfez ülkeleri arasındaki etkileşimin süreç içerisinde ekonomi ve güvenlik alanlarında bir iş birliğine dönüşmesinin uluslararası yapıyı etkilediği ve kalıcı değişiklikler meydana getirdiği ileri sürülebilir.

Körfez ülkeleri ile Batı arasında gelişen iş birliği –ya da bağımlılık teorilerine göre Batı'nın Körfez ülkelerini kontrol altına alması- sonucunda serbest piyasa ekonomilerine dönük enerji akışı güvence altına alınmış, petrol gelirleri ile zenginleşen Körfez ülkeleri 1970'li yıllarda ciddi bir darboğaza girmiş bulunan Batı ekonomileri için hem verimli bir pazar, hem de bütçe açıklarını kapatmak için önemli bir kaynak haline gelmiştir. Böylece Vietnam Savaşı gibi nedenlerden dolayı zor durumda bulunan Batı ekonomileri derin bir nefes alma imkânı bulmuştur. Üstelik Komünizm karşıtlığı bağlamında sağlanan düşünsel iş birliği Komünist dünyayı Batı ve Körfez ülkeleri için ortak düşman haline getirmiştir. Petrol gelirlerinin söz konusu dost ve düşman kimliklerine bağlı gelişen çıkarları gerçekleştirme aracı olarak Afganistan savaşında ve diğer alanlarda kullanılması sonucunda SSCB'nin çöküşü hızlanmıştır. Sovyetlerin çöküşünün ardından Arap milliyetçiliğini kullanarak Kuveyt'i işgal ve Batı'nın enerji güvenliğini tehdit eden Irak taraflar için yeni bir ortak düşman haline gelmiştir. Ancak, ortak düşmanların etkisiz hale getirilmesinde kullanılan İslami unsurların 1990'ların başından itibaren Sovyetler yerine Batı'yı düşman olarak hedef tahtasına yerleştirmesi nedeniyle Batı'lı ülkelerle taraflar arasında bir takım gerilimler yaşanmaya başlamıştır.

Filistin sorunu, İran Devrimi, Araplar arasındaki çatışmalar, Sovyetlerin Ortadoğu politikaları gibi sorunlar 1970'li ve 1980'li yıllar boyunca ABD ve Körfez ülkelerini birlikte meşgul eden sorunlar olmuştur. Körfez ülkeleri üzerindeki baskılar

gittikçe yoğunluk kazanırken, bu ülkelerin söz konusu baskılarla mücadele edebilecekleri araçların yeterliliği gittikçe daha belirsiz hale gelmiştir. SSCB'nin ortadan kalkmasının ve Körfez Savaşı'nın ardından ABD Körfez ülkeleri ile ilişkilerinde bir takım ikilemlerle karşı karşıya kalmıştır. Demokrasileri destekleme politikası güden ABD, enerji güvenliği ve jeostratejik çıkarları bakımından önemli olan Körfez ülkeleri ile ilişkilerini, bu ülkelere olan silah satışını ve buradaki askeri mevcudiyetini nasıl gerekçelendireceği konusunda ikileme düşmüştür. İran ve Irak'la ilgili sorunlar ve Arap-İsrail çatışması da göz önünde bulundurulduğunda bu ikilem daha da derinleşmiştir.

Petrol gelirleri iç-dış politika etkileşimi bakımından da, Körfez ülkelerinin ABD ile ilişkileri üzerinde farklı etkiler meydana getirmiştir. Başlangıçta Körfez ülkeleri petrol gelirlerinin bir bölümünü halka dönük yatırımlara ayırmışlar ve rantiyeci/dağıtıcı/kayırmacı politikalar uygulamışlardır. Bu şekilde halinden memnun olan kitleler ülkeleri tarafından uygulanan dış politika karşısında sessiz kalmayı tercih etmişlerdir. Sonuçta iç politik kaygılardan görece uzak kalan Körfez ülkeleri ABD ile olan ilişkilerinde daha rahat davranabilmişlerdir. İlerleyen süreçte ise, petrol gelirleri sayesinde Körfez ülkelerindeki eğitim imkânları artmış bir yandan ülke içerisinde çok sayıda eğitim kurumu faaliyete geçirilirken diğer yandan batılı ülkelere çok sayıda öğrenci gönderilmiştir. Bu eğitilmiş kesimin bir bölümü batılı liberal değerleri benimsemişse de, önemli bir bölümü sahip oldukları radikal görüşleri batılı yöntemlerle dile getirme yeteneği kazanmıştır. 1990'lı yıllarda Suudi kralına sunulan liberal ve radikal eğilimli dilekçeler bu iddiaları kanıtlamaktadır.⁷⁸⁵ İkincisi, petrol gelirleri Arap milliyetçiliğini nötralize etme aracı olarak da kullanılmıştır. Körfez bölgesindeki ve Arap dünyasındaki Arap milliyetçiliği ateşinin söndürülmesi amacıyla Körfez ülkelerinden önemli miktarlarda kaynak transferi gerçekleştirilmiştir.

Son olarak, Körfez ülkelerinde uygulanan kayırmacı politikalar nedeniyle 1970'li yıllarda yeni filizlenen burjuva kesimi, 1990'lı yıllara gelindiğinde iyice güçlenmiş, hatta ülkede faaliyet gösteren yabancı (çoğu Amerikan) yatırımcı ile rekabet edebilecek düzeye gelmiş bulunmaktaydı. Başlangıçta hükümetlerin sağladığı imkânlarla

⁷⁸⁵ Bk. Meşruiyet Aracı Olarak Kabile Geleneği ve Vahhabi – İslâm Anlayışı başlıklı bölüm.

karşı minnet duygusu içerisinde olan, ya da en azından kayba uğrama kaygısıyla temkinli davranan bu kesimler, 1990'lı yıllara gelindiğinde ülkedeki büyük işletmelerin sadece vatandaşlar tarafından işletilmesi gerektiğini açıkça ifade etmeye başlamışlardır. 11 Eylül olaylarının sorumlusu olarak görülen Usame bin Ladin'in de bu tür bir aileden geldiği göz önünde bulundurulmalı ve El Kaide'nin finansal kaynakları incelenirken bu nokta akılda tutulmalıdır. Bu durumda, Körfez ülkeleri kendilerini genelde Batı, özelde ABD ile ilgili politikalarını gözden geçirmek, ya da en azından farklı bir söylem geliştirmek zorunda hissetmişlerdir. Kısacası, iç-dış politika etkileşimi açısından petrol gelirleri başlangıçta ABD ve diğer batılı ülkelere dönük ilişkilerinde Körfez ülkelerinin elini rahatlatıcı bir etki meydana getirirken, ilerleyen süreçte bu etki sıkıntıya dönüşmüştür. Nitekim 1980'lerin başında yazan bazı yorumcular 1970'li yıllardan itibaren petrol patlamasıyla birlikte derinleşen ABD-Suudi iş birliğinin, [petrol fiyatlarının düşmesi sonucu gelirlerin azalması ve güçlenen Suudi iş adamları ile ABD'li iş adamları arasındaki çıkar çatışmalarının yoğunlaşması gibi nedenlerden dolayı] işlerin tersine gitmeye başlaması sonucunda Suudi Arabistan'da koyu bir ABD düşmanlığına dönüşebileceği yönündeki görüşler ileri sürmekteydiler.⁷⁸⁶

Uluslararası sistemde yer alan rekabetin artması görece daha az güçlü olan ülkelere uluslararası alanda daha geniş bir manevra alanı ve daha etkin olma imkânı sağlar. Ama bu yargı rekabetin niteliğine göre değişmektedir. Eğer çift kutuplu sistemin hâkim olduğu Soğuk Savaş dönemindekine benzer keskin bir rekabet söz konusu ise, yani süper güçlerin dışında kalan ülkeler bu güçlerden herhangi birinin yanında saf tutmak zorunda kalıyorlarsa, bu durumda hareket alanı genişlemesinden ve etkinlik artışından söz etmemiz mümkün değildir. Nitekim 1990'lı yıllara dek Körfez ülkeleri tartışmasız ABD müttefikleri olarak kalmışlardır ve kendi bölgelerindeki etkinlikleri ABD'nin izin verdiği kadarıyla sınırlı kalmıştır. Bunda kuruluşlarından önce ve kuruldukları dönemde Körfez ülkelerinin Batılı ülkelerin etki alanında olmaları kadar, petrolün pazarı ve petrol gelirlerinin son durağı olabilecek yegâne kanadın Batılı ülkeler olması da büyük rol oynamıştır. Soğuk Savaş'ın sona erdiği 1990'lı yılların başında ise, önceleri ABD'nin tartışmasız tek süper güç olarak yalnız kaldığı yönündeki inanç ve tabii ki o anın en önemli küresel uluslararası sorunu durumundaki Kuveyt'in işgali ve

⁷⁸⁶ Quandt, s. 148.

izleyen Körfez savaşının Körfez ülkelerini çok yakından ilgilendiriyor olması nedeniyle, bu ülkeler de ABD önderliğinde oluşturulan ittifakın ön safında yer almışlar ve bu ittifakın ortaya çıkardığı yükün büyük bir bölümünü sırtlamışlardır.

İslami duyarlılığın ABD düşmanlığını körüklediği yönündeki görüşler büyük ölçüde doğrudur ama bu ülkelerin kamuoylarının ABD aleyhine dönmesi konusunda göz ardı edilmemesi gereken başka önemli noktalar da vardır. Hindistan ve Çin gibi yeni petrol pazarlarının ortaya çıkmasının ABD'nin tek süper güç olduğu yönündeki inancın aşınmasında oynadığı rol ve Körfez ülkelerinde yeni güçlenen yerel burjuvazinin ABD'li yatırımcılardan ve ABD'nin bölgedeki etkinliğinden duyulan rahatsızlık da göz ardı edilmemelidir. Kanaatimizce Körfez ülkeleri kamuoylarında ABD'ye duyulan tepkinin artmasında yeni petrol pazarları imkânlarının artması ve yerel burjuvazinin en azından bir bölümünün ABD'li şirketlere karşı tepki geliştirmesi de en az dini duyarlılıklar kadar etkili olmuştur. 11 Eylül olaylarının bir de bu açıdan ele alınmasında yarar vardır.

Sonuç olarak, Körfez ülkelerinin uluslararası alandaki dost ve düşmanları ülkesel egemenlik, beka, güvenlik, petrol ve petrol gelirleri ile ilgili çıkarlarla kimliklerin ve tarafların bir diğerine karşı sahip oldukları düşüncelerin etkileşim noktasında belirlenmiştir. Çıkarlara ek olarak, kimlikler ve düşünceler de dostların, rakiplerin ve düşmanların, hatta bu kimliklere bağlı çıkarların belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Öyle ki, süreç içerisinde ortak çıkarlarda ve düşüncelerde görülen değişiklikler başlangıçtaki dost, rakip ya da düşman kimliklerin dönüşmesine neden olmuştur.

SONUÇ

Bu tez petrol sermayesinin bir uluslararası ilişkiler aracı olarak kullanıldığını konstrüktivist bakış açısı ile açıklamayı amaçlamış; bölgesel düzeyde birer norm kaynağı olarak Arapçılığın, İslâmcılığın, Şii-Vahhabi ayrışmasının; küresel düzeyde ise ulusal/ülkesel egemenlik normu, komünizm düşmanlığı gibi düşüncelerin Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkilerini reel politik ve ekonomik çıkarlarla etkileşim içerisinde nasıl biçimlendirdiğini, bununla birlikte Körfez ülkelerinin bu düşünsel unsurları kendi dış politika amaçlarına uygun olarak nasıl biçimlendirmeye çalıştıklarını, bu bağlamda başarılı ya da başarısız oldukları noktaları açıklamaya ve petrol gelirlerinin etkisini ortaya koymaya çalışmıştır.

Körfez ülkelerinde devletin bekası sorunu yerel düzeydeki maddi ve düşünsel öğelerle bölgesel ve küresel düzeydeki düşünsel ve maddi öğeler arasındaki çok boyutlu ve karmaşık bir etkileşim sonucunda ve tüm bu öğelerin gereklerinin kesişim noktasında çözümlenmektedir. Bu durumun tam olarak anlaşılabilmesi için maddi öğeler kadar kimlikler ve uluslararası kültür ile ilgili düşünsel öğeler de önemlidir.

Bu bağlamda petrol gelirleri ülkesel ve alt bölgesel düzeyde kabileciliğin zayıflamasına, Vahhabi İslam anlayışının dönüşmesine, orta sınıfın güçlenmesine, önce Batı'ya karşı sessiz ama izleyen süreçte öfke dolu kesimlerin ortaya çıkmasına neden olmuş; bölgesel düzeyde Arap milliyetçiliğinin sönükleşmesine ve ulusal egemenlik ilkesinin yaygınlık kazanmasına katkı sağlamış; küresel düzeyde ise, diğer faktörlerle birlikte, piyasa ekonomilerinin finansal sorunlarının çözümünde, Sovyetlerin çöküşünün hızlanmasında ve uluslararası çift kutuplu yapının kalıcı olarak değişmesinde etkili olmuştur.

1970'lerdeki petrol şoku Körfez ülkelerinde iç ve dış siyaseti derinden etkilemiştir. Yönetimler statülerini korurlarken, devlet yapısında, devlet-toplum ilişkilerinde ve Körfez ülkelerinin ekonomi politiginde ciddi değişiklikler olmuştur. Bedevilerin kentlere yerleştirilmesi sonucu kentleşme hızlanmış, eğitim, özellikle orta

ve yüksek öğrenim yaygınlaşmış ve orta sınıf sosyal ve ekonomik bakımdan güçlenmiştir. Ama bu değişiklikler Körfez ülkelerindeki ekonomik ya da siyasi statükoyu değiştirme yönünde değil pekiştirme yönünde etkili olmuştur. Yerel ekonomilerde devletin ve yönetici ailelerin gücü artarken; esnaf, din adamları, kabileler ve işçi sınıfı gibi toplumsal grupların yönetimler karşısındaki pazarlık güçleri ciddi oranda erozyona uğramıştır. Bu yönüyle petrol gelirleri Körfez ülkelerinde, bir bakıma daha önce batılı ülkelerden aldıkları dış yardımların iç ve dış politika üzerindeki etkisine benzer bir etki, ama çok daha yoğun bir biçimde, meydana getirmiştir. Bu nedenle Körfez ülkeleri petrol gelirlerine sahip oldukları dönemin başında uluslararası ilişkilerinde iç kamuoylarından görece daha bağımsız davranmışlarken, zaman içerisinde, yine petrol gelirlerine bağlı olarak eğitimin artması, yerel burjuvanın güçlenmesi gibi nedenlerden dolayı iç kamuoylarına karşı 1970'li yıllarla karşılaştırıldığında daha duyarlı hale gelmiştir.

1970'li yılların sonunda İran'da yaşanan gelişmelerin Körfez ülkelerinde yaşanmamasının temel nedeni petrol gelirlerinin dağıtımı konusunda bölge halkının görece daha fazla gözetilmiş olmasıdır. Daha da önemlisi, İran'da protest bir normatif temele sahip Şiilik devrimden önce rejim muhalifliğinin ana damarını teşkil ederken, başından beri rejimlerin kontrollünde olan hatta rejimlerin rengini belirleyen Vahhabilik, dine bağlılık, monarşilere sadakat, kabile geleneği gibi normatif etkenler Körfez ülkelerinde toplumsal tabakaların yönetimlere karşı aşırı akımlar geliştirmesini engellemiştir. Petrol gelirleri bu normatif etkenlerin daha da güçlendirilmesi için bilinçli bir biçimde kullanılmıştır.

Körfez ülkeleri rejimlerinin meşruiyetlerini başlangıçta din ve kabile geleneği gibi normlar üzerinden sağladıkları, petrol sermayesinin bölgeye girişi ile birlikte kabile geleneğinin etkisi kaybolmuş ve dinin meşruiyet sağlayıcı etkisi daha da artmıştır. Ama ilerleyen süreçte Körfez ülkelerinin vatandaşları batılı ülkeler tarafından gerçekleştirilen bazı girişimlerin yerel unsurlarca gerçekleştirilebileceğini görmeye başladıklarında Körfez ülkelerinin din üzerinden meşruiyet sağlama yeteneklerinin aşındığı görülmüştür ve petrol sermayesi bu durumda başat rol oynamıştır. Yani petrol sermayesi bölgeye ilk girdiği dönemde meşruiyeti pekiştirici etki yaparken, bu ülkelerin

kendi burjuvalarının gelişmesi sonucunda normlar ile ekonomi arasındaki etkileşim nitelik değiştirmiş ve Körfez'deki rejimler meşruiyet aşınması ile karşı karşıya kalmışlardır. Buna rağmen, 1990'lı yılların başı itibariyle Körfez ülkelerinde “liberal” ve İslami kesimlerden yükselen muhalif sesler, rejimler için bir tehdit olmaktan uzak durumdaydılar. Çünkü bu dönemde söz konusu muhalefet, rejimleri alaşağı etmeyi değil, mevcut rejimler içerisinde daha fazla söz sahibi olmayı amaçlamaktaydı ve devlet sahip olduğu kontrol mekanizması ile bu tür hareketlerin tehlikeli duruma gelmesini engelleyebilecek güçteydi.

Körfez ülkeleri için hâkim olan normatif unsurlar ve sosyalizasyon süreçleri bu ülkelere özgü lider ve elit tabakanın ortaya çıkmasına ve bu ülkelerin dış politikalarının kurumsallaşma eksikliği, kişiye özgünlük, dış politikanın hanedanlık mensuplarınca yürütülmesi, sorgulanamazlık, dış politikanın batılı ülkelerin etkisine açık hale gelmesi gibi özgün nitelikler kazanmasına neden olmuştur. Petrol sermayesinin Körfez ülkelerine girmeye başlamasından itibaren elit tabakanın halk üzerindeki etkinliği daha da artmıştır. İlerleyen süreçte batı etkisine karşı dini ve liberal kesimlerden tepkiler gelmeye başlamışsa da, rejimlerin sorgulanması –terörist grupların eleştirileri dışında- söz konusu olmamıştır. Siyasi kültür, hanedanlıkların kabile geleneğini ve dini temsil iddiaları monarşi rejimlerinin tartışmaya açılmamasının en önemli nedenleri arasında yer almıştır. Petrol sermayesinin halka intikal ettiriliş biçimi ise (rantiye ekonomisi) bu durumun maddî nedeni olmuştur. Bu ülkelerin uluslararası ekonomik yapıya eklenmesi noktasında, söz konusu ülkelerin sahip oldukları rejim ve idari yapılanma, örneğin petrol sermayesinin hangi ülkelere transfer edileceğinin belirlenmesi ve bu sermayenin bulunduğu ülkelerle ilişkilerin niteliği gibi konularda elit tabakanın rahat davranmasında etkili olmuştur.

Petrolün tek müşterisinin Batı olması, petrol sektörünün sadece Batılı ülkeler tarafından işletiliyor olması, petrolden elde edilen finansal birikim için yegâne nihai durağın Batı olması vb faktörler nedeniyle, Körfez ülkeleri Batı hâkimiyetinin ya da etkisinin yoğun olarak hissedildiği ülkeler haline gelmişlerdir. Özellikle sanayileşme anlamında ekonominin çeşitlendirilmesi için ciddi atılımların gerçekleştirilememiş olması ise, Körfez ülkelerinde bu dönemde yeterli sayıda yetişmiş insan gücünün

bulunmaması yanında sanayileşme ve ekonominin çeşitlendirilmesi yönünde atılan adımların batılı ülkeler tarafından bir şekilde engellenmesi ile açıklanabilir. Bu bağlamda petrol gelirlerinin Körfez ülkelerinin kısa yoldan modernleşebilmeleri için tek başına yeterli bir araç olmadığı ortaya çıkmıştır.

Altı Körfez ülkesinin kendi aralarındaki ilişkileri açısından bakıldığında Suudi Arabistan 1970’li yıllardan itibaren demografik, coğrafi ve tarihsel faktörlere ek olarak petrol gelirlerini de kullanarak diğer Körfez ülkeleri üzerinde üstünlük kurma ve İran ya da Irak karşısında bölgenin asıl hegemonu olarak kendini kabul ettirme arayışına girmiştir. Körfez’deki küçük ülkeler ise monarşi kimlikleri, halklar arasındaki din ve kabile bağları vb. nedeniyle kendilerine yakın buldukları Suudi Arabistan ile büyük ölçüde birlikte davranmışlardır. “Cumhuriyet” rejimi ile yönetilen görece güçlü İran ve Irak’tan algılanan kimlik ve güvenlik ile ilgili tehditler bu yakınlığı pekiştirici rol oynamıştır. Özellikle Bahreyn’deki Şii çoğunluk ile Kuveyt ve Suudi Arabistan’daki Şii azınlık İran’dan algılanan tehditleri daha da derinleştirmiş ve bu ülkeleri birbirine daha da yaklaştırmıştır. Körfez ülkelerinin tamamının Batı ile iyi ilişkiler içerisinde olması bu yakınlığı pekiştirmiştir.

Körfez ülkelerinin geleneksel, dini ve kültürel formasyonlarının birbirine benzer olmasının yanında, ekonomilerinin petrole dayalı oluşu ve tümünün batılı ülkelerle yakın ilişkiler içerisinde olması gibi nedenler 1981 yılında kurulan Körfez İşbirliği Konseyi’nin oluşumu için uygun zemin hazırlamıştır. Afganistan, İran ve Irak’ta ortaya çıkan ve Körfez ülkeleri için kaygı verici nitelikler taşıyan gelişmelere karşı bir güvenlik şemsiyesi ve bütüncül bir kimlik oluşturmanın yanında, petrolden elde edilen zenginliğin birlikte korunması ve geliştirilmesi gibi amaçlar örgütün kurulmasında etkili olmuştur. Ama KİK’in kuruluşunda ve daha sonra sürdürülmesi için gerekli maddi kaynak petrol gelirlerinden sağlanmıştır. Küresel düzeyde ise, örgütün kurulması ile Batı dünyasının Afganistan, İran ve komünizmle mücadele sorunları çerçevesinde enerji güvenliğini sağlama ve askeri gereksinimleri karşılama amaçları ile KİK’in amaçları örtüşmüş ve örgütün kurulması batılı ülkeler tarafından desteklenmiştir.

Buna rağmen, uluslararası ilişkilerde çağın temel kimlik normu olan egemen devlet anlayışı bu ülkeler arasındaki yakınlaşmanın ve ittifak ilişkilerinin derinleşmesini engellemiştir. Körfez'deki küçük ülkeler Suudi Arabistan karşısında egemenliklerini korumak için titiz davranmışlardır. Örneğin Katar egemenlik ve toprak bütünlüğünü koruma ilkeleri çerçevesinde Suudi Arabistan'a karşı Irak ile anlaşma imzalayabilmiştir. Her ülkenin kendine yeterli ekonomik kaynağa sahip olması ve bu ülkelerden her birinin Batı ile ekonomik ve askeri bakımdan tek tek ilişki kurabilmeleri de Körfez ülkeleri arasındaki yakınlaşmanın ve ittifak ilişkilerinin derinleşmesini engellemiştir.

Ortadoğu'yu ve Arap dünyasını kapsayan bölgesel düzeyde, petrol gelirleri Körfez ülkelerinin göz ardı edilemeyecek birer güç merkezi haline gelmelerini sağlamış ve Araplar arası bütünleşme projelerinin tümüyle rafa kalkmasına neden olmuştur. Petrol sermayesinin ortaya çıkışı ile Arap milliyetçiliğinin ivme kaybetmesi eş zamanlı olarak gerçekleşmiştir. İki olgu arasındaki korelasyonu test etmek mümkün olmasa da, Arap milliyetçiliğinin sönükleşmesi ile ortaya çıkan ideolojik boşluk İslami söylemler tarafından bir ölçüde doldurulmuştur. İlerleyen süreçte bu söylemler Afganistan'da SSCB'ye ya da komünizme karşı İslam, İran Devrimi'nde ise Şii İslam'a karşı Selefî/Vahhabi İslam biçiminde saçaklanmış ve bu süreçte petrol sermayesi çeşitli şekillerde destekleyici güç kaynağı olarak kullanılmıştır. Petrol sermayesi sayesinde Suudi Arabistan Arap Birliği içerisinde öncekinden daha etkin bir rol üstlenmiş ve alınan kararları biçimlendirme gücüne erişmiş; Filistin sorununda Mısır ve Suriye üzerinde etkili olmaya, Lübnan politikalarına daha fazla müdahil olmaya başlamıştır.

Bu çerçevede 1967 Arap-İsrail Savaşına dek Arap milliyetçiliği nedeniyle Körfez ülkeleri için ciddi bir düşman konumunda bulunan Mısır bu tarihten sonra Arap milliyetçiliğinin inişe geçmesiyle birlikte Körfez ülkeleri için bir tehdit olmaktan çıkmıştır. 1973 yılından sonra Mısır'ın ABD ve İsrail ile ilişkileri geliştirmenin yollarını araştırmaya başlaması yanında, Körfez ülkelerinin bu ülkeye mali yardımda bulunmaları taraflar arasında dostluk ilişkilerinin gelişmesini sağlamıştır. Aynı şekilde, çoğunluğu Zeydi-Şii olan Yemen de, Arap milliyetçisi Mısır'dan gelen desteğin kesilmesi nedeniyle Körfez ülkeleri için ciddi bir tehdit olmaktan çıkmıştır.

Körfez ülkelerinin Suriye ve Ürdün ile ilişkileri kimlik çıkar etkileşiminin en çarpıcı örneklerinden birini teşkil etmiştir. Suriye ile ilişkilerde Arap milliyetçiliği ideolojisinden kaynaklanan sembolik güç petrol gelirleri ile dengelenmeye çalışılmıştır. Batı bağlantıları ve monarşi kimliği nedeniyle, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana komşu monarşilerle iyi ilişkiler geliştiren Ürdün ise, Körfez ülkelerinden gelen yardımın azalması ve Irak'ın sağladığı ticaret ve ucuz petrol imkanları nedeniyle Körfez Savaşı'nda Irak'ı desteklemiştir.

Arap milliyetçiliğinin ve İslamcılığın Körfez ülkelerini kimlik politikaları bağlamında en fazla zor durumda bırakan faktörlerden biri de Filistin sorunu olmuştur. Sorunun kendi iç ve dış politikaları üzerindeki olumsuz uzantılarının farkında olan Körfez ülkeleri pek çok çözüm önerisi geliştirmişler ve muhtemel bir çözümün finansal yükünü paylaşmaya hazır olduklarını her fırsatta hissettirmişlerdir. İslam ve Arap kimlikleri nedeniyle, Filistin sorunu çözülmedikçe Körfez ülkeleri için bir istikrarsızlık unsuru olma özelliğini koruyacağı öngörülebilir.

Körfez ülkeleri petrol gelirleri ile Afrika ülkelerine dış yardım yaparak kıtadaki etkinliklerini artırmışlardır. Bu yardımların İsrail'in BM oylamalarında kıtadan gelen oyları kaybetmesinde ve kıtada yalnızlaşmasında etkili olduğu ileri sürülebilir. Afrika ülkelerinin pek çoğunun bu dönemdeki kimlik bağlantıları, örneğin pek çok Afrika ülkesinin eski sömürgecileri olan Batılı ülkelere öfkeli olmaları da bu noktada etkili olmuştur.

Kuruluşundan itibaren Suudi Arabistan ile iyi ilişkiler içerisinde olan Pakistan'a 1973 yılından itibaren mali yardımların başlaması ve çok sayıda Pakistanlı subay, asker ve işçinin Körfez ülkelerine gelmesi, ilişkilerin derinleşmesini sağlamış, 1980'li yıllar boyunca Afganistan'da Sovyetlere karşı sürdürülecek olan mücadelede Körfez ülkeleri kadar ABD'nin de elini güçlendiren bir husus olmuştur.

1970'li yıllarda İran petrol gelirlerinin artmasına bağlı olarak yaptığı silah alımları ve orduyu güçlendirme çabaları nedeniyle Körfez ülkeleri ile ciddi bir rakip konumuna gelse de, İran ile ABD arasında ittifak ilişkileri bulunması ve İran'ın da monarşi devlet kimliğine sahip olması nedeniyle bu rekabet bir düşmanlığa

dönüşmemiştir. Nitekim Devrim öncesinde Abu Musa ve Tunb Adaları üzerindeki bazı sınır anlaşmazlıkları dışında taraflar arasında ciddi bir anlaşmazlık bulunmamaktaydı.

Devrimin ardından ise İran, başta Şiiiler olmak üzere ABD düşmanlığı ile dolu kesimlerin iktidara gelmesi ve Körfez ülkelerindeki ABD mevcudiyeti gibi nedenlerden dolayı bu ülkelerin İran gözünde ABD ile özdeşleşmelerine ve ABD'ye duyulan düşmanlığın Körfez ülkelerine neredeyse bütünüyle yansımalarına neden olmuştur. Şii – Vahhabi gerilimi ise Körfez ülkelerinin İran'dan algıladıkları tehdidi daha da derinleştirmiştir. Bu noktada, ABD'yi bölgeye angaje olmaya sevk eden asıl faktörün petrol olduğu ve petrol gelirleri ile yapılan silah alımlarının karşılıklı tehdit algılamalarını bir sarmal halinde yükselttiği akılda tutulmalıdır.

Irak ise Baas rejimi, Sovyet bağlantıları, görece yüksek nüfusa ve güçlü orduya sahip olması gibi nedenlerden dolayı 1970'li yıllarda Körfez ülkeleri için dikkat edilmesi gereken bir rakip iken, Devrim sonrasında amansız bir düşmana dönüşen güçlü komşu İran'a karşı desteklenmesi gereken bir denge unsuru haline gelmiş ve İran-Irak Savaşı süresince desteklenmiş, Kuveyt'i işgal etmesi ile birlikte ise amansız bir düşmana dönüşmüştür. Irak'ta çoğunluğun Şii olması Körfez ülkeleri için Saddam döneminde ciddi bir sorun teşkil etmemiştir.

Petrol gelirlerinin artması Ortadoğu bölgesini zengin ve fakir ülkeler olarak ikiye bölünmesine neden olmuştur. Zenginleşen ailelerin batılı ülkelere yatırım yapmaları sağlanarak Körfez ülkelerinin Batı'ya olan bağımlılıkları ekonomik ve siyasi bakımdan bir kez daha perçinlenmiş, bu birikimin batmasından korkan hanedanlıkların Batı'ya olan bağımlılıklarını pekiştirmiştir. Sovyetler Birliği'nin tarih sahnesinden çekilmesiyle birlikte Batı dünyası ABD hegemonyasında birleşmiş, Ortadoğu bölgesindeki bölünmüşlük derinleşmiş ve Batı dünyası bölgedeki gücünü restore etmiştir.

Uluslararası yapı aktörlerin/devletlerin sadece davranışlarını etkilemekle kalmaz, aynı zamanda onları inşa eder. Birer yatırımcı ve pazar konumunda bulunan Körfez ülkeleri ile birer yatırım alanı ve insan kaynağı olan Ortadoğu'daki diğer ülkelerin

ekonomileri birbirini tamamlayıcı özellikler taşımasına rağmen ilişkiler bir türlü istikrarlı bir zemine oturtulamamıştır. Bunun en önemli nedeni Ortadoğu bölgesinin Batı çıkarları çerçevesinde bölünmesi ve bu bölünmüşlüğü milliyetçi/cumhuriyetçi – dini monarşi ayrımına dayalı devlet kimlikleri üzerinden sürekli hale getirilmiş olmasıdır.

Tezimizin ilgilendiği zaman dilimi içerisinde Körfez ülkeleri iki bloklu dünyada tercihlerini Batı bloğu ile birlikte davranma yönünde kullanmışlardır. Körfez ülkelerinin monarşi kimlikleri, toplumun Vahhabi kimliğe göre inşa edilmiş olması, komünizm düşmanlığı gibi kimliğe dayalı ve kültürel etkenler yanında bu ülkelerin petrole dayalı ekonomileri, rantıye devlet yapıları, jeostratejik konumları vb tercihin bu yönde yapılmasında etkili olmuştur. Batı ise bölgedeki çıkarlarını korumak için çoğu zaman bu kimlikleri göz önünde bulunduran politikalar üretmek zorunda kalmış, kimi zaman da bu kimlikleri istismar ederek çıkarlarını maksimize etmeye çalışmıştır.

Konuya batılı ülkelerin bölgedeki mevcudiyetlerinin *meşruiyeti* açısından bakıldığında ABD Körfez bölgesindeki mevcudiyetini hem bölge ülkeleri nezdinde hem de diğer batılı ülkeler nezdinde Soğuk Savaş parametreleri (bölgedeki rejimleri komünizm tehlikesine karşı koruma, Batı'nın enerji güvenliğini, dolayısıyla da ekonomik ve askeri güvenliğini garanti altına alma vb.) üzerine temellendirmiştir. Bununla birlikte, İsrail'e verilen kayıtsız şartsız destekten dolayı ABD'nin bölgedeki meşruiyetinin aşındığı durumlarda somut güç kullanma tehdidi (örneğin petrol ambargosuna karşı Körfez'deki petrol bölgesinin on yıllık bir süre için işgal edilmesi tehdidi) ya da Körfez Savaşı'nda olduğu gibi bizzat güç kullanarak bölgedeki mevcudiyetini korumaya çalışmıştır. Batı bloğu içinde ideoloji ve çıkar birliğinin sağlanmış olması ve ittifak lideri olma gibi faktörler, ABD'nin Körfez bölgesinde uyguladığı politikalarda elini rahatlatmıştır.

Petrol gelirlerinin değerlendirilmesi noktasında ABD ve Avrupa dışında bir seçeneğin bulunamaması Körfez ülkelerinin batılı ülkelerle olan ilişkilerine yeni bir boyut daha getirmiştir. 1970'li yılların ortalarından itibaren Körfez ülkeleri batılı ülkelerdeki sadece siyasi gelişmelerle değil, ekonomik gelişmelerle de yakından ilgilenmeye başlamışlardır. Örneğin Suudi Arabistan petrol fiyatlarının artırılması

gündeme geldiğinde bunun uluslararası ekonomiyi (ya da ABD ve Avrupa ülkelerinin ekonomilerini) nasıl etkileyeceğini de hesaba katma zorunluluğu duymuştur. Öte yandan, batılı ülkeler de petrol sermayesini kendi ülkelerine çekebilmek için çeşitli politikalar uygulamışlardır. Sonuç olarak Körfez ülkelerinin batılı ülkeler ile ilişkileri daha da yoğunlaşmış ve bir bakıma Batı'ya olan bağımlılıkları daha da artmıştır.

Özellikle 1980'li yıllarda petrol arz eden ülke sayısının artması, enerji kaynaklarının çeşitlenmesi ve tasarruf tedbirlerinin artırılması ile birlikte, Körfez ülkelerinin enerji bağlamındaki önemlerinde görece azalma olmuştur. Bu durumda Körfez ülkeleri dış politikada batılı ülkelerin politikalarına daha duyarlı hale gelmiş ve bu ülkelerden gelen talepleri daha fazla göz önünde bulundurma zorunluluğu duymaya başlamışlardır. Esasen, bölge ülkeleri, görece yeni ülkeler olmaları nedeniyle, İran ve Irak gibi güçlü komşuları ve SSCB karşısında, teknoloji ve silah tedariki gibi konularda petrolden elde edilen birikimlerin sığınabileceği son liman olan batılı ülkelerin yardımına her zaman için muhtaç kalmışlardır.

Kuveyt'in SSCB ve bazı Doğu Bloğu ülkeleri ile 1980'li yılların ikinci yarısında geliştirdiği ilişkiler dışında, Körfez ülkeleri hiçbir zaman SSCB (ve daha sonra Rusya) ile ilişkilerini geliştirecek önemli adımlar atamamışlardır. Hatta böyle bir adım atmak 1973-90 arası dönemde bu ülkelerin dış politika gündemlerine bile girmemiştir. Bunun bir nedeni bölge ülkelerinin komünizm karşısındaki çekinceleri ise, diğer bir nedeni SSCB ile iş birliği ya da siyasi yakınlaşma imkânı araştırma gibi girişimlerin piyasa ekonomileri arasında kendilerini yalnızlığa itmesinden çekinmeleri olmuştur. Üstelik petrol zengini ve sermaye karşıtı olan SSCB'nin Körfez ülkelerinin petroleri için bir pazar olması ya da petrol gelirleri için bir "banker" olması ihtimal dışıydı. Bu durum Körfez ülkelerinin 20. yüzyıl boyunca Doğu Bloğu karşısında saf tutmalarının en önemli nedenlerinden biri olarak göz önünde bulundurulmalıdır. Öte yandan, Romanya gibi petrol ülkelerinin bir dönem için Doğu Bloğu içinde yer almaları çıkarlar ve jeostratejik etkenlerle birlikte kimliklerin de, yani mevcut çıkarlara uygun kimliklerin inşa edilmesinin de, uluslararası ilişkilere yön verme noktasındaki önemini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Nitekim SSCB etkisine giren Romanya zaman içerisinde komünist bir kimlik kazanırken, Batı etkisindeki Körfez ülkelerinde

komünizm karşıtı İslami ve monarşik kimlikler güçlen(diril)erek sürekli hale ge(tiri)lmıştır.

Petrol gelirlerinin artmasıyla Körfez ülkeleri piyasa ekonomileri için verimli birer pazar haline gelmiş, elde edilen gelirler batılı ülkelerde yatırıma dönüştürülmüş ve bu durum batılı ülkelerin içinde buldukları finansal darlıktan kurtulmalarını sağlamıştır. Sonuç olarak, petrol gelirleri sayesinde Afganistan'da İslam kimliği de kullanılarak yürütülen mücadele ve petrol gelirlerinin serbest piyasa ekonomileri için yeni pazarlar ve taze finans kaynağı teşkil etmesi Batı'nın elini güçlendirmiş, dolayısıyla SSCB'nin çöküşünü hızlandırmış ve uluslararası sistem üzerinde kalıcı etkiler meydana getirmiştir. Bu dönemde ABD Ortadoğu bölgesindeki ekonomik başarısızlıkları ve çatışmaları bölgedeki hegemonisini sürdürmek için başarıyla kullanmıştır. Bu bağlamda Körfez ülkelerinin İran (Şii kimlik) ve Irak (Arap milliyetçiliği) gibi ülkelere korunma ihtiyacı petrol fiyatlarının aşağı çekilmesi ve petrolün siyasi bir silah olarak kullanımının engellenmesi amacıyla, yani kimliğe dayalı faktörler stratejik ve ekonomik çıkarların gerçekleştirilmesi için kullanılmıştır.

Uluslararası yapının biçimlenmesinde asıl etki başat/hegemon güce/güçlere ait olmakla birlikte, diğer güçler de maddi ve düşünsel güçleri ile orantılı bir biçimde bu yapının oluşumunda ve dönüşümünde rol oynamaktadırlar. Uluslararası yapı ile Körfez ülkelerinin uluslararası ilişkileri karşılıklı bir etkileşim içerisinde seyretmiş ve evrilmiştir. Uluslararası sistemin büyük güçleri bu etkileşimin başat unsurları olsalar da, Körfez ülkeleri de kendi özgün yapıları ve politikaları ile sistemi bir dereceye kadar etkileme gücüne sahip olmuşlardır. Sanayileşmiş, parasallaşmış (dolarize olmuş) ve sistem içerisindeki tüm ülkelerin birbirlerine –ya da bazılarının diğerlerine- bağımlı hale geldiği bir uluslararası yapı içerisinde Körfez ülkelerinin uluslararası toplumun başat aktörlerinden tümüyle bağımsız bir politika izledikleri söylenemez ama bu ülkeler güçleri, imkânları ve uyguladıkları politikalarla orantılı bir biçimde sistemi etkileme gücüne sahip olmuşlardır. Özellikle 1973 petrol ambargosunun ardından pek çok Avrupa ülkesinin Arap tezlerine yakın bir pozisyon almaları Körfez ülkelerinin uluslararası alanda petrol zenginliği sayesinde sahip oldukları etkinliğin düzeyini ortaya

koymuştur. Ne var ki, izleyen dönemde ABD başta olmak üzere batılı ülkelerin karşı petrol politikaları Körfez ülkelerinin etkinliklerinin sınırlandırılmasına neden olmuştur.

Petrol gelirlerinin artması ile birlikte Körfez ülkeleri sofistike teknolojik silâhlara batılı ülkeler ile neredeyse aynı anda sahip olmaya başlamışlardır. Ne var ki, büyük kaynak transferi ile elde edilen bu silahların kullanılabilmesi için batılı teknik elemanlara bağımlı hale gelmişlerdir. Bu silahların yedek parça ihtiyacı, bakımı ve tamiri de hem Körfez ülkelerini biraz daha bağımlı hale getirmiş, hem de Körfez ülkelerinden batılı ülkelere kaynak transferini sürekli hale getirmiştir. Sonuçta halktan kopuk, hatta hanedanlıkları halka karşı koruyan ordular ortaya çıkmıştır. Körfez ülkeleri meşruiyet aşınmasından kaynaklanan iç/dış güvenlik açıklarını hanedana yakın askerlerin kullandığı sofistike ve pahalı silâhlarla kapatmaya çalışmışlardır. Bu da kitlelerin hanedanlardan soğumasına ve meşruiyet sorununun derinleşmesine neden olmuştur. 11 Eylül 2001 olaylarına giden sürecin hazırlanmasında, yani radikal kesimlerin ortaya çıkmasında bu meşruiyet açığının büyük etkisi olmuştur. Üstelik pahalı silahlar için yapılan bunca masrafa rağmen Körfez ülkeleri kendileri gibi petrol ülkesi olan komşularına -İran ya da Irak'a- karşı kendilerini savunacak düzeye hiçbir zaman erişememişler ve savunma anlamında Batı'ya bağımlı kalmışlardır. Kısacası, Körfez ülkelerinde ekonomik gelişme ve güvenlik birbiriyle doğru orantılı seyretmemiştir.

Çok uluslu büyük petrol şirketlerinin Körfez ülkelerindeki faaliyetleri, bu ülkeler üzerinde diğer petrol ülkelerinden, örneğin İran, Irak, Libya, Cezayir ve Venezüella'dan farklı sonuçlar doğurmuştur. Yani çok uluslu şirketler Körfez ülkelerinde diğer ülkelerden daha rahat tutunabilmişler ve daha uzun süre kalabilmişlerdir. Bu noktada çok uluslu şirketlerin ve bu şirketlerin anayurdu olan devletlerin Körfez ülkelerine karşı farklı politikalar uygulamalarının büyük rolü varsa da, Körfez ülkelerinin ülkesel, bölgesel ve küresel düzeydeki özgün sosyalizasyon süreçleri ve kimlik politikaları asıl etken olmuştur.

Etnik köken olarak Arap, inanç bakımından Vahhabi kimliğe sahip olan Körfez ülkeleri kendilerini Batı medeniyetinin dışında tanımlamaktadırlar. Bu üç kimlik unsuru arasındaki uyumsuzluklar uzun vadede Körfez ülkelerinin iç ve dış politikalarındaki belirsizliklerin temel kaynağı durumundadır. Körfez ülkelerine özgü kimlikler bölgesel düzeydeki cumhuriyetçi ve milliyetçi akımlar karşısında tartışmalı bir konuma sürüklenmiştir. Son dönemde bölge için ön görülen demokratikleştirme projeleri ise rejimler açısından durumun nezaketini iyice derinleştirmektedir. Kendilerini modern Batı medeniyetinin dışında tanımlayan Körfez ülkelerinin kabileci, İslamcı, monarşiye dayalı ve dağıtıcı devlet kimlikleri zaten Batı ile çelişki halindedir. Dolayısıyla Körfez ülkelerinin batılı ülkelerle ilişkileri, komünizm karşıtlığı dışında, maddi çıkarlar üzerinden sürdürülmüştür. Taraflar arasındaki kimlik uyumsuzluğu ise istikrarsızlık unsuru ola gelmiştir. Dolayısıyla, komünizmin ortadan kalktığı bir dünyada, petrol ve petrol gelirleri ile ilgili çıkarları gerçekleştirme konusunda ciddi alternatiflerin bulunması halinde taraflar arasındaki ilişkiler zarar görebilir.

Körfez ülkelerinde Türkiye'dekine benzer bir batılılaşma projesinden ve dolayısıyla bu bağlamda bir kimlik çatışmasından söz edilemez ancak, Rabita örgütü aracılığıyla yürütülen faaliyetlerde de görüldüğü üzere, Vahhabiliğin tek meşru mezhep olarak sunulması, ama bunun entelektüel ve evrensel düzeyde savunulamaması Vahhabi kimliğinin geleceği için bir kriz çıkarmaya aday gözükmektedir. Öte yandan, Körfez ülkelerinin Arap kimliği tüm Arapların tek siyasi çatı altında birlikte davranmalarını öngören Arap milliyetçiliği karşısında bir zaaf unsuru teşkil etmekte ve bir kriz olmasa bile kimlikler arasındaki gerilim durumunu sürekli hale getirmektedir.

Körfez ülkelerinde sınırlar kimliklere göre çizilmiştir ya da çizilen sınırlara göre yeni kimlikler inşa edilmeye çalışılmıştır. Vahhabilik faktörü ile Suudi sınırlarının inşası arasındaki etkileşim bunun en çarpıcı örneğini teşkil etmektedir. Her halükarda kimliklerin ya da kimlik politikalarının etkisi göz ardı edilemez. İzleyen süreçte yaşanacak değişikliklerde de kimliklerin etkisi derinden hissedilecek ya da kimlikler ilgili aktörlerce manipüle edilmeye çalışılacaktır. Ama bölgedeki mevcut sınırların değişmesi pek çok sorunu tetikleyebilecek ve uluslararası sistemi bütünüyle etkileyebilecek niteliktedir. Ancak küreselleşen dünyada sınır ötesi bölgeler ile

etkileşimin niteliklerinin değişimi için, sınırların değişmesi artık zorunlu koşul değildir. Körfez bölgesi için değişimin önündeki en büyük engel ise, siyasi özgürlüklerin genişletilmesine karşı çıkan hanedanlıklar ve mevcut düzenin değişmesi ile çıkarlarının zarar görmesinden çekinen kesimler olmuştur.

İleri sürülebilir ki, Körfez ülkeleri mevcut uluslararası sisteme uyum/eklemlenme konusunda Wendt tarafından belirlenen üç aşamadan ikisini – zorlama ve çıkarlara uygun bulma aşamaları- tamamlamıştır ve üçüncüsü olan meşrulaştırma aşamasına geçiş dönemindedir. Kapitalist kültür ile bölgesel kültür (dinin sosyal kurumların işleyişindeki ağırlığı, kadınların toplumsal statüsü, vb.) arasındaki uyumsuzluklar nedeniyle meşrulaştırma aşaması sancılı geçmektedir. Küresel ya da bölgesel düzeyde kayda değer bir kültürel dönüşüm yaşanmadığı sürece bu aşama belki de hiç tamamlanamayacaktır ve bölgedeki uluslararası ilişkilerin seyri gelecekte daha karmaşık bir hal alabilecektir.

Körfez ülkelerinin ekonomileri ile Batılı ülkelerin ekonomileri birbirini tamamlayıcı nitelikte olmasına ve taraflar arasında stratejik çıkar uyumu bulunmasına rağmen ilişkiler hiçbir zaman, örneğin batılı ülkelerin kendi aralarındaki ilişkilerine benzer bir biçimde, istikrarlı bir zemine kavuşamamıştır. Bunun nedeni de Körfez ülkeleri ile Batı arasındaki kimlik uyumsuzluğudur.

1990'lı yılların başlarında Krala sunulan mektuplar Körfez ülkelerinde bir tür kimlik krizi potansiyelinin ilk işaretleri olmuştur. ABD tüm Ortadoğu bölgesi için demokrasinin ve liberalleşmenin kaçınılmaz olduğu söylemini kullansa da, bu ülkelerin baskıcı monarşilerini değiştirme yönünde herhangi bir girişimde bulunmamıştır. Çünkü olası değişiklikler Körfez ülkelerindeki Batı çıkarlarının tehlikeye girmesi anlamına gelebilirdi. Körfez ülkelerinin kabilecilik, monarşizm ve Vahhabi/Ibadi İslam gibi iç kimlikleri ile serbest piyasa ekonomilerinin bir üyesi olma, modernizm, Batı dünyası müttefiki, Arap dünyası üyesi gibi dış kimlikleri arasındaki uyumsuzluklar bu ülkelerde ciddi bir kimlik krizine yol açma potansiyeline sahip olmuştur. Bu nedenle Körfez toplumları her zaman için büyük patlamalara gebe. 1973 yılından itibaren hızla artan petrol gelirleri kimliklerin baskı altına alınması ve yönlendirilmesi amacıyla kullanılmış ve olası patlamalar sürekli olarak ötelenmiştir. Petrol gelirleri bu anlamda yeterli bir

araç olarak varlığını sürdürdükçe, Körfez ülkelerinde mevcut durumun sorunsuz bir biçimde sürmesi beklenebilir. Ama gerek uluslararası sistemde gerekse iç ve bölgesel politik düzeydeki gelişmeler kimlikleri ve çıkarları kontrol edilemez bir düzeyde etkilerse uzun vadede bölgeyi ciddi krizlerin beklediği tahmininde bulunulabilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler:

- Aarts, Paul. "The Middle East: a Region without Regionalism or the End of Exceptionalism", **Third World Quarterly**, vol. 20, no. 5, (1999): 911-25.
- Aarts, Paul. "The New Oil Order: Built on Sand?", **Arab Studies Quarterly**, 16:2 (1994): 1-12.
- Abdü'l-Fedîyl, Mahmut. "En-Neftu ve'l-Vahdeti'l-Arabiyye", (Petrol ve Arapların Birliği), **Silsiletü Âlemi'l-Ma'rife**, el-Meclisü'l-Vatanî li's-Sekafeti ve'l-Fünûni ve'l-Âdâb: Kuveyt, (1979): 105-128.
- Abdüsselam, Cafer. "Silâhu'l-Bitrûl ve Kavâidü'l-Kanuni'd-Düveliyy" (Petrol Silahı ve Uluslararası Hukuk Kuralları", **Es-Siyâsetü'd-Düveliyye**, Sayı 35, (1974): 33-48.
- Abir, Mordechai. **Saudi Arabia: Government, Society and the Gulf Crisis**, London: Routledge, 1993.
- Abu Talib, Hasan. "El-Visâtatü's-Suudiyye ve'l-Ezmetü'l-Arabiyye" (Suudi Arabuluculuğu ve Arap Krizleri), **Es-Siyasetü'd-Düveliyye**, (Ocak 1984): 79-91.
- Abu-Hamad, Aziz. **Empty Reforms: Saudi Arabia's New Basic Laws**, Human Rights Watch: USA, Mayıs 1992.
- Acharya, Amitav. 'Regionalism and Regime Security in the Third World: Comparing the Origins of the ASEAN and the GCC', Ed. Brian L. Job, **The Insecurity Dilemma: National Security of Third World States**, Boulder and London: Lynne Rienner, 1992. 153-186
- Adelman, Morris A.. **The Genie out of the Bottle: World Oil since 1970**, Cambridge, MA: MIT Press, 1995.
- Adelman, Morris. A.. "The Changing Structure of International Oil", **Oil, Divestiture and National Security** içinde, National Strategy Information Center, New York: Crane Russac & Co., 1977. 1-16.
- Adelman, Morris. A.. **The Economics of Petroleum Supply: 1962-1993**, Cambridge: The MIT Press, 1993.
- Adler, Emanuel ve Michael Barnett **Security Communities**, Cambridge University Press, 2000.

- Adler, Emanuel. "Seizing the Middle Ground", **European Journal of International Relations**, vol. 3 no 3, (1997): 319-363.
- Ahmed, Abdü'l-Âtıy Muhammed. **Ed-Diplumasiyye es-Seûdiyye fi'l-Halîci ve'l-Cezireti'l-Arabiyye**, Merkezü'd-Dirâsâti's-Siyâsiyye ve'l-İstraticıyye bi'l-Ehrâm: Kahire, 1976.
- Ahmet, Ahmet Yusuf. **Ed-Devru'l-Mısriyy fi'l-Yemen** (Mısır'ın Yemen'de Oynadığı Rol): (1962–1967), Kahire: El-Hey'etü'l-Âmmetü'l-Mısriyye li'l-Kitâb, 1981.
- Ahmet, Ahmet Yusuf. **Te'siru's-Servetü'n-Neftiyye ale'l-Alâkâti's-Siyasiyyeti'l-Arabiyye**, (Petrol Zenginliğinin Arap Siyasi İlişkileri Üzerindeki Etkisi), Darü'l-Müstakbeli'l-Arabiyy: Kahire, 1984.
- Al-Alkim, Hassan Hamdan. **The GCC States in an Unstable World**, London: Saqi Books, 1994.
- Akdevelioğlu, Atay ve Ömer Kürkçüoğlu, "Ortadoğu'yla İlişkiler", Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası** içinde, Cilt II: 1980–2001, İstanbul: İletişim, 6. Baskı, 2003. 124-157.
- Al Awaji, İbrahim. "Bureaucracy and Development in Saudi Arabia: the Case of Local Administration", Ed. Joseph G. Jabbara, **Bureaucracy and Development in the Arab World**, Leiden: E.J. Brill, 1989. 49-61.
- Al Hamad, Turki. "Imperfect Alliances: will the Gulf Monarchies Work Together?", **Meria Journal**, Volume 1, No. 2 – (1997): 25-31.
- Al Sadhan, Abdulrahman M.. "The Modernisation of the Saudi Bureaucracy", Ed. Willard A. Beling, **King Faisal and Modernization of Saudi Arabia**, Colorado: Westview Press, 1980. 75-89.
- Al Torki, S. ve D. P. Cole. **Arabian Oasis City: the Transformation of Unaizah**, Austin: University of Texas Press, 1989.
- Albert, Mathias; Jacobson, David ve Yosef Lapid. **Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory**, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2000.
- Al-Dajani, Ahmed S.. **Mâ Zhâ Ba'de Harbi Ramadân**, United Publishing Co.: Beyrut, 1974.
- Al-Ebraheem, Yousef H.. "Kuwait's Economic Travails", **Middle East Quarterly**, vol. III, no 3, (1996): 17-23.
- Alhajji, A. F.. "The Failure of the Oil Weapon: Consumer Nationalism vs. Producer Symbolism", **Bridges**, 2004: 1-9.

- Aliboni, Roberto. **EU and GCC Strategic Interests in the Mediterranean: Divergence and Convergence**, Documenti IAI 09, Istituto Affari Internazionali, Aralık 2009.
- Allison, Marissa. "US and Iranian Strategic Competition: Saudi Arabia and the Gulf Report", **CSIS Report**, December 6, 2010.
- Al-Momani, Bisma F.. "Reacting to Global Forces, Economic and Political Integration" **Journal of the Gulf and Arabian Studies**, no. 128, (2004): 47-66.
- Alnasrawi, Abbas, **Arab Nationalism, Oil and the Political Economy of Dependency**, Greenwood Press, 1991.
- Alnasrawi, Abbas. **OPEC in a Changing World Economy**, Baltimore: John Hopkins University Press, 1985.
- Al-Otaiba, Mana Saeed. **OPEC and the Petroleum Industry**, London: Croom Helm, 1975.
- Al-Rasheed, Madawi ve Loulouwa Al-Rasheed. "The Politics of Encapsulation: Saudi Policy towards Tribal and Religious Opposition", **Middle Eastern Studies**, Ocak 1996.
- Al-Saud, Faisal bin Salman. **Iran Saudi Arabia and the Gulf: Power Politics in Transition**, London: I. B. Tauris, 2003.
- Al-Sowayegh, Abdul-Aziz. **Arab Petro-Politics**, St. Martin Press: New York, 1984.
- Al-Ukâd, Salah, "Et-Teyyarü'l-Vahdevî ve Muâvekâtihi fi Devleti'l-Îmârât" (BAE'de Birleşme Hareketi ve Engeller), **Es-Siyâsetü'd-Düveliyye**, Sayı 40, (1975): 149-156.
- Amen, Timothy G.. "The IPE of Energy and Oil," **Introduction to International Political Economy**, David N. Balaam and Michael Veseth (edits), Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1996.
- Anderson, Irvine H.. **Aramco: the United States and Saudi Arabia**, Princeton: Princeton University Press, 1981.
- Andrews, Alford Peter. **Türkiye'de Etnik Gruplar**, (Çev.: Mustafa Küpüşoğlu), 1. basım, Ant Yayınları, İstanbul, 1999;
- Anna Britannica, Vahhabîlik maddesi, İstanbul 1986.
- Axelrod Regina S.. ve Robert Keohane. "Achieving Cooperation under Anarchy: Strategies and Institutions", Ed. Kenneth A. Oye, **Cooperation under Anarchy**, Princeton NJ: Princeton University Press, 1986. 226-254.

- Ayhan, Veysel. **Petrol ve Güvenlik: Ortadoğu'daki Krizlerin Ekonomi Politikası**, Doktora tezi, Bursa 2005.
- Ayoob, Mohammed. **The Third World Security Predicament, State Making, Regional Conflict and the International System**, Boulder, CO: Lynne Rienner Press, 1995.
- Ayubi, Nazih. **Overstating the Arab State: Politics and Society in the Middle East**, London: IB Taurus, 1995.
- Azzam, Henri. "İntikalü'l-Ummale: İşk'aliyyetün Arabiyyetün Cedide..." (İşçi Göçü: Araplar İçin Yeni bir Sorun), **El-Müstakbelü'l-Arabiyy**, Sayı 33, (1981): 41-47.
- Badger, Daniel ve Robert Belgrave. **Oil Supply and Price: What Went Right in 1980?**, Paris: The Atlantic Institute for International Affairs, 1982.
- Balamir Coşkun, Bezen. "Region and Region Building in the Middle East: Problems and Prospects", **UNU-CRIS Occasional Papers**, United Nations University, 2006: 1-17.
- Bamberger, Craig S.. **History of IEA: the First 30 Years**, OECD/IEA, 2004.
- Barnett, Michael N.. **Dialogues in Arab Politics: Negotiations in Regional Order**, Columbia University Press, 1998.
- Barnett, Michael. ve F.G.Gause III. "Caravans in Opposite Directions: Society, State and the Development of Community in the Gulf Cooperation Council", Ed. Emanuel Adler & Michael Barnet, **Security Communities**, Cambridge University Press, 2000. 161-197.
- Bauer, Peter Thomas. **Equality, the Third World and Economic Delusion**, Harvard University Press, 1981.
- Beblavi, Hazem. 'The Predicament of the Arab Gulf Oil States: Individual Gains and Collective Losses', Ed. Malcolm H. Kerr and El Sayed Yassin, **Rich and Poor States in the Middle East: Egypt and the New Arab Order**, Boulder: Westview, 1982. 77-89.
- Beblavi, Hazem. "Income Measurement in Arab States", Ed. Hazem Beblavi ve Giacomo Luciani, **The Rentier State**, Roma: Institute Affari Internazionali, 1990. 13-31.
- Beling, Willard A.. **King Faisal and Modernisation of Saudi Arabia**, Colorado: Westview Press, 1980.
- Bellamy, Alex C.. **Security Communities and Their Neighbors**, New York: Palgrave Macmillan, 2004, s. 14.

- Ben-Dor, Gabriel. "Nationalism Without Sovereignty and Nationalism with Multiple Sovereignties: the Palestinians and inter-Arab Relations", Ed. G. Ben-Dor, **Palestinians and the Middle East Conflict**, Forest Grove, Ore: Turtle Dove, 1979. 157-170.
- Berger, Thomas U.. "Norms, Identity and National Security in Germany and Japan", Ed. Peter Katzenstein, **The Culture of National Security**, New York: Colombia University Press, 1996. 317-356.
- Berkes, Niyazi, **İslamlık, Ulusçuluk, Sosyalizm**, Ankara, Bilgi Yay.,1975.
- Bild, Peter, "Oil in the Middle East and North Africa", Ed. John Cranefield, **The Middle East and North Africa 1991**, London: Europa Publications, 1990, s. 139. 131-146.
- Blair, John M.. **The Control of Oil**, New York: Vintage Books, 1976.
- Bowman, Bradley L.. "Realism and Idealism: US policy toward Saudi Arabia, from the Cold War to Today", **Parameters**, (2005): 91-105.
- Bozdağloğlu, Yücel. **Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: a Constructivist Approach**, New York: Routledge, 2003.
- Bradley, C. P.. **Recent United States Policy in the Persian Gulf: 1971-82**, Grantham, N.H.: Thompson & Rutter, 1982.
- Brand, Laurie. 'Asad's Syria and the PLO: Coincidence or Conflict of Interests?' **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**, (1990): 65-74.
- British Petroleum, **Statistical Review of World Energy**, June 1992.
- Bromley, Simon, **American Hegemony and World Oil, The Industry, the State System and the World Economy**, Oxford: Policy Press, 1991.
- Bromley, Simon. **Rethinking Middle East Politics**, Oxford: Polity Press, 1994.
- Brown, Seyom. **The Faces of Power: Constancy and Change in the United States Foreign Policy from Truman to Reagan**, New York: Columbia University Press). 1983.
- Butros Ghali, Butros. "El-Bitrûli'l-Arabiyy fi Müvâceheti Tehaddiyâtih" (Meydan Okumalar Muvacehesinde Arap Petrolü), **Es-Siyâsetü'd-Düveliyye**, (1977): 57-62.
- Buzan, Barry. **People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era**, New York: Harvester-Wheatsheaf, 1991.

- Byman, Daniel L. ve Jerrold D. Green. "The Enigma Of Political Stability In The Persian Gulf Monarchies", **Meria Journal**, Volume 3, No. 3 September 1999, <http://meria.idc.ac.il/journal/1999/issue3/jv3n3a3.html>, (05.04.2009).
- Chalala, Elie. 'Syria's Support of Iran in the Gulf War: The Role of Structural Change and the Emergence of a Relatively Strong State', **Journal of Arab Affairs**, Vol 7, No 2, (1988): 69-76 .
- Champion, Daryl. **The Paradoxical Kingdom: Saudi Arabia and the Momentum of Reform**, New York: Columbia University Press, 2003.
- Chatelus, Michel. 'From the Mirage of Rent to the Burden of Debt: Adjustment and Insecurity in Arab Economies', Ed. B. Korany vd, **The Many Faces of National Security in the Middle East**, New York, Macmillan, 1993. 145-167.
- Chaudhry, Kiren Aziz. "The Price of Wealth: Business and State in Labor Remittance and Oil Economies", **International Organization**, Vol. 43 No 1, (1989): 133-140.
- Checlil, Charles O. "Oman's Progress Toward Participatory Government", **Middle East Policy**, Vol. XIII, No. 1, (2006): 60-68.
- Checkel, Jeffrey T.. "The Constructivist Turn in International Relations Theory," **World Politics**, no 50, (1998): 323-336.
- Claes, Dag Harald. **The Petropolitics of Oil-Producer Cooperation**, Colorado: Westview Press, 2001.
- Clark, John G.. **The Political Economy of World Energy: A Twentieth-Century Perspective**, University of North Carolina Press, 1991.
- Commins, David. **The Wahhabi Mission and Saudi Arabia**, New York, Palgrave Macmillan, 2006.
- Copeland, Dale C.. "The Constructivist Challenge to Structural Realism", Ed. Stefano Guzzini and Anna Leander, **Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and His Critics**, Routledge: London and New York, 2006. 178-216.
- Cordesman, Anthony H. ve Nawaf Obaid. **National Security in Saudi Arabia: Threats, Responses, and Challenges**, Praeger Security International, 2005.
- Cordesman, Anthony H.. "Saudi Arabia Enter the 21st Century: the Military and Internal Security Dimension", **II. Saudi Military Leadership, Organization and Manpower Final Review**, Washington, DC: Center for Strategic and International Studies, 2002. 1-21.
- Cordesman, Anthony H.. Britain, **Oman, Katar and UAE: Challenges of Security**, Colorado: Westview Press, 1997.

- Cordesman, Anthony H. **National Security in Saudi Arabia: Threats, Responses, and Challenges**, Praeger, 2003.
- Cordesman, Anthony H. **The Gulf and Search for Strategic Stability**, Westview Press: CO, 1984.
- Creighton, John, **Oil on Troubled Waters. Gulf Wars 1980–91**, London: Echoes, 1992.
- Cremer, Jacques ve Djavad Salehi Isfehiani. **Models of the Oil Market**, Chur: Harwood Academic Publishers, 1991.
- Cyristal, Jill. **Oil and Politics in the Gulf: Rulers and Merchants in Kuwait and Qatar**, New York: Cambridge University Press, 1990.
- Cyristal, Jill. **Kuwait: The Transformation of an Oil State**, Boulder, Colo.: Westview Press, 1992.
- Daoudi, M. S. ve M. S. Dajani, “The 1967 Oil Embargo Revisited”, **Journal of Palestine Studies**, Vol:13, No:2, Winter, 1984.
- Dargay, J. M.. “The Irreversible Demand Effects of High Oil Prices: Motor Fuels in France, Germany and the UK”, **Oxford Institute for Energy Studies**, 1991.
- David Dessler, “What is at Stake in the Agent-Structure Debate?” **International Organization**, no 43 (1989): 441–473.
- Davidson, Christopher. “The Emirates Of Abu Dhabi And Dubai: Contrasting Roles In The International System”, **Asian Affairs**, vol. XXXVIII, no. I, (2007): 33-48.
- Davutoğlu, Ahmet. **Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, İstanbul: Küre Yayınları, 2001.
- Dawn, C. Ernest. “The Quality of Arab Nationalism”, Ed. Derek Hopwood, **Arab Nation, Arab Nationalism**, London: Macmillan Press, 1988. 44-69.
- Dessouki, Ali E. Hillal. “The New Arab Political Order: Implications for the 1980's” Ed. H. Kess ve El-Sayed Yassin, **Rich and Poor States in the Middle East: Egypt and the New Arab Order**, American University in Cairo Press, 1982. 122-145.
- Deutsch, Karl W.. **Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience**, Princeton, NJ: Princeton University Press. 1957.
- Dominique Finon. “The Prospects for a New International Petroleum Order”, **Energy Studies Review**, No: 3/3, (1991): 260-276.

- Dos Santos, Theotonio, “The Structure of Dependence”, **The American Economic Review**, Vol. 60, (1970): 231-238.
- Dowd–Gailey, Jonathan ‘Islamism’s Campus Club: The Muslim Student’s Association’ **Middle East Quarterly**, (2004): 63-72.
- Eickelman, Dale F.. **The Middle East: An Anthropological Approach**, Englewoods Cliffs, N.J.: Prentice Hall, 1989.
- Ekşi, Muharrem. “Körfez’de Güvenlik: Güvenlik sistemi, Güvenlik Sorunları ve Yapılanmaları”, **Akademik Ortadoğu**, c. 3 sayı 2, (2009): 113-130.
- El-Cabiri, Muhammet Abid. **Çağdaş Arap Düşüncesinde Yeniden Yapılanma**, İstanbul, Kitabiyat, 2001.
- El-İsfahânî, Nebîh. **Et-Tedâmünü’l-Arabiyy-el-İfrîkiyy**, Merkezü’d-Dirâsâti’s-Siyâsiyye ve’l-İstraticiyye li Müesseseti’l-Ahrâm: Kahire, 1977.
- El-Merâği, Mahmud. “Nukudün min Tırazin Hass: Dirasetün Havle Emvâli’n-Naft ve Müteğayyirati’s-Semaninat”, (Özgün bir Finans Türü: Petrol Sermayesi Üzerinde bir Çalışma ve Seksenli Yılların Getirdiği Değişiklikler) **Darü’l-Müstakbeli’l-Arabiyy**, Sayı 1, (1982): 19-30.
- El-Muntasar, Salah, “El-Mücâbeheti fi Meydâni’n-Naft” (Petrol Meydanında Karpışma), **Es-Siyâsetü’d-Düveliyye**, Sayı 35, (1974): 49-56.
- El-Muvâfi, Abdülhamit. “Meclisü’t-Teâvünü’l-Halîcî” (Körfez İşbirliği Konseyi), **Es-Siyâse Ed-Düveliyye**, Sayı 65, (1981): 126-133.
- Enazy, Askar H.. “Saudi Wahhabi Islam in the Service of Uncle Sam”, **Middle East Institute Viewpoints: The Kingdom of Saudi Arabia**, MEI: Washington, 2009. 78-82.
- En-Nakip, Haldun. **Al-Müctema’ ve’d-Devle fi’l-Halic ve’l-Cezire el-Arabiyye**, (Körfez’de ve Arabistan Yarımadası’nda Toplum ve Devlet), Beyrut: Merkez Dirâsât el-Vahde el-Arabiyye, 1987.
- En-Nefis, Abdullah Fahd. **Meclisü’t-Teâvünü’l-Halîcî: El-İtâru’s-Siyâsiyy ve’l-İstraticiyy** (Körfez İşbirliği Konseyi: Siyasi ve Stratejik bir Çerçeve), Matbaatü TâHâ: Londra, 1982.
- Er-Rumeyhî, Muhammed Ğanim. “El-Halîcü fi’s-Semaniat: et-Tenmiyetü ve’t-Tebeyyat” (1980’lerde Körfez: Kalkınma ve Bağımlılıklar), **Kadâyâ El-Arabiyye**, (1980): 53-59.
- Evans, Graham ve Jeffrey Newnham. **Dictionary of International Relations**, London: Penguin Books, 1998.

- Evans, John ve Fariborz Ghadar. **The Evolution of OPEC Strategy**, Lexington: Lexington Books, D.C. Heath and Company, 1977.
- Evans, John, **OPEC and the World Energy Market: A Comprehensive Reference Guide**, Essex: Longman, 1990.
- Ez-Zaîm, Isâm. “Ru’yetün Marksiyyetün li’l-Hivâri’l-Arabiiyi’l-Ûrubbi” (Arap-Avrupa Diyalogu ile ilgili Marksist bir Yaklaşım), **Es-Siyâsetü’l-Düveliyye**, Sayı 42, (1975): 93-100.
- Falola, Toyin. **Culture and Customs of Nigeria**, Greenwood Press, 2001.
- Falola, Toyin. **The History of Nigeria**, Westport Conn.: Greenwood Press, 1999.
- Fandy, Mamoun. **Saudi Arabia and the Politics of Dissent**, New York: St. Martin Press, 1999.
- Farsoun, Samih. ‘A New Balance of Forces’, **Middle East Report**, vol. 21, (1991): 1-11.
- Fawcett, L.. “Alliances, Cooperation and Regionalism in the Middle East:”, Ed. L. Fawcett, **International Relations of the Middle East**, Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi. **İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1983.
- Finnemore, Martha ve Kathryn Sikkink. ‘Taking Stock: the Constructivist Research Program In International Relations and Comparative Politics,’ **Annual Review of Political Science**, no 4, (2001): 391–416.
- Finnemore, Martha. **National Interests in International Society**, New York: Cornell University Press, 1996.
- Frederic Wehrey vd., “Saudi-Iranian Relations Since the Fall of Saddam: Rivalry, Cooperation, and Implication for US Policy”, **RAND Corporation Monograph Series**, (2009): 1-14.
- Fromkin, David, **A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East**, New York: Avon Books, 1989.
- Fromkin, David. **Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoġu Nasıl Yaratıldı? - 1914 - 1922**, Çeviren Mehmet Harmancı, 2. Baskı, Sabah Kitapları, İstanbul 1993.
- Gause, F. Fregory. ‘Arms Supplies and Military Spending in the Gulf’, **Middle East Report**, 27:3, no. 204, (1997): 12-14.

- Gause, F. Gregory. "Revolutionary Fevers and Regional Contagion: Domestic Structures and the 'Export of Revolution in the Middle East," **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**, Vol. No 3, (1991): 1-23.
- Gause, F. Gregory. "Systemic Approaches to Middle International Relations", **International Studies Review**, Vol. 1, No. 1 (1999): 11-31.
- Gause, F. Gregory. "Threats and Threat Perceptions in the Persian Gulf Region", **Middle East Policy**, Vol. XIV no. 2, (2007): 119-121.
- Geller, Daniel S.. and John A. Vasquez, "The Construction and Cumulation of Knowledge in International Relations: Introduction" Ed. Daniel S. Geller and John A. Vasquez, **The Construction and Cumulation of Knowledge in International Relations**, Oxford: Blackwell, 2004. 1-84.
- Ghabra, Shafeeq. "Kuwait: Elections and Issues of Democratization in a Middle Eastern State", **Digest of Middle East Studies**, vol. 2 no.2. (1993): 1-27.
- Ghabra, Shafeeq. "Voluntary Associations in Kuwait: The Founding of a New System?" **Middle East Journal**, Vol. 45 No. 2, (1991): 199-215.
- Ghanem, Shihab. 'Industrialization in the UAE', **Emirates Today**, no. 322, 8 April, (2000): 260-276.
- Gibbs, L. Vernon, **Oil and Peace**, Paxer, Stone & Baird: Los Angeles, 1929.
- Gilbar, Gad G.. **The Middle East Oil Decade and Beyond**, London: Frank Cass, 1997.
- Gilpin, Robert, **Global Political Economy: Understanding the International Economic Order**, Princeton-Oxford: Princeton University Press, 2001.
- Gilpin, Robert. 'Economic Interdependence and National Security in Historical Perspective', Ed. Frank N. Trager, **Economic Issues and National Security**, Lawrence.' Regents Press of Kansas, 1979. 19-66.
- Gisselquist, D.. **Oil Prices and Trade Deficits: US Conflicts with Japan and West Germany**, New York: Praeger, 1979, p. 1-2, 10-13, 57-63.
- Gökay, Bülent. 'Petrodolar'ın Sonunun Başlangıcı: Irak'ı İran'a Bağlayan Nedir?', **Stratejik Öngörü**, Sayı 9, (2004): 10-18.
- Golub, David. "When Oil and Politics Mix: Saudi Oil Policy 1973 – 1985", **Harvard Middle East Papers**, no. 4, Harvard University, 1985.
- Golub, Stephen S.. "Oil Prices and Exchange Rates", **The Economic Journal**, Vol: 93, No: 371, (1983): 576-593.
- Gourevitch, Peter. "The Second Image Reversed: The International Sources of Domestic Politic", **International Organization**, 32:4, (1978): 881-912.

- Gulf States**, New York: Foreign Relations Books, 1994.
- Gündüz, Tarık N.. **Arap Devletler Teşkilatı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara SBF, 1967.
- Guzzini, Stefano. **Realism in International Relations and International Political Economy**, Routledge: New York 1998.
- Haas, Ernst B.. "On Systems and International Regimes", **World Politics**, Vol. 27 no. 2, (1975): 14-174.
- Haas, Michael. "International Subsystems: Stability and Polarity", **The American Political Science Review**, vol. 64, (1970): 98-123.
- Halabi, Yakub. "US Responses to Major Developments in the Arab-Islamic World: Evaluation of Role of Ideas", **International Studies**, 43, 4, (2006): 340-365.
- Halliday, Fred, "The Gulf War and Its Aftermath: First Reflections" **International Affairs**, No: 67/2, (1991): 223-234.
- Halliday, Fred. "The Iranian Revolution in the International Affairs: Programme and Practice", **Oil and Security in the Arabian Gulf**, Arab Research Centre, Great Britain: St. Martin's Press, 1981. 36-56.
- Halliday, Fred. **The Middle East in International Relations: Power Politics and Ideology**, Cambridge University Press, 2005.
- Hamad, Hajj. **Es-Suudiyye: Kaderu'l-Muvâcehe ve Hasâisu't-Tekvîn**, (Suudi Arabistan: Karşılaşmanın/Çatışmanın Kaderi ve Biçimlendirme/Düzen Kurma Karakteristikleri), British West Indies: International Studies and Research Bureau, 1996.
- Hamzawy, Amr. "The Saudi Labyrinth: Evaluating the Current Political Opening", **Carnegie Papers**, Number 68, (2006): 1-20.
- Hassan, Hamdi A.. **The Iraqi Invasion of Kuwait**, Macmillan: Palgrave, 1999.
- Walid Khalidi, 'Why Some Arabs Support Saddam', Ed. **The Gulf War Reader**, New York: Times Books, 1991. 161-171.
- Heard-Bey, Frauke. "Conflict Resolution and Regional Cooperation: The Role of the Gulf Cooperation Council 1970-2002", **Middle Eastern Studies**, Vol. 42, No 2, (2006): 199-222.
- Heard-Bey, Frauke. **From Trucial States to United Arab Emirates**, New York: Longman, 1982.
- Helleiner, Eric. **States and the Reemergence of the Global Finance: From Bretton Woods to the 1990's**, Cornell University Press: Ithaca and London, 1996.

- Heller, Mark ve Nadav Safran. **The New Middle Class and Regime Stability in Saudi Arabia**, Harvard Middle East Papers, No: 3, Cambridge: Harvard University Press, 1985.
- Heradstveit, Daniel ve Helge Hveem. **Oil in The Gulf: Obstacles to Democracy and Development**, Burlington: Ashgate Publishing Company, 2004.
- Hinnebusch, Raymond. **The International Politics of the Middle East**, Manchester University Press, 2003.
- Hoekman, Bernard ve Patrick Messerlin. "Initial Conditions and Incentives for Arab Economic Integration: Can the European Community's Success Be Emulated?" **The World Bank Policy Research Working Paper**, no. 2921, October 2002.
- Holden, David. ve Richard Johns. **The House of Saud: The Rise and Rule of the Most Powerful Dynasty in the Arab World**, New York: Holt Rinehart and Winston, 1981.
- Hollis, Rosemary. **Oil and Regional Developments in the Gulf**, London: Royal Institute of International Affairs, 1998.
- Hopf, Ted. 'Polarity, the Offense-Defense Balance, and War,' **American Political Science Review** 85:2, (1991): 475-495.
- Hopf, Ted. "The Promise of Constructivism in International Relations Theory", **International Security**, no 23 (1998): 171-200.
- Horsnell, Paul ve Robert Mabro, **Oil Markets and Prices: The Brent Market and the Formation of World Oil Prices**, Oxford: Oxford University Press for the Oxford Institute for Energy Studies, 1993.
- İbrahim, Sadettin. **En-Nizamü'l-İctimaiyyü'l-Arabiyyü'l-Cedid: Dirasetün an Asari'l-İctimaiyyeti lis-Serveti'n-Neftiyye**, (Yeni Arap Sosyal Düzeni: Petrol Zenginliğinin Sosyal Etkileri üzerine bir Çalışma), Beyrut: Daru'l-Müstakbeli'l-Arabiyy, 1982.
- İMKB, **Uluslararası Sermaye Hareketlerinde Portföy yatırımları ve Türkiye**, Yayın no: 3, 1994.
- İslami, A. Reza, S. ve Rostam Mehreban Kavoussi. **The Political Economy of Saudi Arabia**, Seattle: University of Washington Press, 1984.
- Ismail, A. H. Ibrahim. "Raising Oil Output in Major Producing Regions: the Financial Implications", **OPEC Bulletin**, 26/10, 1995.
- İtayim, Fuad. "Arab Oil- The Political Dimension", **Journal of Palestine Studies**, Vol:3, No:2. (1974): 84-97.

- Jackson, Patrick Thaddeus. "Bridging the Gap: Towards a Realist-Constructivist Dialogue" **International Studies Review**, vol. 6, (2004): 337-352.
- Jenkins, Gilbert. **Oil Economists' Handbook**, London: Elsevier, 1986.
- Jepperson, Ronald L., Wendt, Alexander and Katzenstein, Peter J.. "Norms, Identity, and Culture in National Security," Ed. Peter J.Katzenstein, **The Culture of National Security**, New York: Columbia University Press, 1996. 33-88.
- Jerichow, Anders. **The Saudi File: People, Power, Politic**, New York: St. Martin's Press, 1998.
- Johnson Willard R. ve Ernest J. Wilson. "The "Oil Crises" and African Economies: Oil Wave on a Tidal Flood of Industrial Price Inflation', **Daedalus**, Vol. 111, No. 2, Black Africa: A Generation after Independence (1982): 211-241.
- Johnson, Maxwell Orme. "The role of U.S. Military Force in the Gulf", Ed. Christopher C. Joyner, **The Persian Gulf War: Lesson for Strategy, Law, and Diplomacy**, New York- Westport- London: Greenwood Press, 1990. 9-110.
- Kamil, Enes Mustafa. "El-Bitrûl ve Edevâtü-l-Müsâvemeti's-Siyasiyye fi'l-Hivâri'l-Arabiyy-el-Evrubbiyy (Petrol ve Arap-Avrupa Diyalogu'nda Siyasi Pazarlık Araçları), **En-Nedvetü'l-İlmiyye ani'l-Mazmuni's-Siyasiyy li'l-Hivâri'l-Arabiyy-el-Evrubbiyy** (Arap-Avrupa Diyalogu'nun Siyasi İçeriğine dair Bilimsel Forum), Kahire: El-Munazzamatü'l-Arabiyye li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-Ulûm, 28-29 Mayıs 1977.
- Kaplan, Norton. **System and Process in International Politics**, New York: Wiley, 1964.
- Karl, Terry Lynn. **The Paradox of Plenty: Oil Booms and Petro-States**, Berkeley: University of California Press, 1997.
- Katzenstein, Peter J.. "Introduction: Alternative Perspectives on National Security," Peter J.Katzenstein, **The Culture of National Security**, New York: Columbia University Press, 1996. 1-32.
- Katzman, Kenneth. "The Persian Gulf states: Post War Issues for U.S. Policy", **CRS Report for Congress**, Congressional Research Service: The Library of Congress, 2003.
- Kechichian, Joseph A.. "The Gulf Cooperation Council and the Gulf War", Ed. Christopher C. Joyner, **The Persian Gulf War: Lesson for Strategy, Law, and Diplomacy** (91-110), New York: Westport- London: Greenwood Press, 1990.
- Kechichian, Joseph. "Islamic Revivalism and Change in Saudi Arabia", **The Muslim World**, Vol. 80 No 1, 1990): 1-26.

- Kelly, J. B.. **Arabia, the Gulf and the West**. New York: Basic Books, 1980.
- Kenneth N. Waltz, “Reflections on Theory of International Politics: A Response to My Critics”, Ed. Robert Keohane, **Neorealism and Its Critics**, New York Colombia Press, 1986. 322-345.
- Keohane, Robert. **After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy**, Princeton, 1984.
- Keohane, Robert. **International Institutions and State Power, Essays in International Relations Theory**, Boulder: Westview Press, 1989.
- Khadduri, Walid. “Future of Oil” **Al-Hayat Newspaper**, April 23, 1993.
- Khalidi, Rashid. “The Origins of Arab Nationalism: Introduction”, Ed. Rashid Khalidi, **The Origins of Arab Nationalism**, , USA: Columbia University Press, 1991. vii-xix.
- Khalidi, Walid. ‘Why Some Arabs Support Saddam’, Eds. Micah Sifry ve Christopher Cerf, **The Gulf War Reader**, New York: Times Books, 1991. 161-171.
- Khuri, Fuad. **Tribe and State in Bahreyn**, Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- Kienle, Eberhard. **Ba’th vs. Ba’th: The Conflict between Syria and Iraq**, London: IB Taurus, 1990.
- Kindleberger, Charles P.. **The World in Depression, 1929-1939**, Berkeley: University of California Press, 1973.
- King, David C.. **Oman**, Times Media Private Limited: New York, 1997.
- Kinzer, Stephen. **Şah’ın Bütün Adamları: Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu’da Terörün Kökenleri**, Çeviren: Selim Önal, İstanbul: İletişim, 2004.
- Kirchner, Emil J.. “The European Union as a Model for Regional Integration: The Muslim World and Beyond”, **Jean Monnet/Robert Schuman Paper Series**, Vol. 6, No.1, 2006.
- Kissinger, Henry. **Years of Upheaval**, Boston: Little Brown, 1982.
- Klare, Michael. **Blood and Oil: The Dangers and Consequences of America's Growing Petroleum Dependency**, New York: Henry Holt, 2004.
- Korany, Baghat. “Political Petrolism and Contemporary Arab Politics, 1967–83”, **Journal of Asian and African Studies**, 21, No: 1/2, (1986): 66-80.
- Koslowski, Rey ve. Kratochwil, Friedrich V.. ‘Understanding Change in International Politics: The Soviet Empire’s Demise and the International System’, **International Organization**, no 48, (1994): 215–47.

- Koyun, Özge. **Suudi Arabistan'daki Petrol Gelirlerinin Sosyal Yapıya Olan Etkisi**, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2006.
- Kratochwil, Friedrich V.. 'The Protagorean Quest: Community, Justice, and the "Oughts" and "Musts" of International Politics', **International Journal**, no 43, (1988): 205-240.
- Lacey, Robert, **The Kingdom: Arabia and the House of Saud**, New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1981.
- Lackner, Helen. **A House Built in the Sand: A Political Economy of Saudi Arabia**, London Ithaca Press, 1978.
- Lairson, Thomas D. ve David Skidmore, **International Political Economy: The Struggle for Power and Wealth**, 2. ed., Fort Worth-New York: Harcourt Brace College Pub., 1997.
- Lancaster, William. **The Rwala Bedouin Today**, Cambridge: Cambridge University Press New York : 1981.
- Lapid, Yosef. Introduction: Identities, Borders, Orders: Nudging International Relations Theory in a New Direction", Ed. Mathias Albert, David Jacobson and Yosef Lapid, **Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory**, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2000. 1-16.
- Leatherdale, Clive. **Britain and Saudi Arabia, 1925-1939: the Imperial Oasis**, London: Routledge, 1983.
- Lebow, Richard Net. **A Cultural Theory of International Relations**, Cambridge University Press, 2005.
- Licklider, Roy. "The Power of Oil: and the Netherlands, the United Kingdom, Canada, Japan and the United States", **International Studies Quarterly**, Vol. 32, No. 2, (1988): 205-226.
- Lippman, Thomas W.. **Inside the Mirage: America's Fragile Partnership with Saudi Arabia**, Colorado: Westview Press, 2004.
- Liukmanov, A.. "Russia's Energy Base in the Arab East", **International Affairs**, No. 5, Vol.52, (2006): 57-63.
- Louay Bahry, "The Socioeconomic Foundations of Shiite Opposition in Bahrain", **Mediterranean Quarterly**, (2000): 129-143.
- Luciani, Giacomo. "The Rentier State in the Arab World", Ed. Hazem Beblavi ve Giacomo Luciani, **The Rentier State** içinde, Roma: Istituto Affari Internazionali, 1990. 43-64.

- Mabro, Robert. **OPEC and the World Oil Market: The Genesis of the 1986 Price Crisis**. Oxford: Oxford University Press, 1986.
- Martin, Lenore G.. **The Unstable Gulf: Threats from Within**, Lexington, Mass: Lexington Books, 1984.
- Matar, Cemil ve Aliyyüddin Hilal. **En-Nizamü'l-Iklîmi'il-Arabiyy: Dirasetün fi'l-Alâskâti's-Siyaseti'l-Arabiyye**, (Arap Bölgesel Sistemi: Arap Siyasi İlişkileri Üzerine bir Çalışma), Daru'l-Müstakbeli'l-Arabiyy: Kahire, 1983.
- Mattei, Enrico, **Problems of Energy and Hydrocarbons**, Roma: Eni, 1986.
- Maugeri, Leonardo. "Not in Oil's Name" **Foreign Affairs**, 82 (2003): 165-174. .
- Mead, Walter Russel. "An American Grand Strategy: the Quest for Order in a Disordered World", **World Policy Journal**, Vol.10, No 1, (1993): 9-37.
- Mikdashî, Zuhayr. "Oil Prices and OPEC Surpluses: Some Reflections", **International Affairs** (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol:57, No:3 (1981): 409- 416.
- Miller, Aaron D.. **Search for Security: Saudi Arabian Oil and American Foreign Policy: 1939-1949**, Chapel Hill, N.C.: University of North Carolina Press, 1980.
- Mohamed A. Ramady, **Saudi Arabian Economy**, USA: Springer Science & Business Media, 2005.
- Mohamed H. Heikal, **The Road to Ramadan**, Quadrangle Books: New York, 1975.
- Mohammed Heikal, **Illusions of Triumph: An Arab View of the Gulf War**, London: HarperCollins Publishers, 1992.
- Moran, Theodore H.. "Modeling OPEC Behaviour: Economic and Political Alternatives", **International Organization**, 35/2, (242-272).
- Moravscik, Andrew. "Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics", **International Organization** vol. 51, 1997): 513-553.
- Mufti, Malik. **Sovereign Creations: Pan-Arabism and Political Order in Syria and Iraq**, New York: Cornell University Press, 1996.
- Mukalled, İsmail Sabri. "Tesâruu'l-Kuvâ'l-Âlemiyye havle'l-Bitrûl" (Küresel Güçlerin Petrol Mücadelesi", **Es-Siyâsetü'd-Düveliyye**, Sayı 41, (1975): 25-66.
- Mumcu, Uğur. **Rabita**, UMAG yayınları, 25. Baskı, 2007.

- Musa, Fuad. “Eseru’n-Nefti’l-Arabiyy fi’l-Alâkâti’d-Düveliyye”, (Arap Petrolünün Uluslararası İlişkilerdeki Etkisi), **El-Müstakbelü’l-Arabiyy**, Sayı 14, (1980): 41-72.
- Musa, Fuad. “Kadiyyetü’l-Müddekharâti’l-Arabiyy ve Müstakbelü Nizamü’n-Nakdi’d-Düveliyy”, (Arap Rezervleri Sorunu ve Uluslararası Parasal Sisteminin Geleceği), **At-Talîah**, (1981): 71-86.
- Musa, Mustafa. “El-Vaktü’l-Bitrûliyy, Sırâun beyne Emrîka ve’l-Arab” (Petrol Çağı: Amerika ve Araplar arasında Çekişme), **At-Talîah**, (1976): 75-82.
- Naci, Muhammed. “Ru’yetün İktisadiyyun”, (İktisadi bir Görüş), **At-Talîah**, (1974): 19-28.
- Nedvetü’l-Müstakbeli’l-Arabiyy, “En-Neftu ve’l-Emnü’l-Kavmiyyi’l-Arabiyy” (Petrol ve Arap Ulusunun Güvenliği), **El-Müstakbelü’l-Arabiyy**, Sayı 14, (1980): 107-130.
- Nevvab, Ismail. **Saudi Aramco and Its World: Arabia and the Middle East**. Dhahran-Saudi Arabia: Saudi Arabian Oil Company, 1995.
- North, Douglass C., **Institutions, Institutional Change and Economic Performance**, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Odell, Peter R.. **Oil and World Power**, Penguin Books: New York, 1979, s. 14.
- OECD, **1973 Oil and Gas Statistics: Supply and Disposal**, Paris: OECD, 1973.
- OECD, **1979 Oil and Gas Statistics: Supply and Disposal**, Paris: OECD, 1979.
- OECD, **1987 Oil and Gas Statistics: Supply and Disposal**, Paris: OECD, 1987.
- OECD, **Energy Statistics**, Paris: OECD, 1982.
- Oktay, Cemil. **‘Hum’ Zamirinin Serencami**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1991.
- Onuf, Nicholas. “Constructivism: A User Manual”, Ed. Vendulka Kubálková, Nicholas Onuf, and Paul Kowert, **International Relations in a Constructed World**, New York: M. E. Sharpe, Inc., 1998. 58-78.
- OPEC Annual Statistical Bulletin 2004**, Vienna: OPEC Press, 2005.
- OPEC, **Official Resolutions and Press Releases: 1960-1990**, Vienna, The Secretariat of OPEC, 1990.
- OPEC. **Annual Statistical Bulletin**, 1980.
- Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World**, “Organization of the İslamic Conference” maddesi, Vol. III., New York, 1995.

- Özkırıklı, Umut. **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış**, İstanbul, Sarmal yay. 1999.
- Pachauri, R. K.. **The Political Economy of Global Energy**, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1985.
- Padoan, Piercarlo. “The Political Economy of Regional Integration in the Middle East”, Ed. Laura Guazzone, **The Middle East in Global Change**, Macmillan: Basingstoke, 1997. 174-200.
- Palmer, Michael A.. **Guardians of the Gulf: A History of America’s Expanding Role in the Persian Gulf: 1833-1992**, New York: The Free Press, 1992.
- Parker, T. Hart. **Saudi Arabia and the United States: Birth of a Security Partnership**, Bloomington, Ind.: Indiana University Press, 1998.
- Parra, Francisco. **Oil Politics: A Modern History of Petroleum**, New York: I. B. Tauris, 2004.
- Pearce, David W.. **The Dictionary of Modern Economics**, London: Macmillan, 1983.
- Pelletiere, Stephen. **Iraq and the International Oil System: Why America Went to War in the Gulf**, Washington, D.C.: Maisonneuve Press, 2000.
- Penrose, Edith T.. **The Large International Firms in Developing Countries**, MIT Press: Cambridge, 1968.
- Peretz, Don, ‘Energy: Israelis, Arabs and Iranians’, Ed. **The Energy Crisis and US Foreign Policy**, Praeger, New York, 1975. 85-98.
- Peterson, John E.. **The Arab Gulf States: Steps Toward Political Participation**, New York: Praeger Publishers, 1988.
- Peterson, John. E.. “Britain and the State formation in the Gulf”, **New Perspectives on Recording UAE History**, Abu Dhabi: National Center for Documentation and Research, Aralık 2008.
- Peterson, John. E.. “Nature of Succession in the Gulf”, **Middle East Journal**, vol. 55 no. 4, (2001): 580-601.
- Phillips, Andrew Bradley. “Constructivism”, Ed. Martin Griffiths, **International Relations Theory for the Twenty-First Century: an Introduction**, New York: Routledge, 2007. 60-74.
- Pindyck, Robert. “OPEC Oil Pricing and the Implications for the Consumers and Producers”, Ed. James Griffin & David J. Teece, **OPEC Behavior and World Oil Prices**, London: Allen & Unwin, 1982. 175-185.

- Prados, Alfred B.. "Saudi Arabia: Current Issues and U.S. Relations," **Congressional Research Service Issue Brief for Congress**, July 8, 2002.
- Projects Research Inc., **A Survey of Selected Projects in Saudi Arabia**, Falls Church: Virginia, Projects Research Inc., 1983.
- Pugliaresi, Lucian. "Energy Security: How Valuable is Caspian Oil?." **Policy Brief**, Caspian Studies Program, January 2001.
- Quandt, William. **Saudi Arabia in the 1980s: Foreign Policy, Security and Oil**, Washington DC: Brookings Institution, 1981.
- Rebî', Hâmid. **Et-Teâvünü'l-Arabiyy ve's-Siyâsetü'l-Betrûliyye: Meşâkilü'l-İstraticiyye el-Arabiyye** (Arap İşbirliği ve Petrol Siyaseti: Arapların Stratejik Problemleri), Kahire: Mektebetü'l-Kahire el-Hadîse, 1982.
- Rentz, George. "Wahhabism and Saudi Arabia", Ed. **The Arabian Peninsula: Society and Politics**, Totowa, New Jersey: Rowman and Littlefield, 1972. 54-66.
- Reus-Smit, Christian, "Society, Power, and Ethics", Ed. Christian Reus-Smit, **The Politics of International Law**, Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 272-290.
- Reus-Smit, Christian. "Constructivism", **Theories of International Relations**, (Yazarlar: Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donnelly, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit and Jacqui True), 3. Baskı, New York: Palgrave Macmillan, 2005. 212-236.
- Richard Devetak, "Critical Theory", **Theories of International Relations**, (Yazarlar: Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donnelly, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit and Jacqui True), 3. Baskı, New York: Palgrave Macmillan, 2005. 159-182.
- Riyad, Mahmut. **Müzekkirati Mahmut Riyad (1947-1978): El-Bahsü ani's-Selâm... ve's-Sırâ' fi's-Şarki'l-Avsat** (Mahmut Riyad'ın Anıları: Barış Arayışı... ve Ortadoğu'da Çatışma), El-Müessestül'l-Arabiyye li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr: Beyrut, 1981.
- Rouhani, Fuad. **A History of OPEC**, Praeger: New York, 1971.
- Ruggie, John Gerard. **Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization**, New York: Routledge, 1998.
- Ruggie, John Gerard. 'What Makes the World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge', Eds. Peter J. Katzenstein, Robert O. Keohane, and Stephen D. Krasner, **Exploration and Contestation in the Study of World Politics**, Massachusetts: MIT, 1998. 215-246.

- Sadowski, Yahya. **Scuds or Butter? The Political Economy of Arms Control in the Middle East**, Washington D.C.: The Broking Institution, 1993.
- Safran, Nadav. **Saudi Arabia: Ceaseless Quest for Security**, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1988.
- Sağlam, Erdem. **Dolaylı Yabancı Sermaye Yatırımları ve Dış Yatırımcıların Türk Sermaye Piyasasına Çekilmesi**, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Şahin, Mehmet. “Dinin Dış Politika Aracı Olarak Kullanılması: 1998 Uluslararası Din Özgürlüğü Yasası”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt 3, No: 10, 2007.
- Sampsons, Anthony. **The Seven Sisters**, Viking Press: New York, 1975.
- Sarpa, John G.. “US-Arab Relations: The Commercial Dimension,” **Occasional Paper Series: Number One**, National Council on US-Arab Relations: Washington, 1984.
- Sayigh, Yusuf. ‘Arab Economic Integration: the Poor Harvest of the 1980’s’, Michael Hudson, **Middle East Dilemma**, London: I.B. Taurus, 1999, ss. 233-58.
- Sayigh, Yusuf. “En-Neftu’l-Arabiyy ve Kadıyyetü Filistîn fi’s-Semanînât”, (1980’li Yıllarda Arap Petrolü ve Filistin Sorunu), **El-Hıv’aru’l-Arabiyy fi Mü’temeri’t-Tâkati’l-Arabiyy es-Sânî**, Merkezü’l-Arabiyy li’l-İ’lâm: Kahire, 1982.
- Schimmelfennig, Frank; Engert, Stefan ve Heiko Knobel. **International Socialization In Europe: European Organizations, Political Conditionality and Democratic Change**, New York, Palgrave Macmillan, 2006.
- Schneider, Steven A.. **The Oil Price Revolution** Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1983.
- Schrijver, Nico, **Sovereignty Over Natural Resources: Balancing Rights and Duties**, Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Scruton, Roger. **A Dictionary of Political Thought**, London: Pan Books, 1982.
- Selâme, Ğassan. **Es-Siyasetü’l-Hâriciyyetü’s-Saûdiyye**, Ma’hedü’l-İnmâi’l-Arabiyy: Beyrut, 1980.
- Selby, Jan. “Oil and Water: The Contrasting Anatomies of Resource Conflicts”, **Government And Opposition**, vol. 40, no 3, Blackwell Publishing: Oxford, (2005): 200-224.
- Şen, Sabahattin. **Ortadoğu’da İdeolojik Bunalm**, İstanbul, Birey Yayıncılık, 2004.

- Sertel, Ergin. **Dini ve Etnik Kimlikleriyle Nusayrîler**, 1. baskı, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2005;
- Shafiq, Nemat. 'Labor Migration and Economic Integration in the Middle East', Ed. Michael Hudson, **Middle East Dilemmas**, (281-295), London: I.B. Taurus, 1999.
- Shamsedin, Ezzedin M.. **Arab Oil and the United States: An Admixture of Politics and Economics**, Essay in Economics, Columbia, SC: Bureau of Business and Economic Research, University of South Carolina, 1974.
- Sharp, Jeremy M.. "U.S. Democracy Promotion Policy in the Middle East: The Islamist Dilemma", **CRS (Congressional Research Service) Report for Congress**, June 15, 2006.
- Shavit, Uriya. 'Al-Qaida's Saudi Origins: Islamist Ideology', **Middle East Quarterly**, (2006): 3-13.
- Singer, J. David. **A General Systems Taxonomy for Political Science**, New York, General Learning Press, 1971.
- Singer, S. Fred. "Limits to Arab Oil Power", **Foreign Policy**, Sayı 39, (1978): 53-67.
- Skeet, Ian. **OPEC: Twenty Five Years of Prices and Politics**, Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Smith, Simon C.. **Britain's Revival and Fall in the Gulf: Kuwait, Bahrain, Qatar, and the Trucial States, 1950-71**, Routledge: Curzon, 2004.
- Sørensen, George. "IR theory after the Cold War", **Review of International Studies**, no 24, (1998): 83-100.
- Spero, Joan Edelman. **The Politics of International Economic Relations**, St. Martins: New York, 1990.
- Stocking, George W.. **Middle East Oil: A Study in Political and Economic Controversy**, Vanderbilt University Press: Nashville, 1970.
- Stork, Joe ve Martha Wenger. 'From Rapid Deployment to Massive Deployment', **Middle East Report**, No. 168, January-February, 21:1, 1991.
- Stork, Joe. "Saudi Arabia and the US", **MERIP Report: Saudi Arabia on the Brink**, No: 91, Oct., 1980.
- Stork, Joe. "Violence and Political Change in Saudi Arabia", **ISIM Review 19**, (2007): 52-54.
- Stork, Joe. **Middle East Oil and the Energy Crisis**, New York: Monthly Review Press, 1975.

- Strange, Susan. **States and Market**, London: Pinter, 1988.
- Strange, Susan. "The persistent Myth of Lost Hegemony", **International Organization**, v 41, (1987): 551-574.
- Strategic Survey**, "Military Intervention to Secure Oil Supplies", Volume 75, Issue 1, 1974.
- Sunayama, Sonoko. **Syria and Suudi Arabia**, Tauris Academic Studies: London.
- Tanzer, Michael ve Stephen Zorn. "OPEC's Decade: Has it Made A Difference?", **MERIP Reports: The Middle East after OPEC**, No. 120, 1984.
- Tanzer, Michael. **The Energy Crises: World Struggle for Power and Wealth**, Monthly Review Press: New York, 1974.
- Terril, W. Andrew. **Kuwaiti National Security and the U.S.-Kuwaiti Strategic Relationship After Saddam**, Strategic Studies Institute US Army War College, September 2007.
- The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World**, "Organization of the Islamic Conference: Structure and Activity", Vol. III, New York, 1995.
- Tickner, J. Ann. **Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security**, New York: Colombia University, 1992.
- Tickner, J. Ann. **Gendering World Politics: Issues and Approaches in the Post-Cold War Era**, Columbia University Press, 2001.
- Torrens, Ian M.. **The Changing Structure of the World Oil Market**, Paris: The Atlantic Institute for International Affairs, 1980.
- Tucker, Robert. "Oil: The Issue of American Intervention" **Commentary**, Ocak 1975.
- Turner, Admiral Stansfield. "The Stupidity of "Intelligence", **Washington Monthly**, Vol. 18, February 1986.
- Tusicisny, Andrej. "Security Communities and Their Values: Taking Masses Seriously" **International Political Science Review**, Vol. 28 no. 4, (2007): 425-449.
- U.S. Senate Committee on Foreign Relations, Subcommittee on Multinational Corporations, **Multinational Corporations and United States Foreign Policy**, Washington, D.C.: Government Printing Office, 1974.
- UN, **World Energy Supplies: 1973 – 90**, Series C, No 22.
- Ural, Abdullah. "ABD'nin Enerji Hâkimiyeti Teorisi ve Büyük Ortadoğu Projesi", **Akademik Ortadoğu**, c. 3 sayı 2, 2009.

- US Department of Energy, Energy Information Administration, **Annual Energy Review 1989–1990**.
- US Department of the Interior, Bureau of Mines, **Basic Petroleum Data: Petroleum Industry Statistics**, vol. VI, no. 2, 1986.
- Vassiliev, Alexi. **The History of Saudi Arabia**, Saqi Books: London, 1998.
- Vatikiotis, P. J.. **Nasser and His Generation**, New York: St. Martin's Press, 1978.
- Vitalis, Robert. "The Closing of the Arabian Oil Frontier and the Future of American – Saudi Relations", **Middle East Report**, 27:2 no. 204, (1997): 15-21.
- Võ Xuân Hân, **Oil, the Persian Gulf States and the United States**, Praeger Publishers: Westport, CT, 1994.
- Waever, Ole. "Identity, Integration, and Security: Solving the Sovereignty Puzzle in E. U. Studies." **Journal of International Affairs**, 48/2, 1995.
- Wallerstein, Immanuel. **The Capitalist World Economy**, Cambridge University Press, 1979.
- Waltz, Kenneth N.. **Theory of International Politics**, California: Addison- Wesley Publishing Company, 1979.
- Weber, Max. **Economy and Society**, Berkeley: University of California Press, 1978.
- Weiner, Robert J.. "The Gulf Crisis: Report from the Volatility Front", **The George Washington University Occasional Paper Series**, Center for the Study of Globalization, March 31, 2003.
- Weldes, Jutta. "Constructing National Interests", **European Journal of International Relations**, vol. 2 no. 3, (1996): 275-318.
- Wendt, Alexander ve Daniel Friedheim. "Hierarchy Under Anarchy: Informal Empire and The East German State," **International Organization**, no 49 Autumn (1995): 689–721.
- Wendt, Alexander. "Anarchy is What States Make of It: the Social Construction of Power Politics", **International Organization**, 46:2, (1992): 391-425.
- Wendt, Alexander. "The agent-Structure Problem in International Relations Theory", **International Organization** 41/3, (1987): 335-370.
- Wendt, Alexander. "Identity and Structural Change in International Politics", Ed. Yosef Lapid and Friedrich Kratochwil, **The Return of Culture and Identity in IR Theory**, London: Lynne Rienner Publishers, 1996. 47-64.

- Wendt, Alexander. "Social Theory as a Cartesian Science: an Auto-critique from a Quantum Perspective", Eds. Stefano Guzzini and Anna Leander, **Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and His Critics**, Routledge: London and New York, 2006. 178-216.
- Wendt, Alexander. **Social Theory of International Politics**, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Weston, Mark. **Prophets and Princes: Saudi Arabia from Muhammad to the Present**, New Jersey: John Wiley, 2008.
- Williams, Kamilah. "The International Oil Market: an Application of the Three-Agent Model", **Working Paper WP 02/11**, Bank of Jamaica: International Economics Department, Research and Economic Programming Division, 2008.
- Wilson, Peter W. ve F. Graham Douglas, **Saudi Arabia: The Coming Storm**, New York: M. E. Sharpe, 1994.
- Wind, Marlene. "Nicholas G. Onuf: the Rules of Anarchy", Ed. Iver B. Neumann and Ole Weaver, **The Future of International Relations: Masters in the Making**, New York: Routledge, 2005. 254-289.
- Wyatt-Walter, Andrew. 'The United States and Western Europe: the Hegemonic Stability', Ed. Ngaire Woods, **Explaining International Relations since 1945**, Oxford: OLP, 1996. 126-155.
- Yamani, Ahmed Zaki. 'Oil: Toward a New Producer – Consumer Relationship', **The World Today**, Vol. 30, Aralık 1971.
- Yavuz, Ünsal, **Atatürk: İmparatorluktan Millî Devlete**, TTK Basımevi, Ankara 1990.
- Yergin, Daniel, **Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995.
- Yergin, Daniel. **The Prize: The Epic Quest for Oil, Money & Power**, New York: Simon & Schuster, 1991.
- Yoshitsu, M. M.. **Caught in the Middle East: Japan's Diplomacy in Transition**, Lexington: D.C. Heath and Co., 1984.
- Zehfuss, Maja. **Constructivism in International Relations: the Politics of Reality**, Cambridge University Press, 2004.

İnternet Sayfaları ve Gazeteler:

"What is Petropolitics," **Oil Change: Petropolitics Briefing Book 2004** (Washington, DC'de, 6–8 Ocak 2004 tarihleri arasında Foreign Policy in Focus dergisi ve Sustainable Energy and Economy Network tarafından ortaklaşa düzenlenen bir kongrede sunulmak üzere hazırlanan rapor), <http://www.finebergresearch.com/archives/arcpetropolitics.html#3>, (11.01.2009)

"Ani'r-Rabita", (örgütün resmi web sayfası), http://en.wikipedia.org/wiki/Muslim_World_League (24.11.2009).

ABD Dışişleri Bakanlığı, "Milestones: 1953–1960: The Eisenhower Doctrine", 1957, [:http://history.state.gov/milestones/1953–1960/EisenhowerDoctrine](http://history.state.gov/milestones/1953–1960/EisenhowerDoctrine), (08.12.2009).

ABD Enerji Enformasyon Yönetimi, http://www.eia.doe.gov/pub/oil_gas/petroleum/analysis_publications/oil_market_basics/price_transactions.htm, (23.10.2010).

ABD'nin Riyad eski Büyükelçisi T. Hart Parker ile söyleşi, **The Foreign Affairs Oral History Collection of the Association for Diplomatic Studies and Training**, http://memory.loc.gov/cgi-bin/query/D?mfdip:6:./temp/~ammem_IAPw::, (02.10.2009).

Adelman, Morris A.. "The First Oil Price Explosion 1971-1974", **Massachusetts Institute of Technology**, 1990, <http://dspace.mit.edu/bitstream/handle/1721.1/50146/28596081.pdf?sequence=1>, (10.04.2010).

AggData, "**Fortune Directory of the Largest Industrial Corporations Outside the USA** (1972 – 1982)", http://www.aggdata.com/business/fortune_500, (23.10.2010).

Ajami, Riad. 'Saddam Exploits Wealth Inequalities', **Christian Science Monitor**, 8 Ağustos 1990, <http://www.csmonitor.com/1990/0827/aamy.html>, (13 Ağustos 2009).

Alexiev, Alex. "The Missing Link in the War on Terror: Confronting Saudi Subversion," **Center for Security Policy**, <http://www.centerforsecuritypolicy.org/index.jsp?section=static&page=alexiev>. (21.08.2009).

- Alvarez, Lizette. "Britain Says U.S. Planned to Seize Oil in 73 Crisis", **New York Times**, 2 January 2004, <http://www.nytimes.com/2004/01/02/world/britain-says-us-planned-to-seize-oil-in-73-crisis.html>, (12.10.2009).
- Arabian Business**, "Poll Sees Gulf States Adopting Single Currency By 2015", <http://www.arabianbusiness.com/property/article/580004-poll-suggests-gulf-states-may-adopt-single-currency-by-2015>, (15.05.2010).
- BAE Dışişleri, "Menhec es-Siyasse el-Hariciyye" <http://www.mofa.gov.ae/Mofa/portal/c9ddc4ba-a489-444a-a005-f41b2ab453fd.aspx>,
- Beinart, Peter. **Return of the Nixon Doctrine**, 4 Ocak 2007, <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,574151,00.html?iid=sphere-inline-bottom>, (08.12.2009).
- Bennis, Phyllis. **US-Iraq Crisis: A Primer**, Institute for Foreign Policy Studies, 2003, s. <http://www.globaloilwatch.com/reports/primer.pdf> (06.12.2009).
- BISNIS** (Business Information Service for the Newly Independent States), "Foreign Corrupt Practices Act Anti-bribery Provisions", <http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/fcp1.htm>. (13.09.2009).
- Blanchard, Christopher M. ve Richard F. Grimmett. "The Gulf Security Dialogue and Related Arms Sale Proposals", **CRS Report for Congress**, 8 Ekim 2008, <http://www.fas.org/sgp/crs/weapons/RL34322.pdf>, (12.09.2010).
- Bowden, Mark. "Jarhead: A Marine's Desert Song", **New York Times**, 14 March 2003, (Book Review), <http://www.nytimes.com/2003/03/02/books/review/002BOWDET.html?ex=1181188800&en=40c2e3fa9f82d477&ei=5070>. (13.09.2009).
- BP "Statistical Review of World Energy", http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2008/STAGING/local_assets/2009_downloads/statistical_review_of_world_energy_full_report_2009.pdf (23 Nisan 2010)
- Chachage, Chachage Seithy L.. "Foreign Aid and Africa's Development", 23–24 Kasım 2005 Tarihlerinde Türkasya Stratejik Araştırmalar Merkezi tarafından İstanbul'da düzenlenen **1.Uluslararası Türk-Afrika Kongresi**'nde sunulan, <http://www.tasamafrika.org/en/archive/i-international-turkish-african-congress/articles/156-d-yardm-ve-afrikann-kalknmas-chachage-seithy-l-chachage.html>, (08.04.2010).
- Cloutier, Bernard. "The Struggle for Oil", October 2002, (kişisel web sayfası), <http://berclo.net/page02/02en-chessgame-2.html> (30.03.2010).

- Dreyfuss, Robert. "The Thirty Years Itch", **Mother Jones**, 29 Mart 2003, <http://www.themodernreligion.com/terror/thirty-year-itch.html>, (25.08.2010).
- FBIS** (Foreign Broadcast Information Service), 'Daily Report: Middle East and Africa', June 9, 1980.
- Hamanei, Seyyid Ali. "**Liderliğin Şartları**", http://www.wilayah.org/langs/tr/index.php?p=leader_imam, (02.11.2009).
- Heikal, Muhammed H.. "Mülâhazât an Siyaseti Mısri'l-Arabiyye"(Arap Mısır Siyaseti Üzerine Mülâhazalar), 1982, <http://dvd4arab.maktoob.com/showthread.php?t=820602>, (21 Mart 2010).
- Heikal, Muhammed H.. **El-Alâkât Es-Suudiyye el- Mısriyye**, El-Cezire haber kanalında mülakat, <http://www.aljazeera.net/NR/exeres/0AA9FDE8-79C1-4887-9C0D-32CED9E424E3.htm>, (20.11.2009).
- Ibrahim, Youssef M.. "Saudi Clergy and Scholars Petition for Change", **The New York Times**, May 26, 1991, <http://www.nytimes.com/1991/05/26/world/saudi-clergy-and-scholars-petition-for-change.html> (24.04.2009).
- Ibrahim, Youssef M.. "Saudi Rulers are Confronting Challenge by Islamic Radicals", **The New York Times**, Monday, March 9, 1992, <http://www.nytimes.com/1992/03/09/world/saudi-rulers-are-confronting-challenge-by-islamic-radicals.html?scp=7&sq=gulf%20monarchies%20democracy%201992&st=cse>, (27.04.2009).
- Investor Words**, "Dutch Disease", http://www.investorwords.com/1604/dutch_disease.html, (11 Ocak 2009).
- JAN PALMOWSKI. "Oil Price Shock." **A Dictionary of Contemporary World History**, 2004. <http://www.encyclopedia.com/doc/1O46-oilpriceshock.html> (08.04.2010).
- Kahwaji, Riad. "Gulf Cooperation Council Threat Perceptions and Deterrence Objectives" INEGMA (Institute for Near East and Gulf Military), 2003, <http://www.inegma.com/analysis.htm> (12.05.2008).
- Kepel, Gilles. "The Brotherhood in the Salafist Universe", 4 February 2008, Hudson Institute web sayfası: <http://www.futureofmuslimworld.com/research/detail/the-brotherhood-in-the-salafist-universe>, (17.08.2009).
- Kuveyt Dışişleri Bakanlığı, "Ahdaf es-Siyase el-Hariciyye", <http://www.mofa.gov.kw/MOFA/index.php/a--28>, (16.11.2009)
- Menderes, Aydın. "Amerika ve İsrail", **Yankı**, Sayı 1064, 2009.
- Middle East Economic Digest**, (Suudi Arabistan'da yayımlanan ülkesel ekonomi haberleri ile ilgili dergi) "Increases in Customs", January 19, 1990

- Miller, Judith. “The Islamic Wave”, New York Times, Sunday, May 31, 1992, <http://www.nytimes.com/1992/05/31/magazine/the-islamic-wave.html>, (26.04.2009)
- Ministry of Saudi Arabia**, “Statemnt by HRH Prince Saud Al-Faisal”, 14 Ekim 1995, <http://www.mofa.gov.sa/Detail.asp?InSectionID=3958&InNewsItemID=35120>, (23.05.2010)
- Umman Dışişleri Bakanlığı, “Foreign Policy”, <http://www.mofa.gov.om/mofanew/index.asp?id=1>
- Umman Dışişleri Bakanlığı “Oman in History” <http://www.mofa.gov.om/mofanew/index.asp?id=43> (13.03.2010)
- OPEC, “Annual Statistical Bulletin”, 1999, http://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/ASB1999.pdf. (26.04.2010).
- OPEC, “OPEC Declaratory Statement of Petroleum Policy”, **Resolution XVI.90 of OPEC 16th Conference**, Vienna, June 24-25, 1968. <http://www.opec.org/home/press%20room/pressback.pdf> (27.11.08).
- OPEC, “The Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC)”, <http://www.opec.org/aboutus/history/history.htm>. (27.12.2009).
- Oral, Mustafa. “Tarihsel Perspektifte ABD’nin Ortadoğu Politikası ve Türkiye”, (t.y.) <http://www.turksolu.org/ileri/28/oral28.htm>, (12.07.2009).
- Pipes, Daniel. “How Islamists Came to Dominate European Islam”, <http://www.danielpipes.org/8412/islamists-dominate-european-islam>, (20.06.2010).
- Pipes, Daniel. “Imperial Israel: The Nile-to-Euphrates Calumny”, **Middle East Quarterly**, March 1994, <http://www.meforum.org/215/imperial-israel-the-nile-to-euphrates-calumny>, (30.08.2010).
- Pollack, Kenneth. “Securing the Gulf”, **New York Times**, 17 Haziran 2003, <http://www.iraqwararchive.org/data/jun24/US/nyt08.pdf>, (07.06.2010).
- Quan Li, “Democracy, Autocracy, and Expropriation of Foreign Direct Investment”, Washington Üniversitesi’nde gerçekleştirilen **The Political Economy of Multinational Corporations and Foreign Direct Investments** adlı konferansta sunulmuş tebliğ, 2005, http://www.princeton.edu/~pcglobal/conferences/IPES/papers/li_S1100_2.pdf (20.03.2010).
- Sachs, Jeffrey D.. ve Andrew M. Warner. “Natural Resource Abundance and Economic Growth”, CID (Center for International Development at Harvard University),

- 1997, http://www.cid.harvard.edu/ciddata/warner_files/natresf5.pdf, (20.03.2010).
- SAMIRAD**, “Prince Naif Speaks at Press Conference”, 6 Şubat 2003, <http://www.saudinf.com/main/y5343.htm>, (06.06.2010).
- Saudi Gazette**, “GCC Finance Ministers Tackle Customs Issues”, <http://www.saudigazette.com.sa/index.cfm?method=home.regcon&contentID=2010050971759>, (15.05.2010).
- Saudi-US Relations Information Service, “SUSRIS & SAS Quarterly Summary” December 31, 2003, http://www.saudi-american-forum.org/Newsletters/SAF_Essay_08.htm. (11.12.2009)
- SESRIC, “Statistics & Databases”, <http://fwww.sesrtic.org/baseind-step5.php>, (son erişim: 08.08.2010).
- SESRIC, “Statistics & Databases”, http://www.sesric.org/baseind_5.php (26.04.2009)
- Sevim, Cenk. “Geçmişten Günümüze Enerji Güvenliği ve Paradigma Değişimleri”, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Mayıs 2009, Sayı 13, http://vizyon21yy.com/.../Milliguvenlik/...Enerji/Gecmisten_Gunumuze_Enerji_Guvenligi_ve_Paradigma_Degisimleri.pdf, (21.11.2010).
- Shah, Anup. “US and Foreign Aid Assistance”, **Global Issues**, 13.04.2009, <http://www.globalissues.org/article/35/us-and-foreign-aid-assistance#RichNationsAgreedatUNto07ofGNPToAid>, (27.12.2009).
- Suudi Arabistan Dışişleri Bakanlığı**, “17. EU-GCC Meeting” <http://www.mofa.gov.sa/Detail.asp?InNewsItemID=64617>, (15.05.2010).
- Suudi Dışişleri, “The Foreign Policy of the Kingdom of Saudi Arabia” <http://www.mofa.gov.sa/Detail.asp?InSectionID=3989&InNewsItemID=3464>, (15.05.2010).
- The Cooperation Council for the Arab States of the Gulf**, “Cooperation in the Field of Energy“, <http://www.gccsg.org/eng/index.php?action=Sec-Show&ID=59>, (25.11.2010).
- TUSİAD, “Sovereign Wealth Funds” **TUSIAD International Strategic Focus Report**, No. 1, <http://www.tusiad.org/FileArchive/TUSIADInternationalStrategicFocusReportNo1SovereignWealthFunds.pdf> (29.04.2009)
- U.S. Energy Information Administration, “Annual Oil Market Chronology: 1970’s”, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/AOMC/7079.html>, (25.04.2010).
- U.S. Energy Information Administration, “Annual Oil Market Chronology: 1980’s, (ABD Enerji Enformasyon Yönetimi resmi web sitesi), <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/AOMC/8089.html>, (25.04.2010).

UN, **United Nations Juridical Year Book**, 1968, <http://untreaty.un.org/cod/UNJuridicalYearbook/pdfs/english/ByVolume/1968/chpX.pdf>, (27.12.2009).

United Nations, **The Millennium Development Goals in the Arab Region 2005**, s. 8, <http://www.unep.org/bh/Publications/DTIE%20Final/MDGs%20%20ARab%20Region%202005.pdf>, (23 Mayıs 2010).

US Energy Information Administration, “World Proved Reserves of Oil and Natural Gas, Most Recent Estimates” 19 Ekim 2005, <http://www.eia.doe.gov/emeu/international/reserves.html> (27.10.2009).

Varley, Rita. “The Government Household Transfer Data Base: 1960-1984”, **OECD Working Papers**, 1986, <http://www.oecd.org/dataoecd/5/59/2346486.pdf>, (26.12.2009).

Vidino, Lorenzo. ‘The Muslim Brotherhood’s Conquest of Europe’, **Middle East Quarterly**, Winter 2005, <http://www.meforum.org/687/the-muslim-brotherhoods-conquest-of-europe>, (20.08.2009).

Wiener, Antje, “Constructivist Approaches in International Relations Theory: Puzzles and Promises”, **Constitutionalism Webpapers**, Quins University, Belfast, <http://www.qub.ac.uk/schools/SchoolofPoliticsInternationalStudiesandPhilosophy/FileStore/ConWEBFiles/Filetoupload,52215,en.pdf>, (28.02.2009).